

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI YARGI TEŞKİLATINDA NÂİB

DOKTORA TEZİ

Betül KAYAR

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Ankara, 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI YARGI TEŞKİLATINDA NÂİB

DOKTORA TEZİ

Betül KAYAR

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ

Danışman

Ankara, 2023

ONAY SAYFASI

Betül KAYAR tarafından hazırlanan “Osmanlı Yargı Teşkilatında Nâib” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Ahmet KILINÇ	AYBÜ / Hukuk Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Gül AKYILMAZ	AHBVÜ / Hukuk Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Nevin ÜNAL	Ankara Üniversitesi / Hukuk Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Belkis KONAN	Ankara Üniversitesi / Hukuk Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Ebru GÜNDÜZ	AYBÜ / Hukuk Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 08/06/2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.
23/06/2023

Betül KAYAR

ÖNSÖZ

Nâib, Osmanlı şer'îye mahkemelerinde çeşitli işleri yürütmesiyle oldukça işlevsel bir görevli olmuştur. Hukuk ve ceza davalarında görev almasının yanında yürüttüğü idari işlerle de kadının yükünü epey hafifleten nâib gerektiğinde kadıya vekaleten dava görmesiyle dikkat çekmiştir. Bu anlamda nâiblik kurumunun etraflı bir şekilde incelenmesinin doktrine katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

Bununla birlikte çalışma sırasında bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Her şeyden önce nâiblik kurumu ele alınırken literatürde sıklıkla incelenmiş ve neredeyse her yönüyle ortaya konulmuş olan kadılık kurumu hakkında ayrıntıya girmemek hedeflenmiştir. Ancak Tanzimat öncesi dönemden itibaren nâiblerin kadıya vekalet etmek suretiyle kadının yerine geçmesi, kadıların mazuliyet süresi içerisinde nâiblik yapabilmesi, Tanzimat düzenlemelerinde ise şer'îye mahkemesi hakimlerinin nâib şeklinde ifade edilmesi bu kurumların birbirinden ayrılarak ele alınmasını güçleştirmiştir. Klasik dönemde nâiblere münhasır bir düzenlemenin bulunmaması yaşanan bu güçlüğü bir diğer sebebi olmuştur.

Çalışma, hukuk tarihi çalışması olması bakımından bu alanın yöntemleri kullanılmıştır. Başlıklar oluşturulurken örnek gösterilen kayıtların tarih sıralaması dikkate alınmakla birlikte izah edilen konu çerçevesinde ilk tarihten son tarihe doğru olan sıralamanın dışına çıkılabilmiş veya farklı tarihlerden örnekler birlikte kullanılabilmiştir.

Çalışma sırasında yardımını gördüğüm pek çok meslektaşım oldu. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim. Ancak özellikle çalışma konusunun belirlenmesinden savunulmasına dek değerli vaktini ayırarak yardımcı olan ve çalışmayı her aşamada titizlikle inceleyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ahmet Kılınç'a içten teşekkürlerimi sunarım. Tez önerisinin verilmesinden tezin savunulmasına kadar olan süreçte değerli katkılarda bulunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Gül Akyılmaz ve Prof. Dr. Ebru Gündüz'e teşekkür ederim. Tez savunma jürimde bulunmalarından kıvanç duyduğum Prof. Dr. Nevin Ünal ve Prof. Dr. Belkıs Konan'a değerli katkıları için teşekkür ederim. Çalışma konum hakkında yalnızca bilgilerini değil kütüphanelerini de benimle paylaşan Prof. Dr. Rıza Karagöz ve Prof. Dr. Osman Şahin'e teşekkür ederim. Çalışmanın farklı aşamalarında yardımını gördüğüm kürsüdaşım Arş. Gör. Abdullah Vefa Karataş'ı ve çalışmamla ilgili rastladığı arşiv belgelerini bana iletme inceliğini gösteren kürsüdaşım Arş. Gör. Harun Karakaya'yı burada ayrıca zikretmeliyim. Her zaman yanımda ve her konuda yardımcı olan aileme

teşekkür ederim. Çalışmanın tamamlanmasında çokça katkısı bulunan eşime ise ayrıca müteşekkirim.

ÖZET

Nâib Osmanlı yargı teşkilatında görev alan kadı yardımcılarındandır. Kadıya vekaleten hukuk ve ceza davalarını görebilmiş, mahkeme dışında icra edilmesi gereken işlemleri yerine getirmiştir. İslam hukukunun teşekkül ettiği ilk dönemlerde nâiblik uygulaması ortaya çıkmıştır. İslam hukukunda kadıların nâib tayin edebilmesi velayet-i amme yetkisi çerçevesinde olup nâib devlet başkanının vekili olarak kabul edilmiştir. Osmanlı klasik dönem kanun düzenlemelerinde nâibler hakkında çeşitli hükümler mevcut olmuştur. 18. yüzyılda nâiblerin tayininde değişikliğe gidilmiş ve sınav sistemi getirilmiştir. 1838 yılı itibariyle o zamana kadar uygulanan kadıların görev yerlerine nâib göndermeyip bizzat gitmeleri politikası terk edilmiştir. Kadıların kendileri yerine nâibler tayin etmesi ve bu uygulamanın giderek yaygınlaşmasıyla Tanzimat dönemi itibariyle kadılar kavramsal olarak nâib şeklinde anılmıştır. 1855 Nüvvâb Hakkında Nizamname yalnızca nâibler hakkında bir düzenleme olmakla birlikte nüvvâb ile kastedilen şer'îye mahkemesi hakimleri olmuştur. Osmanlı uygulamasında farklı isimlerle anılan çok sayıda nâib mevcut olmuştur. Nâibler icra ettikleri görevler bakımından genel yetkili ve özel yetkili nâibler olmak üzere iki kategoriye ayrılmalıdır. Nâibler hukukun her alanına dair meselede görev alabilmiş, çeşitli idari işler yürütmüştür. Nâiblerin vermiş olduğu kararlar farklı makamlar aracılığıyla denetlenebilmiştir. Nâibler mahkemelerin boş kalmaması ve yargı işlerinin hızlı yürütülmesi bakımından faydalı olmuştur. Ancak mesleğe girenlerin niteliği, atama usulleri ve ekonomik sebeplerle zaman içerisinde kurumda yozlaşma meydana gelmiştir. 01.01.2013 tarihinde yürürlüğe giren 7413 sayılı Kanun'da yer alan hakim ve savcı yardımcılığına tarihimizdeki en yakın kurum nâibliktir. Nitekim söz konusu kanun hükümleri ile Tanzimat dönemi nâiblik kurumu hakkındaki düzenlemeler benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadı, nâib, Osmanlı Devleti, şer'îye sicili, yargı teşkilatı.

ABSTRACT

Nâib is an official working as the assistant of kadı. They had the authority to hear criminal and civil cases as well as handling other judicial processes outside the court on behalf of kadı. Assigning nâibs as the assistants of kadı first emerged in the early periods of Islamic law and seen in the context of public power. Nâib was accepted as a presidential representative. There had been regulations about nâib in the Ottoman Classical period. In 18th century, the assignment procedure of nâib had been changed and an exam system had been envisaged. In 1838, the practice of kadı's to go to their places of duty in person instead of appointing a nâib, had been renounced. Kadı officials had adopted this strategy to assign nâibs to their places of duty ever increasingly and that had resulted in the replacement of the term kadı with nâib during Tanzimat period. In the 1855 Regulation About Nüvvâb, there were only provisions about nâib, with the term nüvvâb actually meaning sharia judges. There had been many different officials with different duties under the name of nâib in the Ottoman state practice. These officials should be counted under two main categories as generally and specially authorized nâib. Nâib had an authority in every field of law and also performed administrative duties. Their decisions had been monitored by different official positions. They had been very useful in shortening the judicial process periods and keeping the courts functioned. However the system had degenerated over time due to qualifications of nâibs, also the assignment methods and economical reasons. In our history, the closest example to the institution of assistant judge stipulated in Law No. 7413 that entered into force in 1.1.2013, is nâibship as the provisions of this Law is deemed similar to Tanzimat Period regulations about nâib.

Keywords: Judicial organization, kadı, nâib, Ottoman Empire, shariah records.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vii
1. GİRİŞ	1
2. KONUNUN TAKDİMİ VE SINIRLANDIRILMASI	2
3. YÖNTEM VE KAYNAKLAR	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
4. NÂİB KAVRAMI, TARİHSEL GELİŞİMİ, OSMANLI HUKUK KAYNAKLARINDAKİ YERİ VE DİĞER YARGI GÖREVLİLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI.....	8
4.1. Nâib Kavramı ve Nitelikleri.....	8
4.1.1. Terminolojik Açıdan Nâib.....	8
4.1.2. Nitelikleri.....	13
4.1.2.1. İslam Hukukuna Göre Nâibin Taşınması Gereken Nitelikler.....	13
4.1.2.2. Osmanlı Uygulamasına Göre Nâibin Taşınması Gereken Nitelikler.....	14
4.2. Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi.....	16
4.2.1. İslamiyet Öncesi Türk ve Moğol Devletlerinde Nâib	16
4.2.2. İslamiyet'in Kabulünden Sonra Türk ve Müslüman Devletlerde Nâib	23
4.3. Osmanlı Hukuk Kaynaklarında Nâib	34
4.3.1. Şeri Hukuk Kaynaklarında Nâib.....	34
4.3.1.1. Asli Kaynaklarda Nâib.....	34
4.3.1.2. Tali Kaynaklarda Nâib	38
4.3.1.2.1. Fıkıh Kitaplarında Nâib.....	38
4.3.1.2.2. Şeyhülislam Fetvalarında Nâib	44
4.3.1.2.2.1. Nâibin Atanması Hakkında Fetvalar	44
4.3.1.2.2.2. Nâibin Azledilmesi Hakkında Fetvalar	47
4.3.1.2.2.3. Nâibin Hüküm Kurması Hakkında Fetvalar	48
4.3.1.2.2.4. Diğer Hususlarda Fetvalar	51
4.3.2. Örfi Hukuk Kaynaklarında Nâib	53
4.3.2.1. Klasik Dönem Örfi Hukuk Kaynaklarında Nâib	54

4.3.2.1.1. XV. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib	54
4.3.2.1.2. XVI. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib	55
4.3.2.1.3. XVII. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib	59
4.3.2.1.4. XVIII. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib	60
4.3.2.1.5. XIX. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib	63
4.3.2.2. Tanzimat Dönemi Örfi Hukuk Kaynaklarında Nâib.....	68
4.3.2.2.1. Nâiblik Kurumuna Dair Düzenlemeler	69
4.3.2.2.1.1. Talimname-i Hükkâm.....	69
4.3.2.2.1.2. Nüvvâb Hakkında Nizamname.....	73
4.3.2.2.1.3. Tевcihat-ı Menâsıb-ı Kaza Nizamnamesi	75
4.3.2.2.1.4. Hükkâm-ı Şer‘iyye Nizamnamesi	77
4.3.2.2.1.5. Hükkâm-ı Şer ve Memurin-i Şer‘iyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat.....	80
4.3.2.2.2. Nâibin Görevine Dair Düzenlemeler.....	81
4.4. Nâiblik Kurumunun Diğer Yargı Görevlileri ile Karşılaştırılması	87
4.4.1. Kadı	88
4.4.2. Katip	92
4.4.3. Kassam	101
4.4.4. Müzekki	104
4.4.5. Şuhudül-hal.....	109
İKİNCİ BÖLÜM	113
5. NÂİB TÜRLERİ, NÂİBİN EĞİTİMİ, ATANMASI VE ÜCRETİ	113
5.1. Nâib Türleri.....	113
5.1.1. Genel Yetkili Nâib Türleri.....	114
5.1.1.1. Bab Nâibi	114
5.1.1.1.1. İstanbul Bab Nâibliği	115
5.1.1.1.2. Taşrada Bab Nâibliği.....	119
5.1.1.2. Arpalık Nâibi	126
5.1.1.3. Kaza Nâibi	131
5.1.1.4. Mevali Nâibi	136
5.1.2. Özel Yetkili Nâib Türleri.....	139
5.1.2.1. Kapan Nâibi	139
5.1.2.2. Çardak Nâibi	151

5.1.2.3. Keşif Nâibi	155
5.1.2.4. Tezkiye Nâibi.....	161
5.1.2.5. Seyyar Nâib.....	165
5.1.2.6. Ayak Nâibi	167
5.1.2.7. Gece Nâibi	171
5.1.2.8. Yağ Nâibi	175
5.1.2.9. Mum Nâibi	178
5.1.2.10. Diğer Nâibler	179
5.2. Nâibin Eğitimi	183
5.2.1. Klasik Dönemde Nâibin Eğitimi	183
5.2.2. Tanzimat Döneminde Nâibin Eğitimi	186
5.3. Nâibin Atanması.....	194
5.3.1. Osmanlı Hukuk Düzenlemelerinde Nâibin Atanması	194
5.3.2. Kadı Tarafından Nâib Atanması.....	198
5.3.3. Padişah Tarafından Nâib Atanması	207
5.3.4. Yerel Yöneticiler Tarafından Nâib Atanması.....	209
5.3.5. Nâib Tarafından Nâib Atanması.....	212
5.4. Nâiblik Ücreti.....	215
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	221
6. NÂİBİN GÖREVLERİ, YETKİLERİ, AZLİ, DENETLENMESİ VE YOZLAŞMASI	221
6.1. Nâibin Görev ve Yetkileri	221
6.1.1. Hukuki Görev ve Yetkileri	221
6.1.1.1. Ceza Hukuku.....	222
6.1.1.1.1. Had Suçları	222
6.1.1.1.1.1. Zina	222
6.1.1.1.1.2. Zina İftirası	224
6.1.1.1.1.3. İçki İçme	225
6.1.1.1.1.4. Hırsızlık	226
6.1.1.1.1.5. Yol kesme	228
6.1.1.1.2. Kısas ve Diyet Suçları	232
6.1.1.1.2.1. Adam Öldürme	232
6.1.1.1.2.2. Yaralama (Müessir Fiiller)	236

6.1.1.1.3. Tazir Suç ve Cezaları	238
6.1.1.2. Aile Hukuku.....	241
6.1.1.2.1. Evlenme.....	241
6.1.1.2.2. Boşanma	242
6.1.1.2.3. Nafaka	246
6.1.1.3. Kişiler Hukuku.....	246
6.1.1.4. Miras Hukuku	247
6.1.1.5. Borçlar Hukuku.....	252
6.1.1.6. Eşya Hukuku.....	256
6.1.1.7. Arazi Hukuku.....	259
6.1.1.8. Vakıf Hukuku	264
6.1.1.9. Vergi Hukuku	267
6.1.2. İdari Görev ve Yetkileri.....	270
6.1.2.1. Atama Hakkında	270
6.1.2.2. Vergi Hakkında.....	276
6.1.2.3. Malzeme Tedariki ve Nakli Hakkında	280
6.1.2.4. Asker ve İşçi Tedariki Hakkında	283
6.1.2.5. İnşaat ve İskân Hakkında	284
6.2. Nâibin Kararlarının Denetlenmesi	286
6.2.1. Padişah Tarafından Denetlenme	286
6.2.2. Mahkeme Tarafından Denetlenme	288
6.3. Nâibin Azledilmesi.....	292
6.4. Nâiblik Kurumunda Yozlaşma.....	296
6.4.1. Niteliksiz Kimselerin Mesleğe Girişinden Kaynaklanan Yozlaşma	297
6.4.2. Atama Usulünden Kaynaklanan Yozlaşma	299
6.4.3. Ekonomik Nedenlerden Kaynaklanan Yozlaşma	301
7. SONUÇ	306
8. KAYNAKÇA.....	315
9. EKLER.....	342

KISALTMALAR

ABÜHFD	: Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFD	: Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
ed.	: Editor
G.N	: Gömlek numarası
HÜEFD	: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
MKT.	: Mektubi Kalemî Evrakı
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
Müt.	: Mütercim
NEÜHFD	: Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
No.	: Numara
s.	: Sayfa sayısı
S.	: Sayı
S.N	: Sıra numarası
SÜHFD	: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
vol.	: volume

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti altı asır ayakta kalmış ve çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bir devlet olarak Türk hukuk tarihi bakımından oldukça önemlidir. Bu kadar geniş bir alanda otorite kurması sebebiyle çok çeşitli toplulukları yönetmiş, farklı dinlere ve kültürlere mensup insanların uzun müddet bir arada yaşamasını sağlamıştır. Osmanlı'nın, tarihte yer alan pek çok devletin aksine bunu başarmasının etkenlerinden biri de tebaasının hukuki ihtiyaçlarını yeterli seviyede karşılamış olmasıdır. Bu noktada Osmanlı yargı teşkilatı, bu teşkilatın işleyişi ve teşkilatta yer alan görevliler önem kazanmaktadır.

Osmanlı yargı teşkilatı denildiğinde şüphesiz ilk akla gelen kadıdır. Osmanlı kadısı literatürde pek çok çalışmaya konu olmuş; başta hukuki ve tarihi olmak üzere farklı açılardan ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Söz konusu çalışmalarda değinildiği üzere adli, idari ve beledi işleri yürütmesinde kadıya farklı yardımcıları muavenet etmiştir. Bu yardımcılarından başlıcaları nâib, katip, şuhudül-hal, kassam ve tezkiye memurları şeklinde sıralanabilir. Kadı yardımcılarında nâib, kadıya vekil olmasıyla, kadıların görev yerlerine gitmeyip nâibler tayin etmeleri sonucu sayılarının oldukça artmasıyla ve nihayetinde kadıların nâib şeklinde anılmasıyla Osmanlı uygulamasında diğer yardımcılarından ayrılmıştır. Bununla birlikte literatürde nâibi doğrudan ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma Osmanlı yargı teşkilatının önemli bir figürü olduğu düşünülen nâibi ele alarak literatürdeki bu boşluğu tamamlamayı hedeflemiştir.

Çalışmada Osmanlı yargı teşkilatındaki nâib incelenmekle birlikte bu kurumun tarihte ne zaman ve nasıl ortaya çıktığının anlaşılabilmesi için Osmanlı öncesi dönemlere gidilmesi gerekmiştir. Bu amaçla İslamiyet öncesi Türk devletlerinde ve Müslüman Türk devletlerinde nâib benzeri bir kurumun olup olmadığı incelenmiştir. Bu çerçevede Osmanlı yargı teşkilatı üyesi olan nâibin Osmanlı'dan önce var olup olmadığı, varsa Osmanlı'daki kadı yardımcısı nâibin bu kurumların bir uzantısı olup olmadığı, yoksa bu kurumun ilk kez Osmanlı'da mı ortaya çıktığı soruları cevaplanmaya çalışılmıştır. Böylelikle nâiblik kurumunun ortaya çıkış sebebi ve tarihsel gelişiminin açığa kavuşturulmasına gayret edilmiştir.

Çalışmada Osmanlı yargı teşkilatında görev alan nâib incelenirken temel bazı sorulara cevap aranmıştır. Osmanlı yargı teşkilatında kimlerin nâib olarak görev alabildiği, nâib olmak için aranan eğitim şartının ne olduğu, kimler tarafından hangi şekil şartları izlenerek nâibin atandığı, nâibin diğer kadı yardımcılarında hangi noktalarda ayrıldığı, nâibin hangi şartlarda ne usulle azledilebildiği, nâibin görev aldığı mahkemelerde hangi hukuki işlemleri icra edebildiği, nâibin görev alanına girmeyen hukuki işlemlerin olup olmadığı, nâibin ne gibi idari görevleri olduğu, nâibin ücretinin ne olduğu ve nasıl karşılandığı, farklı isimlerle anılan nâibler arasında görev ve yetki bakımından ne gibi farklılıklar olduğu, nâibin denetlenmesinin kim veya kimler tarafından hangi usuller çerçevesinde gerçekleştirildiği, Osmanlı'nın son dönemlerinde yargı teşkilatında meydana gelen yozlaşmada nâiblik kurumunun rolünün ne olduğu, teşkilattaki yozlaşmanın mı nâibleri etkilediği yoksa nâiblerin yolsuzluklarının mı teşkilatta yozlaşmaya sebep olduğu bu çalışmada cevap aranan sorulardan bazılarıdır. Sorulara cevap aranırken klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönem ayırımına da dikkat edilmiştir. Böylelikle nâiblik müessesesi tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. KONUNUN TAKDİMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Çalışmanın başlığı “Osmanlı Yargı Teşkilatında Nâib” olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışma nâiblik kurumunu belirli bir yer ve dönemde, belirli bir bakış açısıyla ve hukuk tarihi perspektifinden incelemektedir.

Çalışma ilk olarak zaman bakımından sınırlandırılmıştır. Bu sınır Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü tarihi süreçtir. Osmanlı'nın kanun ve kurumlarında Tanzimat Fermanı ile köklü değişikliklere gitmiş olması, ele alınan Osmanlı kurumlarının klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönem bakımından ayrı ayrı değerlendirilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada nâiblik kurumu her iki dönem bakımından incelenmektedir. Yine çalışmanın coğrafi sınırlarını Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kurduğu sınırlar oluşturmakta olup araştırma yapılırken devletin herhangi bir bölgesiyle bağlı kalınmamıştır. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı ülkesinin her bölgesinden günümüze ulaşan şer'îye sicillerinden faydalanılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısı şeri ve örfi olmak üzere ikili bir yapı sergilediğinden söz konusu kurumun her iki hukuk sistemi içerisinde araştırılması

gerekmıştır. Kurumun şeri hükümlerdeki yerinin tespiti için İslam hukuku kaynakları, örfi hukuktaki yerinin tespiti için kanunnameler gibi örfi düzenlemeler ele alınmıştır. Böylelikle Osmanlı mevzuatında nâibliğin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde pek çok kurum kendinden önce hüküm sürmüş olan Müslüman Türk Devletleri ile İslamiyet öncesi Türk Devletleri'nde yer alan kurum ve düzenlemelerden faydalanılarak oluşturulmuştur. Nâiblik kurumunun da bahsetmiş olduğumuz gibi Osmanlı'dan önce yaşamış devletlerdeki benzer kurumlardan esinlenilerek oluşturulup oluşturulmadığının anlaşılması amacıyla söz konusu devletlerde nâiblik benzeri kurumlar olup olmadığı araştırılmıştır. Böylelikle kurumun ortaya çıkış süreci ve tarihsel gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı yargı teşkilatının temelini şer'îye mahkemeleri oluşturmakla birlikte gayrimüslim tebaanın yargı organı olan cemaat mahkemeleri ve kapitülasyonlar neticesinde oluşturulan konsolosluk mahkemeleri Osmanlı'da görev icra etmiş mahkemelerdir. Yine Tanzimat döneminde nizamiye, ticaret, karma ticaret, meclis-i tahkikat mahkemeleri kurulmuş, taşra teşkilatında idare meclisleri oluşturulmuştur. Çalışmanın konusu olan nâiblik müessesesi yalnızca şer'îye mahkemeleri çerçevesinde ele alınmış, bahsetmiş olduğumuz diğer mahkeme ve meclisler incelememiz dışında bırakılmıştır.

3. YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Çalışma, Türk hukuk tarihi araştırması olması sebebiyle bu bilimin yöntem ve kaynaklarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu itibarla Osmanlı mahkeme kayıtları olan şer'îye sicilleri çalışmada önemli bir yer tutmuştur. Klasik dönem şer'îye sicillerinin yanı sıra Tanzimat sonrası mahkeme kayıtları da incelenmiştir. Divan-ı Hümayun kayıtları olan mühimme defterleri, kazaskerliklerde mülazım kayıtlarının tutulduğu ruznamçeler çalışmada başvurmuş olduğumuz diğer arşiv kayıtları olmuştur. Osmanlı uygulamasına yön veren şeri hükümler için fıkıh ve fetva kitaplarından yararlanılmışken örfi düzenlemeler için kanunname, yasakname ve adaletnamelere bakılmıştır. Sonuç olarak çalışmada tümevarım yöntemi uygulanmış ve yukarıda saymış olduğumuz kaynaklardan yola çıkılarak genel teorik ilkelere varılmıştır.

Çalışma konusu hakkında yapılan literatür taramasında Osmanlı Devleti'nin çeşitli kamu görevlilerini inceleyen kıymetli çalışmalara rastlanılmıştır. Bununla birlikte literatür taramalarımızda nâib hakkında yapılmış ayrıntılı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Osmanlı kadıları hakkında çok sayıda eser literatürde yer almış iken Osmanlı yargı teşkilatında bu derece önemli bir konumda bulunan nâib hakkında yapılan çalışma sayısının azlığı dikkat çekicidir. Bu kıymetli çalışmalardan Aydoğan Demir'e ait "*Bayburt Ulu Camii'nde Bir Osmanlı Ferman Kitabesi-Osmanlı Devleti'nde Naiplik*"¹ isimli makale konuyu tarihi perspektiften incelemiş ve bir kitabeden yola çıkarak ele almıştır. Hamiyet Sezer Feyzioğlu ve Selda Kılıç tarafından hazırlanan "*Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu*"² isimli makale nâiblik kurumunu yine tarihsel perspektiften olmak üzere kadılık ile birlikte ve kurumda yaşanan yozlaşma çerçevesinde incelemiştir. Abdullah Demir'e ait "*Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipler*"³ isimli makale hukuki perspektiften konuyu ele almakla birlikte kadılara daha geniş yer vermiş, nâiblik kurumundan kısaca bahsetmiştir. Jun Akiba tarafından kaleme alınan "*A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire*"⁴, "*From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period*"⁵ ve "*Kadılık Teşkilâtında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'lîmnâme-i Hükkâm*"⁶ isimli makalelerde nâibliğin Tanzimat sonrası süreçte geçirdiği değişim hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Nâibi başlı başına ele alan çalışmalar ise ansiklopedi maddeleri dışında Türk hukuk tarihi kitaplarıdır. İlgili kitapların Osmanlı yargı teşkilatı bölümünde kadı yardımcılarını başlığı altında nâibler incelenmiştir. Bununla birlikte söz konusu başlıklar nâibler hakkında sınırlı bilgi vermektedir. Sonuç olarak Osmanlı yargı teşkilatında kadı yardımcılığı görevini en üst seviyede yürütmüş olan nâib hakkında hukuki perspektiften bakılarak hazırlanmış kapsamlı bir çalışmaya literatürde rastlanılmamıştır.

¹ **Demir, Aydoğan** (1994) 'Bayburt Ulu Camii'nde Bir Osmanlı Ferman Kitabesi, Osmanlı Devleti'nde Naiplik', Tarih ve Toplum, Sayı: 132, s. 41-58.

² **Sezer Feyzioğlu, Hamiyet/Kılıç, Selda** (2005) 'Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu', Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 24, Sayı: 38, s. 31-53.

³ **Demir, Abdullah** (2017) 'Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipler', Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 1, s. 28-37.

⁴ **Akiba, Jun** (2003) 'A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire', Turcica, C. 35, s. 125-163.

⁵ **Akiba, Jun** (2005) 'From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period', Frontiers of Ottoman Studies, ed. Colin Imber and Keiko Kiyotaki, vol. 1, s. 43-60.

⁶ **Akiba, Jun** (2007) 'Kadılık Teşkilâtında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'lîmnâme-i Hükkâm', Osmanlı Araştırmaları XXIX, İstanbul, s. 9-40.

Şer‘iye sicilleri, Osmanlı mahkeme kayıtları ile çeşitli belgelerin tutulduğu defterler olup nâibler hakkında bolca bilgi ihtiva etmektedir⁷. Söz konusu defterleri kadının yanı sıra nâiblerin tutmuş olması⁸ da bu arşiv belgelerinden önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Nitekim nâib atamalarının mürasele denilen yazılarla yapıldığı⁹, kadı tarafından görevlendirilen nâibin yerine bir başka nâib atayabildiği¹⁰, kazasker tarafından bir yörede nâib görevlendirilebildiği¹¹, nâiblerin bulundukları yöreye kamu görevlileri atanmasında rol oynayabildikleri¹² gibi hususlara ve daha fazla bilgiye şer‘iye sicil kayıtları aracılığıyla ulaşılmıştır.

Mühimme defterleri, Divan-ı Hümayun ile şer‘iye mahkemeleri arasındaki yazışmaları içermesiyle oldukça önemli bir kaynaktır. Örneğin söz konusu kayıtlarda nâiblerin atanması ve azli hususunda “*Nüvvâb ve muhızrların azl u nasbı kuzâta müfevvezdir.*” şeklinde açık bir ifadeye rastlanmıştır¹³. Bunun dışında bir bölgede birden fazla nâibin görevlendirilebildiği¹⁴, aynı nâibin uzun süre belli bir bölgede görev yapabildiği¹⁵, nâib görevlendirilmesi için bölgelerden merkeze talep gidebildiği¹⁶, aynı mahkemede farklı mezheplerden nâiblerin görev alabildiği¹⁷, merkez tarafından nâiblerin idari işlerle ilgili olarak görevlendirilebildiği¹⁸ ve suç işleyen nâiblerin yargılanarak cezalandırıldığı¹⁹ gibi hususlar mühimme defterlerinde yer alan kayıtlardan yola çıkılarak varılan sonuçlardandır. Ayrıca Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin kadı ve müderris

⁷ **Gedikli, Fethi** (2005) ‘Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri’, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, S. 5, s. 207.

⁸ **Uğur, Yunus** (2010) ‘Şer‘iye Sicilleri’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 39, s. 8.

⁹ Şer‘iye Sicilleri I (1988) İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 38-39.

¹⁰ Gaziantep Şer‘i Mahkeme Sicillerinden Örnekler (1970) Hazırlayanlar: Güzelbey, Cemil Cahit/Yetkin, Hulusi, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Buroşür Yayınları, s. 71.

¹¹ **Saydam, Abdullah** (2005) ‘Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)’, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 18, s. 302.

¹² **Erdoğan, İbrahim** (2014) ‘17. Yüzyılın İkinci Yarısında Taşrada Yargı Uygulamaları: Harput Örneğinde “Hakimü’ş Şer”’, Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 2, s. 63.

¹³ 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) <Özet ve İndeks> (1994) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Hüküm No: 282, s. 209.

¹⁴ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) (1993) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Hüküm No: 1409/a., s. 625.

¹⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1481, s. 800.

¹⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I (1998) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Hüküm No: 1042, s. 517-518.

¹⁷ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 211, s. 167-168.

¹⁸ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 845, s. 495.

¹⁹ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I (1995) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Hüküm No: 380, s. 224.

tainlerini kaydettikleri ruznamçelerde²⁰ nâibler hakkında da atama kayıtlarının yer aldığı görülmüştür²¹.

Osmanlı hukuk düzenlemelerinin yer aldığı kanunname, yasakname ve adaletnamelerde; nâiblere tıpkı kadılarda olduğu gibi çeşitli işlemler neticesinde alınan resimlerden ücret verilmesi²², merkezden gönderilen çeşitli görevlilerin icra edecekleri işlerinde onlara yardımcı olacaklar arasında nâiblerin de olması²³, hilesi görülen nâiblerin görevlerinden alınması²⁴, kadıların mahkemelerini nâiblere satmasının²⁵ ve nâiblerin il üzerine çıkıp gezmelerinin yasaklanması²⁶ gibi hususların düzenlenmiş olduğu görülmüştür.

Osmanlı hukuk sisteminde fetvalar önemli bir yere sahip olmasıyla çalışmada başvurulmuş bir diğer kaynak olmuştur²⁷. Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam tarafından verilen fetvalar padişahlar tarafından onaylanması halinde kanun haline gelmiş ve bütün kamu görevlilerini bağlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülislam olan Ebussuud Efendi'nin Maruzat'ında yer alan fetvalar buna örnektir²⁸. Nâibin atanması²⁹, azli³⁰, verdiği hükümler³¹, kadının nâib hükmüne müdahalesi³², nâibin icra ettiği çeşitli

²⁰ **Afyoncu, Erhan** (2008) 'Ruznamçe', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 35, s. 278. Kadıasker ruznamçelerinin kaynak olarak kullanıldığı eserler için bakınız: **Beyazıt, Yasemin** (2014) Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl), Ankara, TTK Yayınları; **Beyazıt, Yasemin** (2020) Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri, Ankara, TTK Yayınları; **Beyazıt, Yasemin** (2018) Kadıasker Atama Ruznamçelerinden Çivizâde Mehmed Efendi Ruznamçesi, Ankara, TTK Yayınları.

²¹ **Kuru, Levent** (2016) 'Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi', (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 92.

²² **Akgündüz, Ahmed** (1990) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, s. 586.

²³ **Akgündüz, Ahmed** (1992) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, s. 510, 554, 593.

²⁴ **Akgündüz, Ahmed** (1992) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri V. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, s. 42.

²⁵ **Akgündüz, Ahmed** (1993) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, s. 134, 180, 317.

²⁶ **Akgündüz, Ahmed** (1993) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 316.

²⁷ Fetva, sorulan fıkhi bir meseleye fakih tarafından verilen yazılı veya sözlü cevaplara denilmektedir. **Atar, Fahrettin** (1995) 'Fetva', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 12, s. 486. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: **Örsten, Seda** (2005) Osmanlı Hukukunda Fetva, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

²⁸ **Akgündüz, Ahmed** (1992) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, s. 32.

²⁹ **Neticetü'l-Fetâvâ** (2014) Derleyenler: es-Seyyid Ahmed Efendi/es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, Hazırlayanlar: Süleyman Kaya/Betül Algın/Ayşe Nagehan Çelikçi/Emine Kaval, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 221.

³⁰ **Düzdağ, M. Ertuğrul** (1983) Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, s. 70.

³¹ **Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi** (2011) Behcetü'l-Fetâvâ, Hazırlayanlar: Süleyman Kaya/ Betül Algın/Zeynep Trabzonlu/Asuman Erkan, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 437.

³² **Akgündüz, Ahmed** (2018) Şeyhü'l-İslâm Ebüssu'ûd Efendi Fetvâları (Fetâvây-ı Ebüssu'ûd Efendi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 424.

işler³³, nâibin hukuka aykırı uygulamaları³⁴ ve daha pek çok nâib hakkında husus Osmanlı şeyhülislam fetvalarına konu edilmiştir.

Sonuç itibariyle başta Osmanlı şer‘iye mahkeme kayıtları olan siciller olmak üzere örfi hukuk düzenlemeleri, mühimme defterleri, fıkıh eserleri, fetvalar ve arşiv belgeleri çalışmamızda başvurduğumuz kaynaklar olmuştur.

³³ **Düzdağ**, s. 70.

³⁴ **Akgündüz** (2018) s. 423.

BİRİNCİ BÖLÜM

NÂİBLİK KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE OSMANLI HUKUK KAYNAKLARINDAKİ YERİ

Bu bölümde nâib kavramı, nâibin ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu gelişim incelenmiş, İslamiyet öncesi Türk Devletleri'nde ve İslamiyet'in kabulünden sonra çeşitli Türk ve Müslüman Devletleri'nde nâib benzeri kurumlar araştırılmıştır. Böylelikle Osmanlı yargı teşkilatında yer alan nâibliğin kendinden önce yaşamış benzer kurumlarla ilişkisi görülmüştür. Nâiblik kurumunun Osmanlı şeri hukuk ve örfi hukuk kaynaklarındaki yeri, klasik dönem ve Tanzimat sonrası dönemi kapsayacak şekilde incelenmiştir. Bu sayede kurumun hukuki dayanağı belirlenmeye çalışılmış; yargı teşkilatında görev alan kadı, katip, kassam, tezkiye memuru, şuhudül-hal gibi görevliler ile karşılaştırılarak nâibin görev çerçevesi çizilmiştir.

4. NÂİB KAVRAMI, TARİHSEL GELİŞİMİ, OSMANLI HUKUK KAYNAKLARINDAKİ YERİ VE DİĞER YARGI GÖREVLİLERİ İLE KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. Nâib Kavramı ve Nitelikleri

Çalışmada ele alınan nâib, Osmanlı Devleti mahkemelerinde kadı vekili ve yardımcısı olarak görev alan yargı teşkilatı mensubudur. Bu başlık altında inceleme konumuz olan nâibin nasıl tanımlandığı, terminolojik açıdan farklı kavramlarla ifade edilmiş olup olmadığı ve bir kimsenin nâib olabilmesi için İslam Osmanlı hukuku çerçevesinde hangi niteliklere sahip olmasının beklenmiş olduğu incelenmiştir.

4.1.1. Terminolojik Açıdan Nâib

Osmanlı döneminde kullanılan tarihi ve hukuki terimleri konu edinen sözlüklerde nâib, esas olarak “*vekil*” şeklinde tanımlanmışsa da birden fazla anlama geldiği görülmektedir. Arapça sıfat ve isim olan “*nevb*” kelimesinden gelmekte olan nâib için sözlükte ilk olarak “*vekil, birinin yerine geçen*” anlamına yer verilmiştir. Nâib hakkında ikinci olarak “*kadı vekili*”, üçüncü olarak “*kadı, şeriat hükümlerine göre hüküm veren hakim*” ve dördüncü olarak “*nöbet bekleyen, nöbetle gelen*” anlamı sözlükte yer almıştır³⁵.

³⁵ Devellioğlu, Ferit (2017) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 33. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, s. 937.

Pakalın'ın Osmanlı terimleri sözlüğünde ise nâib; vekil, kaimmakam, kadı vekili, sultan tarafından hükme mezun şeri memur şeklinde geçmektedir. Nâib, şer'îye mahkemelerinin hakimlerine verilen bir unvandır. Kadı yerine nâib ifadesinin kullanılmış olmasının sebebi, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin vekilliğini yapmış olmalarıdır. Kadı nâibi ise kadıların gitmedikleri yerlere gönderdikleri vekiller için kullanılan ifadedir³⁶. Yine Osmanlı döneminde Türzkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi tarafından hazırlanan Osmanlı hukuk sözlüğünde nâib kelimesinin; kadı vekili, kaimmakam manasına geldiği ifade edilmiştir³⁷. Dolayısıyla esasen vekil anlamına gelen nâib, Osmanlı Devleti'nde daha çok kadı vekiline karşılık gelmek üzere kullanılmıştır.

Nâib, Osmanlı yargı teşkilatının önemli bir figürü olması bakımından Türk hukuk tarihini çalışan eserlerde de konu edilmiştir. Bu alandaki başlıca eserler nâib için şu çerçeveyi çizmiştir: Nâib, kadı tarafından belli bir süre veya belli bir iş için tayin edilen yardımcı olup kadının verdiği yetki çerçevesinde hareket eden kimsedir. Kadı, eğer kendisine bu yetki verilmiş ise kendi yerine veya kazası dahilindeki belli bölgelere nâib adıyla bir vekil görevlendirebilmiştir. Örneğin, İstanbul'da merkez, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları iş yoğunlukları sebebiyle davalara bizzat bakmamış, vekil olarak atadıkları nâibler yargılama yapmıştır. Yine uzak bir bölgeye atanan kadı buraya gitmeyip kendisine vekil olarak nâib gönderebilmiştir. Belirli bir iş için görevlendirilen nâib keşif, ilk soruşturma, şahitler hakkında güvenilirlik soruşturması gibi görevler için vazifelendirilebilmiştir. Belirli bir süre ile görevlendirilen nâib ise kadının olmadığı durumlarda ona vekaleten görev alabilmiştir. "*Kadı vekili*" olarak tayin edilen nâib, belirli bir öğrenim düzeyinden ileri gitmemiş ulemadandır. Son olarak kadılar hakkında da nâib ifadesi kullanılabilmektedir. Zira kadı da devlet başkanının vekili olarak yargı görevini ifa etmiştir³⁸.

³⁶ **Pakalın, Mehmet Zeki** (1993) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 126, 644.

³⁷ **Kal'a-yı Sultâniyeli Türzkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi** (2017) Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel Istılâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlûmat-ı Kanûniye Hülâsası, Hazırlayanlar: Fethi Gedikli/İbrahim Enes Onat, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, s. 193.

³⁸ **Aydın, M. Akif** (2014) Türk Hukuk Tarihi, 12. Baskı, İstanbul, Beta, s. 83; **Cin, Halil/Akyılmaz, Gül** (2018) Türk Hukuk Tarihi, 10. Baskı, Konya, Sayram Yayınları, s. 173; **Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal** (2017) Türk Hukuk Tarihi, 19. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, s. 240; **Cin, Halil/Akgündüz, Ahmed** (1995) Türk Hukuk Tarihi I. Cilt, 3. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 275; **Ekinci, Ekrem Buğra** (2019) Osmanlı Hukuku, 6. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, s. 377; **Demir, Abdullah** (2019) Mufassal Türk Hukuk Tarihi, 1. Baskı, Ankara, Astana Yayınları, s. 261; **Fendoğlu, Hasan Tahsin** (2000) Türk Hukuk Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi, s. 406-407; **Avcı, Mustafa** (2012) Türk Hukuk Tarihi, 1. Baskı, Konya, Mimoza Yayınları, s. 106.

Osmanlı kayıtlarında nâibin çoğunlukla aynı şekilde yazıldığı görülmüştür. Fakat az da olsa farklı ifadeye rastlanılmıştır. Örneğin “nâib’üş-şer” ifadesi fetvalarda³⁹ ya da mahkeme kayıtlarında⁴⁰ zaman zaman kullanılmıştır. Birden fazla nâibin bahis konusu olduğu kanunnameler⁴¹, merkezden taşraya gönderilen buyruhdular⁴² ve fetvalarda⁴³ ise “nüvvâb” kelimesi kullanılmıştır. Tanzimat sonrası dönemde kadı ve nâib kavramlarının iç içe geçmesiyle aynı kişi için “nâib” ve “hakim-i şer-i şerif” ifadelerinin kullanılmış olduğuna da kayıtlarda rastlanılmıştır⁴⁴.

Osmanlı uygulamasında rastlanılan “müvellâ”dan da burada bahsetmek gerekir. Literatüre göre Osmanlı kayıtlarında nâiblere doğrudan doğruya “el-müvella” veya “el-müvella hilafe” denilebilmiştir⁴⁵. Arapça isim olan “veli”den türetilen bu kavram sözlükte ilk olarak “bir iş takibi için şeriatçe vazifelendirilen memur” şeklinde tanımlanmıştır. İkinci anlamı ise “bir kazada vakı bazı muayyen davaları o kaza hakiminin görmesine mahzur veya mani bulunduğu surette yalnız mezkur davaları istima ve fasletmek üzere

³⁹ “Mesele: Zeyd nâib’üş-şer’a ‘Ben davamı sana dinletmezsin, büyük kadıya dinledirim’ derken cebren istima edüb ol nâ’ib hükm eylese hükmü nâfiz olur mu?...” **Akgündüz** (2018) s. 425.

⁴⁰ “... Medine-i Aynâtâbda naibü’ş-şer’î olan Efendi zîde ‘ilmûhu inhâ olunur ki ...” **Doğan, Şahin** (2018) ‘68 Numaralı Aynâtâb Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1129-1130/M.1717-1718 s.179-356)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 36; “... nâibü’ş-şer’ olan Süleyman Efendi huzurunda ...” **Ercan, Aykut Orçun** (2016) ‘H.1090-1091 M.1679-1680/ B-75 No’lu Bursa Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 150-151; “... mezburlar mukaddema naibü’ş-şer’ olan Mevlana Şaban Efendi huzurunda murafa olub ...” **Döğüş, Selahattin** (1994) ‘25 Numaralı Kayseri Şer’iye Sicili (İlk 100 Sahife) H. 1034 (M.1624-1625)’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 200; “... bin yetmiş dört senesinde bab-ı mahallesinde nâibü’ş-şer’ olan Halil Efendi huzurunda ...” **Gökbuğa, Ferdi** (2008) ‘H.1075-1076/M.1665-1666 Tarihli 124 No’lu Manisa Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 66; “... Konya Kazâsı’nda nâ’ibü’ş-şer olan Mevlânâ Mehmed ... südde-i sa’âdetime mektûb gönderüp...” **Küçük, Fatih** (2013), ‘14 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1080-1081 / 1669-1670) (Değerlendirme ve Transkripsiyon), (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 350; “... Armudili nâhiyesinde nâibü’ş-şer’ olan mevlânâ Hasan ... dergâh-ı mu’allâma mektûb gönderüb...” **Sarıavcı, Leyla** (2007) ‘1 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili (III.Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği’, (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 91.

⁴¹ “Ve il râzi ve şâkir olmaduğı nüvvâbı ve şirretleri zâhir olan hademeyi istihdam etmeyeler.” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 134.

⁴² “Şerâyi’-şîâr Kayseriyye Sancağı’nda vâki olan kudât ve nüvvâb efendiler ... inhâ olunur ki: ...” **Şahin, Ayşe** (2010) ‘74/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 144-145.

⁴³ “... El-Cevap: Nüvvâbın reddiyye müstahak cürmü sabit olub ‘Hiçbir yerde niyabet etmeye’ deyü ahkam’uş-şerifede yazılı gelmiş değildir. ... nüvvâbın azli ve nasbı kuzata müfeyvazdır.” **Akgündüz** (2018) s. 425.

⁴⁴ Kütahya’nın 52 numaralı şer’iye sicilini (1878-1880) inceleyen bir çalışmada, daha önce Kütahya’da görev alan mahkeme başkanlarının verdiği kararlar da yer almıştır. Bu kararlar incelendiğinde, 19 Zilhicce 1289 (17 Şubat 1873) tarihinde Kütahya mahkemesinde görev alan kimse “nâib mevali Mehmet Ragıp Efendi” şeklinde belirtilmişken 27 Muharrem 1290 (27 Mart 1873) tarihli kayıta “hakim-i şer-i şerif mevali Mehmet Ragıp Efendi” şeklinde ifade edilmiştir. **Göksal, Hüseyin** (2001) ‘Kütahya’nın 52 No.lu Şer’iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 468, 544.

⁴⁵ **İpşirli, Mehmet** (2021) Osmanlı İlimiyesi, 2. Baskı, İstanbul, Kronik, s. 306.

tayin olunan hakim (yargıç)” şeklinde verilmiştir⁴⁶. Osmanlı klasik dönem kanunname⁴⁷ ve fetvalarında⁴⁸ müvellâyâ rastlanılmıştır. Kanunname hükmüne göre beylerbeyi, vilayetindeki kadının ölmesi halinde merkezden yeni kadı gelinceye kadar davaları görmesi için bir müvellâ görevlendirir. Osmanlı uygulamasında kadının ölümü veya atamasının gecikmesi hallerinde vali veya kaymakam tarafından adli işlerin yürütülmesi için nâib tayin edilebilmiştir⁴⁹. İlgili kanunname hükmünde geçen müvellâ ataması uygulaması ile kadı bulunmayan kimi hallerde bölgedeki yerel yöneticilerin nâib ataması arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Fetvada geçen “*Eğer sarıhan ya delaleten istinabete izin var ise nâib müvellâ olur ve illâ olmaz.*” ifadesi ise şeyhülislamın açıkça nâibi müvellâ şeklinde nitelendirmiş olduğunu göstermektedir. Yani fetvaya konu olayda görevlendirilen nâib esasen müvellâ olmaktadır. Nâibin müvellâ şeklinde nitelendiği şer‘iye sicil kayıtlarına da rastlanılmıştır⁵⁰. Tanzimat dönemi arşiv belgelerinde⁵¹ müvellâ ifadesi kullanıldığı gibi Mecelle’de⁵² müvellâyı düzenleyen hüküm de vardır. Müvellânın

⁴⁶ Devellioğlu, s. 926; Pakalın, C. II, s. 640.

⁴⁷ “İstanbul’da sadâret-i uzmâ kaimmakamı olan vekîl-i mutlak cemî-i memâlik-i mahrûseye şer ve kanun üzere tuğrâlı ahkâm-ı şerîfe verip iktizâ ederse nasb-ı müvellâ ve ihzâr-ı husamâ edip icrâ-yı hükûmet-i şerîyye ve orfîyye ve tevcihâtı dahi kadîmden mezûn ve murahhas olduğu emr-i muhakkaktır.”, “Ve vilâyet kadısı fevt olsa Âsitâne’den kadı gelince(ye) dek buyruldu ile müvellâ nasb ederler”. Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi (2012) Hazırlayan: H. Ahmet Arslantürk, İstanbul, Metamorfoz Yayıncılık, s. 45, 50.

⁴⁸ “Zeyd-i kadıya haric-i kazasında bir ‘Kaziyyeyi göresin’ deyü emr-i şerif varid olub lakin bizzat kaydı olmasa, Zeyd nâib gönderüb nâib hükm eylese nâib göndermeğe izn-i sarîh olmayacak hükm-i mezbur nâfiz olur mu? El-Cevap: Delalet-i izin var ise nâfiz olur. Asla ne sarîhan ne delaleten izin yok ise cebren istima edib hükm edicek nâfiz olmaz.” “Bu surette Zeyd-i mezburun üzerinde mirî hizmet olsa nâib göndermeğe ömr olur mu? El-Cevap: Muhtac nesne yokdur. Eğer sarîhan ya delaleten istinabete izin var ise nâib müvellâ olur ve illâ olmaz.” **Akgündüz** (2018) s. 425.

⁴⁹ “Trabzon kadısı olan mansıp sahibi Efendi bu vakte kadar zuhur etmeyip bir kimseye vekâletine dair bu ana kadar mürâsele-i şer‘iyesi gelmediğinden şehrin şer‘i ahkâmı icra olunmayıp ahalinin hukuku ve beldenin işleri muattal kaldığından, ahkâm-ı şerîyenin icrası ve işlerin yürütülmesi vacip olduğundan şehrin kadısı veya vekâlet verdiği kişiyle ilgili mürâsele-i şerîyesi ortaya çıkıncaya kadar bu tarihten itibaren seni ‘kadı vekili’ tayin ettim.” **Saydam**, s. 302-303; “... hâliyâ Konya kâdısı (silik) vefât idüp kazâ-ı mezbûr mâhlul olmağla taraf-ı saltanât-ı ‘aliyeden kâdî gelinceye değin cânib-i miriden nâ’ib ta’yîn olmak lâzım ve mühim olmağın Mehmed müstehak olduğu ecilden tezkere divân tahrîr olunup irsâl huzur kılındı taraf-ı saltanât-ı ‘aliyeden kâdî gelinceye değin kazâ-ı mezbûrda icrâ-yı ahkâm-ı şer‘iye ile siz ve yerinize revzanami (?) tutub ... Mahmud kâ’im-makâm-ı defterdar hazîne-i hala.” **Akbaş, Fatma Betül** (2018) ‘1670-1671 Tarihleri Arasında Konya’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (15 Numaralı Şer‘iye Siciline Göre)’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 102.

⁵⁰ “...ol târîhde İstanbul Mahmudpaşa Mahkemesi’nde hilâfeten müvellâ nâibü’ş-şer‘i’ş-şerîf olan mevâlî-i i’zâmdan fazîletlü Hemşinî İbrahim Zühdü Efendi’nin imzâ ve hatmini hâviye bir küt’a hüccet nâtika olduğu üzere...” İstanbul Kadı Sicilleri (2014) Proje yöneticisi: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, Bab Mahkemesi, 397 Numaralı Sicil, C. 95, Hüküm no: 143, s. 133.

⁵¹ Karahisar nâibi yazmış olduğu ilamın altına adını ve unvanını “*Mehmed Sadık el-müvellâ hilafe be-kaza-i Karahisar-ı sahib*” şeklinde kaydetmiştir. COA, MVL.00033.00017.001, Ek-1.

⁵² “Madde 1809: Bir belde hakiminin yahut madde-i anifede mezkur mensubâtından birinin ol belde ahalisinden bir kimesne ile davası olduğu surette ol beldede diğer hakim varsa anın huzurunda murafoo olurlar. Ve eğer ol beldede diğer hakim yoksa tarafeyn kendi rızaları ile nasb edecekleri hakemin yahut ol hakim nâib nasbına mezun olduğu takdirden tarafından mansub nâibin veyahut civardaki diğer bir kaza hakiminin huzurunda murafoo olurlar. Ve tarafeyn bu suretlerden birine razı olmadıkları surette taraf-ı sultaniden müvellâ istid’a ederler.” **Berki, Ali Himmet** (1978) Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), İstanbul, Hikmet Yayınları, s. 411-412.

düzenlendiği Mecelle hükmünde bölge hakiminin kendi yargı bölgesinden bir kimse ile davasının olması halinde bu dava sırasıyla bir başka hakim, hakem, nâib, diğer bir kaza hakimi huzurunda görülebilir. Tarafların bu çözüm yollarına rızası bulunmaması halinde merkezden müvellâ talep edilebilir. Dolayısıyla Osmanlı uygulamasında bölge kadısının ölüm, azil veya başka bir sebeple dava görememesi halinde o davaları karara bağlamak üzere görevlendirilen nâibler müvellâ şeklinde ifade edilebilmiştir.

Nâib ifadesi yalnızca kadı vekili veya kadı yardımcısını anlatmak için kullanılmamıştır. Vekil anlamına gelen nâib; İslam devletlerinde hükümdar, vali gibi devlet adamlarının vekili, temsilcisi veya yardımcısını ifade edecek şekilde kullanılabilmıştır⁵³. Yine İslam devletlerinde nâib, “*nâib-üs-saltanat*” ifadesiyle sancakbeyleri veya vergi müfettişleri için de kullanılmıştır. Bu kimseler adına toplanan örfi vergiye “*nâibcelik*” veya “*nâibcek*” denilmiş ve Osmanlı’nın Diyarbakır, Rum eyaleti gibi bazı eyalet kanunnamelerinde bu verginin bahsi geçmiştir⁵⁴. Osmanlı kanunnamelerinde taşra idarecileri “*il nâibi*” şeklinde de ifade edilebilmiştir. Örneğin Kanuni dönemi Rumeli eyaleti yasaknamelerinden para voyvodaları hakkındaki bir yasaknamede taşradaki sancak beyleri, il nâibi şeklinde ifade edilmiştir⁵⁵. Dolayısıyla Osmanlı kanunnamelerinde geçen il nâibi, yargı teşkilatında görev alan nâibden farklılık arz etmektedir.

Diğer taraftan nâib, kadı yani hukuki uyuşmazlıkları çözümlemekle görevli hakim için de kullanılmıştır. Bunun en açık ifadesi, İslam hukukunda bir kimsenin hakim (kadı) olarak tayin edileceği sırada kullanılması gereken sözlerde yer almıştır: İslam hukukuna göre hakim tayin edilirken; “*Muhakkak seni tayin ettim*”, “*Muhakkak seni idareci tayin ettim*”, “*Muhakkak seni işlerimi yürütmeye halef yaptım*” ve “*Muhakkak ki seni nâib tayin ettim*” ifadelerinin kullanılabileceği kabul edilmiştir⁵⁶. Burada kadıya karşılık olarak nâib

⁵³ **Avcı, Casim** (2006) ‘Nâib’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, s. 311.

⁵⁴ **Akgündüz, Ahmed** (1991) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, s. 221, 252-254; **Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri V. Kitap**, s. 529; **Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap**, s. 213, 230; **Akgündüz, Ahmed** (1994) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII. Kitap, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 28, 31,

⁵⁵ “*Ve il nâibleri ve iş erleri ve voyvodalar ve zeâmet ve tîmâr sâhiblerinin adamları anın gibi memlekete müte’allık bir mühim maslahat olmadan veyahut kendülerinin tîmârlarının hukûk ve rûsûmını ve bâkîlerini cem etmek için ve terekelerini satmak için varmak iktizâ etmeden il ve gün üzerine çıkub dahi hâcetden ziyâde atlular ve hizmetkârlar ile re’âyâ üzerine konub gezüb müft yemlerin ve yemeklerin almağa dahi emr-i Hümayûnum yoktur.*” **Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap**, s. 314, 319.

⁵⁶ **Ebu’l-Hasan Habib el-Maverdi** (2020) El-Ahkâmü’s Sultaniye, Çeviren: Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi, s. 143.

ifadesinin kullanılmış olduğu açıkça görülmektedir. İslam hukuk tarihini inceleyen kaynaklarda da kadıların nâib şeklinde ifade edildiğine sıklıkla rastlanılmıştır.

Bu anlamda nâib kavramı yalnızca kadı vekili için değil, diğer müesseselere ilişkin vekil veya yardımcı anlamında da kullanılmıştır. Ancak klasik dönemde nâib denildiğinde akla kadı yardımcısı olan nâib gelmektedir. Bu terim Tanzimat sonrası dönemde ise hakimleri de kapsayan bir manaya bürünecektir.

4.1.2. Nitelikleri

Osmanlı mahkemelerinde nâib olarak görev alacak kimselerin belirli niteliklere sahip olması aranmıştır. Bu niteliklerin tespitinde elbette İslam hukuku belirleyici olmuştur. Diğer taraftan Osmanlı, klasik dönemde olduğu gibi Tanzimat döneminde de yürürlüğe koymuş olduğu çok sayıda örfi hukuk düzenlemesiyle nâiblerin sahip olması gereken nitelikleri tayin etmiştir. Bu başlık altında İslam hukukuna ve Osmanlı örfi hukuk düzenlemelerine göre nâibin sahip olması beklenen nitelikler ele alınmıştır.

4.1.2.1. İslam Hukukuna Göre Nâibin Taşınması Gereken Nitelikler

İslam hukukuna göre yargı görevini yerine getiren hakimlerin ve çeşitli yargı işlerinde görevli yardımcı memurların bazı niteliklere sahip olması gerekir. İslam hukukunda yardımcı memurlardan olan zabıt katiplerinin gerektiğinde hakime vekil (nâib) olabileceği kabul edilmiştir⁵⁷. Bu sebeple hakim için aranan niteliklerin hemen hemen tamamının zabıt katibi ve dolayısıyla nâib için aranacağı söylenebilir.

İslam hukuku, hakim yardımcısı katiplerin âkıl, baliğ ve hür olmasının yanında Müslüman, adaletli ve hukuk bilgisine sahip olmasını aramıştır⁵⁸. Kişinin âkıl olması, hukuken temyiz kudretine sahip olması, iyiyi kötüden, kârı zarardan ayırt etme gücüne sahip olmasıdır⁵⁹. Baliğ, çocukluk evresinden çıkmış ve ergenliğe ulaşmış kimsedir⁶⁰. Hür olmaktan kasıt ise kişinin İslam hukukuna göre köle statüsünde bulunmamasıdır.

⁵⁷ Serahsi (2018) Mebsut, Editör: Mustafa Cevat Akşit, 4. Baskı, İstanbul, C. 16, Gümüşev Yayınları, s. 143.

⁵⁸ Atar, Fahrettin (1991) İslam Adliye Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 143-144.

⁵⁹ Döndüren, Hamdi (1989) ‘Âkıl’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 2, s. 247.

⁶⁰ Bardakoğlu, Ali (1992) ‘Bulûğ’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 6, s. 413.

Katiplerin Müslüman olma şartı Hz. Ömer'in uygulaması ile belirlenmiştir. Hz. Ömer, Ebu Musa el-Eşari'nin zimmi olan katibini azletmesini istemiş, Ebu Musa katibini değiştirmiş; böylelikle katiplerin Müslümanlar arasından seçilmesi usulü benimsenmiştir⁶¹. Adalet ve hukuk bilgisi ise katibin hakim yardımcısı olarak gerektiğinde mahkemede hakimlik görevini ifa etmesi sebebiyle sahip olması gereken nitelikler arasında sayılmıştır⁶².

Son olarak İslam hukukunun, tartışmalı olmakla birlikte, kadınların amme hizmeti olan hakimliği yapamayacağını kabul ettiği literatürde ifade edilmiştir⁶³.

4.1.2.2. Osmanlı Uygulamasına Göre Nâibin Taşınması Gereken Nitelikler

Osmanlı Devleti'nde nâibler, medrese mezunu kimseler arasından tayin edilmiştir. Kent ve kasabalarda bulunan, İptida-i Hariç ve Hareket-i Hariç olmak üzere ikiye ayrılan Hariç Medreseleri, nâiblerin öğreniminin ilk basamağı olmuştur. Hariç Medreselerini bitiren talebeler, danışmend sıfatı ile İptida-i Dahil ve Hareket-i Dahil olarak ikiye ayrılan Dahil Medreselerine devam etmişlerdir. Bu medreseleri bitiren danışmendler kadı olmak istemeleri halinde yüksek dereceli medreselere devam etmiştir. Öğrenime devam etmeyen danışmendler ise bu aşamadan sonra bir staj dönemi ve sınav sonrasında nâib olarak görevlendirilmişlerdir⁶⁴.

Nâib sayısının çoğalması ve niteliksiz kimselerin bu kuruma dahil olmaya başlamasıyla Osmanlı nâib tayin usulünde 18. yüzyıl itibarıyla değişikliğe gitmiştir. 1716 tarihli bir ferman, bilgisiz kimselerin kadı ve nâib olarak atandığını belirtip bunun önüne geçilmesi için bundan sonra kadı ve nâib olarak atanacak kimselerin kazasker huzurunda

⁶¹ Hz. Ömer'in gayrimüslimlerden katip seçilmemesi yönündeki emrinin valiler tarafından genel bir kabul görmediğini, Hz. Ömer döneminde ve sonrasında gayrimüslim katiplerin istihdam edilmiş olduğunu ifade eden çalışmalar da mevcuttur. **Öztürk, Levent** (1998) *İslam Toplumlarında Hristiyanlar*, İstanbul, s. 397-407'den aktaran **Küçükbaşcı, Mustafa Sabri** (2022) 'Kâtip', *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 25, s. 51.

⁶² **Serahsi**, C. 16, s. 143; **Atar** (1991) s. 143-144.

⁶³ İslam hukukçularının kadınların hakim olmasına dair çok farklı görüşleri mevcuttur. Bunlardan bazıları, kadınların hiçbir amme hizmetini yerine getiremeyecekleri, yalnızca ceza davaları dışındaki davalara bakabilecekleri, şهادetlerinin kabul edildiği davalara hakim olarak atanabilecekleri, hem ceza hem hukuk davalarına bakabilecekleri şeklindedir. **Atar** (1991) s. 103-104. Diğer taraftan İslam hukukunun asli kaynaklarından Kuran ve sünnette kadının hakim olmasına yönelik engelleyici bir hüküm bulunmamaktadır. İnsanlar arasında hükmederken adaletle hükmedilmesini bildiren Nisa Suresi'nin 58. ayetinde de herhangi bir cinsiyet ayrımının yapılmadığı burada ifade edilmelidir. **Cin/Akyılmaz**, s. 167. İslam Osmanlı hukukunda kadının statüsü hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: **Akyılmaz, Gül** (2000) *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Konya, Göksu.

⁶⁴ **Üçok/Mumcu/Bozkurt**, s. 241.

sınava gireceğini ve şeyhülislamlığın onayı alındıktan sonra atanacağını düzenlemiştir⁶⁵. Bu tip düzenlemeler 19. yüzyılda da devam etmiş, II. Mahmut'un 1838 tarihli Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi ile kimlerin kadı ve nâib olarak atanabileceği daha ayrıntılı şekilde kaleme alınmıştır. Buna göre ilmi açıdan ne durumda olduğu bilinmeyen kimseler hizmet-i şeriat talebinde bulunduğu şeyhülislam nezaretinde şeriat işlerinde çalışmış üç ya da dört kişi tarafından sınava tabi tutulacaktır. Sınavda şeriatın gereklerini yerine getirebilecek derecede kabul edilenlere şeyhülislam tarafından yeterlik belgesi verilirken aynı derecede yeterli görülmeyenlere şeriat hizmetine girme isteğinde bulunmamaları cevabı verilecektir. Hiçbir şekilde ehliyetli olmayan bir kimsenin bir şekilde şeriat hizmetine girdiği tespit edilirse görevden alınacaktır⁶⁶.

Tanzimat sonrası dönemde kimlerin nâib olabileceği farklı düzenlemelere konu olmayı sürdürmüştür. 1855 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizamname nâibleri sınıflara ayırmış, bu sınıflara kimlerin dahil olabileceğini belirlemiş ve şeyhülislamlık nezdinde yapılacak sınav usulünü düzenlemiştir⁶⁷. Ancak burada belirtmek gerekir ki nizamnamede bahsi geçen nâibler kadı yardımcısı nâib olmayıp hakimlerdir. 1873 tarihli Hükâm-ı Şer'iyeye Nizamnamesi'nde bu sınıflar genişletilmiş; üç yıl fetvahaneye devam etmiş olanlar, İstanbul mahkemelerinde kitabet veya niyabette görev almış olanlar dahil edilmiştir. Vilayetlerde üç yıl müftülük yapanlar ise Muallimhane-i Nüvvâb öğrencileri gibi sınava tabi tutularak derecelerine göre nâib sınıflarına dahil edilecektir⁶⁸. Söz konusu düzenlemeler çalışmanın ilgili başlıklarında ayrıntılı olarak inceleneceğinden burada daha fazla detaya girilmemiştir.

Nâib olarak atanacak kimsenin seçilmesinde ilmi nitelikleri dışında başka unsurlar da belirleyici olmuştur. Örneğin nâiblerin medrese mezunları arasından seçilmesi, bu medreselere kabul edilenler çerçevesinde bir sınırlama getirmiştir. Bilindiği üzere Osmanlı medreseleri, İslami niteliği çerçevesinde yalnızca Müslüman kimselerin devam ettiği eğitim kurumları olmuştur. Bu bakımdan yukarıda bahsetmiş olduğumuz medreselerden mezun olarak nâiblik görevine getirilecek kimseler Müslüman olma şartını haiz olmalıdır.

⁶⁵ **Raşit**, Tarih-i Raşit, C. IV, İstanbul, s. 192'den aktaran **Sezer Feyzioğlu, Hamiyet** (2014) Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'î Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler, 2. Baskı, Ankara, Hel Yayınları, s. 36-37.

⁶⁶ Aynı yıl çıkarılan bir zeyl ile sınavın tek kişi tarafından yapılacağı ve bu sınava halihazırda görevde olan kadı ve nâiblerin dahil edilmeyeceği düzenlenmiştir. **Çadırcı, Musa** (1981) 'Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi', Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 14, S. 25, s. 150-151, 160.

⁶⁷ Düstur I, Tertip I, C. I, s. 321-324, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, s.e.t. 01.03.2022.

⁶⁸ Düstur I, Tertip I, C. II, s. 721, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>, s.e.t. 01.03.2022.

Nâibin belirlenmesinde bir başka sınır cinsiyet bakımından çizilmiştir. İslam hukukunu esas alan Osmanlı uygulamasında kadınlar hakimlik yapmamıştır⁶⁹. İncelenen şer‘iye sicillerinde kadın nâibe de rastlanılmamıştır. Yine klasik dönem Osmanlı eğitim uygulamasında kız çocukları sıbyan mekteplerine gidebilmiş, medreselere ise devam edememiştir. Kız öğrenciler için rüştiye derecesinde mekteplerin ilk kez 1859 tarihinde yani Tanzimat döneminde açıldığı görülmektedir⁷⁰. Bu bağlamda yalnızca erkeklerin nâiblik mesleğini icra etmiş olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Osmanlı şer‘iye mahkemelerinde görev alan nâibler medrese mezunları arasından tayin edilmiştir. Medreselere Müslümanlar devam etmiş, nâibler de bu kimseler arasından atanmıştır. Osmanlı uygulamasında kadılar gibi nâibler de erkek olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren çıkarılan fermanlarla nâiblerin sınava tabi tutulmaları kural olmuş ve tayinlerinde şeyhülislamlık makamının onayı aranmıştır.

4.2. Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

Osmanlı Devleti pek çok idari ve hukuki müesseseyi kendisinden önceki Türk ve Müslüman devletlerden almış, bulunduğu çağ ve ihtiyaçlar çerçevesinde şekillendirmiştir. Nâiblik müessesesinin de bu çerçevede Osmanlı öncesi dönemde mevcut olmuş olabileceği düşünülmüştür. Bu bakımdan İslamiyet öncesi Türk devletlerinde, bu devletler ile pek çok bakımdan benzerlik gösteren Moğol devletlerinde ve İslamiyet sonrası dönemde kurulmuş Türk ve Müslüman devletlerde benzer bir kurumun olup olmadığı bu başlık altında incelenmiştir.

4.2.1. İslamiyet Öncesi Türk ve Moğol Devletlerinde Nâib

İslamiyet öncesi Türk ve Moğol devletlerinin adli teşkilatı hakkında bilgi veren belli başlı kaynaklar ve literatürde çeşitli eserler mevcuttur. Söz konusu kaynak ve eserlerde rastlanılan ve konumuz ile ilgili olduğu düşünülen hususlara bu başlık altında yer verilmiştir.

⁶⁹ Kadınların hakimlik yapamayacağı açık olmasa da Mecelle’de ifadesini bulmuştur. 1808. maddede hakimlerin davalarına bakarak lehine hüküm kuramayacağı yakınları arasında zevceye yer verilmiş ancak zevcden bahsedilmemiştir. **Akyılmaz, Gül** (2011) ‘19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı Kanunlaştırma Hareketlerinde Kadının Hukuki Durumuna İlişkin Düzenlemeler’, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 1-2, s. 197.

⁷⁰ **Akyüz, Yahya** (2004) ‘Osmanlı’da “Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri” (Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler)’, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 15, s. 4.

Türk hukuk tarihinin İslamiyet öncesi dönemine işaret eden başlıca kaynak Orhon Yazıtları'dır. Türkler tarafından yazılmış ve bugüne kadar tespit edilmiş en eski yazılı metin olan bu yazıtlarda Türk toplumunun günlük yaşamından savaşlardaki kahramanlıklarına değin oldukça farklı konulardan bahsedilmiştir. Hakan, bey, şad, komutan ve tarkanlar, devlet idaresinde görev alan kimseler olarak yazıtlarda geçmektedir⁷¹. Bununla birlikte nâib benzeri bir devlet görevlisine söz konusu yazıtlarda rastlanılamamıştır.

İslamiyet öncesi Türk devletleri hakkında günümüze ışık tutan bir diğer kaynak, Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Divan-ı Lûgat-it Türk'tür. 1072-1074 tarihleri arasında yazılan bu eser, ilk Türk dili sözlüğü olarak kabul edilmektedir⁷². Türklerin hemen hemen bin yıl önceki dillerinde yer alan ifadeler arasında nâibin işlevine benzer olduğu düşünülen bazı ifadelere rastlanılmıştır. Bunlar yardımcı anlamına gelen “arka”, “bala” ve “basut” ifadeleridir. Arka ifadesi, “arka; sırt; sıkıntılı anlarda yardım eden kişi” olarak açıklanmıştır⁷³. Bala ifadesi “bir adamın işlerinde, çok kerre çiftlik işlerinde, yardımcısı, çırağı” şeklinde ifade edilmiştir⁷⁴. Son olarak basut, “arka, yardımcı, acıyıcı, yardım” gibi anlamlara gelmiştir⁷⁵.

Kutadgu Bilig Türk hukuk tarihine ışık tutan bir diğer önemli eserdir. Yusuf Has Hacib (Balasagunlu Yusuf) tarafından 1070 yılında Karahanlı hükümdarı Ulu Buğra Han'a sunulmuş; içeriğinde ahlak, hukuk ve devlet idaresi ile ilgili geleneksel anlayışlara yer verilmiştir⁷⁶. Eserde nâib benzeri bir kurumun bahsi geçmemekle birlikte nâibin fonksiyonuna işaret edecek ifadeler yer almıştır⁷⁷.

⁷¹ Aydın, Erhan (2015) Orhon Yazıtları, 3. Baskı, Konya, Kömen Yayınları, s. 51, 56, 60, 61, 81.

⁷² Kaçalın, Mustafa S. (1994) 'Divânü Lugâti't-Türk', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 9, s. 446.

⁷³ Kaşgarlı Mahmud (2018) Divan-ı Lûgat-it Türk, Çeviri: Besim Atalay, 7. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, C. I-II-III, s. 128.

⁷⁴ Kaşgarlı Mahmud (2018) Divan-ı Lûgat-it Türk, Çeviri: Besim Atalay, 7. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, C. IV, s. 64.

⁷⁵ Kaşgarlı Mahmud (2018) C. I-II-III, s. 354.

⁷⁶ Arsal, Sadri Maksudi (2014) Türk Tarihi ve Hukuk, Ankara, TTK Yayınları, s. 83, 85.

⁷⁷ “Dünyada büyük bilge bir bey vardı
Bu beylik içinde uzun yaşadı

...
Kendi düzenledi il gün işini
Yanına almak istedi seçkin kişileri
Kendisine yardım edecek biri işe başlasa
Kendisi biraz dinlense, onlar işlese

...
Yalnız otururken bir gün bunaldı, dedi ki
Zor bu beyliğin sözü hem işi

Eser, devlet yönetimi de dahil olmak üzere her işte bir yardımcı gerektiğinden söz etmiştir. Yardımcı olabilecek kimseleri “işini bilen, seçkin, yetkin, akıllı, bilgili” gibi ifadelerle nitelemiş, yardımcı olması halinde işlerin yoluna gireceği ve törenin bozulmayacağını belirtmiştir. Yardımcı bulamaması sebebiyle beyin pek çok emek verdiği, her işi kendisinin yapmak zorunda kaldığı ve zahmetle karşılaştığı ifade edilmiştir. Eserin bir başka bölümünde ise sayısı çok olsa da devlete yardımcı aranması ve devletin bu şekilde düzenleneceğinden söz edilmiştir. Burada bahse konu yardımcı, elbette yargı teşkilatından değildir. Fakat “*Bil ki bütün işlerde yardımcı gereklidir*” ifadesi, yargı işlerinde de yardımcı memurların mevcut olmuş olabileceğini düşündürmektedir. Eserde bahsedilen yardımcı, aynı zamanda bir vekili de çağrıştırmaktadır. Çalışma konumuz olan nâibin, yargı teşkilatında kadının vekili ve yardımcısı olması bakımından burada bahsedilen husus ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Zira Osmanlı yargı teşkilatında kadı yardımcısı olarak görev alan nâib pek çok yargı işini yerine getirmiş, mahkeme dışında keşif gibi görevleri icra etmiş, idari iş ve yazışmaları yürütmüş, hatta kadı yerine atanarak

*Baş ağrıtır, görsen ne çoktur işi
Bu işleri yapar akıllı kişi
Kendim yapamam bütün halkın işini
Bana işini bilir bir adam gerekli
Bana gereken şimdi yetkin birisi
Akıllı, bilgili, kişiler başı
Bana içten bağlı, tam doğru olmalı
Dili gönlü bir olup işten anlamalı
Yaptıverse benim işlerimi
Görüverse iç ve dış işlerimi
Ne diyor işit sınımış kişi
Başından geçirmiş, yetirmiş yaşı
Destek gerek beye, yardımcıları
Akıllı, bilgili, bilge ilciler
Yardımcı gerek bütün işleri bilen
Bilip işleyerek dileğine erişen
Yardımcısı olursa bey zahmet çekmez
İşler yoluna girer, töre bozulmaz
Bil ki bütün işlerde yardımcı gereklidir
Bu beylik işinde daha çok yardımcı edinmelidir
Bey yardımcı aradı, bulamadı
Her işe kendi el atmak zorunda kaldı
Her gün pek çok emek verdi
Huzur istedi, zahmetle karşılaştı*

...
*Ne kadar çok olsa da ile yardımcı ara
İl böyle düzenlenir, bey yatıp güle güle yer
Çok olursa ilde yararlı ve zeki insanlar
Bey erince kavuşur, işleri onlar yapar.” Yusuf Has Hacıb (2017) Kutadgu Bilig, Çeviri: Ayşegül Çakan, 4. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 51-53, 242. Metinde geçen “Destek gerek beye, yardımcıları” ifadesindeki yardımcı, orijinal metinde “basutçı” kelimesi ile ifade edilmiştir. **Yûsuf Hâs Hâcib**, Kutadğu Bilig Metin, Hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 30, 167, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716.yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0>, s.e.t. 14/01/2022.*

yargı görevini bizzat yerine getirmiş; dolayısıyla kadıların işlerini oldukça kolaylaştırmıştır.

İslamiyet öncesi Türk hukuk tarihi hakkında önemli bilgiler veren bir diğer kaynak Tarih-i Cihan Güşa adlı eserdir. Cüveynî tarafından yazılan eserde Moğollar, Harezmsahlar, Karahıtaylılar'ın yanı sıra Uygurlar hakkında da bilgi verilmiştir. Hakanların ve idarecilerin, bulundukları bölgelerden başka bölgelere gittiklerinde ya da şehzadelerin belli bir toplantıdan ayrıldıklarında yerlerine vekil bıraktıkları görülmektedir⁷⁸. Fakat bir yargı mensubunun yerine vekil olarak bir başkasını bıraktığı bilgisine rastlanılamamıştır. Yine görevlerinin ne olduğu açıklanmamış olmakla birlikte; hakanların, şehzadelerin, idarecilerin, komutanların yardımcılarının bulunduğu, bunların “işleri çekip çevirdiği”, gerektiğinde idareci ve komutanlara vekalet ettiği, bazı hallerde hazineden ödüllendirildikleri, hatta hakan tarafından idarecilerin, yetenekli yardımcılar edinmeleri yönünde telkin edildikleri görülmektedir⁷⁹. Eserde yargılama işlerinde görev alan yardımcıya en yakın örnek şu şekildedir: Kaan, bir uyuşmazlığı araştırıp soruşturması için bitikçisini (katip) görevlendirmiş, bitikçisine yardımcı olarak iki kişiyi daha tayin etmiştir. Ancak eser, söz konusu yardımcılarının görevlerinin ne olduğundan söz etmemektedir⁸⁰. Bitikçinin soruşturmayı tamamlamasının ardından ise yargılama, kaanın huzurunda gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bitikçi ve yardımcılarını uyuşmazlığın araştırma ve soruşturma kısmında görev alarak kaana yargılama işinde yardımcı olmuştur.

Moğol boylarını bir araya getiren Cengiz Han'ın yasası ve bu yasanın Moğol uluslarındaki uygulaması, İslamiyet öncesi Türk hukuku hakkında önemli bilgiler vermektedir. Cengiz Han yasasında kurultay üyeleri olarak Han'ın soyundan gelen aile üyeleri, komutanlar, beyler ve ihtiyarlar sayılmış; imtiyazlılar olarak din adamları, bilginler, yargıçlar ve zanaatkarlardan bahsedilmiştir. Yasada yargı işleri; ihtiyarlara, din adamlarına ve yerel yöneticilere bırakılmıştır⁸¹. Fakat yargıçların yardımcısı veya vekili olarak görevli herhangi birinin yasada bahsi geçmemektedir. Mahkeme teşkilatı, daha çok idari nitelikte olup devletin başlangıcında adli yargılama usullerinden yoksun olmuştur. Zaman içerisinde ayrıntılı olmasa da yargılama usulü kuralları oluşmuş, mahkeme kararı

⁷⁸ Alaaddin Ata Melik Cüveynî (2013) Tarih-i Cihan Güşa, Çeviri: Mürsel Öztürk, 1. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 13-14, 243, 277, 410, 419-420, 423-424, 464.

⁷⁹ Cüveynî, s. 21-22, 24, 27-29, 32, 40-41, 63, 143, 166, 181, 229, 234, 237, 275, 295, 405, 496.

⁸⁰ Cüveynî, s. 418-419.

⁸¹ Temizsu, Habibe (2018) Yasak Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim, İstanbul, Ötüken, s. 70-72.

olmadan cezalandırmalar azalmıştır⁸². Cengiz Han tarafından belirlenen ilk yasa uygulayıcısı, aynı zamanda üvey kardeşi olan Şigi-Kutuk olmuştur. Şigi-Kutuk'un yasayı nasıl uygulayacağı hakkında Cengiz Han'ın emirleri olmuştur⁸³. Buna göre Cengiz Han baş yargıcına uyuşmazlıkları çözmesi, cezai müeyyideleri uygulaması gibi yargı ve infaz yetkileri vermiş, mahkeme kararlarının kayıt altına alınmasını emretmiştir. Han'ın koyduğu esasları baş yargıç yazıya dökmüştür. Mahkeme kararları kayıtlarının ise baş yargıç tarafından tutulup tutulmadığı açık değildir. Yine cezai müeyyideleri baş yargıcın bizzat uygulayıp uygulamadığı belirsizdir. Bu işlerde baş yargıcın yardımcılardan faydalanmış olduğu değerlendirilebilir, fakat buna işaret eden açık bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Cengiz Han'ın veliaht tayin ettiği oğlu Ögedey Han döneminde Şigi-Kutuk devlet merkezinde baş yargıçlık görevini sürdürmüş, 1234 yılında ise Kuzey Çin'de yargıçlık görevine getirilmiştir. Adli meselelerin görüşüldüğü mahkemeler, Han'ın huzurunda kurulmuş, emirler rütbelerine göre sıralanarak şikayetleri dinlemiştir⁸⁴. Eserde emirlerin rütbe ve görevlerinden bahsedilmemiştir.

Çağatay Hanlığı, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'dan adını almıştır. Cengiz Han oğullarına devlet görevlerini dağıtırken Çağatay'ı araştırma, soruşturma, suçlulara verilecek cezalar, kanunların nasıl uygulanacağı, kısaca adalet işleriyle görevlendirmiştir⁸⁵. Sağlığında yönetimi altındaki toprakları oğulları arasında paylaştıran Cengiz Han, Doğu Türkistan'ın tamamı ile Batı Türkistan'ın Harezmi ve Türkmenistan bölgeleri hariç olmak üzere kalan kısmını Çağatay'a bırakmıştır⁸⁶. Çağatay Hanlığı'nda da yargı işleri yargıcı denilen görevliler tarafından yürütülmüştür. Mustafa Kafalı, "*Çağatay Hanlığı*" isimli çalışmasında, devletin başlangıcında yargı işlerinin yargucılar ve yardımcılar eliyle yerine

⁸² **Riasanowsky, A./Serdengeçti, Edip** (1939) 'Moğol Hukuku', İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 5, s. 195, 199.

⁸³ "*Bütün halkı kendi adlarına göre ayırarak, analarımıza, bize, kardeş ve oğullarımıza taksim et, öyle ki, keçe çadırda oturanlar ile tahta kapılı evlerde oturanlar birbirlerinden ayırtedilsinler. Senin sözüne herkes itaat etsin. Bütün ulusun içindeki hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldı, ölüm cezasına layık olanları öldürt, para cezasına müstehak olanlardan para cezası al.*" "*Halkın taksim işi ve mahkeme kararları koko-debter (mavi defter)'e yazılıp, raptedilsin.*" "*Şigi-kuthu'nun benimle istişare ederek ak kağıda mavi yazı ile yazarak defter halinde tesbit ettiği esaslar nesilden nesile intikal etsin ve onu kimse değiştirmesin, değiştirmeye kalkışanlar cezalandırılsın.*" **Moğolların Gizli Tarihi** (2016) Çeviri: Ahmet Temir, 6. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 135-136; **Yuvalı, Abdulkadir** (1994) İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 130.

⁸⁴ **Temizsu**, s. 116-117.

⁸⁵ **Cüveynî**, s. 94.

⁸⁶ **Kafalı, Mustafa** (2005) Çağatay Hanlığı (1227-1345), 1. Baskı, Ankara, Berikan Yayınevi, s. 34-35.

getirildiğinden bahsetmiş fakat yardımcıların görevleri hakkında ayrıntı vermemiştir⁸⁷. Yargucu yani yargılama yetkisine sahip görevlinin yardımcıların bulunmuş olduğu bilgisi tek başına dahi konumuz açısından dikkate değerdir. Bununla birlikte yardımcıların görevlerinin ne olduğu, yargucuya vekalet edip etmedikleri hususu açık olmadığından, söz konusu görevliler ile çalışma konumuz olan nâib arasında karşılaştırma yapılamamıştır.

Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci Han'dan adını alan Cuci Hanlığı, İslamiyet'in kabulünden önce Moğol yasalarına göre adli işlerini çözümlemiş, İslamiyet'in kabulünden sonra ise farklı bir uygulamaya gitmiştir. Buna göre davalar; kadı ve beraberindeki fakihler ile katiplerin bir tarafta; Türklerin ulu dedeleri ve kumandanlarından oluşan ve yargucu denilen sekiz emirin karşı tarafta yer aldığı mahkemelerde görülmüştür. Şeri bir mesele söz konusu olduğunda kadı; aksi halde söz konusu meclis uyuşmazlığı karara bağlamıştır. İbn Battûta'nın aktardığı bu mahkeme şekli Harezm bölgesinde emir Kutluğ Timur döneminde gerçekleşmiştir⁸⁸. Dolayısıyla mahkemelerde şeri ve örfi davaların farklı görevliler tarafından görüldüğü ikili bir sistem benimsenmiştir. Diğer yandan İbn Battûta, Harezm şehrinin kadısının iki nâibi olduğundan bahsetmektedir. Esere göre şehrin kadısı, şehre gelen İbn Battûta'ya selamını iletmesi için nâibini göndermiş, sonradan kendisi maiyeti ile birlikte gelmiştir. Diğer nâibi ise büyük fıkıh bilginlerindendir⁸⁹. İşlevlerine bakıldığında söz konusu nâibler çalışma konumuz olan nâib ile benzerlik göstermekle birlikte kadı olma olasılıkları yüksektir. Zira söz konusu nâibler, Cuci Hanlığı'nın İslamiyet'i benimsemesi sonrasında mevcut olup İslam devletlerinde kadıların nâib sıfatı ile anılması yaygın olmuştur⁹⁰.

İlhanlılar'ın kurucusu Hülagu, Moğol yasalarının uygulanmasını devam ettirmiş, ilk zamanlarda Büyük Hanlık'a bağlı bir adli teşkilat oluşturmuştur. Mahkeme heyetine yargu, yargılama işlerine bakan memura ise yargucu denilmiştir. Mahkeme heyetinin başkanı yargı emirlerinden biri olup diğer yargı emirleri onun yardımcısı olmuştur. Heyetler ihtiyaç olması halinde devletin farklı noktalarına giderek yargılama

⁸⁷ Kafalı, s. 65-66.

⁸⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2021) İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çeviri: A. Sait Aykut, 11. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 346-347; Temizsu, s. 186-187.

⁸⁹ İbn Battûta, s. 345.

⁹⁰ Kadıların nâib olarak anılması hususuna, İbn Haldun da ünlü eseri Mukaddime'de yer vermiştir. Buna göre kaza, hilafete dahil olan görevlerden biridir. Halifenin devletin idaresi ile ilgili pek çok meşguliyeti olduğundan ve bunlar başkasının yapabileceği türden işler olmadığından büyük önem ve ilgi gerektirmiştir. Halk arasında meydana gelen uyuşmazlıklar hakkında hüküm kurulması ise daha az önemli işlerden görülmüştür. Bu sebeple halife, bu işleri kendi yerlerine vekil yani nâib tayin etmek suretiyle yerine getirmiş ve yükünü hafifletmiştir. İbn Haldun (2020) Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları, s. 463-464.

gerçekleştirebilmiştir⁹¹. Heyetteki yargı emirlerinin yargılamadaki görevlerinin ne olduğu açık değildir. Bu bakımdan çalışma konumuz olan nâib ile karşılaştırma yapılamamıştır. Bununla birlikte mahkeme başkanına yardımcı statüsünde oldukları ifade edildiğinden İlhanlılar'ın adli teşkilatında yargucu yardımcılarının mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

İlhanlılar döneminde İslam tebaasının şeri işlerini görmek, kadı ve müderris tayin etmek üzere görevlendirilmiş kadılıkudat bulunmuştur. Kadılıkudat, kadılara ait işlere bakan Divanı Kuzatı Memalik'e başkanlık etmiştir. Görevinin fazla ve çeşitli olması sebebiyle bazı işlerde kendisine yardımcı olmak üzere nâibleri bulunmuştur. Bu nâibler kadılıkudatın lüzum görmesi halinde Divanı Kuzatı Memalik tarafından eyaletlerdeki önemli merkez ve şehirlere tayin edilmiştir⁹². Burada bahsi geçen nâibler, esasen kadı olmalıdır. Zira kadılıkudat kaza işlerine bakmakla ve kadı tayin etmekle görevlidir. Divanı Kuzatı Memalik'in görevinin kadılara ait işlerden müteşekkil olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bu divan tarafından atanan nâiblerin esasen kadı olduğu fikri kuvvetlenmektedir. Ayrıca bahsi geçen nâibler İlhanlılar'da İslamiyet'in kabulünden sonra yer almakta olup İslam adli teşkilatında kadılar sıklıkla kendilerini atayan kadılıkudatın nâibi olarak ifade edilmiştir.

Tüzükat-ı Timur, Timur tarafından yazılıp yazılmadığı tartışmalı olmakla birlikte⁹³, döneminin adli teşkilatı ve hukuk sistemi hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Tüzükat, her şehirde kurulacak adalet hanelerden, suçun ispatında şahitliğin kabul edildiğinden, hakimlerin nefsi bozuk, ihbarcı ve kötü adamların töhmet sözleri ile kimseye cerime kesmemesinden, cezai müeyyide olarak dayak ve cerimelerden bahsetmiştir. Hırsızlık suçunun ispatlanması halinde “yasa”ya yani Cengiz Han'ın daha önce koymuş olduğu kurallara göre ceza verilmesi emredilmiştir. Yine cezaların tatbikinde şariat ile ilgili suçların İslam kadısı; örf ve adet ile ilgili işlerin ihdas kadısı tarafından görülmesi emredilmiştir⁹⁴. Bu bilgi Timurlular'ın adli teşkilatında da ikili bir yapının olduğunu göstermektedir. Kadıların yardımcısı olup olmadığı hususunda bir bilgiye ise eserde rastlanılamamıştır.

⁹¹ **Yuvalı, Abdulkadir** (1998) 'Hülâgû', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, s. 473; **Yuvalı** (1994) s. 129 **Temizsu**, s. 211.

⁹² **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (1988) Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, 4. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 245.

⁹³ **Andican, A. Ahat** (2017) 'Tüzükat-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?', Türkiyat Mecmuası, C. 27/2.

⁹⁴ **Timur Muhammed** (2018) Timur'un Günlüğü, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov/Adnan Aslan, 6. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları, s. 93-94, 107, 117, 122.

Gıyaseddin Nakkaş'ın 1422'de kaleme aldığı Hıtay Sefaretnamesi, o tarihteki Çin ülkesi hakkında bilgi vermektedir. Nakkaş, Timurlu Mirza Baysungur tarafından sefir olarak gönderildiği Hıtay toplumunu çeşitli yönlerden incelemiş ve gözlemlerini sefaretnamesine aktarmıştır. Eserde geçen bir yargılama sahnesinde, suçluların hükümdarın önünde ve boyunlarında suçlarının yazılı olduğu bir tahta asılı halde dizildikleri ve cezaların hükümdar tarafından uygulandığı görülmektedir. Yine eserde vali veya zabitlerin kimseyi ölüm cezası ile cezalandırma yetkilerinin olmayıp ne kadar uzak olursa olsun suçluların Hanbalık'a gönderildiğinden bahsedilmektedir. İdam cezası, hükümdarın on iki divanında da kabul görülmesi halinde uygulanabilmiştir⁹⁵. Divanlarda kimlerin görev aldığından ise bahsedilmemiştir. Dolayısıyla Hıtaylılar hakkında bilgi veren bu eserde de nâib benzeri bir kuruma rastlanılamamıştır.

Sonuç olarak İslamiyet öncesi Türk ve Moğol devletleri hakkındaki kaynak ve eserler incelendiğinde Çağatay Ulusu ve İlhanlılar'ın adli teşkilatında yargucu yardımcısından bahsedildiği görülmüştür. Fakat yargucu yardımcılarının görev ve yetkileri açık değildir. Dolayısıyla çalışma konumuzu oluşturan nâib benzeri bir kurum olup olmadıkları tespit edilememiştir. İncelenen eserlerde farklı devlet işlerinde yardımcı memuriyetlerin bulunduğu, yine han tarafından memurlarına yardımcı edinmeleri yönünde öğütler verildiği ve her türlü devlet işinde yardımcılarının gerekliliğinden söz edildiği görülmüştür. Tüm bu bilgiler birleştirildiğinde, kaynaklarda açıkça ifade edilmemiş olsa da İslamiyet öncesi dönemde hakim yardımcısı benzeri memuriyetlerin bulunmuş olabileceği sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan Harezm bölgesinde Emir Kutluğ Timur döneminde şehrin kadısının, biri fıkıh bilgini olmak üzere iki nâibi olduğu görülmüştür. Yine İlhanlılar'da kadıkudat tarafından eyaletlere atanan nâiblere rastlanılmıştır. Söz konusu nâibler İslamiyet'in benimsenmesinden sonra mevcut olmuştur. İslam devletlerinde kadılar için sıklıkla nâib ifadesinin kullanılmış olduğu göz önüne alındığında burada bahsi geçen nâiblerin kadı olma ihtimallerinin yüksek olduğu belirtilmelidir.

4.2.2. İslamiyet'in Kabulünden Sonra Türk ve Müslüman Devletlerde Nâib

İslamiyet'in kabulü sonrası İslam devletleri ve Müslüman Türk devletlerinin yargı teşkilatında nâib kurumu bu başlık altında incelenmiştir. İlk olarak İslam ülkesinde adli teşkilatın durumuna bakılmış, Hz. Peygamber ve dört halife dönemi incelenmiştir. Daha

⁹⁵ **Gıyaseddin Nakkaş** (2013) Hıtay Sefaretnamesi, Hazırlayan: Betül Mutlu, Ankara, TTK Yayınları, s. 60, 64.

sonra İslam devletlerinden Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri ve Fatımiler’de nâib kurumuna bakılmıştır. Son olarak Müslüman Türk devletlerinden Eyyübiler, Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Memlükler Devleti’nde nâib müessesesi ele alınmıştır.

İslam yargı teşkilatının ortaya çıkışı, İslamiyet’in gelişi ile birlikte gerçekleşmiştir. Kuran’da yer alan çeşitli ayetlerde kaza fonksiyonuna işaret edilmiş, Hz. Peygamber kaza fonksiyonunun devlete ait olduğunu belirtmiştir. Kadılık görevini bizzat icra eden Hz. Peygamber, İslam ülkesinin sınırlarının genişlemesi ile birlikte kaza işlerini farklı kimselere devretmiş, ülkenin farklı bölgelerine kaza işlerini görmek üzere kadılar tayin etmiştir. Bu dönemde idari işleri yürüten valilerin de adli işleri ifa ettikleri görülmüştür⁹⁶.

Diğer yandan bu dönemde vekil tayin etme yoluyla da uyuşmazlık çözülmüştür. Hayatının sonlarına doğru Hz. Peygamber’in bir sahabeye “*Kazada, bazı işlerde (küçük davalarda) benim yerimi al, benim yerime sen muhakeme ve hükmeyle*” dediği aktarılmaktadır⁹⁷. Bu ifade, Hz. Peygamber’in bazı davalar için yerine vekil atamış olduğunu ve bu davaların vekil tarafından Hz. Peygamber adına karara bağlanmış olduğunu göstermektedir. Buradaki sahabenin, çalışma konumuzu oluşturan nâib benzeri bir memur olarak nitelendirilmesi güçtür. Fakat bu uygulama, nâibin kadı yerine hüküm kurması işlevi ile benzerlik göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bir başka olayda veraset ile ilgili bir anlaşmazlığı gidermesi için Hz. Peygamber’e başvurulmuş, Hz. Peygamber uyuşmazlığı yerinde keşif yapmak suretiyle karara bağlaması için Huzeyfe b. el-Yeman’ı görevlendirmiştir⁹⁸. Hz. Peygamber’in mahallinde keşif için bir başkasını vekaleten görevlendirmesi, çalışma konumuz olan nâibin en sık karşılaştığımız görevlerindendir⁹⁹. Dolayısıyla İslam adli teşkilatının henüz oluşma aşaması olan Hz. Peygamber döneminde kadı yerine vekil atanması ve hukuki bir uyuşmazlığın mahallinde keşif yapılarak hükme bağlanması için vekil atanması usulü mevcut olmuştur. Bu tespit aynı zamanda Osmanlı’daki nâib eliyle keşif uygulamasının İslam devletinin başlangıcına dek uzandığını ve bu uygulamanın İslam hukuku çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir.

⁹⁶ **Atar** (1991) s. 25-26; **Bilmen, Ömer Nasuhi** (1970) Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, C. 8, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi, s. 210; **Berki, Ali Himmet** (1969) ‘İslam’da Kaza Tarihi’, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVII, s. 156.

⁹⁷ **El-Heysemi** (1967) Mecmau’z-zevaid, Beyrut, C. IV, s. 196’dan aktaran **Karaman, Hayrettin** (2017) İslam Hukuk Tarihi, 13. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, s. 98.

⁹⁸ **Dârakutnî** (1966) es-Sünen, Kahire, C. IV, s. 229’dan aktaran **Karaman** (2017) s. 98-99.

⁹⁹ Huzeyfe b. el-Yeman’ın bu olayda nâib statüsünde olduğuna dair bir diğer görüş için bakınız: **Kılınç, Ahmet** (2019) Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, Ankara, Adalet Yayınevi, s. 30-31.

Dört halife döneminde de halifeler yargı teşkilatının başında yer alırken yargılama yetkisini haiz kadılar görevlendirilmiş veya valiler eliyle adli işler yürütülmüştür¹⁰⁰. Halifeler devlet merkezinde iken mazeretleri olması halinde bazı davaları ehil kimselere havale etmiş, davalar bu kimseler tarafından görülüp karara bağlanmıştır. Yine bu dönemde kadılar, mazeretleri olması halinde tıpkı halifeler gibi dava görmesi için nâib tayin edebilmiştir. Halifeler kadınların hükümlerine, kadılar ise nâiblerin hükümlerine müdahale etmemiştir¹⁰¹. Buna göre dört halife döneminde kadı yerine vekaleten davaları karara bağlayan nâibler mevcut olmuştur.

Adli teşkilat bakımından en kayda değer gelişme Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiş, kazai işlerin çoğalmasından dolayı adli teşkilat idari teşkilattan ayrılmaya başlamıştır. Hz. Ömer, adli işlerin valilerden ayrı bir müessese tarafından görülmesini sağlamış ve neredeyse tüm vilayetlerde adli işler, kadılar tarafından yerine getirilmiştir. Her kazada bir kadı bulunmuş, Hz. Ömer ise başkent Medine’de hukuk ve ceza davalarını karara bağlamıştır¹⁰². Hz. Ömer yoğunluğunun çok olduğu durumlarda kazai işleri görmesi için bir başkasına vekalet verebilmiştir¹⁰³. Vekalet verdiği kimsenin hüküm kurması hakkında ilginç bir olay kayıtlarda geçmektedir. Buna göre Hz. Ömer adli işlerini Ebuddarda’ya bırakmış, Ebuddarda’nın aleyhine hüküm verdiği bir kimse konuyu Hz. Ömer’e taşımıştır. Hz. Ömer olayın kendisine anlatılması neticesinde kendisinin bu şekilde karar vermeyeceğini belirtmiştir. Hz. Ömer’e, halife olduğu ve olayı onun karara bağlaması söylendiğinde ise bunu reddetmiştir. Sonuç olarak Hz. Ömer döneminde kadı yerine vekaleten bir başkasının adli işlere bakması mümkün olmuştur. Ayrıca halifenin yargı işiyle görevlendirdiği kimse tarafından verilen hükme müdahale etmemiş olması, yargı bağımsızlığının mevcudiyetine işaret etmesi bakımından da önemlidir.

Emeviler döneminde devletin idari ve siyasi yapısında reform niteliğinde değişiklikler gerçekleşmişse de adli teşkilatta benzer bir durum söz konusu olmamıştır. Adli işler; halife, vali, kadı, ordu komutanı, hisbe teşkilatı ve mezalim mahkemeleri tarafından yerine getirilmiştir. Yargılama sonucu verilen kararların infazı ile görevli olan şurta görevlileri, Emeviler döneminde bazı tazir cezaları verebilmiştir. Kadı seçimi ve yargı faaliyetlerinde dört halife dönemi uygulamaları örnek alınmıştır. Halife ve valiler,

¹⁰⁰ **Atar** (1991) s. 25-26.

¹⁰¹ **Berki** (1969) s. 157.

¹⁰² **Atar** (1991) s. 66-67, 78; **Atar, Fahrettin** (2019) *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, 3. Baskı, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 85; **Fayda, Mustafa** (2020) *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 10. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, s. 330-332.

¹⁰³ **Berki** (1969) s. 157-158.

kadı tayin ve azillerinde yetkili olmaya devam etmiştir. Fakat bu salahiyet daha çok valiler eliyle kullanılmış, halifelerin kadı ataması istisnai olmuştur. Kadılara adli işlerinin yanında dini işler (vaizlik) veya güvenlik işleri de verilmiştir¹⁰⁴.

Abbasi Devleti, İslam adli teşkilatını geliştirerek Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere kendisinden sonra gelen İslam devletlerine örnek teşkil etmiştir¹⁰⁵. Abbasiler döneminde kadı tayini yetkisi, kadılıkudat teşkilatı kuruluncaya kadar halife ve valilerde olmuştur. Harun Reşit döneminde Hicri 170 (786/787) yılında kadılıkudatlık müessesesinin kurulması ile birlikte kadı tayin, azil ve terfileri, kadılıkudat tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁰⁶. Kadılıkudatlık makamına ilk oturan Ebu Yusuf'un henüz bu göreve getirilmeden önce kadı olarak görev yapmış olduğu bilinmektedir. Ebu Yusuf'un kadı iken yapmış olduğu bir uygulaması, bu dönemde kadı yerine vekaleten bir başkasının atanabilmiş olduğunu göstermektedir¹⁰⁷. Buna göre Ebu Yusuf, el-Mehdi'nin halifeliği sırasında, oğlu Musa el-Hadi ile birlikte Cürcan'a gitmiştir. Burada bulunacağı sırada kendisine vekalet ederek kadılık yapması için oğlunu Bağdat'ta bırakmıştır. Bu husus halife el-Mehdi tarafından kabul görmüştür. Dolayısıyla Abbasiler döneminde kadılıkudatlık kurumu henüz kurulmadan önce kadıların yerine vekaleten bir başkasının atanması mümkün olmuştur.

Abbasiler'de kadılıkudat başkent ve eyalet merkezlerine kadılar atamış ve bu kadılara kendi merkezlerine bağlı vilayet kadılarını atama yetkisi tanınmıştır. Bu şekilde atanan vilayet kadıları, eyalet merkezinde görev alan ve kendilerini atayan kadıların nâibi olarak kabul edilmiştir. Eyalet kadıları tarafından atanan nâiblerin yetkileri hakkında farklı görüşler mevcut olmuştur. Hanefî hukukçuların kabul ettiği görüşe göre tayin edilirken herhangi bir yetki sınırlandırması yapılmamış nâiblerin vereceği hükümler geçerli olacaktır. Şafii hukukçu İbn Ebü'd-Dem'e göre ise eyalet kadısı tarafından çevre vilayetlere genel yetki sahibi nâib atanabileceği gibi yalnızca delilleri dinlemek veya yalnızca şahitleri tezkiye etmek şeklinde sınırlı yetki sahibi nâibler de tayin edilebilir. Bunlardan genel yetkili olanlar kadı sıfatını haiz olup yetkisi sınırlı olanların yalnızca

¹⁰⁴ **Yiğit, İsmail** (1995) 'Emevîler', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 11, s. 96; **Çavuşoğlu, Ali Hakan** (1997) 'Abbâsî Devleti'nin İlk Döneminde Yargı Bağımsızlığı Anlayışı', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 44-45; **Atar** (1991) s. 83, 86, 109.

¹⁰⁵ **Ekinci, Ekrem Buğra** (2017) Hukukun Serüveni, 3. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, s. 343.

¹⁰⁶ **Atar** (1991) s. 109.

¹⁰⁷ **El-Vekî**, Ahbâru'l Kudât, Beyrut, III, s. 256'dan aktaran **Furat, Ahmet Hamdi** (2008) 'Kâdılıkudâtılık Müessesesinin Oluşumu ve İlk Kâdılıkudâtlar', İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 18, s. 109.

görevlendirildikleri konuda bilgi sahibi olması yeterlidir¹⁰⁸. Dolayısıyla vilayetlerde görev alan genel yetkili nâibler esasen kadı olup çalışma konumuz olan nâib kurumundan farklıdır. Fakat yetkileri delil dinlemek, şahitleri tezkiye etmek gibi işlerle sınırlandırılmış görevliler, Osmanlı dönemi adli teşkilatında yer alan nâibler ile benzerlik arz etmektedir. Bu bakımdan nâib kurumu benzeri bir uygulamanın Abbasi Devleti'nde mevcut olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yine bu dönemde artık mezhepler ortaya çıkmış olduğundan kadılar, mensubu oldukları mezhep hükümlerine göre karar vermiştir. Irak bölgesinde Hanefî mezhebine göre Şam ve Mağrib bölgesinde Maliki mezhebine göre Mısır'da ise Şafii mezhebine göre karar verilmiştir. Fakat uyuşmazlığın taraflarından biri veya her ikisi bölgede yaygın olan mezhepten başka bir mezhebe mensup ise ve yaygın olan mezhebin hükümlerine göre değil kendi mezheplerine göre uyuşmazlığın giderilmesini talep ederler ise kadı, ilgili uyuşmazlığı çözümlemesi için o mezhepten güvendiği bir kimseyi kendisine vekil tayin edebilmiştir¹⁰⁹. Buradaki vekilin nâib sıfatı ile görev yapan bir memur olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu vekilin, farklı mezheplerden kimselerin yargı işlerinin görülmesinde kilit bir rol oynadığı söylenebilir. Zira farklı mezhep mensuplarının yargı işleri, kendi mezheplerinden vekillerle çözümlendiğinde toplumsal barış korunmuş olacaktır. Aynı uygulama Osmanlı döneminde de mevcut olmuş, resmi mezhep olan Hanefî mezhebi dışındaki mezheplere mensup nâibler, kendi mezheplerinin mensubu tarafların uyuşmazlıklarını çözümleyebilmiştir¹¹⁰. Dolayısıyla Osmanlı'daki bu uygulamanın temelinin Abbasi döneminde atılmış olduğu söylenebilir.

Endülüs Emevileri'nde de yargı işleri kadılar eliyle yürütülmüştür. Baş kadı statüsündeki kadı, “*kadıl cema*” olarak anılmıştır. Tüm şehirlere ve birçok büyük kazaya kadılar atanmıştır. Taşra kadılarının tayin ve azillerinde olduğu gibi baş kadının tayin ve azil yetkisi devlet başkanının elinde olmuştur. Hükümdar kadı tayinlerini doğrudan yapmış veya onun bilgisi dahilinde bu atamalar gerçekleştirilmiştir. Endülüs hükümdarları taşra

¹⁰⁸ Avcı (2006) s. 311; Çavuşoğlu, s. 69-70; Berki, Ali Himmet (1962) İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, s. 63.

¹⁰⁹ Kazıcı, Ziya (2013) İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, 10. Baskı, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 189.

¹¹⁰ Osmanlı Devleti'ndeki bu uygulama, 16. yüzyılın ortalarından itibaren resmi mezhebin katı bir şekilde uygulanması yoluna gidilmesiyle Anadolu ve Rumeli'de sona ermiştir. Fakat şer'îye sicillerinde istisnai kayıtlara rastlanılmış olduğu burada belirtilmelidir. Mekke, Medine, Halep, Kudüs, Kahire gibi bölgelerde yaşayanların çoğunluğu Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerden olduğu için bu bölgelerde Hanefî baş kadı ve diğer mezheplerden nâibler bulunmuştur. Dolayısıyla söz konusu bölgelerde aynı usul devam etmiştir. Aydın (2014) s. 90-91.

kadılarının tayininde baş kadının görüşlerine de başvurabilmiştir¹¹¹. Endülüs Emevileri’nde görev alan kadıların uyması gereken bazı mesleki kuralları vardır. Bu kuralları arasında “müşavir ve yardımcılarını dürüstlükleri hakkında en ufak bir şüphe bulunmayan ilim adamları arasından seçme” ilkesi mevcuttur¹¹². Yine yargılama faaliyeti sırasında kadı, yardımcılar ve dava taraflarının bulunduğu belirtilmiştir. Fakat kadı yardımcılarının sıfatları ve görevleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Diğer yandan yazar, “hakim” olarak tanımlanan bir adli görevliden bahsetmekte olup bu görevlinin kadı tarafından kendisine havale edilen ve daha çok avam sınıfına ait basit davalara baktığını ifade etmiştir. Bu hakimler, davaları karara bağlamaktan ziyade taraflar arasında arabuluculuk yapmakla görevli olmuşlardır¹¹³. Yine Endülüs Emevileri’nin yargı teşkilatını inceleyen bir başka eserde, Kurtuba dışında görevlendirilen kadılara “hakim” denildiği ifade edilmiştir¹¹⁴. Dolayısıyla bahsi geçen hakimlerin çalışma konumuz nâib ile benzer bir memuriyet olmayıp esasen kadı statüsünde olduğu söylenebilir.

Endülüs Emevileri’nde kadıların hadisçiliğini inceleyen bir başka çalışmada ise kadı nâibliği yapan bir kimseden bahsedilmiştir. Buna göre hadis alimi olan İbn Beşküval, İşbiliyye’nin bazı bölgelerinde, dönemin önemli muhaddis kadılarından biri olan Ebu Bekir İbnü’l-Arabî’nin kadı nâibliğini yapmıştır¹¹⁵. Yazar, kadı nâibliğinin görev tanımı ve görevin sürekli olup olmadığı gibi hususlardan bahsetmemiştir. Ayrıca çalışmada kadıların pek çoğunun aynı zamanda hadis alimi olduğu belirtilmiştir. Eserde bahsi geçen kadı nâibinin de hadis alimi olduğu dikkate alındığında, bu kimsenin adli teşkilattaki bir görevliden ziyade kadı olması kuvvetle muhtemeldir.

Adli teşkilatı Abbasi Devleti ile benzerlik gösteren Fatımiler; Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye’de yaklaşık üç yüz yıl varlık göstermiş Müslüman Şii devletidir. Fatımiler’de de kadılıkudat makamı mevcut olup devlet protokolünde yüksek memurlar arasında sayılmıştır. Kadı ise kadılıkudatın nâibi olarak anılmıştır. Fatımiler’de kadılar, İsmaili mezhebi mensupları arasından seçilmiş ve bu mezhebe göre karar vermiştir. Yalnız Ebu Ali Hasan b. Efdal Küteyfât’ın vezir olduğu dönemde 1131 yılında dört farklı mezhepten

¹¹¹ **Özdemir, Mehmet** (2020) Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet, 5. Baskı, Ankara, TDV Yayınları, s. 132.

¹¹² **El-Huşenî** (1372) Kudâtu Kurtuba, Tunus s. 22-25’den aktaran **Özdemir** (2020) s. 134.

¹¹³ **Özdemir** (2020) s. 134-135. Osmanlı yargılama hukukunda da muslihun şeklinde ifade edilen arabulucular mevcut olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Kılınc, Ahmet** (2016) ‘Osmanlı Devleti’nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu’, II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Editör: Fethi Gedikli, C. 2, İstanbul, On İki Levha, s. 15-81.

¹¹⁴ **Atar** (2019) s. 88.

¹¹⁵ **Öztoprak, Mustafa** (2013) ‘Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri’, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. IV, S. 7, s. 113, 118.

dört kadı görevlendirilmiştir. Şafii, Maliki, İsmaili ve İmamiyye mezheplerinden olan kadılar bu dört farklı mezhebe göre fetva vermiştir¹¹⁶. Eyyubiler ise Ortadoğu, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika bölgesinde yaklaşık üç yüz yıl hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Eyyubiler’de de devlet başkanı tarafından tayin edilen kadılıkudat adli teşkilatın başında bulunmuştur. Kadılıkudat tarafından tayin edilen kadılar onun nâibi olarak kabul edilmiştir. Kadılıkudat Şafii mezhebi mensupları arasından belirlenirken kadı seçiminde böyle bir sınırlamaya gidilmemiş, her mezhepten kadılar görev alabilmiştir. Devlet başkanı gerekli görmesi halinde bazı önemli merkezlere bizzat kadı tayin etmiştir¹¹⁷.

Büyük Selçuklu Devleti’nin hukuk sistemi şeri ve örfi hukuktan meydana gelmiş, adli teşkilatı da bu doğrultuda şeri yargı ve örfi yargı olmak üzere ikili bir yapı sergilemiştir. Devlete karşı işlenen suçlar da dahil olmak üzere örfi davalar Emir-i Dad ve memurları tarafından karara bağlanmıştır. Şeri davalar ise eyalet, vilayet ve kazalarda görev alan kadılar tarafından yürütülmüştür. Büyük Selçuklu Devleti’nin başkentinde baş kadı denilen kadılıkudat bulunmuştur. Kadılıkudat merkezdeki şeri davalara baktığı gibi diğer kadıları da denetlemiştir¹¹⁸. Nizâmülmülk, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah’a sunduğu ünlü eseri Siyasetname’de, muhakemenin bizzat hükümdar tarafından yapılması gerektiğinden söz etmiş, eğer hükümdar; bir Türk veya İranlı veya Arapça bilmeyen, şeriat ahkâmını okumamış bir kimse ise mutlaka onun işini niyabeten yürütecek bir nâibe ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Nizamülmülk bu noktada, bütün kadıların; halifenin nâibi olup sembolünü taşıyan hükümdarların halifesi olduğunu, yani kısaca hükümdarın nâibi olduğunu belirtmiştir¹¹⁹. Dolayısıyla burada bahsi geçen nâibler esasında kadılardır.

Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu ile benzer bir adli yapı sergilemekle birlikte kadılıkudattan başka kadileşker makamını da ihtiva etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti’nde kadılıkudat, yalnızca sivil halkın davalarına bakıp sivil halkın davalarını görecektir kadıların başı olarak kabul edilmiştir. Kadileşker ise askeri sınıfın davalarına bakmakla ve askeri sınıfın davalarına bakacak kadıların başı olmakla görevlidir.

¹¹⁶ **Seyyid, Eymen Fuad** (1995) ‘Fâtımiler’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 12, s. 228, 234-235.

¹¹⁷ **Şeşen, Ramazan** (2018) Eyyûbiler, 2. Baskı, Ankara, İsam, s. 169; **Şeşen, Ramazan** (1995) ‘Eyyûbiler’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 12, s. 20, 26.

¹¹⁸ **Kafesoğlu, İbrahim** (2019) Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken, s. 94-95; **Akılmaz, Gül** (1995) ‘Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri’, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Halil Cin’e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, s. 25; **Kafesoğlu, İbrahim** (2019) Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken, s. 157; **Taneri, Aydın** (1995) ‘Emîr-i Dâd’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 11, s. 130.

¹¹⁹ **Nizâmü’l-Mülk** (2016) Siyaset-Nâme, Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, Ankara, TTK Yayınları, s. 37.

Kadılıkudat ve kadileşker ile bunlara bağlı kadıların davaları görme usulü ise aynı olmuştur¹²⁰.

Selçuklu devletlerinde mahkeme kararlarının şer'îye sicillerinde kayıt altına alındığı bilinmektedir. Kadı sicilleri de denilen bu kayıtlardan günümüze ulaşanların sayısı ise pek fazla değildir. Zira o dönemde kadılık yapan kimselerin görevlerinden ayrılırken kadı sicillerini de beraberinde götürmeleri gibi bir adet mevcut olmuştur¹²¹. Bununla birlikte Anadolu Selçuklu döneminden günümüze ulaşabilmiş bazı kadı tayin menşurları bulunmakta olup bu belgeler Selçuklu adli teşkilatı hakkında bilgiler içermektedir. Osman Turan'ın "*Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*" adlı eserinde yer alan kadı tayin menşurları son derece önemlidir. Örneğin Selçuklu Devleti'ne kadılıkudat ve kadileşker olarak atanan Ziyaeddin Mehmed'in tayin menşurunda görevleri arasında "*dindar, tamahkar olmayan nâibler tayin etmesi*" yer almıştır. Ayrıca menşurda bütün Selçuklu ileri gelenleri ve halkına hitaben "*onu ve hizmetindeki nâibleri şer'i işlerin infazında müstakil bilmeleri, şer'i ve dini mevzularda onlara müdahale etmemeleri*" emredilmiştir¹²². Burada nâib olarak ifade edilen kimseler, şeri işleri yürütmekle görevli olan kadılardır. Zira baş kadı olarak tayin edilen kadılıkudatlık makamı, kadı tayin etme yetkisine sahip olmuş, devletin farklı bölgelerinde görev yapan kadılar onun nâibi olarak kabul edilmiştir¹²³. Turan da aynı eserinde baş kadının emrinde olup hukuki ve idari görevleri olan kadılara nâib denildiğinden bahsetmiştir¹²⁴. Ayrıca menşurda kadılıkudatın nâib tayin etmesinden söz edilirken ayrıca kadı tayin etmesi görevi ifade edilmemiştir. Dolayısıyla bu belgede geçen nâibler kadıdan başkası değildir. Aynı eserde baş kadı olarak atanan Nizamettin Abdullah'ın ve Konya kadılığına atanan Muzaffereddin Mehmed el-Bağdadi'nin menşurlarında da benzer ifadelerin yer aldığı belirtilmiş olup burada da nâib denilerek kadı kastedilmiş olmalıdır.

Eserde bilgi verilen diğer menşurlar ise Samsun şehir ve vilayeti kadılığına atanan Nizameddin Mehmed bin el-Nakib ile Karaman kadılığına atanan Nasreddin Osman'ın tayin menşurlarıdır. Nizameddin Mehmed hakkındaki menşurda Samsun ve civarının onu tanıması, kaza işlerinde ona ve nâiblerine başvurulması belirtilmiş; Larende kadısının

¹²⁰ Uzunçarşılı (1988) s. 122; Akyılmaz (1995) s. 28-31.

¹²¹ Köprülü, M. Fuat (1943) 'Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları', Belleten, C. VII, S. 27, s. 409-410.

¹²² Turan, Osman (2014) Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, 3. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 40-41.

¹²³ Akyılmaz (1995) s. 27; Özen, Şükrü (2001) 'Kadılıkudât', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 77.

¹²⁴ Turan (2014) s. 60.

menşurunda da benzer görevlerden bahsedildiği ifade edilmiştir¹²⁵. Burada tayin edilmiş kimseler kadılıkudat olarak ifade edilmemiş olup belli bir bölgeye atanmış kadılardır. Kadılıkudat dışında bu kadıların da kadı tayin etme yetkileri var ise burada geçen nâiblerin kadı olması kuvvetle muhtemeldir. Selçuklu'nun büyük ölçüde etkilendiği Abbasi adli teşkilatına baktığımızda kadılıkudatların bölge kadılarına kadı tayin etme yetkisini devrettiği görülmektedir. Örneğin Bağdat kadılıkudatının nâibi olarak tayin edilmiş olan Mısır kadısı, Mısır bölgesinde görev alacak kadıları tayin ve azille yetkili kılınmıştır¹²⁶. Bu şekilde bir uygulamanın Anadolu Selçuklu Devleti'nde de yer almış olması mümkündür. Fuad Köprülü de bir çalışmasında kadı sicillerinden bahsederken *“Anadolu Selçuklularında da merkezi idare tarafından tayin edilen kadıların ve onların nâiblerinin hususi arşivleri”* ifadesini kullanmış, bu hususi arşivlere *“salahiyetleri dairesinde olan bütün işler hakkındaki karar suretlerinin kaydedilerek saklandığı”*nı belirtmiştir¹²⁷. Bu ifadelerden bahsi geçen nâiblerin kadılardan farklı statüde olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu menşurlarda bahsi geçen nâibler kadı olarak değerlendirilmelidir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine ait olup kadı tarafından düzenlenmiş faizle para ikrazına dair bir senette bahsi geçen nâib ise bize kadı yardımcısı olduğunu düşündürmüştür. 1298 tarihli şer'îye mahkemesi kaydının¹²⁸ başında *“İçinde anlatıldığı üzere bu yazının muhtevası indimde cereyan etti. Kabul ederek doğruluğuna hükmettim ve hükmüme sözüne inanılır kimseleri şahid kıldım, bunu yazdım. Ben bu tarihte Amasya'da hakim Tebrizli Abdullah bin Abdurrahman'ım.”* ifadesi yazıldıktan sonra borç ilişkisi kayda dökülmüş ve sonunda şahitlik eden kimselerin ilki *“Bunu yazan nâib Ahlatlı Muhammed bin Musa muhtevasına şahidlik eder”* şeklinde ifade edilmiştir¹²⁹. Buna göre senet nâib tarafından yazılmış, senedin başındaki bölüme kadı tarafından hükme dair not düşülmüştür. Dolayısıyla kadının huzurunda gerçekleşen borç ilişkisi kadı nâibi tarafından kayıt altına alınmıştır. Bu da senette bahsi geçen nâibin kadı değil, kadı yardımcısı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan söz konusu nâibin mahkeme kayıtlarını tutmakla görevli katip de olabileceği göz ardı edilmemelidir. Zira Anadolu Selçuklu Devleti'nde kadı huzurunda yapılan sözleşmelerin katipler tarafından sicillere kaydedildiği

¹²⁵ Turan (2014) s. 41.

¹²⁶ Özen, s. 79.

¹²⁷ Köprülü, s. 409.

¹²⁸ Turan, Osman (1952) 'Selçuk Türkiye'sinde Faizle Para İkrazına Dair Hukukî Bir Vesika', Belleten, C. 16, S. 62, s. 253.

¹²⁹ Turan (1952) s. 259-260.

bilinmektedir¹³⁰. Son olarak nâibin aynı olay hakkında şahitlik yapmış olması da dikkat çekici bir başka noktadır.

Müslüman Türk devletlerinden Memlûkler’de de kadılıkudatlık müessesesi mevcut olmuştur. Başlangıçta kadılıkudatlar yalnızca Şafiiler arasından seçilmiş, kendilerine yardımcı olmaları amacıyla diğer mezhep mensuplarından nâibler görevlendirilmiştir. Melik Zahir Baybars döneminde ise Şafii, Hanefi, Maliki ve Hanbeli mezheplerinden dört kadılıkudat tayin edilmiş ve kendilerine, yetişemedikleri işlerde nâib tayin etme yetkisi verilmiştir. Ayrıca herhangi bir mezhebin kadılıkudatı, kendisinin bizzat göremeyeceği işleri, nâib tayin etmek suretiyle görebilmiştir¹³¹. Dolayısıyla Osmanlı yargılamasında kadıların farklı mezheplerden nâibler aracılığıyla davaları görmesi usulünün bir benzeri Memlûkler’de mevcut olmuştur. Memlûk Devleti eyaletlerinde de kadılıkudatlar bulunmuş olup o eyalette kendi mezheplerine mensup bütün nâibleri atamışlardır¹³². Memlûk Devleti’nin adli teşkilatında da yargılama işlerini yürütmek üzere görevlendirilen nâiblerin kadı olması kuvvetle muhtemeldir. Zira kadılıkudatların yetişemedikleri adli işlerin yürütülmesi için kadı tayin etmesi, İslam devletlerinin uygulaması olmuş ve bu kadılar, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi İslam devletlerinde nâib olarak anılmıştır.

İbn Haldun’un ünlü eseri Mukaddime’nin giriş bölümünde, Memlûk hükümdarı Sultan Berkuk tarafından Maliki kadılığına atanan İbn Haldun’un bir müddet sonra bu görevden azledildiği, bunun sebebi olarak da kendisinin hastalığı veya yokluğu halinde Maliki kadılığına vekalet eden Nureddin b. Hilal’in suistimal ve fesatlıklarını gösterdiği belirtilmektedir¹³³. Buna göre Memlûkler’de kadıların hastalık ve yokluklarında yerlerine vekaleten bir başkasının geçerek hüküm verebildiği söylenebilir. Yine eserin giriş bölümünde İbn Hacer’in aktardığına göre İbn Haldun’un tekrar kadı olduktan sonra mahkemedeki nâib, şahit ve âkit adı verilen memurların sayısını çoğalttığı, nâiblerden biri olan Nurettin b. Celal’in görevine son verdiğinden söz edilmiştir¹³⁴. Burada bahsi geçen

¹³⁰ Küçükkaşçı, s. 50.

¹³¹ Avcı (2006) s. 312; Atar (2019) s. 92; Uzunçarşılı (1988) s. 386. İslamiyet’in kabul edilmiş olduğu Delhi Sultanlığı’nda da benzer bir uygulama ile karşılaşmıştır. İbn Battûta Hindistan’da bulunduğu sırada Delhi Sultanlığı’nın hükümdarı Muhammed Tuğluk tarafından Delhi kadısı olarak görevlendirilmiştir. İbn Battûta, kendisi Maliki mezhebinden iken oradaki halkın Hanefi mezhebinden olduğunu ve dil bilmediğini ifade ettiğinde ise hükümdar “Sana nâib olsunlar diye Bahaeddin Multani’yi ve Kemaleddin Bicnevri’yi görevlendirdim. Onlar seninle görüşürler; sen sadece yapılan sözleşme ve akitlerin üstüne mühür vurursun.” diyerek iki nâib görevlendirmiştir. Dolayısıyla İslamiyet’in kabul edilmiş olduğu Delhi Sultanlığı’nda mahkemede kadıya yardımcı olmaları için kadıdan farklı mezhepte birden fazla nâib görevlendirilebilmiştir. İbn Battûta, s. 495-496.

¹³² Uzunçarşılı (1988) s. 387.

¹³³ İbn Haldun, s. 46.

¹³⁴ İbn Haldun, s. 50-51.

nâiblerin görevlerinin ne olduğundan bahsedilmemekle birlikte mahkemede memur oldukları belirtilmiş, sayılarının birden fazla olduğu zikredilmiştir. Bu bakımdan sözü geçen nâiblerin esasen kadı olduğunu düşünmek güçtür. İşlevlerinin ne olduğu eserde ifade edilmediğinden çalışma konumuz olan nâib ile benzer bir memuriyet olup olmadığı değerlendirilememiştir. Bununla birlikte Memlûk Devleti mahkemelerinde nâib sıfatıyla görev yapan memurların bulunmuş olduğu bilgisinin altı çizilmelidir.

Sonuç itibariyle İslam devletleri ve Müslüman Türk devletlerinin yargı teşkilatları incelendiğinde nâib ifadesine sıkça rastlanılmıştır. Fakat İslam devletleri nâib ifadesini büyük çoğunlukla kadılar için kullanmıştır. Zira kadılar; hükümdarın, kadılıkudatın veya kendilerini tayin eden kadıların nâibi olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte çalışma konumuz olan nâib müessesesine benzer uygulamalar İslam devletlerinde ve Müslüman Türk devletlerinde mevcut olmuştur. Hz. Peygamber kendisine vekaleten bazı basit davaları karara bağlamakla veya veraset davasında keşif yapmakla bir başkasını görevlendirmiştir. Hz. Ömer işlerinin yoğunluğu sebebiyle yargılama işlerine kendisine vekaleten bakması için bir başkasını tayin etmiştir. Dolayısıyla İslam hukukunun teşekkül ettiği ilk dönemlerde nâiblik kurumu benzeri uygulamalar da ortaya çıkmıştır. Abbasiler döneminde Ebu Yusuf kadılık yaparken Bağdat dışına çıktığında yerine vekaleten oğlunu bırakmıştır. Yine Abbasiler’de eyalet kadıları tarafından delil dinlemek, şahitleri tezkiye etmek gibi belirli işlerle görevlendirilmiş nâibler tayin edilmiştir. Tarafların mezhebinin kadının mezhebinden farklı olması halinde bu mezhepten bir kimsenin vekil tayin edilerek davayı görmesi, Abbasi Devleti’nde uygulanmış olup çalışma konumuz olan nâibin işlevlerinden bir diğeridir. Anadolu Selçuklu dönemine ait bir şer‘iye mahkemesi kaydında geçen nâibin kadı değil, kadı yardımcısı olduğu düşünülmektedir. Memlûkler’de kadılıkudatlar, farklı mezhepten nâib tayin etmek suretiyle kendilerinin bizzat göremeyecekleri davalara bakabilmiş; hastalığı veya yokluğu halinde ise kadılıkudatın yerine vekaleten bir başkası geçerek uyuşmazlıkları karara bağlayabilmiştir. Yine Memlûk Devleti’nin adli teşkilatında, işlevi açık olmamakla birlikte nâib sıfatı ile anılan memuriyete rastlanılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı yargı teşkilatında görev alan nâib ile aynı işlevlere sahip görevliler ve işlevi açık olmamakla birlikte nâib sıfatı ile anılan memurlar İslam devletlerinde ve Müslüman Türk devletlerinde mevcut olmuştur.

4.3. Osmanlı Hukuk Kaynaklarında Nâib

Nâibin Osmanlı mevzuatındaki yerinin belirlenmesi, bu kurumun hukuk teorisindeki konumuna işaret edilmesi bakımından önemlidir. Bu amaçla bu başlık altında İslam hukuku ve Osmanlı mevzuatında nâiblik kurumunun nasıl düzenlenmiş olduğu incelenmiştir. Söz konusu inceleme, Osmanlı hukuk sisteminin ikili yapısı dikkate alınarak şeri hukuk ve örfî hukuk kaynakları bakımından ayrı ayrı yapılmıştır.

4.3.1. Şeri Hukuk Kaynaklarında Nâib

Osmanlı hukuk sistemi, şeri ve örfî hukuktan müteşekkildir. Şeri hukukun kaynakları pek çok tasnife tâbi tutulmuştur. Bunlar arasında en çok kabul gören İslam hukuk kaynaklarının asli kaynaklar ve tali kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılmasıdır. Asli kaynaklar, bütün mezheplerin İslam hukukunun kaynağı olarak kabul ettiği Kuran, sünnet, icma ve kıyastır. Tali kaynaklar ise İslam hukukunun kaynağı olup olmadığı hususunda mezhepler arasında tartışma olan kaynaklardır¹³⁵.

Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi Hanefî mezhebi olup 16. yüzyıl ortalarından itibaren kadı ve müftü beratlarında yargılama ve fetvanın yalnızca Hanefî mezhebine göre verileceği belirtilmiştir¹³⁶. Bu bakımdan nâiblik kurumu hakkında Hanefî mezhebinin görüşleri bu çalışmada ön planda tutulmuştur.

4.3.1.1. Asli Kaynaklarda Nâib

İslam hukukunun asli kaynakları, yukarıda da belirtildiği gibi Kuran, sünnet, icma ve kıyastır¹³⁷. Asli kaynaklarda nâib hakkında hüküm olup olmadığı araştırılırken yargı yani kazaya dair hükümlere bakmak gerekmektedir. Kaza, İslam hukukuna göre “*velayet-i amme*”nin¹³⁸ bir konusudur¹³⁹. Dolayısıyla nâiblik kurumunun asli kaynaklardaki delilleri velayet-i ammeye dair hükümler ile ilişkilidir.

¹³⁵ Aydın (2014) s. 31; Cin/Akyılmaz, s. 49; Üçok /Mumcu/Bozkurt, s. 63; Cin/Akgündüz, C. I, s. 153; Demir (2019) s. 43; Avcı (2012) s. 31; Fendoğlu, s. 83; Ekinci, Ekrem Buğra (2018) İslam Hukuku, 3. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, s. 79.

¹³⁶ Aydın, (2014) s. 90-91.

¹³⁷ Berki, Ali Himmet (1955) Hukuk Tarihinden İslam Hukuku I, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, s. 7, 14; Ekinci (2018) s. 79.

¹³⁸ Velayet-i amme, toplumun ortak menfaati ile ilgili olan veya ortak olmasa da toplumun her bir bireyini ilgilendiren görevleri kapsar. İslam toplumu, hakkı olan velayet-i ammeyi vekaleten halifeye devretmiş; halife ise bu yetki kapsamındaki görevleri diğer devlet görevlilerine yine vekalet yoluyla vermiştir. Bu görevliler halifeye vekaleten görevlerini icra etmiş, yetkileri ya görev aldıkları bölge ile ya da görev alanları ile sınırlı olmuştur. Dolayısıyla bir kimsenin yargı görevini icra edebilmesi için halife tarafından

Kuran, 23 yıllık bir süreçte ve ortaya çıkan ihtiyaçlara göre kısım kısım gelmiş, bütün kısımların birleştirilerek tek bir kitap halinde toplanması Hz. Ebubekir'in halifeligi döneminde gerçekleştirilmiştir¹⁴⁰. Kuran'da velayet-i ammenin delili olarak kabul edilen ayetler de yer almıştır. Bu ayetlere ilk örnek Nisa suresinin 59. ayetidir¹⁴¹. Burada idareci olarak ifade edilen ululemrin, Hz. Peygamber döneminde ve bu dönemden sonraki Müslümanların emirleri olup amme velayeti çerçevesinde topluma hizmette bulunan kimseler olduğu literatürde belirtilmiştir. Bunlar; halifeler, sultanlar, hakimler ve diğerleri olarak sıralanabilirler¹⁴². Ayetin tefsirinde de ululemir, emir verme yetkisini haiz amirler olarak ifade edilmiştir. Bunlar devlet başkanı ve onun tayin ettiği yüksek dereceli memurlardır¹⁴³. Amme velayetine işaret eden bir diğer ayet Enfal suresinin 72. ayetidir¹⁴⁴. Ayette hicret eden denilerek vatandaşlar kastedilmiş olup İslam devletinin yalnızca kendi sınırları dahilinde ikamet edenlerin velisi olduğu, bu sınırlar dışında velayet görevinin olmadığı ifade edilmiştir¹⁴⁵. Ayetin tefsirinde toplumu birleştiren bağın yani velayetin dine dayandığından bahsedilmiş ve bu velayet ilişkisinin Müslüman devletin sınırları içerisinde mevcut olduğu belirtilmiştir¹⁴⁶. Yine Tevbe suresinin 71. ayetinde¹⁴⁷ geçen velayetin temsil

yetkilendirilmesi yani bu göreve tayin edilmesi gereklidir. Halife tarafından tayin edilen kadı, yargılama işini toplumu temsilen yerine getirir. Nâib tayin etme yetkisine sahip kadının nâib tayininde de aynı husus geçerlidir. Kadı nâibinin tasarruf ve hareketi de toplum adınadır. Sonuç olarak İslam kamu hukukuna göre toplumun halifeye vermiş olduğu velayet-i amme çerçevesinde halife kadıları tayin etmekte, kadıların nâib tayin etmesi de aynı şekilde velayet-i amme kapsamında kabul edilmektedir. **Eskicioğlu, Osman** (1989) 'Âmme Velâyeti', Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, s. 419-421; **Köse, Murtaza** (2008) 'İslam Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekalet-Temsil İlişkisi', Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 12, S. 34, s. 235; **Ceylan, Ayhan** (2003) 'İslam'da Siyasal İktidar (Velâyet-i Âmme)', Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 1-2, s. 99-100; **El-Maverdi**, s. 62; **Muhammed Faruk en-Nebhan** (1980) İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, Çeviren: Servet Armağan, İstanbul, Sönmez Neşriyat, s. 568-569; **Berki** (1955) s. 138; **Berki** (1969) s. 155. İslam anlayışında siyasi iktidar için ayrıca bakınız: **Yurtseven, Yılmaz** (2019) Osmanlı Siyasal İktidarı Meşruiyet, Otorite ve İdeoloji Üzerine Bir Deneme, Ankara, Savaş Yayınevi, s. 73-81.

¹³⁹ **Berki** (1955) s. 37.

¹⁴⁰ **Cin/Akyılmaz**, s. 49.

¹⁴¹ "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de." Nisâ 4/59.

¹⁴² **İbn Teymiyye** (2021) Yöneticinin ve Yönetilenin İyiye Yönlendirilmesine Dair Şer'i Siyaset, Çeviren: Soner Duman, 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 16-17; **Eskicioğlu**, s. 422.

¹⁴³ Kur'an Yolu Tefsiri, C. 2, s. 86-89, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/552/59-ayet-tefsiri>, s.e.t. 01.02.2022.

¹⁴⁴ "İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar onların velayetleri size ait değildir." Enfâl 8/72.

¹⁴⁵ **Eskicioğlu**, s. 422.

¹⁴⁶ Kur'an Yolu Tefsiri, C. 2, s. 712-713, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Enf%C3%A2l-suresi/1232/72-73-ayet-tefsiri>, s.e.t. 01.02.2022.

¹⁴⁷ "Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiye emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namaz kılar, zekat verirler. Allah'a ve Peygamber'e itaat ederler. Allah işte bunlara rahmet edecektir. Allah şüphesiz güçlüdür ve bilgedir." Tevbe 9/71.

ve yönetme yetkisini ifade ettiği ve bu velayetin, velayet-i amme olduğu literatürde ifade edilmiştir¹⁴⁸.

Kuran'da velayet-i amme ile ilişkili olarak kabul edilen bir diğer ifade ise “*emanet*”tir. Emanet kelimesinin ayet ve hadislerde devlet ve ululemir hakkında zikredildiği literatürde ifade edilmiştir¹⁴⁹. Örneğin “*Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder*”¹⁵⁰ ayeti, halkı hukuka uygun şekilde yönetmeleri ve idari işleri ehil kimselere vermeleri konusunda idarecilere bir öğüt niteliğindedir. Buradaki emanet, kamu işleri ve kamu haklarını da kapsar. Nitekim söz konusu ayetin iş başındaki idareciler hakkında geldiği rivayet edilmiş olup bu idareciler arasında hakimler de zikredilmiştir¹⁵¹. Yine Ahzab suresinin 72. ayetinde geçen emanetin, hilafet anlamında da kullanıldığı ifade edilmiştir¹⁵².

İslam hukukunun ikinci asli kaynağı olan sünnet, Hz. Peygamber’in sözleri, davranışları veya başkalarının söz ve davranışlarını onaylaması şeklinde tanımlanır¹⁵³. Hz. Peygamber’in sünnetleri arasında da amme velayetine işaret eden deliller bulunmaktadır. İlk olarak “*Velisi olmayan kimsenin velisi devlet başkanıdır*” hadisini örnek gösterebiliriz. Buradaki intikal, devlet başkanının amme velayetine sahip olması ve bu vesileyle ammenin velisi olma sıfatını haiz olmasından ileri gelmektedir. Devlet başkanı bu görevini bizzat yerine getirebileceği gibi kamu yararı için izin verdiği kimseler eliyle de icra edebilir. Kadı ve valilerin devlet başkanına vekalet etmesi bunun gibidir¹⁵⁴. İslam devlet teşkilatında amme velayetine işaret eden hadisleri çoğaltmak mümkündür¹⁵⁵. Yine velayet-i ammeye

¹⁴⁸ **Akyüz, Vecdi** (1998) Kur'an'da Siyasî Kavramlar, İstanbul, Kitabevi, s. 76-77. Ayrıca din ve dünya işlerini koruma hususunda velayet-i ammeye sahip olan devlet idarecileri için Kuran'da halife ifadesi dışında farklı ifadelerin kullanılmış olduğu, bu çerçevede ilgili ayetlerin de velayet-i ammeye işaret ettiği kabul edilmiştir. Bakara suresinin 124. ayeti ve Maide suresinin 20. ayetinde geçen “*önder*” ve “*hükümdar*” bu manadadır. **Eskicioğlu**, s. 427; **Akyüz**, s. 135.

¹⁴⁹ **Zebidi, Zeyneddin Ahmet/Miras, Kâmil** (1948) Sahihî Buharî Muhtarası Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, İstanbul, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, C. 12, s. 219-220.

¹⁵⁰ Nisâ 4/58.

¹⁵¹ **Elmalılı M. Hamdi Yazır** (1992) Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam/Emin Işık/Nusrettin Bolelli/Abdullah Yücel, İstanbul, Umut Matbaası, C. 3, s. 10-13. Ayetin tefsirine bakıldığında emanetin anlamlarından biri olarak devletin hizmet makamlarının da ifade edilmiş olduğu görülmektedir. Kur'an Yolu Tefsiri, C. 2, s. 81-83, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/551/58-ayet-tefsiri>, s.e.t. 01.02.2022.

¹⁵² “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.*” Ahzâb 33/72; **İbn Arabî Ebu Bekir Muhammed b. Abdillâh** (1872) Ahkamü'l-Kuran, Mısır, C. 3, s. 1588'den aktaran **Eskicioğlu**, s. 433-434.

¹⁵³ **Cin/Akyılmaz**, s. 51.

¹⁵⁴ **Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî** (2013) Sahih-i Buhârî ve Tercemesi, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, C. 11, s. 5228-5229; **Eskicioğlu**, s. 421.

¹⁵⁵ “*Hepiniz çobansınız (yöneticisiniz) ve hepiniz sürüsünden mesuldür. İnsanlara hükmeden emir bir çobandır; o sürüsünden mesuldür. Kişi ailesi fertlerine çobandır. O da onlardan mesuldür. Kadın kocasının evine ve çocuklarına çobandır; o da onlardan mesuldür. Köle, sahibinin malına çobandır; o da ondan*

işaret eden bir başka hadisinde¹⁵⁶ Hz. Peygamber, kendisinin son peygamber olup kendisinden sonra İslam toplumunun velayet ile yönetileceğine, amme ve devlet başkanının karşılıklı vazifelerine ve amme haklarına riayet etmeyen devlet başkanı hakkında uhrevi cezaya işaret etmiştir¹⁵⁷.

Emanet ifadesinin hadislerde de velayet-i amme anlamında kullanıldığını yukarıda ifade etmiştik. Söz konusu hadislerden biri, sahabilerden Ebu Zerr el-Gıfârî'nin Hz. Peygamber'e gelerek valilik talep etmesi üzerine Hz. Peygamber'in kendisine vermiş olduğu cevaptır¹⁵⁸. Burada emanet, idareciliğe işaret etmekte olup velayet-i amme anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in emanet ifadesi ile devlet iktidarı şeklinde amme velayetini kastettiği hadisleri çoğaltmak mümkündür¹⁵⁹.

Aynı dönemde yaşayan İslam hukukçularının belirli bir konu üzerinde görüş birliğine varması neticesinde ortaya çıkan icma, İslam hukukunun asli kaynaklarından bir diğeridir¹⁶⁰. Velayet-i amme çerçevesinde bir devlet başkanının tayin edilmesi ve bu yöneticiye tüm Müslümanlar tarafından uyulmasının zorunlu olduğu yönünde icma oluşmuştur. Bu icmada Ebu Bekir el-Esamm ve hariciler dışındaki tüm Müslümanların ittifak ettikleri literatürde belirtilmiştir¹⁶¹.

Asli kaynakların sonuncusu kıyasıdır. İslam hukukunda kıyas, nasslarda hüküm bulunmayan bir meseleyi, hakkında nasslarda hüküm bulunan benzer bir meselenin

mesuldür. Dikkat! Şimdi hepiniz çobansınız ve hepiniz sürüsünden mesuldür." Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi (1978) Çeviren: Ahmed Davutoğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, C. 8, s. 5137; **Canan, İbrahim** (1989) Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Ankara, Akçağ Yayınları, C. 6, s. 420; **İbn Teymiyye** s. 20-21; **Eskicioğlu**, s. 423.

¹⁵⁶ "İsrail oğullarını Peygamberler idare ederdi. Bir Peygamber ölünce onun yerine başka bir Peygamber geçerdi. Artık benden sonra Peygamber yoktur. Ancak halifeler (vekiller) var olacaktır. (Ümmeti bu devlet başkanları idare eder). Onlar birden fazla da olabilirler. Birinciye ettiğiniz beyate bağlı kalınız ve onlara haklarını veriniz (emirlerini tutup itaat ediniz). Onlara da Allah, riayet etmelerini istediği, sizin haklarınızdan soracaktır." **Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî** (2013) Sahih-i Buhârî ve Tercemesi, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, C. 7, s. 3267-3268.

¹⁵⁷ **Zebidi, Zeyneddin Ahmet/Miras, Kâmil** (1945) Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, İstanbul, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, C. 9, s. 219-222.

¹⁵⁸ "Ya Ebû Zerr, sen zayıfsın. Bu valilik (idarecilik) ise muhakkak bir emanettir. Şüphe yok ki bu emanet, kıyamet gününde hakaret ve nedamet olacaktır. Ancak bu emaneti, haklı olarak üzerine alıp da onun gereği olan vazifeleri yerine getirenler müstesnadır." Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, C. 8, s. 5132; **İbn Teymiyye**, s. 20; **Eskicioğlu**, s. 434.

¹⁵⁹ Bir bedevî Hz. Peygamber'e gelerek kıyametin ne zaman kopacağını sormuş, Hz. Peygamber; "Emanet kaybedildiği zaman kıyameti bekle" demiştir. Bunun üzerine bedevî emanetin nasıl kaybedileceğini sormuş ve Hz. Peygamber "Emanet, ehliyetli kimselere saltanat tahtı yapıp oturtuldu mu kıyametin kopmasını bekle" şeklinde yanıt vermiştir. **Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî** (2013) Sahih-i Buhârî ve Tercemesi, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken Neşriyat, C. 1, s. 214-215. Hz. Peygamber'in bu hadisinde de emanet ifadesi ile velayet-i ammeyi kastettiği literatürde kabul edilmiştir. **Zebidi/Miras**, C. 12, s. 219-220.

¹⁶⁰ **Cin/Akyılmaz**, s. 54.

¹⁶¹ **El-Maverdi**, s. 29; **Eskicioğlu**, s. 440.

hükümünden yola çıkarak çözümlemektir¹⁶². Nâiblik müessesesi çerçevesinde velayet-i amme ile ilgili bir kıyas hükmüne rastlanılamadığı burada belirtilmelidir.

Sonuç olarak nâib, İslam hukukunun asli kaynaklarında doğrudan doğruya yer almamıştır. Bununla birlikte nâiblik müessesesini de kapsayan velayet-i ammeye asli kaynaklarda yer verilmiştir. Velayet-i amme kurumu Kuran'ın çeşitli ayetlerinde ve Hz. Peygamber'in hadislerinde ifadesini bulmuştur. Bu konuda oluşmuş bir icma da mevcuttur. Halife velayet-i amme yetkisine dayanarak devletin idaresi ile ilgili görevleri diğer kamu görevlilerine, yargılama görevini ise kadılara devretmiştir. Nâib tayin etme yetkisine sahip kadının nâib tayininde de aynı husus geçerli olmuştur. Dolayısıyla nâibin tıpkı kadı ve halife gibi hüküm ve tasarruflarında toplum adına hareket ettiği kabul edilmiştir.

4.3.1.2. Tali Kaynaklarda Nâib

İslam hukuku kaynaklarının asli ve tali olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bu çerçevede fıkıh kitapları, usul-ı fıkıh kitapları, fetva kitapları gibi eserler İslam hukukun tali kaynakları arasında yer almıştır. Sözü geçen kaynaklarda nâiblik kurumu hakkında rastlanılan kural ve kaideler bu başlık altında incelenmiştir.

4.3.1.2.1. Fıkıh Kitaplarında Nâib

Fıkıh kitaplarında nâib hakkında başlıca ele alınan konu nâibin atanması ve azledilmesi olmuştur. Osmanlı kadılarının baş vurduğu Molla Hüsrev'in Gurer ve Dürer adlı eseri Hanefî fıkhında önemli bir yere sahiptir. Bu fıkıh kitabına göre kadı, sultan tarafından yetkilendirilmemiş ise kendi yerine nâib tayin edemez. Zira ona verilen görev, başkasını yerine görevlendirmesi değil, hüküm kurmasıdır. Dolayısıyla kadı kendisine görev olarak verilmeyen bir hususta tasarruf edemez. Sultan tarafından kadıya “*Dilediğini tayin et*” denilmişse istihlaf yetkisi verilmiş demektir¹⁶³. Bu şekilde görevlendirilen nâib, aslın yani sultanın nâibi sayılır. Dolayısıyla kadı, nâibi azledemez. Ancak sultan tarafından

¹⁶² **Ekinci** (2018) s. 120.

¹⁶³ “*Kâdî, kendi yerine nâib (vekîl) ta'yîn edemez. Çünkü ona verilen görev, hükümdür. Başkasını kendi yerine görevlendirmek değildir. Kendisine görev olarak verilmeyen şeyde tasarruf edemez. Nitekim vekilin de mütevekkilin izni olmaksızın yerine başkasını vekîl ta'yîn etmesi câiz olmaz. Ancak eğer ona yerine başkasını geçirmek (istihlâf) yetkisi verilmiş ise -meselâ sultan tarafından ona; 'Dilediğini ta'yîn et!' denilmişse- bu takdîrde câiz olur.*” **Molla Hüsrev** (1980) Gurer ve Dürer Tercümesi, Çeviren: Arif Erkan, İstanbul, Eser Neşriyat, C. 4, s. 316.

kadıya “*Dilediğini değiştir*” denilerek yetki verilmiş ise kadı, tayin ettiği nâibi azledebilir. Kadının azledilmesi halinde nâib azledilmiş olmaz¹⁶⁴.

Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde medreselerde okutulmuş ve kadıların hüküm kurarken başvurmuş olduğu İbrahim Halebi tarafından yazılan Mülteka da Hanefi mezhebinin öne çıkan fıkıh eserlerindendir¹⁶⁵. Söz konusu fıkıh kitabına göre hakim, yerine bir başkasını halef bırakamaz; ancak hakimi tayin eden tarafından ona “*Dilediğini yerine bırak*” denilmişse yani yerine bir başkasını bırakma izni verilmişse bırakabilir. Kendisine halef bırakma yetkisi tanınmış olan hakim, halef bıraktıktan sonra görevden alınır veya ölür ise yerine bıraktığı vekil hakim (nâib) azledilmiş olmaz. “*Bilakis o aslının vekilidir*”¹⁶⁶. Burada hakimin yerine atadığı nâibin aslının vekili olduğu ifadesi, kadıyı tayin eden ululemrin vekili olduğuna işaret etmektedir. Bu husus İslam hukukunda velayet-i amme çerçevesinde yukarıda izah edilmiştir. Dolayısıyla Hanefi mezhebi kadının yerine nâib atanmasını belli şartlar çerçevesinde kabul etmiş ve bunu vekalet kurumuna benzetmiştir.

Hanefi mezhebinin bir başka önemli fıkıh kitabı, Serahsi’nin Mebsût adlı eseridir. Serahsi bu kitabının edebu’l-kadi yani yargılama usulü bölümünde hakimin kendi yerine vekil ataması hususuna yer vermiştir. Buna göre hakimin, devlet başkanının emri olmadığı halde hastalandığında veya yolculuğa çıktığında yerine birini görevlendirmesi doğru değildir. Zira insanların görüşleri birbirinden farklı olabilir. Devlet başkanı bir kimseyi

¹⁶⁴ “İstihlâf ile görevlendirilen kâdînin nâibi (vekili) asldan, yâni sultandan nâib sayılır. Onu, kâdî azl edemez. Yâni asıldan nâib olunca, kâdî azl edemez. Ancak sultân tarafından, o kâdîya; ‘Dilediğini değiştir.’ demekle, azl kendisine bırakılmış ise bu takdîrde azl etmesi câizdir. Kâdînin nâibi, kâdînin kâdîlikten ayrılıp çıkmasıyla azl edilmiş olmaz.” **Molla Hüsrev**, C. 4, s. 316. Şafii fakihlerden Maverdi, Ahkâm-ı Sultaniyye adlı eserinde hakimlerin hak ve doğruyu ortaya çıkarma sürecinde şahit dinleyebileceğini, kendisine nâib atayabileceğini belirtir. Tarafların ikrarı halinde o kişiler uyuşmazlığa da bakar. Hakim, haksızlık ve hıyanet olması halinde görevlilerinden vazgeçip onları değiştirebilir. **El-Maverdi**, s. 146-147.

¹⁶⁵ **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (2014) Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı, 4. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 28; **Aydın** (2014) s. 97.

¹⁶⁶ “Hakim yerine başkasını halef bırakamaz. Ancak yerine başkasını bırakma izni (hakimi göreve atayan tarafından ona ‘Dilediğini yerine bırak’ denilmesiyle) ona verilmişse bırakabilir. Halef bırakma kendisine bırakılan hakim, halef bıraktığı zaman kendisinin görevden alınması veya ölmesiyle yerine bıraktığı vekil hakim azledilmiş olmaz. Bilakis o aslının vekilidir.” **İbrahim Halebi** (2014) İslam Fıkıhı Yeni Mülteka Tercümesi, Çeviri ve izah: Hüsameddin Vanlıoğlu, İstanbul, Yasin Yayınevi, C. 3, s. 473-474. Yine Mülteka vekalet konusunda aynı hususa “Vekil, müvekkilin izni olmadan başkasını vekil etse sonra ikinci vekil birinci vekilin huzurunda akit yapsa akdi caiz olur” şeklinde yer vermiştir. Ayrıca vekil, kendisine verilen yetki ile bir başkasını vekil ataması sonrası azledilir veya ölür ise ikinci vekil azledilmiş olmaz. **İbrahim Halebi**, (2014) İslam Fıkıhı Yeni Mülteka Tercümesi, Çeviri ve izah: Hüsameddin Vanlıoğlu, İstanbul, Yasin Yayınevi, C. 4, s. 136. Kadı öldüğünde sağlığındaki nâibinin görevinde bırakıldığını gösterir sicil kayıtları, bu kuralın uygulamada yer aldığına işaret etmektedir: “Yevmü’l-hamîs 13 Cemâziye’l-âhir sene 1083. Mahmiye-i Konya mollası olan fazîletlü Mûsâ Efendi bugün dâr-ı fenâdan sarây-ı bekâyâ intikâl buyurup zemân-ı sıhhatinde nâ’ibi olan ‘izzetlü ‘Îsâ Efendi niyâbetde ibkâ olunmuşdur.” **Yürekli Tutar, Ayşe** (2018) ‘16 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1083-1083 / 1672-1673) Değerlendirme ve Transkripsiyon’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 189.

hakim olarak atadığında onun görüşlerine razı olmuştur. Ancak kendisini atayan tarafından yetki verilmesi halinde hakim yerine bir başkasını vekil olarak atayabilir. Bu noktada Serahsi vekilin müvekkilinin izni olmadan başkasına vekillik veremeyeceğini ifade ederek vekalet akdine de atıfta bulunmuştur¹⁶⁷.

Ömer Nasuhi Bilmen'in Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, Hanefi mezhebinin görüşlerini esas alan ve diğer mezheplerin görüşlerine kısaca yer veren önemli bir fıkıh eseridir. Bu eserde istihlaf yetkisini haiz hakim tarafından atanan nâibin esasen amme tarafından tayin edilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple ululemrin ya da kendisini tayin eden hakimin vefatı veya azledilmesi halinde nâib mün'azil olmaz. Fakat ululemir, istihlaf yetkisini verirken hakimin vefatı veya azlolması halinde nâibin de azlolacağını belirtmişse bu durumda nâib azlolacaktır. Hakimin tayin etmiş olduğu nâibi azledebilmesi için ululemir tarafından istihlaf yetkisi verilirken azil ve değiştirme yetkisinin de tanınmış olması gerekir. Zira nâib esasen ululemrin nâibi olup azil ve değiştirme, ululemir tarafından amme adına gerçekleştirilir¹⁶⁸. Bilmen de İslam hukukuna göre nâibin velayet-i amme çerçevesinde tayin edilmiş olup esasen ululemrin nâibi olarak kabul edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte diğer fıkıh eserlerinden farklı bir nokta olarak ululemrin, istihlaf yetkisini verirken hakimin vefatı veya azlolması halinde nâibin de azlolacağını

¹⁶⁷ “Hakim yolculuğa çıktığında veya hastalandığında kendinin üstünde olan devlet başkanının emri olmaksızın yerine birini görevlendirmesi doğru değildir. Çünkü hakimi göreve getiren onun görüşüne razı olmuştur. İnsanların görüşleri farklı farklıdır. Hakimlik içinse görüş sahibi olmak gerekir. Bu yüzden ancak kendini göreve getiren kimsenin emriyle birini yerine halef yapabilir. Nitekim vekil de müvekkilin emri olmaksızın başkasına vekillik veremez.” **Serahsi**, C. 16, s. 164. Ayrıca Serahsi hakimin kısas cezaları uygulaması için cellat kiralaması bahsinde hakimin kendi geçimine yetecek kadar miktarı devlet hazinesinden alma hakkına sahip olduğunu ve herhangi bir konuda hakimin yerini alan kimse için de aynı durumun geçerli olduğunu belirtmiştir. Bu bilgi de İslam hukukuna göre hakimin yerine bir başkasının geçebileceğini desteklemektedir. “Hakim her ay belirli bir maaş vermek üzere bu iş (cezaları uygulamak) için bir kişiyi yanında bulundursa, bu sözleşme geçerli olur. Bu kişiye vereceği miktarı açıkladığında akit geçerli olur. Çünkü akit konusu ondan elde edilecek yarardır. Bu da bilinmektedir. Bu kişiye ne verileceğini hakim açıklamazsa onun durumu hakim ile aynı olur. Hakim kendi geçimine yeterli olacak miktarı devlet hazinesinden alma hakkına sahiptir. Herhangi bir konuda hakimin yerini alan kişi için de aynı durum söz konusudur.” **Serahsi**, C. 16, s. 55.

¹⁶⁸ “Veliyyül'emrin izn ve müsaadesine mebni hâkimlerin istihlâf etmiş oldukları nâibler, ne kendilerini tâyin eden hâkimlerin, ne de veliyyül'emrin vefatiyle veya azl edilmesiyile mün'azil olmazlar. Çünkü bunlar da esasen amme tarafından tâyin edilmiş demektirler. Meğer ki hâkimin vefatiyle veya azl edilmesiyile nâibin dahi mün'azil olacağı veliyyül'emr tarafından evvelce tasrih edilmiş bulunsun. Hâkimler, istihlâf etmiş oldukları nâiblerini azl edemezler. Çünkü bunlar da esasen veliyyül'emrin nâibidirler. Meğer ki veliyyül'emr, bunların azl ve istibdâli için hâkimlere izin vermiş olsun, o takdirde azl edilebilirler. Bu azl ve istibdâl ise haddizatında hâkimler tarafından değil, belki amme namına olarak veliyyül'emr tarafından olmuş olur.” **Bilmen**, C. 8, s. 247. Maliki mezhebine göre kadı istihlaf yetkisi varsa veya bu yönde örf bulunuyorsa nâib tayin edebilir. Bu durumda kadı vefat eder veya azlolursa nâib mün'azil olmaz. İstihlaf yetkisi verilmemiş bir kadı ise asla istihlafta bulunamaz. Yine Malikilere göre kadı, gerekli olmadıkça yerine nâib tayin etmemelidir. Fakat idaresinde bulunduğu kaza geniş ve kazaya dahil bölgeler uzak ise istihlaf edeceği konuda alim olan bir kimseyi nâib olarak atamalıdır. Bu durumda söz konusu nâib, kendisini atayan kadının vefat etmesi veya azlolması halinde mün'azil olacaktır. **Bilmen**, C. 8, s. 225-226.

belirtebileceğini, bu halde hakimin ölümü veya azlolmasıyla nâibin azlolacağını ifade etmiştir.

Aynı eserde hakimin kendisi yerine nâib tayin etmesi gereken bir başka hususa da yer verilmiştir. Buna göre bir belde hakiminin; kendisi, eşi, usul veya fûruundan biri ile belde sakinlerinden bir kimse arasında dava olduğunda öncelikle o beldede başka bir hakim var ise dava onun huzurunda görülür. Beldede başka hakim yok ise tarafların kendi rızaları ile atayacakları bir hakim önünde veya söz konusu hakimin tayin edeceği nâib huzurunda dava görülebilir. Bu durumda hakimin nâib tayin etme yetkisini haiz olması gerekir¹⁶⁹. Dolayısıyla İslam hukukuna göre kimi hallerde nâib tayin edilmesi bir gereklilik arz edebilmiştir.

Reddül Muhtar, Hanefi fakihlerinden İbn Abidin tarafından yazılmış önemli bir fıkıh eseridir. Esere göre hakim, kendisine yetki verilmemiş ise yerine başkasını vekil olarak tayin edemez. Hakim, “*Dilediğini yerine ikâme et*” denilmişse sarahaten veya “*Seni kadıların kadısı olarak tayin ettim*” denilmişse delaleten yerine bir başkasını vekil olarak tayin etmekle yetkilendirilmiştir. Buradaki ifadelerden ilkinde hakim yalnızca vekil tayinine yetkilendirilmiş iken diğer ifadeye hem tayin hem de azil için yetkilendirilmiştir. Sarahaten yetkilendirilmede azil yetkisi de verilmiş olsa idi “*Dilediğini tayin et, dilediğin zaman değiştir, dilediğin kişiyi yerine tayin et*” şeklinde ifade edilmeliydi. Dolayısıyla kadının vekil tayin ve azli ile yetkilendirilmesinde hangi ifadelerin kullanılmış olduğu oldukça önemlidir. Hakim tarafından atanan nâib, aslın yani sultanın nâibidir. Bu bakımdan hakimin esasen nâibi azletme yetkisi yoktur. Hakim, ancak kendisine azil yetkisi verilmesi halinde nâibi azledebilecektir. Aynı şekilde hakimin görevden alınması, vefat etmesi veya azledilmesi ile onun tayin etmiş olduğu nâib azlolmaz¹⁷⁰. Yine Reddül

¹⁶⁹ “Bir belde hâkiminin veya o hâkimin usûl ve fûrûundan birinin veya zevcesinin o belde ahalisinden bir şahs ile dâvâsı bulunsa bakılır: Eğer beldede başka hâkim varsa onun huzurunda mürafaa olurlar. Böyle bir hâkim yoksa kendi rızalarıyla nasb edecekleri hâkimin huzurunda da bulunurlar. O hâkimin nâib nasbına mezuniyyeti var ise onun tâyin edeceği nâibin huzurunda da mürafaa ve muhakeme bulunabilirler. İki taraf, bu suretlerden birine razı olmazlarsa veliyyül’emr tarafından bir müvellâ=Bu işe mahsus muvakkat bir hâkim nasbını isterler.” **Bilmen**, C. 8, s. 225. Bu husus Osmanlı uygulamasında mevcut olup Mecelle’nin 1809. maddesinde düzenlemiştir. **Berki** (1978) s. 411-412.

¹⁷⁰ “Hakim kendisine yetki verilmeden yerine bir başkasını vekil olarak bırakamaz. Ama sarîh bir şekilde ‘Dilediğini yerine ikame et’ denir veya delalet yoluyla, ‘Seni kadıların kadısı olarak tayin ettim.’ dendiği takdirde yerine bir başkasını tayin etme yetkisi vardır. Burada delalet daha kuvvetli görülmektedir. Çünkü yukarıda sarîh şekilde ifade edilen yetkide ancak yerine birinin geçirilmesi yetkisine maliktir, azle malik değildir. Delalet yoluyla verilen yetkide ise hem istihlafa ve hem de azle yetkilidir. Yani nasıl ki sarahaten ‘Dilediğini tayin et, dilediğin zaman değiştir, dilediğin kişiyi yerine tayin et.’ diye yetki verilecek olursa, delalet yoluyla verilmiş yetki de buna benzediğinden yıkarda beyan edilen sarîh ifadedden daha kuvvetlidir. Çünkü kadıların tayin eden kazıu’l-kudad dediğimiz ve bugünkü anlamda adalet bakanlığı görevini üstlenen kişinin bu konuda tayin edilecek hakimlerle ilgili tasarruf hakkı hem görev verme, hem görevden alma yetkisi

Muhtar'da da hakim kendi lehine karar vermesini gerektiren davada nâib atanması hususuna yer verilmiştir. Buna göre hakim; kendisi veya çocuğu hakkında meydana gelen bir olayda nâib tayin etme yetkisine sahipse eğer nâib tayin edebilir. Eğer hakim istihlaf yetkisi yok ise nâib ataması mümkün değildir. Nâibin, hakim veya hakim çocuğu lehine verdiği karar geçerlidir¹⁷¹. Aynı hususla ilgili olarak istihlaf yetkisini haiz hakim nâib olarak oğlunu tayin edebileceği de kabul edilmiştir.

Fıkıh eserlerinde nâibin vereceği kararların belli şartlar çerçevesinde geçerli veya geçersiz olabileceği hususuna da yer verilmiştir. Gurer ve Dürer'e göre istihlaf yetkisi olmayan kadı tarafından tayin edilen nâibin kadı önünde veya gıyabında verdiği kararlar, kadının izin vermesi halinde geçerli olur. Zira bu durumda birincinin (kadının) reyinin bulunması şartı sağlanmıştır¹⁷². Yine Mülteke'ya göre kendisine, yerine vekil bırakma yetkisi verilmeyen hakim vekili, hakim huzurunda veya gıyabında hüküm verdiğinde bu hüküm, kadı tarafından onaylanması halinde, vekalet vermesinde olduğu gibi geçerli olacaktır¹⁷³. Dolayısıyla her iki esere göre istihlaf yetkisi olmayan kadının tayin ettiği nâib tarafından verilen kararlar, kadının onay vermesi halinde geçerli olacaktır. Reddül Muhtar'da da istihlafa yetkili olmayan hakim vekil tayin etmesi halinde vekilin hakim huzurunda veya hakim olmadığı bir mecliste verdiği hüküm, hakim icazeti ile geçerli olacağı ifade edilmiştir. Aynı eserde fuzulinin yani yetkilendirilmediği halde hüküm kuran

mutlaklır. Yalnız tayine veya yalnız azle değil, her ikisine birden yetkilidir.”, “Kendisine yetki verilen hakim yetkiye dayanarak ikame ettiği, vekil olarak tayin ettiği kişinin asil yerine kaim olduğu ve onun nâibi olduğu kabul edilmekte, bu da yalnız hüküm vermek hususunda, azil veya vazifeden alma konusunda değil. Asilden maksat burada sultandır. Buna göre yani direk yetki verenin vekili olduğuna göre birinci kadının onu azletme yetkisi yoktur. Ancak kendisine azil yetkisi verilecek olursa o zaman azledebilir. Bu mesele, vekil olan kişinin bir başkasını vekil tayin etmesi gibidir. Birinci esas hakim görevden alınması, azledilmesi ile onun nâibi olan kişi de azledilmiş olmaz. Ölüm halinde de durum aynıdır. Hatta sultanın ölümü ile de tayin edilen nâib hakim azledilmez. Ancak sarih azil ifadesiyle azledilebilir.” **İbn-i Âbidîn** (1985) Reddül-Muhtar Aled'd-Dürri'l-Muhtar, Çeviren: Mehmet Savaş, İstanbul, Şâmil Yayınevi, C. 12, s. 213-214.

¹⁷¹ “Siraciye'den naklen Bahır'da ise ‘Hakim eğer kendisi için mahkemelik bir mesele vuku bulmuş veya çocuğuyla ilgili bir hadise olmuş ise, bir başkasını bu davayı görmek üzere görevlendirse, eğer vekil tayin etmeye yetkili ise ve hasmı ile birlikte bu hakim huzurunda mahkemeleşseler hakim de onun lehine veya çocuğunun lehine karar verse caizdir.’ dedikten sonra, ‘Bana kendisine vekil tayin etme yetkisi verilen bir hakim oğlunu yerine vekil tayin etmesinin sahih olup olmayacağı sorulduğunda ‘Tayin edilir’ diye cevaplandırdım.’ Ayrıca ‘Bu da vekil tayin edilenin tayin eden halifenin görüşüne ve ictihadına uygun veya ters görüşte de olsa caiz olacağını gösterir.’ demektedir. Daha sonra devamla, ‘Fukahanın mutlak ifadelerinin zahirinden de anlaşıldığına göre kendisine vekil tayin etme yetkisi verilen kişi henüz görev yerine vasil olmadan önce de bu yetkiyi kullanabilir. Çünkü adet de bu istikamette cereyan etmiştir. Bu konuda bana da sordular, ‘Evet’ diye cevaplandırdım.’ demektedir.” **İbn-i Âbidîn**, C. 12, s. 219.

¹⁷² “Nâib ta'yîn etme yetkisi kendisine verilmemiş olan kâdînin nâibi, eğer kâdî onun yanında hükm eder veya hükme izin verirse, yâni kâdî nâibin yanında hüküm vermeyip lâkin o yokken hüküm verdiğini işitip izin verirse, hükmü sahîh olur. Çünkü maksâd, birincinin re'yinin bulunmasıdır. Birincinin re'yi ise mevcûddur.” **Molla Hüseyin**, C. 4, s. 316.

¹⁷³ “Yerine vekil bırakmaya dair kendisine izin verilmeyen hakim vekili, asıl hakim huzurunda veya gıyabında bir hüküm verse bu durumda hakim hükmü onaylarsa, vekalet vermesinde olduğu gibi caiz olur.” **İbrahim Halebi**, C. 3, s. 474.

bir kimsenin hükmünün hakim tarafından yürürlüğe konulabileceği kabul edilmiştir¹⁷⁴. Serahsi'nin eserinde de aynı husus ele alınmıştır. Buna göre devlet başkanının emri olmadan hakim kendisine bir vekil atadığında o vekilin verdiği hüküm caiz olmaz. Ancak kendisini atayan hakimin o hükmü geçerli kabul etmesi halinde hüküm geçerli olur. Zira bu durumda hükmün geçerliliği, hakimin görüşü ile gerçekleşmiştir. Vekil hakimin yanında hüküm vermiş ise istihsan delili ile bu hüküm caiz kabul edilmiştir¹⁷⁵.

Bilmen'in eserinde nâiblerin hükme mezun olup olmamaları bakımından bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Buna göre hakimin dinlediği delil ile nâib, nâibin dinlediği delil ile hakim hüküm kurabilir. Ancak burada delil dinleyen nâib, hüküm kurmaya mezun olmalıdır. Hükme mezun olmayıp yalnızca inceleme ve araştırma için delil dinlemekle görevlendirilmiş nâibin dinlediği delili bildirmesi ile hakim hüküm kuramaz; bunun için delili bizzat dinlemesi gerekir¹⁷⁶. Dolayısıyla kadı, uyuşmazlıkları çözerek hüküm kurması için yerine nâib tayin edebildiği gibi yalnızca bir hususu araştırması ve inceleme yapması için de yerine nâib atayabilmektedir. Reddül Muhtar'da da hakim huzurunda yapılan ispata dayanarak nâibin; nâib huzurunda yapılan ispata dayanarak hakimin hüküm kurabileceği belirtilmiştir¹⁷⁷.

¹⁷⁴ "Hakimin vekili olan kişi, eğer hakim vekil tayin etmeye yetkili [değil] ise, buna rağmen bir kimseyi vekil bırakmış o da esas hakimin huzurunda hüküm vermiş ise veya hakimin olmadığı bir mecliste vermiş ama daha sonra hakim tarafından icazet verilmiş onaylanmış ise, hüküm vermeye ehil ve yetkili olduğu takdirde verdiği hüküm geçerlidir, sahihtir. Hatta fuzuli olan, yani kendiliğinden bu konuda hüküm veren kişi veya yetkili olan kadı görevli olmadığı bir anda hüküm verse, göreve başladığında fuzulinin hükmünü veya kendisinin görevde olmadığı zamanda verdiği hükmü yürürlüğe koysa geçerlidir, caizdir. Çünkü esas olan burada onun görüşünün mesele hakkında belirtilmesi ve onun reyinin hasıl olmasıdır. Bahır. Bununla da fuzuli dediğimiz kendi kendine tasarruf yapan kişinin kaza bölümünde de görülebileceği anlaşılmaktadır." **İbn-i Âbidîn**, C. 12, s. 214.

¹⁷⁵ "Devlet başkanının emri olmadan birini kendine halef yapsa (yerine geçirse) halefinin verdiği hüküm câiz olmaz. Ancak kendisi halefinin verdiği hükmü geçerli kabul ederse o zaman kendi hüküm vermiş gibi geçerli olur. Çünkü hükmün geçerliliği hakimin görüşüyle olmuştur... Aynı şekilde hakim, bir dâvada iki taraf arasında hâkem atasa bununla (tahkîm) birini kendi yerine geçirme (istihlaf) birdir. Bütün bunlar, hakimin yerine bıraktığı kişi (halef) verdiği hükmü hakimin yanında vermediği zaman böyledir. Yanında hüküm vermişse istihsan delili ile câiz olur. Çünkü hükmün tamamlanması hakimin görüşüyle olmuştur. Bu, vekilin başkasını vekil etmesi ve vekil edilen ikinci kimsenin, birinci vekilin yanında satması gibidir." **Serahsi**, C. 16, s. 165.

¹⁷⁶ "Bir hâkimin dinlediği beyyine ile nâibi veya nâibinin dinlediği beyyine ile de hâkim -bazı fukahaya göre- hüküm edebilir. Şöyle ki: Hâkim, bir dâvâ hakkında beyyine istima edib bunu nâibine ihbar etse nâibi beyyineyi iâde etmeksizin hâkimin ihbarıyla hüküm edebilir. Hükme mezun olan nâib de bir husus hakkında beyyine istima edib bunu hâkime inha etse hâkim bu beyyineyi iâde etmeksizin nâibinin o inhasile hüküm edebilir. Fakat hükme mezun olmayıp yalnız tetkik ve istikşaf için beyyine istimaina mezun olan kimsenin inhasıyla hâkim hüküm edemez, beyyineyi bizzat istima etmesi lâzımdır." **Bilmen**, C. 8, s. 223-224.

¹⁷⁷ "İbnül Gars eserinde davanın açıklanmasıyla ilgili bölümde uzun uzun bu konuda münakaşalara yer vermiştir. Orada tarifini, şartlarını saydıktan sonra sözlerini şöyle noktalamaktadır: 'Hükme varabilmek için uyguladığı metodlarda bir hakime göre yolların aynı olması, tamamına riayet edilmesi şart değildir. Hatta hakimin naibi olan kişi nezdinde açılan bir dava beyyine ile isbat edilecek olursa daha sonra hadise hakime intikal etse veya bunun aksi olsa sahih olmakta, o ana kadar vuku bulan hususlar üzerine bina etme yetkisi bulunmakta ve sonuçta karara varabilmektedir.' **İbn-i Âbidîn**, C. 12, s. 98.

Sonuç olarak İslam hukukunun tali kaynaklarından fıkıh kitapları nâib hakkında hükümler ihtiva etmiştir. Hanefî fıkını inceleyen ve Osmanlı uygulamasında kadıların başvuru kaynağı olan pek çok fıkıh eserinde nâib hakkında kurallar yer almıştır. İlgili kurallar incelendiğinde bunların nâibin atanması, azli ve hüküm kurması hakkında olduğu görülmüştür. Buna göre kadı, kendisine yetki verilmesi halinde nâib tayin ve azledebilir. Kadının ölmesi veya azledilmesi halinde nâib azlolmaz. İstihlaf yetkisini haiz olmayan bir kadı tarafından tayin olunan nâibin verdiği kararlar kadının onaylaması halinde geçerli olur. Dolayısıyla fakihler nâibin aslın yani devlet başkanının vekili olduğunu kabul etmiştir. Farklı yazarlara ait bu fıkıh eserlerindeki hükümlerin birbiri ile uyumlu olduğu söylenebilir.

4.3.1.2.2. Şeyhülislam Fetvalarında Nâib

Şeyhülislam fetvaları Osmanlı Devleti'nin idari ve hukuki işlerinin şeriata uygun olmasında rol oynamış, devlet müesseselerinin nasıl işleyeceği hakkında yeni kurallar kabul edilirken etkili olmuştur¹⁷⁸. Nâiblik müessesesi hakkında da çok sayıda şeyhülislam fetvası mevcuttur. Söz konusu fetvalar konusuna göre ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

4.3.1.2.2.1. Nâibin Atanması Hakkında Fetvalar

Osmanlı kadılarının kararlarında başvurmuş olduğu şeyhülislam fetvaları İslam hukuku tali kaynaklarının önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bu fetvalar arasında da nâib hakkında hükümler mevcuttur. Örneğin nâib atanması hakkındaki bir fetva şu şekildedir: *“Bir belde kadısı Zeyd nâib nasbına mezun değil iken Amr'ı nâib nasb etmek caiz olur mu? El-Cevap: Olmaz”*¹⁷⁹. Dolayısıyla kadının nâib tayin edebilmesi için istihlaf yetkisini haiz olması gerektiği fıkıh eserleriyle uyumlu şekilde fetvalarda da ifade edilmiştir. Ebussuud Efendi'nin fetvalarında nâibin atanması hususu sık sık ele alınmıştır. Örneğin bu fetvasında nâibin bir başka nâib atayamayacağı belirtilmiştir: *“Zeyd-i nâibin izniyle Amr bir kazıyyeyi istima edüb hükm eylese nâfiz olur mu? El-Cevap: Olmaz, Zeyd asıl kadıdan icazete mücâz değil ise”*. Fakat fetvaya göre kadı, nâibine bu konuda yetki vermiş ise nâib bir başkasını nâib olarak atayabilecektir. Diğer bir fetvası ise beylerbeyi ve defterdarın tayin ettiği nâib hakkındadır¹⁸⁰. Buna göre zaruret halinde nâib tayin etmeye yetkileri var ise beylerbeyi ve

¹⁷⁸ Örsten, s. 34.

¹⁷⁹ Neficetü'l-Fetâvâ, s. 221.

¹⁸⁰ *“Zeyd-i kadı Amr'ı yerine nâib nasb edüb badehu Zeyd fevt olsa Amr ahar yere gitmeli oldukda ol diyarın beylerbeyisi ve defterdarı hakim-i ahar gelince bir nâib nasb eyleseler şer-i şerife muvafık fasl etdüğü kaza nâfiz olur mu? El-Cevap: Amr-ı nâib mezun ise yahud beylerbeyi ve defterdar zaruret olıcak bir kimesne*

defterdar nâib tayin edebilecek olup nâibin verdiği hükümler geçerli olacaktır. Nâib tayini yetkileri yok ise atamış oldukları nâib uyuşmazlık çözemeyecek, yalnızca ihtiyari davalarda rol alabilecektir. Bu fetva beylerbeyi ve defterdarın zaruret halinde de olsa hakim statüsünde nâib tayin etmeye mezun olabileceklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İstihlaf yetkisini haiz bir kadının kazası dışında nâib tayin edebilmesinin belli şartlar dahilinde mümkün olduğuna dair bir fetvada¹⁸¹, kadının şeri hukuka uygun bir mazereti ya da daha önemli bir davaya bakmasının gerekli olması halinde yeterli ve bilgili bir nâibi görevlendirebileceği ifade edilmiştir. Bir başka fetvada ise cahil ve rüşvet almasıyla meşhur bir kimsenin, ilim sahibi bir başka kimseden öncelikli tutulup nâib atanması konu alınmıştır¹⁸². Dolayısıyla bilgisiz ve rüşvet alan kimselerin nâib olmasının fetvalara da yansımış olduğu görülmektedir.

Osmanlı'da kadınların belirli bir davaya bakmakla görevlendirilmesi halinde olay yerine gitmeyip davayı nâibe gördürmesi hususu da fetvalara konu olmuştur¹⁸³. Buna göre kadıya gönderilen emirde işlemi bizzat yürütmesi şart koşulmamış ise kadı, nâibini ilgili yere gönderebilir. Söz konusu hususta nâibin vereceği hüküm geçerlidir. Fakat bölgenin, kadının yetkili olduğu kaza sınırları içerisinde bulunması şarttır. Fetvada geçen “*bir hususa vârid olan emirde bizzat göresin deyü kayd olunmasa*” ifadesi, kadının nâib görevlendirmeyip olay yerine bizzat intikal etmesinin özellikle istenebildiğini göstermektedir. Bu da merkezin kimi olayları bizzat kadının çözümlemesini önemseydiğine işaret etmektedir. Ayrıca burada bir konu hakkında hüküm verilebilmesi için ilgili yere intikal söz konusudur. Usul hukukuna göre bu işlem keşiftir¹⁸⁴. Aynı uygulama İslam hukukunun teşekkül ettiği dönemde de mevcuttu. Dolayısıyla Osmanlı bu uygulamayı

tayine mezunlar ise mutlak nâfiz ve melzûmdur ve illâ murafa'a-i ihtiyariye maddelerinde nâfidir. Amma mesail-i hilafiyede ref-i hilaf edemez. Hakim-i ahar mesail-i hilafiyede hilafına hükm eylemeğe kâdirdir.” Akgündüz (2018) s. 424, 426.

¹⁸¹ “*Menşûrunda istihlafa memur olan Zeyd kadıya haric-i kazasında memur olduğu hususa istihlaf şer'an caiz olur mu, beyan? El-Cevap: Özr-i şer'i vâki olup yahud daha muazzam ya daha ehem kazıyye vâki olup kendi ona mübaşeret etmek lazım oldukda ilmen ve diyaneten ve kifayeten yarar nâib göndermek caizdir.*” Akgündüz (2018) s. 424.

¹⁸² “*Zeyd kadı cehille ve irtişa ile meşhur olan Amr'ı, ehl-i ilim olup salih olan Bekir üzerine takdim (takaddüm) edip nâib edinmek caiz olur mu? El-cevap: Olmaz.*” Mumcu, Ahmet (2005) Osmanlı Devleti'nde Rüşvet, 3. Baskı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, s. 192-193.

¹⁸³ “*Zeyd-i kadıya 'Bir hususa vârid olan emirde bizzat göresin' deyü kayd olunmasa Zeyd husus-ı mezbura nâib gönderse nâibin hükmü nâfiz olur mu? El-Cevap: Emr olunan kazıyye kendi kazasında ise olur; haricde ise olmaz.*” Akgündüz (2018) s. 421.

¹⁸⁴ Keşif, hakimlin uyuşmazlık konusu hakkında bilgi sahibi olabilmek amacıyla yerinde veya mahkemede beş duyusunu kullanmak suretiyle yaptığı incelemesidir. 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6100&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, s.e.t. 11/11/2021, md. 288.

devam ettirmiş, şeyhülislam fetvalarında nâibin keşfe giderek hüküm kurabileceği kabul edilmiştir. Osmanlı şer'îye sicili kayıtlarında da nâiblerin keşfe gitmek suretiyle hüküm kurduğu görülmektedir.

Bir başka fetvada ise mîrî hizmeti bulunan kadının kendisine bildirilen bir başka işi nâibine vermesi konu edilmiştir¹⁸⁵. Fetvada, kadiya verilen emirde işi “*Bizzat gör*” denilmese ve kadının mîrî hizmetleri yani başka kamu görevleri bulunsa bu halde nâib göndererek olay hakkında nâibin hüküm vermesinin mümkün olup olmadığı sorulmuş; cevaben bu konuda açık yasaklama olduğu, nâibin bu şekilde verdiği hükmün geçersiz olduğu, mîrî hizmeti dahi olsa kadının nâib gönderemeyeceği ifade edilmiştir. Hükme bağlanması istenen olayın kaza dahilinde mi yoksa haricinde mi olduğu ifade edilmemiştir. Bir önceki fetvada nâibin hükmü, davanın kaza dahilinde olması halinde geçerli kabul edilmişti. Aynı husus hakkında başka fetvalar da mevcuttur¹⁸⁶. Fetvada, kazası dışında bir davayı görmek üzere görevlendirilen bir kadı söz konusudur. Nâib görevlendirebileceğine dair açık izin olmaması halinde kadı tarafından gönderilen nâibin vereceği hükmün nâfiz olup olmayacağı sorulmuş, Çivizade; açık veya delaleten izin olması halinde hükmün geçerli, aksi halde geçersiz olacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine aynı halde söz konusu kadının mîrî hizmeti bulunuyor ise bunun mazeret olup olmayacağı sorulmuş, Çivizade; konunun açık olduğu, açık veya delaleten izin olması halinde nâib görevlendirilebileceği ve bu nâibin müvella sayılacağı, aksi halde mîrî hizmete tâbi olsa dahi kadı tarafından gönderilen nâibin vereceği hükmün geçerli olmayacağını ifade etmiştir.

Neticede Osmanlı şeyhülislam fetvalarına göre nâibler istihlaf yetkisini haiz kadılar tarafından tayin edilebilecektir. Bu fetvaların fıkıh kitaplarındaki hükümlerle uyumlu olduğu söylenebilir. Kadının yetki vermesi halinde nâibin bir başkasını nâib olarak atayabileceğine dair fetvalar, bu uygulamanın sorgulanmış olduğunu göstermektedir. Yine

¹⁸⁵ “Zeyd-i kadiya bir hususda vârid olan emr-i şerifte ‘Bizzat göresin’ deyü mukayyed değil iken ve üzerinde mîrî hizmet olup bizzat varmağa kâdir olmamağın mutemedün aleyh nâibin gönderüb gördürse nâib-i mezburun etdüğü hükm nâfiz olur mu? El-Cevap: Batıldır, olmaz nehy-i sarîh vâki olmuştur. Mîrî olıcak dahi asla nâib görmek tecviz olunmamıştır.” **Akgündüz** (2018) s. 422.

¹⁸⁶ “Zeyd-i kadiya haric-i kazasında bir ‘Kaziyyeyi göresin’ deyü emr-i şerif varid olup lakin bizzat kaydı olmasa, Zeyd nâib gönderüb nâib hükm eylese nâib göndermeğe izn-i sarîh olmayacak hükm-i mezbur nâfiz olur mu? El-Cevap: Delalet-i izin var ise nâfiz olur. Asla ne sarîhan ne delaleten izin yok ise cebren istima edib hüküm edicek nâfiz olmaz.” “Bu surette Zeyd-i mezburun üzerinde mîrî hizmet olsa nâib göndermeğe özr olur mu? El-Cevap: Muhtac nesne yokdur. Eğer sarîhan ya delaleten istinabete izin var ise nâib müvella olur ve illâ olmaz.” Bu konuda Yazıcızâde tarafından verilen fetva ise şu şekildedir: “Bir kaziyyeye emr ile müfettiş olan Zeyd-i kadı kendi kazasından değil iken nâib ırsal edüb nâib hükm eylese hükmü nâfiz olur mu? El-Cevap: Olmaz, nehy-i sultânî vârid olmuştur.” “Suret-i mezburede kadı-ı aslın üzerinde hizmet-i padişahî olsa nâib göndermesi şeri olur mu? El-Cevap: Tehirden sonra varmak ferman olunmuştur.” **Akgündüz** (2018) s. 425.

fetvalara göre zaruret halinde beylerbeyi ve defterdar gibi kamu görevlileri nâib atayabilecektir. Fetvalarda nâiblerin bilgisiz ve rüşvet alanlardan değil ilim sahibi kimseler arasından tayin edilmesinin bildirilmesi uygulamadaki usulsüzlüklerin fetvalara da yansıdığını göstermektedir. Son olarak nâiblerin keşfe çıkmak suretiyle hüküm kurabilecekleri fetvalarla da teyit edilmiştir.

4.3.1.2.2.2. Nâibin Azledilmesi Hakkında Fetvalar

Osmanlı uygulamasında nâibin hangi hallerde azledilebileceği sıkça sorulmuş olup nâibin azledilmesini gerektiren haller hakkında olduğu gibi azledilen nâibin tekrar tayin edilebilmesi hakkında da fetvalar verilmiştir¹⁸⁷. İlgili fetvada padişah emri ile azlolunan nâiblerin kadı tarafından tekrar tayin edilip edilemeyeceği, nâibin tekrar atanabilmesi için padişah emrinin içeriğinde azlin nasıl ifade edilmiş olması gerektiği sorulmuştur. Ebussuud Efendi ise cevabında, nâibin azlini gerektirecek bir suç işlemesi halinde bir daha hiçbir yerde nâiblik yapamayacağını düzenleyen şeri bir hükmün bulunmadığını ve padişah emrinde ilgili kadıya mahsus şekilde niyabet ettirmemesi söylenmiş ise söz konusu nâibin başka yerde nâiblik yapabileceğini ifade etmiştir. Ebussuud Efendi'nin bu fetvasında, kadının nâib tayin ve azletme yetkisini velayet-i amme çerçevesinde kamudan aldığı esasına dayandığı görülmektedir.

Nâibin azledilmesi için belli bir süre gerekip gerekmediği hususu da fetvalara konu olmuştur. Kemalpaşazâde fetvasında, padişahın bu süreyi tayin edeceğini belirtmiştir¹⁸⁸. Nâibin azli hakkında bir başka fetvada¹⁸⁹ şeri meseleler hakkında kitaplardan hüküm çıkaramayan nâibin azledilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fetva, nâiblik müessesesindeki

¹⁸⁷ “Hükm-i hümayun ile redd olunan nâibleri hakimler bir suret ile nâib nasb eyleseler, vaki olan kazayada hükümleri nâfiz olur mu olmaz mı deyü ifrâtla çokluk istifsâr ederler. Ne vechile redd olunduğu malum olmamağın cevabında tereddüd olunur. Eğer mücerred azl tarîki ile olub sonra yine nasb olunmakda men yok ise hükümleri nâfizdir; eğer min-ba'd bunları hiç nâib edinmen deyü mestûr ise olmaz. Hükm etseler dahi hükümleri nâfiz olmaz. Ol babda vaki olan emr-i hümayunun mazmunu ne vechile idüğü beyan buyurulmak recasına suret-i hal arz olundu. El-Cevap: Nüvvâbın reddiye müstahak cürmü sabit olub ‘Hiçbir yerde niyabet etmeye’ deyü ahkam’uş-şerifede yazılı gelmiş değildir. Eğer ‘Min-ba'd niyabet etdirmeyesin’ deyü kadıya mahsus emr olunmuş ise ahar yerde niyabet etmeğe münafi değildir. Şöyle ki reddi deyü istihkâk olmayıp mücerred azl ferman olunmuş ise nüvvâbın azli ve nasbı kuzata müfevvezdir. Kadı salahiyyetin anlayub geri nâib nasb etmeğe mani değildir.” **Akgündüz** (2018) s. 425. Fetvada geçen “müfevvez” kelimesi fetvanın alındığı kaynakta “müfevvaz” şeklinde yazılmıştır. Müfevvaz kelimesine sözlükte rastlanılmamış olup “müfevvaza” kelimesinin sözlükte yer aldığı, anlamının ise “velisi tarafından mehir tesmiye edilmeksizin tezvîc edilen kadın” olduğu görülmüştür. Bu fetvada ise kelimenin müfevvez olması gerektiği düşünülmektedir. Zira müfevvez, “ihale ve sipariş olunmuş” anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla kelime, fetvanın alındığı kaynaktan farklı olarak çalışmamızda “müfevvez” şeklinde yazılmıştır.

¹⁸⁸ “Bir nâib kaç yıl nâib olmak gerektir, ihraç oluna? El-Cevap: Padişah kaç yıl tayin ederse.” **Mumcu** (2005) s. 124.

¹⁸⁹ “Mesail-i şeriyeyi kütübdan istihraça kâdir olmayan nâibin azli lazım olur mu? El-Cevap: Olur.” **Akgündüz** (2018) s. 425.

bozulmaya işaret etmesi bakımından da ilgi çekicidir. Uzun süre aynı yerde görev alan, defalarca görevden ihraç edilen ve rüşvet aldığı bilinen nâibin azli hakkındaki bir fetvaya¹⁹⁰ göre ise bahsi geçen nâib azlolmuş sayılır ve vermiş olduğu hükümler geçersizdir. Bu da Osmanlı uygulamasında karşılaştığımız usulsüzlüklerin fetvalara bir yansımadır. Son olarak ehl-i örf ile iş birliği yapmak suretiyle halka zulmeden, halktan zorla para toplayan ve ilmi bilgisinin yetersizliği neticesinde yanlış miras taksimi yapan nâibin azlinin caiz olup olmadığı sorusuna cevaben Şeyhülislam Hâmid Efendi tarafından verilen fetvada “*Vâcib olur, müslümanlardan aldığını alıverdikten sonra ta’zîr lâzım olur*”¹⁹¹ denilerek hukuka aykırı hareket eden nâibin azledilmesinin uygun olduğu ve ayrıca cezalandırılması gerektiği açıkça ifade edilmiştir.

Nâibin azline ilişkin fetvalara bakıldığında yine velayet-i amme yetkisi çerçevesinde konunun ele alındığı söylenebilir. Uzun süre görevde kalıp rüşvet alan, ehl-i örf ile işbirliği yaparak zulümde bulunan ve ilmi bilgisi zayıf olan nâiblerin bu kurumda yaratmış olduğu yozlaşma fetvalardan da izlenebilmiştir. Son olarak hukuka aykırı hareket eden nâiblerin yalnızca azledilmeyip ayrıca cezalandırılması gerektiği fetvalarda kabul edilmiştir.

4.3.1.2.2.3. Nâibin Hüküm Kurması Hakkında Fetvalar

Nâib tarafından hüküm verilmesi sıklıkla şeyhülislam fetvalarına konu olmuştur. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi’nin vermiş olduğu bir fetvada¹⁹² kadı tarafından atanan nâibin kadı lehine vermiş olduğu hüküm söz konusudur. Fetva, kadıların bu yetkilerini kötüye kullanabileceklerini düşündürmektedir. Zira nâibin kendisini tayin eden kadının dahil olduğu bir uyuşmazlıkta tarafsız davranabilmesi güç olacaktır. Yine

¹⁹⁰ “Zeyd bir şehirde yirmi yıl nâib olup nice def’a emr-i şerif varid olub niyabetden ihrac olunub yine nâib olub halkdan rüşvet alıp mürteşi olduğu zahir olsa azle müstahak olur mu? El-Cevap: Mazuldur. Ahkâmı batıldır.” Mumcu (2005) s. 197. Burada nâibin verdiği kararların hükümsüzlüğünün geriye yürüyüp yürümeyeceği noktası açık değildir. Nâibin uzun süreyle görev yaptığı da düşünüldüğünde bu noktanın önemli olduğuna işaret edilmelidir.

¹⁹¹ “Zeyd-i nâ’ib ehl-i örf olan Amr-i zâlimin yanına düşüp mu’în olup karye be-karya bile gezüp müslimânların kiminin cebren evi üzerine konup ve kiminden akçesiz arpa ve kiminden buğday ve kiminden me’kulât alup ve ilm-i ferâ’iz dahi bilmezken hilâf-ı meşrû kismetler itmekden hâli olmasa şer’ân azli câiz olur mu? Beyân buyurulup müsâb ve me’cûr oluna. El-cevâb: Allahu Te’âlâ a’lem vâcib olur. Müslimânlardan aldığını alıverdikten sonra ta’zîr lâzım olur. Ketebehû el-fakîr Hâmid.” İlmiyye Sâlnâmesi (1998) Editör: A. Nezih Galitekin, Hazırlayanlar: Kahraman, Seyit Ali/Galitekin, Ahmed Nezih/Dadaş, Cevdet, İstanbul, İşaret Yayınları, s. 328.

¹⁹² “Bir beldede kadı olup nâib nasbına mezun olan Zeyd ol beldede kendi nasbettiği nâibi Amr’ın huzurunda Bekir’den ‘Zimmetinde fâlan cihetten şu kadar akçe hakkın vardır’ deyu dava ve müddeasını vech-i şeri üzere isbat etmekle Amr meblağ-i mezburu Bekir’den Zeyd’e hükmeylese hükmü nafiz olur mu? El-Cevap: Olur.” Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 437.

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bir başka fetvasında¹⁹³ nâib atamaya yetkili bir kadının nâib tayin ettikten sonra kör olması sebebiyle nâibin vermiş olduğu hükmün geçersizliğinin iddia edilemeyeceği ifade edilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin bir fetvasında¹⁹⁴ ise bir konu hakkında teftişle görevlendirilen kadılar, bu işle ilgili olarak nâib görevlendirdiğinde nâibin hükmü geçerli olacaktır. Aleyhinde hüküm verilen kişinin, kadının yetki alanına dahil olması ve verilen hükmün şeri hukuka uygun olması şarttır. Burada hükmün şeri hukuka uygunluğunun nasıl denetleneceği açık olmamakla birlikte nâibi görevlendiren kadı tarafından hükümlerin kontrol edildiği düşünülmektedir. Nâibin verdiği hüküm hususundaki bir başka fetva¹⁹⁵ ise bir kadının reddetmiş olduğu davanın bir başka kadı nâibi tarafından görülerek hükme bağlanmasını konu almıştır. Buna göre davanın reddi şeri hukuka uygun ise nâibin verdiği hüküm geçersiz; kadının davayı reddetmesi şeri hukuka aykırı ise nâibin verdiği hüküm geçerli olacaktır. Dolayısıyla kadının kanuna aykırı şekilde reddetmiş olduğu bir dava nâib tarafından karara bağlandığında bu hüküm geçerli kabul edilmiştir.

Nâibin verdiği hükme kadının müdahale edip edemeyeceği hususu, fetvalara konu olan bir diğer husustur. Örneğin bir fetvada¹⁹⁶ nâib tarafından verilen hükmün kadı tarafından değiştirilebilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Ancak hükmün şeri hukuka uygun olması gereklidir. Bir başka fetvada ise nâibin verdiği hükme bölgede görev alan idarecilerin müdahale edebilmiş olduğu görülmektedir¹⁹⁷. Buna göre nâibin hükmüne müdahale etmek amacıyla atanan kadının verdiği şeri hukuka aykırı hüküm geçerli kabul edilmemiştir. Her iki fetva da nâibin Osmanlı Devleti'nde yalnızca bir kadı yardımcısı

¹⁹³ “Bir diyarda kadı olan Zeyd nâib nasbına mezun olmakla Amr'ı ol diyara nâib nasbettikten sonra Zeyd'e amâ târi olup badehu Bekir Amr'ın huzurunda Beşir'den şu kadar akçe dava edip ve Beşir münkir olmakla Bekir müddeasına ikamet-i beyyine edip Amr meblağ-i mezburu Bekir'e Beşir'den hükmettikde Beşir 'Amâ olan kimesneye taklid-i kada sahih olmamakla nâibin hükmü nâfiz değildir' deyu vermemeğe kâdir olur mu? El-Cevap: Olmaz.” **Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi**, s. 435.

¹⁹⁴ “Zeyd, Amr kadılara bir husus teftiş için emir vârid oldukda toprak kadısı olan Amr nâibin gönderüb Zeyd ile Amr'ın nâibi Bekir üzerine hüküm eylese nâfiz olur mu? El-Cevap: Mahkûmün aleyh Amr'ın raiyyeti ise tamâm şer'a muvafık hüküm olunduğu takdirce olur.” **Akgündüz** (2018) s. 421.

¹⁹⁵ “Zeyd-i kadı, bir hususa şehadet eder kimselerin şehadetlerini caiz görmeyip müddei olan Amr'ı döğüp şahidleriyle mahkemeden kovsa badehu ahar kadının nâibi mezkur şahidleri kabul edip hüküm eylese hükmü nâfiz olur mu? El-Cevap: Kadı-ı evvel şer'le reddetti ise olmaz, zulmen reddettiği zahir olucak olur.” **Düzdağ**, s. 134.

¹⁹⁶ “Zeyd-i kadı nâibi Amr'ın şer'a muvafık hükmünü tağyire kadir olur mu? El-Cevap: Olmaz.” **Akgündüz** (2018) s. 424.

¹⁹⁷ “Bir kazada nâib olan Zeyd Amr'ın Bekir ile bir hususa müteallika davasını istima edip hak Amr'ın yedinde olmakla husus-i mezburu Amr'a hükmetmek istedikte ol kazada vali olan Beşir mani olup kadı nasbına mezun değil iken Halid'i kadı nasbedip Halid ol hususu hilaf-ı şer'-i şerif hükmedip hüccet verse hükmü nâfiz ve hücceti mutebere olur mu? El-Cevap: Olmaz.” **Şeyhülislam Feyzullah Efendi** (2009) Fetâvâ-yı Feyziye, Hazırlayan: Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 234-235.

olmadığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zira nâib kadıdan bağımsız şekilde hüküm kurabilmiş, kadı tayin ettiği nâibin şeri hukuka uygun hükmünü değiştirememiş, diğer kamu görevlileri yeni bir kadı atamak suretiyle nâibin hükmüne müdahale edememiştir. Son olarak nâibin rüşvet alması halinde verdiği hükmün kabul görmeyeceğinin fetvalarda ifade edilmiş olduğu belirtilmelidir¹⁹⁸.

Osmanlı tebaasından bazı kimseler davalarının nâib tarafından değil kadı tarafından görülmesini istemiş ve bu husustaki uyuşmazlıklar şeyhülislama sorulabilmiştir. Bu konuda birden fazla fetvaya rastlanılmış olması toplumun nâib ve kadı arasında bir statü farkı gördüğünü düşündürmüştür. Örneğin bir fetvada¹⁹⁹ tarafların rızası olmasa dahi nâibin verdiği hükmün, hukuka uygun olmak şartıyla, geçerli olduğu belirtilmiştir. Bir başka fetvada ise bir kimsenin davasını nâib tarafından değil kadı tarafından görülmesini isteyebileceği kabul edilmiş, davayı zorla görüp karar veren nâibin azledilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat kadı uzakta olur ve dava konusu hakkın zayi olma ihtimali söz konusu olur ise nâibin zorla davayı dinlemesinde sakınca yoktur²⁰⁰. Fetvalardan ilki, davaya kadının bakması talep edilmesine rağmen nâibin verdiği hükmü, hukuka uygun olmak kaydıyla geçerli kabul etmekte iken diğer fetva ancak hakkın zayi olması durumu söz konusu olur ise nâibin davaya bakabileceğini aksi takdirde azledilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı şeyhülislam fetvalarında bu hususta farklı değerlendirmeler yer almıştır.

Osmanlı askerî zümresi hakkında askerî olmayan nâiblerin hüküm kuramayacağına dair fetvalar da mevcuttur²⁰¹.

¹⁹⁸ “Zeyd nâib rüşvet alıp hükm eylese hükmü nâfiz olur mu? El-Cevap: Olmaz.” **Mumcu** (2005) s. 197.

¹⁹⁹ “Zeyd’in Amr ile husumeti olup Bekr-i nâibe murafta olduklarında ‘Ben razı değilim; husumetimize kadı değilsün’ der iken Bekr hükm eylese hüküm nâfiz olur mu? El-Cevap: Şer’a muvafık ise olur.” **Akgündüz** (2018) s. 424.

²⁰⁰ “Zeyd nâib ‘üş-şer’a ‘Ben davamı sana dinletmezsin, büyük kadıya dinledirim’ derken cebren istima edüb ol nâib hükm eylese hükmü nâfiz olur mu? El-Cevap: Azle müstahak olur; kadı-ı asıl karib olub hukuk-ı husema zayi olmak ihtimali yoğiken hükm etti ise.” **Akgündüz** (2018) s. 425. Tarafların nâibin vereceği hükmü veya düzenlediği evrakı kabul etmediğine işaret eden başka fetvalar da mevcuttur: “Bir belde ahalisinden Zeyd müddet-i sefer baîd belde-i uhrada sakin Amr ile mala müteallika davasında beldesi kadısı nâibinden nakl-i şer’î alıp badehu Zeyd belde-i uhraya varıp nakli ibraz ettikde Amr mücerred ‘Nâib nakli olmakla amel etmem’ demeğe kâdir olur mu? El-Cevap: Nakil vermeğe mezun olup nakilde mutebere olan şerait mer’iye olunca olmaz.” **Şeyhülislam Feyzullah Efendi**, s. 236; “Zeyd, Amr’ı ‘Bekr-i müteveffa üzerinde kalan hakkıma kefildir’ deyü nâibe ihzar edüb şuhûd ikâme etmek diledükde Amr ‘Ben asıl hakime murafta olun; şahidlerin şuhud-ı zûr idüğü onun yanında zâhir olur’ dese kavli muteber olur mu? El-Cevap: Olur.” **Akgündüz** (2018) s. 424. Davalı taraf, davacının “şuhud-ı zûr” yani yalancı şahitler getirmesi halinde durumun kadı huzurunda açığa çıkabileceğini söylemiş, fetva da bu hususu tasdik etmiştir.

²⁰¹ “Askerî taifesine müteveli olmayan kuzat ve nüvvâb taife-i mezburenin mallarının zabtına vasi nasb edüb ve evkafının vakfiyyetine ve utekâsının ıtkına şuhud istima edüb hükm eylese ve benâtının ve utekâsının enkihasına izin verseler izinleri sahih ve hükümleri nâfiz olur mu? El-Cevap: Batıldır. Cevab-ı Diğer: Askerî

Neticede nâibin hüküm kurmasına dair fetvaların Hanefî fıkıh kitaplarındaki hükümlerle uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Nâiblerin verdiği hükümlerin geçerli olup olmayacağı sıklıkla fetvalara konu olabilmektedir. Şeri hukuka uygun olmak kaydıyla nâibin vermiş olduğu hükme kadının müdahalesi uygun görülmemiştir. Dolayısıyla kadılar tayin ettikleri nâiblerin hukuka uygun kararlarını değiştirememiştir. Davanın nâib tarafından değil kadı tarafından görülmesinin istendiğine dair rastlanılan birden fazla fetva, kadı ve nâib arasında bir statü farkının olduğunu halkın da kabul ettiğine işaret etmektedir. Bu konudaki fetvalarda farklı görüşlere rastlanıldığı da burada belirtilmelidir.

4.3.1.2.2.4. Diğer Hususlarda Fetvalar

Nâibin atanması, azli ve hüküm kurması hususları dışında farklı konularda da fetva vermesi için şeyhülislama başvurulmuştur. Nâiblerin hukuka aykırı karar ve işlemleri bu konulardan biridir. Örneğin bir fetvada hırsızlık suçunun cezasını bizzat uygulayan nâib konu edilmiştir. Olayda nâib, hırsızlık suçunun sabit olması neticesinde bir el ve bir ayak kesme cezası vermiş, cezanın uygulanmasını ehl-i örften talep etmiştir. Cezayı uygulayacak ehl-i örf ise nâibin temessük vermesini istemiş fakat nâib vermemiştir. Ehl-i örf cezayı uygulamayınca nâib ehil olmamasına rağmen cezayı kendisi uygulamış ve kişi ölmüştür. Olayın sorulduğu Ebussuud Efendi kararı eleştirmiş ve fetvasında: “*Bir sirkat ile kat’ meşru’ değildir. Ayağı kesmek, eli kesmek ile uslanmayıp tekrar sirkat ettiği vakit meşrudur. Ma’an bile kesmekle teaddi etmiş olur. Diyet lazımdır.*” şeklinde cevap vermiştir²⁰². Bu fetva, nâibin had suçları hakkındaki bir uyuşmazlığa bakabildiğini ve cezaya hükmedebildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak fetvaya göre nâib el ve ayak kesme cezası gerekmediği halde bu kararı verdiği için karar meşru değildir. Dolayısıyla hukuka aykırı hareket eden nâibin cezai sorumluluğu mevcuttur. Bir başka fetvasında ise Ebussuud, haksız yere bir kimsenin akçesini alırsa nâibin bunu iadeye zorlanabileceğini ifade etmiştir²⁰³. Dolayısıyla nâib hukuki sorumluluk çerçevesinde verdiği zararı tazmine tâbi tutulabilmektedir. Bir başka fetva, yirmi beş yıl gibi uzun bir süredir görevde olan nâib hakkındadır²⁰⁴. Burada da imam ve hatib olarak görev yapan

üzerine hakim-i beledin cebr ile hükmü geçmez.”, “*Askerî olan eytama askerî olmayan hakim ve nâibi vasi nasb eylemeye kâdir olur mu? El-Cevap: Olmaz.*” **Akgündüz** (2018) s. 420-421.

²⁰² **Düzenli**, s. 338.

²⁰³ “*Bir kadı nâibi, hilâf üzere ehl-i örfe Amr’ın bir miktar akçesini alırsa şer’an Amr akçesini nâibden almağa kâdir olur mu? El-Cevap: Alabilür, amden aldırdı ise hilâf-ı kanun üzerine.*” **Akgündüz** (2018) s. 423.

²⁰⁴ “*İmam ve hatib olan Zeyd yirmibeş yıldan beri nâib olduğundan gayri ribâhor dahi olsa Zeyde ne lazım olur? El-Cevap: Tazir ve azlolunur, kılıverdiği namazlar iade olunur, ribâhor olucak.*” **Düzdağ**, s. 68-69.

nâibin ribâhor²⁰⁵ olduğu belirtilmiş, neticede tazir cezası ve azledilmesi gerektiği fetvada ifade edilmiştir.

Klasik dönemde kadı ve nâib arasında yaygın bir uygulama olan iltizam sistemi²⁰⁶ de zaman zaman fetvalara konu olabilmıştır. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin, nâibin iltizam usulü çerçevesinde kadıya ödeyeceği akçe hakkında fetvası bulunmaktadır²⁰⁷. Aynı şeyhülislamın bir başka fetvasında nâibin kendisini tayin etmiş olan kadıya ödemesi gereken akçe uyuşmazlık konusu olmuştur²⁰⁸.

Nâiblerin icra ettikleri farklı işler de fetvalara konu olabilmıştır. Örneğin Ebussuud Efendi bir fetvasında cami hizmetlerinin kadı nâibleri tarafından yerine getirilmemesi, zaruri değilse azledilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁰⁹. Dolayısıyla nâibler zaruret halinde hukuki işler dışında dini hizmetlerde de bulunabilmıştır. Bu hususu açıkça ifade eden bir başka fetva yine Ebussuud Efendi tarafından verilmiştir²¹⁰. Fetvada kadı nâibinin aynı zamanda imam ve hatib olarak görev yapabileceği açıkça belirtilmiştir. Ancak nâibin her üç görevi gereği gibi yerine getirmesi şarttır. Osmanlı uygulamasında da nâib olarak tayin edilen imamlara rastlanılmış olduğu belirtilmelidir²¹¹.

Nâib hakkında oldukça ilgi çekici fetvalara da rastlanılmıştır. Örneğin Ebussuud Efendi'nin bir fetvasında nâibin icra ettiği işlemin nâfiz olup olmayacağı sorulmuşken şeyhülislam söz konusu nâibin katledilmesinin dinen uygun olacağı şeklinde cevap

²⁰⁵ Ribâhor; faizcilik, tefecilik gibi anlamlara gelmektedir. **Devellioğlu**, s. 1042.

²⁰⁶ İltizam, Osmanlı Devleti'nde devlete ait vergi gelirinin özel bir şahsa verilmesini ifade eder. **Genç, Mehmet** (2000) 'İltizam', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 22, s. 154.

²⁰⁷ "Bir kazanın kadısı Zeyd kaza-i mezburede hükûmet için Amr'ı nâib nasbettikde Amr Zeyd'e mahsul-i kaza namına her ay şu kadar akçe vermek üzere iltizam edip badehu Amr kaza-i mezbura varıp birkaç ay niyabet ettikten sonra Amr fevt olsa halen Zeyd iltizam-i merkuma binaen Amr'ın terekesinden nesne almağa kadir olur mu? El-cevap: Olmaz." **Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi**, s. 443.

²⁰⁸ "Mısır-ı Kahire kazalarından bir kazanın kadısı olan Zeyd mezun olmakla kaza-i mezburede hükûmet için Amr'ı nâib nasb ve canib-i mîrîden ol kaza kadılarına rızık için verilen şu kadar akçeyi kabza tevkil edip Amr dahi kaza-i mezburede hükûmet ve Zeyd için verilegelen şu kadar akçeyi kabzettikten sonra Amr hasta oldukda 'Meblağ-i mezburu Zeyd'e ver' deyu zevcesi Hind'e verip badehu Amr fevt olsa halen Zeyd meblağ-i mezburu talep ettikte Hint ya sair verese 'Zeyd bi-nefsihi hükûmet etmeyip Amr hükûmet etmekle meblağ-i mezbur Amr'ın olmuş olur' deyip vermemeğe kadir olur mu? El-Cevap: Olmaz." **Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi**, s. 356-357.

²⁰⁹ "İmamet ile niyabet ictimai layık değildir. Nâib hezâr umur-ı örfiyyeye karışur ve zaruret yok ise olunur." **Düzenli, Pehlül** (2012) Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 237; **Akgündüz** (2018) s. 425.

²¹⁰ "Zeyd, imam ve hatib ve kadı nâibi olmak caiz midir? El-Cevap: Üçünün bile hizmetin kemâyenbağı ikâmet edip asla bir vakte hâlel vermez ise olur" **Düzdağ**, s. 70.

²¹¹ Örneğin 1700'lü yılların başlarına ait Adana şer'îye sicillerinde geçen bir kayıta Adana kadılarının Kemal Efendi görev yerinden ayrılmadan yerine nâib olarak İmam İsmail Efendi'yi bırakmıştır. Yine 1744 yılında Adana Kadısı el-Hâc İbrahim tarafından nâib olarak tayin edilen İmam Mehmed Efendi olmuştur. **Yörük, Saim** (2011) 'XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)', (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92-93.

vermiştir²¹². Burada nâibin verdiği hükümden değil, bu hüküm neticesinde mürted olmasından dolayı cezalandırılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Yine nâibin bir daha niyabet etmeyeceğine dair talak-ı selase ile yemin etmesi²¹³, nâibin verdiği hüküm için “*Biz senin hükmüne kayıl değiliz*” diyen bir kimsenin tazir ile cezalandırılması gerektiği²¹⁴, işini iyi yapmayan nâib hakkında “*Kendi kâfir, avreti boştur*” diyen fakihe bir şey yapılması gerekmediği²¹⁵ gibi hususlar fetvalara konu edilmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı uygulamasında sıkça başvurulanan şeyhülislam fetvaları nâib hakkında atama, azil ve hüküm kurma hususlarının yanı sıra pek çok farklı konuya da yer vermiştir. Söz konusu fetvaların çeşitliliği, Osmanlı’da nâiblik kurumunun sıkça başvurulanan bir makam olduğunu göstermektedir. Bu fetvalar nâiblerin kadı ve tebaa ile olan ilişkileri hakkında ipuçları vermesiyle de ayrı bir önem arz etmektedir. Nâiblerin verdikleri hüküm ve cezaların hukuka aykırı olması halinde sorumlulukları kabul edilmiştir. Kadıların iltizam yoluyla görevlerini nâiblere vermemesi hakkında 16. yüzyıldan itibaren adaletnameler çıkarılmışsa da 18. yüzyılda verilen fetvalarda bu konunun ele alınmış olması, yasaklara rağmen uygulamanın devam ettiğinin göstergesidir. Nâiblerin aynı zamanda dini hizmetlerde bulunabileceği yine fetvalarla kabul edilmiştir.

4.3.2. Örfi Hukuk Kaynaklarında Nâib

Osmanlı hukuk sisteminin şeri ve örfi hukuktan oluştuğu bahsi yukarıda geçmişti. Örfi hukuk, Osmanlı Devleti öncesi devletlerde de mevcut olmuş fakat Osmanlı tarafından daha yaygın ve daha yoğun kullanılmıştır. Tursun Bey’in Târîh-i Ebû’l-Feth adlı eserinde, padişahın oluşturduğu örfi hukuk şu şekilde tanımlanmıştır: “*Nizâm-ı âlem-i zâhir için...siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî dirler ki...ana örf dirler*”²¹⁶. Örfi hukuk, ululemir tarafından şeri hükümlerin kanun halinde tedvin edilmesi, mevcut şeri içtihatlardan birinin tercih edilmesi veya kendisine tanınan sınırlı yasama yetkisinin

²¹² “Zeyd zevci Hindi boşadıktâ üç talak, hulle ihtiyâr etmeyip, nâib olan Amr, Zeyde ‘Kâfir ol, yine Müslüman ol’ deyip, Zeyd dahi el-iyâzü billâh kâfir olup yine Müslüman olduktan sonra Amr, Hindi Zeyde nikah eylese ettiği nikah sahih olur mu? El-Cevap: Nâib Zeydden evvel kâfirdir, ikisinin dahi katli mubâh-ı sahih olmak mümkündür.” **Düzdağ**, s. 52. Nâibin katledilmesi gerektiği hakkında bir başka fetva için bakınız: **Düzdağ**, s. 62.

²¹³ **Düzdağ**, s. 136.

²¹⁴ “Zeyd, bir kadı nâibine ‘Biz senin hükmüne kayıl değiliz’ dese şeran ne lazım gelür? El-Cevap: Şeri hükm ise etdüğü nâibin tazir ve tecdid-i iman lazımdur.” **Akgündüz** (2018) s. 424. Bu fetva da halkın, kadı nâibi tarafından verilen hükme mesafeli olduğunu düşündürmektedir. Kişinin tazir edilmesinin yanında “*tecdid-i iman*” gerektiğinin bildirilmesi ise ayrıca dikkat çekicidir.

²¹⁵ **Akgündüz** (2018) s. 424, 428.

²¹⁶ **Tursun Bey** (1977) Târîh-i Ebû’l-Feth, Hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, s. 12.

kullanılmasıyla tanzim edilebilmiştir²¹⁷. Diğer yandan Osmanlı mevzuatında Tanzimat döneminde yaşanan kanunlaştırma hareketi neticesinde büyük ölçüde değişiklik gerçekleşmiştir²¹⁸. Bu sebeple nâiblik kurumu hakkındaki örfi hukuk düzenlemelerinin Osmanlı klasik dönemi ve Tanzimat dönemi olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmesinde fayda görülmüştür.

4.3.2.1. Klasik Dönem Örfi Hukuk Kaynaklarında Nâib

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem örfi hukuk kaynakları denildiğinde kanunname, yasakname ve adaletname gibi düzenlemeler akla gelmektedir. Kanunnameler, Osmanlı padişahlarının belirli bir konu ile ilgili ortaya koyduğu hukuki hükümler olup Osmanlı topraklarının tamamında veya belirli bir bölgesinde geçerli olacak şekilde düzenlenebilmiştir. Yasaknamelerde de kanunnamelerde olduğu gibi padişahın bir konuda koyduğu hukuk maddeleri yer almıştır²¹⁹. Adaletnameler ise kamu görevlilerinin halka karşı devlet otoritesini kötüye kullanmasını ve kanuna aykırı işler yürütmelerini olağanüstü tedbirler ile yasaklayan padişah hükümleridir²²⁰.

Osmanlı klasik dönemde yürürlüğe koyduğu bu gibi düzenlemelerde nâibler hakkında hükümlere de yer vermiştir. İlgili hükümler nâiblerin çeşitli hususlardaki görevleri, farklı işlemler neticesinde hak kazandıkları ücretleri, kanuna aykırı yaptıkları işlemlerin yasaklanması ve kanuna aykırı işlem yapmaları halinde cezalandırılmaları hakkında olmuştur. Klasik dönemde yürürlüğe konulan ve nâib hakkında hükümler ihtiva eden söz konusu düzenlemeler yayımlandıkları yüzyıllara göre ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

4.3.2.1.1. XV. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib

Fatih Sultan Mehmet Osmanlı'nın 15. yüzyıl padişahlarından olup önemli hukuki düzenlemeler yürürlüğe koymuştur. Bu düzenlemelerden Kanunnâme-i Âl-i Osman, Osmanlı devlet teşkilatı hakkında bilgiler vermesi bakımından oldukça önemlidir. Üç bölümden oluşan kanunname, ilk bölümünde padişaha kimlerin arzda bulunabileceği, merkez ve taşradaki kamu görevlilerinin protokoldeki yerleri ve derecelerini düzenlemiştir.

²¹⁷ Cin/Akyılmaz, 81-83.

²¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Kayar, Betül** (2021) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları*, Ankara, Adalet Yayınevi.

²¹⁹ **İnalçık, Halil** (2001) 'Kanunnâme', *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 333.

²²⁰ **İnalçık** (1993) s. 49-52.

İkinci bölümünde saltanata dair işlerin nasıl düzenleneceği ve bayramlaşma merasimine yer verilmiştir. Son olarak üçüncü bölümünde bazı suç ve cezalar, kamu görevlilerinin gelirleri ve elkabları düzenlenmiştir²²¹. Kanunnamede kadıların dereceleri, protokoldeki yerleri, bayram merasimindeki konumları, hukuki işlemlerden alacakları akçe ve elkabları hakkında düzenlemeler yer almış ancak nâib hakkında herhangi bir hükme yer verilmemiştir.

Fatih dönemine ait 1479 tarihli bir kanunnamede ise kadıların alacağı resimler belirtilirken nâiblerin ücretleri de yazılmıştır²²². Yine Fatih dönemi kanunnamelerinden olduğu düşünülen ve kesin tarihi bilinmeyen Kanunname-i Kitâbet-i Vilâyet adlı tapu-tahrir kanununda nâiblerin tımar satımında hilesinin bulunması halinde cezalandırılacağı düzenlenmiştir²²³. Bu anlamda nâibler Fatih döneminde yargı teşkilatında yer almış, mahkeme harçlarından gelir sağlamış, tımar satım işlerinde görevlendirilmişlerdir.

4.3.2.1.2. XVI. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib

Osmanlı tahtına 16. yüzyılda çıkmış padişahların hukuk düzenlemelerinde nâibler hakkında farklı konularda hükümlere rastlanılmıştır. Nâiblerin alacağı ücretler kanunnamelerde sıklıkla yer alan hususlardandır. Yavuz Sultan Selim'in umumi kanunnamesi olan Kanunnâme-i Sultan Selim Hân'da bu konuda ayrıntılı bir hüküm mevcuttur²²⁴. Kanuni dönemi eyalet kanunnamelerinden 1565 tarihli Bosna Sancağı Kanunnamesi'nde "*Fasl Der Beyân-ı Resm-i Hüccet ve Mekâtib ve Sicillât*" başlığı altında

²²¹ Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman (2017) Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, 1. Baskı, İstanbul, Kronik, s. 3-27.

²²² "...İtâknâmede, nefs-i kadıya otuz akça; nâibe ve kâtibine birer akça; itaknameden gayrı mekatibde nefs-i kadıya on beş akça ve nâibe ve kâtibe birer akça ve nikah-i bakirde nefs-i kadıya yirmi akça nâibe kema kaddere ve nikah-i seyyibede nefs-i kadıya yirmiden aşağı ola ve resm-i kısmet binde yirmi akça alına ..." **İnalıcık, Halil** (1958) 'Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 2, s. 115-116; **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, s. 586.

²²³ "*Ve satılan yerlerde tımarların neye satıldığı sûret-i sicillâtdan bilâ-zîyâde velâ-noksân ketm olunmayub çıkarılıub eminlerime teslim eyleyeler. Şöyle ki, bir mâddede kadıdan veyâ nâibinden telbîs zâhir olursa, eminlerim arz edeler; kadıdan ise azline sebeb ve nâibden ise te'dib olunub reddine bâis ola.*" **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, s. 370.

²²⁴ "*Kadı hüccetinin resmi budur ki, yirmi altı akçe alına; yirmisi kadının ola, dördü nâibin, ikisi katibin ola. Resm-i nikah dahi böyledir; bakire ve seyyibeden olsa resm yirmi akçe alına, on beşi kadının, üçü nâibin, ikisi katibin ola. Ve bir kimesne avretin boşasa yine alsa, resm-i nikah on beş akçe ola, onu kadının, üçü nâibin, ikisi katibin ola. Ve resm-i itakname, mevla ganî olsa, elli akçe alına, kırkı kadının, altısı nâibin ve dördü katibin ola; eğer mevla fakir olsa, resm kırk alınur, otuzu kadının ve onun kezalik nâib ile katib üleşürler. Ve resm-i kitabet-i hüccet, sâir hüccet gibidir. Ve resm-i murasele, sekiz akçe alına, beşi kadının, ikisi nâibin ola ve biri katibin ola. Ve resm-i sicillât, sekizdir, kezalik aralarında taksim oluna. Ve sûret-i sicillat on dört alına, on akçesi kadının, üçü nâibin ve biri katibin ola. Ve resm-i nakl-i şahadet yirmi beş ola, kezalik ol dahi aralarında taksim oluna.*" **Akgündüz** (1991) s. 106. Nâib ücretlerini düzenleyen benzer hükümler farklı kanunnamelerde mevcuttur. **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV. Kitap s. 330.

aynı husus düzenlenmiştir²²⁵. II. Selim döneminde yayımlanan Celalzade Kanunnamesi'nde kadıların alacağı ücretlerin düzenlendiği kısımda nâiblerin paylarına da yer verilmiştir²²⁶. Kanunnamelerdeki hükümlerden zaman içerisinde kadıların olduğu gibi nâiblerin ücretlerinin de artmış olduğu anlaşılmaktadır.

Nâiblerden alınacak vergiler farklı kanunlarla düzenlenmiş hususlardandır. II. Beyazıd umumi kanunnamesi Kitâb-ı Kavânin-i Örfiyye-i Osmanî'de kadı nâiblerinin halktan olup rûsum-ı kısmetlerini kadıların alacağı düzenlenmiştir²²⁷. Yavuz Sultan Selim döneminde yayımlanan Kazasker ve Kuzat Rûsumı Kanunnamesi'nde de aynı hüküm yer almıştır²²⁸. Kanuni dönemi eyalet kanunlarından Koca-ili Sancağı Resm-i Ganem Kanunnamesi'nde "*sair re'ayadan alındığı gibi*" nâibden de alınacak verginin düzenlenmiş olduğu görülmektedir²²⁹. II. Selim dönemi Celalzade Kanunnamesi'nde ise kadı nâiblerinden raiyyet resmi alınacağı düzenlenmiştir²³⁰. Bu bağlamda ilgili kanunnamelerle nâibler vergi yükümlülüğü bakımından reaya ile aynı statüde değerlendirilmiştir.

²²⁵ "Kâdı hüccetinin resmi oldur ki, yirmi altı akçe alına, yirmi ikisi kâdinin ve ikisi kâtibin ola. Resm-i nikâh dahi bekârdan bir resmdir. Amma seyyibeden resm yirmi akçe alına. On altısı kâdinin ve ikisi nâibinin ve ikisi kâtibin ola. Ve dahi bir kimesne avretin boşayub gerü olsa, resm-i nikâh on beş akçe alına, on akçesi kâdinin ve üçü nâibin ve ikisi kâtibin ola. Resm-i itaknâme, mevlâsı ganî olsa elli akçe alına, kırk akçesi kâdinin ve altı akçesi nâibin ve dört akçesi kâtibin ola. Ve eğer fakir olsa, resm kırk akçe alına; otuzu kâdiye ve bâkisi nâible kâtibe kezâlik. Ve resm-i hüccet-i kitâbet sâir hüccet gibidir. Ve resm-i mürâsele sekiz akçe alına; altısı kâdiye ve biri nâibe ve biri kâtibe. Sicillât dahi sekiz alına; birin nâibe ve birin kâtibe, altı kâdiye. Sicilden on dört akçe alına; on akçesi kâdiye, ve üçü nâibe ve biri kâtibe. Ve resm-i kısmet binden yirmi beş akçe alınmak üzere mukadder kılındı. Amma kâtib olmasa, nâib kendi kitâbet eylese, kâtibin alacağın nâib ala, Bu kanuna ri'âyet oluna. Ziyâdesine ve noksanına itibâr olunmaya." **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap s. 488.

²²⁶ "Ve yalmaz sicil tesbit olan kazâyâdan resm-i sicil sekiz akçe alma ve itak-nâmelerden altmış altı akçe alına. Ellisi kâdinin, on akçesi nâibin, altı akçesi emîn ile kâtib ... müteveffâ malından binde onbeş akçe alınub ziyâde

alınmayub ve nâiblerine dahi aldirmaya deyü ahkâm-ı şerife verilmek kanundur." **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII. Kitap, s. 303.

²²⁷ "Menasıbdan şol ki, mücerred kuzat ilamı ile verilür, mülazemete tevakkufi yokdur -cüz' ve tesbih ve sâir vezaif gibi- anların ashabı dahi yaya ve müselleme ve canbaz ve tatar yamakları ve yağcı ve küreci ve kadı nâibleri, sâir halk gibidir. Bu mezkurların rûsum-ı kısmeti ve hücceti ve nikahı, vilâyet kadılarınınur" **Akgündüz, Ahmed** (1990) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, s. 61.

²²⁸ "Ve kadı nâibleri sâir halk gibidir. Ve bu mezkurların rûsum-ı kısmetin vilâyet kadıları alalar." **Akgündüz** (1991) s. 145.

²²⁹ "... kadilerün ve nâiblerün ... ve Dergâh-ı Mu'allamdan berât-ı hümayûn ile cihet tasarruf eden tâifenin ve bil-cumle şimdüyadeğin resm-i ganem verü-gelmeyen kimesnelerün umûmen koyunlarından sair re'ayadan alındığı gibi iki koyuna bir akçe resm-i ganemlerin alınmasına emr eyledim." **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri V. Kitap, s. 121.

²³⁰ "Yazılı raiyyet imam olmağla ve kâdî nâibi olmağla raiyyet resmi sâkit olmaz. Süret-i Defterde mestur olduktan sonra rûsum-ı raiyyet alınur. Amma kâdî veyahud berat-ı hümayun ile müderris olsa, raiyyet resmi sâkit olur." **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII. Kitap, s. 238.

Mısır eyalet kanunnamelerinde mahkemelerini belirli bedel karşılığında nâiblere veren kadılar ve yöre halkına zulmeden nâibler konu edilmiştir. Kanunname bu tür uygulamaları yasaklamıştır. Halka zulümde bulunan nâiblerin ise “*Bunun gibi kimesneler dahi merfû’dır. Gerekdir ki, min ba’d kâdî hizmetinde bu nevi nâiblerden ve muhızırlardan kimesne olmaya.*” hükmüyle görevden alındığını, bu gibi kimselerin kadı hizmetinde nâib statüsüyle bulundurulmamasını ve bu tür kimseleri niyabete getirmekte ısrar eden kadıların mahkemeden ref edileceğini düzenlemiştir. Yine zulümde bulunan nâiblerin isimlerinin merkeze gönderilmesi ve verilecek emre göre hareket edilmesi kanunnamede bildirilmiştir²³¹. Mısır bölgesine ait bir başka kanunnamede kadıların zulmeden kimselere nâiblik yaptırmaması bildirilmiş, ısrar eden kadılar olması halinde merkeze gönderilmeleri emredilmiştir²³². Ayrıca hükme göre zulmeden nâibin yerine şeriata uygun hareket eden bir başka nâib getirilecektir. Dolayısıyla Kanuni dönemi Mısır eyaletinde hukuka aykırı hareket etmek suretiyle halka zulmeden nâibler bulunmuş, Osmanlı idaresi bu tür nâiblerin görevden alınmasında ısrarcı olmuştur.

Bu dönem yayımlanan yasakname ve adaletnamelerde de nâibler hakkında hükümlere rastlamak mümkün olmuştur. Yavuz Sultan Selim dönemine ait Menteşe Sancağı Adaletnamesi’nde Fatih dönemi kanunlarında yer alan hükmün aynısına yer verilmiştir²³³. 1540 tarihli Para Voyvodaları Ref’î için Memâlik-i Mahrûse Sancak Beğlerine ve Kâdîlere Umûmen İrsâl Olunan Yasaknâme’de gerekli olmayan hallerde il üzerine çıkılmayacağı²³⁴, il üzerine çıkılması gerektiği vakit ise yeterli kişiden fazla kişiyle

²³¹ “*Ve Diyâr-ı Mısıriyye’de bazı kâdîlar mahkemelerin ber-vech-i maktû bazı nâiblere satarlarmış deyü arz olundu. Sen ki, beğlerbeğisin, bu bâbda gereği gibi ihtimâm edüb tefahhus edesin. Şöyle ki, bu vech üzerine kuzâtdan bir-şahıs mahkemesin maktû’ tarikiyle verdüğü zâhir olursa, mecâl vermeyüb kendüyi habs edüb ve mahkemeyi bir müslümân ehl-i ‘ilme hiyâbeten gördürüb dergâh-ı muallâya arz edesin ki, emrim nice sâdır olursa anunla âmil olasın.*”, “*Ve şirretleri ve fesâdâtı zâhir olan nâibleri bil-esâmî defter edüb dergâh-ı muallâma gönderesin ki, emr-i celîl il kadrîm nice sâdır olursa mücebince amel edesin.*” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 134. Mahkemelerin nâiblere satılmaması hususu farklı düzenlemelerde de yer almıştır. Örneğin: “*Ve bazı kâdîler mahkemelerin bazı nâiblere satmaya.*”, “*Ve kadîmden nâib otura-geldüğü yerlerde ve oturmağa kabiliyet olmayan yerlerde asla nâib konulmayüb ve kâdîler niyabetlerin satmayalar.*” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 180, 317.

²³² “*... anın gibi nâibi kâdî marifetiyle ref edüb yerine bir âhar müteşerri nâib nasb edüb ol asıl eslemeyen kâdîleri dahi Dergâh-ı saâdet destgâhına arz edesiz.*” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 180-181.

²³³ “*Ve satılan yerlerde tımarların neye satulduğı suret-i sicillatam bila-ziyade vela-noksan ketm olunmayub çıkarılıb eminlerime teslim eyleyeler. Şöyle ki, bir maddede kadıdan veya naibinden telbis zahir olursa, eminlerim arz edeler; kadıdan ise azline sebep; naibden ise te’dib olunub reddine bais ola.*” **Akgündüz** (1991) s. 184.

²³⁴ Osmanlı hukuk düzenlemelerinde daha çok il üzerine çıkmak şeklinde ifade edilen devre çıkmak, kamu görevlisinin görev merkezinden ayrılarak soruşturma, inceleme, keşif gibi amaçlarla memurluk yöresinde dolaşmasıdır. Devre ancak ferman veya adli işlerde davacıların isteği üzerine çıkılabilirdi. **Uluçay, M. Çağatay** (1944) XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, XXIII, s. 137’den aktaran **Mumcu, Ahmet** (2007) Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı, 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, s. 15.

çıkılmayacağı düzenlenmiş; adam öldürme, yol kesme veya hırsızlık gibi suçlar hakkında şikayet olup bu suçları işleyenlerin yakalanması gerektiğinde kadı veya nâib marifetiyle olay yerine varılabileceği kabul edilmiştir. Ancak nâiblerin resm-i kısmet almak amacıyla tereke taksimini öne sürerek il üzerine çıkıp kendilerine ziyafet, atlarına yem verdirmek suretiyle halka zulmetmeleri yasaklanmıştır. Kadıların kazalarında kadimden beri nâib bulunan yerlere nâib tayin etmeleri uygun olup söz konusu nâiblerin oturdukları yerden hangi hallerde ayrılacakları sayılmıştır²³⁵. Bu haller dışında her üç ayda bir voyvoda ve kadı il üzerine çıkacağı vakit bunun asıl kadı ile yapılması mümkün olmadığında nâib ve voyvoda il üzerine çıkabilecektir. Bu durumda da nâib kimsenin yem ve yemeğini almayacak, alması gerektiği hallerde ise akçe ile alacaktır. Yasakname, emre aykırı halde niyabet ettiği bölge haricinde bulunan nâiblerin kadılarının yanına dönmesini de emretmiştir²³⁶. Anadolu eyaletine gönderilen 1595 tarihli bir adaletnameye göre il üzerine çıkarak karşılıksız yem, yemek, hayvan, eşya ve akçelerini almak suretiyle halka zulmedenler arasında nâibler de vardır²³⁷. Revan kadılığına gönderilen 1596 tarihli adaletnamede²³⁸ kadıların iltizam yoluyla görevlerini nâiblere vermemesi ve nâiblerin il üzerine çıkarak halka zulmetmesini engellemesi emredilmiştir.

Görüldüğü üzere nâibin ücreti, nâibden alınacak vergi bu dönem kanunnamelerinin nâibler hakkında ele aldığı konulardandır. Yasakname ve adaletnamelerdeki hükümler nâibliklerin iltizam usulü ile verilmesinin 16. yüzyıl itibarıyla sorun olmaya başladığına işaret etmektedir. Aynı şekilde nâibler bu dönemde il üzerine çıkarak halka zulümde bulunmuştur. Nâiblerin hukuka aykırı bu uygulamaları ilerleyen tarihlerde Osmanlı için sorun teşkil etmeye devam edecektir.

²³⁵ “Meğer ki, hâssa-i hümayûnuma müteallik hizmetler için südde-i saadetinden hükm-i şerif vârid olub asıl kâdî anda hâzır bulunmaya veya kâdî bi nefsihi varmağa ömr kapısı olmağla nâib göndere veya reâyâ mâbeynlerinde bir husus için görmeğe nâibi rızâ ile taleb edeler veya bir kimesne vefât edüb vereseşi sığâr olub emr-i şerifim üzere sığârın hissese zâyî olmamak için kısmete varmak lâzım gele veya verese-i kibâr ihtiyârlarıyla nâibi taleb eyleyeler. Bunun gibi hususlar olmadan nâib aslâ mahkemesinden hâriç yere varmayub oturduğu yerde icrây-ı şer’ eyleye.” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 315-316; **İnalçık, Halil** (1993) ‘Adâletnâmeler’, Belgeler, C. II, S. 3-4, 1. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 76-77.

²³⁶ Yasaknamede diğer kamu görevlileri ile birlikte nâiblerin de men edildiği hususlar arasında halkın malını asıl değerinden eksik bedelle alma ve uzakta olan içme suyunu kendileri için zorla taşıtma gibi zulümler yer almıştır. Halktan alınan malların karşılığının mutlaka narh-ı rûzi üzerinden verilmesi, yine halkın kendi hizmetleri için zorla kullanılmasına son verilmesi emredilmiştir. **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 316-317.

²³⁷ **Akgündüz, Ahmed** (1994) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VIII. Kitap, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 615-616.

²³⁸ **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VIII. Kitap, s. 628.

4.3.2.1.3. XVII. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib

I. Ahmet dönemi Kanun-i Osmanî'sinde nâibler hakkında hükümler mevcut olmuştur. Kanunun kadılar tarafından alınan resimleri düzenleyen bölümünde nâiblerin payları düzenlenmiş olup Yavuz Sultan Selim'in umumi kanunnamesinde yer alan hükümler ile büyük ölçüde benzerdir²³⁹. Hangi işlem için ne kadar ücret alınacağını farklı kanunnamelerle belirlenmiş olması kadılarda olduğu gibi nâiblerin de fazla ücret almaya yönelmesine engel teşkil etmeye yönelik değerlendirilebilir. Aynı kanunname yalancı şahitlik eden, gerçeğe aykırı hüccet veren ve bunlara göre işlemde bulunan kimsenin nâib olması halinde de haklarından gelineceğini düzenlenmiştir²⁴⁰.

I. Ahmet döneminde Anadolu eyaletine gönderilen adaletnamede nâiblerin halk üzerindeki zulmü oldukça ayrıntılı olarak ifade edilmiştir²⁴¹. Bu şekilde zulümde bulunan

²³⁹ “Kadının hüccetinin resmi oldur ki, yirmi altı akçe alına; dördü naibin, ikisi katibin ola. Ve resm-i nikah dahi bakireden bu resme ola, ama seyyibe olsa resmi yirmi akçe alına, on beşi kadının, üçü naibin, ikisi katibin ola. Ve dahi bir kimesne avretin boşayub yine alsa, resm-i nikah on beş akçe alına, on akçe kadının ve üçü naibin, ikisi katibin ola. Ve resm-i itakname, mevlası gani elli akçe alına, kırk akçesi kadınıdır ve altısı naibin ve dört akçesini katib ala; ve eğer mevlası fakir ise, resm kırk alına, otuzı kadının, bakisi naib ile katibindir.” **Akgündüz, Ahmed** (1996) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IX. Kitap, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 518-519.

²⁴⁰ **Akgündüz** (1996) s. 529.

²⁴¹ “Ve siz ki kâdîlarsız, nâhiyelerinizi nâiblerinize iltizâma verüb bir cânibden siz ve bir tarafdân nâibiniz voyvodalar ile müttefik olub karye be karye gezüb re'âyâ vü berâyânın müfti ü meccânen koyun ve kuzu ve tavuk ve yağ ve bal ve arpa ve saman ve odun ve otlukların çeküb aldığınızdan mâ'adâ her kasaba ve karyeye karîb geldüğünüzde yeni makberleri sayub defter edüb badehü mahalline varub bunlar ne zamanda fevt olmuşlardır? ve bunların metrukâtı nice oldu? ne için bize haber eylemedin ve bizden izin almadan defn eylediniz? Deyü te'addî edüb ve kefereden mürd olanlardan birkaç gurusı almayınca defne izin vermeyüb ekserinin veresesinden sağır ve sağire ve gâib ve gâibeler olmayub cümlesi hâzır ve kibâr olub kismet taleb eylemezler iken cebren müteveffânın muhallefâtını yazub ikiyüz akçe değer esbâbı bin ve bin beşyüz akçe bahâya dutub kismet bahânesiyle beğendüğünüz esbâbı çeküb alub ve sizden mukaddem kâdî olanlar bir def'a kismet eyledüğü müteveffâ için kismet-i âdile olmamış ve ba'zı esbâb gizleyüb rûsûm-ı kismete gadr eylemişsiz, tekrâr kismet lâzımdır deyü kismet edüb ekser müteveffâ muhallefâtı ikişer ve üçer kerre bu tarikle kismet olunmağla mâl-ı eytâmın nısfı resm-i kismete kifâyet eylemeyüb ve resm-i kismet binde on beş akçe iken birer gurusı ve altun alub sicili ve hüccet ve nakl-i şer'î ve mürâseleden ve emirlerin ve berâtların sicille kayd etdirenlerden beşer onar gurusı ve nizâ' olan ze'âmet ve tîmârlar ve tevliyet ve zâviyeler ve vazifeler bir canibe mukarrer olub eline kat'ı hükm-i Hümayûnum verilmişken taraf-î âhardan beş on gurusı ve altun rüşvet almağla emr ü berata amel eylemeyüb mürâselenüz ile istediğün zabt etdirüb ve zâhirde ehl-i fesâd ve şikâyetçi olmayub umûm teftişi memnû iken mücerred celb ü ahz için voyvodalar ile müttefik olub bilâ emr kasaba kasaba ve karye be karye bî-günâh müslümanları teftiş edüb maldâr olanlara siz mâl bulmuşuz ve celâlî senden çok altun ve akçe ve esbâb komuş deyü ahz etdirüb ve hîn-i teftişde müslümanlar eyü kimesnedir dediklerini ayru ve bî-namazdır dedüklerini ayru ve bu kimesne yabandan gelmişdir, bilmeziz, yaramazlığın görmedik dedüklerini ayru ferdan ferdâ sicili eyleyüb ve biri birine kefil verüb tekrâr sicil edüb her birinden birer ikişer gurusı sicil ve hüccet akçesi ve muhızır ve hizmetkâr akçesi aldıktan sonra kefil-nâme akçesi deyü voyvodalara külli akçe aldırub ve maldâr kimesnenin olanca malın elinden almak için sicilde töhmet-ı sabıkası mukayyedir deyü zaleme tâifesinin eline sûret-i sicil verüb ve fesâdî sâbit olanlardan rüşvet almağla fesâdlarına mute'allık olan mevâddı sicilden çıkarub sâlih ve dindâr kimesnedir deyü eline hüccet verüb ve müflis ve medyûn olan mültezimlerden birkaç gurusı ve altun almağla mütemevvil ve maldâr kimesneleri ardından bî-haber iken mültezime kefil yazub eline hüccet verüb ve Asitane-i sa'âdetimden ve serdârım tarafından varan evâmîr-i şerîfede mülbhem ve müşkûk hiçbir nesne olmayub her husûs ne veçhile fermân olunduğı musarrâh iken evâmîri alıyyeme amel eylemeyüb emr-i şerîfde ta'yîn ve tasrîh olunandan ziyâde reâyâ vü berâyâyâ nice teklifler edüb emr-i şerîfde ne veçhile fermân olunmuşdur? diyenleri emre

nâiblerin bir daha niyabet etmemek üzere azledilip beldeden sürüleceği ve ayrıca şeri hükümlere göre cezalandırılacağı aynı adaletnamede bildirilmiştir.

17. yüzyıl düzenlemelerinden Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi Osmanlı'da uygulanagelen resmi teşrifat ve devlet işleri ile ilgili kuralları bir araya getirmesiyle önemlidir. Genel itibariyle yüksek payeli görevlilerin yetki ve görevlerine yer verilmiş olsa da ilgili kanunnamede nâib hakkında hükümlere rastlanılmıştır. “*Kanûn-ı Rûsûm-ı Kısmet*” başlıklı bölümde resm-i kismetin ne kadar alınacağı belirtilmiş, müteveffanın veresesinin talebi olmadığı hallerde kuzat, nüvvâb ve kassamlar tarafından zorla mirasın taksim edilmesi ve bu suretle resm-i kismet talep edilmesi yasaklanmıştır. Fakat müteveffanın veresesini küçük ve yetim olup haklarının zayi olması ihtimali var ise miras taksim edilerek deftere kaydedildikten sonra kanuna uygun şekilde resm-i kismet alınabilecektir. “*Kanûn-ı Resm-i Kitâbet-i Kadı*” bölümünde ise nâibin ücreti hakkında düzenleme mevcuttur. Buna göre itknamelerden alınan altmış altı akçenin on akçesi nâibe ait olmuştur²⁴².

15. yüzyılda Osmanlı devlet teşkilatı mensupları hakkında düzenlenen kanunnamede nâib hakkında herhangi bir hüküm bulunmazken 17. yüzyılda benzer hususları düzenleyen kanunnamede nâibin ücreti hakkında hükümlerin yer almış olması dikkat çekicidir. Bu durum, 17. yüzyılda artık nâiblerin daha görünür olduğunun bir işaretidir. Nitekim nâiblere 17. ve 18. yüzyıllara ait şer‘iye sicillerinde 16. yüzyıl şer‘iye sicillerine kıyasla daha sık rastlanılmıştır. Aynı durum kanunnameler için de geçerlidir. Dolayısıyla 17. yüzyıl itibariyle nâib uygulamasının Osmanlı yargı teşkilatında yaygınlaşmış olduğu, bunun da teşkilat kanunnamesine yansımış olduğu söylenebilir. Diğer yandan nâiblerin halk üzerindeki zulmünün bu dönemde de devam ettiği görülmektedir.

4.3.2.1.4. XVIII. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib

17. yüzyılda yönetici ve kadılar hakkında çıkarılan adalet fermanlarıyla haksız ve usulsüz uygulamaların önü alınamamış, 18. yüzyılın başlarından itibaren nâiblerin hukuksuz uygulamaları hakkında düzenleme yayınlanmaya devam edilmiştir. 1716 tarihli bir fermanla bilgisiz kişilerin kadı ve nâib olarak atandığı, bu kimselerin gittikleri bölgelerde geçimini sağlamak için zulümde bulunduğu belirtilmiş; bundan sonra kadılık

imtisâl eylemedi deyü sicili eyleyüb hakkından gelinmek lâzımdır deyü zaleme tâifesine ahz etdirüb küllî malın alub ve aldırub ve istediğünüz karyenin hânesin mücerred celb ü ahz için defter-i cedide muhâlif ziyâde yazub cebren ana göre hâne akçesin cem edüb bunun emsâli envâ‘-ı zulm ü teaddî eyledüğünüz malûm-ı Hümâyûnum olmuştur.” **Akgündüz** (1996) s. 565-566.

²⁴² Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, s. 62-63.

veya nâiblik yapmak isteyen kimselerin kazasker huzurunda sınava gireceği, hak edenlerin şeyhülislamlığa bildirileceği ve onay alındıktan sonra atanmaları için ferman çıkarılacağı düzenlenmiştir. Ayrıca gelirleri yeterli olmuyor ise bu durum kazaskerlere bildirilecek, şeyhülislama iletildikten sonra uygun görülmesi halinde padişah onayı ile kendilerine daha üst gelirli bir görev verilecektir²⁴³. Osmanlı'nın klasik döneminde nâib kadı tarafından atanmakta iken²⁴⁴ bu fermanla atamalar merkezileştirilmiş, böylelikle liyakatli kimselerin tayin edilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla nâiblerin atanma usulünde Tanzimat öncesinde değişikliğe gidilmiştir. Fakat uygulamaya bakıldığında kadı tarafından nâib tayin edilmesi usulünün sürdürülmüş olduğu görülmektedir²⁴⁵. Bu da fermanların hemen uygulamaya dönüşmediğinin bir başka göstergesidir.

1729 yılı Ocak ayında yayımlanan bir hatt-ı hümayunda kadı ve nâiblerin kötü yola sapmalarını gerektirir bir durum olmadığı, fakat birkaç senedir kadı ve nâibler arasına cahillerden bazı açgözlülerin girdiği ve bu sebeple adalet işlerinin bozulduğu ifade edilmiştir. Kadıların mülazemet sürecini ve nâibe verilecek aylığı bahane etmek suretiyle emr-i şerife aykırı cerime ve halktan kendileri için fazladan kuruş aldıkları yazıldıktan sonra bu zulmün önlenmesi ve vergi defterlerine kadıların kendileri için akçe koymamaları, kendilerine ayrılan ücretle yetinmeleri emredilmiştir²⁴⁶. III. Ahmet döneminde yayımlanan bu ilam adli teşkilatın aslında düzgün işlediğini, adli işlerdeki bozulmanın kadı ve nâibler arasına giren cahillerden kaynaklandığını söylemektedir. İlamda, kadıların farklı işlemlerden ne kadar ücret alacağının daha önceden ölçülü bir şekilde belirlenmiş olduğu da ifade edilmiştir. Dolayısıyla adli sistemdeki bozulmayı önlemeye yönelik farklı bir tedbir alınmamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısında kadı ve nâiblerin tayinlerinde vezir, vali ve mütesellimlerin müdahalesi olmuş, bu durumun önüne geçilebilmesi için birden fazla ferman çıkarılmıştır. 1774 yılında Ankara ve Afyon'a yazılan fermanlarda kadı ve molla tayininin İstanbul'dan yapılması kuralına uyulmadığı, vali ve mütesellimlerin kadı ve nâib tayin ve azlini buyruldular ile gerçekleştirdiği ortaya konulmuştur. 1775 tarihli bir başka

²⁴³ Sezer Feyzioğlu, s. 36-37.

²⁴⁴ Nâib tayin ve azil yetkisinin kadılarda olduğuna dair mühimme kaydı için bakınız: 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 282, s. 209.

²⁴⁵ “Karahisâr-ı Sâhib asıl kadısı olan Abdurrahman Efendi'nin kendi yerine bakması için Ahmed Efendi ibn Hasan adlı şahsı nâib tayin ettiğini bildiren Arapça vekaletnâme. Zilkade 1134” Yıldırım, Ömer (2013) ‘535 Numaralı Afyonkarahisar Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 98.

²⁴⁶ Özkaya, Yücel (1985) XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, 1. Baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 210.

ilamda ise kadı ve molla tayininin Rumeli ve Anadolu kazaskerleri tarafından yapılacağı, bunun dışında bazı vezir, kethüda ve mütesellimler tarafından kadı ve nâib tayin edilmemesi emredilmiştir²⁴⁷. 1791 yılı Ocak ayında çıkarılan bir fermanla da aynı hususlar yinelenmiştir²⁴⁸. Yürürlüğe konulan bu düzenlemeler nâiblerin usule aykırı bir şekilde farklı devlet görevlileri tarafından atanmış olduğunu göstermektedir.

III. Selim döneminde nâiblik müessesesinin iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler artarak devam etmiştir. Ulemanın ileri gelenleri ile toplantılar yapılmış, kadı ve nâiblerin durumu görüşülerek neler yapılması gerektiği hususu fermanla ilgililere duyurulmuştur. Fermana göre arpalık sahipleri arpalıklarını nâiblere iltizam usulü ile vermeyip emanet yoluyla ve beşte bir ücret karşılığında vermelidir. Nâib olarak seçilecek kimseler ehliyetli ve insafli olmalıdır. Kadılardan hasta ve yaşlı olanlar hariç olmak üzere diğerleri yerine nâib atamayıp kazalarına bizzat gitmelidir. Kadı ve nâibler söz konusu hükümlere uymadıkları takdirde görevden alınacak ve ayrıca cezalandırılacaktır²⁴⁹. 1792 tarihli bir başka fermanla, mazul olan mevleviyet kadılarının nâiblikleri ödenemeyecek bedellerle satmaması; aşçı, kaftan ağası ve hizmetkarlara nâiblik verilmemesi, nâiblerin hak ve adalet üzere olup şeri hükümleri uygulamaya kadir olması, dindar olması, mahkeme gelirlerinde fazla bedeller alınmaması aksi takdirde arpalık ve mansıp sahipleri ile nâiblerin cezalandırılacağı düzenlenmiştir²⁵⁰. 1793'ün Nisan ayında yayımlanan bir fermanla da arpalık ve maişet sahiplerinin alim, adil ve hüküm vermeye kâdir kimseleri nâib tayin etmeleri bildirilmiş, arpalık sahipleri ile menasıp erbabının kazalarında ödenemeyecek kadar yüksek şehriyye ve haraç almamaları aksi takdirde arpalık sahipleri, menasıp erbabı ve nâiblerin tedip olunacakları ifade edilmiştir. Aynı yılın Aralık ayında yayımlanan bir hatt-ı hümayun ile önceki fermana ek düzenlemeler getirilmiştir²⁵¹.

Aynı dönemde nâibler hakkında çeşitli emirlerin çıkarılmış olduğu görülmektedir. Örneğin kadı ve nâibliklerin bundan böyle ilim ve fazilet sahibi kimselere verilip cahile verilmemesi hususunda hatt-ı hümayun çıkarılmıştır. Yine Rumeli ve Anadolu'ya gönderilen emirlerde şehir kethüdası tayinine kadı ve nâiblerin karışmaması, kethüdalara

²⁴⁷ “Memâlik-i Mahrusedeki kazalarda kuzât nasbı ve molla tayin olunmak hususları taraf-ı hümayûndan Rumeli ve Anadolu hazerâtlarından olup bazı vüzerâ-yı izâm hazerâtı ve kethüdaları ve mütesellimlerin eyâletlerinde olan kuzât ve nüvvâbı ve kethüdaları ve mütesellimlerin eyâletlerinde olan kuzât ve nüvvâbı azli buyruldu ve tahakküm ile nasb olmayıp istihkakı olmayanlar dahi...” **Özkaya** (1985) s. 218-219.

²⁴⁸ **Özkaya** (1985) s. 213; **Sezer Feyzioğlu**, s. 37. **Özkaya, Yücel** (2014) Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 43.

²⁴⁹ **Uzunçarşılı** (2014) s. 264; **Sezer Feyzioğlu**, s. 43; **Çadırcı, Musa** (1991) Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, TTK Yayınları, s. 80.

²⁵⁰ **Uzunçarşılı** (2014) s. 122; **Sezer Feyzioğlu**, s. 40-41.

²⁵¹ **Uzunçarşılı** (2014) s. 265-266.

hüccet verilerek karşılığında “*harc-ı hüccet*” adıyla ücret alınmaması emredilmiş, ayrıca vergi dağıtım defterleri olan tevzi defterlerine asıl masraflar haricinde gerçeğe aykırı kayıtlar eklenmemesi ve bu işlemler karşılığında “*harc-ı defter*” alınmaması bildirilmiştir. Sonraki yıllarda aynı hususları tekrar eden düzenlemeler yayımlanmaya devam etmiştir. Örneğin 1795 tarihli bir ferman, 1793 yılındaki düzenlemelerden bahsettikten sonra bunlara ek maddeler getirmiştir. Buna göre yaşlılık ve hastalık sebepleri dışında mevali ve diğer kadılar nâib atamayıp bizzat kendileri görev yerlerine gidecek, yaşlılık ve hastalık sebebiyle arpalık ve maişetlere nâib atanacağı haller olur ise nâib, şeyhülislam tarafından görülmeden tayin edilmeyecektir²⁵². Bu hükümle yetersiz kimselerin nâib olarak atanması sorununun önüne geçilmesinin amaçlandığı açıktır.

Yukarıda bahsedilmiş olan fermanlar gibi 1798, 1799 yıllarında da aynı hususlar fermanlara konu olmuştur. 1799 tarihli fermana göre mevleviyet ve kaza kadıları nâib atamayıp görev yerlerine bizzat gidecek, mazereti olan kadılar ise bu mazeretin şeyhülislam tarafından onaylanması halinde nâib atayabilecektir.

Netice olarak nâiblerin halka zulmü yasaklamalara rağmen 18. yüzyılda da devam etmiştir. Bu dönemde kanunlar artık ehil olmayan, cahil ve bilgisiz nâiblerden bahsetmiştir. Kurumdaki bu bozulma neticesinde nâib atamalarına sınav sistemi getirilmiştir. Böylelikle Tanzimat döneminden önce nâiblerin atanma usulünde değişikliğe gidilmiştir. Bu değişiklik hakkaniyete uygun şekilde liyakatli kimselerin tayininin amaçlandığını göstermektedir. Fakat uygulamada eskiden olduğu gibi kadı tarafından tayin edilen nâiblere rastlanılmıştır. III. Selim döneminde nâibler kanuni düzenlemelere konu olmaya devam etmiş, ehliyetli kimseler arasından nâib atanması, mazereti olmayan kadıların görev yerine bizzat giderek nâib yollamaması, nâiblerin çeşitli isimler altında vergi toplamaması bu düzenlemelerde yer almıştır. 18. yüzyılda nâibler hakkındaki düzenlemelerin neredeyse tamamı nâiblik kurumundaki bozulmalar ile ilgili olmuştur.

4.3.2.1.5. XIX. Yüzyıl Düzenlemelerinde Nâib

III. Selim saltanatının son yıllarına yaklaşırken nâibler hakkında fermanlar yayımlanmaya devam etmiştir. 1802 tarihli fermana kadı ve nâiblerin görev aldıkları bölgenin ileri gelenleri ile birlik olup merkezden gönderilen yöneticilere karşı tavır takındıkları, bazı bölgelerde bu kişilerin kışkırtması ile ayaklanmaların gerçekleştiği ifade edilmiş; bunu önlemek adına kadıların yalnızca adalet işleriyle ilgilenip idari işlere

²⁵² Uzunçarşılı (2014) s. 267-268; Sezer Feyzioğlu, s. 43-45.

karışmaması istenmiştir. Sadrazam tarafından aynı konuda Ankara kadılığına yazılan yazıda yönetim işlerine karışan kadı olursa cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere III. Selim döneminde kadı ve nâiblerin idari işlere karışmaları engellenerek yürütme ve yargının birbirinden ayrılması amaçlanmıştır²⁵³.

III. Selim'in nâibler hakkında yürürlüğe koymuş olduğu düzenlemeleri, II. Mahmut döneminde 1815 tarihli "*Adalet Fermanı*" takip etmiştir. Fermanda kadı ve nâiblerin yolsuzlukları ele alınmış, vergi dağıtım defterlerine "*harc-ı defter ve imza*" denilen toplam giderde kuruş başına bir para alınması gerekli iken bunun haricinde çeşitli adlarla kendileri için ekleme yapmalarından bahsedilmiş ve bunun yasak olduğu ifade edilmiştir²⁵⁴. 1829 tarihli fermanda şeri hükümleri uygulayacak kadı ve nâiblerin ehil kimseler olması gerektiği, şeriatın iyi uygulanmamasının halka zarar verdiği, şeri hükümlere aykırı hareket edenlerin cezalandırılması ile bu durumun düzeleceği belirtilmiş ayrıca niyabete gidecekler hakkında "*hüsn-i intihâbı ve mürasele-i şer'iyyelerinin iltizam gibi kapı kethüdaları ve sarraflar ellerinde gezdirilmemesi*" hususuna dikkat edilmesi istenmiştir. 1834 tarihli bir iradede "*icrâ-yı ahkâm-ı şer'îye memur olan nüvvâbın dahi ehliyetli olması ve ehl olarak niyabete tayin olunup*" denilmiş ve halka zulmedenlerin sorumlu tutulacağı bildirilmiştir. Yine aynı yıl çıkarılan bir başka fermanda, taşradaki kadı ve nâiblerin suistimallerinin devam ettiği, verdikleri hükümlerin birbirine uymadığı, haklıyı haksız; haksızı haklı gösterdikleri, kanunda belirlenen harçlardan ziyade halktan haraç aldıkları yinelenmiş, nâiblerin sık sık değiştirilmesinin halka zarar verdiği ve şikayetlere sebep olduğu, bu usulün terk edilmesi gerektiği, nâib tayininde belirlenen miktardan fazla ücret alan ve verenlerin cezalandırılacağı, geçinemeyen nâiblerin şeyhülislamlığa başvurması gerektiği ifade edilmiştir²⁵⁵. Dolayısıyla bozulan ekonominin adli teşkilata yansıması göz ardı edilmemiştir.

Nâibin atanması, azli ve görevleri dışında farklı konularda da düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin Tanzimat'tan hemen önce kadı ve nâiblerin giyim ve kuşamı hakkında 6 Haziran 1838 tarihli bir düzenleme yapılarak Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır²⁵⁶. Buna göre resmi törenlerde giyilecek kıyafetler yeniden düzenlenmiş, resmi kıyafetlerde bir

²⁵³ **Bolat, Cahide** (1993) 'Tanzimat Dönemi'nde Kadılık Kurumu (1839-1876)', (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 12-13; **Yurdakul, İlhami** (2017) Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 140; **Çadırcı** (1991) s. 81; **Sezer Feyzioğlu**, s. 46-47.

²⁵⁴ **Çadırcı** (1991) s. 82; **Bolat**, s. 15.

²⁵⁵ **Sezer Feyzioğlu**, s. 49-51.

²⁵⁶ **Sezer Feyzioğlu**, s. 57-58.

müddetten beri yaşanan düzensizlik giderilmeye çalışılmıştır. II. Mahmut'un memurların giyimleri hususundaki ıslahatları nâibler için de geçerli olmuştur²⁵⁷.

II. Mahmut tarafından 1838 yılında çıkarılan Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'nin²⁵⁸ hükümleri oldukça dikkat çekicidir. Kanunnamenin girişinde, şeriat hizmetinde bulunanlar arasında suç işleyen kimselerin bulunduğu, bilhassa nâiblerin durumlarının bilinmediği, nâibler arasında uygunsuz davranışlarda bulunanların olduğu ve bunların hakkında gelmek ve diğerlerini uyarmak amacıyla söz konusu kanunnamenin yayınlandığı ifade edilmiştir. Kanun, *“büyük ve küçük her kim olur ise olsun hükumat-ı şer’iyede bulunanlar”* yani kadı ve nâiblerin karar verirken dostluk veya rüşvet ile haksızlık yaptığı anlaşılır ise alınan rüşvetin iade edilerek söz konusu kadı veya nâibin tazir ile cezalandırılacağını düzenlemiştir²⁵⁹. Arpalık sahibi ulemanın, kendilerine arpalık olarak bırakılan kazalara nâib tayin ederken alması gereken harç ve aylıktan fazla olacak şekilde rüşvet aldığı anlaşılır ise alınan rüşvetin geri isteneceği, aracılık edenlerin cezalandırılacağı, rüşvet vermek suretiyle nâib olanların ise görevden alınacağı düzenlenmiştir²⁶⁰.

Hizmet-i şeriat talebinde bulunan fakat ilmi açıdan ne durumda olduğu bilinmeyen kimseler şeyhülislam nezaretinde şeriat işlerinde çalışmış üç ya da dört kişi tarafından sınava tabi tutulacak, şeriatın gereklerini yerine getirebilecek yetenekte olanlara şeyhülislam tarafından mühürlü pusula yani yeterlik belgesi verilecektir. Yeterli görülmeyenlere ise ehliyetli olmadıkları müddetçe şeriat hizmeti talebinde bulunmamaları cevabı verilecektir. Ehliyetli olmayan kimseler herhangi bir yolla şeriat hizmetine dahil olmuşlar ise görevden alınacaktır²⁶¹. Bu madde açıkça ehliyetsiz hakimlerin bu kurumdan temizlenmesini hedeflemiştir.

²⁵⁷ II. Mahmut devlet idaresinden memurların giyim kuşamına kadar geniş bir yelpazede yenilikler gerçekleştirmiştir. II. Mahmut'un devlet teşkilatı ve diplomasi reformları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **Akılmaz, Gül** (2019) Siyasi Tarih, 2. Baskı, Ankara, Seçkin, s. 147-161.

²⁵⁸ 1838 yılında Tarik-i İlmi'ye Dair Kanunname'nin yanında memurlar hakkında da ceza kanunnamesi çıkarılmıştır. Bu kanunnameler Türk hukuk tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. İlk kez belli bir sınıf, kanunda yazılı suçlar dışında bir suç ile itham edilemeyecek ve yine kanunda yazılan cezalardan başka bir ceza ile cezalandırılmayacaktır. Had cezası dışında ölümle cezalandırılma kaldırıldığından siyaseten katl cezası son bulmuştur. Dolayısıyla kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi, ulema ve memur sınıfıyla sınırlı da olsa söz konusu kanunnameler ile Osmanlı hukukuna girmiştir. **Bozkurt, Gülnihal** (2010) Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 46; **Mumcu, Ahmet** (2017) Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, 4. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, s. 154.

²⁵⁹ **Çadircı** (1981) s. 149.

²⁶⁰ **Çadircı** (1981) s. 150; **Mumcu** (2005) s. 277.

²⁶¹ **Çadircı** (1981) s. 150-151.

Kanunname şeriat hizmetine girmek isteyenler için yapılacak sınavın ne şekilde olacağını da düzenlemiştir. Sınavda fetva suretleri ve fıkıh kitaplarından dersler Türkçe ve Arapça metinlerde gösterilerek kişinin okuma, anlama ve muhakemesi ölçülecek, sınav sonucunda zayıf, orta, iyi, pekiyi olarak değerlendirilenler derecelerine göre kaza hakimliklerine atanacaktır. Bu derecelerden hiçbirini elde edemeyenlere ise ilim tahsil etmesi tavsiye edilecektir²⁶². Dolayısıyla kanunname hakim olarak atanacak kimselerin ilmi bilgisinin ölçülerek atanmasını düzenlemiş, bu suretle şeri bilgisi eksik kimselerin bu kuruma verdiği zararı önlemeyi hedeflemiştir.

Kanunnamede hangi kazalara nâib tayin edilebileceği ele alınan bir diğer husustur. Buna göre bir sancak dahilinde bulunan küçük kazaların adli işleri yakınlarındaki büyük kaza hakimi tarafından görülecektir. Büyük kaza ile aralarında altı saatlik mesafe olan kazalara ise büyük kaza hakimi yerliden veya kendi adamlarından nâib atayacaktır. Bölgede büyük kaza olmaması halinde ise iki, üç ya da daha fazla kaza birleştirilerek bir nâib görevlendirilecektir²⁶³. Bu altı saatlik mesafe, ihtiyaç olduğunda bir gün içerisinde ulaşılabilir mesafe olarak belirlenmiş olmalıdır. Altı saatte gidilen bölgeden altı saatte dönüleceği ve işlem için harcanacak vakit düşünüldüğünde o dönem için aynı günde gidip dönülemeyeceği; altı saatten az mesafelerde ise aynı gün içinde gidip dönülebileceği düşünülebilir. Bu bakımdan altı saatten az mesafelerde nâibe ihtiyaç duyulmamış olmalıdır. Diğer yandan yerli halktan nâib tayin edilebileceğinin bu hükümde yer alması ile Osmanlı'da uzun süredir uygulanan “*yerliden nâib olmak memnûdur*” yasağı sınırlandırılmıştır²⁶⁴. Zira şer‘iye sicil kayıtlarında rastladığımız 1846 yılına ait bir kayda göre söz konusu yasak Divan-ı Hümayun tarafından hala yürürlükte kabul edilmiştir²⁶⁵.

²⁶² Çadırcı (1981) s. 151-152.

²⁶³ Çadırcı (1981) s. 145, 152. Benzer uygulamaların kanunname tarihinden önce başladığı görülmektedir. 2 Ağustos 1812 (23 Receb 1227) tarihinde kasabalarına kadı tayin edilmesini isteyen yöre halkının bu isteği kabul edilmemiş, onun yerine kasabanın yakın olduğu kaza kadısının mürasele vererek bir nâib ataması ve şeri işlerin söz konusu nâib tarafından görülmesine karar verilmiştir. Yurdakul (2017) s. 139.

²⁶⁴ “*Ve eğer altı saatten ziyade baid olur ise kendisinin nezaretiyle ... yerliden ve gerek kendi ademlerinden ... nâib tayin eyleye.*” Çadırcı (1981) s. 152; Demir (1994) s. 44; Akman, Mehmet (2004) Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması, İstanbul, Eren Yayıncılık, s. 44. Yerliden nâib atanmaması yasağı genellikle “*... yerliden nâib olmak memnû iken...*” şeklinde farklı belgelerde ifade edilmiştir. Çelik, Buket (2020) Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774), (Doktora Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 101; Yörük, Gül (2019) Osmanlı’da Devlet-Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikayet Defteri (1727), (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 114; Dağışan, Hüseyin (2019) 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-60), (Yüksek Lisans Tezi), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 158-159.

²⁶⁵ “*... Mevlana Eğin Kadısı ... Eğin Kazası ahalisi südde-i saadetime arzuhal idüb yerliden naib olmak memnu iken sen ki kadı-i muma-ileyhsin kaza-i mezburda naib olan Abdurrahman naib yerliden olmağla her varan kadılara naib olub ... naib-i merkum fi-ma-bad naib hidmetinde istihdam olunmamak babında emr-i şerifim sudurını istirham itmeleriyle Divan-ı Hümayun’umdan kanunı sual olundukda yerliden naib olmak*

Dolayısıyla yerli nâibler ancak aynı sancak dahilindeki büyük kaza hakimleri tarafından aralarında altı saatten fazla mesafe bulunan küçük kazalara tayin edilebilecektir.

Kanunnamede adli işlerle görevli kimselerin rüşvet alması ve vermesi hususu ayrıntılı olarak ele alınmış olup rüşvet ile hakim olarak atananların azledileceği, yöredeki kamu görevlilerine rüşvet verenlerin, mahkemeye başvuranlardan rüşvet alanların, tereke taksiminde belirli olan resim ve harçlardan fazla bedel alanların, halkın huzurunu bozacak davranışlarda bulunanların, devlet işlerinin yürütülmesinde rehabet içinde olanların cezalandırılacağı düzenlenmiştir. Adli işlerin görülmesinde emsallerinden üstün başarı gösterenler ise ödüllendirilecektir. Bu kurallar çerçevesinde tayin olunan hakim ve nâibler ehil olacaklarından şeriata uygun kararlar verilecektir. Çözümü zor olan davalar taşrada müftüye İstanbul'da şeyhülislama sorulacaktır²⁶⁶.

Osmanlı Devleti, Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'ne kadar kadıların görev yerlerine nâib göndermeyip bizzat gitmeleri ilkesini kural olarak izlemiştir²⁶⁷. Bu düzenleme ile kadının görev yeri olan kazaya bizzat gitmeyerek yerine nâib tayin edebileceği artık kanun çerçevesinde kabul edilmiştir. Rüşvetle ilgili hükümde geçen “...*fî mâba'd kazâlara niyâbeten ve asâleten gidecek nüvvâb efendiler ...*” ifadesi bu doğrultudadır²⁶⁸. Diğer taraftan kadı ve nâibler, sınav getirilmek suretiyle şeyhülislamlık nezdinde denetime tabi tutulmuştur²⁶⁹.

Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'ne 12 Aralık 1838 tarihinde eklenen zeyl de önemli hükümler içermektedir. Buna göre kanunnamenin yürürlüğe girmesinden önce tarik-i kazaya dahil olanların sınava tabi tutulması halinde pek çoğunun işsiz kalacağı anlaşıldığından bunların görevlerinde kalmalarına karar verildiği ifade edilmiştir.

memnu olmağla inha olunduğu üzere ...” Çelik, Berna (2003) ‘6 Numaralı Eğin Şer’iyye Sicili H. 1258-1264/M. 1842-1848’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 144.

²⁶⁶ Çadırcı (1981) s. 152-158. Zina davası hakkında verdiği recm kararı şeyhülislamıktan sorulan nâibin bu kararında dikkatli ve ihtiyatlı olması gerekirken gaflette bulunduğu, bu sebeple azledilerek cezalandırılması yönünde bir belge: “... Konya meclisinin mazbatası ve nâibinin ilamı meallerinde ... recm hususunun icrası lazım geleceği ... keyfiyet canib-i hazret-i meşihat penahiden ba-tezkere lede'l-istişar nâib-i mumailayhin mezkur ilamında min-küllü'l-vücuha tesamuhu olup bu hususta kemal-i ihtiyat ve dikkat lazımeden iken bu vecihle müsamaha ve içmaz-ı ayn ile recm ile hükmetmiş olduğundan kendisinin ... taziren ... azli ...” COA, A.}MKT.MVL.00023.00066.001, Ek-2.

²⁶⁷ Arpalık tevcihlerinde ise nâib gönderilmesi bizzat devlet tarafından bildirilmiştir. “Azmişâde Efendi'nin arpalık hükmüdür. ... sâbikan Anadolu Kazaskeri olan Azmişâde Mevlana Mustafa ... Rodosçuk kazasını ber-vech-i arpalık sana sadaka edip ilamı için tayin olunmuştur buyurdum ki; bir tevakkuf etmeyip kaza-i mezbûre tabi ber-vech-i arpalık mutasarrıf olup nâibin gönderip ahalisine icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye ettiresiz ... Be-makâm-ı Kostantiniye el-Mahrûse” İbicioğlu, Şeyda (2016) ‘1572 No’lu Tekirdağ (Rodosçuk) Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Tahlili’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 306.

²⁶⁸ Çadırcı (1981) s. 153; Akiba (2005) s. 46.

²⁶⁹ Akiba (2007) s. 12.

Böylelikle halihazırdaki nâibler arasında ilmi açıdan yetersiz bulunan kimselerin meslekten ayrılması gerçekleştirilememiştir. Ayrıca sınav usulü değiştirilerek şeyhülislamın belirleyeceği bilgili bir kişinin sınav yapacağı, iki kişinin de şahit olarak bulundurulacağı kabul edilmiştir²⁷⁰. Dolayısıyla üç ya da dört kişiden oluşacak sınav heyeti ortadan kaldırılmış, tek bir kişinin sınavı gerçekleştirmesi uygun görülmüştür. Bu durum, nitelikli kimselerin hakimlik görevine getirilmesinde geriye doğru atılan bir adım olmuştur.

Sonuç olarak III. Selim'in nâiblik kurumunu iyileştirmek amacıyla getirdiği hükümlerin benzerleri II. Mahmut döneminde de yürürlüğe konulmuştur. Aynı hususların farklı düzenlemelerde tekrar tekrar yer almış olması nâiblik kurumu hakkında getirilen bu kuralların uygulamaya sirayet edemediğini ve amaçlanan iyileştirmeye ulaşamadığını göstermektedir. Diğer taraftan devletin nâiblik müessesesindeki yozlaşmanın farkında olduğu ve bu gidişatı tersine çevirmek için çaba harcadığı anlaşılmaktadır. 1838 yılında çıkarılan Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi hakimlerin şeyhülislamlık nezdinde tabi tutulacağı sınav usulünü, hangi kazalara nâib tayin edilebileceğini ve özellikle rüşvet alma olmak üzere nâiblerin cezalandırılacağı halleri düzenlemiştir. Fakat aynı yıl kanunnameye eklenen bir zeyl ile kanunnamenin yürürlüğe girmesinden önce tarik-i kazaya dahil olanlar sınavdan muaf tutulmuş ve sınav usulünde heyetten vazgeçilmiştir. Bu açıdan zeyl, hakimlik kurumunun iyileştirilmesinde atılan adımlardan bir geriye dönüş niteliğindedir. Kanunname Osmanlı'da uzun süredir uygulanan "*yerlûden nâib olmak memnûdur*" yasağını sınırlandırmıştır. Diğer taraftan kanunname, o zamana kadar benimsenmiş olan kadıların görev yerlerine nâib göndermeyip bizzat gitmeleri politikasını terk etmesiyle de dikkat çekmektedir. Böylelikle nâiblerin mahkeme kürsülerindeki önlenemeyen varlığı resmen kabul edilmiştir. Son olarak denilebilir ki kurumdaki yozlaşma klasik dönemde başlamış ve bir anda gerçekleşmemiş, zamana yayılmıştır. Getirilen kanunnamelerdeki hükümler göz önüne alındığında kurumdaki yozlaşmanın nedenleri arasında ekonomik zorluklar da gösterilebilir. Zira yasaklanan ya da engellenmek istenen husus genel itibariyle rüşvet olmuştur.

4.3.2.2. Tanzimat Dönemi Örfi Hukuk Kaynaklarında Nâib

Tanzimat dönemi, Osmanlı hukuk sistemine köklü değişiklikler getirmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı hukuk kuralları ve yargı mercilerinde kapsamlı değişiklikler öngören Batı menşeli kanunlar yürürlüğe konulmuştur. Halihazırda

²⁷⁰ Çadircı (1981) s. 160-161.

yürürlükte bulunan şeri hukuk kuralları ise İslam hukuk tarihinde ilk kez kapsamlı ve sistematik bir şekilde kanunlaştırılmıştır. Tanzimat döneminde artık mahkemelere kadılardan çok nâiblerin başkanlık etmiş olması hukuki düzenlemelerde de kendisini göstermiş, kadı ve nâib kavramları adeta birbirine geçmiştir. Bu bakımdan kadı ve nâib ayırımına gidilmeden şeri hakimler hakkındaki Tanzimat dönemi örfi hukuk düzenlemeleri bu başlık altında incelenmiştir. Diğer taraftan nâiblik kurumu hakkında yapılan düzenlemeler ile nâibin görevine dair hükümler içeren düzenlemeler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

4.3.2.2.1. Nâiblik Kurumuna Dair Düzenlemeler

Tanzimat sonrası nâiblik kurumunun iyileştirilmesi çerçevesinde çok sayıda düzenlemenin yürürlüğe koyulmuş olduğu görülmektedir. Bunlardan başlıcaları Talimname-i Hükkâm, Nüvvâb Hakkında Nizamname, Tevcihat-ı Menâsıb-ı Kaza Nizamnamesi, Hükkâm-ı Şer‘iyye Nizamnamesi ve Hükkâm-ı Şer ve Memurin-i Şer‘iyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat şeklinde sıralanabilir. İlgili düzenlemeler nâiblik kurumuna dair ayrıntılı hükümler içerdiğinden ayrı başlıklar halinde incelenmesinde fayda görülmüştür.

4.3.2.2.1.1. Talimname-i Hükkâm

Tanzimat fermanından sonra nâibleri ilgilendiren düzenlemelerden ilki 1840 tarihli Talimname-i Hükkâm olmuştur. Bu düzenleme, nâiblerin tayin edilmesi ve maaşı hakkında oldukça önemli yenilikler getirmiştir. İlgili maddelere geçmeden önce Tanzimat yeniliklerinden olan “*muhasıllık meclisleri*”nden bahsetmek gerekmektedir. II. Mahmut döneminde yapılmasına başlanılan vergi sistemindeki değişiklikler Tanzimat Fermanı’nda iltizam sisteminin kaldırılmasıyla devam etmiştir. Hükümet vergi reformunu uygulamaya ilk olarak merkeze yakın eyaletlerde başlamıştır. Buralardaki sancaklara merkez tarafından “*muhasıl-ı emvâl*” denilen görevliler atanmış ve bu görevliler toplanacak vergilerin tespiti, dağıtımı ve diğer işlerin görüşülüp kararlaştırılması için sancak merkezlerinde muhasıllık meclisleri kurmakla görevlendirilmiştir²⁷¹. Talimname-i Hükkâm’ın birinci maddesinde nâiblerin atanması; muhasılların gönderildiği merkezi kaza nâibleri ile muhasıllık merkezine bağlı kaza nâibleri için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Buna göre merkezi kaza nâibleri şeyhülislam tarafından atanacaktır. Şeyhülislam, muhasılların gönderildiği

²⁷¹ Çadircı, Musa (1985) ‘Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)’, Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan, Ankara, TTK Yayınları, s. 258.

mevleviyet, arpalık, maişet ve mansıb statüsündeki kaza kadılarının elinden nâib tayin belgesi olan müraseleyi alarak bu muhassıllık merkezlerine atayacağı nâiblere verecektir. Görüldüğü üzere şeyhülislam doğrudan nâib tayin etmemekte, müraseleyi kadılardan alarak muhassıllık merkezlerine o kadılar yerine atanacak nâiblere vermektedir. Burada muhassıllık merkez nâibleri kadı yerine vekalet eden nâiblerdir. Muhassıllığa bağlı kazalara atanacak nâibler ise muhassıllık merkez nâibi tarafından atanacaktır. Burada da muhassıllık merkez nâibine, muhassıllığa bağlı kaza nâiblerinin atanma belgesi olan müraseleler yine şeyhülislam tarafından verilecektir²⁷². Böylelikle merkez kaza nâibleri tek bir yerden tayin edilecektir. Fakat Tanzimat reformları tüm Osmanlı topraklarında aynı anda uygulamaya koyulmamıştır²⁷³. Bu durum göz önüne alındığında reformların henüz uygulanmadığı bölgelerde nâiblerin tayininde eski usulün devam etmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca şeyhülislam bütün nâibleri değil, muhassıl merkez nâiblerini tayin edecektir. Muhassıl merkezlerine bağlı kazalara ise merkezdeki nâib tarafından atanacak nâibler gidecektir. Dolayısıyla nâibin nâib ataması da kabul edilmiştir.

Talimname-i Hükkâm'ın ikinci maddesinde ise nâiblere maaş verilmesi düzenlenmiştir. Bu maddede de nâibler muhassıllık merkez nâibi ve muhassıllık merkezine bağlı kaza nâibi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Muhassıllık merkez nâibleri Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye²⁷⁴ tarafından belirlenecek maaşı alacak, muhassıllık merkezine bağlı kaza nâibleri ise muhassıllık meclisi tarafından belirlenecek maaşı alacaktır. Bunlar dışında nâiblerin düzenlemiş oldukları hüccet ve senet karşılığında harç alması veya daha önceleri belirlenmiş olan harc-ı imza ve harc-ı defter gibi bedeller alması yasaklanmıştır. Bu noktada yine rüşvetin engellenmeye çalışıldığı görülmektedir. Nâibin hüccet ve senetleri karşılığında verilecek harçlar muhassıl meclisleri tarafından toplanacaktır. Muhassıl merkez nâiblerinin aldığı maaş, Maliye Nezareti'nin hazırladığı listede belirtilmiş olup

²⁷² Akiba (2007) s. 14-15. Akiba, bu düzenleme ile birlikte kadı tarafından tayin edilen nâiblerin artık şeyhülislam tarafından tayin edilmesi ve nâiblere maaş verilmesi usulünün getirilmesiyle nâibin kadı vekili statüsünün sona erdiğini ifade etmiştir. Tayin yetkisi açısından şeyhülislamın nâib tayinlerinde rol oynaması daha önceki tarihlerde başlamıştır. 1716 tarihli bir fermanla kazasker huzurunda sınava girerek başarılı kabul edilen kimselerin şeyhülislam tarafından onay verilmesi halinde kadı ve nâib olarak tayin edilebileceği düzenlenmiştir. Yine 1795 yılında çıkarılan bir fermanla arpalık ve maişet sahiplerinin yaşlılık veya hastalık sebebiyle nâib tayin edebilmeleri ancak şeyhülislamın bu kimseleri görmesiyle mümkün olabilecektir. Dolayısıyla nâiblerin atanması bakımından kadı vekili olmaktan çıkması, küçük adımlarla da olsa, 18. yüzyılda yani Tanzimat döneminden önce başlamıştır. Akiba (2007) s. 22-23; Akiba (2005) s. 46-47; Uzunçarşılı (2014) s. 268; Sezer Feyzioğlu, s. 36-37; Beyazıt, Yasemin (2010) 'Tanzimat Devri Şeyhülislamlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu', bilig, S. 54, s. 55.

²⁷³ Çadırcı (1985) s. 257-258.

²⁷⁴ Seyitdanlioğlu, Mehmet (1999) Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868), Ankara, TTK Yayınları; Kılınç, Ahmet (2015a) 'Bir Meclis-i Vâlâ Hükümü ve Tahlil', ADAM Akademi, C. 5, S. 1, s.23-29.

1500-7500 kuruş arasında değişmiştir²⁷⁵. 1840'ta Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de kazalara bağlı nâiblerin maaşlarının görüşüldüğü kayıtlarda geçmektedir. Meclise 53 muhassılıktan onlara bağlı 192 kazaya atanan nâib vekilinin isim ve maaşları bildirilmiş, meclis maaş miktarlarını uygun bulmuştur. Daha sonra bir irade-i seniyye çıkarılarak diğer kazalarda da yerel meclislerin nâib vekilleri için en fazla 1500 kuruş olacak şekilde maaş belirlenmesi istenmiştir²⁷⁶. İlgili hükümlerde muhassıllık merkezlerine bağlı kazalardaki nâiblerin muhassıl merkez nâiblerinin vekili olarak ifade edilmesi dikkat çekmektedir. Klasik dönemde nâiblik ücreti kadının mahkeme işleri karşılığında halktan almış olduğu harçlardan karşılanmıştır. Hatta kadıların görev yerlerine gitmeyerek nâib ataması ve nâibin orada almış olduğu harcın belli bir kısmını kadıya vermesi usulü zaman içerisinde nâiblerin halktan fazla ve hukuka aykırı gelir elde etmeye çalışmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu madde kadı ve nâib arasındaki söz konusu mali ilişkiyi ortadan kaldırması bakımından önemlidir²⁷⁷.

Talimnemenin üçüncü maddesi mahkeme harçları ile ilgili olup 5000 kuruştan fazla olan terekelerin tahrir ve taksimnin Rumeli ve Anadolu kazaskerleri tarafından değil kaza nâibleri tarafından yapılacağı zira kazaskerlere maaş verileceği²⁷⁸, taksim karşılığı olan resimlerin diğer mahkeme harçlarında olduğu gibi muhassıl meclisleri tarafından toplanarak muhassıl sandığına konulacağı düzenlenmiştir. Dördüncü maddede ise nâibin yanında çalışan müdür ve etbânın ücreti için vergiye bir şey eklenmemesi, bunun da nâibin maaşından karşılanması düzenlenmiştir. Fakat katip ve muhızır için gerekli görülmesi halinde meclisin kararı ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin onayı ile maaş bağlanabileceği ifade edilmiştir²⁷⁹. Burada da klasik dönemde kazaskerlerin görevleri arasında olan yüksek meblağlı tereke taksimlerinin kaza nâiblerinin görevleri arasına dahil edilmiş olması nâiblerin görev çerçevesine getirilen önemli bir yenilik olmuştur.

²⁷⁵ Çeşitli merkez muhassıllıkları nâiblerinin maaşı için bakınız: **Sezer Feyzioğlu**, s. 77-78.

²⁷⁶ **Akiba** (2007) s. 15-16, 20, 22.

²⁷⁷ **İnalçık, Halil** (2015) 'Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri', Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Haz. Halil İnalçık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, 5. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 173-174; **Akiba** (2007) s. 22-23.

²⁷⁸ Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra şeyhülislamlık makamında düzenlenen ve kazaskerler, fetva emini, maliye nazırı, hazine defterdarının katıldığı toplantı neticesinde alınan kararlar Temmuz 1839 tarihli bir layihada düzenlenmiş, layihada yer alan kararlar arasında Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine 12.500 kuruş aylık verilmesi de yer almıştır. **Sezer Feyzioğlu**, s. 71-72.

²⁷⁹ **Akiba** (2007) s. 16; **Ekinci**, (2017) Osmanlı Mahkemeleri, s. 316-317. Talimnemenin beşinci maddesinde, önemli devlet işlerinin, mühim meselelerin ve diğer dikkat edilmesi gereken maddelerin muhakeme edilmesi, görüşülmesi ve neticelendirilmesinin yerel meclise ait olduğu düzenlenmiştir. Burada kastedilen başlıca maddeler ceza, vergi ve yerel idare hakkındaki sorunlar olmuştur. Altıncı madde, gerektiğinde talimnameye ekleme yapılabileceğini düzenlemiş, yedinci madde şeri hakimın memuriyeti boyunca uyması gereken prensiplere yer vermiştir. **Akiba** (2007) s. 17.

Tanzimat reformlarından muhassıllık uygulaması devletin gelirinin düşmesi sebebiyle sürdürülememiş, muhassıllık kaldırılarak yerine defterdarlar atanmıştır. Muhassıllık merkezleri birleştirilmek suretiyle 138'ten 41'e indirilmiştir. Önce sayısı azaltılan memurların daha sonra maaşları azaltılmıştır. 1841 yılı Ağustos ayında Bab-ı Meşihat tarafından nâiblerin maaşları tekrar belirlenmiştir. Yeni düzenlemeye göre nâibin ortalama maaş miktarı merkezi kazalarda 4706 kuruş, eski muhassıllık merkezi kazalarında 1454 kuruş, diğer kazalarda ise 528 kuruşa gerilemiştir. Fakat azaltılan maaşlar dahi devlete ağır gelmiş, 1841 yılı Eylül ayında Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de yapılan müzakerede nâiblerin maaşı tamamen kaldırılmıştır. Nâiblerin eskisi gibi mahkeme harçlarından uygun bir pay alacağı ilgili belgede şu şekilde ifade edilmiştir: "...ba'de-zîn mahkeme hâsılâtı ne ise muhassıllar tarafından alınmayup nâ'ib efendilere â'id olmak...". Bununla birlikte şeri hakimlerin daha önceleri vergi tevzii karşılığında aldığı ve talimname ile kaldırılan harc-ı imza ve harc-ı defter geri getirilmemiştir²⁸⁰. Dolayısıyla nâiblerin maaş alması bir yıl kadar sürmüş, sonrasında eskisi gibi mahkeme gelirlerinden ücret alması uygulamasına dönmüştür. Bu da ekonomideki sıkıntıların adli teşkilat mensuplarının ücretlerine yansımaları göstermektedir.

1841 yılında nâiblerin tayini hakkında da değişikliğe gidilmiş, talimnamede muhassıllık merkez nâibleri tarafından atanması düzenlenen merkeze bağlı kaza nâiblerinin artık şeyhülislam tarafından tayin edilmesine karar verilmiştir²⁸¹. Böylelikle hem merkez kazalarının nâibleri hem de merkeze bağlı kaza nâibleri tek bir yerden ve devletin merkezinden atanacaktır. Bu değişiklik, merkeze bağlı kaza nâiblerinin muhassıllık merkez nâiblerinin vekili (nâibi) olmasına da son vermiştir.

Netice itibariyle 1840 tarihli Talimname-i Hükkâm nâib atamalarının şeyhülislamlık nezdinde toplanması ve nâiblere maaş bağlanmasıyla önemli yenilikler getirmiştir. Muhassıl merkez nâiblerinin bu merkezlere bağlı kaza nâiblerini tayin etmesiyle nâibin nâib tayin etmesi söz konusu olmuştur. Maaş uygulaması ise ekonomik sorunlar neticesinde devam ettirilememiş ve eskiden olduğu gibi nâiblerin mahkeme harçlarından gelir elde etmesi usulüne dönmüştür.

²⁸⁰ İnalçık (2015) s. 186; Akiba (2007) s. 24-26; Çadircı (1985) s. 264; Bolat, s. 34-35.

²⁸¹ Akiba (2007) s. 27-28.

4.3.2.2.1.2. Nüvvâb Hakkında Nizamname

Tanzimat döneminde kadı ve nâibler hakkındaki düzenlemelerden bir diğeri 5 Nisan 1855 tarihinde yürürlüğe konulan Nüvvâb Hakkında Nizamname²⁸² olmuştur. 12 bendden oluşan bu düzenleme başlığından da anlaşıldığı üzere hakimleri nâib şeklinde anmıştır. Söz konusu nizamname nâibleri (hakimleri) beş sınıfa ayırmış, atama ve sınıflandırma esaslarını düzenlemiştir. Birinci sınıf, mevleviyet rütbesinde ve yüksek kademedeki müderrislerden; ikinci sınıf, bunların altındaki devriye mevleviyet rütbesindekiler ile müderrisler ve ileri gelenler arasındaki arif ve meşhur olan kadılardan; üçüncü sınıf, şeri hizmetlerde yetiştirilmemiş olup sınav ile kabiliyetleri belirlenecek mevali ve müderrisler ile ikinci sınıf kadıların altında olanlardan; dördüncü sınıf, bunlara kabiliyet bakımından yakın olanlardan ve son olarak beşinci sınıf, şartları belirlenen sınav ile nâib olmaya hak kazananlardan oluşturulmuştur²⁸³. Nizamnamede, mevleviyet ve yüksek derecedeki müderrisler ile kadıların nâib statüsünde görev alarak hakimlik yapabileceği düzenlendiğinden şer'îye mahkeme hakimleri için açıkça nâib ifadesi kullanılmıştır.

Nizamnameye göre her sınıftaki nâiblere, rütbe ve durumlarına göre kaza tahsis edilecek, her sınıf kendisine tahsis edilen kazaya atanacak, başka sınıftaki kazalara atanamayacaktır. Nâib, kendi sınıfının üstündeki sınıflara geçebilmek için talepte bulunamayacak, rica ve iltimas kabul edilmeyecektir. Görevi boyunca bir kusuru veya hakkında bir şikayet olmayan nâib bir üst dereceye atanmak isterse, nizamnamenin 11. maddesinde düzenlenen meclis tarafından kabul ve padişahın onayı ile bir üst sınıf rütbesine geçebilecektir. Bir sınıftan nâibin değişmesi gerektiğinde yerine o kaza derecesinde olan nâiblerden biri atanacaktır. Eğer bu dereceden isteyen olmazsa alt derecedeki nâiblerden biri atanacaktır. Bu durumdaki nâib meclis tarafından kabul ve padişah onayı şartlarını sağlamak zorundadır. Bununla birlikte söz konusu nâibin sınıfı bu tayin ile değişmeyecektir²⁸⁴.

Nizamnamenin dördüncü bendinde, kazalar da sınıflandırılmıştır. Buna göre büyük eyalet merkezleri ve bu merkezlerin büyüklüğüne benzer büyüklükte olan şehir nâiblikleri birinci sınıf, sancak merkezleri ve benzerleri yer nâiblikleri ikinci sınıf, bunlara yakın

²⁸² Düstur I, C. I, s. 321-324.

²⁸³ Düstur I, C. I, s. 321.

²⁸⁴ Düstur I, C. I, s. 321-322.

büyükölükte olan yerlerin nâiblikleri üçüncü sınıf, daha küçük yerlerin nâiblikleri dördüncü ve beşinci sınıf nâiblik olarak belirlenmiştir²⁸⁵.

Nâiblerin görev süreleri, görev yerlerinin uzak olup olmamasına göre ikiye ayrılarak belirlenmiştir. Uzak mesafedeki kaza ve şehirlerde 24 ay, uzak olmayan kaza ve şehirlerde 18 ay süreyle nâiblik yapılacaktır. Görev süresinin bitimi yaklaştığında nâib azledilerek yerine başkası atanacaktır. Süre bitmeden önce nâibin istifası veya azlini gerektirir bir durum olmadıkça azl söz konusu olmayacaktır. Nizamname hangi hallerde azl gerektiğini de düzenlemiştir. Buna göre şariat ve yasalara uygun hüküm vermeyen, rüşvet alan, devlet malını zimmetine geçiren nâib azledilecek, ayrıca suçuna göre ceza kanunu hükümleri çerçevesinde cezalandırılacaktır. Nâibler hakkındaki şikayetlerin nasıl soruşturulacağı nâiblerin derecelerine göre farklılık göstermiştir. Kaza nâibi hakkında şikayeti olan halk bunu sancak kaymakamına iletcek, sancak meclisi durumu araştırdıktan sonra eyalet valisine tutanak ile bilgi verecek, bu kez eyalet meclisi iddiaların doğru olup olmadığını araştırarak ve gereğini yapacaktır. Sancak nâibi hakkında şikayet olması halinde nâib eyalet meclisine çağrılarak soruşturma yapılacak ve sonuç tutanakla arz edilecektir. Eyalet nâibi soruşturmaya konu olur ise eyalet meclisi inceleme sonucunu doğrudan şeyhülislamlığa bildirecektir. Hakimlerin halka karşı uygunsuz tutum ve davranışları olur da vali, memur ve meclis üyeleri tarafından üstü kapatılır ise bu kimseler ikaz edilecektir. Nâibler hakkında yapılan şikayetin asılsız olduğu anlaşılırsa asılsız şikayette bulunanlar ceza kanununa göre cezalandırılacaktır²⁸⁶.

Nizamnamenin son iki maddesi nâiblik sınavı hakkında önemli hükümler getirmiştir. Öncelikle İstanbul’da olan rütbe sahibi nâiblerden yeterli derecede bilgi sahibi olduğu bilinenlerin yoklaması yapılacaktır. Diğerleri ise şeyhülislamlıkta oluşturulacak meclis tarafından sınava tabi tutulacaktır. Sınav sonucunda yeterli bulunanların hangi sınıfa mensup oldukları tezkerelerine yazılacak, yeniden tezkere verilenler için şerh düşölerek mühürlenecektir. Bu kişilerin isimleri de deftere kaydedilecektir. Taşrada olup görev süreleri bittikçe İstanbul’a gelen nâiblerin yoklamaları yapılacak, tezkerelerine şerh düşölülecek, isimleri deftere kaydedilecektir. Bu usuller dışında herhangi bir şekilde bir sınıfa dahil olduğu farkedilen nâiblerin tezkereleri dikkate alınmayacaktır. Ayrıca İstanbul’daki mahkemeler, nâib olmak isteyen kimseler için okul niteliğinde kabul edilecektir. Nâibliğe atanmak isteyenler bu mahkemelerden birine devam etmek suretiyle

²⁸⁵ Düstur I, C. I, s. 322.

²⁸⁶ Düstur I, C. I, s. 322-323.

usul-i hükümet ve kitabetin amelisini öğrenecek ve devam ettikleri mahkeme hakiminden alacakları devam süresi, yetenek ve nâiblik yapabilme niteliklerini içeren mühürlü ilmühaberle şeyhülislamlığa başvurarak sınava girmek istediklerini bildireceklerdir. Bu şekilde ilmühaber sahibi olmayanlar ise nâiblik sınavına giremeyecektir²⁸⁷. Görüldüğü üzere nâiblik kurumu içerisinde olup bunun gereğini haiz olmayanların kurumdan ayıklanması ve bu kuruma yeni gireceklerin nitelikli kimseler arasından seçilmesi amaçlanmıştır.

Nüvvâb Hakkında Nizamname'nin kadılık kurumunun yanında nâibliğin getirilmesi bakımından resmi bir girişim olarak değerlendirildiği doktrinde görülmektedir. Buna göre bozulan kadılık sistemini düzeltmek yerine bu sisteme dokunulmadan yeni bir nâiblik sistemi oluşturulmuştur²⁸⁸. Kadılıktan nâibliğe geçişin başlamasıyla kadılık itibarileşmeye başlarken nâiblik teşkilatı işlerlik kazanmıştır²⁸⁹. Diğer yandan nizamname ile nâiblik kurumunda meydana gelen yozlaşma giderilmeye çalışılmıştır. Zira nâib olarak atanacak kişiler müderris, kadı gibi kimseler arasından olacak ya da sınava tabi tutulacaktır. Sınava girmek isteyenler İstanbul mahkemelerinden birinde staj benzeri bir eğitimden geçtikten sonra sınava girmeye hak kazanabilecektir. Bu şekilde nitelikli olmayan kimselerin nâib olmasının önüne geçilecektir. Yine nâiblerin dahil oldukları sınıftan bir üst sınıfa geçmesi zorlaştırılmış bunun için şeyhülislamlıkta oluşturulan meclisin kabulü ve padişah onayı şartı getirilmiştir. Böylelikle bir nâib üst sınıfa geçerken bu sınıfa dahil olup olmayacağı yönünde değerlendirmeye tabi tutulacak eğer şartları sağlamıyorsa üst sınıfa geçmesi engellenmiş olacaktır. Nizamname, haksız yere azillerin de önüne geçerek görev başındaki nâibe güvence sağlamış, nâib hakkındaki şikayetlerin görev aldıkları sınıfa göre kimler tarafından soruşturulacağını ayrıntılı şekilde düzenleyerek farklı memurların bu soruşturmaya dahil olmasının önüne geçmiştir.

4.3.2.2.1.3. Tevcihat-ı Menâsıb-ı Kaza Nizamnamesi

5 Nisan 1855 tarihli Tevcihat-ı Menâsıb-ı Kaza Nizamnamesi²⁹⁰, aynı tarihli Nüvvâb Nizamnamesi'nden daha ayrıntılı olup kaza görev süresini azaltmak ve sınıflardaki

²⁸⁷ Düstur I, C. I, s. 323-324. Ancak İstanbul mahkemelerinde çok sayıda katibin bulunması, bu stajdan istenen verimin alınmasına mani olmuştur. Bu sebeple nâiblerin uygulamayı öğrenebilmeleri amacıyla aynı yıl Muallimhane-i Nüvvâb okulu açılacaktır. **Yurdakul, İlhami** (2019) 'Mekteb-i Nüvvâb', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. Ek-2, s. 240.

²⁸⁸ **Akiba** (2005) s. 49-50.

²⁸⁹ **Beyazıt** (2010) s. 62.

²⁹⁰ Düstur I, Tertip I, C. I, s. 315-320, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, s.e.t. 01.03.2022.

hareketi düzenlemek amacıyla yapılmıştır²⁹¹. Zira yürürlüğe konulan kanunların amaçlandığı gibi kadı sayısını azaltmadığı aksine bu sayının giderek arttığı görülmüştür. Buna göre Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerinde kadı atanması için daha önce yılda dört kez toplanan divan, Muharrem ve Recep aylarında olmak üzere yılda iki kez toplanacaktır. Divan sonunda kadı adayları sınava tabi tutulacak, sınav komisyonunda şeyhülislamlığı temsilen bir nazır bulunacaktır. Son görevinden ayrılışının üzerinden on beş yıl geçenlere görev verilmeyecektir²⁹².

Sınavı kazananların kişisel bilgileri, tayin edildikleri kazalar ve görev süreleri iki defter halinde tutulacaktır. Bir defter şeyhülislamlığa bir defter ruznamçe dairesine gönderilecek, padişahın onayı üzerine tevcih tezkereleri düzenlenecektir. Yılda iki kez toplanan divanlara başvuru yapılmaksızın gerekli görülen hallerde de tayin yapılabilecek; atanmaların isimleri, kazaları, görev süreleri iki defter halinde kayıt altına alınacaktır²⁹³. Ancak yılda iki kez yapılacak sınavlar dışında ehil olsun ya da olmasın kimse birinci veya ikinci rütbeden yukarı derecede göreve atanamayacaktır. Kazalara tayin edilenler, görev süreleri tamamlanmadan bir üst derecedeki kazaya tayin edilemeyecektir. Bekleme süresini tamamlayanlar şeyhülislamlığa bizzat başvuracak, belgeleri incelendikten sonra padişahın onayı ile atanacaktır. Görev sürelerinde uzatma gereken kadıların bu işleminde de atamadaki usul izlenecektir. Uzatma süreleri Rumeli kaleminde sitte, ûla, karib; Anadolu kaleminde sitte, mûsile ve saniye rütbelerindeki kaza sahipleri ve onlara tayin edilen zamandan süreleri eksik olanlara en çok 16 ay, aşağı rütbede olanlara ise en çok 12 aya kadar olmak üzere sınırlı tutulmuştur²⁹⁴.

Seyfiye ve kalemiyeden olanlar ile diğer rütbelerdeki maaş sahipleri kadı olarak atanmayacaktır. Yeniden atanma başvurusu, görev süresinin bitmesine üç aydan fazla zaman var ise yapılamayacaktır. Taşrada bulunanların bizzat İstanbul'a gelmemeleri

²⁹¹ 6 Nisan 1855 tarihinde Takvim-i Vekayi'de Kuzât ve Nüvvâbın Suret-i Hareket ve Rûsumâtına Dâ'ir Bâ-İrâde-i Seniyye Karargîr Olan Usulü Şâmil Tenbîhat adıyla bir karar yayınlanmıştır. Kararda kadı ve nâiblerin kanuna aykırı işlemlerinden, halktan fazla vergi ve harç aldıklarından bahsedilmiş olup bu hususların önlenmesi için padişah onayı ile alınan kararlar bildirilmiştir. Söz konusu kararlara uymayan kadı ve nâibler hakkında eyalet ve sancak meclisleri soruşturma yapacak, tutanaklar gereğinin yapılması için şeyhülislamlığa gönderilecektir. Kararın ayrıntılı hükümleri için bakınız: **Bolat**, s. 41-46. Bu düzenleme ile kadı ve nâiblerin gelirlerini arttırmak amaçlı fazla bedeller aldıkları, özellikle nahiyelerde görev alan nâiblerin bu yola başvurduğu, bu durumun nâiblerin mansıb ve maişet mutasarrıfları tarafından atanmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Nâiblerin merkez tarafından tayin edilmesiyle bu sorun giderilebilecektir. Bu amaçla kadılar nâiblerin atama hiyerarşisinden çıkarılmıştır. **Beyazıt** (2010) s. 61. Karar, klasik dönemdeki sorunların devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

²⁹² Düstur I, C. I, s. 315.

²⁹³ Düstur I, C. I, s. 316.

²⁹⁴ Düstur I, C. I, s. 317.

halinde atamaları yapılmayacaktır. Usulüne uygun belgesi bulunmayanlar görevden alınacak, belgeleri eksik veya kaybolmuş olanların başvurusu halinde mazeretleri haklı görülürse yeniden belge verilecektir²⁹⁵. Görüldüğü üzere kadılık yapanlar ve yapacak olanlar sıkı bir denetime tabi tutulmuş, dışarıdan bu mesleğe giriş zorlaştırılmış, gerçeğe aykırı belgelerle mesleğe giriş engellenmeye çalışılmıştır.

4.3.2.2.1.4. Hükkâm-ı Şer‘iyye Nizamnamesi

1873 tarihli Hükkâm-ı Şer‘iyye Nizamnamesi²⁹⁶ ile Nüvvâb Hakkında Nizamname’nin hükümlerinde değişikliklere gidilmiş, hakimlerin sınıflandırılması ve atanmaları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre haremeyn-i muhteremeyn payesini alanlar birinci sınıf, bilad-ı hamse ve mahrec mevalisi olanlar ikinci sınıf, mevali-i devriye ile yüksek müderrisler üçüncü sınıf kabul edilmiştir. Şeyhülislamın uygun görmesi halinde ikinci ve üçüncü sınıf mensupları, ehliyetlerine göre bir üst sınıf mensubu kabul edilebilecektir. Şimdiye kadar sınava girmek suretiyle ehliyetleri onaylanarak şehadetname alan kimseler ise imtihan tezkerelerinde yazan sınıfa dahil olacaklardır²⁹⁷. Nüvvâb Hakkında Nizamname’de görevi boyunca bir kusuru veya hakkında bir şikayet olmayan nâibin bir üst dereceye atanmak istemesi halinde, aynı nizamnamenin 11. maddesinde düzenlenen meclis tarafından kabul ve padişahın onayı aranmış iken, bu düzenlemede ilk üç sınıf için şeyhülislamın uygun görmesiyle üst sınıfa geçiş olabileceği kabul edilerek nâiblerin sınıf değiştirmesi kolaylaştırılmıştır.

Sınıfları belirlenmiş olanlar haricinde olup üç yıl fetvahaneye devam etmiş olanlar ile İstanbul ve bilad-ı selase şer‘iye mahkemelerinde vekayi kitabette veya niyabette istihdam olanlar, ehliyet derecelerine göre yalnız üçüncü, dördüncü ya da beşinci sınıftan birine, Meclis-i İntihab’ın²⁹⁸ kararı ve şeyhülislamlığın onayı ile kaydolabileceklerdir. Vilayetlerde üç yıl müftülük yapan kimseler, Muallimhane-i Nüvvâb öğrencileri gibi

²⁹⁵ Düstur I, C. I, s. 318-320.

²⁹⁶ Düstur I, C. II, s. 721-725.

²⁹⁷ Düstur I, C. II, s. 721.

²⁹⁸ Meclis-i İntihab-ı Hükkâm-ı Şer‘iye, şeyhülislamlığın iş yükünün artması neticesinde kurulmuş olup şer‘iye mahkemeleri hakimlerinin seçiminde öncelikle bu meclisin kararı dikkate alınmıştır. Meclis, kadı veya nâib olmak isteyen medrese mezunlarının yeterliliğinin incelenmesi, uygun görülenlerin kazalara atanması, yeterli bulunmayanların Muallimhane-i Nüvvâb’a devamının sağlanması, tüm bunlara rağmen göreve uygun bulunmayanların meşihate bildirilmesi hususlarında görevli olmuştur. 1917 yılında şer‘iye mahkemelerinin Adliye Nezareti’ne bağlanması ile görevi sona eren meclisin kuruluş yılı hakkında literatürde farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte meclisin 1855 yılında faaliyete geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. **Yakut, Esra** (2014) Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, 4. Baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 61; **Yurdakul** (2017) s. 193; **Yıldız, Kemal/Esengün Hasekioğlu, Ferda** (2019) ‘Muallimhane-i Nüvvâb’dan Medresetü’l-Kudât’a Osmanlı’nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar’, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 34, s. 414.

Meclis-i İntihab'da sınav yapılarak ehliyetlerine göre bu üç sınıftan birine kaydedileceklerdir. Mahkeme katipliği veya nahiye nâibliği gibi şeri hizmetlerde bulunanlardan nâib olmak isteyenler Muallimhane-i Nüvvâb'a gidecek, usulüne göre Meclis-i İntihab'da imtihan ile ehliyet dereceleri belirlenerek beş sınıftan birine kaydedileceklerdir²⁹⁹. Dördüncü ve beşinci sınıftan olup beş kez nâiblik yapanlardan her seferinde görevini iyi yaptığı tespit edilenler, Meclis-i İntihab tarafından düzenlenen mazbata ile bir üst sınıfa terfi ettirilecektir³⁰⁰. Burada da önceki düzenlemeden farklı olarak son iki sınıfa mensup nâiblerin üst sınıflara geçmesi için beş kez nâiblik görevini icra etmesi ve görevini iyi yaptığının tespiti halinde meclisin mazbata vermesi suretiyle sınıf değiştirmesi düzenlenmiştir.

Nâiblerin sınıflarına göre gideceği bölgeler de ayrılmıştır. Buna göre maaşı beş bin kuruş ve fazlası olan bölgelere birinci sınıf, dört bin beş bin arası olan bölgelere ikinci sınıf, üç bin dört bin arası olan bölgelere üçüncü sınıf, iki bin üç bin arası olan bölgelere dördüncü sınıf, son olarak maaşı iki bin kuruş ve aşağısı olan bölgelere beşinci sınıf nâibler gönderilecektir. Bu bölgelere beş sınıftan birine dahil olmayanlar dışarıdan atanamayacaktır. Fakat Yemen, Bağdat, Trablusgarb gibi vilayetlerin kazaları için Arapça bilen kimseler belli şartları sağlamaları halinde beş sınıftan birine dahil edilmeden şeyhülislamlik tarafından kadı olarak tayin edilebilecektir³⁰¹. Nüvvâb Hakkında Nizamname'de nâiblerin sınıflarına göre gidecekleri görev bölgeleri; eyalet merkezi, sancak merkezi veya bu büyüklükte olmalarına göre taksim edilmiş iken bu nizamnamede nâiblerin görev alacağı bölgeler maaş miktarlarına göre belirlenmiştir. Dolayısıyla nâibler için maaş sisteminin tekrar uygulamada olduğu anlaşılmaktadır.

Hakimlik süreleri de bu nizamname ile değiştirilmiş, kişilerin görevden herhangi bir sebeple alınmayacağına dair güvence verilmiştir. Buna göre Bağdat, Diyarbakır, Erzurum, Trablusgarb, Bosna vilayetlerindeki kazaların şeri hakimliği iki buçuk sene, bunların dışındaki yerlerde iki sene süreyle yapılacaktır. Bu süre içerisinde istifa veya herhangi bir şikayet olmaz ise kişi görevinden azledilmeyecektir. Dolayısıyla Nüvvâb Hakkındaki Nizamnameye kıyasla görev süreleri uzatılmıştır.

Şeri hakimlerin sınıfları, görev başlangıç ve bitiş tarihleri, tercüme-i halleri, iyi hareket ve haklarındaki şikayetleri, sicill-i memurin-i şer'îye adı altında Meclis-i

²⁹⁹ Bu hükümle artık şeri hakimlik için belli bir okuldan mezun olma şartı aranmıştır. **Ekinci, Ekrem Buğra** (2017) Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), 2. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, s. 318.

³⁰⁰ Düstur I, C. II, s. 721-722.

³⁰¹ Düstur I, C. II, s. 722.

İntihab'da kayıt altına alınacaktır. İstanbul'da görev alan üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf nâiblerin imtihan tezkereleri zaman zaman Meclis-i İntihab tarafından kontrol edilecek, bekleme sürelerine göre sınıflarında açılacak nâibliklere tayin olunacaklardır³⁰².

Nizamnamede “*mesbukin*” adıyla tayin olunan nâiblerden de bahsedilmiştir. Buna göre bir sınıfta bulunanların rağbet etmediği kazalara mesbukin adıyla atanan nâibler, ellerinde mesbukine özel imtihan tezkeresi olup olmamalarına göre ikiye ayrılmıştır. İmtihan tezkeresi olan mesbukinler bir sınıfa dahil olmak isterlerse Muallimhane-i Nüvvâb öğrencileri için uygulanan usule göre Meclis-i İntihab'da sınav yapılarak üçüncü, dördüncü veya beşinci sınıftan birine kaydolacaklardır. Bu üç sınıftan aşağı derecede olanlar, eski durumlarında bırakılacaktır. İmtihan tezkeresi bulunmayan mesbukinler ise mutlaka Meclis-i İntihâb'da sınav olacak; üçüncü, dördüncü veya beşinci sınıftan birine girebilecek olanlar uygun sınıfa kaydedilecek, yeterli olmayanlara ise mesbukine özel imtihan tezkereleri verilecektir. Mesbukinden nâibliğe yeterli görülmeyenler, ilim tahsil etmeleri tavsiye edilerek defter-i nüvvâbdan çıkarılacaktır.

Birinci ve ikinci sınıf nâibliklere mutlaka şeyhülislamlık tarafından atama yapılacaktır. Söz konusu atamalarda nâibin görev bitimi, bekleme süresi ve gönderilecekleri yerin önemi dikkate alınacaktır. Üçüncü sınıf niyabetlere Meclis-i İntihab tarafından bu sınıftan hakimler kıdem sırasına göre tayin edilecektir. Bu sınıftan rağbet eden olmaz ise dördüncü veya beşinci sınıftan olanlara teklif edilecektir. Birinci ve ikinci sınıftan olan hakimlerin rağbet etmediği görevlere bu sınıf mensupları arasından uygun görülenler şeyhülislamlık tarafından tayin edilecektir. Dördüncü sınıftan olup boşalan kazalara rağbet olmaması halinde görev beşinci sınıf hakimlere teklif edilecek, kabul eden olmaması halinde mesbukinden infisal süresi en uzun olan atanacaktır. Dördüncü ve beşinci sınıf bir kaza nâibi azledilir veya vefat eder ise yerine Meclis-i İntihâb tarafından bu sınıftaki en kıdemli nâib tayin edilecektir.

Şeri hakimler hakkında şikayet söz konusu olduğunda bu durum vilayet valisinden sorulacak, soruşturma sonrası mazbata vali ve merkez nâibi tarafından gönderilecektir. Olay Meclis-i İntihab'a havale olunacak, yapılan inceleme neticesinde nâib hakkında tevbih, değiştirme, belirli bir süre görevden uzaklaştırma ya da bir sınıf indirme gibi cezalar uygulanabilecektir. Asılsız şikayette bulunanlar hakkında ise ceza kanunnamesi çerçevesinde işlem yapılacaktır. Nizamnameye göre nâibler hakkındaki işlemler Meclis-i

³⁰² Düstur I, C. II, s. 722-723.

İntihab ve şeyhülislamlık tarafından yapılacaktır. Şeri hakimlerden ve vilayetlerden gelen tezkereler, yazışmalar, dilekçeler Meclis-i İntihab'a havale edilecek, orada görüşüldükten sonra karar şeyhülislamlığa bildirilecektir. Nizamnamenin korunması Meclis-i İntihab'ın esas görevi olacaktır. Nizamnameye ekleme yapılması gerektiğinde bu durum meclis mazbatasına ile şeyhülislamlığa bildirilecektir. Nizamname hükümlerine aykırı olan eski nizamname (Nüvvâb Hakkında Nizamname) hükümleri geçersiz olacaktır³⁰³.

Sonuç itibariyle 1873 tarihli Hükâm-ı Şer'îye Nizamnamesi şer'îye mahkemeleri hakimlerinin atanmaları, sınıfları, görev süreleri ve maaş sistemini tekrar düzenlemiştir. 1855 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizamname'nin hükümleri genişletilmiş, yer yer değiştirilmiştir. Meclis-i İntihab'ın şeri hakimlerin sınava tabi tutulması, seçimi, sınıflandırılması ve tayininde oynadığı role kanunda yer verilmiştir.

4.3.2.2.1.5. Hükâm-ı Şer ve Memurin-i Şer'îye Hakkında Kanun-ı Muvakkat

1913 tarihli Hükâm-ı Şer ve Memurin-i Şer'îye Hakkında Kanun-ı Muvakkat şeri hakim ve şer'îye mahkemelerine dair kapsamlı düzenlemeler getirmiştir. Başlangıçta üç fasıl halinde hazırlanan kanunun birinci faslı İstanbul mahkeme ve hakimleri, ikinci faslı taşra mahkeme ve hakimleri, son faslı ise nahiye nâibleri hakkında olmuştur. İlmiye Encümeni'nde bu layiha değiştirilmiş ve altı fasıl halinde yeniden düzenlenmiştir. İlgili fasıllarda sırasıyla genel hükümler, mahkeme teşkilatı, kadılar hakkında hükümler, kadıların sorumluluğu, Medresetü'l-Kudat ve katiplerle nahiye nâibleri düzenlenmiştir. Kadı ve nâibler hakkındaki önemli yenilikler şu şekildedir: İtibari rütbelere göre tayin usulü yani sınıf sistemi kaldırılmış, ilmi rütbelere göre tayin usulü kabul edilmiştir. Taşra mahkemeleri vilayet, liva ve kaza merkezlerinde bulunacak, önemli vilayetlerdeki mahkemelerde daha önceleri bulunan bab nâibleri yerine müşavirler görevlendirilebilecektir. Kadı tayini, merkezdeki bazı kadılar hariç olmak üzere meşihat tarafından değil Meclis-i İntihâb-ı Hükâm tarafından yapılacaktır.

Esasen istenen kadıların süresiz tayin edilmesi iken pek çok kadının açıkta kalması ve mazuliyet maaşı verilmesi gibi neticelerin doğacak olması sebebiyle ilk olarak kadıların üç sene müddetle tayin edilmesi kabul edilmiştir. Sonrasında ise halihazırda Medresetü'l-Kudat'tan mezun olanlar ile eski kanun çerçevesinde mezun hükmünde kabul edilenlerin

³⁰³ Düstur I, C. II, s. 723-725.

hakim kadrolarına yeterli geldiği görülünce bunların sürekli olarak atanması; bunun dışındakilerin hakimler sınıfına dahil olabilmesi için Mekteb-i Nüvvâb mezunlarının daha önce vermiş oldukları sınavı vermeleri şart koşulmuştur. Yine kanuna göre, uzak bölgelere kadı bulmanın zor olması sebebiyle mektepten mezun olmayıp çoğu mahkeme hizmetinden yetişen mesbukların daha önceki gibi nâib adıyla geçici olarak tayin edilebileceği kabul edilmiştir³⁰⁴.

1855 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizamname'nin kadılıktan nâibliğe geçişin resmi bir girişimi olduğunu ifade eden Akiba, 1913 tarihli bu düzenlemeyi de nâiblikten kadılığa bir dönüş olarak değerlendirmiştir³⁰⁵. Bu son düzenlemeyle sınıf usulü ile tayin kaldırılmıştır. Daha önce süresiz hale getirilen şer'îye mahkemesi hakimliği³⁰⁶ bu kez üç sene ile sınırlandırılmıştır. Şeri hakimlerin atamaları bazı istisnalar hariç meşihat tarafından değil Meclis-i İntihâb-ı Hükkam tarafından yapılacaktır. Bu da hakim tayinlerinin artık şeyhülislamın yetkisinden çıkmaya başladığını göstermektedir. Diğer taraftan tayin ve görev süresi bakımından getirilen bu değişiklikler, Osmanlı'nın son yıllarında dahi şer'îye mahkemesi hakimliğinin bir sisteme kavuşturulamadığının işareti olmuştur. Nitekim nâiblik kurumu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1924 yılında kabul ettiği Mahakim-i Şer'îye'nin İlgasına ve Mahakimin Teşkilatına Ait Ahkam-ı Muaddil Kanun ile şer'îye mahkemeleriyle birlikte yürürlükten kaldırılacaktır³⁰⁷.

4.3.2.2.2. Nâibin Görevine Dair Düzenlemeler

Tanzimat sonrası yapılan düzenlemeler yalnızca nâiblik kurumuna ilişkin olmamış, nâiblerin görev ve yetkileri hakkında da hükümler mevzuatta yer almıştır. Bu noktada Osmanlı'nın ilk medeni kanunu olarak kabul edilen Mecelle ve Batılı mevzuat esas alınarak yapılmış olan usul kanunları ön plana çıkmaktadır. 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde de nâibler tarafından yapılacak işlemlere yer verilmiş olduğu burada belirtilmelidir.

³⁰⁴ **Ekinci** (2017) Osmanlı Mahkemeleri, s. 341-342.

³⁰⁵ **Akiba** (2005) s. 56.

³⁰⁶ 1875 yılında yapılan bir düzenleme, nâiblerin görev süresi bakımından oldukça önemlidir. Buna göre şer'îye mahkemesi hakimliğine atanacak kimseler, ilm-i kanundan imtihan olunacak ve süresiz olarak görev yapacaklardır. Dolayısıyla klasik dönemden itibaren uygulanmakta olup Tanzimat düzenlemelerinde de yer verilen görev süreleri kaldırılmış, şer'îye mahkemesi hakimliği süresiz hale getirilmiştir. **Ekinci** (2017) Osmanlı Mahkemeleri, s. 327.

³⁰⁷ **Cin, Halil** (1992) 'Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri', 150. Yılında Tanzimat, Ankara, TTK Yayınları, s. 26; **Doğangüzel, Betül** (2019) 'Tanzimat Döneminin Şeriye Mahkemeleri ve Kadıların Değişim Sürecine Etkisi, Adalet Dergisi, C. 1-2, S. 62-63, s. 59; **İpşirli** (2021) s. 158.

1868-1876 yılları arasında kitaplar halinde yürürlüğe koyulan Mecelle’de nâibler hakkındaki hükümler Kitabü’l-Kaza ve Kitabü’l-Beyyinat ve’t-Tahlif’te yer almıştır. Kitabü’l-Kaza’da yer alan ilgili maddeler incelendiğinde, yalnızca Hanefi fıkıh kitaplarında yer alan nâiblik hakkındaki hükümlerin kanuna alınmış olduğu görülür. Zira Mecelle farklı mezhep görüşlerine yer vermemiş, Osmanlı resmi mezhebi olan Hanefi mezhebinin görüşlerinden faydalanmıştır³⁰⁸. Mecelle’nin nâib hakkındaki maddeleri incelenirken ilk olarak Kitabü’l-Kaza’da yer alan maddeler ele alınmıştır. Söz konusu maddeler nâibin atanması, azli, hüküm kurması ve delil dinlemesi gibi hususlar hakkındadır.

Mecelle’nin 1805. maddesinde hakimın yetki verilmiş olması halinde nâib tayin ve azledebileceği, yetkisi olmaması halinde nâib tayin ve azledemeyeceği, hakimın ölümü veya azlolması durumunda nâibinin azlolmuş sayılmayacağı ifade edilmiştir³⁰⁹. 1806. maddede hakimın ve nâibin dinlemiş oldukları deliller ile hüküm kurması ele alınmıştır. Buna göre hakim bir dava ile ilgili dinlediği delilleri nâibine bildirdiğinde nâib tekrar söz konusu delilleri dinlemeden hüküm kurabilir. Aynı şekilde hüküm vermeye yetkili nâibin dinlediği delilleri hakime bildirmesi halinde hakim tekrar ilgili delilleri dinlemeden karar verebilir. Ancak karar vermeye yetkili olmayıp yalnızca araştırma ve keşif için delil dinlemeye yetkili olan kişinin bildirimi ile hakim hüküm kuramaz. Bu durumda hakimın delilleri bizzat dinlemesi gereklidir³¹⁰. Görüldüğü üzere Mecelle’nin bu iki hükmü, Hanefi fıkıh kitaplarında yer alan nâibin atanması, azli ve karar vermesi hakkındaki hükümlerin kanunlaştırılmış halidir.

³⁰⁸ Aydın, M. Akif (1989) ‘Mecelle’nin Hazırlanışı’, Osmanlı Araştırmaları, C. 9, S. 9, s. 43; Örsten Esirgen, Seda (2011) ‘Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?’, OTAM, S. 29, s. 41.

³⁰⁹ “Madde 1805: Hâkim eğer nasb ve azl-i naibe me’zun ise diğer kimseyi kendisine naib nasb ve anı azl edebilir; değilse edemez ve kendisinin ma’zul ya fevt olması ile naibi mün’azil olmaz. ... Binaenaleyh bir kazanın hâkimi vefat ettikde yerine diğer hâkim gelinceye dek ol kazada vuku bulan dâ’vayı hâkim-i müteveffanın naibi istima ve hükm edebilir.” Berki (1978) s. 410. Mecelle’nin 1466. maddesi vekalet hakkında olup şu şekildedir: “Madde 1466: Bir kimse vekil olduğu hususda başkasını tevkil edemez. Meğer ki müvekkil ona izin vermiş veyahut reyinle amel et demiş ola. Ol halde vekil başkasını tevkil edebilir. Ve bu vechile vekilin tevkil ettiği kimse müvekkilin vekili olur. Yoksa ol vekilin vekili olmaz. Hatta vekil-i evvelin azli ile yahut vefatı ile vekil-i sâni münazil olmaz.” Berki (1978) s. 307.

³¹⁰ “Madde 1806: Hâkimin istima eylediği beyyine ile naibi ve naibin istima eylediği beyyine ile kendisi hükmedebilir. Şöyle ki, hâkim bir da’va hakkında beyyine istima ve naibe ihbar eylese naibi iade-i beyyine etmeksizin ihbarı ile hükmedebilir ve hükm me’zun olan naib bir hususda beyyine istima edip de hâkime inha eylese hâkim iade-i beyyine etmeksizin naibin inhası ile hükmedebilir amma hükm me’zun olmayıp da ancak tetkik ve istikşaf için beyyine istimaına memur olan kimsenin inhası ile hâkim hükmedemeyip bizzat istima-ı beyyine etmesi lâzımdır.” Berki (1978) s. 411.

Mecelle 1809. maddesinde ise bir belde hakiminin ya da 1808. maddede³¹¹ bahsi geçenlerin o belde sakinlerinden biriyle davasının olması halinde söz konusu belde başka bir hakim var ise davanın onun tarafından görüleceği, başka bir hakimin olmaması durumunda davanın taraflarının belirleyeceği bir hakemin ya da hakimin nâib tayin etme yetkisi var ise atadığı nâibin veyahut civardaki başka bir kazanın hakiminin davayı görebileceği düzenlenmiştir. Tarafların bu yollardan birine rıza göstermemesi halinde devlet merkezinden müvella talep edebilecekleri ifade edilmiştir³¹². Dolayısıyla nâibin bir uyuşmazlığı bizzat görerek karara bağlayabileceği Mecelle'nin bu maddesinde ifadesini bulmuştur.

Mecelle'nin 1847. maddesi ise hakemin nâib sayılması halini düzenlemiştir. Tahkim hakkındaki bölümde yer alan bu maddeye göre hakemin karar vermesinden önce taraflardan her biri hakemi azledebilir. Fakat tarafların hakem tayin ettiği kimse, merkezden atanmış ve nâib tayin etmeye mezun hakim tarafından icazet verilmesi halinde bu hakimin nâibi sayılacaktır³¹³.

Mecelle'nin Kitabü'l-Beyyinat ve't-Tahlif kitabında yer alan ve nâibin de geçtiği maddeler tezkiye ve yemin ile ilgilidir. 1720. maddede alenen tezkiye düzenlenmiştir. Buna göre duruşmanın taraflarının hakim karşısında hazır bulunduğu halde duruşmaya getirilen müzekkiler eliyle şahitler tezkiye edilir. Yahut tarafların beraber olduğu halde şahitler tezkiye nâibi ile birlikte müzekkilerin yanına gönderilerek mahallerinde alenen tezkiye olunur³¹⁴. Yani Mecelle nâibin tezkiye işiyle görevlendirilebileceğini düzenlemiştir. Burada tezkiye nâibi, mahkeme dışındaki alenen tezkiyede, şahitleri tezkiye olunacak yere götürmekle görevli olmuştur.

³¹¹ “Madde 1808: Mahkûm-un-leh hâkimin usul ve fîruundan biri ve zevcesi ve hükmolunacak malda şeriki ve ecir-i hassı ve hâkimin infakiyle teayyüş eder adamı olmamak şarttır. Binaenaleyh, hâkim bunlardan birinin da'vasını istima ile lehine hükm edemez.” **Berki** (1978) s. 411.

³¹² “Madde 1809: Bir belde hâkiminin yahut madde-i ânifede mezkûr mensubâtından birinin ol belde ahalisinden bir kimesne ile da'vası olduğu suretde ol belde de diğer hâkim varsa onun huzurunda mura'faa olurlar. Ve eğer ol belde de diğer hâkim yoksa tarafeyn kendi rızaları ile nasb edecekleri hakemin yahut ol hâkim naib nasbına me'zun olduğu takdirde tarafından mansûb naibin veyahut civardaki diğer bir kaza hâkiminin huzurunda mura'faa olurlar. Ve tarafeyn bu suretlerde birine razı olmadıkları suretde tarafı sultanîden müvellâ istid'a ederler.” **Berki** (1978) s. 412.

³¹³ “Madde 1847: Muhakkemin hükmünden evvel tarafeynden her biri anı azledebilir şu kadar var ki tarafeyn anı tahkim edip de taraf-ı sultanîden mansub ve naib nasbına me'zun olan hâkim dahi anı müciz olsa hâkim anı istihlâf etmiş olmasıyla ol muhakkem bu hâkimin naibi menzilesinde olur.” **Berki** (1978) s. 421.

³¹⁴ “Madde 1720: Alenen tezkiye bu veçhile icra olunur yahut müterafıyan beraber oldukları halde şahidler tezkiye olunur yahut müterafıyan beraber oldukları halde şahidler tezkiye naibine terfikan müzekkilerin yanlarına gönderilerek mahallerinde alenen tezkiye olunurlar.” **Berki** (1978) s. 386.

Aynı bölümde nâib hakkındaki diğer bir hüküm olan 1744. madde ise yemin delili hakkındadır. Maddede yeminin yalnızca hakim veya nâibinin huzurunda gerçekleştirilebileceği düzenlenmiştir. Hakim veya nâibinden başka bir kimsenin huzurunda yapılan yeminden cayma geçerli olmayacaktır³¹⁵.

Tanzimat dönemiyle birlikte şer'îye mahkemelerinde ve yeni kurulan nizamiye, ticaret ve ceza mahkemelerinde uygulanacak yeni usul kanunları da yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu kanunlar ticaret, ceza ve hukuk olmak üzere ayrı ayrı kaleme alınmıştır. Şer'îye mahkemelerinde uygulanacak usul kuralları ise ayrıca düzenlenmiştir. Bunlardan 1861 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nde³¹⁶ nâib hakkında bir hükme rastlanılmamıştır.

1879 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı'nda³¹⁷ nâibin geçtiği maddeler mevcuttur. Kanunun 62. maddesinde menkul veya gayrimenkul bir malın bilirkişiler ile birlikte keşfi halinde mahkeme azalarından birinin nâib olarak tayin edileceği, keşif sırasında alınan malumatın nâib ve bilirkişiler tarafından imzalanarak taraflara ve mahkemeye verileceği düzenlenmiştir³¹⁸. Kanunun 87. maddesi şahitlerin ikametgahında dinlenmesi gerektiğinde, 95. maddesi ise yeminin mahkeme dışında yapılması gerektiğinde mahkemeden bir memurun nâib tayin edileceğini düzenlemiştir³¹⁹. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, keşifte görevlendirilen nâib hakim iken diğer işlemlerde görevlendirilen nâibin mahkeme memuru olmasıdır³²⁰.

³¹⁵ “Madde 1744: Yemin ancak hâkimin yahut naibinin huzurunda olur. Başka kimesne huzurunda olan yeminden nükûle i'tibar yoktur.” **Berki** (1978) s. 392. İslam muhakeme hukukuna göre de yemin kadı veya nâibin huzurunda icra edilmiştir. Osmanlı klasik dönem uygulaması aynı yönde olmuştur. **Yurtseven, Yılmaz/Çevik, Naci** (2020) ‘İslam Muhakeme Hukuku ve Klasik Dönem Osmanlı Uygulamasında Yemin Müessesesi’, ABÜHFD, C. 8, S. 15, s. 7, 10.

³¹⁶ **Demir, Abdullah** (2008) ‘İlk Usul Kanunu Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinin Transkripsiyonu’, e-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, S. 72, s. 1-31.

³¹⁷ Düstur I, Tertip I, C. IV, s. 257-317, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, s.e.t. 09.03.2022.

³¹⁸ Düstur I, C. IV, s. 271.

³¹⁹ Düstur I, C. IV, s. 277-278.

³²⁰ 1879 tarihli kanunda yer alan mahkeme azalarından birinin nâib şeklinde görevlendirilmesi günümüzde yürürlükte olan 6100 Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 183/A maddesinin üçüncü bendinde yer alan hükümle benzerdir: “Tahkikatın heyetçe yürütüldüğü iş veya davalarda mahkeme başkanı, belirli bazı tahkikat işlemlerini yapmak üzere, üyelerden birini naip hâkim olarak görevlendirebilir.” <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6100&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, s.e.t. 28.01.2023. Her iki hükümde de toplu hakimli mahkemelerde yargılamaya yardımcı işlemler için üyelerden biri mahkemeyi temsilen nâib adı altında görevlendirilmektedir. Dolayısıyla günümüzdeki nâib üye uygulaması da daha önce Osmanlı Devleti'nde yürütülmüş bir uygulamadır.

1879 tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkat'ta yalnızca dört yüzüncü maddeye getirilen zeylde nâiblerden bahsedilmiştir³²¹. Söz konusu hüküm hakimlerin yargılanması hakkındadır. Şer'îye mahkemelerinin hakimleri nâib şeklinde ifade edilmiştir. Nâiblerin şeri meseleler ile ilgili yargılanmaları şeyhülislamlık makamının, nizamiye mahkemelerinin görev alanına giren meseleler ile ilgili yargılanmaları ise Adliye Nezareti'nin³²² uygun görmesi ve bunu yazı ile bildirmesi halinde gerçekleştirilebilecektir. Bu ayrım nâiblerin şer'îye mahkemelerinin yanında nizamiye mahkemelerinde de görev almalarından³²³ ileri gelmektedir. Dolayısıyla Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı mevzuatında ve yargı teşkilatında meydana gelen ikilik nâiblik kurumunda da kendisini göstermiştir.

1917 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi'nde nâib hakkında önemli maddeler yer almıştır. Kararnamenin ilk maddesinde, şer'îye mahkemelerinin tek hakimli mahkemeler olduğu; yemin teklifi, keşif veya şahitlerin dinlenmesi gibi işlemlerin mahkeme dışında yapılması gerektiğinde kadı tarafından mahkeme katiplerinden bir kimsenin nâib olarak tayin edilebileceği düzenlenmiştir³²⁴.

İkinci maddede ise mahkeme müşavirlerinden bahsedilmiştir³²⁵. Buna göre şer'îye mahkemesinde bulunan müşavirler, kadının varlığında kendilerine havale edeceği, kadı yok iken bütün dava ve şeri konuları karara bağlayabilecektir. Dolayısıyla Osmanlı'nın klasik döneminden itibaren nâiblerin görevi olan kadıya vekaleten davaları görerek karara bağlama işi, bu kararname ile şer'îye mahkemelerinde müşavir denilen görevlilere verilmiştir. Birinci madde ile birlikte değerlendirildiğinde ise nâiblerin halen şer'îye mahkemelerinde mevcut olduğu fakat işlevlerinin yalnızca mahkeme haricinde yapılması

³²¹ "Dört yüzüncü maddeye zeyl: Kara bidayet mahkemelerinin reisleri ile azasının indel-iktiza muhakemeleri liva bidayet mahkemelerinde ve liva bidayet mahkemelerinin reisleri ile azasının muhakemeleri vilayet mehakim-i istinafiyesinde ve vilayet istinaf mahkemelerinin reisleri ile azasının muhakemeleri mahkeme-yi temyizde icra olunur. Nüvvâb-ı şerin niyabet-i şeriyyeye ait ahvalden dolayı muhakemeleri makam-ı meşihatın ve mahkeme-i nizamiye riyasetine ait ahvalden dolayı muhakemeleri Adliye Nezaretinin tensip ve işarlarıyla icra olunur. 5 Recep 1296." **Gökçen, Ahmet** (1994) '1296 (1879) Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı', Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 4, S. 1-2, s. 288.

³²² Adliye Nezareti hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **Demirel, Fatmagül** (2008) Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914) İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

³²³ **Ekinci** (2017) Osmanlı Mahkemeleri, s. 198-200.

³²⁴ "Madde 1: Mehakim-i şeriyyede hakim-i münferid usulü cari ve rüyet ettiği deaviden dolayı hüküm itası münhasıran kadıya aiddir. Teklif-i yemin, istima-ı şühud ve icray-ı keşf gibi mahkeme haricinde yapılmasına lüzum görülen hususatta kadı, ketebe-i mahkemeden birini dahi nâib tayin edebilir." **Akgündüz, Ahmed** (2011) İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Kamu Hukuku C. 1, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 905-906.

³²⁵ "Madde 2: Mehakim-i şeriyyede icabına göre bir veya müteaddid müşavir bulunur. Müşavir kadının hazır olduğu zamanlarda kendisine havale edeceği ve gıyabında bi'l-umum deavi ve hususat-ı şeriyyeyi rüyet ve fasl eder." **Akgündüz** (2011) C. 1, s. 906.

gereken işlerle sınırlandırıldığı görülmektedir. Hatta kararnamenin üçüncü maddesinde, kadının bulunmadığı sırada eğer mahkemenin müşaviri de yok ise mahkeme başkatibinin kadıya vekalet edeceği düzenlenmiştir. Sonuç olarak kararname, nâibin mahkeme dahilinde kadıya vekaletine son vermiş, yalnızca mahkeme haricindeki işleri görmek üzere katipler arasından nâib tayin edilebileceğini kabul etmiştir. Diğer taraftan ikinci maddenin gerekçesinde müşavirliklerin kazaskerlik, İstanbul, muhallefat-ı umumiye, evkaf, Galata ve Üsküdar kadılıkları ile işleri çok olan vilayet merkezlerinin şer‘iye mahkemelerine hasredildiği belirtilmiştir. Fakat gerekçenin devamında, ilerleyen zamanda bu sınırlandırmanın kaldırılarak gerek görülen diğer şer‘iye mahkemelerine de müşavirliğin getirileceği düşüncesiyle bu maddenin düzenlendiği ifade edilmiştir.

Son olarak kararnamenin dördüncü maddesi nahiye nâibleri hakkında olmuştur. Maddenin gerekçesinde, nahiye kadılarının görev ve yetkileri hakkında ayrı bir kanun taslağının hazırlandığı, bu sebeple bu kanunda konunun düzenlenmesine gerek kalmadığı, bununla birlikte hiç bahsinin geçmemesi halinde kanun kapsamının uyumunu bozacağı düşüncesi ile maddenin düzenlendiği ifade edilmiştir. Fakat sözü edilen özel kanun daha sonra çıkarılmamıştır³²⁶. Kanun maddesinde “*nahiye nâibleri*” denilirken gerekçesinde aynı kişiler için “*nahiye kadıları*” ifadesi kullanılmıştır. Yani nahiye hakimleri burada da nâib olarak anılmıştır. Dolayısıyla kadı ve nâib kavramlarının iç içe geçmesi, Osmanlı’nın sonuna değin kanunlarda kendisini göstermiştir.

Aile hukuku hakkında önemli düzenlemeler getiren 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nde de nâibler ile ilgili hüküm mevcut olmuştur. Söz konusu hüküm evlenme akdinin kurulması hakkındadır³²⁷. Buna göre evlenme akdi hakim veya hakimlin yetkilendirdiği nâib huzurunda kurulacaktır. Osmanlı uygulamasında hakimlerin bu iş için sıklıkla imamları görevlendirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu hüküm çerçevesinde imamların nikah işlerinde kadının nâibi olarak hareket ettiği söylenebilir. Klasik dönemde de nâiblerin nikâh işlemi icra edebilmiş olduğu burada belirtilmelidir. Ayrıca bu hüküm aile hukuku alanında devlet kontrolünün sağlanmasına da hizmet etmiştir³²⁸.

³²⁶ “Madde 4: Nahiye nâiblerinin vazife salahiyetleri kanun-ı mahsus ile muayyendir.” **Akgündüz** (2011) C. 1, s. 906. **Akman, Ahmet** (1985) 1917 Tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer‘iyye Kararnâmesi ve Tahlili, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 64.

³²⁷ “Madde 37: Esnâ-yı akidde hâtib ve mahtûbeden birinin ikâmâtgâhı bulunan kaza hâkimi veya bunun izinnâme-i mahsus ile mezûn kıldığı nâib hâzır bulunup akidnâme-yi tanzîm ve tescîl eder.” **Akgündüz, Ahmed** (2012) İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Özel Hukuk-I C. 2, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 1679; **Yurtseven, Yılmaz** (2003) ‘1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler’, SÜHFD, C. 11, S. 1-2, s. 230-231.

³²⁸ **Akyılmaz** (2011) s. 208.

Netice itibariyle Mecelle, Kitabü'l-Kaza ve Kitabü'l-Beyyinat ve't-Tahlif kitaplarında nâib hakkında maddelere yer vermiştir. Hanefi mezhebi fıkıh kitaplarındaki nâibin atanma, azil, hüküm kurma ve delil dinlemesi ile ilgili hükümleri kanun maddeleri halinde yeniden düzenlemiştir. Bunun dışında, nâibin bir uyuşmazlığı bizzat görebileceği haller, tahkimde hakemin nâib statüsünde sayılması, alenen tezkiyede tezkiye nâibinin görevi ve yemin delilinin nâib huzurunda da vuku bulabileceği hususlarını düzenlemiştir. Usul kanunlarından olan 1861 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi'nde nâib hakkında bir hükme rastlanılmamıştır. 1879 tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkat'ta yalnızca dört yüzüncü maddeye getirilen zeylde nâibin bahsi geçmiş olup şeri meseleler ile ilgili meşihat makamının, nizamiye mahkemelerinin görev alanına giren hususlarla ilgili Adliye Nezareti'nin uygun görmesi halinde yargılanabileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla Tanzimat sonrası adli teşkilatta yaşanan ikilik nâiblik kurumunda da kendisini göstermiştir. Zira nâibler aynı anda hem şer'îye mahkemelerinde hem de nizamiye mahkemelerinde görev almıştır. 1879 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı'nda nâible ilgili birden fazla düzenleme olup bunlar keşif, mahallinde şahit dinleme ve mahkeme dışında yemin hakkında olmuştur. Keşifte mahkeme azalarından birinin nâib olarak görevlendirilmesi, 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda düzenlenen nâib üye hakkındaki hükümle benzerdir. Bu da nâib üye uygulamasının Osmanlı'da da bulunduğunu göstermektedir. 1917 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi'nde de nâib ile ilgili maddeler mevcut olmuştur. Kararname, kadıya vekaleten davaları müşavirin görebileceğini, mahkeme haricinde yapılması gereken işler için mahkeme katiplerinden bir kimsenin nâib olarak atanabileceğini düzenlemiştir. Böylelikle kararname, şer'îye mahkemelerinde nâibin kadıya vekalet etmesine son vermiş, bu işle müşaviri görevlendirmiştir. Ayrıca kararname, ilgili maddesinde nahiye nâiblerinin özel bir kanun ile düzenleneceğini ifade etmiş, aynı maddenin gerekçesinde ise nahiye kadıları ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla kadı ve nâib ifadeleri Osmanlı'nın son zamanlarına kadar birbirleri yerine kullanılmıştır.

4.4. Nâiblik Kurumunun Diğer Yargı Görevlileri ile Karşılaştırılması

Osmanlı şer'îye mahkemelerinde hukuki uyuşmazlıklar çözümlenirken başta kadı olmak üzere çeşitli görevliler rol oynamıştır. Bunlardan bazılarının icra etmiş olduğu işler nâib tarafından yapıldığı gibi nâibin yürütmekle yükümlü olduğu kimi işler bir başka mahkeme görevlisi tarafından yerine getirilebilmiştir. Bu başlık altında kadı, katip, kassam,

müzekki ve şuhudül-hal ile nâiblik kurumu arasındaki ilişki ele alınmıştır. Böylelikle Osmanlı yargı teşkilatında nâibin fonksiyonu daha açık bir biçimde görülmüştür.

4.4.1. Kadı

Kadı, şüphesiz nâib ile en çok benzerlik gösteren ve Osmanlı uygulamasında kimi zaman nâibden ayırt edilmesi oldukça güç olan Osmanlı yargı teşkilatı üyesidir. Zira nâib, kadı vekili olarak şer‘iye mahkemelerinde görev almış, kadı yokken onun yerine hukuki uyuşmazlıkları karara bağlamış, mevleviyet veya kaza mahkemelerine gitmeyen kadıların yerine bu mahkemelere başkanlık etmiştir. Nihayetinde kadılar, daha önce ifade edildiği üzere Tanzimat dönemi kanunlarında ve uygulamasında nâib olarak anılmıştır. Aslında kadıların nâib olarak anılması daha eskiye dayanmakta olup bu durum yukarıda da bahsi geçmiş olduğu gibi İslam hukukunun velayet-i amme anlayışından kaynaklanmıştır. Ancak Tanzimat dönemi düzenlemelerinde kadıların nâib şeklinde anılması, kadının yeri olan mahkeme başkanlığında kadıdan ziyade nâiblerin bulunmasının bir sonucu olmuştur.

Kavramsal olarak kadı ve vekili nâibin aynı şekilde anılacak kadar iç içe geçmiş olmasına rağmen bu iki memuriyetin ayrıldığı pek çok nokta bulunmaktadır. Bu noktalara dikkat çekebilmek için öncelikle kadı açıklanmalıdır. Literatür kadı hakkında pek çok nitelikli çalışma içerdiğinden burada fazla ayrıntıya girilmeyecektir.

Kadı, İslam devletlerinde ortaya çıkan idari ve adli bir memurdur. Osmanlı Devleti’nde ise daha geniş görevlere sahip olmakla birlikte yine şer‘iye mahkemesi hakimi ve mülki amir olarak görev almıştır³²⁹. Kadıların tayin edilmesi padişah beratı ile gerçekleşmiştir. 1574 yılına kadar Divan-ı Hümayun toplantılarında kadı adayları kazaskerler tarafından belirlenerek vezir-i azama bildirilmiş, vezir-i azamın oluru üzerine padişah beratı ile atama yapılmıştır. Bu tarihten sonra kadı tayinindeki bu durum değişmiş, eyalet kadıları şeyhülislam tarafından belirlenmiştir. Kadıların azli de yine padişah tarafından gerçekleştirilmiştir³³⁰. Nâibin tayin edilmesi ise esasen kadılar tarafından yapılmış, bu işlem kazaskerler tarafından onaylanmıştır³³¹. Anadolu ve Rumeli’ye yapılan nâib tayinleri Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından, İstanbul’a yapılan nâib tayinleri

³²⁹ **Ortaylı, İlber** (2016) Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı, 2. Baskı, İstanbul, Kronik, s. 19.

³³⁰ **Cin/Akyılmaz**, s. 169; **Gür, A. Refik** (2015) Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 98.

³³¹ **İpşirli, Mehmet** (2006) ‘Nâib’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, s. 312.

ise İstanbul kadısı tarafından onaylanmıştır³³². 18. yüzyıldan itibaren ise nâiblerin tayinlerinde şeyhülislamlık rol oynamış, Tanzimat sonrasında nâib tayinlerine Meclis-i İntihab da dahil olmuştur. Bu dönemde artık şeri hakimlerin nâib şeklinde anıldığı ve atamaların da bu çerçevede gerçekleştirildiği gözden kaçırılmamalıdır. Diğer taraftan kendisini atayan kadı tarafından yetki verilmesi halinde nâib ve belli hallerde yerel yöneticiler tarafından nâib tayin edilebilmiş olduğu belirtilmelidir³³³. Nâibin azli kendisini tayin eden kadının yetkisinde olmuştur. Dolayısıyla kadı tayin ve azli Osmanlı idaresinde farklı silsilelerden geçerek padişah tarafından gerçekleştirilirken nâib tayin ve azli farklı olmuştur. Klasik dönemde kadı tarafından yapılan tayinler kazaskerlik makamı tarafından onaylanmış; 18. yüzyıldan itibaren ise nâib tayinlerinde şeyhülislam rol almıştır. Nâibin kadı tarafından atanmış olması kadı ve nâibin arasındaki statü farkına işaret ederken, nâib tayinlerinin zaman içerisinde kadıdan alınarak merkezileştirilmesi kadı ve nâib arasındaki vekillik ilişkisine son vermiştir.

Tayin ve azil usulleri değişiklik göstermiş olsa da kadı ve nâib halifenin vekili sayılmaları bakımından benzerlik göstermiştir. Buna göre halife, İslam toplumundan almış olduğu velayet-i amme yetkisi çerçevesinde yargı yetkisini kadıya vermiş, kadı yargı işlerini halifeye vekaleten yürütmüştür. Aynı şekilde nâib de kadıya vekaleten yürüttüğü işlerde velayet-i amme çerçevesinde halifenin vekili sayılmıştır. Dolayısıyla nasıl ki kadı, kendisini tayin eden halifenin vefat etmesi veya başka bir sebeple görevden ayrılması neticesinde azledilmiş olmazsa nâib de kendisini tayin eden kadının vefat etmesi veya başka bir sebeple görevden ayrılması halinde azledilmiş sayılmayacaktır³³⁴.

Kadıların görev süresi belirli olup zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Mevleviyet kadılıklarının görev süresi bir yıl, kaza kadılıklarının süresi iki yıl olmuştur. İlerleyen zamanda kaza kadılık süresi yirmi aya indirilmiştir³³⁵. Nâiblerin göreve atanmasında ise belli bir süre için atama yapılabildiği³³⁶ gibi belirli bir görev için de atama yapılabilmektedir.

³³² Demir (1994) s. 44; Akman (2004) s. 44.

³³³ Kayar, Betül (2020) ‘Osmanlı Yargı Teşkilatında Nâib’, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 2020/1, s. 199-200.

³³⁴ Berki (1969) s. 155.

³³⁵ Cin/Akyılmaz, s. 169; Ortaylı (2016) s. 28. Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi’nde kaza ve mevleviyet kadılığı süreleri şu şekilde düzenlenmiştir: “Kuzât-ı mevleviyyetin müddet-i örfiyyeleri bir senedir ve kuzât-ı kasabâtın iki senedir.” Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, s. 62.

³³⁶ “... altı ay icra-yı hükm-i şer’iye itmek üzere tarafımızdan bi’n-niyabe uhdenize ihale ve tefviz olunmağla ...” Yılmazçelik, İbrahim (2014) XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 327. Bu süre belirli bir durumun gerçekleşmesiyle de sınırlandırılabilmiştir: “... işbu sene erba’a ve hamsin ve mi’e ve elf Muharremü’lharâm’ının yirmi sekizinci gününden Bâb Niyâbeti tarafımızdan cenâbınıza tefviz olunmuştur. ... niyâbet-i mezbûru târîh-i mezbûrdan nâib zuhûruna değin vâki’ olan umûr-ı şer’iyyeyi icrâda mücidd ü sâ’î olup ...” Diyarbekir Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi (2014) Proje

Keşif³³⁷, boşanma³³⁸ ve diğer bazı işler için nâib tayin edilebilmiştir³³⁹. Burada belirtilmelidir ki kadınların görev süreleri kanunnamelerle düzenlenmiş iken nâiblerin görev süreleri hakkında ülke genelinde uygulanacak belirli bir süre kanunnamelerle düzenlenmiş değildir. Elbette bu noktada Tanzimat sonrası yürürlüğe konulan düzenlemeler ayrı tutulmaktadır. Zira ilgili düzenlemelerde belirlenen görev süreleri şeri hakimler hakkındadır.

Osmanlı'da bir kimsenin kadı olarak atanabilmesi için belli bir medrese eğitiminden geçmiş olması aranmıştır. Hariç ve Dahil medreselerinde eğitim alan kişi kadı olmak isterse Musile-i Sahn ve Sahn-ı Seman medreselerine devam etmiştir. Bu medreseleri başarı ile bitirerek icazet alan kişiler mülazım olarak anılmış ve kaza kadılığına atanmaya hak kazanmıştır. Yüksek dereceli kadılıklara atanmak için ise Altmışlı medreseleri, Kanuni döneminde kurulan yüksek dereceli medreseleri ve en son olarak Dar'ül Hadis'i bitirmek gerekmiştir³⁴⁰. Nâib olarak tayin edilebilmek için de medrese mezunu olma şartı aranmıştır. Fakat bunun için Hariç ve Dahil medreselerini bitirmek yeterli olmuştur. İptida-i Hariç ve Hareket-i Hariç ile İptida-i Dahil ve Hareket-i Dahil medreselerini bitirenler belli bir staj ve sınavdan sonra nâib olarak atanabilmiştir³⁴¹. Dolayısıyla Osmanlı'da kadı ve nâib arasında mezun olunması gereken medreseler bakımından farklılık mevcut olmuştur.

Kadılar icra etmiş oldukları yargı işleri karşılığında aldıkları harçlardan geçimlerini sağlamış olup nâibler de aynı şekilde söz konusu harçlardan kendileri için belirlenen bedeli alabilmiştir. Kadı ve nâibin aldıkları ücretler kanunnamelerde farklılık göstermiştir. Buna göre harçlardan en fazla payı kadı almış, nâib ve diğer mahkeme görevlileri kadıya nazaran daha az gelir elde etmiştir. Örneğin, 1479 tarihli Rûsûm-ı Kısmet ve Sicillât Kanunu'nda

yürütücüsü: Abdülkerim Ünal, Editör: Ahmet Zeki İzgöer, C. 3, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 290.

³³⁷ “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Tekfûr Çayırı mahallesinden Hacı İbrahim b. Abdullah nâm kimesne meclis-i şer’a gelüp mahalle-i mezbûrde Aşçı Ali nâm kimesne ile sebîl suyu husûsında nizâ’ımız olup görûlmesin taleb iderin didükde kibel-i şer’den Taceddin Halîfe el-Hatîb nâib ta’yîn olunup gönderildikde mahalle-i mezbûre halkı ... diyü kavî-i karar itdüklerinde cânîb-i rızâları ile kayd-ı sicil olındı” **Turan, Ali** (2014) ‘1815 Numaralı Trabzon Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 371-372.

³³⁸ “ ... cânibimizden Mollakendi medresesinin müderrisi olan Mevlânâ Yusuf Efendi şâfi’iyü’l-mezheb olmağla husus-ı mezbûrun mevlana-yı merkûm tefrîk itmeğîn ...” **Eğitmen, Buket** (2018) ‘H.1069/M.1658-1659 Tarihli Harput Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme) (s.1-80)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 146.

³³⁹ **Akman** (2004) s. 43; **Cin/Akyılmaz**, s. 173; **Berki** (1962) s. 15. Osmanlı uygulamasında esnaf işleri, miras, tezkiye işi gibi belirli alanlarda görevlendirilen nâibler olup bunlar ayrı başlık altında ele alınacağından burada ayrıntısına girilmemiştir.

³⁴⁰ **Cin/Akyılmaz**, s. 168.

³⁴¹ **Üçok/Mumcu/Bozkurt**, s. 241; **Cin/Akyılmaz**, s. 168.

kadı ve diğer mahkeme görevlilerinin alacağı ücretler düzenlenmiştir³⁴². 16. yüzyıl düzenlemesi olan Kanunname-i Sultan Selim Han'da da kadı ve yardımcılarının ücretlerine yer verilmiştir³⁴³. 1676 tarihli Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi'nde ise resm-i enkiha *"Eğer bîkr ise kadı için yigirmi akçe ve hademe-i mahkeme için beş akçe cem'an yigirmi beş akçe olur."* şeklinde düzenlenmiş, resm-i kitâbet ise *"Hücec-i şer'îyye ve nakl-i şehâde ve arzlar için resm-i kitâbet yigirmi akçe ve hademe-i mahkeme için beş akçe, ki cem'an yigirmi beş akçe olur. Ve itknâmelerden altmış altı akçe alınır, ellisi kadının, onu nâibin, altısı emîn ile kâtibin."* şeklinde yer almıştır³⁴⁴. Buna göre 15. yüzyılda kadı ıtkname düzenlenmesinde nâibin ücretinin otuz katı, diğer işlemlerde on beş katı kadar ücret almış, 16. yüzyılda bu fark ıtkname için yaklaşık altı kat iken diğer işlemlerde beş katıyla iki katı arasında değişmiş, nihayet 17. yüzyıl düzenlemesinde ise ıtkname işlemi için kadı nâibin ücretinin beş katını almıştır. Dolayısıyla kadı ve nâib arasındaki statü farkı aldıkları ücretlerde açık şekilde kendisini göstermiştir. Fakat bu fark ilerleyen yüzyıllarda azalmış, kadı ve nâibin aldığı ücretler birbirine yaklaşmıştır.

Netice itibariyle kadı ve nâib sıkı bir bağ içerisinde olmuş iki kurumdur. Nâibin kadı vekili olması dolayısıyla birçok işlemde kadıyı temsil etmesi bu durumu kaçınılmaz kılmıştır. Mahkemelere gitmeyen kadıların kendileri yerine nâibler tayin etmesi ve bu uygulamanın giderek yaygınlaşması Tanzimat dönemi itibariyle kadıların kavramsal olarak nâib şeklinde anılmasına sebep olmuştur. Kurumlar arasındaki benzerlik açısından bakıldığında İslam Osmanlı hukukuna göre her ikisi de halifenin vekili sayılmıştır. Medrese mezunu olma şartı her iki kurum için mevcut olmuştur. Ancak kadıların mezun olması gereken medreseler, nâiblerin mezun olması beklenen medreselerden daha yüksek derecelidir. Kadılar gibi nâibler de belirli sürelerle göreve tayin edilebilmiştir. Ancak nâibler için bu belirli süreler kadı tarafından tayin edilmiş ve değişebilmiştir. Kadılıkların görev süreleri hakkında kanunnameler mevcut iken nâibler için bu şekilde bir düzenlemeye rastlanılamamıştır. Bu noktada Tanzimat sonrası şeri hakimlere yönelik yapılan düzenlemeler ayrı tutulmaktadır. Nâibler belirli bir işi yerine getirmesi için de tayin edilebilmiştir. Kadılar gibi nâibler de mahkemede gerçekleştirilen işlemler karşılığı alınan harçlardan geçimlerini sağlamıştır. 15. yüzyılda yapılan bir işlem için kadı nâibin otuz katı

³⁴² *"İtâknâmede, nefis-i kadıya otuz akçe; nâibe ve kâtibine birer akçe; ve itâknâmeden gayrı mekâtîbde nefis-i kadıya on beş akçe ve nâibe ve kâtibe birer akçe; ve nikâh-ı bâkirede nefis-i kadıya yirmi akçe; nâibe kemâ kuddira ve nikâh-ı seyyibede nefis-i kadıya yirmiden aşağıda ola"* Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, s. 586.

³⁴³ Akgündüz (1991) s. 106.

³⁴⁴ Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, s. 63.

ücret almışken 17. yüzyılda aynı işlem için beş katı ücret almıştır. Alınan ücretler arasındaki bu fark zaman içerisinde azalmış olsa da iki kurum arasındaki statü farkına açıkça işaret etmesi bakımından dikkat çekmektedir.

4.4.2. Katip

Katip, “yazmak” anlamına gelen “ketb” sözcüğünden türetilmiş olup “yazı işleriyle uğraşan kimse, yazıcı” gibi anlamlara gelmektedir. İslam devletlerinde ve Osmanlı uygulamasında devletin çeşitli işlerini yerine getirmekle görevli memurlar katip şeklinde ifade edilmiştir³⁴⁵. Osmanlı yargı teşkilatında mahkeme kayıtlarını katipler tutmuştur. Yargılama esnasında kadının verdiği kararı belirli bir usule göre deftere yazan katipler taraflara verilecek hüccet ve ilamları da kaleme almıştır. Sicil kayıtlarının düzgün tutulmasının yanında saklanması da katiplerin görevleri arasında olmuştur. Katiplerin şeriatı bilmesi gerekli bulunmuş, bu sebeple çoğunlukla medrese mezunları arasından tayin edilmiştir³⁴⁶. Katip, kadı veya nâib tarafından mürasele ile tayin edilmiş, söz konusu tayin merkeze bildirilerek berat istenmiştir³⁴⁷. Bu usul nâibin atanması usulü ile benzerlik göstermiştir. Zira nâib de kadı tarafından veya kendisini atayan kadının icazet vermesi halinde nâib tarafından atanmış ve bu atama kazaskerlerin onaylaması amacıyla merkeze bildirilmiştir.

Literatüre bakıldığında Osmanlı şer‘iye mahkemelerinde görev alan başkatiplerin kadı veya nâibin izni ile nikah kıyabildiği, nâibe vekalet edebildiği, gerektiğinde keşfe gidebildiği ifade edilmiştir³⁴⁸. Gerçekten de başkatiplerin nâibden sonra mahkemede ikinci otorite olup kadı ve nâibin görev yerine geç gelmesi, görev sürelerinin sonunda İstanbul’a

³⁴⁵ Küçükbaşcı, s. 49.

³⁴⁶ Aydın (2014) s. 85, Ekinci (2019) s. 378; Ortaylı (2016) s. 83. Başkatipler de uzun süreyle mahkemede görev alanlar arasından atanmıştır. Örneğin 4 Mayıs 1802’de Diyarbakır mahkemesine tayin edilen başkatibin müraselesinde söz konusu kişinin yirmi seneden fazla süredir mahkemede çalıştığı ve herkesin itimatını kazandığı ifade edilmiştir. Yılmazçelik, s. 334.

³⁴⁷ Özdemir, Rifat (1998) XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 187. Söz konusu uygulamanın merkez tarafından da kabul gördüğüne dair mühimme kayıtları mevcuttur: “Rodoscuk kâdisına hüküm ki: Neş-i Rodoscuk Mahkemesi’nde on sekiz yıldan berü gelen kuzât u nüvvâb istihdâm idegeldükleri Halîl için ... bundan akdem kitâbetden ref’ olunmuş idi. Lâkin mezbûr Halîl ehl-i ilm olup san’at-ı kitâbetde mâhir ve temessükât-ı şer‘iyye kitâbetine her vechile kâdir olup ... nice zamândan berü kazâ-i mezbûr mahkemesinde kitâbet hıdmetinde olup ... hıdmet-i mezbûrede istihdâm olunması bâbında hükm-i hümâyûnum recâ eyledüklerin arzyledüğün ecilden buyurdum ki: ... arzolunduğı üzre mezbûr Halîl müstekîm ü dîndâr olup kimesneye zarar-ı şer‘îsi yogısa bu makûle mahkeme kitâbeti umûri kuzâta müfeyvazdur; dilersen kitâbet hıdmetinde istihdâm eyleyüp min-ba’d âharı dahl ü ta’arruz itdürmeyesin.” 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> (2002) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 114-115.

³⁴⁸ Bolat, s. 19; Kavak, Nuri (2008) ‘Kırım’ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer‘iyye Sicillerine Göre)’, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 69; Özdemir (1998) s. 191.

gitmesi, istifa veya vefat etmesi gibi hallerde vekaleten mahkeme işlerini yürüttüğünü gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin 1713 yılında Antep niyabetine tayin edilen İbrahim Efendi bölgeye geç geleceğinden bu süre içerisinde mahkeme işlerine bakmak üzere mahkeme başkatibi olan es-Seyyid Ahmed Efendi görevlendirilmiştir³⁴⁹. 13 Mart 1792’de Diyarbakır’a tayin olunan kadı Mehmet Emin Efendi tarafından atanan nâib Mevlana Muhlis Osman Efendi, o tarihte mahkemede başkatip olarak görev yapan es-Seyyid Abdulkadir Efendi’yi bab nâibi olarak tayin etmiştir. Aynı nâib, 19 Mayıs 1792’de izinli olarak İstanbul’a gitmiş ve dönüşüne kadar mahkeme işlerini yürütmek üzere başkatip Seyid Mustafa Efendi’yi görevlendirmiştir³⁵⁰. 1795 yılında Ankara nâibi Hafız Ahmet Efendi azledilerek İstanbul’a gitmiş, söz konusu nâibin bir müraselesi ile başkatip es-Seyyid Halil Efendi vekaleten mahkeme işlerini yürütmüştür³⁵¹. 18. yüzyıl şer‘iye sicilleri çerçevesinde Adana’yı inceleyen bir çalışmaya göre Adana’ya tayin edilen kadı Seyyid Mehmed Emin Efendi’nin bölgeye varmasına kadar başkatip Hasan Efendi nâib olarak tayin edilmiştir³⁵². Diyarbakır şer‘iye sicillerinde yer alan 1802 tarihli bir müraseleye göre başkatip Mevlana Mehmed Sadullah Efendi, Diyarbakır nâibi tarafından bab nâibi olarak görevlendirilmiş ve aynı zamanda başkatipliği yürütmeye devam etmiştir³⁵³. Yine 1815 yılında Ankara nâibi Abdürrezzak Efendi vefat ettiğinde başkatip es-Seyyid Abdurrahim Efendi bir buyruldu ile vekaleten görevi sürdürmüştür³⁵⁴. Gerçekten de mahkeme başkatibinin tıpkı nâib gibi yargılamaya yardımcı işleri icra ettiği, kadıya vekaleten uyuşmazlıkları karara bağladığı örneklerle Osmanlı uygulamasında rastlanılmıştır. Osmanlı uygulamasının ayrıntısına girilmeden önce bu uygulamanın daha önceki İslam

³⁴⁹ “*Hâliyâ Medîne-i Ayntâb mahkemesinde baş kâtib es-seyyid Ahmed Efendi ... inhâ olunur ki: Gurre-i saferü’l-hayrda zabt itmek üzere medîne-i mezbûre niyâbetine bizim İbrahim Efendi tayin olunub bu tarafda birkaç gün meks iktizâ itmekle gurre-i merkûmeden ol tarafa varub dâhil olunca cenâbınıza tefvîz itmeleriyle umûr-ı ibâdullâha mecd ü sâ’î olub ihtimam üzre olasız vesselam. El-fakîr Ahmed el-kâdî-i asker-i Rumili-i sâbık*” **Çavdaroglu, Mustafa** (2013) ‘61 Numaralı Ayntab Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.1-100) H.1124-1125/M.1712-1713’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 191.

³⁵⁰ **Yılmazçelik**, s. 331-332, 334. Diyarbakır’da nâib gelinceye kadar geçici olarak bab niyabetine tayin edilen bir başka başkatip örneği için bakınız: “... *hâlâ Baş kâtib Sadullah Efendi ... inhâ olunur ki, işbu sene erba’a ve hamsîn ve mi’e ve elf Muharremü’lharâm’ının yirmi sekizinci gününden Bâb Niyâbeti tarafımızdan cenâbınıza tefvîz olunmuştur. Gerekdir ki, niyâbet-i mezbûru târîh-i mezbûrdan nâib zuhûruna değin vâkî’ olan umûr-ı şer‘iyyeyi icrâda mücidd ü sâ’î olup vâkî’ olan mevtâ-yı askeriyeyi görüp beyne’l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer‘iyyede ser-mû inhirâfa cevâz göstermeyesiz ... Mine’l-fakîr Feyzullah Nafiz el-Kadî [bi]-medîneti Âmid el-mahmiyye*” Diyarbakır Şer‘iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi (2014) Proje yürütücüsü: Abdülkerim Ünalın, Editör: Ahmet Zeki İzgöer, C. 3, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 290.

³⁵¹ **Özdemir** (1998) s. 186-189.

³⁵² **Korkmaz, Ömer** (2018) Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği), Ankara, Akademisyen Kitabevi, s. 54. Aynı çalışmada ifade edildiği üzere Adana kadılarında Kemal Efendi görev yerinden ayrılmadan önce yerine nâib olarak İmam İsmail Efendi’yi atamıştır. Dolayısıyla kadıya mahkemede bulunmadığı sürede vekalet eden nâibler imamlar arasından da tayin edilebilmiştir. **Korkmaz** (2018) s. 54.

³⁵³ **Yılmazçelik**, s. 332.

³⁵⁴ **Özdemir** (1998) s. 189.

devletlerinde de mevcut olduğu görüldüğünden öncelikle İslam hukukundaki yeri incelenmiştir.

İslam hukukunun teşekkül ettiği ilk dönemlerde müctehid derecesinde alimler kadı olarak tayin edilirken Emeviler ile birlikte kadılığa bir geçiş basamağı olarak mahkeme katipliği esas alınmıştır. Mahkemede katiplik yapan kişi sonra nâib, daha sonra ise kadı olarak tayin edilebilmiştir³⁵⁵. Bunun dışında İslam devletlerinde katiplerin kadı yerine mahkemede hakimlik yapması da mümkün olmuştur. Örneğin Abbasi döneminde Mısır kadılarında Hayr b. Nu'aym'ın katibi Gavs b. Süleyman, kadının hasta olması halinde mahkemede kadılık görevini ifa etmiştir³⁵⁶. Bu örnekte katip kadıya vekil olmuş, adeta nâibin fonksiyonunu icra etmiştir. Zira nâib, kadının vekili ve yardımcısı olup bazı hallerde kadının yerine geçerek yargı görevini icra edebilmiştir. Bu noktada İslam adli teşkilatında katiplerin aynı zamanda kadı vekili olup olmadıkları sorusu cevaplandırılmalıdır. Hanefi fakihlerinden Serahsi, mahkeme katiplerinin en önemli işlerde hakimin yerine geçtiğini ifade etmiş, bu sebeple mahkeme katiplerinde de kadıda aranan vasıfların aranması gerektiğini kabul etmiştir. Buna göre mahkeme katipleri Kuran, hadis ve fıkıh ilimlerine hakim olmalıdır³⁵⁷. Dolayısıyla İslam adli teşkilatında nâiblik müessesesinin fonksiyonlarından olan kadı vekilliği, katipler tarafından da yürütülebilmektedir.

İslam hukukunu uygulayan Anadolu Selçuklu Devleti'nden günümüze ulaşan bir mahkeme sicil kaydı, bu dönemde de katiplerin nâib sıfatı ile anılmış olabileceğini düşündürmüştür. Zira 1298 tarihli mahkeme kaydının başında mahkemenin kadısı, olayın önünde gerçekleştiğini belirtmiş; ilgili kaydı tutan kişi ise kaydın sonunda kendisini “*Bunu yazan nâib Ahlatlı Muhammed bin Musa...*” şeklinde ifade etmiştir³⁵⁸. İslam hukukuna göre mahkeme kayıtlarını tutmakla katiplerin görevli olduğu, yine katiplerin zaman zaman kadıya vekil (nâib) olarak görevlendirilebildiği göz önüne alındığında söz konusu nâibin mahkeme kayıtlarını tutan bir katip olduğu söylenebilir.

³⁵⁵ Atar (2019) s. 121.

³⁵⁶ Kindi, Ebu Ömer (1908) K. Kudat Ellezine Vellev Kada, Mısır, R. Gottheil, Paris, s. 47'den aktaran Atar (1991) s. 143.

³⁵⁷ Serahsi, C. 16, s. 143. İslam hukukuna göre mahkeme katiplerinde aranan vasıflar “İslam Hukukuna Göre Nâibin Taşınması Gereken Nitelikler” başlığında ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Burada kısaca bahsetmek gerekirse katip; Müslüman olmalı, adaletli olmalı, hukuk bilgisini haiz olmalıdır. Bunların dışında katiplik yapabilmesi için kişinin ayırt etme gücüne sahip, baliğ ve hür olması aranmıştır. Atar (1991) s. 143.

³⁵⁸ Turan (1952) s. 260.

Osmanlı Devleti'ne baktığımızda katiplerin nâib sıfatı ile görev almış olduklarına işaret eden kayıtlara rastlanılmıştır. Örneğin 1571 tarihli bir mühimme kaydında³⁵⁹ Gazze mahkemesinde görev alan “*nâib ü kâtip*”ten bahsedilmekte olup söz konusu kimsenin görevden alınmasına rağmen mahkemede işlem yapmaya devam ettiği ve halka akçelerini almak suretiyle zulmettiği ifade edilmiştir. 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında Kırım bölgesine ait şer‘iye sicillerini inceleyen bir çalışmada hem nâib hem de katiplik yapan iki kişinin isimlerinin geçtiği ifade edilmiştir³⁶⁰. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında Edirne’yi inceleyen bir başka çalışmada es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi’nin başkatip iken nâibliğe de atandığı belirtilmiştir³⁶¹. Kayseri şer‘iye sicillerine ait 1855 tarihli bir kayıttaki şuhudül-hal arasında “*başkâtip nâib-i Hasan Ağa*” yer almıştır³⁶². Yine Tanzimat sonrası döneme ait bir şer‘iye sicil kaydında miras taksimini mahallinde gerçekleştiren “*nâib ve kâtip Ali efendi*”den bahsedilmektedir³⁶³. Dolayısıyla Osmanlı yargı uygulamasında nâiblik ve katipliğin aynı kişide birleşmesi mümkün olmuştur.

Bu noktada Osmanlı’nın şeri hukuka hakim kimseler arasından katip atanmasına önem verdiği de işaret etmek gerekir. Bu hususla ilgili 1790 tarihli bir ferman kaydı başkatiplerin seçim usulünü şu şekilde belirlemiştir: “...*kazâ ve nevâh mehakiminde mesâil-i şer‘iyyeye vâkıf ve fenn-i hâk ve kitabete ârif ve müstakim ve dindâr ve emîn ve küttâb-ı muhakmeden o mâkule ahâlden ve istihkakları muayyen olan kimesneler bâ’mürasele-i şer‘iyye tayin ve istihdam olunmak âded-i kadîmden...*”. Ferman aynı zamanda o dönem yaygınlık kazanan başkatipliğin babadan oğula geçen bir kurum haline dönüşmesi usulünün önüne geçmeye çalışmıştır. Bu amaçla fermanın yayımlandığı tarih

³⁵⁹ “... *Gazze Mahkemesinde Zeynüddîn bin el-Masrîkî nâm kimesne sâbıkâ nâyib ü kâtip olup mahkemeden men’u ref’ olmasına hüküm vârid olmuş iken hâliyâ sancakbeğlerine girüp anların mesnedi ile müslimânların haylî [akçasın] ekliüp vormeyüp ‘şer‘le halâs olmak için’ hüküm recâsına’ arzylemişsin ...*” 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I (1996) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 442.

³⁶⁰ Söz konusu kişiler “*Kâtibü’l-hurûf Abdalbaki en-nâib*” ve “*Kâtibü’l-hurûf Hasan Efendi en-nâib*” şeklinde ifade edilmiştir. **Kavak**, s. 66.

³⁶¹ **Karakuş, Sadık Emre** (2018) ‘XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Mahkemesi ve Çalışma Düzeni’, Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 1, s. 157.

³⁶² **Gürler, Necmettin** (2001) ‘212 Numaralı Şer‘iye Sicili (H.1270-1273/M.1853-1856) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 428.

³⁶³ “*Zevc-i mezbûr Ali ile verese-i kibar mezbûr ber-müceb defter-i kassâm hisse-i irsiyelerini aynen ve nakden ahz eyledikleri sıgar-ı mezbûrenin hisse-i irsiyelerini bahçe-i mezbûrede aynen babaları ve velileri bi’l-velaye ahz eylediği mahallinde nâib ve kâtip Ali Efendinin inhası üzere iş bu mahale şerh verildi.*” **Kırca, Yüksel** (2000) ‘Bodrum’a Ait 167 Numaralı Şer‘iye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 155.

itibariyle bütün başkatiplerin beratları kaldırılmıştır³⁶⁴. Ancak fermanın sonraki tarihlerde benzer uygulamalar devam etmiştir³⁶⁵.

Katiplerin nâibin görev alanına giren işlemleri yapmış olduğuna işaret eden pek çok kayda rastlanılmıştır. Örneğin 1625 yılında Amasya mahkemesinde görülen bir davada daha önce eşini ayrı eve çıkarıp nafakasını ödeyeceğini taahhüt eden kocanın bu taahhüdünü yerine getirmediğinin tespiti için mahkemeden nâib talep edilmiş, mahkeme keşif için katibini görevlendirmiştir³⁶⁶. Yine 1651 yılında Beşiktaş'ta içki içtikleri iddia edilen kimselerin yerinde keşfi için mahkeme katiplerinden Mevlana Said Efendi gönderilmiştir³⁶⁷. Mahkeme katibi, gece vakti meydana gelen olayı suçüstü halinde tespit ederek kayıt altına almıştır. 1667 yılına ait Afyon şer'îye sicil kayıtlarında geçen bir uyuşmazlıkta mahkeme katibi, yemin teklifinin mahallinde icrası için görevlendirilmiştir³⁶⁸. Katip mahallinde yemin teklifini gerçekleştirmiş, neticesini orada yazıya dökmüş ve şer'îye mahkemesine durumu bildirmiştir. 1681 tarihli bir başka kayıta gece vakti zina halinde olan kimselerin yerinde keşfedilmesi için mahkeme katiplerinden Mevlânâ El-hac İbrahim Efendi görevlendirilmiştir³⁶⁹. Ölü keşfine giden katiplere de sicillerde rastlanılmıştır³⁷⁰. Bir başka keşif örneği 1826-27 yıllarına ait İstanbul mahkemesi

³⁶⁴ Özdemir (1998) s. 186-188.

³⁶⁵ Karakuş, s. 159-160.

³⁶⁶ "... bundan akdem kızımı başka eve çıkarub ve beher yevm nafakasını ve kisvesin göresin deyü meclis-i şerde talak-ı selaseye şart virilmiş idi kızımı başka eve çıkarub lakin nafaka ve kisvesin görmemişdür canib-i şerden nayib varub evi keşf olunmasın taleb iderim dediğinde kibel-i şerden mahkeme katibi Mehmed Çelebi ve zeyl-i sicilde mesturül-esami müslümanlar ile gönderülüb ..." Yılmaz, Fikret (1987) 'Amasya'nın Bir Numaralı Şer'îye Sicili', (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 34-35.

³⁶⁷ "... nam kimesnenin odalarında bazi avratlar kendülere nâmahrem kimesneler ile oturub şirb-u hamr ve fışk üzere oldukları mesmuum olmuştur. Kabl-i şerden adam taleb iderim. Üzerine varılıp vaki hal keşf ve tahrir olunması matlubumdur didikde ketebe-i mahkemeden mevlâna Said Efendi irsal olunub ol dahi ketebe-i mesturül-esami olan cemaat-i müslimin ile zikr olunan merkum Seyyid Mehmed'in odasına varub ... mezbûrların sudûr iden kelimelerini mevlana-yı mezbûr mahallinde tahriren badehu meclis-i şera gelüb vukuu üzere i'la ve inhad eylemeğin ma vakaa bit-taleb ketb olundu." Gözen, Ramazan (2001) 'Beşiktaş Mahkemesi 62 Numaralı Şer'îye Sicili Defteri (H. 1061-M. 1601)', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, s. 8.

³⁶⁸ "...beyyine talep olundukta ityan-ı beyyineden izhâr-ı aczedip merkûme İsmihan'a yemin teklif olunsun dedikte canib-i şer'-i mutahhardan mevlânâ kâtip Ahmed Efendi irsâl olunup ol dâhi zeyl-i kitabda mestûru'l-esami olan Süleyman ile varıp mezbûre İsmihan'a ... yemin teklif olundukta yeminden (...) etmeğin mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr edip ba'dehu Meclis-i Şer'e gelip ala-vukû'i'l-ahbar ve takrîr etmeğin mâ-vâkı'a ketbolundu." Demirbağ, Hacer (2007) '509 Numaralı Afyon Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 106-107.

³⁶⁹ "... nâm kimesneler yine medîne-i mezbûre sâkinelerinden olup kendülere nâmahrem Fatıma nâm hatun ile ... muâşeret üzere oldukları mesmûum olmağın kibel-i şerden üzerlerine varılıp keşf ve tahrîr olunması matlubumdur didikde Küttâb-ı mahkemeden Mevlânâ El-hac İbrahim Efendi irsâl olunup ..." Yıldırım, Ayşe (2013) '152 Numaralı Manisa Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1092 / 1681-82)', (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 239.

³⁷⁰ "... Arnavut karyesinde astani şaraphânesinde cerihen merd oldu deyü ihbâr olunan zimmînin keşfi için Sâdır olan fermân-i 'alilerine imtisâlen kibel-i şer'den me'zûnen irsâl olunan Kâtip Mevlânâ Mustafa Edib

sicil kayıtlarında yer almıştır³⁷¹. Burada da uyuşmazlık konusu olan eve keşfe gitmek üzere mahkemeden katibin görevlendirilmesi söz konusudur. Katip ve beraberindeki heyet, evin önceki gibi sahibinin mülkiyetinde kalması gerektiğini mahallinde davacı mütevellîye bildirerek kayıt altına almış, sonrasında mahkemeye gelerek durumu bildirmiştir. Görüldüğü üzere katipler, cezai ve hukuki olmak üzere birbirinden farklı hususlarda tıpkı nâib gibi keşif işlemlerini yürütmüştür.

Katipler şer'îye mahkemelerinde yargılamaya şahitlik eden şuhudül-hal içerisinde yer alabilmiştir. Nâiblerin de şuhudül-hal içerisinde bulunduğu mahkeme kayıtları mevcut olduğundan mahkeme mensuplarının söz konusu heyete sıklıkla dahil oldukları söylenebilir. Örneğin bir kayıtta davanın konusu taşınmaz mülkiyeti olup birden fazla katip şuhudül-hale dahil olmuştur³⁷². Aynı şuhudül-hal heyeti içerisinde hem nâib hem de katibin bulunduğu kayıtlar da mevcuttur³⁷³.

Nâib ve katibin alacağı ücretleri düzenleyen kanunnamelere bakıldığında aynı işlem için nâib ve katibin 15. yüzyıl düzenlemesinde aynı ücreti almış olduğu, 16. yüzyılda ücretlerinin farklılaştığı, 17. yüzyıl düzenlemesinde ise aralarında önemli bir ücret farkı olduğu görülmüştür. 1479 tarihli Rüsûm-ı Kısım ve Sicillât Kanunu'nda "*İtâknâmede, nefsi kadiya otuz akçe; nâibe ve kâtibine birer akçe; ve itâknâmeden gayri mekâtibde nefsi kadiya on beş akçe ve nâibe ve kâtibe birer akçe...*"³⁷⁴ şeklinde nâib ve katibin ıtkname karşılığında birer akçe alacağı düzenlenmiştir. 16. yüzyıla ait Kanunname-i Sultan

Efendi dâ'ileri...” **Yeneroğlu, Sibel** (2016) ‘144 Numaralı (1805/1806-1806/1807 M.) (1220-1221 H.) Beşiktaş Şer'îye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 253.

³⁷¹ “...fermân-ı âlî-şâna imtisâlen zikri câ'î husûsu mahâllinde ber-nehc-i şer'î istimâ' ve fasl u hasm için savb-ı şer'î enverden me'zûnen bi'l-hükm irsâl olunan Kâtib es-Seyyid Salih Afîf Efendi dâ'ileri ... ile İstanbul'da ... Yahya Paşa Sarayı denmekle meşhûr etrâf-ı erba'ası taş dîvâr ile muhât el-yevm efendi-i mûmâ-ileyhin uhdelinde olan konağa varıp huzûr-ı Müsliminde bi'l-ma'îyye akd-i meclis-i şer'î şerîf ettiklerinde...kemâ-kân mülkiyet üzre zabt ve tasarrufu iktizâ eylediğini ... küttâb-ı mûmâ-ileyhim mahâllinde bi'l-ma'îyye ... mütevellî-i müdde'î-i mezbûra tefhîm eylediklerini ketb ve tahrîr ve ma'an meb'ûs ümenâ-i şer'le meclis-i şer'a gelip alâ-vukû'ihî inhâ ve takrîrleri tenfiz olunduğu İstanbul Mahkemesi'nden huzûr.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm no: 440, s. 489. Aynı tarihlerde benzer bir kayıt için bakınız: “... zikri câ'î husûsu ber-nehc-i şer'î istimâ' ve fasl u hasm için savb-ı şer'î enverden me'zûnen irsâl olunan Kâtib es-Seyyid Salih Afîf Efendi dâ'ileri mahmiye-i İstanbul'da Kapan-ı dakîkde vâki' nâib efendilere mahsûs çardak ta'bir olunur mahalle varıp ... ve sâir mazbûtî'l-esâmî Müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'î nebevî ettikde...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm no: 439, s. 488; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm no: 43, s. 90.

³⁷² “Şuhûdü'l-hâl: ... Hüseyin Efendi el-Brusî el-Kâtib, Keşfî Mustafa Efendi el-Kâtib, ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 12 Numaralı Sicil, C. 16, Hüküm no: 268, s. 266.

³⁷³ “Şuhûdü'l-hâl: ... Behrâm Çelebi en-nâ'ib, La'îlî Çelebi b. Mehmed el-kâtib ve gayruhüm mine'l-hâzırîn.” İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 51 Numaralı Sicil, C. 8, Hüküm No: 692, s. 329; İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 84 Numaralı Sicil, C. 10, Hüküm no: 445, s. 280; İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 51 Numaralı Sicil, C. 8, Hüküm No: 591, s. 291.

³⁷⁴ **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, s. 586.

Selim Han'da yer alan “*Ve resm-i itâknâme, mevlâ ganî olsa, elli akçe alına, kırkı kadının, altısı nâibin ve dördü kâtibin ola; eğer mevlâ fakir olsa, resm kırk alınur, otuzu kadının ve onun kezâlik nâib ile kâtib üleşürler.*” şeklindeki hükümde nâib ile katibin arasında iki akçelik bir fark olabileceği gibi eşit ücret alabileceği haller belirtilmiştir³⁷⁵. 1676 tarihli Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi'nin “*Kanûn-ı Resm-i Kitâbet-i Kadı*” başlıklı bölümünde ise “*Ve itknâmelerden altmış altı akçe alınır, ellisi kadının, onu nâibin, altısı emîn ve kâtibin*”³⁷⁶ şeklinde hüküm yer almış, buna göre itkname düzenlenmesi işleminden nâib on akçe alırken katip, emin ile altı akçeyi paylaşması dolayısıyla üç akçe almıştır. Önceki tarihlerde eşit ücret alan nâib ve katibin ilerleyen yüzyıllarda farklı ücret alması ve bu farkın nâib lehine giderek artmış olması, nâibin statüsünün yargı teşkilatında zamanla değişmiş olduğunu ve bunun almış olduğu ücretlere de yansıdığını göstermektedir.

Tanzimat sonrası dönemde katiplerin kadıya vekil olabildiği ve mahkeme haricinde yargılamaya yardımcı işleri icra ettikleri görülmüştür. Söz konusu uygulamaya işaret eden hükümler farklı düzenlemelerde yer almıştır. 1855 tarihli bir tenbihat³⁷⁷ ve 1859 tarihli Bil-umum Mehakim-i Şeriyye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname'de mahalline dava çözümlemek ve dinlemek için veya vasiyet, vekil tayini, borç ilişkisi, satış, boşanma, eşya taksimi gibi konular hakkında gönderilen katiplere verilecek harc-ı husus düzenlenmiştir³⁷⁸. Yine 1917 tarihli Usul-ı Muhakeme-i Şeriyye Kararnamesi'nin birinci maddesine göre mahkeme dışında yapılması gereken yemin teklifi, şahitlerin dinlenmesi veya keşif gibi işleri mahkeme katipleri arasından nâib sıfatı ile tayin edilecek biri yerine getirecektir³⁷⁹. Dolayısıyla uygulama mevzuata dökülmüş, katip hem nâibin işlerini icra etmiş hem de nâib sıfatını haiz olmuştur. Yani nâiblerin kürsülerde kadının yerini almasıyla oluşan boşluğu katipler doldurmuştur.

Kararnamenin üçüncü maddesi “*Kâdının gaybûbetinde mahkemenin müşâviri olmadığı sûrette mahkeme başkâtibi kâdıya vekâlet eder.*” şeklinde olup kadının yokluğunda eğer müşavir de yok ise başkatibin kadıya vekaleten görev alacağını düzenlemiştir. İlgili maddenin gerekçesinde bu yetkinin kadının ve müşavirin yokluğu ile sınırlandırılmış olduğu, yetkinin yalnızca başkatibliğe hasrının uygun görüldüğü ve bu

³⁷⁵ Akgündüz (1991) s. 106.

³⁷⁶ Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, s. 63.

³⁷⁷ Kuzat ve Nüvvâbın Suret-i Hareket ve Rusumâtına Dair Ba-İrade-i Seniyye Karargir Olan Usulü Şamil Tenbihat. Sezer Feyzioğlu, s. 101-104.

³⁷⁸ Sezer Feyzioğlu, s. 119.

³⁷⁹ “Teklif-i yemin, istima-ı şuhud ve icray-ı keşf gibi mahkeme haricinde yapılmasına lüzum görülen hususatta kadı, ketebe-i mahkemedan birini dahi nâib tayin edebilir.” Akgündüz (2011) C. 1, s. 905.

yetkinin kadıya verilen bir hak olmayıp doğrudan doğruya başkatibe verilmiş kanuna dayanan bir yetki olduğu ifade edilmiştir³⁸⁰. Böylelikle klasik dönemde kadının yokluğunda mahkemede vekaleten görev alan nâibin bu yetkisi söz konusu kararname ile önce müşavire, müşavirin yokluğunda ise başkatibe verilmiştir.

Tanzimat sonrası şer'îye mahkeme sicillerinde kararname hükümlerinin uygulanmış olduğunu gösteren kayıtlara rastlanılmıştır. Örneğin 1883-84 yıllarına ait bir sicil kaydında başkatip mahkeme haricinde işlem yapmak üzere şer'îye mahkemesi nâibi tarafından tayin edilmiştir³⁸¹. Urfa'ya ait 1868-1869 tarihli şer'îye sicillerinde nâib sıfatıyla keşif³⁸² ve mahallinde yemine³⁸³ gönderilen Salih Efendi, keşfe dair bir kayıta ise katip sıfatıyla anılmıştır³⁸⁴. Dolayısıyla Salih Efendi mahkeme katiplerinden biri olup mahkeme dışında yemin teklifi, keşif gibi işlemlerde nâib sıfatıyla görevlendirilmiştir. 1914 tarihli bir başka kayıta vasi tayini işleminin mahallinde yapılması için kadı tarafından yine başkatip görevlendirilmiştir³⁸⁵. Mahallinde düzenlenecek vakıf senedi için de mahkemeden

³⁸⁰ "... salâhiyet-i mebhûse kâdının gaybûbeti müşâvirin adem-i mevcûdiyeti kayıtlarıyla takyîd edildiği gibi bu takdîrdeki vekâletin dahi mahkeme baş kitâbetine hasrı münâsib görülmüş ve keyfiyet-i tevkîl kâdıya verilmiş bir hak şeklinde değil doğrudan doğruya baş kâtibe müfeyvez vazîfe-i kânuniye mâhiyetinde telakkî olunarak lâyihanın 3 üncü mâddesi bu mülâhazâta göre yazılmıştır." **Akgündüz** (2011) C. 1, s. 906.

³⁸¹ "...târih-i mezkûrda nâib-i mûmâ-ileyh tarafından me'zûnen mürsel Mahkeme-i Şer'îyye Başkâtibi Ali Zühdü Efendi b. Hacı Hasan Efendi'nin mezkûr Dilan? mahallesinde vâki' babam gâib-i merkûmun menziline akd eylediği meclis-i şer'de mûmâ-ileyh Ali Zühdü Efendi huzûrunda şühûd muvâcehesinde tarafından beni giyâbımda kabûliime mevkûfe vekâlet-i mutlaka-i sahiha-i şer'îye ile vekîl nasb ü ta'yîn edüp..." İstanbul Kadı Sicilleri, Evkâf-ı Hümâyûn Mahkemesi, 673 Numaralı Sicil, C. 100, Hüküm no: 95, s. 141.

³⁸² "... savb-ı şer'-i enverden irsal olunan naibimiz Salih Efendi ... münazaa'a fih olan divar olduğu menzile varub ... sa'ire Ebniye ahvaline muttali' Müslimin huzurlarında 'akd-i meclis-i şer'i ettikde ..." **Çoban, Halil** (2018) '206/3 Numaralı Urfa Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (367 – 602)', (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 182-183.

³⁸³ "... ba'de'l-def' ve'l-inkâr dafi' merkûm 'Abdullah efendi ber-vech-i muharrer def' müdde'âsına mutabık ityan-i beyyineden izhar-i 'acz ile bi'l-taleb müvekkile-i merkûm muhazzirattan olmakla kibel-i şer'den mürsel naib Salih Efendi da'ileri ma'rifetiyle hanesinde dafi' merkûm hazır olduğu halde ba'de'l-tahlif eş-şer'i mucebiyle ..." **Çoban**, s. 77.

³⁸⁴ "... taraf-ı şer'den mürselen kâtib Salih Efendi ... mahale varub akd-i meclis eylediklerinde ... ba'de'l-keşf ve'l-mu'âyene ... müdde'i aleyhim merkûmun dükkanların sakafının ta'mirinden sahih sularının müdde'i merkûm Abdurrahmanın dükkanından cereyanından men'îyle mahal-i aherden cereyana tenbih olunduğu huzur-i âlilerine arz ve i'lam olundu." **Çoban**, s. 301-302. Salih Efendi'nin katip sıfatıyla gittiği bir başka keşif kaydı: "... meyanlarında münaza'a fih olan müşterek oldukları menzil-i mezbûr derununda bulunan yazılı mahallinde keşfine tarik-i şer'den irsal olunan katib Salih Efendi ile ..." **Çoban**, s. 462.

³⁸⁵ "... Hûsûsâtü'l beyânın mahallince kûtûp ve tâhrîr için bittâleb kable şer'idin mezunen â'zam kılınan mahkeme-i şeriyye baş kâtibi ... menzile varıp ... huzûrlarıyla akd-ı meclis-i şer-i ali ettikde mezbûr Hâilil Ağa ibn-i müteveffa Hamza'nın doksan yaşını tecâvüz edip yedini temyize hayır ve şerrini tefrika kâdir olmadığı ... tecviye-i ümûruna ve emvâlinin hıfz ve sıyâneti hûsûsuna ... mezbûr Edhem Efendi ... târâf-ı şer-i şeriften vâsiy nasb ve tâyin olundukta ... kâtip-i mûmâileyh mâhâlinde kûtûp ve tâhriri ve meân me'b'us-ı emnâ ve şer'ile meclis-i şeriye gelip âlâ vûkû ihâ ve tâkrir itmeğin badet tenfiz mâ vekââ bittalep kûtûp olundu. Mukayyid (mühür), Ser-kâtib (mühür), Kâdî-i Kütahya (imzâ)" **Kaya, Fatih Mehmet** (2013) '96 No'lu Kütahya Şeriyye Sicili'nin (I. Kısım) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 73-74.

katip görevlendirilebilmiştir³⁸⁶. Dolayısıyla Osmanlı şer'îye mahkemelerinde görevli katipler yemin delilinin icrasını mahallinde kayıt altına almak, vasi tayin etmek, uyuşmazlık konusunu yerinde görmek, vakıf senedi düzenlemek gibi amaçlarla mahalline gitmek üzere görevlendirilebilmiştir.

1922 tarihli bir şer'îye sicil kaydında ise veraset hücceti verilmesi hakkındaki talebin yerinde görülmesi için şer'îye mahkemesi tarafından zabıt katibi görevlendirilmiştir³⁸⁷. Katip ilgili yere giderek şeri meclisi kurmuş, veraset hücceti talebini dinlemiş, bu hususa dair gösterilen ilmühaberi incelemiş; şahitlerin şهادetleriyle veraset durumunun hukuken kesinleştiği kanaatine vararak veraset hüccetini düzenlemiştir. Dolayısıyla katip kadıya vekaleten mahkeme haricinde hukuki işlem icra etmiştir.

Osmanlı uygulamasında katiplerin nâiblik müessesesine ait işleri yürütmesi gibi nâiblerin de katibin işini yapabildiği görülmüştür. Kanuni döneminde yürürlüğe konulan kanunnamelerden 1565 tarihli Bosna Sancağı Kanunnamesi'nin "*Fasl Der Beyan-ı Resm-i Hüccet ve Mekâtib ve Sicillât*" bölümünde yer alan bir hüküm bu hususa işaret etmektedir³⁸⁸. Buna göre nâib miras paylaşırma işini yaparken katip olmadığından kayıtları kendi tutar ise resm-i kismetten katibe düşecek payı da alacaktır. Dolayısıyla nâib, klasik dönemde yalnızca kadıya vekalet etmemiş, katibe ait olan kayıt tutma işini katibin olmadığı durumlarda yapabilmıştır. Bu hususun kanunnamelerde yer almış olması, uygulamanın devlet tarafından da benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

³⁸⁶ "... zıkr i ati husus mahallinde istima ve fasl u hasmı için bililtimas canib-i şeriat-ı garradan mezûnen bil-hükm irsal olunan Mevlana Katib Yakub Efendi ... varub zeyl-i küttâbda mektûbi'l-esâmi mûslimin huzurlarında akd eylediği meclisi şer-i şerif-i enverde vakf-ı câiz-zikrde li-ecli't-tescil ve 'l-itmâmü 'l-emre vet-tesbîl mütevellî nasb olunan Hâtibzade Ali Efendi mahzarında ... vakf-ı sahih-i şeri ve habs-ı sarîhi mer'i vakf u habs edip şol vechle şart u tayîn eyledi ki ..." **Keleş, Hamza** (1990) 'H.1334/M.1915 Tarihli Şer'îyye Siciline Göre Yozgat Vakıfları', (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 104-112.

³⁸⁷ "... aşağıdaki durumun yerinde tesbit ve tescili için şer'î mahkeme tarafından yargılamaya yetkili kılınan zabıt kâtibi Hacı Râkım Efendi oğlu Ali Efendi, ... eve varmış ve şer'î meclisi kurmuştur: ... Miralay Reşat Bey'in verâseti babası Ziya Paşa'ya münhasır olduğunu ... şen-i mecliste iddia etmiş ve müteveffânın Hilâl-i Ahmer'de olan terekesini almak üzere mirasçılık hücceti talep eylemiştir. ... ilmühaberi de durumu teyit için ibraz edince, verâset durumunun açıklandığı şekilde olduğu ... şهادetleriyle hukuken kesinleşmiş ve müteveffânın terekesinin babası Ziya Paşa'ya verilmesi hususundaki yazılı hüccet tescil edildikten sonra adı geçene verilmiştir. Baş kâtip İbrahim Hâlid (mühür), Kadı Mustafa Asım (mühür)" Şer'îye Sicilleri II (1989) İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 215. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür: **Kırmızıgül, Mustafa** (2002) '6/702 Numaralı Üsküdar Şer'îye Mahkemesi Sicil İ'lâmları (H. 1289-1290/M.1872-1873)', (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 105.

³⁸⁸ "Ve resm-i kismet binden yirmi beş akçe alınmak üzere mukadder kılındı. Amma kâtib olmasa, nâib kendi kitâbet eylese, kâtibin alacağın nâib ala. Bu kanuna riâyet oluna. Ziyâdesine ve noksanına itibâr olunmaya" **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 488.

Görüldüğü üzere Osmanlı yargı teşkilatında katipler, yalnızca mahkemedeki kayıt işlerini yürütmekle kalmamış bazı hallerde mahkemeye başkanlık edebilmiştir. Katiplerin kadılara vekalet etmesi İslam hukukuna uygun olup Osmanlı öncesi devletlerde de bu uygulamaya rastlanılmıştır. Katipler kadıya vekalet ederken “*nâib*” şeklinde veya “*kâtip ve nâib*” şeklinde ifade edilmiştir. Katiplerin medrese mezunları arasından veya uzun sürelerle mahkemelerde görev almış kimseler arasından tayin edilmiş olması, bu kimselerin hukuk alanında ehil olmalarına dikkat edildiğini göstermektedir. Katipler mahallinde yemin, keşif gibi işleri tıpkı nâib gibi yerine getirmiştir. Katipler de mahkeme harçlarından ücretlerini almıştır. 15. yüzyılda aynı ücreti alan nâib ile katibin ücretleri arasında giderek farklılaşma olmuş, nâibin harçtan aldığı pay artarken katibinki azalmıştır. Tanzimat sonrası dönemde katiplerin yürütecekleri işlere farklı düzenlemelerde yer verilmiş; mahkeme dışında dava ve şahit dinleme, yemin, keşif gibi işlemlerde görev alacakları düzenlenmiştir. Söz konusu işlemler için görevlendirilen katipler “*nâib*” şeklinde anılmıştır. Aynı kararname ile kadının yokluğunda müşavir de yok ise başkatibin mahkemeye vekaleten başkanlık edeceğinin düzenlenmiş olması, klasik dönemde çoğunlukla nâibin yürüttüğü bu işin artık başkatibe verildiğini göstermektedir. Bu bağlamda klasik dönemde kadı, nâib ve katiplerin iç içe geçen görev ve yetkileri Tanzimat dönemi düzenlemeleriyle kodifiye edilmiştir. Diğer yandan Tanzimat düzenlemelerinden yola çıkılarak, kadının yerini alan nâiblerden dolayı oluşan boşluğu katiplerin doldurmaya başladığı söylenebilir.

4.4.3. Kassam

Kassam kelimesi sözlükte “*kısım kısım ayıran, kısım kısım veren*” ve “*vârisler, mirasçılar arasında mirası taksim eden ve küçüklerin hakkını koruyan şeriat memuru*” gibi tanımlarla ifade edilmiştir³⁸⁹. İslam Osmanlı hukukunda da feraiz hükümleri çerçevesinde miras paylaşımını gerçekleştiren memurlara kassam denilmiştir. Ölen bir kimsenin terekesini mirasçılar arasında paylaşmak esasen kadının görevlerinden biridir. Fakat İslam devletlerinde ve Osmanlı Devleti’nde miras paylaşırma işini bununla görevlendirilmiş olan kadı yardımcısı kassamlar yerine getirmiştir³⁹⁰.

İslam hukukçularına göre kassam, hakimın icra ettiği yargı işinin bir kısmını ifa etmiştir. Miras davalarında, dava mahalline bizzat giden kassam burada gerekli

³⁸⁹ Devellioğlu, s. 568.

³⁹⁰ Aydın (2014) s. 84; Ekinci (2019) s. 378.

incelemeleri yaptıktan sonra davayı karara bağlamıştır. Bu bağlamda kassamlığa atanacak kimsenin mahkeme zabıt katibi için aranan niteliklere sahip olması aranmıştır. Bu nitelikler kişinin Müslüman olması, adaletli olması, ilim sahibi olması, hür olması ve göz, kulak gibi azalarının sağlam olmasıdır³⁹¹. İslam hukukuna göre kassamda kadının sahip olması gereken vasıfların aranması, kadı vekili olan nâibin de bu vasıflara sahip olması gerekliliği bağlamında benzerlik arz etmektedir. Yine kassamın miras paylaşımını gerçekleştirmek üzere ilgili yere gitmesi usul hukuku çerçevesinde keşiftir. Bu da nâibin icra ettiği işlerden biri olup bu açıdan da nâiblik müessesesi ile kassamlık benzerlik göstermektedir.

Osmanlı uygulamasında kassamın görevi olan miras paylaşırma işlemi nâibler tarafından da yapılabilmektedir³⁹². Daha önce yapılan taksim hakkında anlaşmazlık çıktığında konunun mahallinde tekrar görülebilmesi için nâib ve beraberinde bir başka kimse daha görevlendirilebilmiştir³⁹³. İlgili kayıta geçen “...canibi şer‘iden naib ve tekrar tahrîr olunmak taleb olunmağla fahr‘ül müderrisin Mevlana Mehmet Efendi ta‘yîn olunub...” ifadesi, burada nâib haricinde görevlendirilen diğer kişinin (Mevlana Mehmet Efendi) tekrar taksim yapmak üzere görevlendirildiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla nâibin tereke taksimini bizzat yapmadığı hallerde de bu işleme nezaret etmesi amacıyla görevlendirilebildiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti’nde askerîlerin yani kamu görevlilerinin mirasının paylaşılması kazasker kassamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Kazasker adına miras taksimi yapan

³⁹¹ **Atar** (1991) s. 146-147. İslam hukukuna göre katibin bazı hallerde hakim yerine geçerek hüküm verebildiği ve bu çerçevede katiplerde belli niteliklerin aranmış olduğu hususu “İslam Hukukuna Göre Nâibin Taşınması Gereken Nitelikler” başlığında incelenmiştir.

³⁹² “Husus-u âti‘l-beyanı mahlinde tahrir ve beynlerinde taksim olunması iltimas olunmağın kitab-ı mahal Elbiyandan Mevlâna Mustafa Efendi tayin ve irsal olunub ol-dahi zeyl-i kitabda mestur‘l-esamisi olan müselmanlar ile ... vefat iden Boyacı Mehmed nâm kimesnenin mülk-ü menziline varub akd-i meclis idüb müteveffâ-yı merhum Mehmedin verâseti zevce-i metrukesi Meryem nâm Hâtuna ve validesi Ayse nâm Hâtuna ve sulbiye-i sagire kızı Ayse ve bundan akdem vefat iden sulbi sagir oğlu Kürd Mehmed’e münhasıra olduğu mütemekkin oldukdan sonra ... yüz altmış kıymet tahmin olunub ...ceman üç yüz otuz yedi aded esedi gurus olub yedi gurusu tekfin ve temhirine ve kırk gurusu ...ihrac olundukda iki yüz doksan gurus baki kalmağın ... otuz sekiz gurus zevcesi mezbure Meryem Hâtuna ve ...kırk sekiz gurusdan rıb-ı ...validesi Ayşeye ve altmış altı gurusu sagire-i merkume kızı Ayşeye ve yüz otuz iki gurusu sagir-i merhum oğlu Kürd Mehmed’in hissesine isabet idüb... naib-i merhum mahlinde tahrir idüb meclis-i şer‘e gelub ali vukua haber virmegin mâ vak’a bi’ttaleb ketb olundu.” **Güner, Hüsnîye** (2006) ‘21 Numaralı Ayıntab Şer‘iyye Sicili Defteri H.1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 360-361.

³⁹³ “Mahmiye-i Konya’da Ahmed fakih Mahallesi sâkinlerinden Hâcî İbrahîm beşe ibni Hâcî ibni hacı Ali nâm fevt idüb veraseti zevce-i metrukesi Safiye binti Ahmed ve sulbi sagir oğlu Mehmet ve sulbiye sagire kızı Haticeye munhasıra olmağla mukadem muhalefatı ve deyin olunub lakin ba’ci eşyada niza’ olunub canibi şer‘iden naib ve tekrar tahrîr olunmak taleb olunmağla fahr‘ül müderrisin Mevlana Mehmet Efendi ta‘yîn olunub ol dahi varub tekrar ve defter eylemeğın muhalefatıdır ki zikir olunan fi gur-re-i Rabiul evvel 1084/ Haziran 1673.” **Acartürk, Ferrayi** (2006) ‘1672–1673 Tarihlerinde Konya’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (19 Nolu Konya Şeriiyye Siciline Göre)’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 475.

söz konusu kassamlara askerî kassam denilmiştir. Askerî kassamlar kazalarda da görev almış, idari bakımdan Anadolu ve Rumeli kazaskerlerine bağlı olmuşlardır. Askerî kassam tayin edilmesine gerek görülme-yen daha küçük yerlerde miras taksimini bölge kadısının vekili olan kassamlar yürütmüştür. Kassam bulunmayan kaza ve nahiyelerde ise bu görev nâibler tarafından yerine getirilmiştir³⁹⁴.

Osmanlı uygulamasına bakıldığında da kazalarda askerîlerin tereke taksimi ile nâiblerin görevlendirilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin Ayıntab bölgesinde kismet-i askerîye işlerinin nâib tarafından görüleceğini bildirir sicil kayıtları mevcuttur³⁹⁵. 1653-54 yıllarına ait bir başka kayıtta askerîlerin miras taksimi için askerî kassam tayin edilmemiş, bu işin icrası bölgedeki nâibe verilmiştir³⁹⁶. Buna göre Ayıntab'ta vefat eden askerîlerin tereke taksimini o bölgedeki nâib yapacaktır. Bab nâibi atanmasına dair bir kayıtta da nâibin görevleri arasında “vâki’ olan mevtâ-yı askerîyeyi” görmek ifade edilmiştir³⁹⁷. Dolayısıyla nâibler halkın yanı sıra askerîlerin de miras taksimini gerçekleştirmiştir.

³⁹⁴ **Öztürk, Said** (2001) ‘Kassâm’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 579-582; **Aydın** (2014) s. 84-85. Kazasker tarafından kamu görevlisi terekesinin taksimi ile görevlendirilen nâibler olmuştur: “... Zîstovi kazâsında nâibüş-şer’îş-şerîf olan Mevlânâ Hafız Abdurrahman efendi ... bundan akdem vefât eden ... Süleyman Ağa’nın tahrîr-i terikesi mevadd-ı mahsûsadan olmakla tahrîr-i terikesi ve vâki’ olan da vâsının istimâ’ı tarafımızdan size ihâl ve tefvîz olunmuşdur gerekidir ki terike-i müteveffâ-yı mezbûru tahrîr ve terkîm ve beynel-verese bil-fârîzatüş-şer’îyye tevzî ve taksîm ve iktizâ eden da vâsı istimâ’ edüb hâsıl olan resm-i kismet ve harc-ı hücec-i sâiresi defter-i müfredâtıyla tarafımıza irsâl ve îsâl eylesesiz ves-selâm. El-fakîr es-Seyyid İbrahim el-kâdî asker-i Rumeli” **Öztürk, Emrullah** (2014) ‘R-8 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (H.1192 – 1193 / M. 1778 – 1779)’, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 138.

³⁹⁵ “... ber-vech arpalık Ayntâb kazasına mutasarrıf olan Mevlânâ ... kaza-i mezbûrun umûr-ı kismet-i askerîyesine tarafından naibin görülmek üzere tefvîz ve sipariş olunub bilfil Anadolu kadiaskerim ... tarafından mektub virilmeğin buyurdum ki ... vusûl buldukda bu bâbda Mevlânâ-yı müşârûn ileyh tarafından virilen mektub mücebince kaza-i mezbûrede vaki müteveffâ-yı askerîyenin metrukâtını beyne’l-verese tarafından nayibin tahrîr ve taksim itdikden sonra rusum-ı mutadeyi ahz ve kabz idüb min bade kadiaskerim mektubuna ve emr-i hümayûnuma muhalîf kismet-i askerîye umuruna ahar dahl ve taarruz itdirmeyesin ... Be-makâm-ı Kostantiniyye el-mahrûsa” **İlhan, Okan** (2015) ‘20 Numaralı Ayntab Şer’îyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.137-270) H.1060-1061/M.1650-1651’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 133-134.

³⁹⁶ “Şerîf-i nisâb Ayıntâb’da nâibü’l-şerî’ olan Efendi ... ithâfiylâ inhâ olunur ki iş bu sene selase ve sittin ve elf Zilkaa’desinin yirminci gününden kazâ-i mezbûrun ve Telbşâr kazasının umûr-u kismet-i askerîyesi size nüfûz olunmuşdur gerekidir ki vâki’ olan mevtâ-i askerîyenin muhâlefâtını tahrir ve ta’yin olursa ... aşriye taksim idüb ve aslen vesâyet-i ... idesiz vesselâm sarfû’l-târihü’lmezbûr esseyidü’l-merkum Abdülgaffâr şânî Mehmed ... Anadolu’l-ma’mûre” **Özel, Nalan** (2006) ‘23 Nolu Antep Şer’îyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 237. Benzer kayıtlar çoğaltılabilir: “İzzetlü ref’atlü Efendi ... larına ... işbu sene erbaa ve sittin ve mie ve elf Şabânül-Muazzamın üçüncü gününde nâibi olduğunuz Ayıntab kazasından umûr-ı kismet-i Askerîyesi tarafımızdan size tefvîz ve sipariş olmağla memuldurki tarih-i mezkûrun kazâ-yı mezbûrun vâki mevtâyı askerîye muhallefâtını tahrîr ve terkîm ve beynel-verese bil-fârîzatül-şerîye tevzî ve taksîm eyleyüb rûsûm-ı âdisi Semâhatlü inâyetlü ref’atlü Efendi hazretlerinin taraf-ı bâhirüş-şerîflerine îsâl eylesesiz Vesselâm Minel-fakîr Ahmed el kâdî-i Asker-i Anadolu...” **Karasakal, Mehmet** (2010) ‘109 Numaralı Ayıntab Şer’îyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1165/M.1752)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 84.

³⁹⁷ Diyarbakir Şer’îyye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 290.

Askerî kassamlar tereke taksimi karşılığında “*kısmet-i askerîyye*” adıyla resim tahsil etmiş, toplanan resimler o bölgedeki kadılığın sandığında muhafaza edilmiştir. Sonrasında kadı veya nâib tarafından merkezden gönderilen görevlilere teslim edilmiştir³⁹⁸. Kısmet-i askerîyyenin üzerinde zaman zaman uyuşmazlıklar da yaşanmıştır³⁹⁹. Buna göre Ayıntab kaymakamı, Ayıntab’ta görev alan nâib tarafından kısmet-i askerîyyenin kendisine gönderilmesini bildirmiş fakat bir başka kadının müdahalesi olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine nâibin kısmet-i askerîyyeyi kendisine gönderilen mektup gereğince zabt etmesi ve bahsi geçen kadının müdahalesini engellemesi istenmiştir. Dolayısıyla nâib kısmet-i askerîyyeyi kadı statüsündeki bir başka kamu görevlisine karşı korumakla görevlendirilebilmiştir.

Netice olarak İslam Osmanlı hukukuna göre miras paylaşımını gerçekleştiren kadı yardımcısı kassam ile nâib arasında belli noktalarda benzerlikler mevcut olmuştur. İslam hukuku kassam ve nâib için aynı özellikleri aramıştır. Nâib miras paylaşırma işlemi gerçekleştirebilirken kassam da nâib gibi keşfe gitmek suretiyle miras paylaşırabilmiştir. Ancak miras paylaşımı dışındaki bir hukuki işlemle ilgili kassamların keşfe gittiğine dair bir kayda rastlanılmamıştır. Kamu görevlilerinin miras paylaşımını gerçekleştiren askerî kassamların tayin edilmediği küçük bölgelerde kamu görevlilerinin mirası, varsa kassam yoksa nâib tarafından pay edilmiştir. Nâibler kısmet-i askerîyye denilen resimlerin muhafaza ve tesliminde de görev almıştır. Son olarak Osmanlı uygulamasında yalnızca miras ile ilgili işlemleri yerine getiren ve “*seyyar nâib*” şeklinde adlandırılan nâiblerin bulunduğu burada belirtilmelidir⁴⁰⁰.

4.4.4. Müzekki

İslam hukukuna göre şahitlerin güvenilir kimseler olup olmadığının tespit edilmesinde “*müzekki*” denilen kimseler rol almıştır. Şahitler hakkında yapılan güvenilirlik soruşturması ise “*tezkiye*” şeklinde ifade edilmiştir⁴⁰¹. Müzekki, şahitlerin şهادetinin kabul edilebilir olup olmadığının anlaşılması bakımından dürüst olup olmadıklarının

³⁹⁸ Öztürk (2001) s. 579-582.

³⁹⁹ “... Ayıntâb kaimakamımız Mehmed Ağâ ... Ayıntâb kadısına arzûhal gönderüb kısmet-i askeriye kadısının efendiye tarafından kendüye sipariş olunmuş iken İsmail nâm kadı müdahale idüb mahsul-i kazâya iddet eylediğine ilâm itmeyle kısmet-i askeriye dahi yedinden olân mektûb mucebince naibi mezbûre zabt ittirüb İsmail nâm kadıya müdahale ittirmesiz” Özel, s. 501.

⁴⁰⁰ İlgili konu “Seyyar Nâib” başlığı altında ele alındığından burada ayrıntısına girilmemiştir.

⁴⁰¹ Başoğlu, s. 77; Bayındır, Abdulaziz (2015) İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması), 2. Baskı, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, s. 107; Doğan, Hasan (2017) ‘İslam Muhakeme Hukukunda Ta’dil ve Tezkiye’, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 29, s. 14.

kendilerinden sorulduğu kimselerdir⁴⁰². Tezkiye nâibi ise tezkiye işleminin yürütülmesi esnasında bulunması için mahkeme tarafından gönderilen görevlidir. Müzekkiler de yargılamaya katkıda bulunduğundan ve özellikle Tanzimat sonrası dönemde aleni tezkiye ile tezkiye nâibleri görevlendirilmiş olduğundan bu iki kurumun karşılaştırılması gerekli görülmüştür.

Tezkiye, kelime anlamı itibariyle sözlükte “*temiz etme (kusurdan), temize çıkarma, aklama*”, “*soruşturarak birinin iyi halli olduğunu meydana çıkarma*” gibi anlamlara gelmektedir⁴⁰³. Uygulamada hakimler şahitlerin güvenilir olup olmadığını kendileri araştırabildiği gibi bu iş için görevlendirilen yardımcılardan da faydalanabilmiştir. Önceleri yalnızca alenen yapılan tezkiye işlemi Kufe kadısı Şureyh’in ilk kez uygulaması ile gizli şekilde de yapılabilmıştır⁴⁰⁴. Abbasiler döneminde tezkiye işiyle görevlendirilmiş “*ashâbü’l-mesâil*” denilen özel görevliler bulunmuştur⁴⁰⁵. Osmanlı Devleti uygulamasında da mahkemeler şahitlerin tezkiyesi ile memurlar görevlendirmiş, söz konusu memurlar katip, mübaşir olabildiği gibi kimi zaman nâib de olabilmıştır. Osmanlı’da bu şekilde

⁴⁰² Müzekki, literatürdeki kimi çalışmalarda hakimin tezkiye işini yapmakla görevlendirmiş olduğu yardımcı görevli/memur şeklinde tanımlanmıştır. Müzekkinin tezkiye işini yapan memur şeklinde tanımlandığı çalışmalardan tespit edilenler arasında en eski tarihli olan İslam Ansiklopedisi’nde W. Heffening tarafından kaleme alınan “Şâhid” isimli makedir. **W. Heffening** (1979) ‘Şâhid’, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C. 11, s. 283. Diğer çalışmalar için bakınız: **Atar** (1991) s. 148-149; **Erbay, Celâl** (1999) İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 82; **Aslan, Nasî** (2018) İslâm Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l-Hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması, Adana, Karahan Kitabevi, s. 51. Müzekkilerin mahkemede görevli bir memur değil, şahitlerin yaşadığı veya çalıştığı yerlerde bulunup bu kimselerin güvenilir olup olmadığı gizli ve açık tezkiye yoluyla kendilerine sorulan kimseler olduğunu ifade eden çalışmalar için bakınız: **Bayındır**, s. 205; **Cin/Akgündüz**, C. I, s. 401; **Başoğlu, Tuncay** (2012) ‘Tezkiye’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 41, s. 77; **Behnesî, Ahmed Fethî** (2011) ‘İslâm Hukukunda Şahitlerin Adalet Soruşturması: Tezkiye’, Çeviren: Yılmaz Fidan, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 11, S. 3, s. 232-236. Müzekkilerin, şahitlik yapan kimselerin bulunduğu veya çalıştığı yerlerden kimseler olduğunu ifade eden çalışmalarda da müzekkilerin mahkemeden görevlendirilen bir memur olduğunu söyleyen çalışmalarda da gizli ve açık tezkiye usulü, müzekkilerin sahip olması gereken özellikler ve müzekki sayısı bakımından aynı bilgilere yer verilmiştir. Bunların ayrıntısına girilmeyecek olup müzekkinin esasen kim olduğuna açıklık getirilmesi bakımından burada tezkiye usulleri kısaca açıklanacaktır. Buna göre gizli tezkiyede hakim davanın taraflarının isimlerinin, dava konusunun, şahitlerin isim, baba ve dede isim, şöhrat, sanat ve oturdukları adreslerinin yazılı olduğu belgeyi zarf içerisinde müzekkilere gönderir. Bu belgeye mesture denir. Müzekkiler mestureyi açıp okuduktan sonra şahitler hakkında dürüst olup olmadıklarına dair ibare yazıp imzalayarak zarfı kapatır ve hakime iade eder. Açık tezkiyede ise iki farklı yöntem izlenebilir. İlk olarak müzekkiler hakimin huzuruna çıkar. Davacı, davalı ve şahitlerin de hazır bulunduğu mahkemede müzekkilere açıkça şahitlerin adil olup olmadıkları sorulur. Diğer yöntem ise davacı, davalı ve şahitlerin mahkemeden görevlendirilen bir memur eşliğinde müzekkilerin bulunduğu yere gönderilmesidir. Bu şekilde açık tezkiye mahallinde gerçekleştirilmiş olur. Dolayısıyla müzekkilerin mahkemece görevlendirilen bir yardımcı görevli veya memur olmayıp her bir dava bakımından dinlenen, şahitlerin çalıştığı yerlerde veya yaşadığı bölgelerde bulunan ve bu şahitleri tezkiye etmek suretiyle şahitliğinin kabul edilebilir olup olmadığını beyan eden kimseler olduğu söylenebilir. Mahkemece tezkiye işinde görevlendirilen yardımcı memurlar ise açık tezkiye usulünün mahallinde gerçekleştirildiği hallerde davanın tarafları ve şahitler ile birlikte müzekkilerin bulunduğu mahale giden memurlardır. Bu memurlar sicil kayıtlarında tezkiye nâibi şeklinde de anılmışlardır.

⁴⁰³ **Devellioğlu**, s. 1289.

⁴⁰⁴ **Atar** (1991) s. 148.

⁴⁰⁵ **Başoğlu**, s. 77.

tezkiye işine yardımcı olması için mahkemeden görevlendirilen memurlar için “*nâib el-tezkiye*” ifadesinin kullanıldığı literatürde ifade edilmiştir⁴⁰⁶. Rastladığımız şer‘iye sicillerinde de bu kişiler tezkiye nâibi şeklinde nitelendirilmiştir.

İslam hukukuna göre müzekkilerin sahip olması gereken özellikler, nâibler için aranan özelliklerle benzerlik göstermiştir. Bu bağlamda müzekki, şahitliği kabul edilebilir, hür, Müslüman ve adil olmalıdır. Ayrıca müzekkiler para veya mal ile kandırılmayacak derecede sağlam karakterde ve şahitlerle aralarında düşmanlık bulunmayan kimseler olmalıdır. İslam hukukuna göre nâibin taşınması gereken özellikler de âkıl, baliğ ve hür olmasının yanında Müslüman, adaletli ve hukuk bilgisine sahip olmasıdır. Diğer taraftan İslam hukukuna göre kadınların nâib olarak görev alması söz konusu değilken müzekki olarak tezkiye işleminde bulunabilmeleri mümkündür⁴⁰⁷. Yine Osmanlı uygulamasına bakıldığında nâibin belli bir medrese eğitimi almış olması aranırken müzekkiler için böyle bir şart aranmamıştır.

Osmanlı’da nâiblerin tezkiye işi ile görevlendirildiğine dair hükümlere Tanzimat sonrası mevzuatta rastlanılmıştır. İlk olarak 1866 tarihli tezkiye hakkında düzenlenmiş bir fermanda “... *müterâfi‘ân berâber oldukları hâlde şahidler tezkiye nâibine terfîkân mahallerinde ‘alenen tezkiye olunmaları ...*”⁴⁰⁸ şeklinde yer verilen tezkiye nâibi daha sonra Mecelle’de de düzenlenmiştir. Mecelle’nin şahitlerin tezkiyesini düzenlemiş olduğu “*Tezkiye-i Şuhûd*” hakkındaki bölümünde alenen ve gizli tezkiye açıklanmış, alenen tezkiyenin düzenlendiği maddede tezkiye nâibinden bahsedilmiştir⁴⁰⁹. Buna göre alenen tezkiye mahkemede yapılabileceği gibi tarafların ve şahitlerin tezkiye nâibi ile birlikte müzekkilerin bulunduğu yere gitmesiyle de gerçekleştirilebilecektir. Yani mahkeme dışında yapılacak alenen tezkiyede tezkiye nâibi görevlendirilmiştir. Bu bağlamda tezkiye

⁴⁰⁶ **Yurtseven, Yılmaz** (2018) ‘İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi’, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 2, s. 117; **Heffening**, s. 283. Şer‘iye mahkemesi tarafından tezkiye işiyle görevlendirilen bir memur hakkında örnek bir sicil şu şekildedir: “... *mûceb-i şerîsini taleb iderim deyû bade’d-davâ ve’l-inkâr müddei-yi mezbûr müddeasına mahalle-i mezbûrede sâkin ... nâm kimesneleri ikâme anlar dahî edâ-yı şehâdet etmeleriyle mahallerinden tezkiye için kâbel-i şerden Muhammed Emin Efendi irsâl, ol dahî mahalle-i mezbûreye varub tezkiye iddikte, yirmidokuz nefer mazbûtü’l-esâmî müslimîn, şahidân-ı mezbûranın kizb ile maruf olmayub udûlden olduklarını ihbar etmeleriyle şehâdetleri şer-an makkûle olduktan sonra ...*” **Bayındır**, s. 46.

⁴⁰⁷ **Atar** (1991) s. 143-144, 149; **Bayındır**, s. 208; **Yurtseven** (2018) s. 122-123.

⁴⁰⁸ **Esiroğlu, Gülsen** (2015) ‘H. 1283-1284 / M. 1866-1868 (34 Nolu) Antakya Şer‘iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)’, (Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 288-289.

⁴⁰⁹ **Berki** (1978) s. 386.

işi, yargılamanın neticelendirilmesi için keşif gibi mahkeme dışında yürütülmesi gereken işlemlerde nâiblerin görevlendirilmesinin bir diğer örneği olmuştur⁴¹⁰.

Osmanlı uygulamasına bakıldığında klasik ve Tanzimat dönemlerinde tezkiyenin gerçekleştirildiğine dair çok sayıda örnekle karşılaşılmıştır⁴¹¹. Klasik dönem kayıtlarında yalnızca tezkiye yapıldığı ifade edilmiş olup gizli veya alenen yapıldığı ya da mahkemeden görevlendirilen bir kimse eşliğinde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği hususları açık yazılmamıştır⁴¹². Tanzimat dönemine ait kayıtlarda ise tezkiyenin çoğunlukla her iki şekilde yapıldığı görülmüştür⁴¹³.

Şer'îye sicillerinde tezkiye işiyle görevlendirilmiş tezkiye nâiblerine de Tanzimat sonrası dönemde rastlanılmış olduğu burada ifade edilmelidir. Örneğin 1867 yılına ait bir kayıta veraset iddiası hakkında şahitlik yapan kimselerin mahallinde tezkiyesi için tezkiye nâibi görevlendirilmiştir⁴¹⁴. Buna göre tezkiye nâibi, veraset iddiasında bulunan kişinin

⁴¹⁰ Osmanlı mevzuatında tezkiye nâibine yalnızca aleni tezkiye ile ilgili düzenlemelerde yer verilmiş olsa da uygulamada gizli tezkiyede de tezkiye nâiblerinin görev almış olduğu görülmüştür. Bu husus “Tezkiye Nâibi” başlığı altında incelenmiş olduğundan burada ayrıntısına girilmemiştir.

⁴¹¹ “... *şehadet itdiklerinde eda-i şehadetleri bade't-ta'dil ve't-tezkiye hayyiz-i kabûlde vaki olub ...*” **Canlı, Abdulkadir** (2006) ‘A 151 Nolu Mahkeme Siciline Göre 1593 Yılında Bursa’, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 61; “... *her bireri eday-i şehadeti şer'i ettiklerinden şahidan-i merkumandan her biri mensub bulundukları zîr-i menşureye vaz'i imza eden mahalle-i mezbure imamı Mehmed efendi bin Mustafa ve muhtarı Hüseyin bin Mehmed nam mevsukul-kelim mütemekkinlerden sirran ve badehu alenen dahi badel-ibra ve tezkiye aduller ve makbulüş-şehade idükleri ihbaren vet-tahkik mucibince badel-huküm vet-tebeyyün ...*” **Taşdemir, İlhami** (2010) ‘333 Numaralı Bitlis Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu (1 - 115. Sayfalar) (H.1295-1300 /M.1878-1882)', (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 71.

⁴¹² “... *şâhidlerüz ve şehâdet dahi iderüz' didiklerinde şâhidân-ı mezbûrân Mustafa bin Kolfal ve Hüseyin bin Hasan tezkiye olduklarında şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki' olup ...*” **Daştan, Eda** (2014) ‘Tophane 2 Numaralı Şeriye Sicili Defteri H. 966-967/1558-1560 (İnceleme - Metin)', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 72-73; “... *şâhidleriz şehâdet dahi iderüz diyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye itdiklerinde ba'de't-ta'dil ve't-tezkiye mezbûrânın şehâdetleri makbûle olmağın ...*” **Güngör, Ekrem** (2006) ‘1 Numaralı Kütahya Şer'îyye Sicili (II. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği', (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 51; “... *ba'de'd-def' ve'l-inkâr mezbûr Hacı Ebu Bekir mumzâ ledi't-tezkiye adâletleri zâhir olan ... nâm kimesneler şehâdetleriyle vech-i şer'i üzere isbât etmekle ...*” **Muzaffarova, Saadet** (2012) ‘Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'îyye Sicili Defteri, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 36-37.

⁴¹³ “... *beyyine taleb olundukda her biri ba-varaka-i suret ... sirren ve badehu alenen lede't-tezkiye adl ve makbulüş-şehade idükleri ihbar olunan ...*” **Bayram, İbrahim Galip** (2004) ‘49 Numaralı Kütahya Şer'îyye Sicili Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği', (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 18; “... *mahallerinden zir-i metsureye vaz-ı imza eden ... nam kimesnelerden evvela sirran badehu müterafian hazır oldukları halde ... nam kimesnelerden dahi alenen-lede't-tezkiye adl ve makbulüş-şehade ...*” **Babanınoğlu, Yüksel** (2004) ‘155 Nolu (H.1308-1310) Gaziantep Şer'îyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 23-24; “*Şâhidan-ı merkûman mensûb oldukları Tarsus'un Afgan Mahallesi'nden ... evvelâ bâ-varaka mesture sirren ve ba'dehu ... nâm kimesnelerden alenen lede-t-tezkiye adl ve makbûlüş-şehâde idükleri ihbâr olunmağın mucibince ...*” **Gündaş, Mehmet Salih** (2004) ‘Tarsus'un 338 Numaralı Şer'îyye Sicili (H. 25 Şa'bân 1311-6 Şevvâl 1312 / M. 6 Eylül 1893-1 Şubat 1895)', (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 49.

⁴¹⁴ “...*biz bu husus üzre öze şâhidleriz ve şehâdet dahi ideriz deyü her bir müttefikü'l-lafz-ı ve'l-ma'nâ eyledikleri şehâdetleriyle tezkiye nâibi Ahmed Efendi ibni el-Hâc Mustafa terfikan mahâlle-i mezbûreye*

gerçekten de müteveffanın varisi olduğuna dair şahitlik edenlerle birlikte müzekkilerin bulunduğu yere gitmiş ve tezkiyede bulunan müzekkilerin isimlerini ve tezkiye işleminin neticesini kaydetmiştir. Yine 1869 tarihli bir başka kayıta şahitlerin tezkiye nâibi eliyle soruşturulduğu görülmüştür⁴¹⁵. Burada da şahitlerin gizli tezkiyesi için düzenlenen mesture isimli belgeyi tezkiye nâibi teslim almıştır. Sonrasında yapılan aleni tezkiyeyi nâib gerçekleştirmiş, gizli ve açık tezkiye neticesinde şahitlerin güvenilir kimseler olduğunu mahkemeye bildirmiştir. Dolayısıyla müzekki şahitlerin güvenilir kimseler olup olmadığını ifade ederken, tezkiye nâibi müzekkilerin geri bildirimlerini mahkemeye ileten görevli olmuştur.

Bir başka kayıta ise tezkiye nâiblerinin yalnızca tezkiye işini değil nâiblerin en sık yürütmüş oldukları keşif işlerini de yerine getirmiş olduğu görülmektedir⁴¹⁶. Kayıta bahsi geçen tezkiye nâibi keşif için görevlendirilmiş ve keşif sırasında şahitlerin tezkiyesi mevzu bahis olmamıştır. Dolayısıyla söz konusu nâib tezkiye işlerini yürütmesinin yanı sıra mahkeme dışında yargılamaya yardımcı diğer işlerle de görevlendirilebilmiştir. Bu da tezkiye nâiblerinin yalnızca tezkiye işiyle meşgul olmadıklarını göstermektedir. Diğer taraftan müzekkiler yalnızca şahitlerin güvenilirliğinin sorgulanmasında rol oynamış, yalnızca bu işle ilgili mahkemeye bildirimde bulunmuşlardır.

irşâl olunup cevâba rû'yet iden ... varakasında mukayyed bulunan şahidân mezbûranın isimleri zeyllerine adları ve makbûl-i şehâde idükleri imza iden mahâlle-i mezbûre ahâlisinden ... nâm kimesnelerin sırren ve nâib-i mumâileyhi ceridesinde isimleri muharrer ...nâm kimesnelerin alenen eyledikleri tezkiyeleriyle 'inde'-ş-şer'i'l enverde zâhîr ve mutahakik ve şehâdetleri hâiz kabûl vakıa olmağın ...” **Yazıcı, Gürçan** (2006) ‘42/1769 No’lu Samsun Şer’iyye Sicili’nin Transkrip ve Tahlili’, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 95-96. Veraset iddiasıyla ilgili tezkiye nâibinin görev aldığı kayıtları çoğaltmak mümkündür: “...bâ varaka-i mastûre sübût olduğu imâm ve Muhtârandan sırren ve badehu müterâfian berâberinde tezkiye nâibine terfikan alenen lede't-tezkiye adl ve makbûliş-şehâde idükleri ihbâr olunan ...” **Akdaş, Nilgün** (2015) ‘230 Numaralı Seydişehir Şeriye Sicili (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), (Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 263-264.

⁴¹⁵ “... şahadet-i şeriye eylediklerinde keyfiyet tezkiyeleri ba varakai mesture ve memhure tezkiye naibi Muhammed Efendiye teslimen gelende müzekki ... irsal-i tezkiye merkûmun taraflarından makbul eş-şehade idükleri sırren zeyl-i mesture tahriren imza ve temhir olunub tezkiye-i aliyelerini dahi naib mumaiyleh ahali-yi saire canibinden bi'l-icra i'âde kılınan mesture mezkûreye tevakkuf eylediğinden şahadetleri makbul olmağın ...” **Çoban**, s. 313-315.

⁴¹⁶ “Zikri ati hususi mahallinde keşf ve muayeneye taraf-ı şer'den mürsel ümenadan tezkiye nâibi muhzir Hasan Efendi ... ve mi'mar halfelerinden Derviş ... ve sair ebniyeye arıfan olan ... hanesine varub 'akd-i meclis-i şer'i'âli etdiklerinde ... dedikleri üzerine ba'de'l-keşf ve'l-mu'âyene divar-ı mezkur Muhammed Bakır'ın olub ve 'arsa-i haliye dahi bir kimesnenin mülki olmayub ancak hakk-ı mururları olduğunu me'muran mumaiylehima ile halifetan-ı merkuman 'ala vuku'a taraf-ı şer'a inha ve takrir etmeleri üzerine müdde-i 'aleyh merkum Hüseyin divar-ı mezbur ile 'arsa-i mezbureden kef-i yedine tenbih olunduğu. Tescil ve huzur-i 'âlilerine 'arz ve i'lam olundu. Baki el-emr hazreti velie'l-emr.” **Atmaca, Aydın** (2018) ‘206 Numaralı Urfa Şer’iyye Sicili’nin (H.1282-1287 \M.1865-1870) 187-366. Sayfaları Transkripsiyon ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 60.

Sonuç itibariyle Osmanlı’da tezkiye işiyle ilgili yardımcı olmak üzere mahkemeden görevlendirilen memurlar bulunmuş, bunların arasında nâibler de yer almıştır. Müzekkiler ise şahitlerin dürüst ve güvenilir kimseler olup olmadıklarını mahkemeye bildiren kimselerdir. İslam Osmanlı hukukunda müzekkiler için aranan akıl, baliğ, hür, Müslüman olma gibi özellikler nâibler için aranan özelliklerle benzer olmuştur. Ancak Osmanlı uygulamasına göre nâibin belli bir medrese eğitimi almış olması gerekirken müzekkiler için böyle bir şart aranmamıştır. Ayrıca nâiblik yapması mümkün olmayan kadınlar müzekki olarak tezkiyede bulunabilmiştir. Müzekki, şahitlerin güvenilir kimseler olup olmadığını ifade eden kimseler olurken tezkiye nâibi müzekkilerin geri bildirimlerini mahkemeye ileten görevli olmuştur. Tezkiye nâibleri yalnızca tezkiye işiyle meşgul olmayıp keşif gibi farklı işler de yürütmüştür. Tezkiye nâibleri ile Tanzimat sonrası dönemde karşılaşmış olup klasik dönem şer‘iye sicillerinde tezkiye nâibi ifadesine rastlanılamamıştır. Bu durumun tezkiye nâiblerinin Tanzimat sonrası ortaya çıkmış olmasından ziyade klasik dönem uygulamalarının Tanzimat sonrasında kurumsallaşmasından ve mevzuatta bu görevi icra edecek nâiblerin açıkça tezkiye nâibi şeklinde ifade edilmiş olmasından kaynaklanmış olduğu düşünülmektedir. Müzekkiler ise klasik dönemde de Tanzimat sonrası dönemde de şahitlerin tezkiyesinde yargılamaya yardımcı olmuştur.

4.4.5. Şuhudül-hal

Osmanlı şer‘iye mahkemelerinde yargılamaya yardımcı olan kurumlardan bir diğeri şuhudül-haldir. Şuhudül-hal, yargılamanın aleniliğini sağlamanın yanı sıra pek çok işleve sahip olmuş, bu bakımdan literatürde çeşitli araştırmalara konu edilmiştir⁴¹⁷. Türk hukuk tarihi eserlerinde ele alınmış olan şuhudül-hal benzer şekilde tanımlanmıştır. Buna göre kadı yardımcısı olarak şer‘iye mahkemelerinde gözlem yapan ve o bölgenin ileri gelenlerinden en az iki kişiden müteşekkil kimseler şuhudül-hal olarak ifade edilmiştir⁴¹⁸.

⁴¹⁷ Bu çalışmalardan bazıları için bakınız: **Taş, Hülya** (2008) ‘Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?’, bilig, No: 44, s. 25-44; **Aslan** (2018) İslâm Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l Hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması; **Yurtseven, Yılmaz/Kayar, Gürçan** (2018) ‘Osmanlı Muhakeme Hukuku’nda Şühûdü’l Hâl’, AÜHFD, C. 8, No: 1, s. 57-77; **Kılınc, Ahmet/Kayar, Betül** (2019) ‘Osmanlı Yargılama Hukukunda ‘Şühûdü’l Hâl’in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliği’, Adalet Dergisi, S. 62-63, s. 33-48; **Kılınc, Ahmet/Öztürk, Merve Nur** (2021) ‘Osmanlı Yargılama Hukukunda Şühûdü’l Hâlin Statü ve Mesleklerinin Tahlili’, NEÜHFD, C. 4, S. 1, s. 185-205; **Öztürk, Merve Nur** (2021) ‘Osmanlı Yargılama Hukukunda Şühûdü’l Hâl’, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴¹⁸ **Aydın** (2014) s. 84; **Cin/Akyılmaz** (2018) s. 173-174; **Ekinci** (2019) 377-378; **Avcı** (2012) s. 107.

Yargılamaya tanıklık eden şuhudül-hal içerisinde askerîlerden pek çok kimse yer almıştır. Kayıtlara bakıldığında askerîler arasından özellikle ilmiye sınıfının sıklıkla bu heyet içerisinde bulunduğu görülmüştür. Şer'îye mahkemesi mensuplarından nâibler de diğer kadı yardımcılarını gibi şuhudül-hal içerisinde yer alarak yargılamaya tanıklık etmiştir⁴¹⁹. İçerisinde birden fazla nâibin bulunduğu şuhudül-hal heyetlerine de sicil kayıtlarında rastlanılmıştır⁴²⁰. Amasya mahkemesine ait 1625 tarihli bir kayıt ise Amasya'da dahilinde olan⁴²¹ Akdağ ve Ezine nahiye nâiblerinin şuhudül-hal içerisinde olması bakımından dikkat çekicidir⁴²². Dolayısıyla yalnız mahkemede görev alan kadı yardımcısı nâiblerin değil, o kaza dahilinde bulunan nahiyelerde görevli nâiblerin de merkez kazanın şer'îye mahkemesinde bulunarak şuhudül-hale dahil olabildiği görülmektedir⁴²³.

⁴¹⁹ **Kılınç/Öztürk**, s. 190-191. Bu hususa örnek çok sayıda şer'îye sicil kaydı olup bazı örnekler için bakınız: **Yörtem Sönmezşık, Züleyha** (2001) 'Bursa A-119 Numaralı Şer'îye Sicili Tahlil ve Transkripsiyonu', (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 396, 443, 456, ; "*Şuhûdü'l-hâl: ... ayak nâibi Mehmed Efendi ...*" İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm No: 328, s. 330; "*Şuhûdü'l-hâl: ... Mollâ İbrahim nâhiye nâibi, ...*" Diyarbakır Şer'îye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 297; "*Şuhûdü'l-hâl ... Devlet Efendi El-Nâib, Hızır Efendi ibn-i Abdullah Ağa, Hüddamü'l-mahkeme*", "*Şuhûdü'l-hâl ... Ali efendi El-Naib ve gayrihum min hâzır*", "*Şuhûdü'l-hâl ... Nâib Seyyid Ali Efendi, ... ve gayrihum*" **Bilal, Metin** (2015) '45 Nolu Kırım Kadı Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 85, 101, 104; "*Nâib Musa Efendi ibn Murteza - Amasya İmâmı Hasan Efendi ibn Ömer - Kayyum Hasan Beşe ibn Mustafa ...*" **Çetinkaya, Tülay** (2006) '1135/1722 Tarihli Sicil Defterine Göre Trabzon'un Sosyal Tarihi', (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 308-309; "*Şuhûdü'l-hâl Fahrul-ulemâ eş-Şeyh İbrâhîm Efendi Müftî-zade, Fahrul-hutabâ Abdurrahim Efendi, Fahrul-nüvvâb Mahmûd Efendi en-nâib be-lhtiman, ...*" **İleri, Selman** (2017) 'Bulgaristan Millî Kütüphânesi'nde Kayıtlı S 16 Numaralı Sofya Şer'îye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 271-273.

⁴²⁰ "*Şuhûdü'l-hâl; Hamza nâib, Hüsam nâib, ...*" **Güney, Murat** (2011) '1826 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili'nin Özet Transkripsiyonu ve Analizi', (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 169; "*Şuhûdü'l-hâl: ... Mustafa Efendi nâib-i recül, Receb Efendi nâib-i kapan, Halil Efendi b. Mehmed, Ali Beşe Çukadâr.*" İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 481, s. 625.

⁴²¹ Söz konusu şer'îye sicil kaydı ile aynı dönemi kapsamamakla birlikte Osmanlı döneminde Amasya'ya bağlı Akdağ ve Ezinepazar nahiyeleri bulunduğunu ifade eden çalışmalar mevcuttur. Bu da şer'îye sicilinin tutulmuş olduğu 1600'lü yıllarda da Osmanlı hakimiyetindeki Amasya'da bu idari yapının mevcut olduğunu düşündürmüştür. **Karadeniz, Yılmaz** (1996) 'H. 1182 Şer'îye Siciline Göre Amasya'nın İdari, Sosyal, Siyasi ve İktisadi Yapısı', (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 144; **Soydal, Tayfun** (2018) 'Temettuât Defterlerine Göre Ezinepazar Nahiyesi'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı', (Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; **Telli, Yunus Emre** (2021) '2145 Numaralı Amasya Sancağı Müslim Yoklama Defterinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1247/M. 1831-1832)', (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴²² "*Şuhud: Abdülganî halife el-hatîb, fahrü'l-müderresin Abdî efendi, Mehmed efendi nâib-i Akdağ, Mehmed efendi nâib-i Ezine, Mehmed beg el-cündî, es-seyd Mehmed ibn es-seyd Cafer, Nebi bin Nasuh el-muhzır*" **Yılmaz** (1987) s. 39-40.

⁴²³ Nahiye nâibinin bölgesinde bulunduğu kaza mahkemesinde şuhudül-hal içerisine dahil olduğu kayıtları çoğaltmak mümkündür: "*Şuhûdü'l-hâl; Mevlana Bünyad Nâib-i Koçhisar ...*" **Günay, Ramazan** (2002) '259 Numaralı Hicri 1006-1008 (Miladi 1598-1600) Tarihli Mardin Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 151; "*Şuhûd-ul-hâl Yomra nâhiyesi Nâibi Emin Efendi ...*" **Latifoğlu, Abdurrahman** (2005) '2110/296 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916)', (Yüksek Lisans Tezi),

Nâibin temel görevlerinden biri olan keşif işlemine şuhudül-halin de katıldığı pek çok şer‘iye sicil kaydı mevcuttur. Örneğin bir kayıta yaralanan kişinin yerinde keşfi için şer‘iye mahkemesinden bir nâib, Kastamonu mütesellimi tarafından bir mübaşir görevlendirilmiş ve bu kişiler beraberinde “*sâ’ir zeyl-i vesıkada muharrerü’l-esâmi-i müslimîn ile*” keşif mahalline intikal etmiştir⁴²⁴. Dolayısıyla muhakemeye şahitlik eden şuhudül-hal, keşif yapılması gereken hallerde nâib ile birlikte keşif mahalline de gitmiştir⁴²⁵. Bu hususta örnekleri çoğaltmak mümkündür⁴²⁶.

Sonuç olarak Osmanlı şer‘iye mahkemelerinde bulunan ve başta yargılamanın aneniliği olmak üzere birçok işlevi yerine getiren şuhudül-hal içerisinde nâibler de yer

Öndokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 189; “*Be-mahzar-ı Mevlânâ Taceddin Nâib-i Sürmene ve ... Hasan Çelebi Ser-asker-i Yomra ve Kâtib el-hurûf*” **Turan, Ali**, s. 445-446; “*Şühûdü’l-hâl ... Mehmed Efendi ibni nâib-i nâhiye-i Kürekci ...*”, “*Şühûdü’l-hâl: ... Mehmed Efendi ibni nâib-i nâhiye ...*” **Güngör**, s. 55-56, 185; “*Şühûdü’l-hâl Elhâc Salih bin Ali Sürmeneli – Hasan Efendi bin Ahmed Nâib-i Maçuka*” **Çetinkaya**, s. 365. Söz konusu nâiblerin kendilerini tayin eden kadının mahkemesinde bulunarak gerektiğinde yardımcı olma veya davaları izlemek suretiyle mesleki bilgilerini artırma gayesinde olabilecekleri düşünülebilir. Ancak şuhudü’l-halin temel fonksiyonlarından birinin kadının denetlenmesi olduğu göz önüne alındığında kadı tarafından tayin edilen nâiblerin bu işlevi ne derece yerine getirdiği tartışmaya değerdir. Bu husus araştırmacıların ilgisine sunulmaktadır.

⁴²⁴ “... mezbûr Halil’in ... sağ gözünü üzerine amd-ı darb ve cerh-i azîm cerh olmuştur kıbel-i şer‘i enverden üzerine varılıb keşf ve tahrîr olunmak matlûbumdur didiklerinde savb-ı şer‘i enverden bâb-ı nâibimiz mevlâna el-Hâcc Mehmed Efendi irsâl olunub ol dahi bi’l-fi’l livâ-i Kastamonu mütesellimi ... el-Hâc Mustafa Ağâ tarafından mübaşir ta’yîn olunan vekil-i harc Mustafa Çelebi ve sâ’ir zeyl-i vesıkada muharrerü’l-esâmi-i müslimîn ile dükkân-ı mezbûrun önüne varub mecrûh-ı mezbûrun a’zâsında ba’de’n-nazar fi’l vâki mecrûh-ı mezbûr Halil’in sağ gözü üzeri bıçak yarasıyla mecrûh olduğunu bi’lmu’âyene iddiklerinden sonra ... didiklerini mevlânâ-i mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr ... meclis-i şer’a gelüb alâ vukû’a inhâ ve takrîr etmeğin mâ-hüve’l-vâki’ bi’t-taleb ketb olundu ... Şühûdü’l-hâl; Musa Bey ibn-i el-Hâcc Receb, Es-Seyyid Mehmed Çelebi ibn-i es-Seyyid Mehmed, Mehmed bin Mustafa, Es-Seyyid Ali Çelebi ibn-i Şabân Efendi, Ömer bin Şabân, İsmail bin Abdi, Mîr Mehmed ibn-i el-Hâcc Abdi ” **Ekici, Erhan** (2018) ‘21 Numaralı Kastamonu Şer‘iye Sicili’nin (1-104) Sayfaları Arası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1128-1129/M. 1716/1717)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 133-134.

⁴²⁵ Şuhudül-halin keşif heyetlerine dahil olmak suretiyle yargılamaya katkıda bulunduğu yönünde bir görüş için bakınız: **Kılınç/Kayar** s. 33-48.

⁴²⁶ “*Keşf-i âtîü’z-zikrin mahallinde ketb ve terkîm olunmasıçün ... nâib taleb olundukda kıbeli’ş-şer‘den Mevlânâ Resmi Çelebi ta’yîn ve irsâl olunub ol dahi ... ve zeyl-i vesıkada isimleri mestûr olan müslimîn ile ... mahall-i mühlükine varub hâzır-ı meclis eylediklerinde ... mezbûrun meyti hizâsına mevlânâyı ve merkûm vesâir müslimîn nazar eylediklerinde ... mahallinde keşf ve terkîm idüb bâ’de (tahrîb) inhâ ve takrîr itmeğin ...*” **Yılmaz, Caner** (2005) ‘H. 1060 – 1061/M. 1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer‘iye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 192-193; “... kıbel-i şeri’den üzerine varılıb keşf ve tahrir olunmak matlûbumdur dedikde cânib-i şeri’ ... Mustafa Efendi ta’yîn ve irsâl olunub ... zeyl-i kitâbda mestûr’l-esâmi olan müslümanlar ile mahalle-i merkumede ... Maksûd’un üzerine varılıb nazr olundukda ... fevt olduğu mukir olduğdan sonra ...” **Özel**, s. 44. “*Husûs-i âti’l-beyânın mahallinde istima’ ve tahrîr-i iltimâs olunmağın savb-ı şer‘ayyet-i şerîfeden Mevlana Osman Efendi Naib-i irsâl olunub ol dahi zeyl-i vesıkada muharreü’l-esâmi olan müslüman ile ... menziline varub ‘akd meclis-i şer’a eyledikde ...*” **Yıldırım, Fatma** (2017) ‘S 12 Numaralı Sofya Şer‘iye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 213-214; “... canibi şer‘iden üzerine varup keşif ve tahrir olunması malubumuzdur didiklerinde subi şer‘iden bab naibi Fahrü’l-kuzad Mevlânâ hacı Ömer Efendi ta’yîn olunup ol dahi ... ve zeyl-i kitâbda isimleri mestur olan müslimîn ile mahalle-i merkûmede vaki’ zikir olunan küllük harabesi üzerine varup nazar eylediklerinde meblağı mezbûr toprak arasında bulunduğunu müşahade itmekle...” **Acartürk**, s. 294-295.

alabilmiştir. İlmiye sınıfı mensuplarının bu heyet içerisinde yer alması sıklıkla karşılaşılan bir durum olup nâibler de bu kimselerden olmuştur. Şuhudül-hal ile nâibin en çok keşiflerde birlikte hareket ettiği görülmüştür. Zira pek çok mahkeme kaydına göre nâibin çıktığı keşiflere şuhudül-hal de katılmıştır. Keşifte elde edilen bulgular nâib tarafından kaydedilirken bu bulguların mahkemeye bildirilmesi sırasında şuhudül-hal de hazır bulunmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE NÂİBİN TÜRLERİ, EĞİTİMİ, ATANMASI VE ÜCRETİ

Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı Devleti şer'îye mahkemelerinde görev alan nâibler incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken klasik dönem uygulamasına bakıldığı gibi Tanzimat dönemi uygulamaları da ele alınmıştır. Osmanlı mahkemelerinde görev alan farklı türdeki nâiblere ayrı başlıklar altında yer verilmiştir. Nâiblerin ne tür bir eğitim aldığı, atanma usulleri ve ücreti araştırılmıştır. Böylelikle nâibin Osmanlı yargı teşkilatındaki statüsü belirlenmeye çalışılmıştır.

5. NÂİB TÜRLERİ, NÂİBİN EĞİTİMİ, ATANMASI VE ÜCRETİ

5.1. Nâib Türleri

Osmanlı şer'îye mahkemelerinde farklı isimlerle anılan pek çok nâib görev almıştır. Farklı türden nâiblere İstanbul şer'îye mahkemelerinde rastlanılmış olduğu gibi taşradaki şer'îye mahkemeleri kayıtlarında da rastlanılmıştır. Literatüre bakıldığında Uzunçarşılı'nın "*Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*" adlı eserinde farklı nâib türlerinden bahsedildiği görülmüştür⁴²⁷. Eserde nâibler; "*kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevali nâibleri, bab nâibleri, ayak nâibleri ve arpalık nâibleri*" olarak sıralanmış ve başlıca altı kısım olduğu ifade edilmiştir. Yine İstanbul kadısının nâibleri olarak bab nâibi, ayak nâibi, çardak nâibi, mum nâibi, yağ nâibi, kapan nâibi, keşif nâibi, avarız nâibi, pastırma nâibi sayılmıştır. Söz konusu nâibler hakkında eserde kısa bilgiler verilmiş, ayrıntıya girilmemiştir. Literatürde rastladığımız ve nâib türleri hakkında bilgi veren diğer çalışmaların ise çoğunlukla bu esere atıf yaptığı görülmüştür. Nâib türleri hakkındaki bu bilgilerin bizim için de yol gösterici olduğu burada ifade edilmelidir. Diğer taraftan bu çalışma hukuk tarihi perspektifinden nâiblik kurumunu ele aldığından nâib türlerinin farklı bir tasnife tabi tutulması gerekmiştir. Bu anlamda söz konusu nâibler ve literatürde ayrıca ele alınmayıp şer'îye sicillerinde rastlamış olduğumuz nâibler, yürütmüş oldukları işler bakımından genel yetkili ve özel yetkili olmak üzere ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

⁴²⁷ Uzunçarşılı (2014) s. 121, 145-146.

5.1.1. Genel Yetkili Nâib Türleri

Osmanlı Devleti yargı teşkilatında görev alan nâiblerin yürütmüş oldukları işler incelendiğinde bab nâibi, arpalık nâibi, kaza nâibi, mevali nâibi gibi nâiblerin yargılama ile ilgili işlemlerin tamamını yerine getirmiş olduğu görülmüştür. Buna göre şer'îye mahkemelerinde kadı yerine görev alabilmiş, davalara bakarak hüküm kurabilmiş, idari işlemleri yürütebilmişlerdir. Bu bakımdan söz konusu nâibler genel yetkili nâib türleri başlığı altında incelenmiştir.

5.1.1.1. Bab Nâibi

Bab⁴²⁸ nâibi, literatürde farklı çalışmalarda ele alınmış ve çoğunlukla İstanbul kadısına vekaleten İstanbul bab mahkemesi başkanlığını yapan bab nâibi çerçevesinde tanımlanmıştır⁴²⁹. İstanbul dışında Şam, Bağdat, Kahire, Selanik gibi büyük şehirlerde de bab mahkemelerinin bulunduğu ve bu mahkemelere bab nâiblerinin başkanlık ettiği literatürün sıklıkla işaret ettiği bir diğer bilgidir⁴³⁰. Bazı çalışmalarda ise bab nâiblerinin büyük merkezlerdeki kadılıklarda kadıya yardımcı olmak amacıyla vekaleten dava dinlediği ifade edilmiştir⁴³¹. Bizim de araştırmalarımız sırasında incelediğimiz İstanbul ve taşra şer'îye sicil kayıtlarında bab nâiblerinin geçtiği pek çok sicile rastlanılmıştır. Söz konusu kayıtlara bakıldığında tamamına yakınının mevleviyet⁴³² kadılıklarına ait olduğu

⁴²⁸ Bab, Arapça'da kapı anlamına gelmektedir. **Çoruhlu, Yaşar** (2001) 'Kapı', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 341.

⁴²⁹ "İstanbul bab mahkemesinde görev alan bab nâibi, İstanbul kadısının işlerinin çokluğu sebebiyle ona vekâleten yardım eder, dava dinler, karar verirdi." **İpşirli, Mehmet** (1991) 'Bab Mahkemesi', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 4, s. 362. "İstanbul kadılarının nâibi tarafından idare edilen mahkemelere bab mahkemesi denilmiştir. Bab mahkemesi başkanının unvanı bab nâibidir. Kadının vekili demektir." **Pakalın, Mehmet Zeki** (1993) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 142. "Bab nâibliği bab mahkemeleri olarak da bilinir. İstanbul merkezi ile Eyüp, Galata ve Üsküdar'daki yargı mercileriydi. Bu mahkemeleri kentteki diğer mahkemelerden ayıran özellikleri, asıl yargıçlarının İstanbul kadısı ile Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları olmasıydı. Ancak bunlar adına davalara görevlendirdikleri bab nâibleri bakmaktaydılar." **Sakaoğlu, Necdet** (1993) 'Bâb Nâibliği', Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 513.

⁴³⁰ **İpşirli** (1991) s. 362; **Ekinci** (2019) s. 377; **Pakalın**, C. I, s. 142.

⁴³¹ "Bab nâibleri, kadının (mevalinin) işinin çokluğuna mebni ona vekaleten dava dinlerdi." **Uzunçarşılı** (2014) s. 121; "İstanbul, Şam, Bağdat gibi büyük merkezlerde, kadılar işlerinin çokluğuna mebni, vekaleten tali derecede ehemmiyetli davaları dinlemek üzere nâib vazifelenirdi. Buna bab (kapı) nâibi denirdi." **Ekinci** (2019) s. 377. Ayrıca kazasker divanlarında da şeriyatçı denilen kadıların bab nâibleri olduğu ve bu nâiblerin önemli olmayan davaları dinlediği de literatürde ifade edilmiştir. **Uzunçarşılı** (2014) s. 157.

⁴³² Osmanlı kadılıkları derece itibarıyla ikiye ayrılmış, bunlardan ilki mevleviyet kadılığı, ikincisi kaza kadılığı şeklinde adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin başşehirleri olan Bursa, Edirne, İstanbul ile Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresindeki çeşitli Arap topraklarında strateji, nüfus ve kültür bakımından önem arz eden büyük şehirlerin yönetimine tecrübeli ulema gönderilmiş ve bu kadılıklar "mevleviyet" olarak anılmıştır. Osmanlı'da mevleviyet kadılıkları kendi içerisinde farklı derecelere sahip olmuş, bu derecelendirme mevali sayısının artmasıyla ortaya çıkmıştır. Mevleviyetler itibar bakımından

görülmüştür. Bununla birlikte nadir de olsa mevleviyet kadılığı olmayan mahkemelerin sicillerinde de bab nâibi şeklinde anılan nâiblere rastlanılmış olduğu belirtilmelidir. İstanbul bab nâibliği ile taşradaki bab nâibliği ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

5.1.1.1.1. İstanbul Bab Nâibliği

İstanbul ve farklı büyük şehirlerin kadılıkları, çeşitli derecelerde mevleviyet kadılıkları olmuştur. İstanbul kadısının kendisine vekaleten dava görmek üzere tayin ettiği bab nâibi, İstanbul bab mahkemesine başkanlık etmiştir. İstanbul bab mahkemesinin yanı sıra bilad-ı selase denilen Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarının başkanlık ettiği mahkemelere de bab mahkemeleri denilmiştir. Mevleviyet statüsündeki bu mahkemelere 16. yüzyılın başlarına kadar İstanbul ve bilad-ı selase kadıları başkanlık etmiştir. Nüfusun ve dolayısıyla hukuki uyuşmazlıkların artmasıyla iş yükü artan bu kadılar; yetkileri dahilindeki pek çok işi yürütürken kendilerine vekaleten dava görmek üzere söz konusu mahkemelere bab nâibleri tayin etmişlerdir⁴³³. İstanbul kadısının iş yükünün artmaya devam etmesiyle yeni mahkemelerin kurulması ihtiyacı duyulmuştur. Bunun üzerine 23 Ocak 1586 tarihli bir fermanla İstanbul kadısına mahkeme kurarak nâib tayin etmesi izni verilmiştir⁴³⁴. Fermanan anlaşıldığı üzere İstanbul kadısı İstanbul'da bulunan

devriye mevleviyetleri, mahreç mevleviyetleri, bilâd-ı hamse mevleviyetleri ve Haremeyn mevleviyetleri şeklinde dörde ayrılmıştır. Devriye mevleviyeti statüsüne geçmiş olan şehirler Adana, Antep, Bağdat, Belgrad, Beyrut, Bosna, Çankırı, Diyarbakır, Erzurum, Filibe, Konya, Kütahya, Maraş, Rusçuk, Sivas, Sofya, Trablusgarp ve Van olmuştur. Mahreç mevleviyeti statüsünde bulunan şehirler başlangıçta Galata, Halep, İzmir, Kudüs, Selânik, Tırhala Yenişehir olmuş, sonrasında bu şehirlere Eyüp, Girit, Sofya, Trabzon ve Üsküdar eklenmiştir. Bilâd-ı hamse mevleviyeti başlangıçta Mekke, Edirne ve Bursa (bilâd-ı selâse) iken bu şehirlere Mısır (Kahire) kadılığı eklenmiş, 1723'te ise bu şehirlerden Mekke kadılığı Haremeyn mevleviyetine dahil edilmiş ve bu sınıftaki kadılıkların sayısı yine üçe inmiştir. Şam'ın derecesi yükseltilerek bu sınıfa dahil edilmesiyle şehirlerin sayısı tekrar dörde çıkmıştır. Son olarak Filibe'nin statüsü yükseltilerek bu sınıfa dahil edilmesiyle şehirler beşe ulaşmış ve bilâd-ı hamse mevleviyeti son halini almıştır. Haremeyn mevleviyeti ise İstanbul, Mekke ve Medine olmuştur. **Unan, Fahri** (2004) 'Mevleviyet', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 29, s. 467; **Uzunçarşılı** (2014) s. 276-277.

⁴³³ İstanbul'da ilk bab nâibinin 1521 yılında Muhyiddin Fenarî tarafından tayin edilen Mustafa Süruri Efendi olduğu bilinmektedir. **Sakaoglu**, s. 513; **Uzunçarşılı** (2014) s. 145. Ayrıca kazaskerlik divanlarında şeriatçı denilen kadılar bulunmuş, bu kadıların da bab nâibi olmuştur. Şeriatçılar önemli davalara bakarken önemi haiz olmayan davalara bu bab nâibleri tarafından bakılmıştır. **Uzunçarşılı** (2014) s. 157. Galata kadısı tarafından Galata bab niyabetine nâib tayinine bir örnek için bakınız: "*Fahrü'l-müderrişinü'l-kirâm dâmadımız Çeşmizâde Abdülkerîm Efendi kâmiyâb, tahiyeye-i safiye ithâfiyle inhâ olunur ki işbu sene tis'a ve tis'in ve elf Muharremü'l-harâmın on altıncı gününden sadaka ve ihsân olunan mahmiye-i Galata'da Bab niyâbeti hizmetinde sizi istihdâm eylemiştir gerekirdi ki tarafımızdan zabt idüb beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyyede mecidiü sâ'î olasız ve's-selâm tahrîren fi'l-yevmi's-sâmin min Saferü'l-hayr. El-fakir Mehmed el-Kadı be-medîne-i Galata*" **Yüksek, Alpaslan** (2012) 'Galata Mahkemesine Ait 141 No'lu Şer'îye Sicilinin (H. 1098-1099) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 233-234.

⁴³⁴ "*İstanbul kadısı'na hüküm ki, Südde-i saadetime mektub gönderüb mahrusei mezburede beş yerde mahkeme olmak ile müslümanlara taab gelüb hususa eyyamı şitada buud (baid) mesafeden gelmekte zahmet ve meşakkat çekerler deyü bir iki yerde dahi mahkeme ihdas olunmak recasına arz eylediğün ecilden göresin filvaki mahkeme ihdası gayet lâzım ise tedarik olunmak emir idüb buyurdum ki... vusul buldukda göresin filvaki mahkeme ihdası gayet lâzım ise münasib olan mahalde mahkeme ihdas eyleyüb icrayi ahkâmı şer'îyye*

mahkemelerin halka yeterli gelmediğini ve özellikle kış günleri uzak yerlerden mahkemeye gelinmesinin güç olduğunu ifade etmiş, bir iki yerde daha mahkeme kurulması gerektiğini dile getirmiştir. Talep üzerine padişah, gerekli görülen mahallere mahkeme kurması için İstanbul kadısına izin vermiş ve sonrasında Mahmutpaşa, Davutpaşa, Ahiçelebi, Balat semtlerine mahkemeler açılarak başkanlık etmek üzere nâibler atanmıştır⁴³⁵. Sonuç olarak nâiblerin başkanlık ettiği mahkemeler İstanbul kadısının iş yükünün çokluğundan duyulan ihtiyacın bir sonucu olmuştur.

İstanbul ve bilad-ı selase kadılıklarının görev süreleri mevleviyet kadılıkları olmasından ötürü bir yıllık bir süre olup kısa olduğundan, bu göreve yeni atanan kadılar bab mahkemelerinin nâibini ve diğer görevlilerini çoğunlukla değiştirmemiştir⁴³⁶. Dolayısıyla bab mahkemesi nâibleri bir yıldan daha uzun sürelerle bu mahkemelerde başkanlık yapabilmıştır. Diğer yandan İstanbul kadısı ve bilad-ı selase kadıları tarafından atanan bab nâibleri, uzun süre mahkemelerde görev almış ve şeri konularda uzmanlaşmış kimseler arasından tayin edilmiştir⁴³⁷. Bu durum iki hususu akla getirmektedir. Birincisi, deneyimli bab nâiblerinin görevde bırakılmasıyla yargının işleyişinde yaşanabilecek aksamaların engellenmesi amaçlanmış olmalıdır. İkincisi ise taşrada kadı olabilecek kimselerin bir yıldan uzun sürelerle İstanbul'da kalmak maksadıyla bab nâibi olmayı tercih edebilmiş olmalarıdır.

İstanbul'da bab nâiblerinin de yardımcı görevlileri bulunmuştur. Bab nâiblerinin maiyetinin bulunması 16. yüzyılın başlarına dek uzanmaktadır⁴³⁸. İstanbul bab mahkemesi kayıtlarına göre bir uyuşmazlık hakkında keşfe gidilmesi gerektiğinde mahkeme tarafından keşif nâibi görevlendirilmiştir⁴³⁹. İstanbul bab mahkemesi kayıtlarını incelediğimizde keşif nâibi olarak belli kimselerin isimlerinin geçtiği görülmüş olup toplamda sekiz keşif nâibi

eyliyesin. (Ba Hatt-ı Hümayun) Fi 2 S 994" Altınay, Ahmet Refik (1935) On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591), 2. Basım, Maarif Vekaleti, İstanbul, s. 30-31.

⁴³⁵ Uzunçarşılı (2014) s. 145; Sakaoglu, s. 513.

⁴³⁶ 1676 tarihli Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi'nde mevleviyet kadılığının süresi bir yıl olarak düzenlenmiştir: "Kuzât-ı mevleviyyetin müddet-i örfiyyeleri bir senedir..." Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, s. 62. Bununla birlikte literatürde bu sürelerin değişebildiği ifade edilmiştir. Unan, s. 467; Sakaoglu, s. 513.

⁴³⁷ Sakaoglu, s. 513.

⁴³⁸ Uzunçarşılı (2014) s. 145.

⁴³⁹ "Fermân-ı âlilerine imtisâlen kâbel-i şer'den irsâl olunan keşif nâibimiz İbrahim Efendi hâssa mi'mârî hulefâsından Hüseyin ve Ali ile ... mahalle varıp ceridede mazbûtü'l-esâmî Müslimîn huzûrlarında akd eylediği meclis-i şer'de ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil, C. 73, Hüküm no: 465, s. 370.

ismine rastlanılmıştır. Örneğin Hıfzı el-Hac Mehmed Efendi⁴⁴⁰ İstanbul bab mahkemesi kayıtlarında rastladığımız yetmiş altı keşfin yaklaşık otuz kadarına giderek söz konusu kayıtlarda adı en sık geçen keşif nâibi olmuştur. Mahallinde keşiflerin on beş kadarına giden Abdurrahman Efendi⁴⁴¹ ve on bir kadarına giden Ruhi Mustafa Efendi⁴⁴² diğer sık karşılaştığımız keşif nâibleridir. İstanbul bab mahkemesi tarafından kapan nâibi de görevlendirilebildiği şer‘iye sicillerinden anlaşılmaktadır⁴⁴³. Dolayısıyla İstanbul bab mahkemesine başkanlık eden bab nâibleri, mahallindeki keşiflerde görevlendirmek üzere keşif nâibi, kapan nâibi gibi yardımcı görevliler istihdam edebilmiştir. Bu da İstanbul bab nâibinin kadı yardımcısı statüsünden sıyrılıp hakim statüsünde hareket ettiğinin bir göstergesidir.

İstanbul bab mahkemesine başkanlık eden bab nâibleri hem hukuk hem de ceza davalarını karara bağlamıştır. Alacak⁴⁴⁴, borç ödemesi⁴⁴⁵, rehin⁴⁴⁶, vakıf mallar⁴⁴⁷,

⁴⁴⁰ “Husûs-ı âti’l-beyânın mahallinde keşf ü tahrîri için kibel-i şer‘den irsâl olunan keşif nâibimiz Hıfzı el-Hâc Mehmed Efendi hâssa mimâr hulefâsından Yusuf Halîfe b. Mustafa ve Hüseyin Halîfe ile ... menzile varıp zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî Müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer‘-i Nebevî ettikde...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 101, s. 144.

⁴⁴¹ “... kibel-i şer‘-i şerîfden irsâl olunan keşif nâibimiz Abdurrahman Efendi dâ‘îleri hâssa mi‘mârlarından Ali b. Ahmed ve Ahmed b. Mehmed nâm halîfeler ile ... mahall-i nizâ‘a varıp ba‘de akd-i meclis...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm no: 497, s. 454.

⁴⁴² “... zikri âti husûsun mahâllinde ketb ü tahrîri için kibel-i şer‘den irsâl olunan keşif nâibimiz müderrisîn-i kirâmdan Ruhi Mustafa Efendi dâ‘îleri ... kârhânelere varıp ceridede mazbûtü’l-esâmî Müslimîn huzûrunda akd-i meclis-i şer‘-i nebevî eylediğinde...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil, C. 73, Hüküm no: 132, s. 175.

⁴⁴³ “... kibel-i şer‘den hâlâ kapanda nâibimiz Abdurrahman Efendi dâ‘îleri ve vukûf-ı tammi olan Reisler kethüdâsı el-Hâc Mahmud ve Yiğitbaşları Ahmed Çelebi ile Ortaköy’de merbût Marmaralı Bahar nâm zimminin sefinesi altı bin keyl hınta ancak alır deyü ba‘de’l-müşâhede her birisi tahmîn ve ihbâr ettiklerin nâib-i mûmâ-ileyh dâ‘îleri tarafımıza haber vermeğın huzûr-ı [âlîlerine] i’lâm olundu bâkî fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 92 Numaralı Sicil, C. 60, Hüküm no: 630, s. 556.

⁴⁴⁴ “... Acem tüccârından Parsık v. Avanos nâm Ermeni meclis-i şer‘-i şerîfde işbu bâ‘isü’s-sıfır Allahverdi v. Mıgırdıç nâm Ermeni muvâcehesinde üzerine da‘vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem ... üç yüz esedî gurusu istidâne ve kabz ... ve mezbûr Allahverdi’den aldığı üç yüz gurusu için ... mezbûr Allahverdi’ye suâl olup vech-i muharrer üzere yedinden aldığı iki yüz esedî gurusun mezbûr Allahverdi’den aliverilmesi matlûbumdur dedikde...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 11 Numaralı Sicil, C. 53, Hüküm no: 477, s. 391.

⁴⁴⁵ “Derûn-ı arzuhalde mezkûr Keresteci Kaplan zimmi meclis-i şer‘de arzuhal sahibi Doğramacı Haçar zimmi muvâcehesinde ... doksan altı gurusu hakkım bâkî kalmagla taleb ederim deyü da‘vâ eyledikde ol dahi ikrâr ve i’tirâf etmeğın mücebince meblağ-ı mezbûr doksan altı gurusu mezbûr Kaplan’a edâ ve teslîme merkûm Haçar zimmiye tenbîh olunduğu Bâb Mahkemesi’nde tescil ve huzûr-ı âlîlerine i’lâm ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil, C. 73, Hüküm no: 372, s. 317.

⁴⁴⁶ “... Veli Çavuş b. Bayram nâm kimesne ... Yahya Çelebi Vakfı’na bi’l-fi’l mütevellî olan İsmail Efendi b. Derviş Efendi mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip mahalle-i mezbûrede vâkî‘ etrâf-ı erba‘ası yine benim âhar mülküm ile mahdûd ... menzilimi mütevellî-i mûmâ-ileyhe dört yüz gurusu bi-tarîkı’l-istiğlâl bey‘ eylediğimde ... mezbûr Veli Çavuş meclis-i mezkûrda İbrahim Çelebi b. Tayfur mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip menzil-i mezbûr hakikatde rehin ve meblağ-ı mezbûr zimmetimde deyn olmagla menzil-i mezbûru semen-i misli ile âhara bey‘ ve semeninden deyn-i mezkûru edâya akd-i rehinde meşrûta vekâlet-i devriye ile tarafımdan mezbûr İbrahim Çelebi’yi vekil ve nâib-i menâb nasb u ta‘yîn eylediğimde ol dahi vekâlet-i mezbûreyi kabûl ve merâsimini edâya ta‘ahhüd ve iltizâm eyledi ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 92 Numaralı Sicil, C. 60, Hüküm no: 139, s. 173.

vekalet⁴⁴⁸, mehir⁴⁴⁹, nafaka⁴⁵⁰, miras⁴⁵¹, eşkıyalık suretiyle hırsızlık⁴⁵², hakaret⁴⁵³ gibi konular söz konusu mahkemede görülen davalardan bazılarıdır. İstanbul kadısının nafaka tayini, miras, vasi tayin ve azli ile aile hukukuna ilişkin davaları gördüğü bilindiğinden⁴⁵⁴ bab nâibinin de tıpkı İstanbul kadısı gibi aynı hususlara ilişkin davalara baktığı görülmektedir.

Sonuç olarak İstanbul bab nâibi, bab mahkemesine başkanlık etmiştir. İstanbul'da bilad-ı selase denilen Eyüp, Galata, Üsküdar mahkemelerine de bab nâiblerinin başkanlık

⁴⁴⁷ İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil, C. 73, Hüküm no: 465, s. 370; İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil, C. 17, Hüküm no: 593, s. 497; İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 332, s. 333; İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 516, s. 436; İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 11 Numaralı Sicil, C. 53, Hüküm no: 433, s. 359; İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 92 Numaralı Sicil, C. 60, Hüküm no: 136, s. 170.

⁴⁴⁸ "... Râbia bt. Mehmed b. Mustafa nâm hatun meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde ... mezbûr İsmail Ağa'yı tarafımdan vekîl ve nâib-i menâb nasb u ta'yîn eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer vekâlet-i mezbûreyi kabûl ve merâsimini mahallinde edâya ta'ahhüd eyledi dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 320, s. 323.

⁴⁴⁹ "... Fâtîma bt. Mehmed nâm hatun meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde zevc-i sâbıkı bâ'is-i hâze'l-Kitâb Ali Beşe b. Mehmed nâm [kimesne] mahzarında tayî'an ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip ... iki bin akçe mehr-i müeccehim ve nafaka-i iddetim üzerlerine ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere mezbûr Ali Beşe ile hul' olup ... âmme-i da'vâdan mezbûr Ali Beşe'nin zimmetini ibrâ ve iskât eyledim dedikde ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 311, s. 316.

⁴⁵⁰ "... Hadîce Hatun bt. Mehmed meclis-i şer'-i şerîf-i enverde zevc-i sâbıkı Nalçacı Mustafa Çelebi b. Mehmed mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip ... mezbûr Mustafa Çelebi ile muhâla'a olmuş idim, lâkin ben mu'dim ve mu'sir olup sagîr-i mezbûru bir vechile infâk ve iksâyâ iktidârım olmayıp ve sagîr-i mezbûrun dahi mâlî olmamağla kûbel-i şer'den mezbûr Mustafa Çelebi üzerine kadr-ı ma'rûf nafaka takdîr olunmasını taleb eylediğimde ... mezbûr Mustafa Çelebi üzerine ... yevmî iki para farz ve takdîr edip meblağ-ı mefrûz-ı mezbûru sagîr-i mezbûr Mehmed'in nafaka ve kisve-bahâ ve sâir havâyic-i lâzîmesine harc ü sarfa ve lede'l-iktizâ istidâneye ve inde'z-zafer babası mezbûr Mustafa Çelebi üzerine rücû'a mezbûre Hadîce Hatun'a izin verilmeğîn mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 157, s. 189.

⁴⁵¹ "... bundan akdem vefât eden merhûm Mustafa Ağa b. Hasan'ın verâseti ... 'a münhasıra ve tashîh-i meselesi yüz yirmi sehmden olup sihâm-ı mezbûreden ... isâbet ettiği şer'an sâbit olduğdan sonra mezbûre Meryem Hatun'un zevci ve tarafından ... mezbûre Hadîce mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip tereke-i müteveffâ-yı mezbûrdan olup ... ma'rûf binâsı müteharrik [muhterik] mülk menzil arsasını ve nıkzını mezbûre Hadîce bi-gayr-ı hakkın ahz u kabz etmiştir suâl olunup arsa-i mezbûre ile nıkz-ı mezbûrdan yüz yirmi sehmden müvekkileme mezbûre Meryem'in hissesi olan yirmi bir sehmden müvekkileme teslim mezbûre Hadîce'ye tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 11 Numaralı Sicil, C. 53, Hüküm no: 43, s. 91.

⁴⁵² "... mezbûr Kefeli Ali târih-i kitâbdan üç ay mukaddem eşkiyâdın birkaç kimesne ile bir yerde cem' olup çiçekçi Mahmud Bey nâm kimesnenin kasaba-i mezbûrda Dere mahallesinde vâki' menzîlini basıp nice fesâd etmişlerdir suâl olunup takrîrleri tahrîr olunması matlûbumdur dedikde ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil, C. 17, Hüküm no: 911, s. 705.

⁴⁵³ "... yirmi dört nefer ustalar meclis-i şer'de hirfet-i mezkûreden el-Hâc Mehmed b. Mustafa muvâcehesinde mezbûr el-Hâc Mehmed kendi hâlinde olmayıp müfsid ve müzevvir ve dâimâ ibâdullâhî ta'cîz ve şûtûm-ı galîza ile şetm eylediği ... mahfil-i şer'iyâtda nâibü's-şer' Abdullah Efendi hâtemiyle mahtûm i'lâm-ı şer'î mantûkunca mezbûr el-Hâc Mehmed muvâcehesinde vech-i şer'î üzere sâbit ve dükkânından ihrâc ve tedîb için kal'a-bend olunmuş iken yine âdet-i müstemirresi üzere ibâdullâhî ta'cîz ettikde hakkında olan i'lâmî bilmez misin dediğimiz "i'lâminızı avratlarınızın fercine sokun" deyü cevâb verip ve cimâ' lafziyla anamıza ve avratlarımıza şetm etmekle müceb-i şer'isini taleb ederiz deyü ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil, C. 73, Hüküm no: 111, s. 161.

⁴⁵⁴ Uzunçarşılı (2014) s. 143.

ettiği görülmüştür. Bab nâibleri, uzun süre mahkemelerde görev almış ve şeri konularda uzmanlaşmış kimseler arasından atanmıştır. Bir yıl gibi kısa sürelerle görev alan mevleviyet kadıları söz konusu bab nâiblerini değiştirmemiş, bu bakımdan bab nâibleri daha uzun sürelerle mahkemelere başkanlık edebilmiştir. Bu noktada esasen taşrada kadı olabilecek kimselerin merkezde uzun süreyle kalmak amacıyla bab nâibliğini tercih etmiş olabilecekleri düşünülmektedir. İstanbul’da bab mahkemesine başkanlık eden bab nâibleri çeşitli hukuk ve ceza davalarına bakmış, keşif işlemini yerine getirmek üzere mahkemelerinde keşif nâibleri istihdam etmiştir.

5.1.1.1.2. Taşrada Bab Nâibliği

Osmanlı taşrasındaki şer‘iye mahkemelerinin kayıtlarında bab nâiblerine sıklıkla rastlanılmıştır. Bunların çoğunluğu mevleviyet mahkemelerinde olmakla birlikte mevleviyet olmayan Kastamonu⁴⁵⁵ ve Amasya⁴⁵⁶ mahkemelerinde de bab nâiblerinin görev aldığı görülmüştür. Literatürde genel itibariyle bab nâiblerinin büyük merkez kadılıklarında görev aldığı söylendiğinden ve bab nâiblerinin geçtiği kayıtların tamamına yakını mevali kadılıklarına ait olduğundan bab nâiblerinin mevali kadılıklarında görev alan nâibleri ifade etmek için kullanıldığı söylenebilir. Mevleviyet olmayan kadılıklarda bab nâiblerine rastlanılmış olması ise bu kayıtların 18. yüzyıla ait olduğu da göz önüne alındığında bab nâibi ifadesinin zamanla mevali kadılıkları dışında da kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür. Zira 18. yüzyıl mahkemelerde nâiblerin oldukça arttığı bir dönemdir. Bu bağlamda nâibler için kullanılan belli ifadelerin, sayının artmasıyla artık özelliğini yitirerek diğer nâibler için de kullanılabilmiş olması muhtemeldir.

Kadı kendisine vekalet etmek üzere bab nâibi tayin ederken mürasele düzenlemiştir⁴⁵⁷. Bab nâibleri kadıların mahkemede bulunmadığı durumlarda mahkemeye

⁴⁵⁵ “Husus-ı âti’l-beyânın ketb ve tahrîri iltimâsla bâb-ı nâibimiz Mevlânâ el-Hâcc Mehmed Efendi ba’is olub oldahî nefis-i Kastamonu’da vâliler sâkin oldukları saraya varub zeyl-i vesikada muharrerü’l-esâmi olan müslimin ile akd-ı meclis-i şer’-i şerîf eyledikde ...” **Ekici**, s. 74.

⁴⁵⁶ “... halen bab naibimiz Mevlana Hafız Mustafa Efendi bin Hasan Amasya haricinde Orman nam mahalde kain Sazlıoğlu Mehmed Çelebi başının esfalinde kenar-ı kebirde Sazlıoğlu dolabı dimekle arif dolabın kurbunda vakii çeşme üzerine varub zeyl-i vesikada mesturu’l-esami-i müslimin ile akd-ı meclis-i şer’-i nebevi itdiğinde ...” **Karadeniz**, s. 74.

⁴⁵⁷ “Fahrü’l- müderrisînü’l- kirâm Hîmemzâde Osman Efendi ... inhâ olunur ki işbu sene-i sitte ve erbain ve mie ve elf Muharremü’l- haramı gurrelerinden medine-i Mağnisada nâibü’ş- şer olan Mustafa Efendi Şeyhü’l- islâm hazretlerinin işâret-i aliyyeleriyle bâ fermân-ı âlî âzlolunub medine-i mezburenin bâbı niyâbeti yine emr-i velîyyü’l- emr tarafınızdan cenâbınıza tefvîz ve sipâriş olunmuşdur gerekdir ki medine-i mezbure gurre-i Saferü’l- hayrdan nâib olub beyne’lahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyyede mecd-ü sây olasız hurrîre fi’t-târihi’l- mezbur li senetü’l- merkur. Es Seyyid Abdullah el Asrî el Kadı bi Medine-i Mağnisa” **Yapıcıoğlu, Sefa** (2017) ‘190 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 127-128.

başkanlık etmiştir. Örneğin, 1672’de Konya kadılığına tayin edilen Mevlana Mahmud Efendi mektup yazarak kendisi varıncaya kadar “*bab niyabeti*”ni yürütmek üzere fahru’l-kuzat Mevlana Mehmed Efendi’yi görevlendirmiştir⁴⁵⁸. Diyarbakır şer’iye sicillerinde rastlanılan bir kayıta da kadı tarafından nâib gelinceye kadar mahkemede görevli başkatip bab niyabeti ile görevlendirilmiştir⁴⁵⁹. Aynı hususla ilgili Diyarbakır şer’iye sicillerinden bir başka kayıta görev bölgesi dışına çıkacak olan kadı, kendisine vekaleten davaları görmesi için bab nâibini atamıştır⁴⁶⁰. Görüldüğü üzere kadı veya mevali nâibi mahkemeye varıncaya kadar ya da kadının bir sebepten ötürü bölge dışına çıkması halinde dönünceye kadar bab nâibleri mahkeme işlerini yürütmek üzere görevlendirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin merkezinde olduğu gibi taşrada da bab nâibleri şer’iye mahkemelerine başkanlık edebilmiştir.

Mahkemede kadı mevcut olduğu halde bab nâibi huzurunda gerçekleştirilen işlemler de olmuştur⁴⁶¹. Söz konusu sicil kaydının yer aldığı çalışmaya göre Konya şer’iye mahkemesinde ilgili tarihte kadı mevcuttur. Ancak kayıta iltizam bedelinin toplanıp menzilciye teslim edilmesi bab nâibi huzurunda gerçekleştirilmiştir⁴⁶². Bu noktada

⁴⁵⁸ **Oğuzoğlu, Yusuf** (1986) ‘XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler’, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 1, s. 151. Yazar, kadının herhangi bir sebeple görevi başında bulunmaması veya arpalık olarak tahsis edilen yere hiç gitmemesi halinde kendisine vekalet eden nâibe bab nâibi denildiğini ifade etmiştir. Arpalık şeklinde adlandırılan kazalara bizzat gidilmeyip nâib gönderilmesi usulü Osmanlı’da yaygın olup bu yerlere tayin edilen nâiblere arpalık nâibi denilmiştir. Arpalık nâibi hususu ayrı bir başlıkta ele alınacağından burada ayrıntısına girilmemiştir.

⁴⁵⁹ “İzzet-meâb hâlâ Baş kâtib Sadullah Efendi kâmyâb, Ba’de’t-tahiyye inhâ olunur ki, işbu sene erba’a ve hamsîn ve mi’e ve elf Muharremü’lharâm’ının yirmi sekizinci gününden Bâb Niyâbeti tarafımızdan cenâbınıza tefvîz olunmuştur. Gerekir ki, niyâbet-i mezbûru târîh-i mezbûrdan nâib zuhûruna değin vâki’ olan umûr-ı şer’iyyeyi icrâda mücidd ü sâ’î olup vâki’ olan mevtâ-yı askeriyyeyi görüp beyne’l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyyede ser-mû inhirâfa cevâz göstermeyesiz ve’s-selâm. Fî târihi’l-mezbûr li-seneti’l-merkûme Vasale fî 28 M. sene 1154. Mine’l-fakîr Feyzullah Nafiz el-Kadî [bi]-medîneti Âmid el-mahmiyye” Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 290.

⁴⁶⁰ “Fahrü’l-müderresini’l-kirâm bâb nâibimiz sa’âdetlü Ömer b. el-Hâc Mustafa Efendi el-ömrü’l-mu’azzez?, ba’de’t-tahiyyeti’l-vâfiye inhâ olunur ki, Merhûm ve mağfûrun leh pederimiz -tâbe serâhu-hazretlerinin kasaba-i Ladik’de olan harâb evkâfına nîzâm vermek muktezî olmağla birkaç gün meksimiz mukarrer olmağın tarafımızdan seni nâib-i menâb nasb u ta’yîn etmişiz, vusûlünde me’mûldür ki gurre-i Saferü’l-hayr’da kazâ-i mezbûra varıp gurre-i mezbûrede nâib-i menâb olup ahâlî beyinde icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyye eyleyip câdde-i şer’-i şerîfden ser-mû inhirâf göstermeyesiz ve’s-selâm. Mine’l-fakîr Feyzullah Nafiz el-Kadî bi-medîneti Diyarbakır” Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 104.

⁴⁶¹ “... mahmiye-i mezbûrede hâlâ menzilci olan Üstâd Nasûh nâm kimesne meclis-i şer’-i şerîfde işbu bâ’isü hâze’l-kitâb bâb-nâibi olan Fahru’l-müderresin Mevlânâ Ahmed Efendi mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idûb sene-i mezbûrede ben Konya menzilini berveci-i maktû’elli bin akçeyle iltizâm idûnüb ... altı ayda altışar yüz akçe cem’ ve akil ittürüb cem’an elli hânedan otuz bin akçe mezbûr Ahmed Efendi cem’ ve tahsil idûb meblağ-ı mezbûru bi’t-temâm bana teslim idûb ben dehi müşârun-ileyh Ahmed Efendi yedinden bi’t-temâm ahz ve kabz eyledim bâkî yigirmi bin akçesi re’âya zimmetindedir meblağ-ı mezbûrden müşârun ileyh Ahmed Efendi zimmetinde bir akçe ve bir habbe hakkım kalmadı didikde gibbe’t-tasdik el-vicâhî mâ-vak’a ‘ala vukû’a bi’t-taleb ketb olundu” **Şafakçı**, s. 139.

⁴⁶² Diyarbakır şer’iye sicillerini inceleyen bir başka çalışmada da Diyarbakır menzildilerine masrafları için ayrılan akçanın teslim edildiğine dair Amid nâibi tarafından hüccet düzenlendiği bilgisi yer almıştır. Fakat

mahkeme kadısı mevcut olmakla birlikte bu işlem sırasında bir sebepten mahkemede bulunmadığı ya da bab nâibinin kadı tarafından bu tip işlere bakmakla görevlendirilmiş olup bu nedenle bab nâibinin vekaleten söz konusu işleri yürüttüğü söylenebilir. Dolayısıyla kadı mevcut olmasına rağmen bab nâibinin zaman zaman mahkemeye başkanlık etmiş olduğu görülmektedir⁴⁶³.

Mevleviyet kadılarının görev yerlerine gitmeyip kendilerine vekaleten görevlendirdikleri mevali nâiblerinin de bab nâibi atayabildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mevleviyet kadılığı olan Diyarbakır'ın şer'îye sicillerini inceleyen bir çalışmaya göre 1792 tarihinde Diyarbakır'a atanan nâib Mevlana Muhlis Osman Efendi, bab nâibi olarak es-Seyyid Abdulkadir Efendi'yi tayin etmiştir. Aynı çalışmada nâib tarafından 1802, 1803 tarihlerinde bab nâibi tayin edildiğine dair örnekler bulunduğu ifade edilmiştir⁴⁶⁴. Dolayısıyla mevleviyetlerde görev alan mevali nâibleri de kendi maiyetlerinde bulunmak üzere bab nâibleri tayin edebilmiştir.

Taşrada görev almak üzere tayin edilen bab nâiblerinin müderris, katip gibi kimseler arasından tayin edildiği görülmektedir. Örneğin Diyarbakır şer'îye sicillerinde yer alan bir kayda göre kadı tarafından tayin edilen bab nâibi ilmiye sınıfından bir müderristir⁴⁶⁵. Edirne bab mahkemesine ait şer'îye sicillerinde de bab nâibinin müderris olduğuna işaret eden kayda rastlanılmıştır⁴⁶⁶. Diyarbakır'a ait bir başka kayıta mahkemede halihazırda görev yapmakta olan başkatibin, nâib gelinceye kadar bab nâibi olarak tayin edildiği görülmüştür⁴⁶⁷. Benzer kayıtları çoğaltmak mümkündür⁴⁶⁸. Dolayısıyla taşrada

çalışmada söz konusu nâib bab nâibi şeklinde ifade edilmemiştir. **Gümüş, Ercan** (2014) '18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası', (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 37.

⁴⁶³ Taşrada bab nâibinin mahkemeye başkanlık etmiş olduğu bir başka örnek şu şekildedir: "...müvekkilem mezbûr el-Hâc Mehmed kefalet-i maliye-i mü'eccele ile mezbûr el-Hâc Mahmud'un beş yüz maktu'una kefil olup ba'ad-ı hululu'l-ecel merkûm el-Hâc Mahmud cıla-i vatan eylemeyin karındaşı mezbûr Sefer Çelebi'nin beş yüz kuruşa dek esirlikten halasa kefil olduğuna bin yetmiş iki senesi recebinin on birinci gününde bab naibi olan umdetü'n-nüvvâb Ahmed Efendi ibn-i Yahya huzurunda isbât idüib kefalete meblağ-ı merkûmun edasına tenbih olunmuş idi..." **Gökbuğa**, s. 156.

⁴⁶⁴ **Yılmazçelik**, s. 330-332.

⁴⁶⁵ Diyarbakır Şer'îye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 104.

⁴⁶⁶ "Mahrûse-i Edirne'de bilfiil bâb mahkemesinde nâib-i şer'î şerîf olan Fahrü'l müderrisîni'l-kirâm Mevlana Abdünnebi Efendi b. Turgut unvanı ile muanven..." **İbicioğlu, Seyda** (2016) '1572 No'lu Tekirdağ (Rodosçuk) Şer'îye Sicili Transkripsiyonu ve Tahlili', (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 226.

⁴⁶⁷ Diyarbakır Şer'îye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 290.

⁴⁶⁸ "...meclis-i şer'î şerîfde işbu bâ'isü hâze'l-kitâb bâb-nâibi olan Fahrü'l-müderrisîn Mevlânâ Ahmed Efendi mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüib..." **Şafakcı, Hamit** (2005) '1644-1645 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'îye Siciline Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 139; "...mahallinde şahid istimâ' için kibel-i şer'den fahrü'l-müderrisîn el-kirâm bi'l-f'il Bâb nâibi olan Mehmed..." **Çevik, Murtaza** (2009) '78/1 Numaralı Kayseri Şer'îye Sicili (H. 1078-1079/M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi),

görev alan bab nâiblerinin de şeri hukuk hakkında bilgi sahibi kimseler arasından tayin edilmiş olduğu söylenebilir.

Taşradaki mahkemelerde görev alan bab nâiblerinin keşif işleriyle de meşgul olduğu görülmüştür. Mahkeme kadısı ile bab nâibinin birlikte hareket ettiği keşif kayıtlarına sicillerde rastlanılmıştır⁴⁶⁹. Kayıтта, sınır tayini hakkında gelen bir ferman üzerine bu işin gerçekleştirildiği “...ferman-i âli mûcebince ... karye-i İncesu tobrağının hududunu ta'yîn ve temeyyüz etmeğe geldiklerinde...” şeklinde ifade edilmiştir. İncelediğimiz şer'îye sicillerindeki keşif kayıtlarının neredeyse tamamında yalnızca nâibler keşif bölgesine giderken burada bab nâibine kadı da eşlik etmiştir. Bu da gerektiğinde kadıların nâibi ile birlikte mahkeme dışında keşifte bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Aynı hususla ilgili bir başka kayıтта bab nâibinin yapacağı işler “... bir kıt'a fermân vacibü'l-itba varid olub ... mahalli nizaın üzerine varılub ol diyarın mesen ve ihtiyarlarından suâl ve suret-i defterlerine nazâr ve fasl-ı husûmet oluna deyü buyurulmağın imtisâla merâmü'l-iskâr tarafımızdan bâb-ı nâibimiz seyyîd Rahmetullah Efendiye irsâl olunub ...”⁴⁷⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Bab nâibi keşfe gittiği konu ile ilgili şahitleri dinlemekle kalmamış, uyuşmazlığı gidermek için sınır hakkında bilgi veren defterleri de inceleyebilmiştir.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 234; “...câhib-i şer'den bâb nâibi olan umdetü'l-müderresini'l-kirâm Mehmed Efendi tâyin ve irsal olundukda...” **Sezer, Musa** (2008) ‘78/2 Numaralı Kayseri Şer'îyye Sicili (H. 1078 - 1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97; **Yediyıldız, Mustafa Asım** (1988) ‘Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)', (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 76-77; “Naib naibi(?) muharriri'l-müderresin İbrahim'indir. Bade't-tahiyye ve't-teslim işbu bin yüz on iki şehr-i şevvali'nin evâsıtında kayd-ı şehriyâriden ihsân olunan Kütahya kazâsına tarafımızdan seni naib-bâb eylemişizdir ...” **Sarıavcı**, s. 194.

⁴⁶⁹ “...bi'l-fi'l medîne-i mezbûrede hâkim-i şer'î-at-i garrâ olan fazîletlü Ali Efendi hazretleri ve bâb naibi olan Mehmed Efendi târih-i kitâbdan on yedi gün mukaddem fermân-i şerîfle me'mûr olduğu üzre, karye-i İncesu toprağının hudûd-i fâsılasını ta'yîn ve temeyyüz etmeğe gitdiklerinde...” **Sezer**, s. 69-71.

⁴⁷⁰ “Husûsati'l beyânın mahallinde şer ile istima ve faslı bâbında Anadolunun bi'l-fi'l tımar defterdarı olan ... Ali Efendi yediyle Anadolu valisine ve bir fakir hutaba bir kıt'a fermân vacibü'l-itba varid olub ... mahalli nizaın üzerine varılub ol diyarın mesen ve ihtiyarlarından suâl ve suret-i defterlerine nazâr ve fasl-ı husûmet oluna deyü buyurulmağın imtisâla merâmü'l-iskâr tarafımızdan bâb-ı nâibimiz seyyîd Rahmetullah Efendiye irsâl olunub ol dahi ... cemi kesir müslimin ile mahalli niza olan arazi atı'z-zikrin üzerine varub muhassid meclîs-i şeri şerîf eylediğinde ... sureti defter hakâni ibrâz idüb niza olundukda sulıye nâm karyenin mümtaz ve muayyen sınır dahilinde vâki yaylak taşlık sekisi ve mezra-i ekicek ve kışlak kızıl tepe ve yaylak kızıl tepe ve hasılat ürün ve yaylak yedinde bikâr-ı defter merkûmda müsrih ve hasıl kayd olunduğu muayene olundukdan sonra ... nâm kimesneler li'eclî'l-ihbâr meclîs-i makûd mezbûra hazırun olub istihbâr olunduklarında ... biz bu husûsa bu veche üzere şahidleriz şehâdet dahi ideriz deyü her biri bitarîki's-şehâde ihbâr ve inhâ ittiklerin nâib mûma ileyh mahallinde ketb ve tahrîr bade meâ ba's olunan ... nâm kimesneler ile meclîs-i şer'a gelüb alî merkûma inhâ ve takrîr itmek mâ vâki bi't-taleb ketb olundu.” **Dağlı, Serpil** (2004) ‘1 Numaralı Kütahya Şer'îyye Sicili (I. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği’, (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 110-112.

Bir başka örnekte ise bab nâibi miras taksimi ile ilgili olarak keşfe gitmiş ve beraberinde bilirkişiler götürmüştür⁴⁷¹. Keşifte nâiblere bilirkişilerin eşlik etmesi Osmanlı uygulamasında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Fakat bu kayıta bab nâibi miras taksimini bizzat gerçekleştirmemiştir. Sicil kaydında geçen “...nâ’ib-i mûmâ-ileyh mahmiye-i merkûmede mi’mârbaşı olan el-Hâc ‘Osmân ve zeyl-i kitâbdan muharretü’l-esâmî olup ebniye ve sukûf ahvâline ehl-i vukûf olan müslimîne menzil-i mezkûrun taksîm ve tahmîni ile emr itmekle anlar dahî ba’de’n-nazar ve’l-müşâhede menzil-i merkûmun... isâbet itmek üzere her biri tahmîn-i sahîh ile tahmîn ve ihbâr itdiklerinde ... taksîm mezbûra râzı olduk didiklerinde mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr...” ifadelerinden anlaşıldığı üzere bab nâibi malların taksimi işiyle “ehl-i vukuf” olan kişileri görevlendirmiştir. Bu da bab nâibinin miras taksimi için mahalline gittiği her durumda paylaştırmayı bizzat gerçekleştirmedigini göstermektedir. Bir başka çalışmada ise Edirne kadısı tarafından Edirne bab mahkemesi nâibliğine tayin edilen Mevlana Osman Efendi’nin aynı zamanda askerî ve beledî kassamlık ile de görevlendirilmiş olduğu ifade edilmiştir⁴⁷². Dolayısıyla bab nâibliği ile kassamlık görevinin aynı kişide birleşebilmiş olduğu söylenebilir.

Bab nâibi ceza davasına konu hususların keşfinde de görev alabilmiştir⁴⁷³. Taşrada görev alan bab nâiblerinin keşif görevini yürüttüğü örnekleri çoğaltmak mümkündür⁴⁷⁴.

⁴⁷¹ “Husûs-ı ‘âtiyyü’l-beyânın mahallinde istimâ’ ve tahrîri iltimâs olmağın savb-ı şer’den hâlâ bâb nâ’ibi olan ‘umdetü’l-kuzât Mevlânâ el-Hâc ‘Ömer Efendi ... ta’yîn olunup ol dahî zeyl-i kitâbda ismleri mestûr olan müslimîn ile ... bundan akdem vefât iden es-Seyyid Hüseyin Efendi’nin menziline varup ‘akd-ı meclis-i şer’-i şerîf itdiklerinde müteveffâ-yı mezbûr tarafından ... nâm kimesneler meclis-i ma’kûd-ı mezbûrda her biri vesâyeten ve asâleten bast-ı merâm ve takrîr-i kelâm idüp müteveffâ-yı mezbûr Seyyid Hüseyin Efendi’nin sâ’ir veresei irsen müstehak oldukları hisse-i şer’iyelerini sâ’ir terekeden ahz ve istîfâ idüp ... her birimiz defter-i kâssamda mahsûb olan sihâmımız üzere hisselerimiz ta’yîn ve ifrâz olunması matlûbumuzdur didiklerinde nâ’ib-i mûmâ-ileyh mahmiye-i merkûmede mi’mârbaşı olan el-Hâc ‘Osmân ve zeyl-i kitâbdan muharretü’l-esâmî olup ebniye ve sukûf ahvâline ehl-i vukûf olan müslimîne menzil-i mezkûrun taksîm ve tahmîni ile emr itmekle anlar dahî ba’de’n-nazar ve’l-müşâhede menzil-i merkûmun dâhiliyesi ... hisselerimiz için kabûl ve kabz eyledik ... taksîm mezbûra râzı olduk didiklerinde mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr ve ba’dehu ma’â irsâl olunan Mehmed Dede ibn Hasan ile meclis-i şer’a gelüp ‘alâ vukû’a ihbâr ve takrîr etmeğın mâ-vaka’a bi’t taleb ketb olundu” Akbaş, Emrah (2018) ‘13 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1087-1088 / 1676-1677) Değerlendirme ve Transkripsiyon’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 144.

⁴⁷² Karakuş, s. 154-155.

⁴⁷³ Bab nâibinin ölü keşfine gittiği bir sicil kaydı şu şekildedir: “...târih-i kitâb gününün vakt-i gurûbunda oğlum Yusuf nâm sâb ... dükkânından kalkub evime gelürken, ... nâm dört nefer kimesneler mest ve sekrân oldukları halde âlet-i câriha ile köşe başında üzerine gelüb mezbûr oğlumu katl kasdı ile hançer ile birkaç yerinden vurub mecrûh eyleyüb mecrûhan evime geldükde, der-akab ol cerâhatdan fevt olmağın, üzerine varılıb keşf ve tahrîr olunmak matlûbumdur didikde, cânib-i şer’den bâb nâibi olan umdetü’lmüdderisini’l-kirâm Mehmed Efendi tâyin ve irsal olundukda, ol dahî bi’l-fi’l medîne-i mezbûre mütesellimi olan Mustafağa Ağa ve zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî olan cemâat-i müslimin ile mezbûr Mehmed Beşe’nin menziline varub oğlu mecrûh-i mezbûrun a’zâsına nazar eylediklerinde, ... mahallinde keşf ve tahrîr ve ba’dehu meclis-i şer’e gelüb vukûu üzere inhâ ve takrîr etmeğın...” Sezer, s. 97.

Bab nâibleri bölgede görev alan yerel idareciler huzurunda mahkeme kurmak suretiyle hukuki işlem gerçekleştirebilmiştir. Örneğin eyalet divanında⁴⁷⁵ görülmesi talep edilen bir mesele için Konya şer'îye mahkemesinden bab nâibi, Karaman Beylerbeyi'nin eyalet divanına katılmış ve beylerbeyi huzurunda ilgili mesele görüşülmüştür⁴⁷⁶. Buna göre daha önce eşkıyalık yapması sebebiyle hapsedilmiş olan bir kimsenin şehirde duracağı ve bir daha eşkıyalık yapmayacağı hususuna iki kişi tarafından kefil olunmuş, aksi takdirde eşkıyanın, kefil olanlar tarafından dava olunması için mahkemeye getirileceği ifade edilmiştir. Çok sayıda kimse de bu kişilere kefil olmuş ve ifadeler bab nâibi tarafından kayıt altına alınmıştır. Sonrasında bab nâibi ilgili hususu şer'îye mahkemesine gelerek bildirmiştir. Dolayısıyla bab nâibi gerekli hallerde beylerbeyinin eyalet divanına katılabilmiş ve burada mevleviyet kadısını temsilen hukuki meseleleri görüşebilmiştir. İlgili Konya şer'îye sicili incelendiğinde mahkeme kayıtlarında birden fazla nâib ismine rastlanılmıştır⁴⁷⁷. Diğer nâibler keşif işleri ile görevlendirilmiş olup bunlardan yalnız yukarıda yer vermiş olduğumuz olaydaki nâibin, bab nâibi şeklinde anılmış olması dikkat çekicidir. Bu durum bab nâibinin mahkemede keşif ile görevlendirilen nâiblerden daha geniş yetkilere sahip olduğunu ve mevleviyet kadısına vekalet edilmesi gerektiğinde bunun bab nâibi tarafından gerçekleştirildiğini açıkça göstermektedir.

Bab nâibleri taşrada hukuki işlemler dışında idari işlemler de icra edebilmiştir. Şer'îye mahkemesi görevlilerinin tayin edilmesinde bab nâiblerinin rolünün olduğu sicil kayıtlarında görülmektedir. Örneğin bir kayıtta kassam tayini hakkındaki yazışmalar bab

⁴⁷⁴ "... halen ziyede talebiyle bizi rencide iderler canibi şer'iden üzerine varılup keşif ve tahrir olunması matlubumuzdur didiklerine sub'î şer'iden bab naibi fahrü'l-kuzad Mevlânâ Hâcî Ömer Efendi ta'yîn olunup ol dahi kaim makam defterdarı olan mezbûr Ali ağa tarafından vekil olan müslîmin ile mahalle-i merkûmede vakı' zikir olunan küllük harabesi üzerine varup nazar eylediklerinde..." **Acartürk**, s. 284-285; **Sezer**, s. 105-106; "Husus-ı atıl-beyanın mahallinde ketb ve tahrir için savb-ı şer-i enverden bit-taleb irsal olunan bab Naibi Mevlana Süleyman Efendi medine-i Adana'da Serraeen mahallesinde çukadar Ali Ağa'nın sakın olduğu menzile varub zeyl-i vesikada muharrerul-esami-yi müslimin huzurlarında akd-i meclis-i şer-i nebevi eyledikde ..." **Fidan, Murat** (1996) 'H. 1167 - 1169 (M. 1753 - 1755) Tarihli Adana Şer'iyye Sicili', (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 130-131.

⁴⁷⁵ Eyalet divanları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **Karataş, Abdullah Vefa** (2019) 'Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması -Manisa Şehzade Sarayı Dîvanı Örneği-', Adalet Dergisi, S. 62-63, s.235-264.

⁴⁷⁶ "... husûsun Dîvân-ı Karaman'da istimâ' ve tahrîri iltimâs olunmağın savb-ı şer'den bâb nâ'ibi mefharü'l-müderresini'l-kirâm Mehmed Efendi Dîvân-ı Karaman'a varup bi'l-fi'l mîr-mîrân-ı Karaman ... 'Alî Pâşâ hazretlerinin huzûr-ı 'âlîlerine varup 'akd-ı meclis-i şer' eylediklerinde ... nâm kimesneler meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda pâşâ-yı mûmâ-ileyh hazretleri mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp bundan akdem şirret ve şekâveti zâhir olmağla mahmiye-i merkûme kal'asında habs olan Kara Hasan Beşe ba'de'l-yevm şehre durmayup ve şirret iderse hîn-i mütâlebede meclis-i şer'a ihzârına biz kefil-i bi'n-nefs olduk didiklerinden sonra ... kefil olduk didiklerini mevlânâ-yı mezbûr tahrîr idüp ba'dehu meclis-i şer'a gelüp 'alâ vukû'a haber virmeğın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu" **Küçük**, s. 260.

⁴⁷⁷ **Küçük**, s. 184-185, 225, 290.

nâibi ile yapılmış ve belirlenen kişinin kassam olarak istihdam edilmesi bab nâibinden talep edilmiştir⁴⁷⁸.

Bab mahkemeleri ve bab nâibliği, Tanzimat döneminde yürürlüğe konulan düzenlemelere konu olmuş, nizamiye mahkemelerinin kurulması ve görev alanlarının genişletilmesi ile birlikte bab mahkemelerinin görev alanı diğer şer'îye mahkemeleri gibi sınırlanmıştır. 29 Şubat 1888 tarihli bir irade ile şer'îye mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinin görev alanına giren konular düzenlenmiştir. Buna göre bu tarih itibarıyla bab mahkemeleri evlenme, boşanma, nafaka, hidane, hürriyet, rakabe, erş, gurre, hükümet-i adl, kasame, gaib, mefkud, vasiyet, miras, diyet ve kısas hakkındaki davalara bakabilecektir⁴⁷⁹. Şer'îye mahkemeleri ve şeri hakimler hakkında kapsamlı düzenlemeler içeren 1913 tarihli Hükâm-ı Şer ve Memurin-i Şer'îyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat ise taşra mahkemelerinin vilayet, liva ve kaza merkezlerinde bulunacağını düzenlemiş ve önemli vilayetlerdeki mahkemelerde daha önceleri bulunan bab nâibleri yerine müşavirlerin görevlendirilebileceğini kayıt altına almıştır⁴⁸⁰. Dolayısıyla Osmanlı'nın son yıllarında bab nâibleri yerini müşavirlere bırakmıştır.

Kısacası bab nâibi, mevleviyet kadılarının işlerinin çok olmasından ötürü kendilerine yardımcı olmak üzere tayin ettikleri ve gerektiğinde mevleviyet kadısına vekalet eden nâiblerdir. Bununla birlikte 18. yüzyıl itibarıyla mevleviyet dışındaki kadılıklarda da bab nâibi şeklinde ifade edilen nâibler olmuştur. Kadıların veya mevali nâiblerinin yanında görev alan bab nâibleri gerek duyulan hallerde kadı veya mevali nâibine vekaleten şer'îye mahkemesine başkanlık edebilmiştir. Bab nâiblerinin müderris ve başkatip gibi şeri hukuku bilen kimseler arasından atanmış olduğu görülmüştür. Bab nâibleri eyalet divanlarına katılarak şeri meclis kurmak suretiyle mevleviyet kadısını temsilen hukuki meseleleri görüşebilmiş, keşif işlemlerini yürütebilmiştir. Kadı ile birlikte keşifte bulunan bab nâibleri keşif sırasında şahit dinleyebilmiş, bilirkişiler eliyle hukuki meseleyi çözümleyebilmiştir. Bab nâiblerinin yalnızca hukuki işlem değil idari işlemler de gerçekleştirmiş olduğu şer'îye sicil kayıtlarından tespit edilmiştir. Son olarak Tanzimat

⁴⁷⁸ "... hâlâ Bâb'da nâibimiz olan Ali Efendi ... inhâ olunur ki, kassâm muhzırı olan bâ'isü'l-mürâsele el-Hâc Ömer emekdâr ve pîr ü ihtiyâr ve alîl olup hizmetini edâda zahmeti olmağla hâline merhamet ve ibâdullahdan dahi mürâfa'aya gelen erbâb-ı mesâlih zahmet çekmeyip maslahatları sür'at ve suhûlet ile husûle gelip avk u te'hîr olunmamak için merkûmu Bâb'da tahtabaşı nasb u ta'yîn etmişizdir, gerekdir ki merkûmu emsâli gibi hizmet-i mezbûrede istihdâm eyleyip kimesneye muhâlefet etdirmeyesiz" Diyarbekir Şer'îyye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 196-197.

⁴⁷⁹ **Sakaoglu**, s. 513; **Kenanoğlu, M. Macit** (2007) 'Nizâmiye Mahkemeleri', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 33, s. 187.

⁴⁸⁰ **Ekinci** (2017) Osmanlı Mahkemeleri, s. 341-342.

dönemi düzenlemelerinde bab nâiblerine de yer verilmiş, 1913 tarihli Hükkam-ı Şer ve Memurin-i Şer‘iyye Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile vilayet mahkemelerinde daha önceleri bulunan bab nâiblerinin yerine müşavirlerin görevlendirilebileceği düzenlenmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde bab nâiblerinin yerini müşavirler almıştır.

5.1.1.2. Arpalık Nâibi

Arpalık, Osmanlı’nın vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi yöneticiler ile şeyhülislam, kazasker, mevali gibi ilmiye sınıfından kimselerin geçimlerini sağlamak amacıyla tahsis ettiği geçici mazuliyet maaşı veya emekli maaşına denilmiştir⁴⁸¹. Özellikle ilmiye sınıfı mensuplarına tahsis edilen arpalıklar bir veya birden fazla kazanın şeri hasılatı şeklinde olmuştur⁴⁸². Arpalık uygulamasının, kesin olarak bilinmemekle birlikte, 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde mevcut olduğu literatürde ifade edilmiştir. 1518 yılına ait bir kayıta kazasker Mevlâna Zeyrek-zâde’ye emekli olması üzerine Kırkkilise arpalık olarak tahsis edilmiştir. Yine aynı dönemde tımarların arpalık manasında kullanılmış olduğu bilinmektedir. Örneğin Kanuni’nin hocası Hayreddin Efendi’ye bazı köyler “*ber vech-i arpalık*” tımar olarak verilmiştir⁴⁸³.

Kendisine arpalık tahsis edilen ulema bizzat kazaya gitmemiş, kendisi adına adli işleri yürütmek üzere bölgeye nâib göndermiştir⁴⁸⁴. Bu şekilde arpalıklarda görev alan

⁴⁸¹ Uzunçarşılı (2014) s. 122; Akiba (2005) s. 45-46.

⁴⁸² Şer‘iye sicillerinde nakkaşbaşı, terzibaşı gibi saray hizmetlerinde görevli kimseler için tahsis edilmiş arpalıklara da rastlanılmıştır. Ancak çalışmamız yargı teşkilatını incelediğinden ulema dışından olan arpalık sahipleri hakkında ayrıntıya girilmemiştir.

⁴⁸³ Uzunçarşılı (2014) s. 122-123; Baltacı, Cahit (1991) ‘Arpalık’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 3, s. 392. Arpalık terimi zaman içerisinde oluşmuş bir ifadedir. Osmanlı Devleti’nde medrese mezunu olup uzun süre kadılık yapan kimseler mevleviyet payesi almış, bu kimselerin görev alabilecekleri nitelikte yeterli “*mansıp*” olmadığından çözüm olarak kendilerine ek gelir getirmek üzere daha alt dereceli bir veya birden fazla kazanın kadılığı verilmiştir. Kendilerine bu şekilde kaza tahsis edilen kimselerin onurlarını okşamak amacıyla da bu gelir “*atının arpasına karşılık*” bir ödeme olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple söz konusu kazalara “*arpalık*” denilmeye başlanmıştır. Akdağ, Mustafa (1971) Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C. II, Ankara, s. 251, 309’dan aktaran Sezer Feyzioğlu/Kılıç s. 34.

⁴⁸⁴ Şer‘iye sicillerinde mutasarrıfa yazılan arpalık tahsisine dair yazının sonrasında mutasarrıfın nâib tayin ettiğine dair kayıtlara sıklıkla rastlanılmıştır: “... *sabıkan Gılfa kâdısı olub işbû mevleviyesi olan Abdullah Efendizade mevlânâ Mehmed Esat ... işbû bin yüz seksen senesi cumade’l-aherini gurrasinden zabt itmek üzere mahfûz-ı aliyye-i mâlikhaneden Ayıntab kazasına ber-vech-i arpalığın tevciye ve inayet idüib ilamı mücebince ta’yin olunmuşdur buyurdum ki sâdır olan ferman-ı âlişânım mücebince kat’a havk-ı tehir ve tevgif itmeyüb zikr olunan Ayıntab kazasında mezbûr uhdesinden ber-vech-i arpalık sen mutasarrıf olub ve tarafından nâib gönderüb ahâlisi cânibinden icrâ ahkâm-ı şer‘iyye üzeresin ...*”; “... *mevlânâ es-Seyyid Mehmed Efendi Kâtib, ... işbû sene semânin ve mi’ete ve elf cumade’l-ahire gurrasinden zabt itmek üzere ber-vech-i arpalık bu fakire imâmet ve ihsân buyrulan Ayıntab kazasının nâibi ve umûr-ı kısmet-i askeriyesi tarafımızdan sana ihâle ve sipariş olmuştur gerekdir ki kaza-i mezbûru gurre-i mekûmeden zabt idüib beyne’l-ahâli icrâ-yı ahkâm-ı şer‘-i âli ve vak’a olan meftâ-yı askeriye muhâllefâtını tahrir ve terjim ve*

nâibler arpalık nâibi şeklinde anılmıştır. Arpalık nâiblerinin tayinine dair kayıtlardan söz konusu nâiblerin hukuki ve cezai meselelere bakabilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa Tarih-i Cevdet'te bu kurumdan bahsetmiştir⁴⁸⁵. Buna göre halihazırda görevi başında olan idarecilere de gelir sağlaması amacıyla arpalık tahsis edilebilmiştir. Ancak nadir de olsa arpalığına bizzat giderek görev alan kadılar olmuştur. Yine Osmanlı uygulamasında bazı arpalık sahibi kadılar ceza olarak arpalığına gönderilmiş ve burada kadılık görevini icra etmiştir⁴⁸⁶.

Arpalık nâibleri mürasele ile tayin edilmiş, bu belgelerde nâibin hangi tarihte göreve başlayacağı açıkça bildirilmiştir⁴⁸⁷. Aynı arpalık nâibi tekrar tayin edilerek görev süresinde uzatmaya gidilebilmiştir. Antep sicillerine ait 1742 tarihli bir mürasele buna

beyne'l-verese bi'l farizati's-şer'i'at tevzi ve taksim eyleyüb ale'l-metemekkin olan cezâ-yı şer'i kuyutdan sermû ... itmeyesin ve's-selâm. Min el-muhlis Mehmed Esat el-Kâdı Bi-Darü's-Sultan-ı Aliyye" Kuzucu, Serhat (2006) '123 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1180-1181/M. 1766-1767)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 64, 66.

⁴⁸⁵ *"Ve ashâb-ı merâtibin idâresi müteretteb-i zimmet-i hükûmet olduğundan müderrislere maîşet ve mevâlî ve sudûra arpalık nâmlarıyla birer kazâ tevcih olunmak lâzım geldi. Ve anlar bu kazâları birer nâib ile idâreye mecbûr olduklarından maîşet ve arpalık olan kazâlar hâsılâtının bir mikdârıyla nâibler geçinip bâkisi ashâb-ı menâsıba âid olurdu."* Ahmed Cevdet Paşa (2018) Târîh-i Cevdet, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. 1, Ankara, TTK Yayınları, s. 125.

⁴⁸⁶ Uzunçarşılı (2014) s. 123; Baltacı (1991) s. 393.

⁴⁸⁷ *"Fahrül müderrisinül-mükerrerem faziletli Mehmed Efendi Kamiyâb, ... haliyâ ber vech-i arpalık mutasarrıf olduğumuz Konya kazâsının fasl-ı ahkâm-ı şer'iyyesi ve kısmet tereke-i mevtâ-yı belediye ve askeriyesi işbu sene ihdâ ve hamsîn miete ve elf Saferül-hayr guresinde bi-tarikül-inâye size tefvîz olunmuştur gerekidir ki mahall-i mezbûre varup tarih-i mersûmeden ahkâm-ı şer'iye ve kısmet terekât merkûmeye mübâşeret idüp câdde-i istikâmetden udûl itmeyesiz ... es-seyyid Zeynel abidin el-kâdı bi askeri Rumeli sâbikan" Sevcî, Hatice (2011) '54 Numaralı Konya Şer'îye Sicili'nin (1-190) Değerlendirme ve Transkripsiyonu (H. 1150 1152/M. 1738-1740)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 72-73; "İzzetli Faziletli Ahmed Efendi Hazretleri ... cenâbınızı arpalığımız olan Üsküdar Kazası'na binyüz ellüç senesi zilhiccesi guresinden zabt etmek üzere nâib nasb ve ta'yin etmişizdir. Bi-meşîyyetillahi taâla varup gurre-i merkûmeden kazay-ı mezbûru zabt edip beyne'l icrâ-ı ahkâmı şer'iyye etmekte bezl-i maktur edesiz." Geçgil, Ülkü (2009) 'Uskudar At The Begining Of The 18th Century (A Case Study On The Text And Analysis Of The Court Register Of Uskudar Nr. 402)', (Yüksek Lisans Tezi), Fatih University Institute of Social Sciences, s. 63; "İzzet me'ab şer'i'at nisab Mevlana el-Hâc Osman Efendi kâm-yâb, ... işbu sene sittin ve mie ve elf Zilhicce-i şerife guresinden zabt etmek üzere arpalığımız olan Afyon karahisar kazasının niyabeti tarafımızdan sana tefvîz ve sipariş olunmuştur gerektir ki kaza'ı mezbûr sene'î merkume Zilhicce-i şerifesi guresinden niyabete mutasarrıf olup beyne-l ahali icrayı ahkam-ı şer'iyye idüp düşen mevtâyı askeriye muhallefatını dâhi tahrîr ve beynel verese bi-l ferizetü's-şer'iyye taksim kılub cadde-i şer' şeriften ser mevanı hiraf itmeyesiz. ... El fakir Mehmed Esad el kadı be-asker-i Rumili" Akpınar, Yusuf (2015) '1748-1749 M. (1161-1162 H.) Tarih ve 545 Numaralı Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Şer'iyye Sicili', (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 67; "... Mevlana Esseyd İbrahim Perid Efendi ... ber-vech-i arpalık mutasarrıf olduğum Kayseriyye kazasının umur-i ahkam-ı şer'iyyesi işbu sene seb'in ve mieteyn ve elf Zilhicce-i şer'îye ser-i guresinden zat-ı Hazreti fetva-penahinin intihab ve tercih buyurdıklarına binaen tarafımızdan cenab-ı şerîfinize ihale ve tefvîz olunmuştur. Gerektir ki kaza-i merkumi gurre-i mezkura binniyabe zabt idüp beyne'l ahali icray-ı ahkâm-ı şer'î âlîde say ve gayret vuku-yafte olan muhallefat-i mevtâ-yı askeriyyenin mucub-i tahrîr olanlar tahrir ve terkim ve beyne'l verese bi'l ferizet-i şer'iyye tevzi ve taksimi hususunda ihtimam ve dikkat eylesesiz. El-Fakir Ömer Ağa ibn-i Muhammed Tefvîk el-Kadi el- Asker-i Rumeli Mutasarrıfı kaza-i(?)" Gürler, s. 55.*

örnektir⁴⁸⁸. Yine 5 Şubat 1802 ile 19 Ağustos 1803 tarihleri arasında Amid kazası arpalık olarak eski Rumeli kazaskeri Mehmed Salih Efendi-zâde Ahmed Esad'a tevcih edilmiş, görev yerine gitmeyen Ahmed Esad Efendi, yerine Süleyman Şakir Efendi'yi nâib olarak tayin etmiştir. Kayıtlarda söz konusu nâibin atandığına dair dört adet tayin müraselesi olup bu müraseleler sırasıyla 5 Şubat 1802, 29 Eylül 1802, 27 Kasım 1802 ve 19 Ağustos 1803 tarihli olmuştur. Dolayısıyla arpalık nâibinin her bir atamasında görev süresi bir yıldan az olmuştur⁴⁸⁹.

Tanzimat döneminde de arpalık nâibi uygulaması devam etmiştir. Örneğin, 1839 yılında Diyarbakır kadılığı kendisine arpalık olarak tevcih edilen Rasih-zâde İbrahim Efendi görev bölgesine gitmemiş yerine Mevlâna es-Seyyid el-Hâc İbrahim Efendi'yi nâib olarak tayin etmiştir. Tayin müraselesinde geçen “...altı ay icrâ-yı hükm-i şer’iyye itmek üzere tarafımızdan bin-niyâbe uhdenize ihlâl ve tefvîz olunmağla...” ifadesi arpalık nâibinin altı ay süreyle görevlendirilmiş olduğunu göstermektedir. 5 Mart 1840 tarihinde ise arpalık nâibliğine tayin edilen Mevlâna Abdulhamid Efendi olmuş, 29 Ağustos 1840 ve 23 Şubat 1841 tarihlerinde tayini yenilenmiştir⁴⁹⁰. Bu atamaların da yaklaşık altı ay olduğu görülmektedir. Yine 1849’da Tokat kazası⁴⁹¹, 1861 yılında Karahisar⁴⁹² kazası Tanzimat döneminde tevcih edilen arpalıklardandır.

⁴⁸⁸ “... hâlâ nâibimiz olan Mevlânâ Emrullah Efendi, ... ber-vech-i arpalık mutasarrıf olduğum Ayntab kazasının umûr-i şer’iyyesi tarafımızdan iş bu sene hamse ve hamsîn ve mie ve elf mah-i Cemâziyelülâsı guresinden yine kemâ f’il-evvel sizlere ibka ve tefvîz olunmuştur. Gerekdir ki gurre-i merkûmeden kaza-i mezbûrun zabt ve beyne’lâhali icra-yı ahkâm-ı şer’iyye edip cadde-i şeriat-i garrâdan şer-i mû inhirâfa rıza ve cevaz göstermeyesiz vesselam. el-Fakir es-Seyid Mahmud el-Nâkib” **Yılmaz, Ömer Faruk** (2010) ‘98/1 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili (H.1155/M.1742–1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55. Benzer örnekler çoğaltılabilir: “... hâlâ nâibimiz Mevlânâ faziletli Va’iz-zâde Mehmed Efendi ... inhâ olunurki hâlâ ber vech-i Arpalık mutasarrıf olduğumuz Ayntab kazasına işbu sene hams seb’in ve miete ve elf Ramazanü’l-mübârek guresinden cenâbınıza kemâ-kân ibkâ itmişizdir gerektir ki kaza-i mezbûri gurre-i merkûmeden zabt ve tasarruf ve beyne’l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyyeye mübâderet ... mevtâ-yı askerîyye muhellefatını dahi tahrîr ve terkîm ve beyne’l-verese bi’l-farizati’ş-şer’i tevzî’ ve taksîm eyleyüb cadde-i şer’den ser-mû inhirâf eylemeyesiz. ... mine’l-fâkir Feyzullah kadı bi-medine-i Kostantiniyye sâbikan” **Bakırcı, Makbule** (2015) ‘1761-1762 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (125 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 43.

⁴⁸⁹ **Yılmazçelik**, s. 326-327.

⁴⁹⁰ **Yılmazçelik**, s. 327.

⁴⁹¹ “... Mevlânâ Mustafa Edîb Efendi kâm-yâb ... ber-vech-i arpalık mutasarrıf olduğumuz Tokat Kazâsı’nın umûr-ı ahkâm-ı şer’iyyesi işbu sene sitte ve sittîn ve mi’eteyn ve elf Muharremü’l-harâmın on beşinci gününden itibâren cenâb-ı şerîfinize kemâ-fissâbık ibkâ ve ihâl olunmuşdur ...” **Subaşı, Bekir** (2010) ‘60 Numaralı (H.1265-1266 / M.1848-1850) Tokat Şer’iyye Sicili’nin Metni ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 151.

⁴⁹² “... Emîn Efendi kâm-yâb ... ber-vech-i arpalık uhde-i âciîze ihsân buyurulmuş olan Karahisâr-ı Sâhib kazasının niyâbet-i şer’iyyesine zât-ı şerîfleri taraf-ı eşref-i hazret-i meşihat-penâhiden intihâb ve tensîb buyurulmuş olmağla iş bu sene semâne ve seb’in ve mi’eteyn ve elf Saferü’l-hayrî guresinden bi’n-niyâbe zabt ve icrâ-yı ahkâm-ı şer’-i ‘âlîye mübâşeret ve i’tinâ buyurmaları ...” **Sarıyüce, Leyla** (2009) ‘587 No’lu

Arpalık tahsis edilen ulema arasında yalnızca kazasker veya kadılar olmamış, nakibüleşraf⁴⁹³, hekimbaşı⁴⁹⁴ ve imamlara⁴⁹⁵ da arpalık tevcih edilmiştir. Söz konusu mutasarrıflara yazılan arpalık tevcih yazılarında arpalık nâibi tayin etmeleri bildirilmiştir. Mutasarrıfın kadı olduğu hallerde de bu usul değişmemiştir⁴⁹⁶. Devletin bizzat arpalıklara nâib tayin edilmesi gerektiğini bildirmesi bu uygulamayı benimsemiş olduğunu göstermektedir. Bu da mahkemelerde kadı yerine nâiblerin bulunmasını arttıran bir diğer faktör olmuştur. Nâib sayısının artması, arpalık nâiblerinin niteliksiz kimselerden tayin edilmesi ve yüksek gelir elde etmek amacıyla halktan fazla bedeller alınmasıyla

Afyonkarahisar Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9.

⁴⁹³ "... Rumeli Kazaskerliği Paşasında nakibül-eşraf olan Seyid Osman Edam ... iş-bu sene seba ve miete ve elf şehri-i Recebin yirmi dördüncü gününden berüce arpalık Ayıntab kazasın sana tevcih ve inayet idüb ilamı için yakîn bulunmuşdur buyurmak vusul buldukda bu babda sadır olan fermân-ı celilül-kadim mucebince tahbîr ve tevkîf itmeyüb ber-vechi arpalık kaza-i mezburesin mutasarrıf olup nayibin gönderüb ahalisinde icrayı ahkâm-ı şeriye itdiresin ... Be-Makam-ı Kostantiniyye" **Yarış, Ahmet** (2014) '45 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili'nin İlk Yüz Sayfası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1107 / M. 1696)', (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 163; "Ayntâb-ı fahrül-müderrişinil-kirâm Hüseyin Efendi dâme ... iş bu binyüzdokuz şevvâlil-mükerrem guresinden ber vech-i arpalık tasarruf olduğumuz Ayntâb kazâsı niyâbeti tarafımızdan size sipâriş olmuştur gerekidir ki kazâ-i mezbûra varub gur-re-i merkûmede beyyi eyâli ahâr ahkâm-ı şeriye eylediği ...el-fakîr es-Seyyid Osmân en-nakîb" **Çiftçi, Betül** (2017) '49 Numaralı Antep Şer'iyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu', (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 120.

⁴⁹⁴ "... bi'l-fil hâssa hekimbaşı olan mevlânâ Sâlih zîde fazluhû tevkî-i refîi hümâyûn vâsıl olıcak malûm ola ki ... kadîmden hekimbaşı olanlar mutasarrıf olgeldikleri Tekirdağı kazâsında Kudûs-i şerîf pâyesiyile ihdâ ve sebîn ve elf zilhiccesinin yirmi ikinci gününden hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûnum mûcibince Kudûs-i şerîf kazâsı pâyesiyile ber-vech-i arpalık sen mutasarrıf ve nâibin gönderüb beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şeriyye ve ahkâm-ı merâsim-i Muhammediye itdiresin ..." **Bostancı, S.** 219-220.

⁴⁹⁵ "... Feyzullah Efendi Kâmyâb; ... işbu sene-i erbaa ve selâsin ve miete ve elf Zil-Hicce-i Şerîfesi guresinden arpalığımız olan Medine-i Karahisâr-ı Sâhib kazâsına sizi nâib nasb ve tayin eylemişizdir. Gerekidir ki, kazâ-i mezbûra sene-i merkûme Zil-Hicce-i Şerîfesinden ber-vech-i niyâbet mutasarrıf olup beyne'l-ahali icrâ-yı ahkâm-ı şeriyye idüb cadde-i savâbdan sermed münharif olmayasız. ... Abdurrahman El-İmamüs-Sultân" **Yıldırım, Ömer**, s. 119.

⁴⁹⁶ "Azmişâde Efendi'nin arpalık hükmüdür. ... sâbıkan Anadolu Kazaskeri olan Azmişâde Mevlana Mustafa ... işbu sene selâse ve selâsin ve elf Zilkadesinin yirmi üçüncü gününde hatt-ı hümâyûn saadet-makrûnumla Rodoscuk kazasını ber-vech-i arpalık sana sadaka edip ilamı için tayin olunmuştur buyurdum ki; bir tevakkuf etmeyip kaza-i mezbûre tabi ber-vech-i arpalık mutasarrıf olup nâibin gönderip ahalisine icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye ettiresiz ... Be-makâm-ı Kostantiniye el-Mahrûse" **İbicioğlu, S.** 306; "... sâbıkan Anatoli kadı'askeri olan Kebîrizade Mevlana Mustafa ... işbu sene erbaa ve tis'ine ve elf Rebîu'l Evvelinin dördüncü gününden Ayıntab mâ'a Telebşar ve Eriha kazaları bervech-i arpalık sana tevcih ve inayet idüp ilâmiçün tayin olunmuşdur buyurdum ki vüsûl buldukda bu babda sadır olan ferman-ı celil-i kadrîm mucebince zikrolunan kazalara bervechi arpalık mutasarrıf olup ve te'kid gönderüp ahâlî beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şeriyye ettiresin şöyle bilesin alamet-i şerîfe itimad kılasın tahrîren fî evayili şehri Rebîu'l Evvel liseneti erbaa ve tis'ine ve elf. Bimakami Edirne el-mahruse. Kayd şod fî 11 min Rebîu'l Âhir sene 94" **Aksoy, Perihan** (2018) '35 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683) (s. 1-145)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 218-219; "Fahru'l-akrân Receb Efendi kâmyâb, Li-sene seb'in ve tis'in ve elf Zi'l-hicce-i ş-şerîfe guresinden taraf-ı şehriyârîden kazâ-i Bolu ve nevâhîhâ bu fakîre, tarafımızdan nâ'ib gönderüp beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı Şer'ullâhî icrâ için tefvîz olunmuşdur. İmdi biz dahî sizleri tarafımızdan mezkûr kazâlara târîh-i mezbûrdan nâ'ib nasb idüp cemî'-i ümûr-ı kazâyı size etmişdir. Gerekidir ki lede'l-vüsûl e'imme-i Hanefiyyeden esahh'l akvâl ile beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı Şer'ullâhî idesin. Hilâfından gayetü'l-gâye ihtiraz ... Mehmed el-Kâdî sâbıkan bi-medîneti Edirne." **Şahin, Erdinç** (2008) '1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iye Siciline Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 242.

birleştğinde ise devletin teşvik etmiş olduğu bu uygulama adalet sisteminde bozulmaları beraberinde getirmiştir⁴⁹⁷.

Arpalıkların idari ve adli mutasarrıfları farklı olabilmıştır. Arpalıklarda idarenin ve adli işlerin farklı kimseler tarafından yürütüldüğü şer‘iye sicil kayıtlarındaki ifadelerden de anlaşılmaktadır. Örneğin ölü keşfi için şer‘iye mahkemesinden bir nâib görevlendirilir iken Ayıntab sancağı mutasarrıfı tarafından da bir mübaşir tayin olunmuştur⁴⁹⁸. Mahkemeden keşif yapılması talep edilen hallerde mahallin idarecisi tarafından mübaşir tayin edilmesi Osmanlı uygulamasında yaygın olup burada da bir örneği görülmektedir. Söz konusu uygulamalarda mübaşir keşfe eşlik etmekle birlikte olay yerindeki işlemleri yürüten ve mahkemeye bildirimde bulunan nâib olmuştur. Dolayısıyla arpalığın idarecisi ve kendisine arpalık geliri maişet olarak tahsis edilen kimseler farklı olabilmiş, adli işlerin yürütülmesinde ise mahkeme görevlileri yetkili olmuştur.

Osmanlı’nın arpalık şeklinde tahsis ettiği gelirler yüzyıllara göre farklılık gösterebilmiştir. Örneğin 16. yüzyılda bir arpalıktan günde 70 akçe gelir elde edilirken 18. yüzyılda en küçük arpalıktan ayda 130 akçe, en yüksek arpalıktan ayda 2500 akçe elde edilmiştir. Yine 18. yüzyılda şeyhülislam, kazasker gibi ulemanın ileri gelenlerine 70.000 akçe arpalık zeametini tahsis edildiği ifade edilmiştir⁴⁹⁹.

Netice itibariyle arpalık, ulema sınıfından olan veya olmayan idarecilere halihazırda kamu görevinde iken gelir olarak veya geçici mazuliyet maaşı olarak ya da emekli olduklarında emekli maaşı olarak tahsis edilmiş kazaların gelirlerine denir. Arpalık nâibi ise söz konusu idarecilerin bu kazalarda şeri işleri yürütmek amacıyla tayin etmiş oldukları

⁴⁹⁷ Nitekim III. Selim döneminden itibaren yürürlüğe konulan pek çok fermanla arpalık nâiblerinin niteliksiz kimseler arasından tayin edilmesi, bu kimselerin kadılara verdikleri yüksek bedellerden daha fazlasını kazanmak amacıyla halka zulmetmesi ve rüşvetle arpalık niyabetinin elde edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. **Uzunçarşılı** (2014) s. 264-268; **Çadircı** (1981) s. 150.

⁴⁹⁸ “... Meram nâm Hâtun iş bu mah-ı ramazan-ı şerifin on altıncı gecesi kibelü’l-isa sâkin oldukları dârin sathına çıkar iken nerdubandan düşüb bi maazallah fevt olmuştur üzerine varılıb keşf ve tahrir olunmasın matlubumuzdur didiklerinde kibel-i şer’den fahrü’l-müderresin Mevlâna kırad İbrâhim Efendi naib tayin ve irsal olunub ol dahi bi’l-fiil ‘Ayıntab Sancağına ber vech arpalıka mutasarrıf olan ... Abdalbaki Paşa Hazretleri tarafından mübaşir tayin olunan fahrü’l-kıran Mehmed Ağa ve zeyl-i kitabda mesturu’l-esamisi olan müselmanlar ile üzerine varub keşf ve nazar olundukda ... nâib-i merkum mahlinde keşf ve tahrir idüb meclis-i şer’e gelub haber virmeğin mâ vak’a bi’t-taleb ketebe olundu.” **Güner**, s. 528-529. Yaralanma ile ilgili keşifte de benzer uygulama olmuştur: “... Osman nâm kimesne karındaşım Hasan Aliyi alub gidüb Çakır Bıcağı nâm mevzide vâki’ cevz eşcarını silkiddirir iken cevzden düşüb mehruc olmuştur üzerine varılıb mahlinde cerhi keşf ve takrir-i tahrir olunmasın matlubumuzdur didikde kibel-i şer’den Mevlâna Mustafa Efendi Cukadar Mehmed Beşe ta’yin ve irsal olunub anlar dahi bi’l-fiil ‘Ayıntab Sancağına mutasarrıf ber vech arpalıka mutasarrıf olan ... Abdalbaki Paşa Hazretleri tarafından Tevfikancı Ahmed Beşe ve zeyl-i kitabda mesturu’l-esamisi olan müslimin ile mevzi-i mezkurda ... naib-i merkum mahlinde keşf ve tahrir idüb meclis-i şer’e ma’an gelub haber virmeğin mâ vak’a bi’t-taleb ketebe olundu.” **Güner**, s. 530.

⁴⁹⁹ **Baltacı** (1991) s. 393.

nâiblerdir. Arpalık nâiblerinin hukuki ve cezai uyuşmazlıklara bakabildikleri müraselelerden anlaşılmaktadır. Şer‘iye mahkemelerinde kadıya vekaleten bulundukları göz önüne alındığında kadıların idari işlerini de yürütmüş oldukları değerlendirilebilir. Arpalık nâibleri kazadan elde edilen gelirin bir kısmı ile geçinmiş, diğer kısmı ise arpalık sahibi olan idareciye ait olmuştur. Arpalık nâibleri mürasele ile tayin edilmiş, bu müraselelerde göreve başlayacakları tarih açıkça belirtilmiştir. Kendisine arpalık tahsis edilen kimselere, arpalıklarına nâib tayin etmeleri bildirilmiştir. Dolayısıyla arpalık nâibi uygulaması devletin kendisi tarafından benimsenmiş bir uygulama olmuştur. Ehil olmayan kimselerin yüksek bedeller karşılığında bu görevi elde edebilmiş olması Osmanlı adalet sistemine olumsuz yansımıştır. Arpalık idarecisi ile o arpalık gelirinin maişet olarak tahsis edildiği kimseler farklı olabilmıştır. Arpalık nâibi birden fazla kez aynı arpalıkta görevlendirilebilmiştir. Rastlanılan şer‘iye sicil kayıtlarında arpalık nâiblerinin bir yıldan az sürelerle görev aldıkları görülmüştür. Ancak aynı nâibin tekrar atanması suretiyle bu süreler uzatılabilmektedir. Arpalıklardan elde edilen kazanç yüzyıllara göre değişiklik gösterebilmiştir.

5.1.1.3. Kaza Nâibi

Kaza nâibi, kadıların görev yapmış olduğu kaza dahilindeki nahiyelere, o nahiyenin şeri işlerini görmek üzere tayin ettiği nâiblerdir⁵⁰⁰. Kaza kadısı kendi görev yeri olan kazaya nâib tayin etmiş ise o kaza dahilindeki nahiyelerde görev alan kaza nâiblerinin atanması ve azli de söz konusu nâibin yetkisinde olmuştur⁵⁰¹. Yine mevleviyet makamındaki büyük merkezlerde görev alan kadılar, buralara bağlı nahiyelere olduğu gibi kazalara da nâib tayin etmişlerdir⁵⁰². Osmanlı Devleti uygulamasında kaza nâiblerine sıkça rastlanılmıştır. Zira kadı, tayin edilmiş olduğu kaza veya sancak bölgesi dahilindeki tüm

⁵⁰⁰ **Uzunçarşılı** (2014) s. 121; **Akgündüz** (2011) C. 1, s. 197. Kadılıklara bağlı olup nâiblerin başkanlık ettiği mahkemelere ‘kenar mahkemeler’ de denilebilmiştir. **Pakalın**, C. II, s. 242.

⁵⁰¹ “*Fahrü’n-nüvvâb Mevlana Mahmud el-mükerrem ... Anadolu kadı’askeri Mehmed Efendi hazretleri kâbel-i şeriflerinden mûmza ve mahtum mektub-ı şerifleri gelüb ... bu fakire Mardin kazasına ber-vech-i tebdil nakl buyurulduğu mastur olmağın ... bu fakir dahi kaza-i Mardini canibimizden zabt için ... Mustafa Beg zide kadruhuynı emin-i mahkeme ta’yin idüb ve ademlerimizden Rıdvanı nazır nasb idüb zikr olunan kadı’asker efendinin mektub-ı şeriflerinin sureti yedlerine virilüb canibinize irsal olundular ... ve siz ki ... inad ve muhalefet iden nahiye na’iblerinin azl ve nasbları ma’rifetinizle Mustafa Begin yedinden olan lazım geldükde azl idüb münasib olan kimesneyi nasb eyleye ve ... El-fakir el-Hac Lutfullah el-kadi be-Mardin.” **Günay**, s. 89-90; “*Fahru-l kuzât Hidayetullah efendi ... inha olunur ki taraf-i salatanet-i aliyyeden ihsan olunan Ayıntab kazasının niyabeti tarafımızdan size sipariş olunmuşdur gerekdir ki işbu sene erbaa ve tisine ve elf Rebû-l Ahiri gurrelerinden mutasarrıf olup ahalisi beyniyle icrâ-yı ahkam-ı şeriyye eyleyesin ve mülhakatından Eriha ve Tilbad kazalarının niyabetini dahi mu’temed âdemlere tavsiye idesiz ve-s selam. ... El-fakir Mustafa el-âsî Bi’asâkiri Anatoli sâbikan” **Aksoy**, s. 247.**

⁵⁰² **Akdağ, Mustafa** (2018) Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 436.

şehir, kasaba, nahiye ve köylerinde yargı görevini yerine getirmekle sorumlu olmuştur. Bu kadar geniş alanda kadının bizzat bu görevi icra etmesi mümkün olmadığından kendisine yardımcı olmak üzere kadı tarafından nâibler tayin edilmiştir. Kaza nâibleri başında bulundukları nahiyelerde kendisini atayan kadı adına yargı işlerini yürütmüş ve hiyerarşik bakımdan kadıya bağlı olmuştur⁵⁰³.

Taşrada olduğu gibi devletin merkezinde de kaza nâibleri görev almıştır⁵⁰⁴. Bununla birlikte kadı yalnızca kendi arzusuna göre yeni bir bölgeye nâib tayin edememiştir. Böyle bir ihtiyaç duyması halinde kadının merkezden talepte bulunarak yeni bir mahkeme kurabilmesi için tayin ve kuruluş izni alması gerekmiştir. 1586 tarihli ferman, İstanbul kadısının yeni mahkeme kurabilmesi için padişah izni aldığını açıkça göstermektedir⁵⁰⁵. Böylelikle yeni mahkemelerin kurulması merkezin izin vermesi ile gerçekleştirilmiştir.

Kadıların görev alanları dahilindeki nahiyelere atamış olduğu kaza nâibleri hakkında bilgi veren çeşitli çalışmalar mevcuttur. Örneğin 1528-1535 yılları arasında Bor nahiyesinde kurulan mahkemeye Niğde kadısı tarafından nâib tayin edildiği bilinmektedir. Bor nâibinin işlerinin kolaylaşması amacıyla muhızrlık teşkilatı kurulmuş ve Niğde sancakbeyi tarafından bölgeye subaşı tayin edilmiştir⁵⁰⁶. 18. yüzyıl Adana şer'îye sicil kayıtlarına bakıldığında Yüreğir, Dünderli, Sarıçam, Karakışla ve Cânibü's-şehr isimli nahiyelerde yargı işlerine bakmak üzere nâib tayin edilmiştir⁵⁰⁷. 18. yüzyılın ilk yarısında Diyarbekir eyaletinin Amid kazasını inceleyen çalışmada Amid kazasına bağlı nahiyelerde

⁵⁰³ Ortaylı (2016) s. 44; Ekinci (2019) s. 377. “...Murtazâbâd ve nâhiyesine dahî birer ma'kûl nâib nasb eyliyesiz...” Ergenç, Özer (2012) XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 109.

⁵⁰⁴ İstanbul'da bulunan kaza nâiblerinin sayısı hakkında bilgi veren çeşitli çalışmalara rastlanılmıştır. Örneğin 16. yüzyılda İstanbul'da yalnızca 16 nahiye olup her birinde kadıya vekaleten nâib bulunmuştur. Kreiser, K. (1974) ‘Zur inneren Gliederung der Osmanischen Stadt’, XVIII. Deutscher Orientalistentag 1972, Vorträge, ed. W. Voigt., Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft, Supplement II, s. 272'den aktaran Bruinessen, Martin Van/Boeschoten, Hendrik (2003) Evliya Çelebi Diyarbekir'de, Çeviren: Tansel Güney, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 306. 17. yüzyılda Eyüp kadılığı bölgesinde 700 köy ve 26 nahiye mevcut olmuş ve yine nahiyelerde nâibler bulunmuştur. Hadımköy, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, Terkos ve Uzunova Eyüp kadılığına bağlı nahiyelerden bazılarıdır. Galata mahkemesi bölgesi dahilinde ise 300 köy ve 40 nahiye mevcut olup buralarda 150 akçe yevmiye ile nâibler çalışmıştır. Kasımpaşa, Beşiktaş, Yeniköy ve İstinye bu dönemde Galata'ya bağlı nâibliklerden bazılarıdır. Üsküdar kadılığı bölgesinde ise Kartal, Pendik, Gebze, Şile ve Anadolu Kavağı'nda birer nâib bulunmuştur. Uzunçarşılı (2014) s. 137-138.

⁵⁰⁵ Altınay, s. 30-31.

⁵⁰⁶ Korkmaz, Mustafa (1995) “Şer'îye Sicillerine Göre” XVII. Yüzyılda Bor'da Sosyal ve Ekonomik Hayat', (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 16.

⁵⁰⁷ Korkmaz (2018) s. 55.

en az 22 kaza nâibinin bulunduğu ifade edilmiştir⁵⁰⁸. Edirne’de ise Edirne kadılığına bağlı Çöke, Manastır, Üsküdar ve Ada nahiyelerine daha önceleri gerek duyulan hallerde Edirne mahkemesinden görevliler giderek işlemleri yerine getirmişken 1790’lı yıllarda kısa süreli de olsa nâibler atanmıştır⁵⁰⁹.

Nahiyede meydana gelen hukuki uyuşmazlıklar orada görev alan nâibin önüne getirilmiştir. Örneğin Bozok nahiyesi dahilinde öldürülen kişinin katl davası nahiye nâibi huzurunda görülmüş ve olay hakkında hüccet düzenlenmiştir. Daha sonra dava Karaman Beylerbeyi’nin divanında görülmüş ve Bozok nâibinin hücceti olduğu yönünde şahitler şهادette bulunmuştur⁵¹⁰. Kayıt incelendiğinde görülmektedir ki nahiyede bulunan kaza nâibi, kendi bulunduğu nahiye sınırları içerisinde gerçekleşmiş olan adam öldürme suçunun kimler tarafından gerçekleştirildiği noktasında tespitte bulunmuş ve bu tespiti içeren bir hüccet düzenlemiştir. Sonrasında ölen kimsenin yakınları adam öldürenlerin cezasının verilmesi için bölgedeki beylerbeyinin divanına başvurmuş ve burada görülen davada kaza nâibinin düzenlemiş olduğu hüccet delil olarak gösterilmiştir. Hüccet düzenlendiğinin ispatı için şahitler dinlenilmiş ve şهادetleri kabul edilmiştir. Dolayısıyla kaza nâibi adam öldürme suçunu işleyenler hakkında hüccet düzenlemiş fakat suçun cezasına hükmeden merci olmamıştır.

Bunun dışında kaza nâibleri hakaret davası⁵¹¹, nikah akdi için izinname düzenlenmesi⁵¹², satış hücceti düzenlenmesi⁵¹³, taşınmaz üzerindeki tasarruf yetkisinin

⁵⁰⁸ Gümüş, s. 36.

⁵⁰⁹ Karakuş, s. 151.

⁵¹⁰ “İşbu hılâl-i sutûrda mestûr olan husûsun ... Karaman Beglerbegi’ne hitâben vârid olan emr-i ‘âlî mûcibince Dîvân-ı Karaman’da istimâ’ ve tahrîri iltimâs olunmağın Dîvân-ı Karaman’a varup bi’l-fi’l mîr-mîrân-ı Karaman olan ... ‘Alî Pâşâ ... huzûrunda ‘akd-ı meclis-i şer’ olundukda ... katl olunan Yağmur Kethüdâ ibn Bûke nâm kimesnenin karındaşı ... ve zevce-i metrukesi ... meclis-i ma’kûd-ı mezbûrda ... mezbûrûn ... üzerlerine lâzım gelen rûsûm-ı ra’iyetlerin ... edâ itdirmek için ... Yağmur Kethüdâ emr-i şerîf-i ‘âlîşânla varup mezbûrları alup gelürken Boz-ok Nâhiyesi’nde ... her biri mûrisimiz mezbûr Yağmur Kethüdâ’yı katl eylemekleriyle mukeddemâ Boz-ok Nâhiyesi nâ’ibi Hasan Efendi huzûrunda mürâfa’a olup inkâr eylediklerinden sonra biz isbât idüp hüccet-i şer’iye olunmuş idi ... Yağmur Kethüdâ’yı katl eylediklerine ve mazmûn-ı hüccete şâhidleriz şهادet dahî ideriz deyu edâ-i şهادet-i şer’iye eylediklerinde şهادetleri makbûle olmağın mûcibiyle mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu” Küçük, s. 302-303.

⁵¹¹ Kocabaş, Bahar (2017) ‘1672-1673 Yılları Arasında Konya’da Sosyal Hayat (16 Numaralı Konya Şer’iyye Siciline Göre)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 66.

⁵¹² Korkmaz (2018) s. 92.

⁵¹³ “... mezbûr Yusuf karyei mezbûrede vaki bir tarafı Hızır Bey mülki ve üç tarafı tarîk-ı âmm ile mahdud olub Gücük bağı dimekle ma’ruf bir kıt’a mülk bağı her adedi yüzer akçeye râic kırk dört guruşa bin kırk beş senesinde bana bey-i bât ile bey idûb kabz-ı semen ve teslim-i mübeyyi’ eyledim. Ben dahi iştirâ ve kabz idûb yedime dahi sahra-i nahiyesinde naib olan Musa Efendi imzasıyla mümza ve hatmiyle mahtum ve sene-i mezbûre Şabanı tarihiyle mevruh hüccet-i şer’iyye virildikten sonra ...” Üstün, Bayram (2009) ‘41/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1048/ M. 1638 – 1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 282-283.

devri⁵¹⁴, vekalet düzenlenmesi⁵¹⁵, miras davası⁵¹⁶, miras taksimi hakkında belge düzenlenmesi⁵¹⁷ gibi hukuki uyumsuzluk ve işlemlerde rol almıştır.

Nahiyede görev alan nâibler keşif görevini de icra etmiştir⁵¹⁸. Örneğin 1902 tarihli bir kayıta Kütahya mahkemesi tarafından Altuntaş nahiyesi nâibi kendi nahiyesine bağlı bir köyde vasiyet ile ilgili uyumsuzluğun yerinde görülmesi için görevlendirilmiştir⁵¹⁹. Burada nahiye nâibinin bağlı olduğu bölge mahkemesi tarafından görevlendirilmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla nahiye nâibleri yalnızca kendi önlerine gelen uyumsuzluklarla ilgili keşiflerde değil bağlı olduğu kadılık tarafından görevlendirildiği keşiflerde de bulunmuştur.

Kaza nâibi bulunduğu nahiye kadının idari yetkisini de temsil etmiştir⁵²⁰. Merkeze ulaşan şikayetlerle ilgili nahiye nâiblerine yazı yazılarak yapılacaklar bildirilebilmiştir⁵²¹. Yine merkezden gönderilen defterlere göre nahiyeden vergi

⁵¹⁴ "... vilâyet-i Anadolu'da Bafra kazâsında vâki' ... mâlikânelerine mülkiyet üzere bâ-berât-ı âlîşân mutasarrıfı Halil b. Aynî [Ali] mutasarrıf olduğu mâlikâne-i mezbûr[u] kendi hüsn-i rızâ ve tayyib-i hâtırıyla derûn-ı arzda mezkûr-ı l-ism Tahir b. Halil'e kasr-ı yed ve fâriğ ve teslîm edip ve yedinde olan berat-ı şerîfi teslîm-i huzûr-ı şer'-i Nebevîde Tahir dâ'îlerine teslîm ettiği kazâ-i mezbûr nâibi es-Seyyid Hâfız Mustafa Efendi'nin işbu mührü mutâbık arzı inhâsıyla istid'â-[y] inâyet eder..." İstanbul Kadı Sicilleri, Anadolu Sadareti Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, C. 93, Hüküm No: 102, s. 119.

⁵¹⁵ "... hâlen Rize nahiyesi nâibi müriyetli Ahmed Hamdi efendinin hattı ve hatemi hâvî bir kıta vekâlet cem'an nâtik olduğu üzere verese-i mezbûrân tarafından vekil olduğum ecilden ..." **Yazıcı**, s. 82.

⁵¹⁶ **Gedikli, Fethi** (2004) '1560-1566 Yıllarında Akçaabat ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu', Haz. Fethi Gedikli, Akçaabat Yazıları C. 1, İstanbul, Yedirenk Yayınları, s. 71.

⁵¹⁷ "...Hamza b. Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'a gelüp işbu bâ'isü't-tahrîr Alagöz ve Hüseyin ve Çelebi nâm karındaşları ile Şinik nâm karyede müteveffâ babalarının muhallefâtı beynlerinde taksîm olduğu nahiye nâibi Mevlânâ Ahmed huzurunda şer'le sâbit olup virilen sûret-i sicil vâkı'adır diyü ikrâr itdüğü ..." **Turan, Ali**, s. 433-434.

⁵¹⁸ "... husûs-ı mezbûrda nahiye-i mezbûre nâibi Mûsâ Efendi nehr-i mezbûrun üzerine varup vâki' hâlî müşâhede eyledi diyü mezbûr Gicek ahâlîlerinin nehr-i mezbûre karyelerinin kurbı ve buçuk sâ'at mikdârı arâzîleri içinden câri olduğunu tâbi'ân ikrâr ve i'tirâf idtiklerinden sonra nâib-i mezbûr Mûsâ Efendi dahi nehr-i mezbûrda mezbûrân Gicek ahâlîlerinin hakk-ı sakyları olduğunu ihbâr idicek ..." **Güngör**, s. 126-128.

⁵¹⁹ "Husus-ı âtiyü'l-beyânın mahallinde ketb ü tahrîr ve fasl-ı hasmiyçün cânib-i şerîat-ı garradan mezûnen irsal olunan medîne-i Kütahyanın Altuntaş nahiyesi naibi Ali Rızâ efendi ibn-i Veliyyüddîn nahiye-i mezbûra tâbi Çal karyesine varup ... akd-i meclis-i şer'î âli itdükde karye-i mezbûre ahalisinden iken bundan mukaddem vefât iden ... kemâl-i akl ve sıhhatinde ve mazhar-ı şuhûdda ... olunmak üzere vasiyet ve tenfiz-i vesâyâsını dahi beni vasî-i muhtâr nasb u tayîn idüp ...edâ-yı şehâdet-i şeriyye itmeleriyle mücebince bade'l-hükm ve't-tenbîh nâib-i mûmâ ileyh mahallinde ketb ü tahrîr ve maan mebûs ümenâ-i şerle meclis-i şer'a gelüp alâ-vukû ihî inhâ ve takrîr eylediği bade't-tenfizi's-şerî tescîl ve ilâm olundu" **Oran, Ahmet Remzi** (2004) '70 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği', (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 62-64.

⁵²⁰ **Şahin, İlhan** (2006) 'Nahiye', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, s. 307.

⁵²¹ "Kıdvatü'n-nüvvâb ... Kütahya kazası muzaferatından Altuntaş nahiyesinde naibu's-şer ... derbend karyelerinden kaza-i mezbûra tabi Keçiler ve Kınık ve Cevder Nam karyeler ahalileri dergah-ı muallama arz-ı hâl idüb bunlar üzerlerine edası lazım geler avaris vesair emr-i şerîfime vaki tekalif ve derbend hizmetlerin eda idüb bila emr-i şerîf tekalif-i şakka talebiyle rencide olunmak icab itmez iken ... ehl-i örf tayîfesi taraflarından müfti ve meccanen yem ve yiyecek vesâir me'kûlat talebiyle rencide eylediklerinden ... bildirüb ol vechile olan teaddileri men u def olunmak babında hükm ü hümayunım reca eyledikleri ecilden

toplanması⁵²², kismet-i askerîyenin süvari kassamına teslim edilmesi⁵²³, gayrimüslim din adamlarına verilen berat gereğince hareket edilmesi⁵²⁴, zahire tedariki⁵²⁵ gibi işleri yürüttükleri görülmüştür. Bu minvalde kaza nâibi nahiyedeki davaları karara bağladığı gibi nahiyenin idari işlerini de yürütmüştür.

Kısacası kaza nâibi, kadıların kendi kazaları dahilinde bulunan nahiyelere, o nahiyenin şeri işlerini kendisine vekaleten görmek üzere atadığı nâiblerdir. Kadıların sahip oldukları çeşitli görevleri geniş kazalarda tek başlarına yürütememeleri sebebiyle Osmanlı uygulamasında kaza nâibleri sıkça yer almıştır. Kadı yalnızca kendi isteğiyle yeni yerlere kaza nâibi tayin edememiş, bunun için padişah'tan izin alması gerekmiştir. Şer'îye sicil kayıtlarına bakıldığında nahiyelerde görev alan kaza nâiblerinin kadı adına ceza ve hukuk alanlarında farklı uyuşmazlıkları çözümlediği, ayrıca kadıya vekaleten idari işleri de yürüttüğü görülmüştür.

hilaf-ı şer rencide olunmamak emrim olmuştur ... şer-i şerif ve emr-i hümayun muhalif kimesneye iş itdirmeyesin ... Bemakâm-ı Edirne el-mahrûsa” **Güngör**, s. 255.

⁵²² “... Küçükçekmece ve Büyükçekmece ve Çatalca ve Terkos ve Silivri ve Ereğli nahiyeleri nâibleri ... tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, mevkûfât defteri mücebince zikr olunan kazâ ve nahiyelerin ... her bir avâ[rı]z hânelerinden dörder yüz yirmi dokuzar akçe avârız ve altışar yüz akçe bedel-i nüzûlleri ve kırk bir buçuk ve birer rub' hânelerinden üçer yüz yirmişer akçe avârız ve altışar yüz akçe bedel-i nüzûlleri ve iki yüz atmış üç buçuk gurusı değirmenciyan ve tirpanciyan maktû' olup bin yüz yirmi sekiz senesine mahsûb olmak üzere cem' ve tahsîl olunmak lâzım gelmeğin imdi ta'yîn olunan mübâşirin yedine verilen mühürlü ve nişanlı mevkûfât defteri sûreti mücebince cem' ve tahsîl ve dâhil-i hazîne-i âmire etdirilmek fermânım olmuştur.” İstanbul Kadı Sicilleri, Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, C. 62, Hüküm No: 293, s. 199.

⁵²³ “... elviye-i mezburede vaki kaza naiblerine hüküm ki, ... vaki olan mevadd-ı askerîyyeyi teftiş ve tefehhus edip rüsumu her kim ahz ve kabz etmiş ise ahz-ü kabz idesin. Ve siz ki elviye-i mezkurede vaki kadılar ve nüvvâbsız, sene-i mezkureden bu ana gelince makbuzunuzu kassam-ı muma ileyhe teslim edip yedinde olan mahtum deftere kayıd idersiz ...” **Öztürk, Hakan** (2003) ‘186 Numaralı Şer'îye Siciline Göre Hamid Sancağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 12-13.

⁵²⁴ “...Küzel hisâr ve Menemen ve Durgutlu ve Nazıllı ve Bergama ve kadıra ve Tire naibi ... İstanbul ve tevâbii Ermenîyâni patrikliği Avanis nâm râhibin bir berât-i âlîşân ile üzerinde olub bir zimmiye avret erinden kaçsa veya bir zimmî avret boşanalı veyâhûd almalı olsa aralarına râhib-i mesfûrden gayri kimesne kirmeye ve karışmaya ve râhib-i mesfûrun izni ve marifeti yoğuken bazı kara papasları nikâh câiz olmayan kefereye nikâh eylemeyeler ve âyîn-i bâtilalarına muhâlif vaz ve hakeret eyleyen Ermenî papasları râhib-i mesfûr âyînleri üzre tedîb ve saçları traş ve kendüleri papazlıktan azl ve kilisâları âhara virdükde büyük medhali olunmamak ... Makâm-i Kostantiniye el-Mahrûse” **Öksüz, Derviş** (2016) ‘181 Numaralı Şer'îye Sicillerine Göre Lale Devri'nin İlk Yıllarında Manisa'da Sosyal ve Ekonomik Hayat’, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 59-61.

⁵²⁵ “Şerabi'u'n-nüvvâb Kütahya nevahilerinden Altuntaş ve Tavşanlı ve Orıncek? Naibleri zide ilmuhuma inha olunun ki ... taht-ı kazalarınızda üçer günlük zahire tedarik olunmak lazım gelmeğin ... siz ki kaza-i mezbura naibleri ... tahtı- kazalarında üçer günlük zahire tedarik ve hazır ve murabaha eyleyesiz ki ...” **Güngör**, s. 286-287.

5.1.1.4. Mevali Nâibi

Mevali nâibi, yüksek dereceli kadılık olan mevleviyet kadılıklarına tayin edilen kadıların görev yerlerine gitmeyerek kendileri yerine tayin etmiş oldukları nâiblerdir⁵²⁶. Osmanlı Devleti'nde Haremeyn mevleviyeti hariç diğer mevleviyetlerde kadının bizzat görev yerine gitmesi zorunlu olmamış, yalnız İstanbul, Mekke ve Medine kadıları görevlerini bilfiil yerine getirmekle yükümlü olmuştur⁵²⁷. Tayin olunduğu Haremeyn dışındaki mevleviyetlere gitmeyen kadılar ise kendilerine vekalet etmek üzere mevali nâibleri göndermiştir.

Mevali nâibleri mevleviyet kadıları tarafından belirlenmiştir. Mevleviyet kadısı, kendisini vekil kıldığına dair bir belgeyi mevali nâibine vermiş; nâib ise bu belgeyi gideceği kadılığın bağlı olduğu kazaskere tasdik ettirmiştir⁵²⁸. Mevali nâiblikleri, nâibin eyaletteki hizmetine ve eyalet gelirine göre gelirin dörtte bir veya beşte birini almak üzere veya belirli bir bedel karşılığında iltizam benzeri şekilde verilmiştir. İltizama verilen niyabetlerin bedeli her ay “*şehriye*” denilen taksitlerle ödenmiştir⁵²⁹. Diğer yandan mevleviyet kadılıklarına tayinde nesep, soy ve iltimas ön plana çıkmış, mevali oğulları tayin edilmiş ve bu kadılıklar zamanla belli ailelerin tekeline girmiştir. Genç yaşta mahreç müderrisliği payesi alan bu ailelerin çocukları, işlerini çoğunlukla mevali nâibleri aracılığıyla yürütmüşlerdir⁵³⁰. Bu bağlamda mevleviyet kadılıklarının babadan oğula geçmesiyle mevali nâiblikleri de artış göstermiş olmalıdır.

Mevali nâibleri, mevleviyet kadısı gibi hareket etmek suretiyle maiyetlerinde bab nâibi veya başka nâibler görevlendirebilmiştir. Örneğin Diyarbakır şer'îye sicillerini inceleyen bir çalışmaya göre 1792 tarihinde Diyarbakır'a atanan Mevlana Muhlis Osman Efendi isimli nâib, es-Seyyid Abdulkadir Efendi'yi bab nâibi olarak tayin etmiştir. Dolayısıyla nâibin nâib tayin etmesi usulü mevleviyetlerde de gerçekleşmiştir. Aynı

⁵²⁶ **Uzunçarşılı** (2014) s. 275; **Akgündüz** (2011) C. 1, s. 197.

⁵²⁷ **Uzunçarşılı** (2014) s. 275-277. Mevleviyetlerin dereceleri ve içeriklerine “Bab Nâibi” başlığı altında ayrıntılı olarak yer verildiğinden burada tekrar edilmemiştir.

⁵²⁸ **Uzunçarşılı** (2014) s. 121.

⁵²⁹ D'Ohsson, Tableau General de l'Empire Ottoman Paris, S. IV s. 574'ten aktaran **Uzunçarşılı** (2014) s. 121.

⁵³⁰ **Uzunçarşılı** (2014) s. 275-276. Bahse konu uygulamaya 1598 yılında Mardin'den bir örnek: “1007 senesi Safer ayında Molla Mehmed bin Murad'dan sonra yine 1007 senesi Safer ayında Mevlana Mahmud Efendi ibni el-merhum Molla Mehmed nâibliğe tayin olunmuştur. Kadı Mardin'e gelmemiş yerine Ahmed Efendi ismindeki birisi 1008 senesi Receb ayının başında Mardin mahkemesine nâib olarak atanmıştır. Fakat daha sonra Ahmed Efendi'den şikayetlerin artması üzerine eski nâib olan Mahmud Efendi tekrar nâiblik vazifesine getirilmiştir.” **Günay**, s. 331. Dolayısıyla Osmanlı mevleviyetlerinde bu tip uygulamalar 16. yüzyılın sonuna kadar uzanmaktadır.

çalışmada bu şekilde nâib tarafından bab nâibi tayin edilmesi örneklerinin 1802, 1803 tarihlerinde de bulunduğu ifade edilmiştir. Yazar, söz konusu bab nâiblerinin kadı tarafından değil nâib tarafından tayin edilmiş olmaları dolayısıyla Uzunçarşılı'nın tanımlamış olduğu bab nâibi ile benzer olmadığı kanaatinde bulunmuştur⁵³¹. Ancak yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi Haremeyn dışındaki mevleviyet kadılarının bizzat görevleri başında bulunması şart olmadığından çoğunlukla görev yerine gitmeyerek mevali nâibi tayin etmişlerdir. Söz konusu mevali nâibleri ise kadıya vekaleten görev almış ve kadının sahip olduğu yetkileri kullanmıştır. Diyarbakır 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başında mevleviyet kadılığı statüsünde olup buraya tayin edilen kadılar da bizzat bölgeye gitmeyerek yerlerine mevali nâibi atamışlardır. Bahse konu mevali nâibleri görev yerinde bulundukları tarihlerde kendilerine yardımcı olmak üzere bab nâibleri tayin etmişlerdir⁵³². Dolayısıyla burada mevleviyet kadısına vekaleten görev alan mevali nâibinin bab nâibi tayin etmesi ile mevleviyet kadısının bab nâibi tayin etmesinin aynı uygulama olduğu ve bu bab nâiblerinin görevleri itibariyle benzer olduğu ifade edilmelidir.

Mevali nâiblerinin uygulamada giderek artmış olması bu konuda yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştır. III. Selim döneminde adli teşkilat hakkında çıkarılan fermanlarda mevleviyet kadılıkları yer almış ve bu kadılıklara mevali nâibi tayin edilmesi hakkında yeni usuller belirlenmiştir. Örneğin 1792 tarihli fermana, mazul olan mevleviyet kadılarının nâiblikleri ödenemeyecek bedeller karşılığında vermemesi düzenlenmiştir⁵³³. Bu noktada bozulan ekonominin yüksek dereceli kadılıklara da yansımış olduğu görülmektedir. 1795 tarihli bir fermana göre ise mevali kadıları yerlerine yaşlılık ve hastalık sebepleri dışında mevali nâibi atamayıp görev yerlerine bizzat gidecektir. Mevali kadısı hastalık ve yaşlılık sebebiyle yerine mevali nâibi göndermek isterse söz konusu nâib şeyhülislam tarafından görülmeden tayin edilemeyecektir⁵³⁴. 1799 tarihli fermanla aynı hüküm tekrar edilmiştir⁵³⁵. Görüldüğü üzere mevleviyet kadılıklarına nâib gönderilmesi zorunlu haller dışında engellenmeye çalışılmıştır. Zorunlu hallerde tayin edilecek nâibin şeyhülislam tarafından görülmesiyle işinde ehil kimselerin buralarda görev almasının amaçlandığı açıktır. Mevleviyet kadılıklarının yüksek bedeller karşılığında verilmesinin yasaklanması da kadıların sıklıkla yerlerine nâib göndermesi ile ilgili olmuştur. Zira söz konusu nâibler iltizam usulü ile tayin edilmiş olduğundan kadıya verecekleri parayı

⁵³¹ Yılmazçelik, s. 330-332.

⁵³² Yılmazçelik, s. 324-326, 331.

⁵³³ Uzunçarşılı (2014) s. 122.

⁵³⁴ Uzunçarşılı (2014) s. 267-268; Sezer Feyzioğlu, s. 44-45

⁵³⁵ Yurdakul (2017) s. 140.

çıkardıktan sonra kendilerine uzun süre yetecek kadar para elde edebilmek için uğraşmışlardır⁵³⁶. Bu da nâiblerin il üzerine çıkma ya da fazladan harç alma gibi yollara başvurmalarına sebep olmuştur.

Tanzimat döneminde yapılan mevzuatta da mevleviyet kadılıkları yer almaya devam etmiştir. Bu hükümler nâiblerin tayini veya nâibler için getirilen sınıflandırma hakkında olmuştur. Örneğin 1840 tarihli Talimname-i Hükkâm'a göre şeyhülislam, muhassılların gönderildiği mevleviyet statüsündeki kaza kadılarının elinden nâib tayin belgesi olan müraseleyi alarak muhassıllık merkezine atayacağı nâiblere verecektir⁵³⁷. 1855 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizamname'de nâiblerin atama ve sınıflandırılması düzenlenmiş olup nâiblerin ayrıldığı beş sınıf içerisinde mevleviyet kadılarına da yer verilmiştir. Buna göre birinci sınıf, mevleviyet rütbesinde ve yüksek kademedeki müderrislerden; ikinci sınıf, bunların altındaki devriye mevleviyet rütbesindekiler ile müderrisler ve ileri gelenler arasındaki arif ve meşhur olan kadılardan; üçüncü sınıf, şeri hizmetlerde yetiştirilmemiş olup sınav ile kabiliyetleri belirlenecek mevali ve müderrisler ile ikinci sınıf kadıların altında olanlardan; dördüncü sınıf, bunlara kabiliyet bakımından yakın olanlardan oluşturulmuştur⁵³⁸. 1873 tarihli Hükkâm-ı Şer'iyeye Nizamnamesi ile şeri hakimlerin sınıflandırılması ve atanmaları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre haremeyn-i muhteremeyn payesini alanlar birinci sınıf, bilad-ı hamse ve mahrec mevalisi olanlar ikinci sınıf, mevali-i devriye ile yüksek müderrisler üçüncü sınıf kabul edilmiştir⁵³⁹. Dolayısıyla mevleviyet kadılarının sıklıkla kendileri yerine nâib tayin etmiş olması Osmanlı uygulaması ve mevzuatında kadının yerini nâibin almasında etkili olan bir diğer faktör olmuştur.

Sonuç itibariyle mevali nâibi, Haremeyn haricindeki mevleviyet kadılıklarına tayin edilen kadıların görev yerlerine bizzat gitmeyerek kendileri yerine tayin etmiş oldukları nâiblerdir. Mevleviyet kadısının mevali nâibine verdiği ve kendisini vekil kıldığını gösterir belge, ilgili kazasker tarafından onaylanmıştır. Zaman içerisinde iltizama benzer şekilde verilen mevleviyetler diğer yandan belli ailelerin tekeline girmiştir. Söz konusu ailelerin çocukları genç yaşta elde ettikleri mevleviyetlere çoğunlukla mevali nâibleri göndermişlerdir. Mevali nâibleri, mevleviyet kadılarının yetkilerine sahip olmuş,

⁵³⁶ Bu hususa işaret eden Uzunçarşılı'nın eserinde, D'Ohsson ve Ahmet Cevdet Paşa'nın konu hakkındaki görüşlerine geniş bir biçimde yer verilmiştir. **Uzunçarşılı** (2014) s. 275-278.

⁵³⁷ **Akiba** (2007) s. 14.

⁵³⁸ **Düstur I, C. I, s. 321.**

⁵³⁹ **Düstur I, C. II, s. 721.**

maiyetlerinde bab nâibi veya başka nâibler görevlendirmişlerdir. Mevali nâiblerinin sayısının artmasıyla bu hususta düzenlemeler yapılması ihtiyacı duyulmuş ve III. Selim döneminde çıkarılan çeşitli fermanlarla yeni usuller getirilmiştir. Mevali nâibliklerinin yüksek bedellerle verilmesi yasaklanmış, mevali nâibi atamaları sınırlandırılmış ve tayin edilecek nâiblerin şeyhülislam tarafından görülmesi şartı getirilmiştir. Böylelikle mevali nâiblerinin sayısı hem azaltılmak istenmiş hem de nitelikli kimselerin tayin edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca ekonomideki bozulmaların mevleviyet kadılıklarına olumsuz yansımaları giderilmeye çalışılmıştır. Tanzimat dönemi düzenlemelerinde ise nâibler için yapılan sınıflandırmalara mevali derecesindeki kadılar da dahil edilmiştir. 1855 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizamname’de üçüncü sınıf nâibler içerisinde şeri hizmetlerde yetiştirilmemiş ve sınavla kabiliyetleri belirlenecek mevalilerin dahil edilmiş olması, mevleviyet statüsündeki hakimler arasında ilmi açıdan yetersiz kimselerin çokça bulunduğuna işaret etmektedir. Fatih döneminde mevleviyet kadılıklarına yüksek dereceli müderrisler tayin edilirken⁵⁴⁰ 19. yüzyıl sonlarında gelinen bu nokta mevleviyet kadılığının niteliğindeki değişimi çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

5.1.2. Özel Yetkili Nâib Türleri

Osmanlı yargı teşkilatında genel yetkili nâib türlerinin yanı sıra özel yetkili nâiblerin de görev aldığı görülmüştür. Bu tür nâibler belirli konulara dair işlemlerin yapılması, yargılamaya yardımcı bazı işlerin yürütülmesi veya belirli bir zaman aralığında cereyan eden yargı işleriyle görevlendirilmiştir. Bu nâiblere örnek olarak kapan nâibi, çardak nâibi, mum nâibi, yağ nâibi, ayak nâibi, keşif nâibi, tezkiye nâibi ve gece nâibi gibi nâibler gösterilebilir. Bunlardan yalnızca gece nâibleri zaman bakımından özel yetkilidir. Söz konusu nâibler ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

5.1.2.1. Kapan Nâibi

Kapan, sözlükte “büyük terazi, kantar” gibi anlamlara gelmekte olup Osmanlı Devleti’nde büyük şehirlerde özellikle zahire türünden ürünlerin toptan alınıp satıldığı yerler için kullanılmıştır⁵⁴¹. İstanbul’da ilk kapan 1461’de kurulmuş ve ithal edilen ürünler kapana getirilmeden satılamamıştır. Unkapanı, yağkapanı, balkapanı gibi satılan ürünlerin

⁵⁴⁰ Fatih Sultan Mehmet’in Teşkilat Kanunu’nda mevleviyet hakkında yer verilen hükümler şu şekildedir: “*Ve Sahn monlaları makam-ı mevleviyyetdedür. Anlar cümle sancak beğlerine tasaddur iderler. Ve Dâhil müderrisi ve Hâric müderrisi dahi makam-ı mevleviyyetdedür. ... Ve üç yüz akça kadı makam-ı mevleviyyete karibdür.*” Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 12; **Unan** (2004) s. 467.

⁵⁴¹ **Aynural, Salih** (2001) ‘Kapan’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 338.

isimleriyle anılan bu yerlerde emin ve nâib gibi görevliler bulunmuş, ürünler üzerinden devlet adına vergi alınmıştır⁵⁴².

Kapan nâibi, İstanbul kadısının yardımcı nâiblerindendir. Uzunçarşılı kapan nâibini “*zahire ve ekmekçileri denetleyen, İstanbul’un ihtiyacını giderecek yeterlilikte ve türde zahirenin temini ve kontrolünü sağlayan, ekmekçilerin hesaplarını inceleyen ve dava dinleyen nâib*” şeklinde tanımlamış olup unkapanında bulunduğunu belirtmiştir⁵⁴³. İstanbul mahkemelerinin şer‘iye sicillerine baktığımızda ise balkapanı ve yağkapanında da kapan nâibinin bulunduğu görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlı’da kapan nâibi yalnızca unkapanı nâibi olmamış; diğer kapanlarda da görev alan kapan nâibleri mevcut olmuştur.

Kayıtlarda en çok rastladığımız kapan nâibi, “*kapan-ı dakik nâibi*” şeklinde de ifade edilen unkapanı nâibi olmuştur⁵⁴⁴. Unkapanı nâiblerinin sicillerde bu denli sık yer alması uncu esnafının ve fırıncıların işinin diğer işlerden farklı ve daha önemli olmasındandır. Bu hususa şer‘iye sicil kayıtlarında da değinilmiştir⁵⁴⁵. Bunun dışında unkapanı nâiblerinin kadı ve müderrisler arasından tayin edilebildiği görülmüştür⁵⁴⁶. Kapan nâibinin ilmiye sınıfı arasından atanmış olması, bu kimselerin şeri bilgisi kuvvetli kimselerden seçildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Unkapanı nâibi çok çeşitli görevlere sahip olmuştur. İlk olarak bu nâiblerin ilam verdiği dair rastlanılan sicil kayıtlarından bahsedilmelidir. Bu hususa örnek kayıtlardan birinde Soğancıbaşızade isimli fırının kendi mülkünde olması gerekirken davalının

⁵⁴² **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, s. 445.

⁵⁴³ **Uzunçarşılı** (2014) s. 146. Esnafı denetleyen, terazilerini kontrol eden ve aralarındaki uyuşmazlıkları gideren bir başka görevli de muhtesib olmuştur. Osmanlı’nın kuruluşundan itibaren mevcut olan muhtesib, esnafa ilgili yürüttüğü görevler bakımından kapan nâibi, ayak nâibi gibi nâiblere benzerlik göstermekle birlikte çeşitli açılardan bu nâiblerden ayrılmıştır. İlk olarak muhtesiblerin görev ve yetkileri Fatih döneminden itibaren farklı yüzyıllarda çıkarılan kanunname ve nizamnamelerle düzenlenmiştir. Muhtesiblerin görev alanları içerisinde yalnızca adli işler olmamış; iktisadi, içtimai ve dini işler de yer almıştır. Son olarak muhtesiblerin yetkileri arasında cezaların infazı da bulunmuştur. **Kazıcı, Ziya** (1998) ‘Hisbe’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, s. 143-144.

⁵⁴⁴ Dakik; ince, ufak, toz haline getirilmiş şey gibi anlamların yanında un anlamına da gelmektedir. **Devellioğlu**, s. 184.

⁵⁴⁵ “*Habbâz esnâfi sâir esnâfa makîs olmayıp maslahatları ibâdullâhın akvât-ı yevmiyelerini idâreden ibâret olduğuna mebnî esnâf-ı mezkûrenin kethudâ ve yiğitbaşlarından mâ’adâ temşiyet-i umûrları on iki nefer nizâm ustalarına münhasır olup ...*” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 398, s. 535.

⁵⁴⁶ “*...hâlâ kapan nâibi eşrâf-ı kuzât-ı kirâm-ı zevi’l-ihirâmdan faziletli Mehmed Nuri Efendi ...*” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm No: 439, s. 488. “*... fahrü’l-kuzât Receb Efendi nâib-i Kapan...*” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 47, s. 122. “*...Kapan-ı dakik nâibi müderrisîn-i kirâmdan Osman Kâmil Efendi ...*” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil, C. 85, Hüküm No: 542, s. 549; “*...mevâlî-i i’zâmdan Kapan Nâibizâde faziletli Abdülhalim Efendi...*” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 156 Numaralı Sicil, C. 92, Hüküm No: 23, s. 70.

tasarrufunda bulunduğunu iddia eden davacı, delil olarak önceki kapan-ı dakik nâibinin verdiği ilamı ve bu ilamda söz konusu fırın gediğinin kendisine ait olduğunun yazdığını öne sürmüştür. Ancak davacı söz konusu ilamı mahkemeye sunmamıştır. Davalının ise fırını satın aldığına dair hücceti bulunduğu davacının davası kabul edilmemiştir⁵⁴⁷. Bir diğer kayıta nizamı aykırı ekmek üreten bir fırın hakkında arzuhal veren fırıncılar, dilekçe ekine kapan nâibi tarafından verilen ilamı koymuştur⁵⁴⁸. İlamda bölgede hangi fırınların ekmek üretimi için tayin edildiği yer almıştır. Hangi bölgeye ne kadar buğday verildiğine dair kayıtlar da kapan nâibi tarafından ilam ile düzenlenebilmiştir⁵⁴⁹. Söz konusu kayıtlarda ilam ifadesi geçmekle birlikte kastedilenin mahkeme kararı olmayıp idari işlem niteliğinde kararlar olduğu görülmektedir⁵⁵⁰. Zira nâibin düzenlediği ilamlar; görev alanına dair kural ve kayıtları veya mülkün kime ait olduğuna dair bir tespiti içermektedir. Bu da unkapanı nâiblerinin söz konusu ilamlarla idari işlem tesis ettiğine işaret etmektedir.

Unkapanı nâibinin görev alanına giren davalarda unkapanı nâibi de mahkemede hazır bulunmuştur⁵⁵¹. Benzer uyuşmazlıklar, unkapanında bulunup unkapanı nâiblerine ait olan ve “çardak” şeklinde anılan yerde de görülmüştür. Örneğin bir konuda esnaf arasında gerçekleşen sulh, mahkemeden görevlendirilen katibin çardakta kurduğu ve kapan nâibinin

⁵⁴⁷ “... altı kıt’a fırın gediği bey’ ü şirâ olunduğunu ve Soğancıbaşızâde Fırını gediği hâzır-ı mezbûrun mülkü olup ve gedik kirâsı dahi verdiğini ve ba’dehû mersûm Petro zimmîye bey’ eylediğini ve ol-vechile mersûm Petro zimmînin bâ-hüccet mülk-i müşterâsı olduğunu mukırr u mu’terif iken mücerred Kapan Nâib-i sâbıkın inhâsıyla yedimde olan i’lâmın yedi kıt’a gedik deyü tahrîr olunmuş olduğundan Soğancıbaşızâde Fırını gediği dahi benim olmuş olur demesi meşrû’ olmamağla mersûm Petro zimmîye suâl dahi teveccüh etmeyip müdde’î-i mersûm Markos zimmi da’vâ-yı mezkûresiyle mersûm Petro zimmîye bî-vech mu’ârazadan men’ olunduğu İstanbul Mahkemesi’nden huzûr-ı âlilerine i’lâm olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil, C. 85, Hüküm No: 40, s. 100.

⁵⁴⁸ “... habbâz tâifelerinin yedlerinde olup arzuhâlleri hâmişinde kapan nâibi dâ’îleri i’lâmı mantûku üzere nân-ı azîz tabh ve ibâdullahı muzâyaka getirmemek üzere ta’yîni ve nizâmı verilen medîne-i mezbûrede mevâzi’-i müteferrikada dokuz aded habbâz fırınlarından mâ’adâ fırın olmayıp derûn-ı arzuhâlde mezkûr olan fırın ötedenberü çörekci fırını olup çörekci nizâmına dâhil el-yevm çörek ve börek işleyegelip nân-ı azîz tabhı muhdes olmağla İstanbul’un habbâzlar kethüdâları ve yiğitbaşlıları ve sâirleri çörekci fırınında nân-ı azîz tabhı habbâz tâifelerinin kadîmî verilen nizâm ve intizâmlarına muhîll olduğunu haber verdikleri imtisâlen-li’l-emri’l-âlî huzûr-ı âlilerine i’lâm olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 182 Numaralı Sicil, C. 72, Hüküm No: 1045, s. 638.

⁵⁴⁹ “... taraf-ı Devlet-i aliyye’den âb-ı limon ihrâcına memûr olup İstanköy cânibine gidenlere zahîre olmak üzere sene-i sâbıkâda bâ-fermân-ı âlî iki yüz elli keyl hinta verildiği kapan defterinde mastûr ve mukayyed bulunduğun kıdvetü’n-nüvvâbi’l-müteşerri’in Kapan-ı dakîk nâibi olan Mevlânâ Abdurrahman zîde ilmuhû i’lâm etmeğın mevlânâ-yı mûmâ-ileyhin i’lâmı mücebince iki yüz elli keyl hintanın nakline mûmâna’at olunmamak emrim olmuştur...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 92 Numaralı Sicil, C. 60, Hüküm No: 624, s. 549.

⁵⁵⁰ İlam, mahkeme tarafından düzenlenen ve içeriğinde mahkemece verilen şeri hükmün de bulunduğu yazılı belgedir. **Akgündüz, Ahmet** (2000) ‘İlâm’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 22, s. 72.

⁵⁵¹ “Zikri âti değirmene bi’l-îcâreteyn mutasarrıf iken bundan akdem vefât eden es-Seyyid Ali b. Ahmed’in sulbî sagîr evlâdları ... anaları ve vasileri olan zâtı mu’arrefe Nefise bt. Ahmed nâm hatun meclis-i şer’-i münîrde hâlâ kapan-ı dakikde nâibimiz olan müderrisîn-i kirâmdan Abdüllatif Efendi ile uncular kethüdâsı ... hâzır oldukları hâlde bi’l-vesâye takrîr-i kelâm edip ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm No: 151, s. 167.

de hazır bulunduğu mecliste kayıt altına alınmıştır⁵⁵². Bir başka kayıta ortak oldukları geminin batması üzerine kendi payına düşen bedeli talep eden kişinin davası için söz konusu geminin ne kadar değerinde olduğu, katibin çardakta kurduğu mecliste kethüda ve kapan esnafının şahitlik etmesiyle belirlenmiş ve daha sonra mahkemeye bildirilmiştir⁵⁵³. Dikkat edildiğinde çardaktaki meclislerin kapan nâibi tarafından değil, şer'îye mahkemesinden görevlendirilen katipler tarafından kurulduğu görülmektedir. Burada varılan netice de yine katipler tarafından şer'îye mahkemesine bildirilmiştir. Çardakta ayrıca bazı görevlilerin tayini ile ilgili de toplanılmıştır⁵⁵⁴. Bu konuda rastladığımız kayıt, esnafın idari heyetleri içerisinde bulunan yiğitbaşı hakkındadır⁵⁵⁵. Esnafın ileri gelenleri arasından seçilen yiğitbaşının tayin edilmesinde kadı onayı da aranmıştır⁵⁵⁶. Bu bakımdan kayıta görüldüğü üzere yiğitbaşılığına talip olan kimseler mahkeme eliyle esnaftan soruşturulmuş ve durumu hakkında bilgi alınmıştır.

Unkapanı nâibleri çeşitli konularda esnafa belge vermekle de görevli olmuştur. Örneğin taşradan İstanbul'a getirilen zahirenin Kırım ve benzeri bölgelere götürülmesinin önlenmesi amacıyla Boğaziçi tarafından zahire alan esnafa, aldıkları zahirenin cins ve

⁵⁵² “Sâdır olan fermân-ı âlilerine imtisâlen zikri câ’î husûsu ber-nehc-i şer’î istimâ’ ve fasl u hasm için savb-ı şer’-i enverden me’zûnen irsâl olunan Kâtib es-Seyyid Salih Afîf Efendi dâ’ileri mahmiye-i İstanbul’da Kapan-ı dakikde vâki’ nâib efendilere mahsûs çardak ta’bir olunur mahalle varıp hâlâ kapan nâibi ... ve Tersâne-i âmire baş mi’mârı Mehmed Efendi ve kethudâ-yı mi’mârân-ı Tersâne-i âmire Mahmud Kethudâ ve Mi’mâr Hasan Halîfe ve reisler kethudâsı es-Seyyid el-Hâc Veliyüddin Ağa ve kapan-ı mezbûr tüccârından Kozlucalı-zâde el-Hâc İsmail Ağa ve sâir mazbûtü’l-esâmî Müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer’-i nebevî ettikde ... ba’de’t-tenfîz İstanbul Mahkemesi’nden huzûr-ı âlilerine i’lâm olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm No: 439, s. 488.

⁵⁵³ “... Mustafa Reis ... meclis-i şer’-i münîrde ... Ahmed Yazıcı b. Ebîbekir nâm kimesne muvâcehesinde ... sefîne-i merkûmenin târih-i mezkûrda kıymet-i mezkûresi olan beş bin guruşdan benim rubu’ hisseme isâbet eden bin iki yüz elli guruşu mezbûr Ahmed Yazıcı’dan zamânen taleb ederim deyü da’vâ ettikde ... kibel-i şer’den me’zûnen irsâl olunan Kâtib Mehmed Hidâyetullâh Efendi dâ’ilerinin Kapan-ı dakik nâibi efendi dâ’ilerine mahsûs odada huzûr-ı Müsliminde akd eylediği meclis-i şer’de ... reisler kethudâsı el-Hâc Veliyüddin Ağa b. Ali ve kapan tüccârlarından ... nâm kimesneler şehâdetleriyle bi’l-muvâcehe vech-i şer’î üzre isbât eylediğini kâtib-i merkûm dâ’ileri mahâllinde ketb ü tahrîr ve ma’an meb’ûs ümenâ-i şer’le meclis-i şer’a gelip tarafeyn hazır oldukları hâlde alâ-vukû’ihî inhâ ve takrîr edip onlar dahi ba’de’t-tasdîk ... tenbîh olunduğu İstanbul Mahkemesi’nden huzûr.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm No: 43, s. 90.

⁵⁵⁴ “Taraf-ı şer’den irsâl olunan vekâyi’ kâtibimiz Mevlânâ Musazâde Abdullah Efendi dâ’ileri İstanbul’da Kapan-ı dakik’de nâiblere mahsûs mahalle varıp akd-i meclis-i şer’-i şerîf ... yeniçerilerin yiğitbaşılığına tâlib arzuhâl eden Mehmed Reis’in ve hâlâ yiğitbaşı olan el-Hâc Süleyman’ın ahvâllerin tefahhus eyledikde mezbûrundan ... cümlemiz râzî ve şâkir ve hoşnûd olup muhtârımızdır arzuhâl eden Mehmed Reis bundan akdem yiğitbaşı vekîli olmağla ahvâli ma’lûmumuz olup emîn değilleriz deyü haber ve kemâ-kân el-Hâc Süleyman üzerine ibkâ ve mukarrer kılınması iltimâs eyledikleri mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ba’dehû ma’an ba’s olunan ümenâ-i şer’le meclis-i şer’a gelip inhâ eyledikleri huzûr-ı âlilerine i’lâm olundu” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm No: 721, s. 555.

⁵⁵⁵ Yiğitbaşı, Osmanlı’da esnaf topluluklarını idare eden heyetin üyelerinden biri olup esnafın örgüt içi meseleleriyle ilgilenmiş, esnaf arasındaki sorunların kethüdaya ve ilgili yerlere bildirilmesinde rol almıştır. Şahin, İlhan (2013) ‘Yiğitbaşı’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 43, s. 549.

⁵⁵⁶ Şahin (2013) s. 549.

miktarını gösterir belge unkapanı nâibi tarafından düzenlenmiştir⁵⁵⁷. Diğer bir kayda göre ticaret yapmak üzere İstanbul'dan Balkan bölgesine gidecek tüccarlara geçiş belgesi verilmesiyle unkapanı nâibi yetkili olmuştur. İlgili kayıta dikkat çeken nokta, un tüccarlarına geçiş belgesi verilmesiyle unkapanı nâibi yetkilendirilmiş iken bal ve yağ tüccarlarına söz konusu belgenin kapan nâibleri değil kapan nazırı tarafından verilecek olmasıdır⁵⁵⁸. Bu bakımdan unkapanı nâibinin yağkapanı ve balkapanı nâiblerine kıyasla daha geniş yetkiye sahip olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan uncu esnafının bazı işleri unkapanı nâibine belge verilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Örneğin gemilerle İstanbul'a getirilen ürünlerin irsaliyeleri unkapanı nâibine verilmiştir⁵⁵⁹. Bir diğer kayıta, sehven kapatılan bazı fırınların yeniden açılması için ilmühaber verilmesi gerekenler arasında kapan nâibi de sayılmıştır⁵⁶⁰. Bir başka kayıta tahıl nizamında yapılan köklü değişikliklerin mevkufat kalemine, İstanbul mahkemesi sicillatına ve kapan nâibi efendi defterlerine ilmühaber gönderilerek kaydedilmesi gerektiği ve böylelikle yapılan değişikliklerin herkes tarafından bilineceği

⁵⁵⁷ "... Der-i Saltanat-büdüvve taşradan vürüd eden ecnâs-i zehâir ve eşyâ-yı mütenevvi'a Bahr-i Siyah sefinelerinden ... Kırım ve Kerson ve sâir bunların emsâli Tuna iskelelerine nihânî naklolunmakda olduğu Dersa'âdet'de zehâirin killetini mücib bir hâlet olmağla ... nâm mahallerde kâin bakkâllar sabun ve revgan ve eşyâ-yı mütenevvi'a-i sâire ile kendi tevzî'lerimizdir diyerek imr[âr] eylediklerinde vâkı'â kendi tevzî'leri mi değil mi bilinmek hâlet-i meçhûleden olduğu ... mahâll-i mezkûre bakkallarına Der-aliyye'den tevzî'leri verildiğinde Kapan Nâibi Efendi bendeleri tarafından kendi tevzî'leri olduğunu nâtık birer kut'a tezkire verilmesine menû ve meşûd olup bir dahi hâlet-i mezkûre gayr-ı meşûd olacağı ma'lûm-ı âlileri buyruldukda ..." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 269, s. 388.

⁵⁵⁸ "... imdi fîmâ ba'd Dersa'âdet'den li-ecli't-ticâre İbrail ve Kalas ve Ruscuk ve Silistre vesâir ol taraflara gidecek olan Kapan-ı dakîk tâcirleri ve şerîk ve yazıcılarına Kapan nâibi efendi cânibinden ve yağ ve bal kapanları takımına dahi kapanları nâzırları taraflarından ihbârlar ile sahîh ticâret zımnında azîmet edecekleri ber-vech-i terfîk [ve] tahkîk olunarak esâmî ve eşkâli ve ticâretle gittiğine dâir ahvâli derc ve tasrîh ile yedlerine mürûr tezkireleri verilip ol vechile hâl ve keyfiyetleri tahkîk olunmayanlar bu mahallere ve husûsıyla Memleketeyn'e azîmet ettirilmeyerek icrâ-yı irâde-i seniyye ile vikâye-i nizâma ale'd-devâm dikkat ve ihtimâm eylesin deyü" İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil, C. 88, Hüküm No: 12, s. 136.

⁵⁵⁹ "... işbu sene-i mübâreke mahsûlâtından İbrail İskeleyi'nden sefâine tahmîl ve Dersaâdet'e tesbîl kılınan revgan-ı sâde ve çervîş ve don ve hinta ve şaîr ve tersâne-i âmireye müretteb kereste ve zehâir-i sâirenin kemiyet ve mikdârını mübeyyin ve der-dest olan kırk yedi kut'a irsâliye tezkireleri kapan-ı dakîk ve kapan-ı asel nâibleri dâ'îlerine irsâl ile defter-i vâridât tettebbu' ettirildikde cümlesi âminen ve sâlimen Âsitâne-i aliyye lâ-zâlet masûneten ani'l-âfât ve'l-beliyye cânibine vâsıl olmuş olduğu ihbâr olunduğu ve sâlifü'z-zikr kereste husûsu dahi tersâne-i âmire tarafından isti'lâm buyurulmak iktizâ eylediği İstanbul Mahkemesi'nden huzûr" İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 147 Numaralı Sicil, C. 89, Hüküm No: 64, s. 99.

⁵⁶⁰ "... dört aded fırınların sedd ü bendi iktizâ etmez iken mukaddemce ma'lûmü'l-ism yedi aded francalacı fırınları ibkâsıyla mâ'adâsının bâ-irâde-i aliyyem hîn-i seddinde bunlar dahi adem-i dikkatden nâşî sehve mebnî sedd ü bend olunmuş ise dahi işbu dört aded fırınlar sâire makîs olmayıp evkâf-ı şerife-i mezkûreden olmalarıyla bu keyfiyet evkâf-ı mezkûreye gadri mücib ve irâdlarının kesr u tedennîsini müstevcib olduğuna binâden ... Başmuhâsebe'den ba'de'l-ihrâc i'lâm ve emsâli mücebince dört aded fırınların küşâdî için Başmuhâsebe'ye kaydolunup başka başka sûret ve Mevkûfâta ve Hamidiye Vakfı ve Kapan Nâibi taraflarına ilmühaberleri verilmekle imdi vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdir olmuştur." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 266, s. 384.

ifade edilmiştir⁵⁶¹. Kayıta geçen “*kapan nâibi efendi defterleri...*” ifadesi önemli olup unkapanında nâib tarafından defter tutulduğuna işaret etmektedir⁵⁶². Söz konusu defterler farklı kayıtlarda farklı şekillerde geçmiştir. Örneğin “*kapan defteri*”⁵⁶³ ve “*kapan sicillatı*”⁵⁶⁴ bu ifadelerden bazılarıdır.

Unkapanı nâibi, İstanbul’da bulunan terkedilmiş veya yanmış bazı fırın ve değirmenlerin işletilmek üzere tamir edilmesi veya bedelsiz şekilde devlete bırakılması hakkında esnaftan taahhüt alınırken hazır bulunmuştur. Konu hakkında İstanbul kadısına yazılan fermanla bu işle ilgili görevlendirilmesi gerekenler arasında kapan nâibi de zikredilmiştir⁵⁶⁵. İşlemin gerçekleştirildiğine dair tutulan sicil kaydına bakıldığında unkapanı nâibinin işlem sırasında hazır bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁶⁶. Dolayısıyla kapan dışında ekmek fırını, değirmen gibi işletmeler hakkındaki işlemlerde de unkapanı nâibi rol almıştır. Bu da unkapanı nâibinin yalnızca kapan içerisinde görev üstlenmeyip kapan dışında da uncu esnafını ilgilendiren konularda görev aldığına işaret etmektedir.

Uncu esnafının suistimalini engellemek unkapanı nâibinin görevlerinden bir diğeridir. Buna göre esnafın suistimali olması halinde buğdayın öğütüldükten sonra uncular aracılığıyla değil unkapanı nâibi tarafından doğrudan fırıncılara satışının

⁵⁶¹ “... bundan böyle umûr-ı zahîreye dâir bir kayd ve şurût lâzım olduğu hâlde hubûbât nizâmından mukaddem cârî ve mer’î olan kuyûd ve şurût derkenâr olunarak her bir madde kadîmisine tatbîk ile tanzîm olunmak üzere? hareket olunması muvâfık-ı re’y-i sâmilere ise bu vechile Mevkûfât’a kaydolunup ... cümlelerin ma’lûmu olmak için iktizâ eden mahallere evâmîr-i alîyye ısdârı ve zikrolunan Kapan tüccârının dahi ta’ahhüdleri kaydolulduğunu müş’ir iktizâsına göre Kapan <> defterlerine ilmühaber i’tâsı lâzım geleceği ... Hubûbât Hazînesi nizâmâtı ve ma’âşları külliyyen ref’ olunduğu bilinmek için Mevkûfât Kalemi’ne kaydolunup İstanbul Mahkemesi sicillâtına ve Kapan Nâibi Efendi defterlerine ve Anbâr Emîni tarafına ve sâir iktizâ eden mahallere başka başka ilmühaberleri ... i’tâ olunmağla İstanbul Mahkemesi sicillâtına dahi Mevkûfât’dan işbu ilmühaberi verildi.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 229, s. 330.

⁵⁶² Kapan nâibi defter kayıtlarından bir örnekte Karadeniz iskelelerinden İstanbul’a nakledilecek zahirelerin kayıtları görülmektedir: “Kapan nâibi efendi ... arz ve takdim eylediği defter nâit olduğu üzere bahr-ı siyâh cânibinde vâki yedi kıta ... iskelelerinden Dersaadet’e nakl olunmak üzere on bir yük elli bir bin kileye mütehammil mumâ-ileyhin tezkire verdiği yüz yetmiş sekiz kıta sefâin olup yüz elli sekiz kıta iskelehâ-i merkûmelerde zehâir tahmil etmek üzere ...” COA, TSMA.E.0501.0023, Ek-3.

⁵⁶³ İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 137 Numaralı Sicil, C. 86, Hüküm No: 217, s. 241.

⁵⁶⁴ İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 398, s. 535; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil, C. 88, Hüküm No: 50, s. 170.

⁵⁶⁵ “...defter-i mezkûrda muharrer fırınların mülk ve gedik sâhibleri mevcûd oldukları hâlde Zahîre nâzırı efendi ve Kapan nâibi efendiyle İhtisâb ağası ve kethüdâ ve nizâm ustaları ve tüccâr vesâir lâzım gelenleri celb ile...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil, C. 88, Hüküm No: 167, s. 329.

⁵⁶⁶ “Âsitâne-i alîyye ve Bilâd-ı selâse muhterik ve mu’attal olan habbâz fırını ve değirmeni ve uncu taşları hâlâ mutasarrıfları taraflarından inşâ ve ta’mir olunmak bâbında bu def’a şeref-efzâ-yı sahîfe-i sudûr olan fermân-ı âlîşâna imtisâlen Zahîre nâzırı efendi ve Kapan-ı dakik nâibi efendi ve İhtisâb ağası vesâir iktizâ edenler hâzır oldukları hâlde zikrolunan emr-i âlî kırâet ve me’âli kendilere ba’d-e’t-tefhîm istintak ve istihbâr olunan mârrü’l-beyân fırın ve değirmen mutasarrıfları olan kimesnelerin esâmîsi ve meclis-i şer’de bi’l-asâle ve bi’l-vekâle eyledikleri ta’ahhüdleridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil, C. 88, Hüküm No: 168, s. 329.

gerçekleştirilmesi emredilebilmiştir⁵⁶⁷. Bu noktada esnafın haksız kazanç sağlayanlardan korunması ve ürün fiyatlarında değişiklik yapılamaması unkanı nâibi tarafından sağlanmıştır.

Diğer yandan unkanı nâibinin esnafın malına haksız şekilde el koyduğu durumlar da olmuştur. Bu bilgiye şer'îye sicillerinde rastladığımız bir sulh kaydından ulaşıyoruz⁵⁶⁸. Buna göre kapan-ı dakik nâibi iken el koyduğu maldan ötürü zimmetinde kalan bedeli vermeden vefat eden nâibin veresesinden bu bedel talep edilmiş, taraflar arasında muslihun yoluyla sulh sağlanmıştır. Diğer bir kayıta ise buğday yüklü bir geminin iskeleye yanaşmasına engel olan kapan nâibleri söz konusu olup şikayet üzerine bu durumun ortadan kaldırılması yönünde padişah emri çıkarılmıştır⁵⁶⁹. İlgili kayıtlar kapan nâibliğinin kötüye de kullanılabilmiş olduğunu göstermektedir.

Padişahın ekmek ile ilgili fermanının esnafa tebliği⁵⁷⁰, İstanbul ve çevresindeki fırınların belirlenen ölçülere uygun ve pişkin şekilde ekmek ürettiğinin denetimi⁵⁷¹, buğday

⁵⁶⁷ “İstanbul Kādısı İzzetlü, Fazîletlü Efendi Hazretleri. Bu def'a Der-aliyye'ye tarafımızdan celb olunan hinta un ettirilmekte ise de gerek İstanbul ve gerek karşı Galata ve Üsküdar ve Boğaziçi ve Eyüp taraflarında olan uncu esnâfı tahn olunan dakîk alıp diledikleri bahâya fûruht etmekde oldukları ihbâr olunmakdan nâşi gerek Der-aliyye'de ve gerek karşı taraflarda uncu esnâfı dakîk-ı mezkûrdan bir vakıyye almayıp cümlesi Kapan Nâibi Efendi ma'rifetiyle ekmekci esnâfına tevzî' ve fûruht olunması husûsuna irâde-i seniyye ta'alluk etmekle imdi fîmâ-ba'd esnâf-ı merkûmeye dakîk-ı mezkûrdan bir vakıyye verilmeyip cümlesi Kapan Nâibi Efendi ma'rifetiyle ekmekci esnâfına tevzî' ve fûruht olunması husûsuna mübâderet eyleyeler deyü.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 283, s. 403.

⁵⁶⁸ “Bundan akdem vefât eden Abdüllatif Paşa ... kebîr oğlu müderrisîn-i kirâmdan Abdülhalim Efendi'ye ba'de'l-inhîsâr sefîne reislerinden sâhib-i arzuhâl Osman b. Mehmed meclis-i şer'-i münîrde ... râkib olduğum sefîne ile Kapan-ı dakîk'e geldiğimde müteveffâ-yı mûmâ-ileyh ol târihde hayatda Kapan-ı dakîk nâibi olmağla derûn-ı sefînde mevcûd ilişik? ta'bîr olunur yedi yüz yetmiş beş keyl hinta ve iki yüz altmış keyl şa'irimi fuzûlî ahz ü kabz edip kıymetlerinden gayrı ez-teslîm zimmetinde bâkî kalan bin dört yüz guruşu kable'l-ahz ve'l-istifâ mûmâ-ileyh Abdüllatif vefât edip terekisi veresesine inkisâm olmağla meblağ-ı mezkûru mûmâ-ileyh Abdülhalim Efendi'nin vâzî'ü'l-yed olduğu tereke-i müteveffâ-yı mezbûrdan hâlâ taleb ederim ... ba'de vukû'i'l-münâza'a bâ-tavassut-ı muslihîn ben ber-vech-i muharrer tasaddî eylediğim da'vâmdan mûmâ-ileyh Abdülhalim Efendi ile an-inkâr kat'a li'n-nizâ' yedi yüz elli guruş bedel-i makbûza bi't-terâzî ba'de's-sulh ... ibrâ ve iskât eyledim deyü ikrâr ve tasdikleri tescîl ve İstanbul Mahkemesi'nden huzûr-ı [âlîlerine i'lâm olundu].” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil, C. 85, Hüküm No: 118, s. 164.

⁵⁶⁹ “...Boğaziçi'nde Hasankalfa nâm mahalde peksimet fırınları iskelesine naklolunması için kimesne muhâlefet etmemek üzere bundan akdem emr-i şerîf-i âlîşân sâdır olmuş iken bu def'a kapan nâibleri olanlar sefîne-i mezbûre geldikde mahal yerine yanaşdırmayıp mûmâna'at üzere olmalarıyla mukaddemâ sâdır olan emr-i celilü'l-kadrim mücebince sefîne-i mezbûr Hasankalfa nâm mahalde peksimet fırını iskelesine yanaştırılıp kimesne müdâhale etmemek üzere emr-i şerîfim verilmek ricâsına ... fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur.” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm No: 817, s. 597.

⁵⁷⁰ “... francala i'mâline müceddeden nizâm verilmek elzem geldiği ve husûs-ı mezbûr için evvel-emirde ekmekçiler kethüdâsıyla nizâm ustaları ve bi'l-cümle francala esnâfı nezd-i çâkerîye getirtilip Kapan Nâibi Efendi hazır olduğu hâlde bî-lesag, irâde-i seniyye kendilere ifâde olunarak istintâk olunduklarında vâfir gûft ü şenîd ve bast-ı makâl-i medîdden sonra el-yevm fermân-ı âlî mekşûf olup ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 97, s. 188.

⁵⁷¹ “İstanbul kādısı fazîletlü efendi. ... Kapan nâibi ve Anbâr emîni efendiler ile Kapan-ı dakîk tüccârı ve habbâzân kethüdâsı hâzır oldukları hâlde ... i'mâl olunan nân-ı azîzin dirhemine iki dirhem zam ve ilâve

fiyatlarında indirimle gidilmesi halinde ekmeğin fiyatı ve ağırlığının denetimi⁵⁷², ekmek üreten esnafın buğday ve un fiyatları çerçevesinde varsa zararının keşif suretiyle tespiti⁵⁷³, kapandan hangi esnafa ne kadar tahıl verildiğinin kaydedilmesi⁵⁷⁴, yanan veya çalışmayan fırın ve değirmenlerin araştırılarak kayıt altına alınması⁵⁷⁵, yanan bir fırının yeniden inşası ile ilgili keşfi⁵⁷⁶, esnafın borç ödeme taahhüdünün alınması⁵⁷⁷, esnafın belirlenen fiyattan

olunarak hâs ve a'lâ nân-ı azîz i'mâline ... ve işleyecekleri nân-ı azîzin bilâ-noksân i'mâline müte'ahhid ve rızâ-dâde olduklarını zahîre nâzırı vekîli efendi bâ-takrîr ifâde ... tartılan numûne üzere hâs ve pîşkin olarak işlemelerine dikkat ve ihtimâm olunması husûsuna irâde-i seniyye ta'alluk olmağla imdi habbâzân kethüdâsı ve kapan tüccârı ve ustabaşılar vesâir iktizâ edenleri celb ederek muktezâ-yı ta'ahhüdleri üzere tutulan numûneye tatbîk ikişer dirhem zammıyla yetmiş dörder dirhem olarak pîşkin ve hâs olmak üzere nân-ı azîz tabh olunup ibâdullâha fûrûht ile cenâb-ı zıllullâhi'çün isticlâb-ı da'avât-ı hayriyyeye dikkat ... nûmûnenin mugâyiri sikkesi bozuk ve dirhemi noksan nân-ı azîz tabh etmeleri lâzım gelir ise mazhar-ı mücâzât olacaklarını tefhîme ... İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil, C. 88, Hüküm No: 26, s. 149.

⁵⁷² "... sinîn-i sâbıkâ fiyatından tenzîliyle kat'-ı fiyat olunmak irâdesine mebnî ... tenzîlât-ı mezkûrenin iktizâsı üzere beher keyl-i İstanbulî'de cârî olan kıymetin sülûsü tenzîliyle habbâzân esnâfına tevzî' olunmak lâzım geleceğine mebnî Kapanbaşı efendi vesâir lâzım gelenler celb ile iktizâsı vechile beher keyl-i İstanbulî'den cârî olan kıymetin sülûsü tenzîl olunarak esnâf-ı merkûmeye tevzî' olunmak üzere tenbîh ve bu vechile Kapan sicillâtına müsbet ve kayd ettirilerek ale'd-devâm nizâm-ı mezkûrun icrâsına dikkat ve nezâret ve hilâf-ı harekete cesâret ederi olur ise li-eclî[t-te']dîb isim ve şöhretiyle keyfiyetleri i'lâm ve ifâdeye mübâderet olunması bâbında fermân-ı âlî sudûr etmiş ... mücebince Kapan nâibi ve Habbâzân kethüdâ ve nizâm ustalarını celb ile işbu irâdeyi gûş-ı hûşlarına ilkâ ve ekiden tenbîh ve tefhîm ..." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil, C. 88, Hüküm No: 50, s. 170.

⁵⁷³ "... habbâzân tâifesine gerek mîrî an bârları ve gerek Kapan-ı dakîk vâridâtından me'mûrîn ma'rifetleriyle iktizâ ettikçe tevzî' ve i'tâ olunan otuz bin keyl ecnâs-ı zehâire kıyâsen evvel-i emirde nâzır-ı mûmâ-ileyh ve Kapan-ı dakîk nâibi ve taraf-ı şer'den mürsel vekâyi' kâtibi ve ihtisâb ağası ve an bâr emîni [ve] ser-tebdîl-i sadâret-penâhî ve sâir erbâb-ı vukûfdan reisler kethüdâsı ve Kapan-ı dakîk tüccârı ve bi'l-cümle nizâm ustaları ... sâlifü'z-zikr kırk sekiz keyl hintanın fiyat-ı mezkûre hesabınca iktizâ eden yüz kırk gurus hinta bahâsı ve kırk iki gurus sâlifü'z-zikr Kızılca dakîkı bahâsı esnâf-ı merkûmünün takdîm olunan defterde beyân ettikleri yüz yirmi dört gurus mesârifleri ve ... tabh olunduğu takdirce on bir buçuk gurus zararları cümle me'mûrîn tahkikleriyle zâhir olduğu muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı âsafâneleri buyruldukda bu sûretde bi-mennihi te'âlâ mahsûl-i cedîd idrâkine kadar sâbıklarda olduğu misillü şimdilik esnâf-ı merkûmenin hâllerine merhameten ne vechile irâde buyrulur ise ol vechile i'âne ile kesret-i mesârif sebebiyle mübtelâ oldukları hasârdan vikâye buyurulmak muktezâ-yı hâllerinden idüğü huzûr." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm No: 395, s. 447.

⁵⁷⁴ "... bundan böyle şa'îrin sefinelerin fûrûht olunduğu fiât Kapan-ı dakîk'de zabt ve her kim ne kadar şa'îr alır ise onu dahi kayd ve işbu Üsküdar ve sâir mezkûr taşra iskeleler ashâbı vech-i meşrûh üzere bir senelik şa'îrini aldıktan sonra sene-i mezbûre dâhilinde gelen şa'îrden iştirâsına müsâ'ade olunmayıp bu vechile nizâma rabt olunur ise gelen şa'îri telef ve izâ'atdan sıyânet ve hadd-i i'tidâli tecâvüz eder ise fiâtı mazbût olduğundan muâhazeye miknet hâsıla olmağla nizâm-ı beldeye evfak emr-i müstahsen olması melhûz olduğu huzûr-ı âlilerine i'lâm olundu." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 490, s. 403.

⁵⁷⁵ "... fîmâ ba'd bilâd-ı merkûmeye Âsitâne'den nakli memnû' olan uncu taşı naklolunmamak esbâbını istihsâl ederek muhterik olan kaç fırındır ve merbût olup muhterik olan değirmen taşları ne mikdârdır ve mevcûd olduğu hâlde a'zâr-ı vâhiye ile ta'til olunan ne mikdâr fırın ve değirmen ve değirmeni mevcûd yanmış fırın ne kadara bâliğ olur Kapan nâibi efendi ve ekmekçi ve uncular kethüdâları ile bi'l-cümle nizâm ustaları ma'rifetleriyle taharrî ve tahkîke dikkat ve hakikatı üzere bir kut'a defterinin tanzîmiyle takdîmine mübâderet eylemelerini nâib-i mûmâ-ileyhe esnâf-ı merkûmeye tenbîhe mübâderet eylesin deyü buyruldu." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 154 Numaralı Sicil, C. 88, Hüküm No: 161, s. 320.

⁵⁷⁶ "... muhterik ekmekçi fırınının binâ ve inşâsı husûsı hâlâ Kapan-ı dakîk nâibimiz efendi dâ'îlerinden lede'i-tahkîk fırın-ı merkûm binâ olunduğu sûrette civânda olan ibâdullâha her vechile enfa' ve şiddet-i şitâda sibyan ve nisvâna sühûlet ve her vechile hayr-ı mahz ve emr-i müstahsen olduğunu ihbâr etmekle ol vechile ashâb-ı arzuhalin istid'âları vâkı'a mutâbık olduğu zâhir olmağın bu sûretde fırın-ı mezkûrun binâ ve inşâsına irâde-i aliyyeleri buyrulmak husûsu re'y-i rezîn-i isâbet-karînlerine menûit idüğü huzûr-ı âlilerine

satış yapacağına dair taahhüdünün alınması⁵⁷⁸, vefat eden esnafın borcunun tespiti⁵⁷⁹, esnafı ilgilendiren fermanın esnafa duyurulması⁵⁸⁰, ekmekçilerin şikayetlerinin dinlenmesi⁵⁸¹, nizam ustalarının tayin ve azilleri⁵⁸², tahılların yasaklı bölgelere

i'lâm İstanbul Mahkemesi'nden i'lâm olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm No: 341, s. 307.

⁵⁷⁷ “...sen ki Mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin, ma'rifetinle küşâdı husûsu tanzîm olunmak şurût-ı mukayyedesi muktezâsından olduğu kuyüddan müstebân olmağla bu sûretde ber-müceb-i şurût-ı nizam fırın-ı mezbûrun düyûn-ı mukayyedesini te'diye şartıyla istîcarını kabûl eden Haçador ve İstefan nâm ustalar Kapan Nâibi ma'rifetiyle mâhiye beşer yüz gurusı deyn-i mîrisine mahsûben Hubûbât Hazînesi'ne ve ikişer yüz ellişer gurusı tüccâr tarafına edâ ve teslîm eylemek üzere ta'ahhüd edip ma'rûf ve mukayyed cerrâhinden Lorence'yi kefil gösterip ol dahi müste'cir-i mezbûra kefil bi'l-mâl olduğunu takrîr ve ifâde etmekle...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 91, s. 176.

⁵⁷⁸ “...imdi Kapan tüccârı kethudâlarıyla, habbâzân esnâfi kethudâ ve nizam ustalarıyla ma'an huzûrunuza celb ve Kapan Nâibi Efendi hazır olduğu hâlde evvel-emirde bu sene-i mübârekede Dersa'âdet'e getirecekleri ecnâs-i hintaları fiyât-ı muharrere-i mezkûre ile bey' etmelerini tüccâr-ı merkûmeye ... ta'ahhüde rabtederek tenbîh ve te'kide mübâderet ve her hangisi bundan sonra bozuk ve vezinde noksan olarak i'mâl ederler ise ... derhâl tertîb-i cezâ ile mücâzât kılınacaklarını dahi esnâf-ı mezkûrenin gûş-ı hûşlarına ilkâ ve teshîme dikkat ve bu vechile ta'ahhüdlerinin mahâlline kaydettirilmesi için keyfiyeti huzûrumuza i'lâma himmet ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 104, s. 196.

⁵⁷⁹ “... deyü da 'vâ eylediğimizde onlar dahi cevâblarında yedimizde olup bin iki yüz on senesi Muharreminin on yedinci günü tarihiyle muvarrah ol tarihte İslâmbol Kādısı olan Faziletlü Mehmed Efendi'nin bir kıt'a i'lâmı nâtik olduğu üzere müteveffâ-i mezbûrun mîrî ile kapan tüccârına olan düyûn ve mesârifimizi kapan nâibi efendi dâ'ileriyle habbâzân kethudâsı ve nizam ustaları hesâb-ı sahîh ile rü'yet eylediklerinde müteveffâ-i mezbûrun bin sekiz yüz altmış beş gurusı cânib-i mirîye ve üç bin yedi yüz doksan sekiz gurusı tüccâra ki cem'an beş bin altı yüz altmış üç gurusı sahîh deyni zuhûr ettikde müteveffâ-i mezbûrun âlât-ı lâzime-i mezkûreden hissesi olan malı deyni olan meblağ-ı mezkûra kâfi olduğu ma'lûmunuz oldukda...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm No: 236, s. 224.

⁵⁸⁰ “... işbu fermân-ı âlinin vürûdunda Kapan Nâibi Efendi ve ekmekçiler kethudâsı ve sâir usta ve zâbitânını huzûrunuza celb ü ihzâr ile tabh eyledikleri nân-ı azîzin pişkin ve beyâz olarak işlenmesi husûsunu ve fîmâ-ba'd tezgâhlara kendisini bilir ve suâl ü cevâba muktedir adamlar ik'âd eylemelerini ekiden ifâde ve tenbîhe mübâderet ve hilâf-ı rızâ ba'd-ezîn ekmekler çiğ ve esmer olmak ve tezgâhlarda sabî makulesi söz bilmez çoluk çocuk bulunmak lâzım gelir ise ol fırının ustası ve bulunan çocuğun baba ve sahibi muhkem tedîb olunarak sâire ibret kılınacaklarını gûş-ı hûşlarına ilkâ birle ona göre hareket eylemelerini te'kide dikkat ve keyfiyeti huzûrumuza i'lâma ve siz dahi dâimâ nezâret ederek hilâf hareket vukû'a gelmemesi emrine mübâşeret eyleyesiz ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 31, s. 92.

⁵⁸¹ “...Kartal kasabasında mütemekkin uncu tâifesinden ... nâm zimmîler lisânen sâdir olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen evvelen Çarşamba günü Arz Odası'nda huzûr-ı lâmi'u'n-nûr-ı âsafânelinde ve ba'dehû dâ'ihânelinde hâlâ zahîre nâzırı ricâl-i Devlet-i Aliyye'den Mehmed Ârif Efendi bendeleri ve Kapan-ı dakîk nâibi Mehmed Nuri Efendi dâ'ileri ve habbâzân kethudâsı Ali Ağa ve uncular kethudâsı Abdülbaki Ağa ve reisler kethudâsı es-Seyyid el-Hâc Velîyüddin Ağa ve bi'l-cümle kapan tüccârı ve habbâzân nizam ustaları ve uncu esnâfi hazır oldukları hâlde akd olunan meclis-i şer'-i münîrde kasaba-i mezbûrede mütemekkin habbâz esnâfından ... nâm zimmîler muvâcehelerinde ... Kartal kasabasının Âsitâne-i aliyyeye hayli bu'du olduğundan zahîre nakli külliyyetli maguna [mavna] ücretine muhtâc olduğundan başka emvâlimiz gâh fırtınaya rast gelip kazâ-zede ve gâh bârâna tesâdüfle ıslanıp fenâ-pezîr olarak dâimâ mutazarrır ve rahne-dâr olup ve nân-ı azîzin narhı kurudan olmağla su ile tahmîr olundukda zîmnında olan menâfi' ekmekçiye âid olduğuna nazaran nakliye mesârifini mesfûrunun ta'ahhüd etmeleri zahîr-i hâle mutâbık olmak hasebiyle masraf-ı mezkûra medâr ve aralıkda vukû' bulan ıslanma ve sâir terettüb eden zararı cebr ve tekmil için fîmâ-ba'd dakîkin beher vakıyyesinde narh-ı cârîsinden üçer akçe ziyâde verecek olduklarında biz dahi râzî olup nâzır-ı mûmâ-ileyh ve sâirleri istisvâb eyledikleri İstanbul Mahkemesi'nden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 148 Numaralı Sicil, C. 90, Hüküm No: 322, s. 376.

⁵⁸² “Habbâz esnâfi sâir esnâfa makîs olmayıp maslahatları ibâdullâhın akvât-ı yevmiyelerini idâreden ibâret olduğuna mebnî esnâf-ı mezkûrenin kethudâ ve yiğitbaşlılarından mâ'adâ temşiyet-i umûrları on iki nefer nizam ustalarına münhasır olup işbu nizam ustaları müntehab ve mücerreb olmak ve esnâfdan ba'zı ashâb-ı ağrâzın ihbârlarıyla ihrâc ve idhâlleri tecvîz olunmayıp hasbe'l-hâl ihrâc ve idhâlleri iktizâ eyledikde beher

gönderilmesinin engellenmesi⁵⁸³, başka iskelelerden İstanbul'a buğday gönderilmesi⁵⁸⁴, İstanbul'a gelip giden gemilerin nizamı⁵⁸⁵ ve orduya çadır fırınları tedariki⁵⁸⁶ unkapanı nâibinin işleri arasında olmuştur. Söz konusu işleri unkapanı nâibi tek başına yerine getirmemiş, işin mahiyetine göre İstanbul kadısı ile birlikte veya mahkemeden gönderilen bir görevli ile birlikte hareket etmiş ya da kethüda, ihtisab ağası, anbar emini, nizam ustaları, çardak çorbacısı ve esnaf unkapanı nâibinin beraberinde olmuştur.

Unkapanı nâibi dışında yağkapanı ve balkapanı nâiblerinin yer aldığı sicil kayıtları da mevcuttur. Ancak söz konusu nâibler unkapanı nâibine kıyasla şer'îye sicillerinde daha nadir geçmiştir. Yağkapanı nâibi yağ nâibi şeklinde de anılmakta olduğundan yağ nâibi başlığı altında incelenecektir.

Balkapanı nâibi ise balkapanındaki esnafı ilgilendiren işlerde mahkemede hazır bulunmuştur. Örneğin bir kayıta firari olan bir esnafın balkapanında bulunan ve devlet tarafından el konulan malları arasında bir başka tüccarın mallarının da bulunduğu kayıt altına alınırken balkapanı nazırı, tüccarları, bölük hamallarının yanında balkapanı nâibi de

hâl İstanbul Kādısı ve Kapan nâibi bulunanların re'y ve ma'rifetleri munzam olmak...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 97 Numaralı Sicil, C. 83, Hüküm No: 398, s. 535.

⁵⁸³ “... ba'zı kimesneler bilâ-fermân hinta ve şa'îr ve pirinç ve kahve ve sabun ve dakîk ve sâir ecnâs zehâiri sefinelere hufyeten vaz' ve tahmîl ve nakline ictisâr eyledikleri ve giden sefâinin yoklamalarına memûr olanların kâr ittihazıyla müsâmahaları istimâ' olunmağla fî-mâ-ba'd Bahr-ı sefid ve siyâha giden sefâine kumanyalarından başka bilâ-fermân-ı âlî hufyeten buğday ve arpa ve pirinç ve dakîk ve kahve ve sabun ve sâir ecnâs zehâirden nesne vaz' ve nakil eylememek üzere Kapan-ı dakîk nâibi efendiye ve Çardak Çorbacısına tenbîh eylesiz, bu husûsa cesâret eden kimesneleri tarafınıza haber ve huzûrumuza i'lâm eylesiz deyü.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 539, s. 440.

⁵⁸⁴ “Hala kapân-ı dakîk nâibi müderrisinden Abdullah Efendi ve şeriki ... Galos İskelesinde der-anbâr eyledikleri on bir bin keyl hintayı Deraliyye'de kapan-ı dakika nakl ve tesbil için isticâr eyledikleri ...” COA, C.BLD.00057.02809.001, Ek-4.

⁵⁸⁵ “Âsitâne-i aliyye'ye âmed-şüd eden çenber ve çekleve ve mirî hizmeti için tutulmak lâzım geldikte tertîbe ri'âyet olunmadığından ba'zılarına gadr ve âhara himâye olduğundan killet-i sefâyine bâ'is olmağla fîmâ ba'd sûret-i müstahseneye rabt olunmak bâbında beyaz üzerine sâdır olan fermân-ı âlişâna imtisâlen hâlâ kapan-ı dakîk nâibimiz efendi ve İslâmbol ağası ve reisler kethüdâsı kulları ile husûs-ı mezkûrun sûret-i nizâmı müzâkere olundukda fîmâ ba'd Âsitâne-i aliyyeye âmed-şüd eden sefâyinin cümlesi üç kıt'a defter olup bir kıt'ası zahîre nâzırı semâhatlü efendi ve bir kıt'a gümrük-i kebîr emini izzetlü ağa ve bir kıt'ası kapan nâibimiz mûmâ-ileyh dâ'ileri yedlerinde hıfz olup lede'l-iktizâ umûr-ı mühimmeye ricâ ve şefâ'ate ve hatır ve gönüle ve bezl-i rü'esâyâ rağbet ve iltifât ve bir ferde vechen mine'l-vücûh himâyet olunmamak ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm No: 400, s. 350.

⁵⁸⁶ “... ordu-yı hümayûn-ı zafer makrûn [müre]ttebâtından olan habbâzân hıyâmının cânib-i mirîden her bir haymeye i'tâsı mu'tâd olan dokuz yüz gurusı i'tâsıyla doksan fırın i'tibârıyla otuz aded hıyâmın bir kadem akdem kadîmî üzere tanzîm ve ihrâcî bâbında bu dâ'ilerine izzetlü Seymanbaşı Ağa kullarına hitâben bâlâsı tuğrâ-yı garrâ ile müveşşah şeref-bahş-ı sudûr olan fermân-ı âlî-şâna imtisâlen kapan nâibi müderrisîn-i kirâmdan fazîletlü Osman Kâmil Efendi hâzır olduğu hâlde ekmekçiler kethüdâsı ve bi'l-cümle habbâzânın nizam ustaları ve müsinn ü ihtiyâr söz sâhibleri meclis-i şer'a getirilip müfâd-i fermân-ı âlî lede'l-kırâe herbirlerine ifâde ve tefhîm olundukda her birileri merâsim-i mutâva'atı yerine getirip can ve baş ile Ermeni tâifesinden usta ve neferât bulunup tertîb ederiz deyü ta'ahhüd etdiklerinden sonra...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil, C. 85, Hüküm No: 172, s. 206.

mahkemede hazır bulunmuştur⁵⁸⁷. Kayıp olan bir başka bal tüccarının mallarının tespiti ile mahkeme tarafından tayin edilen kayyıma teslimi işlemi sırasında da balkapanı nâibi görevlendirilmiştir⁵⁸⁸. Buna göre kayıp esnafın mallarının çoğunluğu yağ ve bal gibi bozulabilecek ürünler olduğundan balkapanı nâibi marifetiyle satılması ve gelirinin kapan defterine kaydedilmesi karara bağlanılmıştır.

Kapan nâibleri çeşitli davalarda şuhudül-hal içerisinde bulunmuştur. Bu davaların konusu kapanlarda mevcut olan mallar⁵⁸⁹ olabildiği gibi alacak davası⁵⁹⁰, vakıf malı

⁵⁸⁷ “... İstanbul Balkapanı nâzırı es-Seyyid el-Hâc Ahmed Ağa ve tüccârından ... ve kapan-ı mezkûr Bölükhamalı Kara Alemdâr ve diğer Bölükhamalı Salih Alemdâr İstanbul mahkemesinde meclis-i şer‘de kapan-ı mezkûr nâibi efendi dâ‘ileri hâzır olduğu hâlde ... kâffe-i emvâli cânib-i mîrîden zabt olunan kapan-ı merkûm tüccârından firâri Apanozlu Yorgaki nâm hâinin kapan-ı merkûmda iki yüz yirmi iki yedek don ve çerviş yağı vardır deyü mukaddemâ ihbâr olunmuş ... elli beş yedeği sâhib-i arzuhâl Manol zimmînin müstakil kendi nişanıyla mesfûr Manol zimmînin mâli olduğunu ve el-yevm kapan-ı mezkûrdan mevcûd ettiğini mesfûr Manol zimmî hâzır iken ihbâr ve tahkikleri huzûr ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 137 Numaralı Sicil, C. 86, Hükûm No: 134, s. 164.

⁵⁸⁸ “... Balkapanı tüccârından ve bakkal tâifesinden olup gaybet-i münkatı‘a ile gaib olan Tohari v. Yanaki zimmînin İstanbul‘da Ketâncilerbaşı‘nda Haseki Mustafa Ağa hânında vâki‘ odasını küşâd ve oda-i mezkûre derûnunda ve Kapan‘da ve Yeni Hân‘da mevcûd olan bi‘l-cümle eşyâsını mazbûtü‘l-esâmî Müslimîn huzûrlarında tahrîr ve gaib-i mezbûrun hâli mütebeyyin oluncaya değin gerek eşyâ-i mevcûdeyi ve gerek berren ve bahren zuhûr edecek emvâl ve eşyâsını hıfza kibel-i şer‘den bâ-hüccet-i şer‘iyye vasî ve kayyım nasb ü ta‘yîn olunan Kapan ahâlisinden Acı Kostantin v. Dimitri nâm zimmîye teslim olunup... telef ve zâyî‘ olacak eşyâyı sa‘r ve râyici üzere kapan nâibi efendi ma‘rifetiyle bey‘ ve semenlerini Kapan defterine idhâl etmek üzere merkûm Acı Kostantin zimmîye cânib-i şer‘den izin verilmekle, gâib-i mezbûrun mahâll-i mezkûre[de] olan eşyâsı defteridir ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 44 Numaralı Sicil, C. 78, Hükûm No: 194, s. 219.

⁵⁸⁹ “...her birimiz âhara mu‘ayyen ve mahsûs olan buğdaya dahl ü ta‘arruz etmemek üzere beynimizde kavîl ü ittifâk ve ahd ü mîsâk eyledik deyü mezkûr uncu tâifesi cemî‘-i kelimât-ı meşrûhalarında vicâhen ve şifâhen tasdik ve tahkik etmekle mâ vaka‘a hıfzan li‘l-makâl bi‘t-taleb ketb olundu. ... Şuhûdü‘l-hâl: ... Receb Efendi b. Mehmed Nâib-i kapan, Mustafa Efendi Nâib-i recûl, Hüseyin Çelebi b. () Terâzibaşı, Ramazan Çelebi Terâzibaşı, el-Hâc Ali Çukadar.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hükûm No: 432, s. 568; “... tasarrufumda olan sâlifü‘z-zikr Muradpaşa fırınının ekmeği bey‘ olunagelip zikrolunan iskemlede Vezneciler fırınının bir vechile alâkası yoğiken senin ekmeğin bey‘ olunmağla bana ver deyü mârrü‘z-zikr Vezneciler fırını ustası olan mezkûr Kırkor bî-vech dahletmeğin husûs-ı mezbûru, vukûf-ı tâmmı olup ol havâlide sâkin bî-garaz Müslimînden suâl olunup haberleri tahrîr olunmak matlubumdur dedikde... Şuhûdü‘l-hâl: Mustafa Çelebi yiğitbaşı, ... Receb Efendi nâib-i Kapan, Ali Beşe çukadâr, el-Hâc Ebûbekir b. Sinan.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hükûm No: 335, s. 439; “... üç aded sefinemiz ile mahmiye-i mezbûrede kasaba-i İsmail İskeleyi‘ne varıp ondan der-anbâr olan şa‘îrinden sefâin-i mezbûreye ma‘lûmü‘l-mikdâr şa‘îr tahmîl ve ... mezbûr Abdullah Çelebi‘ye bi‘t-tamam teslim ol dahi ba‘de‘l-kabz ecr-i mislimizi mezbûr Abdullah Çelebi‘den ba‘de‘d-da‘vâ ve‘l-münâza‘a beynimize muslihûn tavassut edip ... Şuhûdü‘l-hâl: Receb Efendi Nâib-i kapan, ... Yiğitbaşı Ali Bey, Hasan Ağa b. Mehmed el-mübâşir, ... Kethudâ Mustafa, İsmail Yazıcı ve gayruhum mine‘l-huzzâr.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hükûm No: 195, s. 297.

⁵⁹⁰ “... babam olup mukaddemâ fevt olmağla verâseti ancak bana münhasıra olan merkûm Ahmed Ağa‘nın mezbûrân Evisay ve İsrail‘in babaları merkûm David zimmetinde yedimde olan deyn temessükü nâtik olduğu üzere cihet-i deyn-i şer‘îden iki bin hakkı olup meblağ-ı mezbûru kable‘l-ahz ve‘l-edâ mezbûr Ahmed Ağa fevt ve merkûm David hâlik olmağla meblağ-ı mezbûr ancak irsen bana isâbet edip ve hâlik-i mezbûrun terekisine merkûmân Evisay ve İsrail vâzî‘u‘l-yed olmalarıyla suâl olunup meblağ-ı mezbûru tereke-i hâlik-i mezbûrdan bana edâya mezbûrâna tenbîh olunmak matlubumdur... Şuhûdü‘l-hâl: Umdetü‘l-müderresini‘l-kirâm Mehmed Efendi nâib-i Üsküdar, ... Receb Efendi nâib-i kapan Mehmed Ağa ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hükûm No: 426, s. 556.

hakkında dava⁵⁹¹, ev sınırı uyuşmazlığı⁵⁹², yaralama⁵⁹³ gibi farklı konularda olabilmıştır⁵⁹⁴. Dolayısıyla kapan nâibleri görev alanları dışındaki uyuşmazlıklarda da şuhudül-hale dahil olabilmıştır.

Netice itibariyle kapan nâibi, İstanbul kadısının önemli bir yardımcısı olup unkapanı, balkapanı, yağkapanı gibi kapanlarda bulunan ve buralardaki esnafın işleriyle ilgilenen nâiblerdir. Bunlardan unkapanı nâibine şer'îye sicillerinde oldukça sık rastlanılırken yağkapanı ve balkapanı nâibleriyle daha nadir karşılaşılmıştır. Unkapanı nâibi; balkapanı ve yağkapanı nâiblerine nazaran daha geniş yetkilere sahip olmuştur. Kapan nâibleri kadı ve müderrisler arasından tayin edilebilmiştir. Unkapanında bulunup çardak şeklinde anılan ve unkapanı nâiblerine ait olan yerde de uyuşmazlıklar karara bağlanmıştır. Ancak çardaktaki bu davalar şer'îye mahkemesi tarafından görevlendirilen katipler nezdinde görülmüş, netice yine katipler tarafından mahkemeye bildirilmiştir. Esnaf arasındaki uyuşmazlıklar görülürken mahkemede veya çardakta kapan nâibleri sıklıkla bulunmuştur. Esnafa çeşitli konularda belge düzenleyip veren kapan nâibleri kimi hususlarda da esnaftan belge almakla görevli olmuştur. Kapan nâibleri tarafından kapan defterleri tutulduğu da sicillerden anlaşılan bir diğer husustur. Kapan nâibleri, ilgili oldukları esnafın kapan dışındaki işletmeleri hakkındaki işlemlerde de rol almıştır. Son

⁵⁹¹ "... mülk menziline ve nakd iki bin beş yüz gurusunu vakf ve habs edip galle ve tasarruf ve tevliyetlerini ... evlâd-ı evlâdına evlâd-ı evlâdına ba'de'l-inkirâz teyzesi kızı olmağla bana şart ve ta'yin edip mûmâ-ileyh Abdülhalim Efendi dahi husûs-ı mezbûr nâtika bir kıt'a vakfiye tahrîr eyledikten sonra ... nevbet-i tevliyet ve tasarruf benim iken ... Ahmed Yûsrî Efendi'nin terekesinden olmak üzere veresesi müvekkilün-ı mezbûrûn bi-gayr-ı hakkın vâzî'u'l-yed olmağın hâlâ suâl olunup müvekkilleri mezbûrûn menzil-i mahdûd-i mezbûrdan kasr-ı yed ve vakfiyet üzere bana teslîme vekîl-i mezbûr Mehmed Efendi'ye tenbîh olunmak matlûbumdur... Şuhûdü'l-hâl: ..., Receb Efendi nâib-i kapan, el-Hâc Mustafa b. Eyüp, Abdullah Efendi nâib-i keşf ..." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 326, s. 427.

⁵⁹² "...İstanbul'da Sancakdâr Hayreddin mahallesi sâkinlerinden Kirkor v. Ağya nâm zimmînin nenziline varıp zeyl-i vesikada muharrerü'l-esâmî olan bî-garaz Müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'î mübîn eyledikde işbu bâ'isü's-sıfır Kirkor meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda yine mahalle-i mezbûre sükkânından Ohan v. Haçador nâm zimmî muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip mahalle-i mezbûrede vâki'... işbu mülk menzil yedimde olan iki kıt'a hüccet nâtika olduğu üzere mülk-i müşterâm iken ... mezbûr Ohan bi-gayr-ı hakkın vaz'-ı yed etmekle suâl olunup kasr-ı yedine tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde... Şuhûdü'l-hâl: ... Receb Efendi nâib-i kapan." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 442, s. 581.

⁵⁹³ "... âlet-i câriha ile işbu sol uyluğuma amden ve kasden darb ve cerh eyledi hatta mezbûr Mustafa ber-vech-i muharrer darb ve cerhini alâ ruûsi'l-işhâd dahi etmiştir. Hâlâ suâl olunup müceb-i şer'îsi icrâ olunmak matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl ve... Şuhûdü'l-hâl: ... Receb Efendi nâib-i kapan." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 351, s. 457.

⁵⁹⁴ Bu hususta örnekleri çoğaltmak mümkündür: İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 541, s. 703; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 481, s. 625; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 477, s. 619; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 469, s. 610; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 445, s. 585; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 439, s. 575; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 434, s. 570.

olarak belirtilmelidir ki literatürde kapan nâiblerinin esnaf arasındaki uyuşmazlıkları çözdüğü ifade edilmişse de taramalarımızda dava dinleyerek karara bağlayan kapan nâibine rastlanılmamıştır.

5.1.2.2. Çardak Nâibi

Çardak nâibi, İstanbul'da Çardak İskelesi'nde görev alan İstanbul kadısı nâiblerindendir. Literatürde Edirne şer'îye sicil kayıtlarına göre çardak mahkemesinde görev almış olan çardak nâibinden bahseden çalışmalara da rastlanılmıştır. Bu başlık altında İstanbul mahkemeleri şer'îye sicillerinde geçen çardak nâibi ve Edirne'de çardak mahkemesinde görevli çardak nâibine yer verilmiştir.

Çardak nâibi literatürde, *“halkın satın aldığı eşyanın fiyatını tayin ve kontrol etmekle görevli olan ve bu hususla ilgili davalara bakan nâib”* şeklinde tanımlanmıştır. İstanbul'da daha önceleri Eminönü sahilindeki Yemiş İskelesi⁵⁹⁵ taraflarında yer alan ve Çardak İskelesi adını taşıyan yerde oturan çardak nâibi, deniz yoluyla İstanbul'a getirilen bütün eşyaları kontrol etmiş ve devlet adına gerekli vergileri almıştır. Bu bölgede yeniçeri ocağından elli altıncı orta çorbacısının emri altında belli sayıda yeniçeri bulunmuş ve gerektiğinde çardak nâibine yardım etmiştir. Bu orta çorbacısı, yani bölük kumandanına *“çardak çorbacısı”* denilmiştir⁵⁹⁶. Bu anlamda çardak nâibinin önemli bir görevi haiz olduğu söylenebilir⁵⁹⁷.

Çardak nâibinin çeşitli ürünlerin fiyatlarını belirlemiş olduğu narh⁵⁹⁸ kayıtları İstanbul mahkemelerinin şer'îye sicillerinde mevcuttur⁵⁹⁹. Buna göre 26 Haziran 1652

⁵⁹⁵ Yemiş İskelesi'nin yeri ve tarih içerisinde geçirdiği değişim hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **Tülek, Murat** (2016) '1896 Yılında Balıkpazarı ve Yemiş İskelesi: İstanbul Limanı'nın İki Mahallesinde Ekonomik ve Sosyal Topografya Çözümlemeler', Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, s. 242-246.

⁵⁹⁶ **Uzunçarşılı** (2014) s. 145-146; **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, s. 445. Çorbacı, Osmanlı Devleti merkez kuvvetlerinden Acemi ve Yeniçeri ocaklarında görev alan bölük veya orta kumandanlarına denilmiştir. Çorbacılar bölük dışında da hizmette bulunmuşlardır. Bu hizmetlerden birisi de Yemiş İskelesi'ndeki çardak kolluğunda gümrük memurluğu olmuştur. **Özcan, Abdülkadir** (1993) 'Çorbacı', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 8, s. 370.

⁵⁹⁷ Nitekim mevcut çardak nâibi yerine yeni bir kimsenin tayin edilmesi halinde itiraz edilebilmiş ve bu işin tecrübe edilmiş bir kimse tarafından yapılmasının öneminden bahsedilmiştir: *“Galata Kazâsının çardak nâibi olan Destâri Mustafa Efendi dâ'ileri mücerrebü'l-etvâr olmakla kemâğan niyâbet-i mezbûrede istikrârı cenâb-ı sa'âdetinizin ve bizim hâlimize ufak ve enseb mülâhaza olunur iken bu defa bir mübtedî kimesne istihdâm olunmak irâde buyurulduğu mesmû'-ı muhlisânemiz olmaktan nâşi tasdî'a ictisâr olundu husûs-ı merkûm sâire kıyâs olunmayub muktezâ-yı vakt üzere taharri olunması lâzime-i halden ...”* COA, TSMA.E.1121.30, Ek-5.

⁵⁹⁸ Narh, çarşıda ve pazarda satılan şeyler için resmi makamlarca belirlenen fiyat anlamına gelmektedir. **Devellioğlu**, s. 946.

tarihinde meyve, sebze ve diğer ürünlerin fiyatları Abdalbaki isimli çardak nâibi tarafından ayrı ayrı tespit edilerek sicile kaydedilmiştir.

Hasköy Mahkemesi sicillerinde yer alan bir narh kaydında da 2 Mayıs 1675 tarihinde et ve süt ürünleri ile diğer ürünlerin fiyatları çardak nâibi el-Hac Mehmed tarafından ayrı ayrı belirlenerek mahkeme siciline kaydedilmiştir⁶⁰⁰.

⁵⁹⁹ “[Yev]mü’s-sülâsâ, fî 19 min-Recebi’l-ferd li-sene isneteyn ve sittîn ve elf. Aşılama vişne Kıyye 5 6 Kara vişne Kıyye 3 4 Dikenlice armud Kıyye 6 8 Anadolu hıyari 3 aded Kıymet 1 Lahana Kıyye 2 3 Taze fındık Kıyye 3 4 Kaşkaval penîri Kıyye 12 14 Kabak Kıyye 3 4 Zerdalü Kıyye 5 6 Nardenk Kıyye 3 4 Tulum penîri Kıyye 10 8 Ak tut Kıyye 3. El-fakîr Abdalbâki nâib-i Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, C. 48, Hüküm No: 370, s. 276. Beşiktaş mahkemesi kayıtlarında farklı tarihlerde belirlenen narh kayıtları için bakınız: “Fî 26 Cemâziyelâhire sene 1062. Zeyt yağı Kıyye 16 18 Şırûgan Kıyye 16 18 Kiras dalbasdı Kıyye 4 5 Kara kiras Kıye 2 3 Bakla Kıyye 2 1,5 Nardenk Kıyye 3 4 Ak tut Kıyye 3 Sarımsak tane Aded 20 25. El-fakîr İbrahim nâib-i Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, C. 48, Hüküm No: 380, s. 279; “[Yev]mü’s-sebt, fî 16 Receb sene 1062. Ekmek Dirhem Aded 180 Kuzu eti Kıyye 8 Aşılama vişne Kıyye 5 6 Kara vişne Kıyye 3 4 Kara kiras 2 3 Armud Kıyye 6 8. El-fakîr Abdalbâki [nâib-i] Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil, C. 48, Hüküm No: 381, s. 279.

⁶⁰⁰ “Narh fî mâh-ı Safer Lahm-ı kuzu Kıyye [Kıymet] 12 Tulum peyniri Vakıyye [Kıymet] 14-16 Midilli lorı Kıyye [Kıymet] 16-18 Süt Kıyye [Kıymet] 2 Asma yaprağı Kıyye [Kıymet] 3-4 Eyüb? yoğurdu Çanak Kıymet 3 Kasımpaşa yoğurdu Kıyye [Kıymet] 3 Kaymak Kıyye [Kıymet] 16-18 Nardenk Kıyye [Kıymet] 5-6 Tâze bakla Kıyye [Kıymet] 3-4 Dil peyniri Kıyye [Kıymet] 18-20 Çayır peyniri Kıyye [Kıymet] 12-14 Karadeniz keşanesi Kıyye [Kıymet] 3-4. Fî 6 Safer li sene [10]86. ... el-Hâc Mehmed en-Nâib bi Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, C. 30, Hüküm No: 256, s. 181. Hasköy mahkemesi kayıtlarında farklı tarihlerde belirlenen narh kayıtları için bakınız: “Ekmek Dirhem [Kıymet] 13 Kaba çörek Dirhem [Kıymet] 60 Simid Dirhem [Kıymet] 65 Yağlı çörek Dirhem [Kıymet] 50 Börek [Dirhem] [Kıymet] 50 Gözleme Dirhem [Kıymet] 40 Kâhî Dirhem [Kıymet] 40 Lokma sac Dirhem [Kıymet] 50 Ağdalı? Dirhem [Kıymet] 40 Hurda halka [Dirhem] [Kıymet] 40 Yassı peksimet Kıyye [Kıymet] 5 Şalgam Dirhem [Kıymet] 500 Havuç? Dirhem [Kıymet] 500 Lahana Kıyye 1 [Kıymet] 500 Pırasa Dirhem [Kıymet] 300 Sarı kabak Kıyye 1 [Kıymet] 500 Elma Kıyye [Kıymet] 3 Armut Kıyye [Kıymet] 6 Limon Tâne [Kıymet] 3 Turunç Tâne [Kıymet] 6 Misket elması Vakıyye 3 [Kıymet] 4 Sirke [Kıymet] 2 Şevvâlî’l-mükerreremi’nin yirmi beşinci Sülesâ gününde kayd olunmuşdur li sene 1085. ... el-Hâc Mehmed en-Nâib bi Çardak.” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, C. 30, Hüküm No: 255, s. 180; “İspanak Kıyye [Kıymet] 12 Soğan Kıyye [Kıymet] 2 Sûm Kıyye [Kıymet] 2 Tâze fasul Vakıyye 1 Akçe 1 Bakla Kıyye [Kıymet] 12 Turfanda kiraz Kıyye [Kıymet] 6 Asma yaprağı Kıyye [Kıymet] 2-3 Çağla Kıyye [Kıymet] 2 Aşı eriği Kıyye [Kıymet] 2-3 Fî 12 Saferi’l-hayr li sene [10]86. ... el-Hâc Mehmed en-Nâib bi Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, C. 30, Hüküm No: 254, s. 180; “Es’âr Şırûgan Kıyye [Kıymet] 18-20 Fındık Kıyye [Kıymet] 7-8 Siyah üzüm Kıyye [Kıymet] 5-6 Sarıca incir Kıyye [Kıymet] 7-8 Bezir yağı Kıyye [Kıymet] 14-16 Zeyt yağı Kıyye [Kıymet] 14-16 Nazilli ve lop inciri Kıyye [Kıymet] 8-7 Çöplü razaki Kıyye [Kıymet] 7-8 Pekmez Kıyye [Kıymet] 8 Ağda Kıyye [Kıymet] 8 Kili? pastırma Kıyye [Kıymet] 8 Yerli pastırma Kıyye [Kıymet] 12 Ekmek Dirhem [Kıymet?] 130 Kaba? Çörek Kıyye [Kıymet] 60 Simid Dirhem [Kıymet] 60 Yağlı çörek Dirhem [Kıymet] 40 Börek Dirhem [Kıymet] 40 Gözleme Dirhem [Kıymet] 40 Fî 25 Şevvâl li sene [10]85. ... el-Hâc Mehmed en-Nâib bi Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, C. 30, Hüküm No: 253, s. 179; “Mine’l-isneyn gurreti Rebî’ilâhir li sene 1089. Ekmek Dirhem [Kıymet] 110 Dalbastı kiraz [Kıymet] 5-6 Kara kiraz [Kıymet] 3-4 Tâze bakla [Kıymet] 500-400 Zeyt yağı [Kıymet] 26-28 Tâze soğan [Kıymet] 400-300 Tâze sarımsak [Kıymet] 400-300 Anî’l-fakîr Mehmed b. Mustafa en-Nâib bi Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, C. 30, Hüküm No: 248, s. 177; “Fî’l-yevmi’s-sânî ve’l-ışrîn min Cumâdelülâ li sene [10]86. Üzüm Kıymet 2 Kavun Kıymet 1 Karpuz Kıymet 1,5 Şeftali Kıymet 4 İşleme kızılıcak Kıymet 4 Üvez? Kıymet 3 Kabak Dirhem 500 Kıymet 1 Bazincan Tâne Kıymet 1 El-Fakîr Mehmed müstakîmü’n-nâib bi Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, C. 30, Hüküm No: 246, s. 177; “Fî 15 Recebi’l-ferd. Harrarahü’l-fakîr Abdullah en-nâib bi-Çardak. Fî yevmi’l-hamîs min-şuhûr-i Recebi’l-ferd. Koyun eti, 10 Kuzu eti, 12 Kuzu başı, 2 Kuzu ciğeri, 2 Sûd, 2 vakıyye Kaymak, 16 vakıyye Midilli peyniri lor, 14 Asma yaprağı, 4 vakıyye Çanak yoğurdu, 1[vakıyye], 3 akçe Süzme yoğurdu, 1 vakıyye, 3 akçe Fıçı yoğurdu, 1

Bu kayıtlardan daha önceki tarihli bir kayıta ise yine Hasköy Mahkemesi sicillerine kaydedilmiş narhların nâib tarafından belirlendiği kaydedilmiş ancak bu kayıta nâibin çardak nâibi olduğu ayrıca ifade edilmemiştir. 14 Ocak 1641 tarihli bu kaydın devamında, o tarihte Hasköy mahkemesine tayin edilen nâibin müraselesine de yer verildiği görülmüştür. İlgili müraselede geçen “*Bu fakire Havâss-ı aliyye muzâfâtından Hasköy niyâbeti tefvîz olunduğu mürâsele sûretidir*” ifadesinden narh kaydını tutan nâibin Hasköy mahkemesine tayin edilen nâib olduğu anlaşılmaktadır⁶⁰¹. Dolayısıyla Hasköy mahkemesinde çardak nâibi dışında Hasköy mahkemesi nâibi tarafından da narhların belirlenebilmiş olduğu söylenebilir. Narh kayıtlarını belirleyen nâibin ayrıca çardak nâibi şeklinde belirtilmediği örnekleri çoğaltmak mümkündür⁶⁰².

İstanbul kadı sicillerinde yapılan taramalarda narh kayıtlarının Hasköy ve Beşiktaş Mahkemeleri kayıtlarında bulunduğu görülmüş, diğer mahkemelerde narhların tek tek tutulduğu kayıtlara rastlanılamamıştır⁶⁰³. Bu da narh kayıtlarının çoğunlukla belli mahkemelerde tutulmuş olduğunu göstermektedir. Narh kayıtlarında söz konusu ürünler için fiyat belirlenmesinde görevli olan nâib veya çardak nâibinin isminin ve fiyatın belirlendiği tarihin mutlaka yer aldığı ifade edilmelidir. Ayrıca bazı ürünler için tek bir fiyat belirlenmemiş olup fiyat aralığı konulmuştur.

Çardak çorbacısının da yer almış olduğu şer‘iye sicil kayıtları görülmüştür⁶⁰⁴. Kayıttan anlaşıldığına göre İstanbul’dan Akdeniz ve Karadeniz’e buğday, pirinç, kahve,

vakıyye, 3 akçe Kepçe tutmaz yoğurdu 1 vakıyye, 2 akçe Nardenk, 4 vakıyye, 5 [akçe] Bakla, 4 vakıyye Kasıl, 3 vakıyye, 1 akçeye. Kasımpaşa yoğurdu, çanak 3 vakıyye Kaymak vakıyye 16 Kasıl vakıyye 3, bir akçeye. Harrarahü'l-fakîr Abdullah en-nâib bi-Çardak” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, C. 52, Hüküm No: 141, s. 108.

⁶⁰¹ “*Tecdid-i akçe ile olan es‘ârdır ki zikr olunur: Hubz 10 Asel 12-13 Pirinç keyl 45 ... Ulah peynir 10 (Mühür) Bu fakire Havâss-ı aliyye muzâfâtından Hasköy niyâbeti tefvîz olunduğu mürâsele sûretidir. Fahrü'l-mülâzımın Mevlânâ Ali Efendi ... işbu sene hamsîn ve elf Şevvâlü'l-mükerreminin guresinden Hasköy niyâbeti size tefvîz olunmuştur gerekdir ki varıp ahâlîsi beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şer‘iyye edesiz ... El-fakîr Zeynelâbidin el-kadı Bi medîne-i Ebâ Eyyüb el-Ensârî ... o târihde ... Havâss-ı Kostantıniyyetü'l-mahmiyye kadısı olan ... Zeynelâbidin Efendi'nin yevm-i sa'îdinde vâki' oldu. Ben Hasköy Mahkemesi nâibi el-fakîr Ali*” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, C. 23, Hüküm No: 430, s. 315.

⁶⁰² “... *Leben-i hâs vakıyye 2 Kasımpaşa yoğurdu vakıyye 3 ... İnebolu peyniri vakıyye 8 ... bu târihde medîne-i Havâss-ı aliyye kadısı ... Mehmed Efendi tarafından cülûs etti. Hasköy Mahkemesi nâibi el-fakîr Nurullah tarafından tahrîr olundu.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil, C. 23, Hüküm No: 502, s. 357.

⁶⁰³ Bazı ürünlerin narhı ile ilgili çıkan uyuşmazlıklar farklı mahkemelere konu olabilmıştır. Örneğin; İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, C. 21, Hüküm No: 280, s. 397.

⁶⁰⁴ “... *ba'zı kimesneler bilâ-fermân hinta ve şa'îr ve pirinç ve kahve ve sabun ve dakîk ve sâir ecnâs zehâiri sefinelere hufyeten vaz' ve tahmîl ve nakline ictisâr eyledikleri ve giden sefâinin yoklamalarına memûr olanların kâr ittihâzıyla müsâmahaları istimâ' olunmağla fî-mâ-ba'd Bahr-ı sefid ve siyâha giden sefâine kumanyalarından başka bilâ-fermân-ı âlî hufyeten buğday ve arpa ve pirinç ve dakîk ve kahve ve sabun ve sâir ecnâs zehâirden nesne vaz' ve nakil eylememek üzere Kapan-ı dakîk nâibi efendiye ve Çardak Çorbacısına tenbîh eylesiniz, bu husûsa cesâret eden kimesneleri tarafınıza haber ve huzûrumuza i'lâm*

sabun gibi ürünlerin gönderilmesi yasaklanmış olmasına rağmen söz konusu ürünlerin gemilere saklanarak gönderildiği ve gemileri kontrol etmekle yükümlü memurların kâr elde etmek suretiyle bu uygulamaya göz yumduğu belirlenmiştir. Yazılan ferman ile bu uygulamaların engellenmesi istenmiş, bu hususla unkapanı nâibi ve çardak çorbacısı görevlendirilmiştir. Burada çardak nâibi görevlendirilmediği halde çardak çorbacısının görevlendirilmesi dikkat çekicidir. Olaya bakıldığında ürün fiyatları hakkında bir usulsüzlük olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çardak nâibinin görev almasına gerekli bir durum oluşmamıştır. Olayda yasaklı ürünlerin gizlice gönderilmesi söz konusudur. Çardak çorbacısı ise yeniçeri ocağı içerisinde bölük komutanı statüsünde bir kimse olduğundan bu usulsüz işlerin engellenmesiyle görevlendirilmiş olmalıdır. Bu da çardak nâibi ve çardak çorbacısının her durumda birlikte hareket etme şartının bulunmadığını, çardak çorbacısının gerektiğinde diğer nâiblerle birlikte de görev alabildiğini göstermektedir.

Edirne’de yer alan çardak nâibi ise Edirne’de bulunduğu ifade edilen çardak mahkemesinde görev almıştır. Söz konusu bilgiye ulaştığımız çalışma 1785–1840 tarihleri arasında Edirne’yi incelemiştir. Bu tarihlerde Edirne kadılığı bilad-ı hamse mevleviyeti statüsünde olmuştur. Çalışmaya göre bu tarihler arasında Edirne kadılığında iş bölümü ve ihtisaslaşma mevcut olmuş, beş ayrı alt mahkeme bulunmuştur. Bu mahkemelerden biri de çardak mahkemesi olmuştur. Çardak mahkemesine Edirne kadısı tarafından çardak nâibi tayin edilmiştir. Çardak nâibi “*narh fiyatlarının tespit edilmesi ve uygulanmasında yetkili olmasının yanı sıra esnaf arasındaki basit davaların çözümlenmesinde*” de rol oynamıştır. Ayrıca esnaf dükkânlarını, çarşı ve pazar yerlerini denetlemiş, ölçü ve tartıları, ürünlerin kalitesini kontrol etmiştir. Bunun dışında esnaf yöneticilerinin işlemleri ve ihtisap vergilerinin tahsili de çardak nâibi görevleri arasında olmuştur. Çardak mahkemesi Edirne mahkemesinden ayrı yerde bulunmuş, bu mahkemede çardak muhızlıları da görev almıştır⁶⁰⁵.

Sonuç olarak Osmanlı uygulamasında çardak nâibi, çeşitli ürünlerin satış fiyatını belirleyen nâibdir. İstanbul mahkemeleri dışında Edirne şer‘iye mahkemesi kayıtlarında çardak nâibine rastlanılmış olması taşrada da bu tür nâiblerin bulunmuş olduğunu göstermektedir. Narhların belirlendiği kayıtlar, çardak nâibi olduğu özellikle belirtilmeyen

eyleyesiz ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 539, s. 440. Çardak çorbacısının şuhudül-hal içerisinde bulunduğu kayıtlar da mevcuttur: “*Şuhûdü’l-hâl: ... çardak çorbacısı Ömer Ağa, pazarbaşı Mehmed Ağa b. Hacı Hüseyin, diğer pazarbaşı Mehmed Ağa...*” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, C. 21, Hüküm No: 222, s. 304.

⁶⁰⁵ Karakuş, s. 144, 146, 148-149.

nâibler tarafından da tutulabilmiştir. Nâib veya çardak nâibinin belirlediği fiyatlara İstanbul'un belli mahkemelerinin sicil kayıtlarında rastlanılmıştır. Bu durum narh kayıtlarının çoğunlukla belli mahkemelerde tutulmuş olduğunu göstermektedir. Narh kayıtlarında fiyat belirleme tarihi ile fiyatı belirleyen nâib veya çardak nâibinin ismi mutlaka bulunmuştur. Gerekli hallerde çardak çorbacısı denilen yeniçeri komutanı çardak nâibine veya diğer nâiblere maiyetindeki yeniçeriler ile birlikte yardımda bulunmuştur. Edirne'yi inceleyen çalışmaya göre burada bulunan çardak mahkemesinde yetkili olan çardak nâibi, narhların belirlenmesi ve kontrolünün yanı sıra esnaf arasında çıkan basit uyuşmazlıkları da karara bağlamıştır. İncelemiş olduğumuz İstanbul şer'îye sicil kayıtlarında ise çardak nâiblerinin uyuşmazlık çözdüğü bir örneğe rastlanılamamıştır.

5.1.2.3. Keşif Nâibi

Keşif nâibi şer'îye sicillerinde sıklıkla geçen bir diğer nâib türüdür. Mahkeme dışında bir kişi, eşya veya vakanın incelenmesi gerektiğinde mahalline giderek incelemelerde bulunan kadı nâibleri, keşif nâibidir. Bu tür nâibler sicil kayıtlarında açıkça “*keşif nâibi*”⁶⁰⁶ şeklinde ifade edilebildiği gibi yalnızca nâib şeklinde⁶⁰⁷ veya isim ve unvanlarıyla zikredilebilmiştir⁶⁰⁸. Bu anlamda keşif nâiblerinin yalnızca keşifle görevli

⁶⁰⁶ “Husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde ketb ü keşif ve tahrîr ü taksîmi için sâdır olan fermân-ı âliye imtisâlen savb-ı şer'-i enverden ba's ve irsâl olunan keşif nâibimiz umdetü'l-müderresini'l-kirâm Abdurrahman Efendi b. el-merhûm Mustafa Efendi hâssa mi'mârlardan ... ile ... mülk menzil arsası üzerine varıp zeyl-i vesikada muharrerü'l-esâmî Müslimin mahzlarında akd-i meclis-i şer'-i şerîf ettikde ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm No: 107, s. 148; “...cânib-i şer'-i mutahhardan irsâl olunan keşif nâibi Mevlânâ Hıfzı el-Hâc Mehmed Efendi dâ'ileri hâssa mimârı hulefâsından Hüseyin ve es-Seyyid Feyzullah halîfeler ile mahmiye-i İstanbul'da Hocapaşa kurbünde Elvan mahallesinde vâki' mahall-i nizâ'ın üzerine varıp ba'de akd-i'l-meclis ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm No: 748, s. 546.

⁶⁰⁷ “... vakıf hamamının ve hanın harâb-i müşrif olub tecdîd ve ta'mire muhtaç olmak ile bundan akdem üzerine nâib çıkıp keşf-i tahrîr ve sikkâtan ehl-i hubre tahmin ve takdîri ile cem'an dört yüz bin kuruş ile ancak ta'mir ve termim olunduğu ale'l-esâmî mu'ayene ve müşâhede olduğu hüccet-i şer'îye olunmuş idi.” Çevik (2009) s. 183-184; “...mahrûse-i Karahisar-ı Sâhip'te vâki' kefre Gür hanesinde Rumeli çobanlarından bir zımmiye tarîh-i kitab günü müceddeden merd olunmuştur üzerine varılıp keşfolunmasını talep ederiz dediklerinde savb-ı şer'den nâibi'ş-şer'-i mutahhar Mevlânâ Es-seyyid Mehmed Efendi irsâl olunup oldâhi agazil-i kitabda sûtûri'l-esâmî olan müslimin ile üzerine varıp nazar ettiklerinde ...” Demirbağ, s. 98-99; “... mezkûr Mustafa Beşeyi habs eylediğimde habsimde bî-emrillahgi te'âlâ vefât eyledi didikde kibel-i şer'den Mevlânâ Abdullatif Çelebi nâib ta'yîn olunub zeyl-i kitâbtan mestûrül-esâmî müslimanlar ile üzerine varulub mezkûr Mustafa'da bir vechle eser-i darb ve eser-i cerâhat bulunmayub bî-emrillah vefât eylediği müşâhede olunmağın mâ-vak'a mezbûr ahbârıyla tahrîr olundu. Fi evâsıt-ı Şabanü'l-muazzam lî-sene tis'a ve sittîn ve elf” Eğitimci, s. 201.

⁶⁰⁸ “Husus-u âti'l-Beyanı mahlinde tahrir ve beynlerinde taksim olunması iltimas olunmağın kitab-ı mahal Elbiyandan Mevlâna Mustafa Efendi tayin ve irsal olunub ol-dahi zeyl-i kitabda mestur'l-esamisi olan Müselmanlar ile Mahmiyye-i 'Ayıntab Mahallâtından Amu Mahallesinde sâkin iken bundan akdem vefat iden Boyacı Mehmed nâm kimesnenin mülk-ü menziline varub akd-i meclis idüb ...” Güner, s. 360-361; “Husus-ı âti'l-beyanın mahallinde tahrir ve istima-ı için şer-i enverden nâib iltimas olunmağın kibel-i şer'den Mevlana Ali Efendi irsal olunup ol dahi zeyl-i vesikada muharrerül-esami ile ...” Özdemir (2003) s. 54-55; “... kibel-i şeri'den üzerine varilub keşf ve tahrir olunmak matlûbumdur dedikde cânib-i şeri' ... Mustafa

olmayıp bu işlem ile görevlendirilmeleri halinde keşif nâibi şeklinde anılmış olmaları muhtemeldir.

Keşfe gönderilen nâibler kadı, müderris gibi ulema sınıfından kimseler olabilmıştır. Zira keşfe dair kayıtlarda kendisinden “*fahrü’l-kuzat*”⁶⁰⁹ veya “*fahrü’l-müderrisîn*”⁶¹⁰ şeklinde bahsedilen nâiblerle sıklıkla karşılaşmıştır. Bu durum görev süresini tamamlayarak bir dahaki atamasını bekleyen kadıların nâiblik yapmak suretiyle geçimlerini sağlamış oldukları bilgisini güçlendirmektedir.

Birbirinden farklı hukuki konularda mahkeme tarafından aynı nâibin keşif ile görevlendirildiği görülmüştür. Örneğin Antep mahkemesi fahrü’l-müderrisin Mevlâna Kürd İbrâhim Efendi’yi tarla sınırına tecavüz⁶¹¹ ve yaralanma⁶¹² hususlarında mahallinde keşif ile görevlendirmiştir. Aynı mahkeme mezra sınırı uyuşmazlığı⁶¹³ ve adam öldürme⁶¹⁴

Efendi ta’yin ve irsâl olunub ol dahi ... zeyl-i kitâbda mestürü’l-esâmi olan müslümanlar ile ... merkum Maksûd’un üzerine varılıb nazr olundukda ... fevt olduğu ... nâib-i merkum mahalinde tahrir idüb bade meclis-i şere gelüb mefâcir virmeğin mâ vâki’ bi’t-taleb ketebe olundu” Özel, s. 44.

⁶⁰⁹ “... iki yaşında olan sulbî oğlum Ali yine mahalle-i mezburede Degirmen hark dimekle ma’rûf harka düşüb biemrillahi teala garken vefat etmiştir. Savb-ı şer’den üzerine nâib tayin olunub vaki-i hâl keşf ve tahrir olunması matlubumdur didikde Savb-ı şer’den mevlana fahrü’l-kuzat Ahmed Efendi ibni Mustafa Efendi tayin olunub ol dahi bilfiil kasaba-i mezburede Mîrî Barut-ı siyah kârhanesi zabiti olan fahrü’l-a’yan Şâtır Mustafa Ağa ile zeyl-i vesikada mestürü’l-esâmi olan müslimîn ile üzerine varub ba’de’n-nazar ... muayene ve müşahede itdiklerinden sonra mevlana-i mezbur vaki-i hâli mahallinde ketb ve tahrir idüb ba’dehu maan zeyl-i vesikada muharrerü’l-esami olan müslimin ile meclis-i şer’de alâ vukuihî inhâ ve takrir imegin mâ hüve’l-vâki bi’t-taleb ketb olundu.” **Korkmaz** (1995) s. 206.

⁶¹⁰ “... üzerine varılıb keşf ve tahrir olunması matlubumuzdur didikde cânib-i şer’de fahrü’l-müderrisîn Resûl Efendi ve Çukadar Hüseyin Beşe ve Medine’i münevvere Vâlisi tarafından Ahmed Bey irsal olunub anlar dahi zeyl-i kitâbda mestürü’l-esâmi olan cemâ’at-i Müslimîn ile hâlike-i mezbûrenin menziline varub akd-i meclis-i şer’-i ve hâlike-i merkûmenin a’zâsına nazar eylediklerinde fi’l-hakika sol kolu ve sol bögri ve sol oylugu ol darbda muhkem kara berelü olduğunu mu’âyene ve müşâhede etdiklerinden ... helâkinde kimsenin alâka vaz’ı yokdur didiklerini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrir ba’dehu meclis-i şer’iye gelüb vukû’u üzre inhâ ve takrir etmeğin ...” **Sezer**, s. 66-67.

⁶¹¹ “... tarlamin civarında olan tarla sahibi Es-Seyyid Mahmud nâm kimesne tarlânın sınırından tecavüz idib benim tarlamin sınırından bir miktar yerini gasb ve buğdayını bölmüş üzerine varılıb ma’lumu olan müselmanlar ile sinurumuz ta’yin olunmasın taleb iderim didikde kibel-i şer’den Fahrü’l-müderrisin Mevlâna Kürd İbrâhim Efendi nâib nasb ve ta’yin olunub ol-dahi zeyl-i kitabda esâmesi mestür olan müselmânlar ile üzerine varub nazar iyledikde ...” **Güner**, s. 176-177.

⁶¹² “... Kafalı Receb İbn El-Hac Hüseyin nâm emred kendu kendusunu bıçak ile urub mehrûc iyledi üzerine varılıb keşf ve tahrir olunmasın taleb iderim didikde kibel-i şer’den Fahrü’l-müderrisin Mevlâna Kürd İbrâhim Efendi ta’yin ve irsâl olunub ol dahi ... zeyl-i kitabda mestürü’l-esâmi olan müselmânlar ile üzerine varub keşf ve nazar olundukda ...” **Güner**, s. 188-189.

⁶¹³ “... canib-i şer’den üzerine naib tayin olunub nice seneden beru mezraat ve meraset olmayan mezralar kanun üzere bana satılmış olunması ve kendu tasarrufunda olan mezralara ilhak iylediği mezraların sinuru dahi keşf ve tahrir olunub ilhak-ı hak olunması matlubumdur didikde husus-u mezkuru keşf ve tahrir için canib-i şerden fahrü’l-müderrisin Mevlâna Mehmed Efendi İbn Hüseyin Efendi irsal olunub ol-dahi ahir keradan husus-u mezbure vukufu olan bi garz müselmanlar ile üzerine varılıb akd-i meclis iylediklerinde ...” **Güner**, s. 326-327.

⁶¹⁴ “... iş bu bin altmış senesinin muharremü’l-haramının yirmi dördüncü erbaa günü kuşluk vaktinde zikr olunan menzil dahilinde lâ-büyun karındaşı olub benim zevcem olan Döndü nâm Hâtunu sol memesi altından bıçak ile urub katl iylemiştir kibel-i şer’den üzerine adam varub keşf olunub ve hâzır olan bi garz müselmanlardan dahi husus-u mezkur sual olunub tahrir olunmasın taleb iderim didikde kibel-i şer’den husus-u mezbur için fahrü’l-müderrisin Mevlâna Mehmed Efendi İbn Hüseyin irsal olunub ol-dahi zeyl-i

ile ilgili keşiflerde ise fahrü'l-müderresin Mevlâna Mehmed Efendi İbn Hüseyin Efendi'yi tayin etmiştir. Görüldüğü üzere birden fazla nâib mevcut olmasına rağmen mahkeme tarafından her bir hukuki meseleye bir nâib özgülenmemiş, her nâib birbirinden farklı hukuki meselelerde keşifte bulunabilmiştir.

Aynı olayın keşfiyle ilgili mahkemeden birden fazla nâib görevlendirilebildiği⁶¹⁵ gibi farklı mahkemelerden görevlendirilen nâibler aynı keşifte birlikte bulunabilmiştir⁶¹⁶.

Ölüm olaylarının yerinde keşfinde nâib ve beraberindeki heyet dışında bölgedeki idareci tarafından görevlendirilen bir mübaşirin de bulunduğu görülmüştür⁶¹⁷. Bölgede ölüm olayının gerçekleşmesi halinde o bölge idarecisinden keşif için mübaşir talep edilmiş olduğu gibi⁶¹⁸, bu çeşit görevliler bizzat mahkemeye başvurarak keşif talep edebilmiştir⁶¹⁹.

kitabda mesturu'l-esamisi olan müslimin ile menzil-i mezburda münkabule mezburenin üzerine varılıp muayene ve müşahede eylediklerinde ...” **Güner**, s. 343.

⁶¹⁵ “*hâlen meblag-i mezkûru mukaddema Kal'a müstâhfizlarından el-Hac Mahmud yanında muhafaza olan dokuz yüz guruşa zam olunmak matlûbumuzdur didiklerinde, cânib-i şer'den fahrü'l-müderresin Ömer Efendi ve Osman Çelebi irsal olunduklarında, anlar dahi Kal'a-i mezkûreye varub ... meblag-i mezkûru der-kese idüb kendi mühürü ile mühürleyüb ... emânet vaz' eylediklerini Mevlâna-yı mezbûr mahallinde zabt ve tahrîr ve ba'dehu meclis-i şer'e gelüb vukûu üzere inhâ ve takrîr etmeğin mâ hüve'l-vâkî bi't-taleb ketbolundu.*” **Sezer**, s. 186.

⁶¹⁶ “*Husûs-ı âtiyyü'l-beyânın istimâ' ve tahrîri için taraf-ı saltanat-ı 'aliyyeden bu fakîre ve Belvîrân kâdisına hitâben emr-i şerîf vârid olmağın ... tarafımızdan husûs-ı âtiyyü'z-zikri mahallinde istimâ' ve tahrîri için fahrü'l-kuzât Emrullah Efendi nâ'ib nasb ve ta'yîn olunup ol dahî Belvîrân kâdisı nâ'ibi Mevlânâ Mehmed Efendi ile ... 'akd-ı meclis-i şer' eylediklerinde ...*” **Yürekli Tutar**, s. 185.

⁶¹⁷ “*... Cemâzie'levvelisinin yirminci günü vakt-i 'asırda sekiz yaşında olan oğlum Halil mer'adan kendi mülküm olan siyah taya binub eve gelir iken yine Karye-i mezbure türabında Çukuryurdu nâm mevzide taydan düşüb fevd oldu üzerine varılıp keşf ve tahrir olunması matlubumdur didikde kibel-i şer'den Molla Salih Çelebi naib ta'yîn ve irsâl olunub ol dahi bi'l-fîl 'Ayıntab Sancağına mutasarruf olan umdetü'l-ümeraü'lkirâm Es-Seyyid Mehmed Beg mütesellimi olan Yusuf Ağa tarafından Abdal Beg zeyl-i kitabda esâmî-i mestur olan müselmânlar ile üzerine varub keşf ve nazar olundukda ... naib-i merkum mahlinde keşf ve tahrir idüb ve bade meclis-i şer'e gelub haber virmeğin ...*” **Güner**, s. 221; “*... sulbî oğlum Edhem işbu tarih-i kitâb Şevvalü'l-mükerreminin on yedinci sebt günü vakt-i salat-ı asırda şirb-i hamr idüp eve gelür iken sâkin olduğumuz mülk dârin kapısı önünde olduğundan olduğundan mâ'adâ sarh zimmetine mübtelâ olmağın ... fevt oldu üzerine varılıp keşf ve tahrîr olunmasın taleb iderim didikde kibel-i şer'den fahrü'l-müderresin Mevlânâ Kurd İbrahim Efendi nâib ta'yîn ve irsâl olunup ol dahi bi'l-fi'il Ayntab sancağına mutasarrıf olan umdetü'l-ümerâi'l-kirâm Mehmed Beğ mütesellimi olan fahrü'l-akrân Mahmud Ağa tarafından Ali Bey ve zeyl-i kitâbda mestürü'l-esâmî olan Müselmanlar ile üzerine varub nazar eylediklerinde ... fevt olmuş bulunmağın nâib-i merkûm mahallinde tahrîr idüp meclis-i şer'a ma'an gelüb haber vermeğin ...*” **Kartal, Mine** (2014) ‘20 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1060–1061 / M.1650-1651)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 155-156; “*... fevt olup kabl-i şer'-i şerîften üzerine varılıp keşf olunması matlûbumuzdur dediklerinde savb-ı şer'den Mevlânâ Mustafa Efendi nâib irsâl olunup oldâhi Karahisar mütesellimi olan kıdveti'l-emâsil ve'l-akrân İbrâhim hazretlerinin taraf-ı bahiri-ş-şereflerinden husûs-ı mezbûra mübaşir tayin olunan Fahrü'l-akrân Hasan agazil-i kitabda mestürü'l-esâmî olan müslimin ile mezbûr Arzıman'ın menziline varılıp müşahede eylediklerinde ...*” **Demirbağ**, s. 97-98.

⁶¹⁸ “*... taht-ı niyabetiniz olan Medîne-i Ayntâb mahallatından Kayacık nam mahalle sâkinlerinden Muaviye oğlunun oğlu su yoluna düşürüb katl olunmağın keşf olunmak için tarafımızdan mübaşir iltimas olunmağla ... Bali Ağa zîde kadrihû tayin olunmuşdur vusûlünde gerekdir ki ... muktezâ-yı şerle kibel-i şerden ve mübaşir-i mûmâ-ileyh marifetiyle maktul-i mezbûrun üzerine varılıp keşf ü tahrîr eyledikten sonra keşif hucceti mübaşirle bu cânibe irsal eylesin ki katiller kim ise şerle tefahhus olunub lazım gelen icra oluna ... Hasan kâimmakâm-ı miri miran-ı Maraş*” **İlhan**, s. 235.

Bununla birlikte keşif esnasında yerinde tespit edilen bilgiler nâib tarafından kayıt altına alınmış, mahkemeye yine nâib tarafından bildirilmiştir⁶²⁰. Taşra idarecileri olan beylerbeyi, sancak beyi ve mutasarrıfların bölgelerindeki asayişin sağlanmasından sorumlu oldukları düşünüldüğünde ölüm olaylarının neden gerçekleştiğini yerinde takip etmeleri makul görülmektedir. Nitekim idareciler tarafından keşfe gönderilen mübaşir keşif heyetine katılarak bilgi edinmiş ancak adli işlemlere müdahalede bulunmamıştır. Beylerbeyinin keşif için mübaşir görevlendirdiği kayıtlarda geçen ifadeler bu düşüncemizi doğrulamaktadır⁶²¹. Zira kayıtlara göre beylerbeyi mübaşirin keşfe katılıp ilgili sicil kaydının bir örneğini tarafına getirmesini bildirirken şeri hukuka uygun hareket edilerek gerekenin yapılmasını, hukuka aykırı davranılarak kimsenin rencide edilmemesini tembihlemiştir.

Keşif nâiblerinin keşif sırasında anlaşmazlık konusu hakkında hükme vardığı kayıtlara da rastlanılmıştır. Örneğin mahkemeye taşınan bir mülk paylaşımı konusunun yerinde görülmesi için mahkemeden nâib talep edilmiş, söz konusu nâib mahallinde paylaşımı gerçekleştirmek suretiyle uyuşmazlığa son vermiştir. Keşif sırasında nâibin

⁶¹⁹ “Bi’l-fi’il Karahisar-ı Sâhip mütesellimi olan ... İbrahim Ağa ... tarafından husûs-ı atiyü’z-zikre mübaşir tayin olunan kıdveti’l-emâsil ve’l-akrân Mustafa Ağa meclis-i hatîr-i lâzîmü’t-tevkîre gelip takrîr-i kelâm edip tarih-i kitab günü vakt-i zuhûrda İmaret Hamamı önünde tarik-i ‘âmm üzerinde Muslu bin Satılmış nâm sagır müceddeden fevt olmağla mübâşeretim hasebiyle üzerine varılıp keşf ü tahrîr olunmasını talep ederim dedikte savb-ı şer’den fahri’l-kudât nâib Mustafa Efendi irsâl olunup oldâhi zeyl-i kitabda mestürî’l-esâmi olan müslimin ile üzerine varıp nazar eylediklerinde fi’lvâki’ sagîr-i mezbûrun kasığı üzerinde eser-i cerâhati müşahede olunduğunu mevlânâ-yı mezbûr mahallinde keşf ü tahrîr badehu gelip mahkeme-i muhakkimeti’l-beyânda ala vuku-ihi (.....) vermeğin mâ-vâkı’a bi’t-talep ketbolundu ...” **Demirbağ**, s. 112.

⁶²⁰ “... kîbel-i şer’den üzerine varılıb takrîr-i tahrîr olunmak matlubumdur didikde kîbel-i şer’den Mevlâna Üveys Efendi ta’yin ve irsâl olunub ol dahi bi’l-fi’il ‘Ayıntab Sancağına ber vech-i arbalıka mutasarrıf olan emirü’l-ümeraü’l-kiram Abdülbaki Beşe mâhzarlarında mütesellim olan (silik) Ağa tarafından Mehmed Çavuş ve zeyl-i kitabda mestürî’l-esamisi olan müslimin ile Mahalle-i mezbûrede vâkı’ mezbûr Mehmedin mülkü dârında mersum Ahmedin üzerine varub nazar iylediklerinde belinde on yarası müşahede olunub mersum Ahmedden sual olundukda ... deyu ikrâr ve itirâf iylediğini naib-i merkum mahlinde tahrîr idüb bade meclis-i şer’e gelub ‘ali vukua ihbar iylediklerinde mâ vak’a bi’t-talep ketebe olundu” **Güner**, s. 257.

⁶²¹ “... taht-ı binanızda Kürt nâm karye ahalileri yine karye-i mezbûrenin sipahisinin akrabasını urub katl eylediklerin bu cânibe ilam olunmağın mektub-ı meveddet tahrîr olunub husûs-ı mezbûr şerle görülmek bâbında kıdvetü’l-emâsil ve’l-akrân ağa mübaşir tayin olunmuşdur vusûlünde gerekidir ki karye-i mezbûre ahalileri mezbûrî katl eyledikleri vaki ise kîbel-i şerden mübaşir-i merkum marifetiyle maktul-i mezbûrun üzerine varılıb keşf ü tahrîr ve suret-i sicilini mübaşir ile bu cânibine irsal eylesiz muktezâ-yı şerle tefahhus olunub lasım gelen icra oluna husûs-ı mezbûrda hilaf-ı şer-i şerîf bir ferde rencide olunduğuna cevaz göstermeyesiz baki fazilet dayım bad. Hasan kâim-makâm mir-i miran-ı Maraş”; “...taht-ı niyabetinizde Medîne-i Ayntâb mahallatından Kızılca Mahallesinde ... nam emred mecruhan maktul ol dahi bu cânibe ilam olunub keşf ü tahrîr olunması lazım geldiği eelden mektub ve dad-ı tahrîr olunub fahrü’l-emâsil ve’l-akran Mehmed Ağa zîde kadrühü mübaşir tayin olunmuşdur vusûlünde gerekidir ki husûs-ı mezkûre bu cânibe ilam olunduğı üzre ise maktul-i mezbûrun üzerine taraf-ı şerden mübaşir-i mûmâileyh marifetiyle varılıb keşf olundukdan sonra suret-i sicilini mübaşir-i merkum ile bu tarafa irsal eylesiz ki katilleri kim ise şerle tefahhus olunub icra ve ihkak oluna ... Hasan kâim-makâm mir-i miran-ı Maraş” **İlhan**, s. 229.

yanında konu hakkında bilgi sahibi olan bir heyet de bulunmuştur⁶²². Buna benzer kayıtları çoğaltmak mümkündür⁶²³. Miras paylaşırma işlemleri de mahallinde nâibler tarafından yapılabilmektedir⁶²⁴. Dolayısıyla keşif nâibleri mahallinde keşif suretiyle davalarda hüküm kurabilmiş, miras paylaşırabilmiştir.

⁶²² “... Mehmed bin Oğlan Fakîh ve anası Ayşe binti Ali ile karındaşı Hüseyin bin Oğlan Fakîh ve erkâb-ı ümenası olan Hörü binti Mehmed aralarında vâki' olan ... evlerin taksim olmasının nâib göndersün ehl-i hayyîz-i cem' alub zikr olan evlerin şark canibinden bir ev ve havl bir (ay) kapusu kurbunda yeründen doğru nişan olan yere değin mezkûr Hüseyin ve anası Hörü'ye ve cânib-i şarkında vâki' olan bir ev kıta' ve mukata'asıyla mezkûrân Ayşe'ye ve oğlu Mehmed'e virilub kat'-i dava ve fasl-ı husûmete hüküm olunub sebt-i sicil olundu ...” **Karagöz, Senem** (2012) ‘1 No’lu Ayıntab Şer’iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 374.

⁶²³ “... tarlamin civarında olan tarla sahibi Es-Seyyid Mahmud nâm kimesne tarlanın sınırından tecavüz idib benim ... üzerine varilub ma'lumu olan müselmanlar ile sınırumuz ta'yin olunmasın taleb iderim didikde kibel-i şer'den Fahrü'l-müderresin Mevlâna Kürd İbrâhim Efendi nâib nasb ve ta'yin olunub ol-dahi zeyl-i kitabda esâmesi mestûr olan müselmânlar ile üzerine varub nazar iyledikde ... kadimi olan sınırına müselmânlar şehâdet ve âhyâr iyledikleri üzere sınır taşları dikilub mezbûr Abdûlbakinin sınırundan âhz iylediği sab mikdar kendune red için tenbiye birle mâ vak'a bi't-taleb ketebe olundu” **Güner**, s. 176-177; “... Filvaki mezbûr Ebûbekir Efendi münâza'unfih olan tarlanın üzerine nâib gelüb Kaşlıgöl'den Mezcumlara giden tarik içinde olan Yerlü Kızıtaş'ın doğrusuna dört taş diküb sunûr tayin eylediği mahal bu mahaldir ve taşlar bu taşlardır. Ol vakit nasbolunduğu mahalden âhar yere naklolunmamışdır deyü tayin edüb şahâdet-i şer'iyye eylediklerinde zikrolunan sunûr, minvâl-i meşrûh üzere ikbâ olunub, mücebi ile hüküm birle bu hûruf alâ mâ hüve'l-mukırrûn bittaleb ketbolundu.” **Ertürk, Mustafa** (1994) ‘Kayseri'nin 13 Numaralı Şer'iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 55-56.

⁶²⁴ “Husus-u âti'l-Beyanı mahlinde tahrir ve beynlerinde taksim olunması iltimas olunmağın kitab-ı mahal Elbiyandan Mevlâna Mustafa Efendi tayin ve irsal olunub ol-dahi zeyl-i kitabda mestur'l-esamisi olan Müselmanlar ile ... Boyacı Mehmed nâm kimesnenin mülk-ü menziline varub akd-i meclis idüb ...yüz altmış kıymet tahmin olunub vesair tecemmülathanesi ve bağı ve cevz escarı nakid ve katmer defter ve her birine kıymet tayin olunub ceman üç yüz otuz yedi aded esedi gurusu olub yedi gurusu tekfin ve temhirine ve kırk gurusu ...ihrac olundukda iki yüz doksan gurusu baki kalmağın meclis-i mezburede meblağ-ı mezkurdan semen-i otuz sekiz gurusu zevcesi mezbure Meryem Hâtuna ve ...kırk sekiz gurusu dan rib-ı ...validesi Ayşeye ve altmış altı gurusu sagire-i merkume kızı Ayşeye ve yüz otuz iki gurusu sagir-i merkum oğlu Kürd Mehmedin hissesine isabet idüb mersum Kürd Mehmed dahi fevt oldukda hissesi olan yüz otuz iki gurusu dan sülüsü kırk üç gurusu validesi mezbure Meryem Hâtuna ve altmış altı gurusu hemşiresi sagire-i mezbure Ayşeye ve baki kalan yirmi dört gurusu babasının emmisi oğlunun oğlu Kaya Bin Cafere isabet itmegin mezbure Meryem zevcinden ve oğlu Kürd Mehmedden kenduye isabet iden hissesi seksen bir gurusu bi't-tamam âhz ve kabz idüb ve validesi Ayşe hissesi olan kırk sekiz gurusu dan rib'ı takas âhz idüb yirmi dört gurusu sagire-i merkume Ayşeye vasisi olan merkum Kayaya menzil-i mezbure sagire-i merkume Ayşe için âhz olunmak ...ile teslim idüb mezbure Kaya dahi vesâyeten birbirleri rızası ile dâr-ı mezkuru sagire-i merkumeye âhz idüb ve kendu dahi yirmi dört gurusu hissesini âhz idüb husus-u mezkurdan birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ve iskat iylediklerinde naib-i merkum mahlinde tahrir idüb meclis-i şer'e gelub ali vukua haber virmeğın mâ vak'a bi't-taleb ketebe olundu.” **Güner**, s. 360-361; “Husus-ı âti'z-zikri mahallinde tahrîr için kibel-i şer'iden âdem taleb olundukda savb-i şer'iden bu fakir irsâl olunub zeyl-i kitâbda mestûrû'l-esâmi olan müslümânlar ile mahmiye-i Konya ... varub akd-i meclis olundukda mahalle-i mezbûre sâkinlerinden iken bundan akdem vefât eden Hâcî Hâlîfe bin (boş) nâm kimesnenin muhallefâtından olub yine mahalle-i mezbûre'de vâki ... menzile ve menzil-i mezbûre muttasıl eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi müstemil olan bahçeye hâlen vâzî'ü'lyed olan müteveffâ-i mezbûr Hâcî Hâlîfe'nin zevce-i metrûkesi Huri bint-i Memî nâm hatun mahzar-ı kazâda müteveffâ-yı mezbûrun sulbîye kebîr kızları Asiye ve 'Âişe ve Fâtıma nâm hatunlar mahzarlarında takrîr-i kelâm idüb zevcem müteveffâ-yı mezbûr Hâcî Hâlîfe vefât ettikde menzil-i mahdûd-ı merkûm irs-i şer'î ile merkûmat Asiye ve 'Âişe ve Fâtıma'ya ve bana intikâl idüb ... mâ-beynimizde taksîm ve her birimizin hissesini ta'yin olunması matlûbumuzdur demeğın zikr olunan bi-garaz müslümânlar ile menzil-i merkûm taksîm olundukda ... her birleri kendülere isâbet iden hisselerini rızaları ile alub kabûl ittiğinde ... rızâmız ile bitarîki's- sulh alub kabûl ... da'vâ ve nizâ'ımız olursa lede'l-hükkâm mesmu'a ve makkûle olmaya didiklerinde her biri âharı tasdik idüb taleben kayd olundu ...” **Doğan, Nurullah** (2018) ‘1629-1631 Tarihleri Arasında Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (22 Numaralı Konya Şer'iye Siciline Göre), (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 494-495; “... tevzi' ve taksîmi için

Mahkemeye intikal eden hukuki ve cezai pek çok dava ve konuda keşif nâibleri keşifte bulunmuş olup çalışmanın muhtelif başlıklarında bu konuda çok sayıda örneğe yer verilmiş olduğundan burada daha fazla ayrıntıya girilmemiştir. Bununla birlikte bir benzerine rastlamadığımız ve konusunun oldukça ilginç olmasıyla dikkat çekici bir keşif örneği burada zikredilmelidir⁶²⁵. Olayda Edirne yöresi halkı Müslüman mezarlarından birinde cadılık alametlerinin olduğu ve bu durumdan korkuya düştüklerini mahkemeye bildirmiş, mahkeme ise mezarda cadılık alametlerinin olup olmadığının tespiti için nâib görevlendirmiştir. Nâib beraberinde dört kadın ile birlikte mezarlığa gitmiş ve anlaşılan o ki cesetin mezardan görünen azalarını incelemiştir. Zira kayıtta, ölümün üç ay önce gerçekleşmesine rağmen cesedin bozulmadığından bahsedilmiş, yine cesedin renginin kızıla dönmesi de cadılık alametlerinden kabul edilmiştir. Dolayısıyla keşif nâibleri cadılık alametleriyle ilgili mezarlık keşfi de dahil olmak üzere çok farklı hususların tespiti için keşifle görevlendirilebilmiştir.

Sonuç itibarıyla keşif nâibi mahkeme dışında bir kişi, eşya veya vakanın incelenmesi gerektiğinde mahalline giderek incelemelerde bulunmuş nâiblerdir. Söz konusu nâibler her defasında keşif nâibi şeklinde anılmayıp yalnızca nâib şeklinde veya yalnızca isimleriyle anılabilmiştir. Bu bakımdan keşif nâiblerinin yalnızca bu işlerle sınırlı kalmadığı, nâiblerin keşif ile görevlendirilmeleri halinde keşif nâibi ifadesinin kullanıldığı

Mevlânâ ‘Ömer Efendi’yi taraf-ı şer’den nâ’ib alup her birinin üzerine varup mahallinde bi’l-farizati’ş-şer’iye beynimizde tevzî’ ve taksîm idüp her birimizin hissesine isâbet ideni mevlânâ-yı mezbûr tahrîr ve defter idüp cümlemiz kabûl ve kabz idüp taksîm-i mezbûra râzî olup min ba’d da’vâ ve nizâ’ımız ve hak ve ‘alâkamız kalmadı deyu husûs-ı mezbûrdan ehâdihümâ âharın zimmetini ibrâ itmeğin mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu ...” **Küçük**, s. 89; “Husûs-i ‘âtî’l-beyânın mahalinde istima’ ve tahrîr-i iltimâs olunmağın savb-ı şer’ayyet-i şerîfeden Mevlana Osman Efendi Naib-i irsâl olunub ol dahi zeyl-i vesikada muharreü’l-esâmi olan müslüman ile ... Fatma binti Mehmed nâm hatunun mahalle-i mezbûrede vaki’ menziline varub ‘akd meclis-i şer’a eyledikte ... zevcesi olub mağlûç ? olmağla meclis-i şer’a husurî müte’addid olan el-Hâc Yusuf bin Abdullah nâm kimesne müteveffât-ı mezbûrenin sadriye kebire kızı işbû sahibetü’l-kitâb Rabia binti Hıdır nâm hatun muvâcehesinde ikrâr-ı tam ve takrîr-i kelâm idüb zevcem müteveffât-ı mezbûrenin muhallefâtının rabi’ bana ve selase-i erba’i farzen ve reddin ikrâz-ı mezbûre Rabia’ya isâbet itmeniz bu mevâcib defter-i kassam müteveffât-ı mezbûrenin muhallefâtından bana isâbet ve intikâl iden üç bin dokuz yüz on dört akça hissesini şer’iyyeme mezbûre Rabia hatun yedinden bi’t-tamam ve’l-kemâl ahz ve kabz eyledim ba’de’l-yevm müteveffât-ı mezbûrenin menziline vesair muhallefâtından alakam ve müdahalem yokdur müteveffât-ı mezbûrenin muhallefâtına müte’allika da’vadan mezbûre Rabia’nın zimmetini ibrâ ve iskât eyledüm deyü geni Mevlana mezbûr muhalifden tahrîr ve ba’de sabit olan Mehmed Çelebi bin Sahrab ile meclis-i şer’a gelüb âlâ vuku’a inhâ ve takrîr etmeniz mâ vak’a bi’t-taleb ketb olundu” **Yıldırım** (2017) s. 213-214.

⁶²⁵ “... Edirne’de El-hac Sarraf Mahallesi ahalisi meclis-i şer’e varup, ‘mahalle-i mezbure kurbünde vaki mekabir-i müsliminde üç ay mukaddem vefat eden Cennet nam hatunun kabrinde cadü alayimi zuhûr edüp cümlemize vehm arız olmuşdur’ deyü iştika ve taraf-ı şer’den naib tayin olundukda, mezbûrenin kabri üzerine varilup, dört nefer hatun müteveffât-ı mezbûrenin azasına nazar etdiklerinde, ‘fil-vaki cesedi münefih olmamış ve levni dahi humret ile mütegayyir olduğu muhakkak ve evsaf-ı mezbûre cadu alayimidir’ deyü ihbar olunmağla kabir-i mezbureyi açup def-i vahşet için ne vechile defî mutad ise ahall-i mahallenin vahimeleri definde ihtimam eyleyesiz.” Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704) (2000) Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK Yayınları, s. 146.

söylenbilir. Bu nâibler arasında kadı ve müderrislerin sıklıkla yer almış olması atama bekleyen ulemanın nâiblik yaparak geçimlerini sağladığı bilgisini kuvvetlendirmektedir. Aynı mahkemede birden fazla keşif nâibi bulunabilmiş, bu nâibler belli konulardaki keşiflere gitmek üzere sınıflandırılmamıştır. Aynı olayla ilgili aynı mahkemeden birden fazla keşif nâibi görevlendirilebildiği gibi farklı mahkemelerden gönderilen nâibler aynı keşifte birlikte bulunabilmiştir. Ölüm olaylarındaki keşiflerde keşif nâibi ile birlikte olan heyete bölgenin idarecisinin görevlendirdiği bir kimse de katılabilmektedir. Ancak bu kimse adli iş ve işlemlere müdahalede bulunmamış, keşif neticesini mahkemeye keşif nâibi bildirmiştir. Nâibler mahallinde keşif suretiyle davalarda hüküm kurabilmiş, miras paylaşırabilmiştir. Keşif nâibleri hukuki ve cezai çeşitli dava ve konularda keşfe çıkmış, bu keşifler arasında cadılık alametleri ile ilgili mezarlıkta ceset incelemesi dahi mevcut olmuştur.

5.1.2.4. Tezkiye Nâibi

Tezkiye, İslam hukukunda şahitler hakkında yapılan güvenilirlik soruşturmasını ifade etmek için kullanılmıştır⁶²⁶. İslam hukukuna göre şahitlerin tezkiyesi ile nâiblerin de görevlendirilebileceği kabul edilmiştir. Şafii hukukçu İbn Ebü'd-Dem'in bu konuda görüşü mevcut olup buna göre eyalet kadıları çevre vilayetlere genel yetkili nâib atayabileceği gibi yalnızca şahitleri tezkiye etme yetkisi ile sınırlı şekilde yetkilendirilmiş nâibler de atayabilir. Bu bağlamda Abbasi döneminde eyalet hakimleri, görevi yalnızca şahitlerin tezkiyesi ile sınırlı olan nâibler tayin etmiştir⁶²⁷. İslam hukukunun uygulandığı Osmanlı öncesi Müslüman devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de nâibler tezkiye işleriyle görevlendirilebilmiştir. Bu şekilde görevlendirilen nâibler için kanunda ve şer'îye sicillerinde “tezkiye nâibi” ifadesi kullanılmıştır.

Osmanlı'da tezkiye nâiblerinin tezkiye işi ile görevlendirildiğine dair hükümlere Tanzimat sonrası dönemde rastlanılmaktadır. İlk olarak 1866 tarihli bir fermanla tezkiye nâibinden bahsedildiği görülmüştür⁶²⁸. Ferman, yalnızca aleni tezkiye yapıp gizli

⁶²⁶ Bayındır, s. 107.

⁶²⁷ Çavuşoğlu, s. 69-70.

⁶²⁸ “Sûret-i ferman-i âlî, ... bir müddetten berû şühûdun surren tezkiyesi iğmâz ve müsâmaha olunarak yalnız alenen tezkiye ile iktifâ kılınmakda ... ba'zı hukûk-i i'bâdın zâyi' olması ihtimâlâtından görünmeğin hâl-i mezkûrlere islâhı zımnında ba'de-mâ esnâ-yı mürâfa'a ve istimâ'-ı şühûdde hükkâm-ı şer'î taraflarından tedkikât-ı lâzime bilâ-kusûr icrâ olunarak tezkiye-i âyine ile iktifâ olunmayub evvel emirde ketebe-i fikhiyyeden bast ve beyân olunduğu vecihle örf-i fukâhâda masture ta'bir olunarak varakaya müdde'î ve müdde'î aleyhin isimleri ve iddiâ olunan şey'i ile şühûdun isim ve şöhreti ve san'atları ve şekl ve mahalleri ve babaları ve dedeleri isimleri tahrîr varaka-i mezkûreyi zarf derûnuna vaz' ile üzeri mühür olunduktan

tezkiyenin terk edildiğinden ve bunun zararlı sonuçlarından bahsetmiş, gizli ve aleni tezkiyenin yapılması gerektiğini bildirmiştir. Ferman aynı zamanda her iki tezkiye türünün nasıl yapılacağını ayrıntısıyla düzenlemiş olup aleni tezkiye işleminde tezkiye nâibinin rolünden bahsetmiştir. Buna göre gizli tezkiye yapıldıktan sonra mesturede şahitlerin adil kimseler oldukları yazılmış ise şahitlerin mahallinde aleni tezkiyesine geçilecektir. Bunun için davanın tarafları ve şahitler tezkiye nâibi ile birlikte müzekkilerin bulunduğu yere gidecektir. Dolayısıyla tezkiye nâibi mahallinde gerçekleştirilecek aleni tezkiyede rol almıştır.

Osmanlı Devleti mevzuatı incelendiğinde tezkiye nâibi hakkındaki bir diğer düzenlemenin Mecelle’de alenen tezkiyeyi düzenleyen maddede yer aldığı görülmektedir⁶²⁹. Maddeye göre şahitlerin alenen tezkiyesi iki şekilde yapılabilir. Bunlardan ilki, mahkemede tarafların hazır bulunduğu halde müzekkilerin mahkemeye gelmesiyle yapılan tezkiyedir. İkincisi ise tarafların ve şahitlerin tezkiye nâibi ile birlikte müzekkilerin bulunduğu yere giderek yapılan tezkiyedir. Mecelle’deki bu hüküm 1866 tarihli femandaki hükümler ile oldukça benzerdir.

Mahkeme dışında yapılacak yargılamaya yardımcı bu işlemin tezkiye nâibi ile yapıldığını gösterir şer’iye sicil kayıtları da Tanzimat sonrası dönemde geçmektedir. Buna vereceğimiz örneklerden ilki Samsun’a aittir. 1867 tarihli bu kayıtta veraset iddiası hakkında şahitlik yapan kimselerin tezkiyesinde tezkiye nâibi rol almıştır⁶³⁰. Buna göre veraset iddiasında bulunan kişinin gerçekten de müteveffanın varisi olduğuna dair şahitlik

sonra müzekkî intihâb olunan kimesnelere hâkim tarafından ba‘de‘l-irsâl müzekkîler mestûreyi beynlerinde feth ve kırâat idüb içinde isimleri muharrer olan şâhidler âdiller ise isimleri tahtına makbûlî‘ş-şahâde deyû tahrîr ve âdil değiller ise gayr-i ‘adil deyû terkîm ve imzâ eyleyerek mastûreyi isâl eden ademi ve âher kimesneyi mazmûnuna vâkıf itmeksizin üzerini bi’t-temhir hâkime i‘âde idüb ‘adl ve makbûlî‘ş-şehâde oldukları muharrer ise mertebe-i sâniyeden müterâfi‘ân berâber oldukları hâlde şâhidler tezkiye nâibine terfîkân mahallerinde ‘alenen tezkiye olunmaları ve gayr-i ‘adil murakkam bulunanların şahâdetleri makbûl olmayub müdde‘iden âher şâhid taleb olunması ...” Esiroğlu, s. 288-289.

⁶²⁹ **Berki** (1978) s. 386.

⁶³⁰ “...biz bu husus üzre özle şâhidleriz ve şehâdet dahi ideriz deyû her bir ... eyledikleri şehâdetleriyle tezkiye nâibi Ahmed Efendi ibni el-Hâc Mustafa terfîkan mahâlle-i mezbûreye irsâl olunup cevâba rü‘yet iden bir kıta‘a mestûre ve memhûre varakasında mukayyed bulunan şahidân mezbûranın isimleri zeyllerine adları ve makbûl-i şehâde idükleri imza iden mahâlle-i mezbûre ahâlîsinden Muhammed Ağa ibni Salih ve ... ve Abdulkadir bin Mustafa nâm kimesnelerin sırren ve nâib-i mumâileyhi ceridesinde isimleri muharrer Karaaili oğlu Mustafa bin Muhammed ... ve Yakub bin Ahmed nâm kimesnelerin alenen eyledikleri tezkiyeleriyle ‘inde‘ş-şer‘i‘l enverde zâhîr ve mutahakkık ve şehâdetleri hâiz kabûl vakia olmağın mücibince...” **Yazıcı**, s. 96. Aynı hususa ilişkin bir başka örnek Seydişehir’de 1872 tarihinde gerçekleşmiştir: “... müteveffiyi-i mezbûrenin merkûm Mehmed Şâkir’dan bi‘l-verâse taleb iderum diye bade‘l-davâ ol dahi cevâbında verâset müddeasını inkâr itmekle müddei mumâ ileyh Murâd Efendi ber vech-i verâset müddeası evvelen bâ varaka-i mastûre sübût olduğu imâm ve Muhtârandan sırren ve badehu müterâfian berâberinde tezkiye nâibine terfîkan alenen lede‘t-tezkiye adl ve makbûlîş-şehâde idükleri ihbâr olunan Hâfiz Mehmed ibni Hasan bin Abdulkadir ve Mehmed ibni Mustafâ bin el-Hâcc Mehmed nâm kimesneler bi‘l-müvâcehe ihbâr ve alenen tasdik itmekğın mücebince ...” **Akdaş**, s. 263-264.

edenler tezkiye nâibi ile birlikte mahallinde önce gizli sonrasında aleni tezkiye edilmiş ve şahadetleri mahkemece uygun bulunmuştur. Bu da uygulamada tezkiye nâibinin yalnızca aleni tezkiyede değil gizli tezkiyede de rol almış olduğunu göstermektedir. Bu hususa işaret eden başka örnekler de mevcuttur⁶³¹. İlgili kayıta gizli tezkiye evrakı olan mesturenin ilgili müzekkilere tezkiye nâibi ile gönderildiği açıkça görülmektedir.

Yukarıda yer vermiş olduğumuz örnek tezkiye nâibinin ceza yargılamasında şahitlik edenlerin tezkiyesinde rol almış olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Bu hususa dair 1869 tarihli bir başka kayıta adam öldürdüğü iddia edilen kişinin maktulü silah ile vurduğu ve maktulün söz konusu cerh sebebiyle vefat etmiş olduğu şahitler tarafından ifade edilmiş, şahitlerin tezkiyesi ile tezkiye nâibi görevlendirilmiştir. Tezkiye nâibi, açık tezkiyenin gerçekleştirilmesi için şahitler ile birlikte müzekkilerin bulunduğu yere gitmiş; gizli ve açık yapılan tezkiyelerin neticesinde şahitlerin güvenilir olduğunu mahkemeye bildirmiştir⁶³². Dolayısıyla tezkiye nâibleri yalnızca hukuk davalarında değil ceza davalarında da şahitlerin tezkiyesinde görev alabilmiştir.

Aynı mahkeme tarafından bakılan bir başka ceza davasında yine şahitlerin tezkiyesi gerekmiş, bu kez bir başka kişi tezkiye nâibi olarak görevlendirilmiştir⁶³³. Bu bakımdan

⁶³¹ “... Abdurrahman’ın katl-i mutlak ikrârına şahidiz ve şahadet dahi ideriz diyü her biri ... eda-yı şahadet-i şer’iyye ettiklerinde bu babda şahidun-ı merkumuna müzekki intihab olunan ... nam kimesnelere tezkiye naibi Hasan Efendi ba varaka-i mesture-i memhure bi’l-irsal mütarekkibün-ı merkûmun taraflarından isimleri zeyline udul ve makbulü’ş-şehadedir diyü tahrir ve imza ve temhir olunarak iade olunup ol vechile tezkiye-i serfiyeleri ba’de’l-icra alenen dahi tezkiye olunduklarında adaletleri zahir ve nümayan olmağın mücibiyle ba’de’l-hüküm bu surette kâtil-i mezbur Abdurrahman’ın katl-i mutlak ikrarı sabit olmağla ...” **Tekin, Nursen** (2016) ‘228 Numaralı Urfa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1288-1289 \M.1871-1872) (Cilt 1), (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 432-434

⁶³² “...Ali bin Ahmed bin ‘Abdullahın sol memesi üzerinden amden tabanca kurşunu ile darb ve cerh eyledim. Deyu ... merkûm Ali ... vefat eylediğine bizler bu hususlara bu vecihle şahidleriz ve şahadet dahi ederiz. Deyu her biri müttefikân el-lafz ve’l-ma’na bi’lvahide ber-nehc-işer’i şahadet-i şer’iye eylediklerinde keyfiyet tezkiyeleri ba varakai mesture ve memhure tezkiye naibi Muhammed Efendiye teslimen gelende müzekki intihab kaza-i mezbûre tabi’ Göklü karyesinden Muhammed bin Bazu ve Mustafa bin Cum’a kahyalar ile üç karındaşımdan İmam molla Yakub bin Ahmed ve Yusuf kahya bin Alo ve Bazur karyesi muhtarı Yusuf bin Rıdvan taraflarına ba irsal-i tezkiye merkûmun taraflarından makbul eş-şehade idükleri sırren zeyl-i mesture tahriren imza ve temhir olunub tezkiye-i aliyelerini dahi naib mumaileyh ahali-yi saire canibinden bi’l-icra i’ade kılınan mesture mezkûreye tevakkuf eylediğinden şahadetleri makbul olmağın mucebiyle katil merkûm Mustafanın müvekkil merkûm asemm Muhammedin vechi üzerine kisasına hüküm olunduğu tescil...” **Çoban**, s. 313-315.

⁶³³ “...cümlesi bi’l-ittifak...biğayri hak ‘amden cerh ...ile darb ve cerh ve kara yere edüb mezbûr Mustafa ...üç gün mürurunda cerh-i mezkûrdan müteessiren fevt oldu. Bizler bu hususu bu vech üzere şahidiz ve şahadet dahi ederiz. Deyu her biri ... şahadet-i şer’iye eylediklerinde keyfiyet tezkiyeleri ba varaka-i mesture muharrireten tezkiye naibi Mahmud Efendiye teslimen mahallinde müzekki intihab olunan ... mahmud bin Seydi ve diğer ... müzekkiyun merkûmun taraflarından makbul eş-şehade idükleri sırren ve zeyl-i mesture tahrir imza ve temhir olunub tezkiye-i Aliyelerini dahi naib mumaileyh ahali-i saire cabından bi’l-icra i’ade kılınan mesture mezkûreye tevafuk eylediğinden şahadetleri makbul olmağın ...” **Çoban**, s. 323-325. Aynı mahkemeden görevlendirilen bir başka tezkiye nâibi için bakınız: “... nam kimesneler bi’l-muvacehe ber-nehc-işer’i isbat etmegin keyfiyet tezkiyeleri ba varaka-i mesture ve memhure mahallinde tezkiye naibi Hacı

aynı mahkemede birden fazla kişinin tezkiye nâibi olarak görevlendirilebilmiş olduğu söylenebilir.

Bir başka şer'îye sicili kaydı ise tezkiye nâiblerinin yalnızca tezkiye işiyle görevlendirilmemiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir⁶³⁴. Kayıta geçen uyuşmazlıkla ilgili keşfe çıkması için mahkemeden tezkiye nâibi görevlendirilmiştir. Tezkiye nâibi beraberinde bulunan kişilerle keşfi gerçekleştirmiş ancak şahit dinlenmesi ve şahitlerin tezkiyesi gibi bir işlem yapılmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı uygulamasında şer'îye mahkemeleri tezkiye nâibi olarak görevlendirmiş oldukları kimseleri mahkeme dışında yapılması gereken yargılamaya yardımcı başka işlerde de görevlendirebilmiş; yani tezkiye nâibi yalnızca tezkiye işiyle sınırlandırılmamıştır.

Sonuç olarak Osmanlı uygulamasında şahitlerin tezkiyesi ile görevlendirilen tezkiye nâibleri bulunmuştur. Şahitlerin tezkiyesi ile ilgili 1866 tarihli bir fermanla tezkiye nâibi ifadesi yer almış olup aynı husus Mecelle'de de düzenlenmiştir. Tezkiye nâibine rastlanılan kayıtlar da Tanzimat sonrası döneme ait olmuştur. Bu noktadan hareketle klasik dönemde nâiblerin tezkiye işiyle görevlendirilmemiş oldukları sonucuna varılmamalıdır. Zira klasik dönemde mahkeme dışında icra edilmesi gereken işleri sıklıkla nâibler yerine getirmiştir⁶³⁵. Tanzimat düzenlemelerinde bu nâiblerin artık “tezkiye nâibi” şeklinde ifade edilmeye başlanmış olması bu sonucu doğurmuş olmalıdır. Osmanlı mevzuatında tezkiye nâiblerinin yalnızca mahallinde gerçekleştirilen aleni tezkiyede adı geçmişse de uygulamada gizli tezkiye için mesturenin gönderilmesinde de tezkiye nâiblerinin rol aldığı görülmüştür. Tezkiye nâibleri hukuk davalarında olduğu gibi ceza davalarında da şahitlik yapan kimselerin tezkiyesinde görev alabilmiştir. Aynı mahkemede birden fazla nâibin tezkiye nâibi olarak görev alması mümkün olmuştur. Tezkiye nâibinin keşfe gittiğine dair

Halil Efendiye teslimen müzekki intihab olunan Mervedur ve Tersu ve Bendu taraflarına bi'l-irsal müzekkiyun merkûmun taraflarından makbul eş-şehade idükleri zeyl-i mesture tahrir ve imza ve temhir olunub naib merkûm ahali-yi saire canibinden dahi tezkiye-i Aliyelerini bi'l-icra i'âde kılınan mesture mezkûreye tavakkuf eylediğinden şahadetleri makbul olmağın mucebiyle ...” **Çoban**, s. 325-326.

⁶³⁴ “Zikri ati hususi mahallinde keşf ve muayeneye taraf-ı şer'den mürsel ümenadan tezkiye nâibi muhzir Hasan Efendi ve haftiye müfettişi Mustafa Efendi ve mi'mar halfelerinden Derviş ... ve sair ebniyeye arıfan olan kesen ... hanesine varub 'akd-i meclis-i şer'i'âli etdiklerinde ... dedikleri üzerine ba'de'l-keşf ve'l-mu'âyene divar-ı mezkur Muhammed Bakır'ın olub ve 'arsa-i haliye dahi bir kimesnenin mülki olmayub ancak hakk-ı mururları olduğunu me'muran mumaileyhima ile halifetan-ı merkuman 'ala vuku'a taraf-ı şer'a inha ve takrir etmeleri üzerine müdde'i 'aleyh merkum Hüseyin divar-ı mezbur ile 'arsa-i mezbureden kefi yedine tenbih olunduğu. Tescil ve huzur-i âlilerine 'arz ve i'lam olundu.” **Atmaca**, s. 60.

⁶³⁵ Klasik dönem sicil kayıtlarında tezkiye işleri mevcut olup hangi memur eliyle gerçekleştirildiği açıkça ifade edilmemiştir: “... şahidân-ı mezbûrân ... tezkiye olduklarında...” **Daştan**, 72-73; “... edâ-i şehâdet-i şer'iyye itdiklerinde ba'de't-ta'dil ve't-tezkiye mezbûrânın şehâdetleri makbûle olmağın ...” **Güngör**, s. 51; “... ledi't-tezkiye adâletleri zâhir olan ... nâm kimesneler şehâdetleriyle vech-i şer'i üzere isbât etmekle ...” **Muzaffarova**, s. 36-37.

rastladığımız şer'îye sicili ise bu nâiblerin yalnızca tezkiye işine özgülenmemiş olduğunu göstermektedir.

5.1.2.5. Seyyar Nâib

Seyyar nâib, Osmanlı şer'îye sicillerinde nadir de olsa rastlamış olduğumuz bir diğer nâib türüdür. Sözünü ettiğimiz şer'îye sicillerinde miras taksimi ile görevlendirilen nâibler seyyar nâib şeklinde anılmıştır. Seyyar nâibe rastladığımız bu kayıtlar Tanzimat sonrası döneme ait olup Konya ve Afyonkarahisar'a ait şer'îye sicillerinde yer almaktadır.

Seyyar nâibin yer aldığı kayıtlardan vereceğimiz ilk örnek 1887 tarihli bir kayıttır⁶³⁶. Buna göre vefat eden kişinin varisleri olarak eşi ile dört çocuğu kalmış, eş mirasın taksimini talep etmiştir. Taksim, İç nahiyesi seyyar nâibi tarafından gerçekleştirilmiş ve bir defter halinde mahkemeye sunulmuştur. Mahkeme ise defterdeki taksimi mirasçılar arasında gerçekleştirmiş ve miras paylaşırma işlemini kayıtlarına işlemiştir. Aynı mahkemede seyyar nâib tarafından yapılan bir başka miras paylaşırma işlemi de benzer şekilde olmuş; seyyar nâibin yaptığı paylaşım bir defter halinde mahkemeye sunulmuş ve mahkeme paylaşırma işlemini kayıtlarına almıştır⁶³⁷. Dolayısıyla seyyar nâib mirasın nasıl paylaşılacağını yani payları hesaplama işlemini gerçekleştirmiştir.

Konya şer'îye sicillerinde 20. yüzyılın başlarına ait kayıtlarda da seyyar nâibler tarafından yapılan miras taksimleri yer almıştır. Bu kayıtlar arasında rastladığımız bir mürasele, seyyar nâibin civardaki köylerde gerekli miras taksimlerini gerçekleştirmek

⁶³⁶ "... bundan akdem vafât eden Hasan bin Mehmed bin Abdullah'ın veraseti zevce-i menkuha-i metrukesi Zeyneb bint-i Abdullah ve sulbiye sagira kızı Hadice ve sulbiye kebira kızı Fatma ve sulbi kebir oğlu Mehmed ve sulbi sagir oğlu Memiş'e münhasıra olduğu i'ndeş-şer'ül enver zâhir ve mütehakkık olunduktan sonra ... taleb ve marifetleriyle İç nahiyesi seyyar nâ'ibi El-Hac Hasan Efendi ibn'l-hac Süleyman'ın tahrîr ve sim-i mecidi yirmi kuruş hesabıyla bey' ve beynel- verese tevzî ve taksim ve gassamı tanzim olunmak üzere tarafımıza verilmiş olduğu defter mucibince müteveffâ-yı mezbûrûn terekesi defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur ... Verese-i kibar-ı mezbûrûndan her biri hisse-i irsiyelerini ahz ü kabz eyledikleri ve sagirân-ı mezbûrân Hadice ve Memiş'in hisse-i irsiyeleri olan dört bin iki yüz kırk dört kuruş on paraları vâlideleri mezbûre Zeyneb'e bâ-kefâlen idâne olunduğu vuku bulan ikrârlarını İç nahiyesi nâ'ibi El-Hac Hasan Efendi bu mahale şerh verildi." **Siligül, Mehtap** (2007) 'Karahisar-ı Sahip Sancağı'nın 615 No'lu Şer'îye Sicili (Transkrisyon)', (Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 203-204.

⁶³⁷ "... bundan akdem vefât eden Ali bin Halil'in veraseti zevce-i menkuha-i metrukesi Hanım bint-i Osman ile sulbi sagir oğlu Halil'e münhasıra olduğu i'ndeş-şer'ül enver zâhir ve mütehakkık olunduktan sonra ... taleb ve marifetleriyle İç nahiyesi seyyar nâibi El-Hac Hasan Efendi'nin tahrîr ve kassamı tanzim olunmak üzere tarafımıza verilmiş olduğu defter mucibince tahrîr ve sim-i mecidi yirmi kuruş hesabıyla bey' ve beynel verese tevzî ve taksim olunan müteveffâ-yı mezbûrûn terekesi defteridir ki ber-vech-i âtî zikr ve beyân olunur. ... Zevce-i mezbûre hissesini tamamen ve kamilen ahz ü kabz eylediğini ve sagir-i mezbûr Halil'nin eşya-i mebiadan olan hissesi üç yüz kuruş yirmi altı buçuk parayı dahi nafakai artıyesine sarf olunmak üzere vâlidesi dahi mezbûre Hanım ahz ü kabz eylediğini vuku bulan ikrârını İç nahiyesi seyyar nâibi El-Hac Hasan Efendi inhâsiyle mahalle şerh verildi." **Siligül**, s. 200.

üzere görevlendirilmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir⁶³⁸. Buna göre nâiblerin atama belgesi olan mürasele, seyyar nâiblerin tayin edilmesinde de düzenlenmiştir. Mürasele incelendiğinde seyyar nâibin hangi tarih itibarıyla görevlendirildiğinin ve hangi bölgede görevini icra edeceğinin açıkça belirtildiği görülmektedir. Son olarak “*terekeden müceb-i tahrîr olanları*” denilmek suretiyle seyyar nâibin gerekmedikçe tereke taksimine girişmemesi tembihlenmiştir.

Seyyar nâibin tereke taksimi gerçekleştirdiğine dair kayıtlar⁶³⁹ dışında uzaktaki mirasçının payını diğer bir mirasçıya veya vasisine vermek⁶⁴⁰, gaib olan mirasçıların paylarını ortaya çıkmalarına değin diğer mirasçılara teslim etmek⁶⁴¹, küçük yaştaki mirasçının payını vasisine teslim etmek⁶⁴², intikal eden taşınmazların ferağ işlemi için

⁶³⁸ “*Seyyâr nâibi? Mükerrermetlu Şeyh Ahmed Efendi’ye, Üç yüz yirmi üç senesi şehr-i saferu’l-hayrın birinci gününden i’tibâren mu’afen Kaşaklı nâhiyesiyle kurâ-yi sâire ve civârlarında bulunan aşiretde azîmet iderek terakeden müceb-i tahrîr olanları beyne’l-verese farîze-i şer’îye vecihle taksîmi husûsuna ihtimâm ve dikkat eylemek üze taraf-i dâ’îyânemden nâib nasb ve ta’yîn olunduklarını mübeyyin işbu mürâsele-i şer’îye tecdîden ve tahrîren yedinize i’tâ kılındı fî 1 Saferi’l-hayr li sene [1]323 ve fî 25 Mart li sene [1]321*” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1318-1329 (238) Sene 1318-1322 (239) (2019) Hazırlayan: Mehmet Emin Şen, C. 6, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi, s. 28.

⁶³⁹ “*Bâ’is-i defter-i kassâm oldur ki Konya vilâyet-i celîlesi dâhilinde Seydişehir kazâsına tâbi Çavuş karyesi ahâlîsinden iken bundan akdem ... vefât iden Keşçi oğlu Hüseyin bin Mehmed’in verâseti zevce-i menkûhası Meryem ve Fatma ve sülbiye-i sagîre kızı Fatma ve müteveffânın birâderi Mesud Hâce’ye münhasıra olduğu inde’ş-şer’i’l-enver zâhir ve nümâyân olduktan sonra ... vâlidresi Fatma ile Seyyâr nâibi Şeyh Mehmed Efendi ma’rifeti ve ma’rifet-i şer’i ile terekisi tahrîr ve beyne’l-verese tevzî’ ve taksîm kılınan tereke-i müteveffâ-yi merkûmdur ki ber vech-i âtî zikr ve beyân olunur ... Müteveffâ-yi merkûmun verese-i kebîr ve kebîreleri hisse-i irsiye-i şer’îyelerini kâmilten ahz ve kabz ve istifâ-yi hak eyledikleri gibi verese-i sagîre Fatma’nın hisse-i şer’îyesini vasiyesi vâdilesi Fatma yedine Seyyar nâibi Mehmed Efendi ma’rifetiyle ifâ ve teslim ittirildiğini mübeyyin işbu mahalle şerh verildi.*” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) (2019) Hazırlayan: Mehmet Emin Şen, C. 5, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi, s. 512-513; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 525.

⁶⁴⁰ “*... Hisse-i irsiyelerini kâmilten ahz ve kabz ve istifâ-yi hak eyledikleri gibi asâkir-i şahânede bulunan sulbî sülbî kebîr oğlu Hacı Mehmed’in hisse-i irsiye-i şer’îyesi olan sekiz yüz yetmiş dört gurusı seyyâr nâibi Şeyh Mehmed Efendi ma’rifetiyle kayyum nasb kılınan birâderi Efendi’ye li-eclî’l-istirbâh işbu mahalle şerh verildi.*” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 503; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 528; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 533; “*... Müteveffâ-yi merkûmun verese-i kebîr ve kebîresi hisse-i irsiye-i şer’îyelerini Seyyâr nâibi Şeyh Mehmed Efendi ma’rifetiyle hisse-i irsiye-i şer’îyelerini kâmilten ahz ve kabz ve istifâ-yi hak eyledikleri gibi sagîr-i merkûm Mehmed’in hissesi vasiyesi olan vâlidresi Fatma yedine ifâ-yi teslim ittirildiğini mübeyyin işbu mahalle şerh*” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 514.

⁶⁴¹ “*... Müteveffâ-yi merkûm Hacı Mustafa’nın verese-i kebîr ve kebîreleri hisse-i irsiye-i şer’îyelerini kâmilten ahz ve kabz ve istifâ-yi hak eyledikleri gibi gâibde bulunan Derviş Ali ve Hacı’nın menkûlât ve akârâtan hisselerini vürûd ve zuhûrine değin birâderi Halil ve İsmail ve Emin Efendiler yedlerine seyyân nâibi Şeyh Mehmed Efendi ma’rifetiyle bi’r-rızâ teslim olunduğunu mübeyyin işbu mahalle şerh verildi ...*” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 511.

⁶⁴² Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 517; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 519; “*... Müteveffâ-yi sagîre Fatma’nın tereke-i kebîreleri hisse-i irsiye-i şer’îyelerini kâmilten ahz ve kabz ve istifâ-yi hak eyleyub verese-i sagîr oğlu Hacı Mehmed’in hisse-i irsiye-i şer’îyesi olan iki yüz elli beş gurusı kibel-i şer’den vasî nasb ve ta’yîn kılınan vâlidresi Mümine nâm hâturn li-eclî’l-ifâ seyyâr nâibi şehr-i hâl Mehmed Efendi ma’rifetiyle teslim ettirildiğini mübeyyin işbu defter-i kassâm şerh ve tahrîr kılınmıştır.*” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 521-522; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 525-526; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 531-532; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 532-533.

vekil tayini sırasında hazır bulunmak⁶⁴³, yine miras ile ilgili işlemlerde şuhudül-hal içerisinde yer almak⁶⁴⁴ gibi iş ve işlemlerde de yer aldığı görülmüştür. Seyyar nâibin miras ile ilgili işlem yapılmasını engellediğine dair şikayete de rastlanıldığı burada ifade edilmelidir⁶⁴⁵.

Bu itibarla denilebilir ki Osmanlı'nın son yıllarında orta Anadolu bölgesinde seyyar nâibler miras taksiminde görev almıştır. Kadı ve nâib tayinlerinde olduğu gibi seyyar nâib tayin edilirken de mürasele düzenlenmiştir. Miras taksiminin yanında miras paylarının ilgililere teslimi ve mirasçı uzakta, gaib veya küçük ise vasiye teslimi seyyar nâib tarafından sağlanmıştır. Seyyar nâiblerin yer aldığı kayıtlar Tanzimat sonrası döneme ait olup miras hukuku dışında farklı bir hususta seyyar nâibin rol aldığı bir kayda rastlanılmamıştır.

5.1.2.6. Ayak Nâibi

Osmanlı mevleviyet kadılıkları maiyetinde bulunan ve belirli işlerle görevlendirilen nâiblerden biri de ayak nâibidir. Literatürde ayak nâibi hakkındaki en geniş bilgi İstanbul'da görev alan ayak nâibleri hakkında olup Uzunçarşılı tarafından verilmiştir. Buna

⁶⁴³ “Tahakkuk iden mazeret-i meşru'ına mebnî husûs-i âti'l-beyânın mahallinde ketb ve tahrîriyçün cânib-i şer'-i şerîfden irsâl kılınan şer'îye katibi muhyiddin Efendi Seydişehir kazâsına tâbi' Bağra karyesinde vâkı' Hacı Homa menziline varılarak seyyâr nâibi Şeyh Mehmed Efendi dahi hâzır olduğu hâlde zîrde muharreru'l-esâmî-i müslimîn dahi hâzır oldukları hâlde karye-i merkûmeden Şükrü Efendi bin Ali muvâcehesinde takrîr-i kelâm idüp pederim müteveffâ Ömer Efendi'den müntakıl ... cem'an altmış iki dönüm tarlamı karye-i merkûmeden Hacı Ahmed Ağa zâde Mustafa Efendi mahdûmleri Hacı Ahmed ve Mehmed Ali'ye me'mûru huzûrunda meccânen ferâğ ve tâpû senedlerinin ahzına vesâir umûr ve husûsatının tesviye ve ifâsına ve 'l-hâsıl husûs-i ma'rûzemîn mütevakkıf olduğu umûrun küllisini ifâya tarafımdan işbu hâzır bi'l-meclis mûmâ ileyh Şükrü Efendi'yi vekâlet-i âmme-i mutlaka-i sahîha-i şer'îye ile vekîl ve nâib-i menâb nasb ve ta'yîn eyledim dedikde ... Nâibi's-şer'î huzûrumuzda ifâ kılınmışdı baş kâtib seyyâr nâibi.” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1318-1329 (238) Sene 1318-1322 (239), C. 6, s. 27-28.

⁶⁴⁴ Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 517; “... bundan akdem bilâ veled vefât iden Rahime binti Osman Efendi'nin verâseti li-ebeveyn erkarındaşı min ciheti'l-asabe Seyyid Kadir oğlu olup asâkir-i şâhânede bulunan Hafız Mehmed'e münhasıra olduğu inde's-şer'î'l-enver zâhîr ve mütehakkik olduktan sonra ... gâib-i merkûmun zuhûr ve vurûdine değin mâlının hıfzına ... Şuhûdu'l-hâl Balıklılu Yusuf kasaba-i mezkûreden Odacı Veli Bey'in Emin Seyyâr nâibi Şeyh Mehmed Efendi.” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 524-525; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 531; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 532; Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) C. 5, s. 534.

⁶⁴⁵ “...Seyyâr? Nâibi Şeyh Mehmed Efendi ibni Bekir Efendi muvâcehesinde ... vefât iden Rahime binti Osman Efendi hâl-i hayâtında ve kendileri akl ve sıhhatte iken pederim müteveffâ Osman ile vâlidesi Rabia'nın alt ve üstlerine ba'de vefâte câriyelerinde alt ve üstüne ve mütebâkısının vucûh-i birre sarf olunmak üzere eşyâm ve nakdimden verilmek şartıyla dayılarını şuhûdîn mahzarında vasî nasb ve ta'yîn kılındığından mezkûr eşyâ ve üç yüz gurus nakdinin sarfına mûmâ ileyh Şeyh Mehmed Efendi mâni' olmak da olduğundan müdâhelesinin men'i matlûbumdur diyü ba'de'd-da'vâ ve's-suâl mûmâ ileyh Şeyh Mehmed Efendi dahi cevâbında müteveffîye Rahime'nin gıyâbında vârisi olduğundan evvel emirde mûmâ ileyhin vesâyetinin derece-i sübûtine îsâli ve müdde'âsını inkâr ve taleb iderum diyü ifâde eyledi ... nâm kimesneler meclis-i şer'e hâzırân olup istişhâd olunduklarında fi'l-hakîka müteveffîye Rahime hayâtında iken müteveffâ pederiyle vâlidesinin kendisinin alt ve üstlerine sarf olunmak üzere mûmâ ileyh Hacı Hafız Efendi'yi vasî nasb eylediğine şahidiz diyü şehâdet-i şer'îye eylediler.” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1318-1329 (238) Sene 1318-1322 (239), C. 6, s. 223.

göre “esnafı denetlemek, çarşı ve pazarları dolaşarak esnafın alışverişini ve terazilerini kontrol etmek, esnaf arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları karara bağlamak, sahtekarlık veya vurgunculuk yapan esnafı cezalandırmak” ayak nâibinin görevleri arasında olmuştur. Ayrıca ayak nâibi şüpheli mahallere, memnu mahallere ve gizli şekilde içki içilen yerlere baskın yapabilmıştır. 17. yüzyılda Galata kadılığına bağlı nâibliklerden biri Tophane’deki ayak nâibliği olmuştur⁶⁴⁶. Dolayısıyla İstanbul kadısına yardımcı nâiblerden bab nâibinde olduğu gibi ayak nâibi de ayrı bir nâiblik şeklinde bulunabilmıştır.

İstanbul mahkemelerinde ayak nâibinin dahil olduğu farklı kayıtlara rastlanılmıştır. Örneğin bir kayıta ayak nâibi çekici ve kantarcının tartı ve ölçülerde hile yaptığını tespit etmiş ve mahkemeye bildirimde bulunmuştur⁶⁴⁷. Bir başka kayıta ekmekçinin eksik ekmek ürettiği yine ayak nâibi tarafından tespit edilmiştir⁶⁴⁸. Dolayısıyla ayak nâibleri İstanbul’da farklı alanlarda hizmet veren esnafı denetlemiş, tespit ettiği usulsüzlükleri mahkemeye bildirmiştir. İlgili kayıtlardan görüldüğü üzere usulsüzlüklere verilecek cezalar mahkemece belirlenmiştir.

Ayak nâibleri mahallinde görülerek kayıt altına alınacak hususlarda da görev almıştır. Örneğin yeni toplar dökülmesi amacıyla Gümüşhane’den getirilen bakırların teslim alınması hususu, Eminönü’nde gümrük emînlerine özel odaya giden ayak nâibi ve beraberindekiler huzurunda kayıt altına alınmıştır⁶⁴⁹. Bir başka kayıta Odunkapısı

⁶⁴⁶ Uzunçarşılı (2014) s. 137, 145; Ekinci (2019) s. 377.

⁶⁴⁷ “Bahçekapısı çekicisi ve kantarcısı kal’a bend. Ma’rûz, Bundan akdem Bahçekapısı’nda olan çekiler bu dâ’ileri tarafından vezn olundukda otuz vakiye nâkıs gelmekle kapıcı ahz ve Ağakapısı’nda hapsle te’dîb olunmuş iken yine bu def’a ahâlîsi iştikâsına binâen bargirleriyle giden odunlardan iki hamahını ayak nâibimiz dâ’ileri vezn için Bahçekapısı Kantarcısı Deli Mustafa nâm kimesneye vezn ettirdikde yüz doksan dokuz vakiye getirmekle tekrâr gümrük kantarıyla vezn olundukda yüz yetmiş altı vakiye olan bir çekiden yirmi yedi vakiye nâkıs gelmekle tekrâr çekiler dahi vezn olunup yirmi yedişer vakiye nâkıs gelip merkûm kantarcı Deli Mustafa yedinde olan kantarın topunu tağyîr ile bu hileyi irtikâb etdiğinden merkûm Kapıcı Feyzullah ile ma’an Ağakapısı’nda habsolunup lâkin bu esnâda ibâdullahın kesret üzere odun ve kömür iştirâ edeceği vakit olmağla sâire ibreten Boğazkesen kal’asına haps ile te’dîb olunmak bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 361, s. 322.

⁶⁴⁸ “Altımermer ekmekçisi kal’a-bend. Ma’rûz, Ellibir Bölük yoldaşlarından Hasan Altımermer’de ekmekçi olup târîh-i i’lâmdan dört gün mukaddem ayak nâibimiz dâ’ileri yirmişer dirhem noksân ile ahz eyleyip noksân-ı merkûm fâş olduğundan mâ’adâ bu misillü noksân işlemek âdet-i müstemirresi olduğu ihbâr ve gereği gibi te’dibe muhtâc olmağla Boğazkesen Kal’ası’nda li-ecli’t-te’dîb kal’a-bend olunmak üzere huzûr-ı âlîlerine i’lâm olundu. Bâkî emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir. Fî 3 M sene [11]80.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 139, s. 173.

⁶⁴⁹ “Husûs-ı âti’z-zikrin mahâllinde ketb ü tahrîri için sâdır olan fermân-ı âliye imtisâlen savb-ı şer’den ayak nâibi olan fahrü’l-kuzât Mustafa Efendi b. Mehmed irsâl olunup ol dahi mahmiye-i İstanbul’da Eminönü nâm mevzi’de gümrük emîni olanlara mahsûs odaya varıp zeyl-i vesikada muharrerü’l-esâmî Müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer’-i nebevî eyledikde ... Tophâne-i âmiremde müceddeden dökülmesi fermân olunan topçular için mukâta’a-i mezbûre mahsûlünden hâsıl olan bakırdan medîne-i Trabzon iskelesine ba’d-e’n-nakl mezbûrânın sefinesine tahmil ve Tophâne-i âmireye teslim etmek üzere gönderdiği bakırdan bi-hesâb-ı külçe bakır işbu mîrî kantar ile vezn olundukda on iki bin otuz dokuz buçuk vakiyye bakır

haricindeki sebzehanede ekmek satışı için yeni bir iskemle talebi, ayak nâibinin oraya giderek yerinde kurduğu şeri mecliste görüşülmüştür⁶⁵⁰. Buna göre bölgede bulunan mezbeleliğin kokması dolayısıyla etrafa rahatsızlık verdiği, buranın temizlenerek yerine konulacak iskemlede bölgede çok ihtiyaç duyulduğu için ekmek satılmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu yönde alınan karar ilgili fırıncıya da bildirilerek kayıt altına alınmış ve şer'îye mahkemesine bildirilmiştir⁶⁵¹. Dolayısıyla ayak nâibi konuyu yerinde görüşerek karara bağlamıştır. Yine bir başka bölgede eskiden beri var olan ekmek iskemlelerinin sayısının ne olduğu ve her birinin nerede durduğunu mahallinde soruşturarak yazması için şer'îye mahkemesi tarafından ayak nâibi görevlendirilmiştir⁶⁵². Ayak nâibi beraberindeki heyet ile incelemelerde bulunmuş, iki iskemlenin kaldırılması dolayısıyla bölgedeki ekmek ihtiyacı bakımından sıkıntı doğduğu hususunu kayıt altına almış ve beraberindeki heyet ile şer'îye mahkemesine gelerek bu durumu bildirmiştir. Dolayısıyla İstanbul mahkemelerinde ayak nâibleri esnafı ilgilendiren hususlarda keşif amacıyla mahkeme dışında görevlendirilmiş, keşif esnasında ilgili konu hakkında karar verebilmiştir. Ancak ayak nâibinin keşif sırasında sonuca bağladığı hususlar hukuki uyumsuzluk niteliğinde değildir.

olmağla zikrolunan on iki bin otuz dokuz buçuk vakıyye bakırı bi'l-vekâle mezbûrân Mustafa ve Hüseyin yedlerinden bi't-tamam ahz u kabz eyledim dedikde gıbbe't-tasdîkî 'ş-şer'î vâkî' hâlî mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr ba'dehû ... meclis-i şer'e gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğin ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 438, s. 575.

⁶⁵⁰ “... Husûs-ı âti'z-zikrin mahallinde ketb ü tahrîr için taraf-ı şer'-i enverden ayak nâibimiz el-Hâc İbrahim Efendi irsâl olunup ol dahi mahmiye-i İstanbul hısnı ebvâbından Odunkapısı hâricinde vâkî' mîrî sebze-hâneye varıp zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî olan müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i hatîr eyledikde ... Odunkapısı iskelesinde nân-ı azîz bey' olunacak bir iskemle olmayıp ... nân-ı azîze eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmalarıyla iskele-i mezbûrede tulumbacı dükkânı kurbunda vâkî' bir kut'a hâlî yer mezbelelik olup eyyâm-ı sayfda ta'affün eyledikde ibâdullâha mutazarrır olmalarıyla mahall-i mezbûr tathîr ve yerine bir iskemle vaz' olunup ... nân-ı azîz bey' olunmak her vechile enseb ve elzem olup ... deyû her birerleri iltimâs eylemeleriyle mahall-i mezbûr kazûrât ve kamâmdan tathîr olunup yerine bir iskemle vaz' olunup ... nân-ı azîzden iskemle-i mezbûrede bey' eylemek üzre fırın-ı mezkûr müste'cîri () zimmîye tenbîh eylediğin nâib-i mezbûr mahallinde istimâ' ve ... meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğin, mücebiyle ba'de't-tenbîh, mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, C. 21, Hüküm No: 222, s. 304.

⁶⁵¹ Şer'îye mahkemesi ise bu konuda padişah fermanı ile hareket edildiğinden yeni iskemle için de hük-m-i hümayun gerektiği yönünde karar kurmuştur: “...iskele-i mezbûre mukaddemâ tahrîr olunan defter-i cedîd idhâl ve düstûrî'l-amel kılınmak için mukaddemâ fermân-ı âlî ile yedinde olan iskemlelere ilhâk ve mecmû'u bir emr-i âlî olmak için tuğrâ-yı garrâ-yı sultânî ile muhallâ hük-m-i hümayûn ihsân buyurulmak bâbında fermân men lehü'l-emrindir. Fî 20 Rebî'ilevvel sene [1]139.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, C. 21, Hüküm No: 221, s. 303.

⁶⁵² “...Câmî'-i Cedîd fırını demekle ma'rûf fırının kadîmî iskemlelerinin adedi ve her biri ne mahalde vaz' olunduğunu mahallerinde istifsâr ve haberlerini tahrîr için savb-ı şer'den irsâl olunan ayak nâibimiz İbrahim Efendi hâlâ ekmekçiler kethüdâsı Mehmed Ağâ ve yiğitbaşları Ömer ve Salcı Ali ve ekmekçiler ustalarıyla her birinin üzerlerine varıp civârında olan bî-garaz udûl-i müslimînden istifsâr ve tefahhus eyledikde ... Yekûn iskemle 14.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil, C. 21, Hüküm No: 190, s. 278.

İstanbul şer'îye sicil kayıtlarında ayak nâiblerinin şuhudül-hal içerisinde de sıkça bulunmuş olduğu görülmüştür⁶⁵³. Söz konusu kayıtlar incelendiğinde esnafı ilgilendiren borç ilişkisi, kefalet gibi uyuşmazlıklar olduğu gibi esnaflıkla ilgisi olmayan tarladan haksız öşür talebi, köle azadı, çobanlık hizmeti ödemesi ve miras gibi uyuşmazlıkların da olduğu görülmüştür. Bu hususta rastladığımız kayıtların tamamının bab mahkemesine ait olması ise dikkat çekicidir.

Taşrada mevali kadılarının maiyetinde bulunan ayak nâiblerinin de buralarda seyyar şekilde esnafı denetlemiş olduğu literatürde ifade edilmiştir⁶⁵⁴. İstanbul dışındaki kayıtlarda yapılan taramalarda ayak nâibine rastlayamadığımızı belirtmeliyiz. Bununla birlikte gece vakti mahkemede nöbet tutan ayak nâiblerinden bahseden bazı çalışmalarla karşılaşmıştır. Örneğin 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başında Diyarbakır'ın Amid kazasını inceleyen çalışmada, Amid mahkemesinde bulunan Mevlana Abdullah Efendi tarafından ayak nâibliğinin yürütüldüğü ve aynı nâibin gece vakti de mahkemede görev aldığı ifade edilmiştir. Amid kazasının bu dönemde mevleviyet payesine sahip olduğu belirtilmelidir⁶⁵⁵. Diğer bir çalışmada ise yine mevleviyet kadılıklarından Konya'ya ait şer'îye sicillerinde geçmekte olan “*ayak nâibi olan ... gece yarısı tarîk-i şer'iden ...*” ifadelerine yer verilmiş ve bundan yola çıkılarak keşfe giden ve geceleri mahkemede nöbet tutan bu gibi nâiblere ayak nâibi denildiği ifade edilmiştir⁶⁵⁶. Taşrada olduğu gibi İstanbul sicil kayıtlarında da gece vakti görev alan ayak nâiblerinden bahseden eserlere rastlanılmıştır. Buna göre Galata mahkemesine gece vakti intikal eden bir yaralama olayı

⁶⁵³ “*Şuhûdü'l-hâl: el-Hâc Mustafa Efendi tâbi'-i efendi, Ebûbekir Efendi Nâib-i ayak, el-Hâc Hüseyin Beşe Çukadâr, Mehmed Çelebi b. Abdullah ve gayruhum mine'l-huzzâr.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil, C. 60, Hüküm No: 242, s. 246; “*Şuhûdü'l-hâl: Çukadâr İsmail Çelebi, İbrahim Çelebi, Mustafa Çelebi b. Ahmed Ağa, Mehmed Çelebi b. (), es-Seyyid Ahmed Efendi b. () ayak nâibi Mehmed Efendi b. ().*” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm No: 328, s. 330; “*Şuhûdü'l-hâl: Abdullah Efendi b. Ahmed Efendi, fahrü'l-akrân Mustafa Ağa, ayak nâibi Mehmed Efendi, Mehmed Çelebi kethüdâ-yı muhzırân, Salih Çelebi b. Süleyman, Abdullah Efendi Eminzâde, el-Hâc Mehmed Ağa hazînedâr.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm No: 62, s. 112; “*Şuhûdü'l-hâl: Receb Çelebi b. Hüseyin, Ali Çelebi b. (). Diğer Receb Çelebi b. Yusuf Efendi, fahrü'l-kuzât Ayak Nâibi Mehmed Efendi, fahrü'l-akrân Mehmed Ağa b. Abdullah kethüdâ-yı muhzırân ve gayruhum.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil, C. 53, Hüküm No: 580, s. 471; “*Şuhûdü'l-hâl: Fahrü'l-kuzât Ebûbekir Efendi Nâib-i ayak, Mustafa Çelebi b. Şa'ban, Ali b. İvaz, Hasan b. Abdullah, Mehmed Çelebi b. İbrahim, Mehmed Ağa Kethüdâ-yı muhzırân, Süleyman b. Abdullah, diğer Ali b. Bâli, diğer Mustafa Çelebi b. Ahmed ve gayruhum mine'l-huzzâr.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil, C. 60, Hüküm No: 503, s. 445; “*Şuhûdü'l-hâl: el-Hâc Mustafa Efendi tâbi'-i efendi, Ebûbekir Efendi Nâib-i ayak, Hüseyin Beşe Çukadâr, Süleyman Ağa Ser-muhzırân, Mustafa Çavuş b. Hasan ve gayruhum mine'l-huzzâr.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi 92 Numaralı Sicil, C. 60, Hüküm No: 164, s. 190.

⁶⁵⁴ Uzunçarşılı (2014) s. 121.

⁶⁵⁵ Gümüş, s. 47, 49.

⁶⁵⁶ Oğuzoğlu, s. 151.

ile ilgili ayak nâibi keşifte bulunmuştur⁶⁵⁷. Literatürde çoğunlukla ifade edilen, ayak nâiblerinin mevali kadılarına esnafı denetlemekte yardımcı olduğudur. Bu kayıtlar ise ayak nâiblerinin gece vakti mahkemede nöbetçi bulunarak mevali kadısına vekalet edebildiğini göstermektedir. İstanbul örneğinde görüldüğü gibi gece vakti mahkemeye intikal eden olayların daha ziyade öldürme, yaralama, içki içme gibi suçlara ilişkin olduğu düşünüldüğünde, ayak nâiblerinin yalnızca esnafla ilgili işlerle meşgul olmadığı ve gece vakti mahkemeye intikal eden ceza hukukuna ilişkin olayların görülmesinde de rol oynamış olduğu söylenebilir.

Netice itibarıyla ayak nâibi, mevleviyet kadılıklarında esnafla ilgili işlerde görevlendirilen nâiblerdir. Özellikle İstanbul şer'îye sicil kayıtlarında sıkça geçen ayak nâibleri tartıda hile, eksik ekmek üretimi gibi tespit ettiği hususları mahkemeye bildirmiş, usulsüzlükler hakkında verilecek cezalar ise mahkeme tarafından belirlenmiştir. Ayak nâibleri keşfe çıkmak suretiyle esnafı ilgilendiren hususları mahallinde görüşmüş ve karar verebilmiştir. Bu hususta rastladığımız örneklerin hukuki uyuşmazlık olmadığı belirtilmelidir. Ayak nâibleri esnafla ilgili davalarda olduğu gibi farklı konulardaki davalarda da şuhudül-hal içerisinde yer almıştır. Taşradaki şer'îye sicil kayıtlarında çokça rastlanılmasa da mevleviyet kadılıklarında gece vakti mahkemede nöbetçi kalan ayak nâiblerinden bahseden çalışmalarla karşılaşmıştır. Bu da ayak nâiblerinin yalnızca esnafı ilgilendiren hususlarda değil ceza hukukuna dair uyuşmazlıklarda da rol almış olduklarını göstermektedir.

5.1.2.7. Gece Nâibi

Osmanlı şer'îye mahkemelerinde gece vakti yargılama işini yürütmek amacıyla görev alan nâibe gece nâibi denilmiştir⁶⁵⁸. Gece nâibi, gece vakti mahkemeye intikal eden hadiselerle bakmış ve gerektiğinde gece vakti keşfe çıkmıştır. İstanbul'da ve taşrada gece nâiblerinin görev almış olduğu şer'îye sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Literatürde de Osmanlı şer'îye mahkemelerinde geceleri görev alan nâiblerden bahseden çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Akdağ eserinde İstanbul kadılıklarının bazılarında gece vakti ortaya çıkan acele işlere gece nâibi eliyle bakıldığını söylemiştir⁶⁵⁹. Oğuzoğlu 17. yüzyılda Türkiye'deki şehirleri incelemiş olduğu makalesinde nâiblerin

⁶⁵⁷ Akman (2004) s. 45.

⁶⁵⁸ Avcı (2012) s. 107.

⁶⁵⁹ Akdağ (2018) s. 427.

geceleri mahkemelerde nöbetçi olarak bulunduklarını ifade etmiştir. Oğuzoğlu'nun örnek olarak gösterdiği kayıttaki “*ayak nâibi olan ... gece yarısı tarîk-i şer’îden...*” ifadeleri, gece nâibi olarak görevlendirilen kişinin ayak nâibi olduğunu göstermektedir⁶⁶⁰. Bir başka çalışmada Diyarbakır şer’iye mahkemesinde bab nâibinin gece nâibi olarak görev almış olabileceğinden bahsedilmiştir⁶⁶¹. Yine 17. yüzyılda Ankara’yı inceleyen çalışmasında Taş, mahkemenin gece ve gündüz aralıksız şekilde açık olduğunu ifade etmiştir⁶⁶². Dolayısıyla gece vakti mahkemede nöbetçi olarak bulunan nâibler genel ve özel yetkili nâiblerden olabilmiş, gece vakti görevli olmalarından ötürü gece nâibi şeklinde ifade edilmişlerdir.

Gece nâibi hakkında rastladığımız en eski tarihli örnek Ergenç’in eserinde yer alan Aralık 1583 tarihli Ankara şer’iye mahkemesi sicil kayıdır. Söz konusu kayda göre Muharrem b. İbrahim isimli bir kimse gece vakti mahkemeye gelmiş ve Zinnun b. Abdi isimli kişinin odasına bıçakla ve sarhoş bir biçimde girerek kendisini yaralamak istediğini bildirmiştir. Evinde bağladığı Zinnun’un gerçekleştirdiği olayın tahkik edilmesini mahkemeden talep etmiş ve bunun için mahkemeden nâib görevlendirilmiştir⁶⁶³.

Bir diğer örnek İstanbul mahkemelerinden Galata mahkemesinin sicil kayıtlarında rastlanılan ve 1594-95 yıllarına ait bir kayıttır⁶⁶⁴. Kayıttan anlaşıldığı üzere gece yarısı yabancı (aralarında evlilik ilişkisi bulunmayan) bir kadınla içki içme suçu işleyen kimseler subaşının adamları tarafından fark edilmiş ve şer’iye mahkemesinden olay yerine gidilerek kişilerin alınması talep edilmiştir. Mahkeme tarafından keşif ile gece nâibi görevlendirilmiş ve nâib olay yerine giderek kişileri içki içme suçunu işlerken bulmuştur. Yabancı kadının mecliste ne vesile ile bulunduğu gece nâibi tarafından soruşturulmuş ve verilen cevaplar kaydedilmiştir. Sonrasında mahkemeye dönen gece nâibi olayı bildirmiş ve şer’iye siciline kaydedilmiştir. Yani gece nâibi gece vakti meydana gelen olayları suçüstü halinde tespit ederek kayıt altına almıştır. Gece yarısı yakalanan sarhoş kimselerin gece vakti mahkemeye çıkarılması uygulaması 1598 yılında Mardin mahkemesinde de icra

⁶⁶⁰ Oğuzoğlu, s. 151.

⁶⁶¹ Yılmazçelik, s. 331.

⁶⁶² Taş, Hülya (2014) XII. Yüzyılda Ankara, 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 156-157, 168.

⁶⁶³ Ergenç, s. 108.

⁶⁶⁴ “Mahmiyye-i Galata subaşı adamlarından işbu bâisü’l-hurûf Mustafa bölükbaşı nısfü’l-leylde gelüb mahmiyye-i mezbûre zindanı haremında bazı nâ-mahrem kimesneler bir ev içinde fahişe avret ile şürb-i hamr iderler kibel-i şer’den üzerlerine varılub ahz olunmalarını taleb iderim didükde gice nâibi olan mevlana Yunus Efendi irsâl olunub zeyl-i kitabda esâmisi mestûr olan kimesneler ile zindan haremına varub keşf eyledikde ... mevlana-yı mezbûr tahrîr idüb gelüb haber virmeğîn mâ hüve’l-vâkı mezbûr Mustafa talebiyle kayd ü sicil olundı” Akman (2004) s. 44-45.

edilmiştir⁶⁶⁵. Dolayısıyla Mardin şer'ıye mahkemesinde de gece vakti nâiblerin görev almış olduğu söylenebilir.

İstanbul Galata mahkemesi kayıtlarında yer alan 1604 tarihli bir başka olayda ise yine gece yarısı gerçekleşen bir olay hakkında mahkemeden keşif yapılması talep edilmiş ve eserde ifade edildiği üzere bu kez keşif ile ayak nâibinin görevlendirildiği sicile derkenar olarak kaydedilmiştir⁶⁶⁶. Olaya bakıldığında gece yarısı yaralanan kişinin mahkemeye bizzat geldiği ve yaralanmasının keşif suretiyle kayıt altına alınmasını talep ettiği görülmektedir. Bu nedenle keşif işlemi mahkeme dışında değil mahkemede gerçekleşmiştir. Yaraların keşfi ile görevlendirilen nâib ise ayak nâibi olmuştur. Burada da özel yetkili bir nâibin gece vakti görev almış olduğu görülmektedir. Gece vakti yaralama olayının keşfine giden gece nâibleri ile ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür⁶⁶⁷.

Gece nâibi, mahkemeye intikal eden olayları incelemek üzere keşfe giderken yanında heyet de götürebilmiştir. 1611-1612 yıllarına ait Ankara şer'ıye sicili kaydında, gece vakti içki içen zimmiler hakkındaki şikayet üzerine söz konusu eve giden nâibin beraberinde mahalle cemaati de bulunmuştur⁶⁶⁸. Bu hususa işaret eden bir diğer örnek 1649-1650 yıllarına ait Ayıntab kazası şer'ıye sicillerinde geçmektedir⁶⁶⁹. Buna göre gece

⁶⁶⁵ “Budur ki Mardin zabiti olan kıdvetü’l-akran Osman Beg tarafından Mehmed Beşe Mardin zimmilerinden Hıdır Beşe bin Karaca ve Abdulaziz bin Murad ve Nuri bin Şah Veled nam kimesneler nisfî’l-leyle karib ihzar idüb muvacehelerinde takrir-i kelim kılub zimmiler hamr içüb gece evlerinden çıkub gezmek memnu iken mezkûrlar serhoş gezerken tutdum mucibin taleb iderim didikde mezbur Serden sual olundukda evlerimizde içüb gece çıkub gezerken bizi tutdular deyu ikrar idüb kararları mezbur Mehmed talebiyle kayd-ı sicill olundi.” **Günay**, s. 207.

⁶⁶⁶ “İlya veled-i Dimitri nâm zimmî tarih-i kitab gicesi yatsu namazından sonra meclis-i şer’a gelüb takrîr-i merâm idüb mahmiyye-i Galata’da Uncu Mahallesi kurbında Kemeraltı nâm mahalde iş bu hâzır bi’l-meclis olan İbrahim bin Yahya bin Abdullah nâm kimesne bi-lâ sebep fırının suğluğu ile urdu mecrûh eyledi keşf olunub vâki hâl tahrir olunmasın taleb iderim didikde mezbûr İlya’nın azası keşf olunub müşahade olundukda fi’l-vâki sağ kaşından ve başından suğluk ile mecrûh olunmuş bulub mezbûr İlya’dan gayri kimesne ile davan var mıdır didikde cârihim mezbûr İbrahim’dır gayri kimesne değildir bir ferd ile davam yokdur eğer bu cerhden helak olursam dem ü diyetim mezkûr İbrahim’dan taleb oluna didiği ketb olundi” **Akman** (2004) s. 45.

⁶⁶⁷ “Medine-i Amid’de Bekir Beşe tarih-i kitab gecesi ba’da’l-’aşa (yatsıdan sonra) mahfel-i kazada hazır olub takrir-i kelim edub Medine-i mezbure mahallatından Gülmez-i kebir ile Gülmez-i sagir mahallesi beyninde Dilaver bin Abdullah nam kimesneyi mecrûh eylemişler hala savb-ı şer’i şerifden üzerine varub müşahade ve keşf olunmasıçün naib taleb iderim.” **Gümüş**, s. 15-16. Aynı eserde ayak nâibinin gece nâibi olarak da görev almış olduğu ifade edilmiştir. **Gümüş**, s. 36, 49.

⁶⁶⁸ “... Ankara zaimi olan Mehmed mahfil-i kazaya zimmi tâifesiinden Kirkor ve Horik veled-i Babul ve mecmu’lan meclis-i şer’a getirüp mezbûrlar bu gece müslüman mahallesinden Teke Ahmed Mahallesinde şurb-ı hamr edüp müslümanlar müteezzi olmağm ben haber edüp bir dahi varduğumuzda el-hâlet-i lisan edüp ba’dehu naib-i şer Ahmed Efendi ve mahallesinin cemâ’atı ile sâkin oldukları menzilin önüne varup ...” **Çınar, Hüseyin** (1993) ‘H. 1020-1021 Tarihli 13 Numaralı Ankara Şer’ıye Sicili -Transkripsiyon ve Değerlendirme-’, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 140.

⁶⁶⁹ “Mahmiyye-i ‘Ayıntab Mahallâtından Şarkıyan Mahallesinde sâkin Cuma ve El-Hac Mehmed nâm kimesneler meclis-i şer’i şerife gelub takrir-i kelâm iyleyub Yeni İl Kazâsına tabi Bayındır Cemaatinden olub Mahalle-i mezburede sâkin Mehmed nâm kimesnenin validesi Meram nâm Hâtun iş bu mah-ı ramazan-ı

vakti merdivenden düşerek vefat eden bir kimsenin mahallinde keşfi için mahkemeden nâib görevlendirilmiş, nâib beraberinde bir heyet ile olay yerine giderek keşfi gerçekleştirmiştir.

Gece vakti suç işlendiği ihbarı üzerine mahkemeden keşif ile görevlendirilen gece nâibi örneğine Konya şer'îye sicillerinde de rastlanılmıştır⁶⁷⁰. Kayıтта açıkça gece nâibi ifadesi kullanılmamış olsa da olayın gece vakti gerçekleştiği “*nısfü'l-leylde mahkeme-i şerîfeye adam gönderüp*” ifadesinden ve mahkeme tarafından keşif için görevlendirilen nâibin yine gece yarısı olay mahalline gittiği “*târîh-i kitâb gicesi nısfü'l-leylde mezbûr Velî'nin menziline varup*” ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Konya şer'îye mahkemesinde gece yarısı görev alan nâibin mevcut olduğu açıkça görülmektedir.

Bir başka örnek kayıt ise Harput şer'îye sicillerinde geçmektedir. 17. yüzyılda Harput'u inceleyen bir çalışmada, gece vakti şarap içen ve belinde kılıçla bir hanımın evinin önünde yüksek sesle bağırarak Bekir bin Musa, Harput mütesellimi Hüseyin Ağa'nın adamı Halil Bey ve Yusuf Çavuş tarafından yakalanarak “*gece ile mahkeme-i şer'e ihzâr*” edilmiştir⁶⁷¹. Bu da Harput'ta gece vakti mahkemenin açık olduğunu göstermektedir. Söz konusu çalışmada mahkemede gece vakti hangi görevlinin yer aldığı açıkça tespit edilememiş olduğu ifade edilmişse de bu kişinin nâib olması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak Osmanlı şer'îye mahkemelerinde gece vakti gerçekleşen olayları kayıt altına almak ve gerektiğinde gece yarısı keşifte bulunmak üzere gece nâibleri görev almıştır. Böylelikle şer'îye mahkemeleri gece vakti de çalışmış ve gece nâibi asayişin gecikmeden tesisinde rol oynamıştır. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere ayak nâibi gibi özel yetkili nâibler gece vakti mahkemede görevlendirilebilmiştir. Bu bakımdan gece nâibi denilen ayrı bir nâib bulunmasından ziyade mahkemede gece vakti görevlendirilen nâiblerin bu şekilde anıldığı söylenebilir. Yani söz konusu nâibler zaman bakımından özel yetkili kabul edilmelidir. Ayrıca gece nâiblerine ilişkin rastladığımız kayıtların Harput

şerîfin on altıncı gecesı kıbelü'l-ısa sâkin oldukları dârin sathına çıkar iken nerdubandan düşüb bi maazallah fevt olmuştur üzerine varılub keşf ve tahrir olunmasın matlubumuzdur didiklerinde kibel-i şer'den fahrü'l-müderresin Mevlâna kırad İbrâhim Efendi naib tayin ve irsal olunub ol dahi ... ve zeyl-i kitabda mesturu'l-esamisi olan müselmanlar ile üzerine varub keşf ve nazar olundukda ...” Güner, s. 528-529.

⁶⁷⁰ “Mahmiye-i Konya'da hâlâ Subaşı olan râfî'ü'l-kitâb 'İvaz Ağa nısfü'l-leylde mahkeme-i şerîfeye adam gönderüp Türbe-i Celâliye Mahallesi'nde sâkin Kasâb Velî ile karındaşı Kâsım nâm kimesnelerin menziline Eyûb bin Mustafâ ve 'Osmân bin 'Abdullah nâm kimesneler mezkûr Velî ile İstanbullu (boş) nâm fâhişe ile ma'â oturup şurb-ı hamr ve fisk eyledikleri mesmû'um olmuştur üzerine varılup tahrîr olunması için taraf-ı şer'den nâ'ib taleb iderin didikde Mevlânâ Hızır Efendi ve Çukadâr Mûsâ Beşe ve Muhzır Receb ma'â irsâl olunup ol dahî mahalle-i mezbûre ahâlisinden olup zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan müslimîn ile târîh-i kitâb gicesi nısfü'l-leylde mezbûr Velî'nin menziline varup ...” Küçük, s. 290.

⁶⁷¹ Erdoğan, s. 67.

hariç olmak üzere tamamının mevleviyet kadılığı olması ve sıklıkla gece nâibi şeklinde karşımıza çıkan ayak nâiblerinin mevleviyet kadılıklarında görev alan nâibler olması, gece vakti nöbetçi mahkemelerin daha çok mevleviyet kadılıklarında yer aldığını göstermektedir.

5.1.2.8. Yağ Nâibi

İstanbul kadısının yardımcılarında bir diğeri olan yağ nâibi, literatürde “yağkapanında bulunan; sade yağ, zeytin yağı gibi ürünlerle ilgili işlere bakan, bu ürünler hakkında tüccar ve esnaf arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlayan nâib” şeklinde tanımlanmıştır⁶⁷². İstanbul şer’iye sicil kayıtlarında yaptığımız taramalarda yağ nâibinin yer aldığı kayıtlara rastlanılmış olup kimi kayıtlarda yalnızca kapan nâibi şeklinde anıldığı görülmüştür. Örneğin yağkapanına bazı bölgelerden yağ ve hayvan getiren esnafın tespit edilmesi ve satış işleriyle ilgili bilgi edinilmesi İstanbul kadısından istenmiş ve bu işin yapılmasında kapan nâibi ve nazırları görevlendirilmiştir⁶⁷³. Buna göre yağkapanı nâibi, kapan nazırları ve tüccarlar, bu işle ilgili gönderilen ferman çerçevesinde mahkemede hazır bulunmuş ve tüccarların isimleri kayıt altına alınmıştır⁶⁷⁴.

İstanbul bab mahkemesi sicilinde yer alan bir kayıta yağ nâibi, ayırt etme gücünü yitirmiş bir esnafın yağının ilgisine teslim ile görevlendirilmiştir⁶⁷⁵. Buna göre ayırt etme gücünden yoksun Kemalzade Mustafa Çelebi’nin beş yıldır yağkapanında kalan yağının vasi Çilingirzade’nin vekiline teslim edilmesi işini yağ nâibinin yerine getirmesi istenilmiştir.

⁶⁷² Uzunçarşılı (2014) s. 146.

⁶⁷³ “İstanbul kâdısı fazîletlü efendi. Galata’da Yağkapanı’nda Bağdâd’dan yağ ve hayvanât mübâyâ’a eden tüccâr kimlerdir ve Boğdan ve Bender taraflarında tüccârın süreklileri var mıdır ve iştirâ eyledikleri revgan ve hayvanâtı ne mahalle bey’ ederler tahkîki lâzımeden olmağla imdi kapan nâibi ve nazırları vesâir tüccârdan gereği gibi suâl ve tahkîk ile keyfiyeti i’lâma himmet eylesin deyü buyruldu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm No: 635, s. 541.

⁶⁷⁴ “Sâdır olan fermân-ı âlilerine imtisâlen kapan nâibi kulları ve nazırları ve Galata yağkapanı tüccârı huzûr-ı şer’a ihzâr ve mazmûn-ı fermân-ı âlişân kendilere tefhîm ve keyfiyeti gereği gibi suâl ve istintak olunduklarında mârru’z--zîkr Galata yağkapanı tüccârının Âsitâne-i aliyyeye celb ve tesyîr için memleket-i Boğdan’dan revgan selhâne ve sürek tâ’bir olunur hayvânât ve erzak-ı sâire mübâyâ’a eden tüccârdan ... nâm kimesneler olup ... süreklilerini ba’zen bizim şürekâmıza ve ba’zen âhar mahallere dahi bey’ ederler deyü cümlesi bi’l-ittifâk haber verdikleri İstanbul Mahkemesi’nden huzûr-ı âlilerine i’lâm olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm No: 636, s. 542.

⁶⁷⁵ “Yağ nâibimiz efendi, inhâ olunur ki Kemâlzâde Mustafa Çelebi nâm mecnûnun beş yedek revgan-ı sâde beş seneden beri yağ kapanında mahfûz kılmağla hâlâ mecnûn-ı mezbûrun vasîsi olan Çilingirzâde demekle şehîr Mustafa Beşe tarafından vekili olan bâ’is-i tezkere el-Hâc Hasan’a zîkr olunan beş yedek revgan-ı sâdeyi teslim eylesiniz.” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm No: 823, s. 588.

Bir başka kayıta yağ nâibi, Uzunçarşı denilen yerde Arnavud Mustafa isimli kimsenin belirlenen narhtan daha fazla bedelle mum sattığını tespit etmiş ve söz konusu kişiyi alarak mahkeme huzuruna getirmiştir. Mahkemede sorgulanan kişi gerçekten de mum için belirlenmiş narhtan fazla olan on dört paraya mum sattığını kabul etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından kale hapsi ile cezalandırılmasına karar verilmiştir⁶⁷⁶. Kayıttan anlaşıldığı üzere yağ nâibi yağkapanı dışında da çarşılarda gezerek mum gibi ürünlerin belirlenen narh üzerinden satılıp satılmadığını kontrol etmiş, narhtan fazla bedelle ürün satıldığını tespit etmesi halinde söz konusu kişileri yakalayarak mahkemeye getirebilmiştir. Bu uygulaması yağ nâibinin güvenlik gücüne benzer işler de yapmış olduğunu göstermektedir.

Bir başka kayıta ise Divan-ı Hümayun'a şikayette bulunan mumcu esnafı, kadimden beri Galata gümrüğüne gelen bal mumundan önce devlet için gerekli olan kısmın ayrılıp geriye kalanın piyasa değeri üzerinden esnaf arasında paylaştırıldığını belirtmiş olup sonradan ortaya çıkan bazı dellalların bal mumunu gizlice daha fazla fiyatlara ve istedikleri vurgunculara sattıkları şikayetinde bulunmuştur. Devleti de zarara uğratan bu uygulamaya son verilmesinin istenmesi üzerine bundan böyle söz konusu gümrüğe gelen bal mumunun mahkemeden görevlendirilen yağ nâibi tarafından alıkonulması ve devlet için gerekli kısım ayrıldıktan sonra geri kalanın önceden olduğu gibi kethüda ve ihtiyarlar tarafından paylaştırılması, sonradan ortaya çıkan dellalların ve vurguncuların savuşturulması emredilmiştir⁶⁷⁷. Burada bal mumu üzerinden devletin payının alınması ve sonrasında kalanın dellallar tarafından değil eskiden olduğu gibi kethüda ve ihtiyarlar

⁶⁷⁶ “Yağ nâibimiz dâ‘îlerinin târîh-i i ‘lâm günü Uzunçarşı’da narh-ı rûzîden ziyâde on dört paraya sırık ile mum bey’ eder iken ahz ve ihzâr eylediği Yirmiyedi Bölük neferâtından Arnavud Mustafa istintâk olundukda fi’l-vâki’ on dört paraya bey’ini ikrâr ve hangi kârhâneneden aldığını ketb ü ihfâ etmekle sâire ibret için mezbûr Mustafa Boğazkesen kal’asında habs ile te’ dîb buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emr ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 577, s. 465.

⁶⁷⁷ “... İstanbul’da vâki’ mumcu esnâfi Dîvân-ı hümayûnuma arzuhâl edip bal mumcu esnâfından olup kethüdâ ve ihtiyârlarından cemm-i kesîr ve cem’-i gafîr meclis-i şer’de kadîmü’l-eyyâmdan beri Galata gümrüğüne gelen şem’-i aselden cânib-i mîrî için iktizâ eden mertebesi ifrâz olundukdan sonra mâ’adâsı esnâfları beyninde kethüdâ ve ihtiyârlar ma’rifetiyle narh-ı cârî üzre tevzî’ ve taksîm olunup bu vechile nizâm-ı hâlleri var iken kadîme muhâlif bal mumu dellâlları peydâ ve hâlâ gelen şem’-i aseli hafıyyeten ziyâde bahâ ile murâd ettikleri muhtekir tâifesine bey’ etmeleriyle cânib-i mîrîye müzâyaka olduğundan mâ’adâ beynlerinde ihtilâle bâ’is oldukları her birleri teşekkî edip fîmâ ba’d zikr olunan gümrüğe gelen şem’-i asel cânib-i şer’den ta’yîn olunan yağ nâibi ma’rifetiyle zabt ve hıfz olunup mîrî için iktizâ eden şem’-i asel ifrâz olundukdan sonra mâ’adâsı muktezâ-yı kadîm üzre kethüdâ ve ihtiyârları ma’rifetleriyle beynlerinde tevzî’ ve taksîm olunup muhtekir tâifesi ve muhdes olan dellâllar def’ ü ref’ olunmak bâbında emr-i şerîfîm recâ eylediklerin ... İstanbul kadısı ... i’lâm etmekle, imdi i’lâmı mücebince muhdes olan dellâllar ve muhtekir tâifesi ref’ olunmak bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur ... Be makâm-ı Kostantiniyye el-mahrûse.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 24 Numaralı Sicil, C. 21, Hüküm No: 199, s. 284.

tarafından paylaşımının sağlanması ile yağ nâibi görevlendirilmiştir. Dolayısıyla esnafın dellallar ile olan uyuşmazlığı yağ nâibinin müdahalesi ile giderilmeye çalışılmıştır.

Yağ nâibinin yağkapanı denilen yerde bulunduğu daha önce ifade edilmişti. İstanbul mahkemesi sicillerinde rastlamış olduğumuz bir kayıta da bu durum açıkça görülmektedir⁶⁷⁸. Kayıt, sadrazam sarayında görevli mumcu Molla Osman'ın saray için gerekli olan don yağını dilediği satıcıdan alabilmesi hakkında olup ilgili yazı yağkapanında görevli nâibe yazılmıştır. Buna göre esnaf arasında yapılmış olan tevzi haricinde yağ satışı yasak olmakla birlikte saray mumcusunun tevziye dahil olan dilediği esnaftan yağ alabildiği mumcular kethüdâsı, ustaları ve konu hakkında bilgisi olan kimseler tarafından bildirilmiş ve bunun üzerine izin yazısı yazılmıştır. İzin yazısının yağkapanı nâibine yazılmış olması ise yağ satışlarının bu tevziye uygunluğunun kontrolü ile yağkapanı nâibinin sorumlu olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak yağ nâibi, yağkapanı denilen yerde bulunmuş, sadeyağ, zeytin yağı gibi ürünler dışında bal mumu, don yağı gibi ürünler ile ilgili işlerde de rol almıştır. Yağkapanında yağ esnafının malının yetkili kişiye teslimi, ürün üzerinden devlet için gerekli kısmın alınması, yağ satışının belirlenen tevziye göre yapılmasının kontrol edilmesi yağ nâibinin görevleri arasında olmuştur. Yağ nâibi görevini yalnızca yağkapanında icra etmemiş, çarşılarda gezerek söz konusu ürünlerin narh üzerinden satılıp satılmadığını kontrol etmiştir. Belirlenen narhtan fazla bedele satış yaptığını tespit ettiği kimseleri ise mahkemeye getirmek suretiyle gerektiğinde güvenlik gücüne benzer işler icra edebilmiştir. Yağ nâibinin esnaf arasındaki bir uyuşmazlığı karara bağladığı herhangi bir sicil kaydına ise rastlanılamamıştır.

⁶⁷⁸ “Paşakapısı Mumcusu dilediği bazergândan almak üzere mürâsele. ... hâlâ Yağkapanı'nda nâibimiz efendi ... Saray-ı hazret-i Sadr-ı a'zamîye lede'l-iktizâ kadr-ı kifâye donyağını tevzî'den hâric alınmak memnû'âtından olmağla hîn-i tevzî'de kifâyet mikdârı donyağını mumcu olan işbu bâ'isü'l-mürâsele Molla Osman tevzî'e dâhil dilediği yağı bazergânından alageldiğini mumcular kethüdâsı ve ustaları ve sâir vukûfu olan kimesneler ihbârlarıyla işbu mürâsele tahrîr ve irsâl olunmuşdur. İmdi Saray-ı hazret-i Sadr-ı a'zamîye kifâyet mikdârı iktizâ eden donyağını dâhil-i tevzî' olan yağdan hangi bazergândan dilerse âhar mumcular mümâna'at etmeyip mezbûr Osman'a iştirâ etdire ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 478, s. 397.

5.1.2.9. Mum Nâibi

Mum nâibi, İstanbul kadı yardımcılarında olup İstanbul'daki mumcu esnafın işlerine bakan nâibdir⁶⁷⁹. Mum nâiblerinin yer aldığı kayıtlara çok sık olmamakla birlikte İstanbul mahkemesi şer'îye sicil kayıtlarında rastlanılmıştır.

Don yağı ve çerviş yağının narhları hakkındaki bir kayıтта mum nâibinin yer aldığı görülmüştür⁶⁸⁰. İstanbul'a getirilen yağların yüksek kâr ile satıldığı bu sebeple narhlarında belirlemeler yapıldığı görülen kayıтта her iki yağın farklı bölgelerde tüccarlar tarafından hangi bedellerle alındığı tespit edilmiştir. Daha önce yapılan narh düzenlemesine uymamakta ısrar eden esnafın mumcular kethüdasını tehdit ederek korkuttuğu ifade edilen kayıтта aynı esnafın hala itaat etmemekte ısrar ettiğinin mum nâibi tarafından mahkemeye bildirildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla mum nâibi esnafın belirlenen narh üzerinden satış yapıp yapmadığını kontrol etmiş, aksi yönde hareket edenleri mahkemeye bildirmiştir.

Bir başka kayıтта mumcular esnafı kethüdası olup kapanda ve mumhanelerde görev alan görevlilerin yaptıkları iş karşılığı aldıkları yağ miktarında iyileştirme yapılması talebi mahkemede değerlendirilmiş olup durumun anlatıldığı gibi olduğu kapan nâibleri ve beraberindekiler tarafından bildirilmiştir⁶⁸¹. Burada açıkça mum nâibi ifadesi belirtilmemişse de esnaf işlerine bakan nâiblerin çoğunlukla kapanlarda bulunduğu bilinmektedir. Kaydın konusu mumcu esnafı kethüdaları olduğundan kapan nâibleri arasında mum nâibinin de bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁶⁷⁹ Uzunçarşılı (2014) s. 146.

⁶⁸⁰ “Bâ sah i'lâmı mücebince yirmi iki akçeye don yağı ve yirmi sekiz akçeye çerviş yağı bey' olunmaya ruhsat verilmek buyruldu ... Bundan akdem bu dâ'ileri don yağı ahvâlini mevsûkun-bih kimesnelerden tefahhus eyledikde ... hâlâ don yağı bâzîrgânlarından verilen narha adem-i itâ'at edip ısrâr edenlerden Silistreli Kalın? Hacı Ahmed ve Tophâneli oğlu Hacı Mustafa ve bakkal Hasan nâm kimesneler sâirleri tahvîf edip ısrârlarında ittîfâklarına bâ'is olduklarını hâlâ mum nâibimiz dâ'ileri dahi haber vermişdir ve mezbûrlar ba'de'l-münâza'a mübâşîr-i merkûm Murad Ağa muvâcehesinde yirmi iki akçeye don yağı ve yirmi sekiz akçeye çerviş yağını vermeye râzı oldular, ancak muharrerü'l-esâmî kimesneler ziyâde tama'larından bu makûle cem'îyyete bâdî oldukları için ıslâh-ı nefis edince kal'abend olunmak ensebdir. Emr men lehü'l-emrindir.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 24 Numaralı Sicil, C. 21, Hüküm No: 280, s. 397.

⁶⁸¹ “Mumcular esnâfı kethüdâsı İbrahim ve Hüseyin dâ'ihânede Bahr-ı siyâh'dan gelen yağlarda nezâretimiz olup ve birimiz kapanda ve birimiz Yedikule'de mumhânelerde bulunagelip ... hizmetimiz mukabelesinde ikişer yedek yağ ihsân buyrulmasını istîd'â ederiz deyü istîrham ve hakikat-i hâl minvâl-i meşrûh üzere olduğunu bundan akdem kapan nâibleri olan efendiler ve sâir hademe ve bazergânlar haber verip ve merhûm Bekir Efendi'nin sicilinde dahi vech-i meşrûh üzere mukayyed olmağla mezbûrânın ta'ayyüşlerine fâidesi medâr olmak için hin-i tevzî'de ke'l-evvel mezbûrâna ikişer yedek yağ verilmesine ruhsat buyrulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 25 Numaralı Sicil, C. 76, Hüküm No: 487, s. 401.

Mum nâibinin İstanbul mahkemelerinde şuhudül-hal içerisinde bulunduğu kayıtlar da mevcuttur. Kayıtlardan ilki incelendiğinde mahkeme önüne gelen konunun mumcular yiğitbaşının seçilmesi olduğu ve şuhudül-hal içerisinde mum nâibinin yanı sıra mumcular kethüdasının da bulunduğu görülmektedir⁶⁸². Diğer bir örnekte de yeni yapılan mumhanenin mumculara kiralanması kayıt altına alınmıştır⁶⁸³. Söz konusu sicil kaydında mum nâibi “*Fahrü’l-kuzât Necib Efendi nâib-i şem*” şeklinde ifade edilmiştir⁶⁸⁴. Mum nâibi için “*fahrü’l-kuzât*” unvanına yer verilmiş olması ise mum nâibinin kadılıktan gelmekte olduğunu göstermektedir. İstanbul’da esasen esnafı denetlemekle görevli olan bu gibi nâiblerin kadı sınıfından da tayin edilmiş olması söz konusu nâiblerin liyakatine verilen öneme işaret etmesi bakımından dikkate değerdir.

Netice itibariyle mum nâibleri İstanbul kadısı adına mum esnafını denetlemiş, esnafın belirlenen narhlar dışında satış yapması halinde durumu mahkemeye bildirmiştir. Mumcular yiğitbaşının seçilmesi, mumhanenin mumculara kiraya verilmesi gibi mum esnafını ilgilendiren hususlarda şuhudül-hal içerisinde yer almıştır. Şer’iye sicillerinde “*nâibi şem*” şeklinde de ifade edilebilen mum nâibleri kadılar arasından tayin edilebilmiştir. Mum nâibinin esnaf arasındaki bir uyuşmazlığı karara bağladığı herhangi bir sicil kaydına ise rastlanılamamıştır.

5.1.2.10. Diğer Nâibler

Literatürde İstanbul kadısına yardımcı olmak üzere görev aldığı ifade edilen farklı türde nâiblerden bahsedilmiştir. Bunlardan avarız nâibi, avarız vergisini toplamakla görevli olmuş, söz konusu vergiyi vermeyenler hakkında hüküm kurabilmiştir. Pastırma nâibi ise İstanbul’un ihtiyacına göre pastırmalık hayvanların alım ve satımı, pastırma fiyatlarının tespiti ve bu hususla ilgili ortaya çıkan dava ve uyuşmazlıkların çözümü ile yetkili

⁶⁸² “*Mumculara yiğitbaşı nasbı Mahmiye-i İstanbul’da tâife-i mumcuyândan ... ve sâiri meclis-i şer’-i hatîr-i lâzımü’t-tevkîre gelip her biri takrîr-i kelâm edip bizler mahmiye-i İstanbul’da ve tevâbi’inde mumcular olup ... Huristo v. () nâm zimmî tâife-i merkûmeye yiğitbaşı olmak için yedimize beyaz buyruldu-i şerîf verilmiş idi hâlâ ol buyruldu-i şerîfe nazar olunup mücebince taraf-ı şer’den yiğitbaşı nasb olunmak matlûbumuzdur deyû ... mezbûr zimmî tâife-yi merkûmeye yiğitbaşı nasb ve ta’yîn olundukda ol dahi kabûl ... Şuhûdü’l-hâl: Arslan Bey b. Abdullah Kethüdâ-yı mûmcıyân, ... Abdi Çelebi el-Muhzır, Mum Nâibi Mustafa Efendi, ... çukadar Ali Beşe.*” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 12 Numaralı Sicil, C. 16, Hüküm No: 443, s. 383.

⁶⁸³ “*İcâr, istîcâr-ı mumhâne. ... meclis-i şer’-i şerîf-i enverde hâlâ Kitâbhâne-i hümayûn mütevellîsi olan râfî’u’l-kitâbî’l-müstetâb es-Seyyid Mehmed Ağa b. es-Seyyid Ahmed Ağa nâm kimesne mahzarında her biri ikrâr ve takrîr-i kelâm edip ... İstanbul’da Fazlı Paşa Sarayı’nda müceddeden binâ olunan mumhâneyi târih-i kitâb şehri gurrelerinden beher mâh biner akçe icâre ile ale’l-iştirâk bize icâr ve teslîm biz dahi ber-vech-i muharrer istîcâr ve kabz ve tesellüm eyledik ... Şuhûdü’l-hâl: Fahrü’l-kuzât Musazâde Abdullah Efendi, Fahrü’l-kuzât Necib Efendi nâib-i şem ...*” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 151 Numaralı Sicil, C. 66, Hüküm No: 444, s. 364.

⁶⁸⁴ Şem’ kelimesi sözlükte balmumu, mum gibi anlamlara gelmektedir. Devellioğlu, s. 1152.

olmuştur⁶⁸⁵. Avarız nâibi ve pastırma nâibine incelemiş olduğumuz İstanbul şer'îye sicil kayıtlarında rastlayamamış olmamızdan ötürü bir değerlendirme yapılamamıştır.

Bununla birlikte İstanbul mahkemeleri sicillerinde farklı isimlerle anılan başka nâiblerle de karşılaşmıştır. Örneğin 1644 yılına ait bir kayıtta “âbık nâibi” şeklinde anılan bir nâib geçmektedir⁶⁸⁶. Kelime anlamı itibariyle sözlükte âbık, “*efendisinden kaçan köle*” şeklinde ifade edilmiştir⁶⁸⁷. Bu çerçevede âbık nâibinin kaçan köleler hakkındaki davalarda görev aldığı düşünülebilir. Ancak söz konusu kayıtta âbık nâibi yaralama olayında keşif ile görevlendirilmiş, yaralanan kişiyi yerinde görmek üzere beraberindekilerle olay yerine gitmiş, orada hem yaralıyı görmüş hem de olayın nasıl gerçekleştiğini yaralıdan dinleyerek kayıt altına almış ve mahkemeye bildirmiştir. Aynı âbık nâibinin bir başka yaralama olayında⁶⁸⁸ ve sınır uyuşmazlığında⁶⁸⁹ keşfe gitmek üzere görevlendirildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Fakat kaçak kölelerin konu olduğu kayıtlarda âbık nâibine rastlanılamamıştır⁶⁹⁰. Dolayısıyla âbık nâibi, nâiblerin genel olarak yapmış

⁶⁸⁵ Uzunçarşılı (2014) s. 146.

⁶⁸⁶ “... işbu târih-i kitâb gecesi beyne'l-işâeyn Kara Mehmed b. İbrahim nâm kimesne sekrânen gelip fırın-ı mezbûr içinde sâkin olan zimmîlerden hamr taleb edip hamrımız yokdur dediklerinde Mankola nâm habbâz zimmînin sağ elinin parmakları arasına elinde olan uryan hançer ile urup mecrûh eylemiştir, kibel-i şer'den üzerine varılıp keşf ve tahrîr olunması matlûbumdur dedikde medîne-i mezbûrede hâlen âbık nâibi olan Receb Efendi b. Abdi irsâl olunup ol dahi zeyl-i kitâbda isimleri mastûr olan müslimîn ile zikr olunan fırına varıp mecrûh-ı mezbûr Mankola'nın cerâhatını keşf ve müşâhede edip hakikat-i hâli mezbûr Mankola'dan istihbâr eyledikde vakt-i mezbûrda merkum Kara Mehmed sekrânen gelip beni hançer ile sağ elimin parmakları arasında urup mecrûh eyledi dediğini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr, ba'dehû meclis-i şer'a gelip alâ vuku'ihî inbâ ve takrîr etmeğin mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 49 Numaralı Sicil, C. 26, Hüküm No: 45, s. 78.

⁶⁸⁷ Pakalın, C. I, s. 6.

⁶⁸⁸ “... târih-i kitâbdan iki gün mukaddem ba'de'l-asr li ebeveyn karındaşım Ebûbekir nâm kimesneyi gaib anı'l-meclis Ebûbekir b. Abdullah nâm kimesne gelip taşla boynuna ve âsâ ile burnuna urup berelemiştir, taraf-ı şer'den üzerine varılıp keşf ve tahrîr olunması matlûbumdur dedikde medîne-i mezbûrede hâlen âbık nâibi olan mevlânâ Receb Efendi b. Abdi irsâl olunup ol dahi zeyl-i kitâbda isimleri mastûr olan müslimîn ile madrûb-ı mezbûrun menziline varıp ba'de'l-keşf ve'l-müşâhede ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 49 Numaralı Sicil, C. 26, Hüküm No: 47, s. 79.

⁶⁸⁹ “... Husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde tahrîr olunması kibel-i men lehü'l-emrden fermân olunmağın bi'l-fi'l ... âbık nâibi olan mevlânâ Receb Efendi b. Abdi irsâl olunup ol dahi hâssa mi'mârlardan Üstâd Mustafa ve zeyl-i kitâb-ı sıhhat nisâbda isimleri mastûr olan müslimîn ile mahmiye-i Kostantiniyye hısnı ebvâbından Yenikapı hâricinde vâki' münâza'un fih olan mahallin üzerine varıp akd-i meclis-i şer'-i şerîf eyledikde ... müvekkile-i mezkûre sınır taşlarını kaldırıp zikr olunan mikdâr mahalli gasb eylemiştir, vekâletim hasebiyle yine ke'l-evvel sınır taşların eski mahalline vaz' olundukdan sonra müvekkile-i mezkûrenin kasr-ı yedine kibel-i şer'den tenbîh olunmak matlûbumdur suâl olunsun dedikde ... udûl-i ricâlden ve sikât-ı muvahhidinden zahr-ı erbâbi't-tahrîr ve'l-kalem Arabzâde Mehmed Efendi b. Receb ve hâssa mi'mârlardan el-Hâc Hasan b. Ömer li ecli's-şehâde meclis-i mezbûra hâzırân olup istihâd olunduklarında ... her biri şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ... zikr olunan sınır taşlarını yine ke'l-evvel eski mahalline vaz' etmeğe tenbîh eylediğini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr ba'dehû meclis-i şer'a gelip alâ vuku'ihî inbâ ve takrîr etmeğin ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 49 Numaralı Sicil, C. 26, Hüküm No: 77, s. 98.

⁶⁹⁰ Eyüb mahkemesine ait 1644 tarihli ve kaçak köle hakkında olan bir kayıtta âbık nâibi geçmemektedir: “... hâlen subaşı ve zâbitü'l-avâbık râgibü hâze'l-kitâb Ali Bey b. mahfil-i kazâda orta boyulu çatık kaşlı gök elâ gözlü karayağız kara bıyıklı Yusuf b. Abdullah nâm şâbbi ihzâr ve mahzarında takrîr-i kelâm edip merkûm Yusuf abd-i âbık olup merkûmu medîne-i mezbûrede vâki' Topçular nâm mahallede ahz eyledim suâl

olduğu keşif işini yürütmüştür. Bu durum nâiblerin “isimlendirilmiş” oldukları yani özel yetkili oldukları alan dışındaki işleri de yürütebildiğini göstermektedir. Yine 1757 yılında Bursa mahkemesinde “*ibâk nâibi*” bulunmuş olup mahkeme kadısı yanında görev alan nâiblerden biri olmuştur⁶⁹¹. İbâk kelimesi sözlükte “*bir esirin, bir kölenin sebepsiz olarak efendisini bırakıp kaçması*” şeklinde yer almıştır⁶⁹². Bu da söz konusu nâibin yine kaçak köleler ile ilgili görevlendirilmiş bir nâib olabileceğini düşündürmüştür. Çalışmada ibâk nâibinin mahkemede ne tür işler yürüttüğüne dair bir bilgi verilmediğinden bu konuda bir değerlendirme yapılamamıştır. Ancak bu tür nâibin Bursa’daki şer‘iye sicil kayıtlarında geçmiş olması İstanbul’dan başka kadılıklarda da bulunmuş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yine İstanbul şer‘iye sicillerinde “*nâib-i recül*” şeklinde ifade edilen nâiblere rastlanıldığı belirtilmelidir. Örneğin Eyüb mahkemesi kayıtlarında 1661-1662 yıllarında dört farklı nâibin nâib-i recül şeklinde ifade edildiği görülmüştür⁶⁹³. İstanbul mahkemesi

olunmak taleb ederim dedikde gıbbe’s-suâl merkûm Yusuf cevâbında *fi’l-hakîka ben İstanbul’da Atpazarı’nda sâkin canbâz tâifesinden Karaca demekle ma’rûf Receb Bey b. nâm kimesnenin abd-i memlûkî olup mülkünden ibâk eyledim deyû rık ve ibâkını bi’t-tav’i’s-sâf ikrâr ve i’tirâf eyledikde ...*” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 49 Numaralı Sicil, C. 26, Hüküm No: 229, s. 213. Aynı mahkemeye ait farklı yıllarda tutulan kaçak köle hakkındaki kayıtlarda da âbık nâibine rastlanılamamıştır: “... *hâlâ za’imü’l-vakt olan Mehmed Beşe b. Mustafa Beşe nâm râcil meclis-i şer‘-i şerîfde uzun boylu kerteles burunlu açık kaşlı elâ gözlü sarı bıyıklı Rûsiyyü’l-asl Yuvan v. nâm abd-i âbıkı ihzâr ve muvâcehesinde takrîr-i kelâm edip işbu gulâm-ı mevsûf-ı mezkûru ayağında olan demir rık ve âbık olmak üzere ahz ve ihzâr-ı şer‘ eylemişdir hâlâ suâl olunup sâhibi zuhûr edinceye kadar ma’rûf nafaka farz ve takdîm olunmak matlûbumdur deyecek ...*” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 171, s. 178. Son olarak kaçak köleler hakkındaki kayıtların sıkça bulunduğu Üsküdar mahkemesinin sicil kayıtlarında da âbık nâibine rastlanılamamıştır: “... *Silahdâr Hamza nâm kimesne Öküz limanında bir koyun [e]lla gözlü orta boylu sarışın Bosneviyyü’l-asl Balaban nâm abd-i âbık tutup ve bir dahi uzun boylu, sâhibü’l-lihye tavilü’l-kâme asferü’l-levn eşhelü’l-ayn tavilü’l-kâme [Şir]merd nâm abd-i âbık tutup Ramazân ayının dördüncü günü iş eri olan Mehmed b. Bekir’e teslim edip yevmî ikişer akçe nafaka takdîr olundu... Mezkûr-ı mevsûf Balaban’ın kazâ-i Gekvize’den Hamza Çelebi nâm sâhib[i] bulunup Ramazân’ın on dördüncü günü teslim olunup deftere sebt olundu.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C. 1, Hüküm No: 23, s. 111; “... *Ayas Yeniçeri yedinden bir orta boylu, sarı sakallı, arkasında köhne kebe, başında keçe tâc ve ayağında dolak Hüseyin nâm abd-i âbık tutulup rıkkına mu’terîf olup Muhzır Hasan’a teslim olunup altı akçe nafaka takdîr olundu...*” İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 84 Numaralı Sicil, C. 10, Hüküm No: 1294, s. 645.

⁶⁹¹ Yediylidiz, s. 77.

⁶⁹² Devellioğlu, s. 463.

⁶⁹³ “*Şuhûdü’l-hâl: Muharrirü’l-hurûf Sâlih Mehmed Efendi b. Mehmed el-Kâtib, Receb Bey Kethüdâ, Mehmed Çelebi b. Musli, Hüseyin Muhzır, Mehmed b. Mahmud, Mustafa Çelebi el-Attâr, İbrahim sâkin-i Eyüb, Himmet Efendi nâib-i recül ve gayruhüm.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 246, s. 243; “*Şuhûdü’l-hâl: Mustafa Çelebi b. Yusuf, Durmuş Beşe b. Hasan, Osman Dede b. Mustafa, Ahmed Beşe b. Abdullah, Hamza Efendi nâib-i recül, Veli Beşe Çukadâr, Receb Kethüdâ b. Maden, Mehmed b. Mahmud, Hüseyin muhzır ve gayruhüm mine’l-hâzırîn.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 257, s. 250; “*Şuhûdü’l-hâl: Fahri Efendi nâib-i recül, Eyüb Çelebi b. Mehmed, Sâlih Mehmed Efendi b. Mehmed, Hüseyin b. Hasan, Mehmed b. Mahmud ve gayruhüm.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 428, s. 405; “*Şuhûdü’l-hâl: Muharrem Efendi nâib-i recül, Hüseyin b. Hasan, Mehmed b. Mahmud, Dilâver muhzır ve gayruhüm mine’l-hâzırîn.*” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 184, s. 188.

kayıtlarında da 1695-1697 yıllarında iki farklı nâib-i recüle rastlanılmıştır⁶⁹⁴. Söz konusu nâiblere kayıtlarda yalnızca şuhudül-hal içerisinde yer verildiğinden mahkemede icra ettikleri işe dair bilgi edinilememiştir. Şuhudül-hal içerisinde bulundukları davalar ise muhalaa⁶⁹⁵, satış⁶⁹⁶, yaralama⁶⁹⁷ gibi aile hukuku, borçlar hukuku ve ceza hukukuna dahil farklı hususlarda olmuştur. Recül kelimesinin anlamı sözlükte ilk olarak ergin, yetişmiş erkek, insan olup ikinci olarak ehil, becerikli, elinden iş gelir şeklinde tanımlanmıştır⁶⁹⁸. Nâib-i recül ifadesinde sözlükteki ikinci anlamın var olup nâib-i recül ifadesinin görev itibariyle farklı tür bir nâibi karşılamak için değil, işinde ehil bir nâib şeklinde övgü manasında kullanıldığı söylenebilir. Söz konusu nâiblerin kadı olduklarına dair unvanlarının da kayıtlarda yer almış olması bu düşüncemizi kuvvetlendirmiştir⁶⁹⁹.

⁶⁹⁴ “Şuhûdü’l-hâl: Umdetü erbâbü’t-tahrîr ve’l-kalem Tezkire-i evvel Mustafa Efendi, zübdetü ashâbi’t-tastîr ve’r-rakâm Tezkire-i sâni Mehmed Efendi, umdetü’l-eşbâh ve’l-a’yân Yusuf Ağa Ser-çavuşân, fahrü’l-akrân ve’l-ekfâ Mehmed Ağa Muhzır, Halil Efendi el-imâm, Mehmed Efendi, el-Hâc Mustafa Efendi b. Eyüb, Mustafa Efendi Nâib-i recül ve gayruhum.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 19, s. 88; “Şuhûdü’l-hâl: Umdetü erbâbü’t-tahrîr ve’l-kalem Yusuf Efendi tezkire-i evvel, zübdetü ashâbi’t-tastîr ve’r-rakâm tezkire-i sâni hâfız Efendi, umdetü’l-eşbâh ve’l-a’yân Odabaşı Mustafa Ağa, fahrü’l-akrân ve’l-ekfâ Mehmed Ağa ser-çavuşân, Fahrü’l-eşbâh kasabbaşı Süleyman Ağa, umdetü’l-eşbâh el-Hâc Mehmed Ağa, el-Hâc Halil Efendi b. Mehmed, Receb Efendi nâib-i recül, Mustafa Efendi nâib-i recül, ve gayruhum mine’l-huzzâr.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 256, s. 349.

⁶⁹⁵ “... Belkis bt. Mehmed nâm hârun meclis-i şer’de zevci işbu bâ’isü’l-kitâb İbrahim Beşe b. Mehmed nâm kimesne mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip zevcim mezbûr İbrahim Beşe ile hüsn-i zindegânemiz olmamağın beynimizde şikâk vâki’ olmağla zimmetinde mütekarrir olan iki bin akçe mehr-i müeccelimden ve nafaka-i iddet-i mu’ayyene ve me’ûnet-i süknâmdan fâriğa olmak üzere zevcim mezbûr İbrahim Beşe ile muhâla’a eyleyip zevciyyete müte’allik âmm-i de’âvî ve mütâlebât ve eymân ve muhâsamâtdan zimmetini ibrâ-i âmm-i kâtü’ü’n-nizâ’la ibrâ ve iskât-ı tâmm-ı râfi’u’l-hisâm birle iskât eyledim dedikte mezbûr İbrahim Beşe meclis-i mezbûrda, zevcem merkûme Belkis ile vech-i muharrer üzere olan hul’-ı mezbûru kabûl ve zevciyyete ve sâir husûsa müte’allik cemî’ de’âvî ve mütâlebâtdan ben dahi zimmetini ibrâ ve iskât eyledim deyicek gibbe’t-tasdîki’s-şer’î ... Şuhûdü’l-hâl: Hamza Efendi nâib-i recül, Hüseyin b. Ali, Mehmed b. Mahmud, Ali Beşe er-Râcîl ve gayruhum mine’l-hâzırîn” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 169, s. 177.

⁶⁹⁶ “...emlakimden olup karye-i mezbûrede vâki’ ...müştemil mülk menzilimi cemî’ tevâbi’ ve levâhıkı ile mezbûr Fitoni’ye ...bey’ ve teslîm edip ol dahi minvâl-i muharrer üzere iştirâ ve tesellüm ve kabz ve kabûl eyleyip semeni olan mezbûrü’n-na’t altı bin akçeyi müşteriye-i merkûme Fitoni’den tamamen alıp kabz eyledim ...ve sâdir olan ikrârını mezbûre Fitoni vechen ve şifâhen tasdik ve tahkik etmeğın mâ hüve’l-vâki’ kayd şüd. Şuhûdü’l-hâl: Mehmed Efendi b. Bostânî Efendi, Durmuş Çelebi b. Mehmed, Hamza Efendi nâib-i recül, Ali Beşe b. Mehmed nalband ve gayruhum mine’l-hâzırîn.” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 156, s. 168.

⁶⁹⁷ “... târih-i kitâbdan bir gün mukaddem akrabâmızdan gâib ani’l-meclis Mehmed b. Abdullah nâm kimesne karye-i mezbûrede bizi bi gayri hakkın harbe ile darb ve her birimizi mecrûh edip firâr etmiş el-hâletü hâzihî ahâlî-i karye-i mezbûreden cârih-i merkûm Mehmed’dan gayrı bir ferd ile husûs-ı mezbûra müte’allik da’vâ ve nizâ’ımız yokdur, eğer bu cerâhatlerin ... fevt olursak dem ve diyetimizi cârih-i merkûm Mehmed’dan taleb ve da’vâ olunsun, husûs-ı mezbûra müte’allik âmm-i da’vâdan ahâlî-i karye-i mezbûrenin zimmetlerini ibrâ ve iskât eyledik dediklerinde gibbe’t-tasdîk mâ hüve’l-vâki’ kayd şüd... Şuhûdü’l-hâl: Hamza Efendi b. Hasan nâib-i recül, Ali Beşe b. Pervâne, es-Seyyid Mehmed Efendi b. es-Seyyid Mustafa, Mustafa b. Ahmed ve gayruhum mine’l-hâzırîn.” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 330, s. 322.

⁶⁹⁸ Devellioğlu, s. 1030.

⁶⁹⁹ “...Fahrü’l-kuzât Hamza Efendi nâib-i recül...” İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi, 74 Numaralı Sicil, C. 28, Hüküm No: 375, s. 360; “...umdetü’l-kuzât Mustafa Efendi nâib-i recül...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm No: 136, s. 220.

Dolayısıyla nâib-i recülün, işinin ehli ve ilmi bilgisi kuvvetli nâibler için kullanılmış olduğu söylenebilir.

Son olarak farklı çalışmalarda rastladığımız ancak yürüttükleri işler bakımından herhangi bir ayrıntıya girilmemiş olan zaviye nâibi ve tahıl nâibinden bahsedilmelidir. 1655-1658 yılları arası Bursa'ya inceleyen bir çalışmada Bursa mahkemesi kadısının yanında görevli nâibler arasında tahıl nâibi zikredilmiştir⁷⁰⁰. Zaviye nâibine ise 1683-1744 yılları arasında Kırım'ın Karasu kazasını inceleyen bir çalışmada “*Abdulkadir Efendi Nâib-i Zaviye*” şeklinde rastlanılmıştır⁷⁰¹. Çalışmalarda söz konusu nâibler hakkında herhangi bir bilgi verilmemişse de tahıl ve zaviye işleri ile ilgili uyuşmazlık ve keşiflerde kadıya yardımcı olan nâibler için bu adlandırmaların yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

5.2. Nâibin Eğitimi

Osmanlı hukuk sisteminde Tanzimat dönemiyle birlikte yaşanan köklü değişim kendisini adli teşkilat yapısında göstermiş olduğu gibi eğitim kurumlarında da göstermiştir. Bu bağlamda nâibin Osmanlı klasik ve Tanzimat döneminde eğitim aldığı kurumların ayrı başlıklar altında incelenmesinde yarar vardır.

5.2.1. Klasik Dönemde Nâibin Eğitimi

Osmanlı Devleti, adli teşkilat mensuplarını medreselerde yetiştirmiştir⁷⁰². Osmanlı adli teşkilatında görev alan nâibler de medrese eğitimi almış, fıkıh alanındaki ihtilafları çözebilecek derecede öğrenim görmüş kimselerden tayin edilmiştir⁷⁰³. Klasik dönem itibarıyla Hariç ve Dahil medreselerinden mezun olanlar nâib olarak atanabilmiştir⁷⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nin geleneksel okul sistemi, askeri eğitim ve yöneticilerin eğitimi dışında vakıflar eliyle yürütülmüş ve dini kurumlar tarafından denetlenmiştir. Osmanlı ilmiye sınıfı da vakıfların kurduğu medreselerde yetiştirilmiştir. İslami bilimler ve tabiat bilimlerinin okutulduğu medreseler ilk, orta ve yüksek kademelere ayrılmış olup dersler müderrisler tarafından verilmiştir. İlk ve orta kademedeki medreseler bilim dallarına göre ihtisaslaşmamış, İslami bilimler ile diğer bilimler birlikte okutulmuştur. Söz konusu medreseler genel medreseler şeklinde anılmış; kadı, müderris ve müftüler bu

⁷⁰⁰ Yediıldız, s. 77.

⁷⁰¹ Kavak, s. 66.

⁷⁰² Cin/Akgündüz, C. I, s. 271.

⁷⁰³ İpşirli (2021) s. 155.

⁷⁰⁴ Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 241; Cin/Akyılmaz, s. 168.

medreselerden yetişmiştir. Genel medreseler dışında ihtisas medreseleri de mevcut olmuş; bunlar ise hukuk, tıp, edebiyat, ilahiyat, matematik gibi alanlarda çeşitli derecelerde uzmanlaşmıştır⁷⁰⁵. Nâiblerin öğrenim gördüğü Hariç ve Dahil medreseleri ise genel medreseler arasında yer almıştır.

Osmanlı medreselerinin dereceleri, müderrislerinin aldığı ücret ve okutulan kitaplar dikkate alınarak farklı isimlendirmelere tabi tutulmuştur. Öğrenim hayatına başlayan öğrenci ilk olarak “*muhtasarat*” şeklinde adlandırılan dersleri görmüştür⁷⁰⁶. Öğrenimine devam etmek isteyen öğrenciler sırasıyla kelim ile ilgili öğretim verilen Tecrid (yirmili) medreseleri, belagat ile ilgili öğretim verilen Miftah (otuzlu) medreseleri ve fıkıh, usul-ı fıkıh, belagat ile hadis derslerinin okutulduğu kırklı medreselerine devam etmiştir⁷⁰⁷. Görüldüğü üzere henüz Hariç ve Dahil medreselerine gelmeden öğrenim görülen kırklı medreselerinde fıkıh, usul-ı fıkıh ve hadis gibi temel İslam hukuku dersleri verilmiştir.

Bu aşamada gelen Hariç ve Dahil medreseleri, müderrislerine elli akçe ücret verildiğinden “*ellili*” şeklinde de anılabilmektedir. Hariç (ellili) medreselerini Dahil (ellili) medreseleri takip etmiştir. Hariç ve Dahil medreseleri, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1470 yılında Sahn-ı Seman medreselerinin kurulmasına kadar ilmiye tarikinde son basamak olmuş, buradan mezun olanlar önemli şehirlerin kadılıklarına atanmıştır⁷⁰⁸. Sahn-ı Seman medreselerinin kurulması ile birlikte yukarıda yer vermiş olduğumuz medrese sıralamasında en üst derecede Sahn-ı Seman medreseleri yer almıştır. Bu medreselerde elli akçeli müderrisler görev almış, Ayasofya medresesi ise fethin sembolü olması bakımından daha üst konumda tutularak altmış akçeli olarak anılmıştır. 16. yüzyıl itibarıyla Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla bu sistem değişmiş ve genişlemiştir. En nihayetinde 18. yüzyıldan itibaren medreselerin derecelendirilmesi İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç; İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil; Mûsile-i Sahn, Sahn-ı Seman; İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı; Mûsile-i Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Süleymaniye,

⁷⁰⁵ Akkutay, Ülker (1984) Enderûn Mektebi, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 16-17.

⁷⁰⁶ Uzunçarşılı (2014) s. 18.

⁷⁰⁷ İpşirli, Mehmet (2003) ‘Medrese’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 28, s. 330. 16. yüzyılda yaşamış olan müderrislerden Taşköprülüzade Ahmed İsamüddin Efendi’nin eserlerine göre kendisi de Miftah medresesinde fıkıh, hadis; kırklı medresede hadis, fıkıh, usul-ı fıkıh, ve feraiz derslerini vermiştir. Uzunçarşılı (2014) s. 18, 32, 49.

⁷⁰⁸ Unan, Fahri (2005) ‘Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi’, Dîvân İlmi Araştırmalar, S. 18, s. 88.

Darülhadis-i Süleymaniye şeklini almış ve bu sistem Osmanlı Devleti'nin sonuna değin devam etmiştir⁷⁰⁹.

Yüksek medreselerin kurulmasından sonra Hariç ve Dahil medreselerini bitirip Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerine devam etmeyen öğrenciler nâib veya katip olarak tayin edilmişlerdir⁷¹⁰. Hariç medreselerinde ilk olarak İptida-i Hariç medresesine, burayı bitirdikten sonra Hareket-i Hariç medresesine gidilmesi gerekmiştir. Hariç medreselerinde okuyan öğrenciler burayı bitirdikten sonra Dahil medresesine girmeye hak kazanmıştır. İptida-i Dahil ve Hareket-i Dahil medreselerinden de mezun olan öğrenci eğer öğrenimine devam etmek istemezse bir staj döneminden ve sınavdan geçmek suretiyle nâib olarak görevlendirilebilmiştir⁷¹¹. Bu aşamaya gelinceye kadar gidilen medreselerde asgari olarak ne kadar süre okunması gerektiği belirlenmiştir. Örneğin 1526-1540 yılları arasında Tecrid ve Miftah medreselerinde 2'şer yıl, kırklı medreselerde 2-3 yıl, Hariç ve Dahil medreselerinde 1'er yıl olmak üzere 8-9 yıl okuduktan sonra Sahn medreselerine gidilebilmiştir. Osmanlı'da küçük yaştaki çocukların sıbyan medreselerine 5-6 yaşlarında başladığı ve 3-4 yıl öğrenim gördüğü bilinmektedir⁷¹². Dolayısıyla sıbyan mektebinden itibaren kesintisiz bir biçimde öğrenimine devam eden bir kimsenin Dahil medreselerinden mezun olduğunda en az 19 yaşına ulaşmış olduğu söylenebilir. Medreselerde hocalardan alınan derslerin daha erken bitirilebilmesi mümkün olduğundan bu sürenin daha da kısalabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Söz konusu medreselerde 15. ve 16. yüzyıllarda okutulmuş olan derslere bakıldığında ise Hariç medreselerinde fıkıh, kelam ve hadis derslerinin sırasıyla Hidaye, Şerh-i Mevakıf ve Mesabih kitaplarından takip edildiği görülmektedir. Dahil medreselerinde okutulan ders sayısı artmış olup fıkıh, usul-ı fıkıh, hadis ve tefsir dersleri verilmiştir. Söz konusu derslerin bu dönemde takip edildiği kitaplar ise sırasıyla Hidaye,

⁷⁰⁹ **Cevdet**, Tarih, C. I, s. 108-117'den aktaran **İpşirli** (2003) 'Medrese' s. 330; **Unan** (2005) s. 88-89.

⁷¹⁰ **Güven, İsmail** (2018) Türk Eğitim Tarihi, 7. Baskı, Ankara, Pegem Akademi, s. 67. Yüksek medreselerin kurulması ile birlikte kadı olmak isteyenler Hariç ve Dahil medreselerini bitirdikten sonra Musile-i Sahn ve sonrasında Sahn-ı Seman medreselerine devam etmiştir. Buralardan icazet alanlar diledikleri takdirde kaza kadısı olarak tayin edilebilmiştir. Öğrenimine devam etmek isteyenler ise Altmışlı ve Süleymaniye medreselerine gitmiştir. Buralardan mezun olanlar ise yüksek dereceli kadılıklara tayin edilmiştir. **Cin/Akılmaz** s. 168.

⁷¹¹ **Üçok/Mumcu/Bozkurt**, s. 241.

⁷¹² **Baltacı, Câhid** (1976) XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İstanbul, İrfan Matbaası, s. 18-19, 37-40; **Hızlı, Mefail** (2008) 'Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 6, S. 12, s. 87.

Telvih, Buhari, Keşşaf ve Beyzavi olmuştur⁷¹³. Dolayısıyla Hariç ve Dahil medreselerinde fıkıh, usul-i fıkıh, hadis gibi temel İslam hukuku derslerinin yanında kalam, tefsir gibi bu alanla ilgili farklı derslere de yer verilmiştir.

Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde bir kimsenin nâib olarak görev alabilmesi için medrese mezunu olması kural olmuştur. 15. yüzyılın sonlarına değin kadıların almış olduğu öğrenim derecesi, daha sonraları nâibler için alınması yeterli sayılan medrese derecesi ile aynı olmuş, zaman içerisinde kurulan yeni yüksek dereceli medreseler ile kadıların öğrenim seviyesi yükselmiştir. Sahn-ı Seman medreselerinin kurulması ile birlikte kadı olarak tayin edilecek kimselerin buradan mezun olması aranmış⁷¹⁴, Süleymaniye medreselerinden olan Darülhadis'ten mezun olanlar diledikleri takdirde yüksek dereceli kadılıklara atanabilmiştir. Bu süreçte nâiblerin öğrenim seviyesi, atama beklendikleri süre içerisinde nâiblik yapan kadı ve müderrisleri ayrı tuttuğumuzda, Hariç ve Dahil medreselerinden ileri gitmemiştir. Hariç ve Dahil medreselerinde ve hatta öncesinde kırklı medreselerinde fıkıh, usul-ı fıkıh, hadis gibi temel İslam hukuku dersleri mevcut olduğundan nâiblerin öğreniminin yetersiz olduğu değerlendirilmesine gidilemeyecektir. Elbette ihtisaslaşmış medreselerde kadıların edinmiş olduğu hukuki bilgi birikimi daha ayrıntılıdır. Ancak nâiblerin esasen keşif gibi yargılamaya yardımcı işleri yürüttüğü göz önünde bulundurulduğunda bu öğrenimin yeterli olduğu söylenebilir. Dolayısıyla adli teşkilattaki bozulmanın, nâiblerin öğrenimindeki yetersizlikten ziyade mahkemelere kadı yerine nâib atanmasının yaygınlaşması ve bu kimselerin söz konusu medrese öğrenimini dahi görmemiş kimseler olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Zira uygulamada aşçı, hizmetkar gibi meslekle ilgisi olmayan kimseler dahi nâib olarak atanabilmiştir.

5.2.2. Tanzimat Döneminde Nâibin Eğitimi

Tanzimat düzenlemelerinde nâiblere sıklıkla yer verilmiş olduğuna yukarıda değinilmişti. Bu başlık altında ilgili düzenlemelerin nâibin eğitimi hakkında olan kısmı ele alınmıştır. Bu noktada Tanzimat Fermanı'ndan bir yıl önce yürürlüğe konulan 1838 tarihli Tarîk-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'nden bahsedilmesi elzemdir. Zira kanunnamenin girişinde “... *lâsiyemâ nüvvâb takımının ekserisi meçhûlû'l-ahvâl kimseler olarak*

⁷¹³ **Baltacı**, s. 40. 16. yüzyıl müderrislerinden Taşköprülüzade İsmâüddin Efendi Hariç medresesinde hadis derslerinde Mesabih, fıkıh derslerinde Hidaye'yi okutmuşken Dahil medresesine terfi ettikten sonra hadis derslerinde Sahih-i Buhari, fıkıhta Hidaye, usul-ı fıkıhta ise Telvih'i okutmuştur. **Uzunçarşılı** (2014) s. 49-50.

⁷¹⁴ 16.-18. yüzyıllarda Sahn-ı Seman medreselerinde müderris olup kadılık, kazaskerlik, şeyhülislamlık gibi mevkilere geçenlerin sayısı hakkında bilgi için bakınız: **Unan, Fahri** (1999) 'İstanbul'un Fethi, Fatih Külliyesi ve İmparatorluk', HÜEFD, C. 16, s. 90-91.

uygunsuz harekâtı derkâr bulunduğuna binâen ...”⁷¹⁵ denilmek suretiyle nâiblerin nitelikli bir eğitimden geçirilmesine duyulan ihtiyaç açıkça ifade edilmiştir. Nitekim nâiblerin öğrenim görmesi amacıyla kurulan Muallimhane-i Nüvvâb da bu sıkıntının giderilmesi adına atılmış bir adımdır.

Muallimhane-i Nüvvâb’ın kurulmasından önceki süreçten de burada bahsedilmesi gerekir. 1855 yılı, nâibler hakkında önemli düzenlemelerin yürürlüğe konulduğu bir sene olmuş, bu kurallar çerçevesinde nâiblerin sınava tabi tutulması, atanması gibi işlemlerin şeyhülislamlık bünyesinde aynı yıl kurulan Meclis-i İntihab-ı Hükâm-ı Şer’iye tarafından yürütüleceği kabul edilmiştir. Meclis, nâib olmak isteyenlerin ilk olarak İstanbul’daki şer’iye mahkemelerinde staj yapmaları, stajı başarıyla tamamlayanların sınava tâbi tutulmaları, sınavda yeterli puan alanların nâib olarak atanmalarına; sınavda başarısız olanların ise staja devam etmek suretiyle bir sonraki sınava girmesine karar vermiştir⁷¹⁶. Stajyerler mahkemelerde hakimliğin prensiplerini ve mesleki yazı yazma kurallarını öğrenecektir. Sınava kabul edilebilmesi için ise mahkeme hakimi tarafından adayın mahkemeye devamı, doğruluğu, mesleğe yatkınlık ve yeteneği hakkında mühürlü ilmühaber yazılarak adaya verilecektir. Söz konusu ilmühabere sahip olmayan adaylar sınava kabul edilmeyecektir. Dolayısıyla nâiblerin göreve başlamadan önce uygulamaya dair bilgi edinmesi ihtiyacı duyulmuş ve bu yönde adımlar atılmıştır. 1855 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizamname’nin son maddesinde yer verilen “*Der-i aliyyede olan mehâkim-i şer’iyye, tarîk-i niyâbete sülûk edenler için mekteb hükmünde add ve i’tibâr olunarak...*”⁷¹⁷ ifadesi de İstanbul şer’iye mahkemelerinin nâiblere uygulamayı öğretecek birer mekteb olarak değerlendirildiğini açıkça göstermektedir. Ancak mahkemelerdeki katip sayısının fazlalığı sebebiyle stajyer hakimlere ayda bir kez dahi dava kayıt sırası gelmemiş, staj uygulamasından istenen verim elde edilememiştir. Bunun üzerine Meclis-i İntihab tarafından meşihat makamına 10 Temmuz 1855’te bir teklif sunularak şeri hizmetlerde istihdam edilecek kişilere mahkemelerde staj yaptırmak yerine bu kimselerin öğrenim göreceği bir okul açılması önerilmiştir. Öneride, Süleymaniye Camii yakınındaki Mekteb-i Edebiyye binasında bir Muallimhane-i Kudât kurulması, fetvahanede görevli bir fakihin hoca; sakk ve feraiz ilimlerinde uzman diğer hocaların da muavin olmaları teklif edilmiştir. Dönemin şeyhülislamı Meşrebzade Hafidi Mehmed Arif Efendi bu teklifi, kendisinin de olumlu görüşlerini ekleyerek sadarete sunmuş ve sonuç olarak Maarif-i Umumi

⁷¹⁵ Çadircı (1981) s. 148.

⁷¹⁶ Yurdakul (2019) s. 240.

⁷¹⁷ Düstur I, C. I, s. 324.

Meclisi'nde görüşülen teklif kabul edilmiş, 1855'in Ağustos ayında çıkarılan iradeyle Muallimhane-i Nüvvâb kurulmuştur⁷¹⁸.

Muallimhane-i Nüvvâb başlangıçta iki yıl süreyle öğrenim vermiştir. Hakim olmak isteyenlere İslam hukukundan ziyade Arapça, düzgün yazı yazma, şeri belge tanzimi usulü gibi daha çok uygulamaya yönelik hususlar öğretilmiştir. İslam hukuku alanlarından ise muamelat ve feraize dair öğrenim verilmiştir. Öğrencilerin sınavları Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'îye tarafından gerçekleştirilmiştir. Mektep yılda yirmi beş otuz civarı öğrenci mezun etmiş, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin önerisi ile 1869'da irade çıkarılarak söz konusu mezunların Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri, İstanbul kadılığı vekayi kitabeti ve diğer İstanbul şer'îye mahkemelerinde staj görmelerine karar verilmiştir⁷¹⁹. Dolayısıyla uygulamanın öğretilmesi amacıyla kurulan Muallimhane-i Nüvvâb'dan mezun olanların yine mahkemelerde staj yapması gerektiği kabul edilmiştir. Bu durum uygulamanın öğrenilebilmesinin ancak mahkemelerde mümkün olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

6 Aralık 1873 tarihinde şeyhülislamlık bünyesindeki diğer birimlerde olduğu gibi Meclis-i İntihab'ın da görev alanı yeniden düzenlenmiştir. Meclis, Muallimhane-i Nüvvâb'a giriş, sınıf geçme sınavları ile birlikte nâiblik mesleğine girecek mektep mezunları, mesbukin denilen eski nâibler ve medrese mezunu mülazımların sınavlarını yapmakla görevlendirilmiştir. Buna göre Muallimhane-i Nüvvâb'a girebilmek için Şerh-i Akaid adlı eseri tamamlamış, sınavda her bir dersle ilgili sorulan üç sorudan başarılı olmuş, fıkıh bilgisi yeterli ve son olarak düşüncelerini yazılı olarak ifade edebilme becerisini haiz olma şartları aranacaktır. Meclisin yapacağı sınıf geçme, mesleğe giriş, yeni oluşturulan nâiblik derecelerine giriş ve mesbukin tezkeresi sınavlarında ise Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarının muamelat bölümünden, feraizden ve şeri senet yazımından sorular sorulacaktır⁷²⁰. Muallimhane-i Nüvvâb da 18 Şubat 1874 tarihinde söz konusu düzenlemelere göre yeniden yapılandırılmıştır. Bunun için Meclis-i İntihab Nizamnamesi ve Muallimhane-i Nüvvâb İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimnâme yürürlüğe

⁷¹⁸ Yıldız/Esengün Hasekioğlu, s. 414-415; Yurdakul (2019) s. 240. Muallimhane-i Nüvvâb'ın 1854'te kurulduğunu ifade eden çalışmalar literatürde mevcut olmakla birlikte yeni tarihli çalışmalar arşiv belgelerinden yola çıkarak söz konusu okulun 1855 yılında kurulmuş olduğuna işaret etmektedir. Bal, Emel Bengü (2016) 'Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb', (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 46. Akiba (2003) s. 129-132; Ergin, Osman (1977) Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, İstanbul, Eser Matbaası, s. 157; Uzunçarşılı (2014) s. 282.

⁷¹⁹ Yurdakul (2019) s. 240.

⁷²⁰ Yurdakul (2017) s. 195; Yıldız/Esengün Hasekioğlu, s. 415.

konulmuştur. Talimname yedi maddeden oluşmuş ve Muallimhane-i Nüvvâb'ın kuruluş amacını, giriş sınavının şeklini, okutulacak dersleri, öğrencilerin yükümlülüklerini ve uyacakları kuralları kısaca düzenlemiştir⁷²¹.

Talimnameye göre iki yıllık olan bu kuruma yirmisi birinci sınıf, yirmisi ikinci sınıf ve onu “*zadegan-ı ilmiyye*” denilen sınıfa alınmak üzere toplam elli öğrenci kabul edilecektir. Zadegan-ı ilmiyye sınıfı Osmanlı ilmiye sınıfından şeyhülislam, müderris, kadı gibi meşihata bağlı olarak çalışan kimselerin çocukları olup bunların sınavsız şekilde okula kayıt olabilecekleri kabul edilmiştir⁷²². Mahkemelerde hakimlik görevini icra edecek kimselerin ilmi bilgi ve uygulama bakımından nitelikli olmalarının sağlanması amacıyla kurulan okula dahi ilmiye sınıfı mensubu çocuğu olma şartıyla sınavsız girişin kabul edilmiş olması, getirilmesi planlanan yeniliklerin tam anlamıyla içselleştirilemediğini göstermektedir. Diğer taraftan bu kimselerin sayısının diğer sınıflara göre az tutulduğu ve söz konusu sınıfın derece itibarıyla alt sınıf olarak kabul edilmiş olduğu belirtilmelidir⁷²³.

Muallimhane-i Nüvvâb mezunları şer'îye mahkemelerinin yanı sıra nizamiye mahkemelerinde de görev almıştır. Bu çerçevede Mecelle'nin yürürlüğe girmesinden sonra okul müfredatına eklenmiş olması önemlidir⁷²⁴. Fakat nizamiye mahkemelerinde hakime olan ihtiyacın artması ve bu mahkemelerde görülen dava konularının farklı olması dolayısıyla Muallimhane-i Nüvvâb mezunları sayı ve mesleki bilgi bakımından yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine meşihat tarafından sadarete yazılan bir mektup ile okulun müfredat ve muallim bakımından genişletilmesi ihtiyacı dile getirilmiştir⁷²⁵. 10 Aralık

⁷²¹ Talimnamenin giriş kısmında Muallimhane-i Nüvvâb'ın kuruluş amacı ifade edilmiş ve talimnamede hangi hususların düzenleneceği özetlenmiştir: “*Muallimhâne-i Nüvvâb'ın teşkil ve te'sisinden arz; talebeye ta'lim-i ulûm-u arabîyye olmayıp belki asıl maksat ulûm-u arabîyyeyi tahsil etmiş ve merâmını ifade eyleyecek mertebe yazı yazmaya muktedir bulunmuş olub da hükümet-i şerîyyede istihdâm olunmak emelinde olanlara ilm-i fikhın muâmelat kısmıyla ilm-i ferâizi ve bunların ameliyatıyla fenn-i sâkki tadrîs ve ta'lim olduğundan buraya ne mertebe ehliyeti olanların dâhil olabileceği ve talebesinin ne miktardan ibaret bulunacağı ve hâiz olacakları sunûf ile sûret-i tadrîsiyye ve ta'limiyye ve bunlara müteferri' muâmelat-ı sâire mevâdâtı el-beyân ile ta'yîn ve tahdîd olunmuştur.*” **Esengün Hasekioğlu, Ferda** (2019) ‘Osmanlı’nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü'l-Kudât’, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 14, 66-67.

⁷²² **Yıldız/Esengün Hasekioğlu**, s. 416.

⁷²³ “*Madde 2: Muallimhâne talebesi nihâyet elli neferden ibâret olarak bunun yirmisi sınıf-ı evvel ve yirmisi sınıf-ı sâni i'tibâr olunacaktır. Zâdegân-ı ilmiyye için ayrıca bir sınıf tahsis olunacağından bu sınıfın ashâbı dahî on neferden ibâret olub bi hasb-i'l i'tibar sınıf-ı sâni addolunacaktır.*

Madde 3: Muallimhâneye duhûl için Meclîs-i İntihâb'da lede'l-imtihân isbât-ı liyâkat edenler sınıf-ı sâniye kaydolunacaktır ancak makâm-ı fetvânın intihâbıyla zadegân muallimhâneye bila-ımtihân dâhil olmak salâhiyetlerine nâil olacaklarından bunlar dahî sınıf-ı mahsûsuna kayd ve kabûl olunacaktır.” **Esengün Hasekioğlu**, s. 66.

⁷²⁴ **Akiba** (2003) s. 146.

⁷²⁵ “*...kavânin-i adliyyeye kesb-i ittila' etmeleri için Muallimhâne-i Nüvvâb'ın usûl-i tedrisiyyesinin ıslâhı ve tevsî'i, umûr-ı zarûriyyeden olduğu...*” **Yıldız/Esengün Hasekioğlu**, s. 417-418.

1883 tarihli bir düzenlemeyle Muallimhane-i Nüvvâb'ın adı Mekteb-i Nüvvâb olarak değiştirilmiş, öğrenci sayısı elliden doksana çıkarılmış, eğitim süresi ise iki yıldan dört yıla uzatılmıştır. Birinci sınıfa otuz, diğer üç sınıfa da yirmişer öğrenci alınacaktır. Fıkıh, feraiz, fenn-i sakk derslerinin yanına i'lam, inşâ, hüsn-i hat, imla ve hesap gibi dersler eklenmiştir. Aynı düzenleme zadegan-ı ilmiyye sınıfının okula sınavsız girmesi kuralını kaldırmıştır⁷²⁶. Ancak literatürde bu tarihten sonra da bu uygulamanın devam etmiş olduğuna işaret eden belgelere rastlandığı ifade edilmiştir⁷²⁷.

Zadegan-ı ilmiyye sınıfının diğer okul mensupları tarafından da uygun görülmediği, 1913 yılında söz konusu okula sınavla giren Ragıp Bey'in hatıralarından anlaşılmaktadır⁷²⁸. Zadegan sınıfının ayrıcalıklı olmasından ötürü duyulan memnuniyetsizliği dile getiren söz konusu satırlar aynı zamanda Osmanlı hakimleri olan kadıların nasıl nâib olarak anılmaya başlandığına da işaret etmektedir. Buna göre kadılar kaza ile görevli oldukları bölgelere gitmek yerine İstanbul'da kalmış, görev yerlerine nâib göndermeyi adet haline getirmiştir. Bu uygulamanın yaygınlaşması kadıların nâib olarak anılmasına ve adli sistemin düzeltilmesi amacıyla kurulan ve hakim yetiştiren okulun da Mekteb-i Nüvvâb olarak adlandırılmasına vesile olmuştur. Yani Osmanlı uygulamasında kadının yerini alan nâib bu suretle kadıya kendi adını vermiştir.

Mahkemelerde nâibe duyulan ihtiyacın artması sebebiyle 1908 yılında meşihat tarafından Mekteb-i Nüvvâb'a yüzden fazla öğrenci alınması talep edilmiş, bunun üzerine tekrar öğrenci sayısında artışa gidilmiştir⁷²⁹. Aynı yıl Mekteb-i Kudat Nizamnamesi çıkarılmış ve ilk maddesinde meşihat makamına bağlı Muallimhane-i Nüvvâb'ın isminin Mekteb-i Kudat olarak değiştirildiği ve ders sayısının arttırıldığı ifade edilmiştir. İkinci maddesinde okula sınav ile girileceği, öğrenimin ücretsiz olduğu, mezunların Meclis-i İntihab tarafından derecelerine göre şeri hizmetlere tayin edileceği ve Mekteb-i Hukuk

⁷²⁶ Yurdakul (2019) s. 241.

⁷²⁷ "Bayındır Naibi Ahmed Sıtkı Efendi'nin torunu Ali Efendi'nin mektebin zadegan sınıfına kaydının yapılması" BOA, Mektubi Kalemi (MKT), 19-48-0, (1310); "Yanya müderrislerinden Müftüzade Sun 'ullah Efendi'nin mahdumu Mehmet Efendi'nin Mekteb-i Nüvvâb zadegan sınıfına kayd ve kabulünün işarı" BOA, MKT., 257-69, (1312) Esengün Hasekioğlu, s. 24-25.

⁷²⁸ "Hükkam ve kadılar İstanbul'da ârâm-sâz-ı sefahat olduklarından (sefahat içinde oturduklarından), mahall-i kazalarına vekil göndermek usulünü itiyat etmişler ve bu yüzden kadılara nâib namı verilmiş ve (adliyenin ıslahı için açılan) mektebin ismi de Mekteb-i Nüvvâb tesmiye edilmişti. Bu mektebe zadegan iltimas edilir, ashab-ı zeka medrese köşelerinde kalırdı." Başkâtîpîzâde Râgıp Bey (1996) Tarih-i Hayatım, Derleyen: Ahmet Emin Güven, Ankara, Kebikeç Yayınları, s. 40.

⁷²⁹ Esengün Hasekioğlu, s. 26.

mezunlarının sahip olduğu tüm haklara sahip olacakları düzenlenmiştir⁷³⁰. Yirmi yaşını doldurmuş, yapılacak sınavdan geçmiş ve iyi halli kimse olanlardan kırk kişi okula kabul edilecektir. Öğrenim süresi beş yıla çıkarılmış, ancak nizamnameden önce okula kayıt yaptıranların dört yılın sonunda bitirme sınavlarında başarılı olmaları halinde mezun olabilecekleri kabul edilmiştir⁷³¹. Okulda verilecek dersler; Dürer, Mecelle, Sakk-i Şer'î, Feraiz ve Defter-i Kassam, Kanun-ı Arazi, Teşkil-i Mehakim ve Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye, İcra Kanunu, Kanun-ı Ceza, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye, Tanzim-i İlamat-ı Hukukiyye ve Cezaiyye, Ticaret-i Berriyye Kanunu, Ticaret-i Bahriyye Kanunu, Kitabet-i Resmiyye ve Hukuk-ı Düvel olup nizamnamenin on sekizinci maddesinde tek tek sıralanmıştır. Nizamname, bitirme sınavlarının şekil ve içeriği ile bu sınavlarda başarılı olan öğrencilere verilecek mezuniyet belgesini ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Her bir mezun diplomasını almadan önce şeriate ve Kanun-i Esasi'nin hükümlerine aykırı davranmayacağına dair yemin edecektir⁷³². Nizamname ile eklenen dersler ve mezunların edeceği yeminde şeri hükümlerin yanında Kanun-i Esasi'nin de yer almış olması Tanzimat dönemi hukuk reformlarının okul müfredatına yansımış olduğunu göstermektedir⁷³³. Nizamiye mahkemelerine de hakim yetiştirdiği düşünüldüğünde Mekteb-i Kudat'ın müfredatına ilgili derslerin eklenmesi yerinde olmuştur. Yine şeri hükümlerin yanında Kanun-i Esasi hükümlerine aykırı hareket edilmeyeceğine dair yemin ettirilmesi hukuk sistemindeki köklü değişimin uygulamaya yansımalarıdır.

⁷³⁰ "Birinci Madde: Makâm-ı Meşihat-ı İslâmiyye'ye merbû olub, hükkâm-ı şer'e menşe' olan Muallimhâne-i Nüvvâb'ın dersleri sınıf-ı hükkâmın ma'lûmât-ı mukteziyye-i şeriyye ve hukûkiyyeyi tahsîl ve iktisâb eylemelerine murâd olmak üzere tevsî' ve nâmı Mekteb-i Kudât'a tahvîl edilmiştir.

İkinci Madde: Mekteb-i Kudât'a duhûl talebinde bulunanlar âtîde beyân olunacak evsâfî hâiz olmakla berâber meşrû olan ulûm ve fûnûna bi'l-imtihân ehliyetleri sâbit oldukda meccânen kabûl olunurlar ve ikmâl-i tahsîl ile mezuniyet ruûsu istihsâl edenler ve derecelerine göre Meclîs-i İntihâb'ın tensîbiyle lede'l-iktizâ bi'l-umûm hidemât-ı şer'îyyede istihdâm olunabilecekleri gibi mekteb-i hukuk mezunlarının hâiz oldukları bi'l-cümle imtiyâzâtı da nâil olacaklardır." **Esengün Hasekioğlu**, s. 73.

⁷³¹ "Onuncu madde: Mektebe dâhil olmak isteyenler evvelâ yirmi yaşını ikmâl eylemiş olmak, sâniyen âtîde muharrer fenlerden imtihân olunarak isbât-ı ehliyet eylemek ve sâlisen hüsn-i hâl ashâbından bulunmak lazımdır.

On birinci madde: Her sene bi'l-müsâbaka mektebe kırk efendi kabûl olunur. Şöyle ki mektebe girmek isteyenler müdîriyete bi'l-mürâcaa tezkire-i osmâniyesi ile aşî şehâdetnâmesini ve üçüncü maddede beyân olunan evsâf ve şerâitî hâiz olduklarını ma'rûf iki zât tarafından bâ şehâdetnâme isbât eyledikleri halde terceme-i hal varakaları alınarak muâmele-i kaydiyyeleri bi'l-icrâ on üçüncü maddede muharrer usûl ve kavâide tevfiқан duhûl imtihânına kabûl olunacaklardır.

On ikinci madde: Mektebin müddet-i tahsiliyyesi beş senedir. Ancak işbu nizamnamenin neşrinden mukaddem mektebe dâhil olanlar dört sene hitâmında mektebce okumuş oldukları durûs ve mebâhisden imtihân olunarak mezuniyet ruûsuna nâil olurlar." **Esengün Hasekioğlu**, s. 75.

⁷³² Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası, 18.-25. maddeler, **Esengün Hasekioğlu**, s. 76-77.

⁷³³ Bu dönemde Osmanlı, şeri hukukun kanunlaştırılmasının yanında anayasa, ceza, usul ve ticaret hukuku gibi alanlarda Batı'nın kanunlarından da yararlanmak suretiyle kanunlaştırmalar gerçekleştirmiştir. 1858 Arazi Kanunnamesi, 1863 Ticaret-i Bahriyye Kanunnamesi, 1876 Kanun-i Esasi, 1879 Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye, 1879 Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye bunlardan bazılarıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Kayar** (2021) s. 71-150.

Muallimhane-i Nüvvâb nihayet 1909 yılında Medresetü'l-Kudat ismini almış ve 3 Ocak 1914 yılında Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi yayımlanmıştır⁷³⁴. Bu okula girmeye hak kazananlardan Ragıb Bey anılarında bu isim değişikliğinden de bahsetmiştir. Kadıların İstanbul'da kalarak görev yerlerine nâib göndermeyi alışkanlık halinde getirdiklerinden kendilerine nâib söz konusu okula da Mekteb-i Nüvvâb denildiğini ifade etmiş; ardından “... Bilahare, ilan-ı meşrutiyeti müteakip mektebin ismi ‘Medresetül-Kuzat’ olduğu gibi, nâibler de kadı tesmiye edilmişti” şeklinde okulun isminin değiştirildiğini belirtmiştir⁷³⁵. Bu da göstermektedir ki uygulamada yapılan değişikliklerle hakimler tekrar kadı şeklinde anılmaya başlanmış, bu durum hakim yetiştiren okulun ismine de yansımıştır.

Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi'nin birinci maddesinde “...talebe-i müslimeye mahsûs olan medresetü'l-kudât ...” denilmek suretiyle öğrencilerde Müslüman olma şartı aranmıştır. Yedinci maddesinde ise medreseye başlayacak kimselerin yirmi ila otuz beş yaş arasında, giriş sınavında başarılı olmuş, iyi halli kimselerden olması şartları yazılmıştır. Ayrıca bu kişilerin aleyhinde cinayat veya muhill-i namus suçlarından mahkumiyet olmamalıdır⁷³⁶. Dolayısıyla Mekteb-i Kudat Nizamnamesi'nde yer alan okula giriş şartlarına ek olarak üst yaş sınırı, Müslüman olma ve belli suçlardan mahkumiyet almamış olma şartları getirilmiştir.

Nizamnamede yer alan geçici bir madde ile medreselerde yetişerek kadı ve nâib olup halihazırda görev yapan kimselerin Medresetü'l-Kudat'a giriş sınavından muaf olacağı, okulda verilen derslerin tamamından bir kez olmak üzere mezun olurken mezuniyet sınavlarına girebileceği ve alacağı puana göre Medresetü'l-Kudat mezunu sayılacağı kabul edilmiştir. Mesbukin olarak anılan bu kimseler okulun eğitim seviyesindeki gerilemenin sebeplerinden biri olarak görülmüş ve ilerleyen aşamada bu uygulamanın kaldırılması önerilmiştir⁷³⁷. Görüldüğü üzere yargı teşkilatının iyileştirilmesi

⁷³⁴ Uzunçarşılı (2014) s. 282; İpşirli, Mehmet (2003) ‘Medresetü'l-Kudât’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 28, s. 343.

⁷³⁵ Başkâtıpzâde Râgıp Bey, s. 40. Akiba, şeri hakimler için kullanılan nâib ifadesinin kadıya nazaran ikincil bir çağrışım yaptığı, bu bakımdan okulun ismindeki bu değişikliğin nizamiye mahkemeleri hakimleri karşısında statülerinin yükseltilmesini isteyen nâiblerin bu arzusunun bir yansıması olabileceğini ifade etmiştir. Akiba (2003) s. 152.

⁷³⁶ “Madde 1: Makâm-ı Meşihat-i İslâmiyye'ye merbûat ve hükkâm-ı şer'a menşe ve talebe-i müslimeye mahsûs olan Medresetü'l-Kudât, bâ-irade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mansûb bir müdür ile idâre olunur. Müdürün maiyyetinde bir muâvin ve bir kâtib ve lüzûmu kadar mübassır ve odacı bulunur.

Madde 7: Medreseye dâhil olmak isteyenlerin sinni yirmiden dün ve otuzbeşden ezfûn bulunamaz ve onuncu maddede muharrer fenlerden isbât-ı ehliyyet etmek ve hüsn-i hâl ashâbından olup cinâyât veya muhill-i nâmûs cünha ile mahkûmün aleyh olmamak şartıdır.” İlmiyye Sâlnâmesi, s. 562-563.

⁷³⁷ Esengün Hasekioğlu, s. 35.

için getirilen sınavlardan istisna tutulan kimseler hedeflenen gelişmeye giden yolun uzamasına sebep olmuştur.

Nizamnameye göre yazılı olarak yapılacak okula giriş sınavında sarf, nahiv, mantık, belagat, fıkıh usulü, akaid, kelam, hüsn-i hat, kitabet, İslam tarihi, Osmanlı tarihi, Osmanlı coğrafyası ve hesap derslerinden sorular sorulacaktır⁷³⁸. Dolayısıyla giriş sınavına dahil edilecek dersler arttırılmıştır. Bu uygulama, daha önce yayımlanmış olan Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname'nin on üçüncü maddesinde de yer almıştır⁷³⁹.

Medresetü'l-Kudat'ın öğrenim süresi dört yıl olmuş, okulda verilecek dersler ise Medresetü'l-Kudât Talîmât-ı Dâhiliyyesi'nde; Dürer, Mecelle, Feraiz, Tatbikat-ı Şeriyye, Sakk-ı Şeri, Defter-i Kassam, Ahkam ve Nizamat-ı Evkaf, Arazi Kanunu, Ticaret-i Berriyye Kanunu, Ticaret-i Bahriyye Kanunu, İcra Kanunu, Ceza Kanunu, Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye, Tatbikat-ı Hukukiyye ve Cezaiyye ve Ticariyye, Tanzim-i İlamat-ı Hukukiyye, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye ve Sulh, Tanzim-i İlamat-ı Cezaiyye, Medhal-i İlm-i Hukuk, Hukuk-ı Düvel, Hukuk-ı İdare, İktisad, Kitabet-i Resmiyye, Hüsn-i Hatt-ı Talik şeklinde sıralanmıştır⁷⁴⁰. Buna göre Mekteb-i Kudat'ta beş yıl olan öğrenim süresi Medresetü'l-Kudat'ta dört yıla indirilmiş ve verilen dersler genişletilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle de Medresetü'l Kudat günümüz hukuk fakülteleriyle fazlasıyla benzerlik göstermiştir.

Sonuç olarak Tanzimat döneminde Batılılaşma politikası çerçevesinde getirilen düzenlemelerde nâiblik kurumunun iyileştirilmesine duyulan ihtiyaç ifade edilmiş, bu amaçla 1855'te Muallimhane-i Nüvvâb açılmıştır. Okulun kurulmasındaki asıl amaç göreve başlayacak hakimlerin uygulama hakkındaki bilgi eksikliğinin giderilmesi olmuş fakat uygulamanın ancak mahkemelerde öğrenilebileceği anlaşılmıştır. Muallimhane-i Nüvvâb yıllar içerisinde başta adı olmak üzere okula kabul edilen öğrenci profili, öğrenci

⁷³⁸ "Madde 10: Duhûl imtihânının zamân-ı icrâsı, gazetelerle ilân edilecek ve ders vekîlinin riyâsetinde hey'et-i ta'limiyyeden intihâb olunacak zevât tarafından ol bâbda tanzîm kılınacak ta'limât dâ'iresinde sarf ve nahiv ve mantık ve belâğat ve usûl-i fıkıh ve akâid ve kelâm fenleriyle hüsn-i hat ve kitâbet ve târîh-i İslâm ve osmânî ve coğrafya-yı osmânî ve hesâb derslerinden tahrîrî olarak icrâ kılınacaktır." İlmiyye Sâlnâmesi, s. 564.

⁷³⁹ "... Duhûl imtihânı ... sarf, nahiv, vaz', mantık, meânî, beyân, usûl-i fikh ve kelâm fenleriyle, hüsn-i hat ve inşâdan icrâ olunur. Ancak işbu nizamnâmenin neşrinden iki sene sonra icrâ kılınacak duhûl imtihanlarında muhtasar târîh-i islâm ve osmânî ve muhtasar coğrafyâ-yı osmânî ve muhtasar hendese ve kesr-i âdî ve i'şârî derecesinde hesâb derslerinden dahî esile tertîb olunacaktır." Esengün Hasekioğlu, s. 75.

⁷⁴⁰ "Madde 12: Medresetü'l-Kudât'ın müddet-i tedrisiyyesi dört seneden ibâret olup okunacak ders-i şeriyye ve kânûniyye ta'limât-ı mahsûsasına tâbi olacaktır." İlmiyye Sâlnâmesi, s. 564; Medresetü'l-Kudât'da Tedrîs Olunacak Ders Cedveli, İlmiyye Sâlnâmesi, s. 575.

sayısı, öğrenim süresi, müfredatı ve sınav şekilleri bakımından değişiklik geçirmiştir. Nitelikli ve sayıca daha fazla hakime ihtiyaç duyulması öğrenci sayısında artış yapılmasına, Tanzimat döneminde yapılan yeni kanunların uygulamaya yansıtılması ihtiyacı müfredatın genişletilmesine vesile olmuştur. İlmiye sınıfından kimselerin çocukları olan zadegan-ı ilmiyye ve mesbukin denilen kimseler için okula giriş sınavından muafiyet getirilmişse de bu uygulamanın okuldan istenilen faydayı sağlamayı zorlaştırdığı anlaşılmış, söz konusu uygulamalar kurumun işlevini olması gerektiği gibi gerçekleştirmesinin önünde bir engel teşkil etmiştir. Zadegan-ı ilmiyye için getirilen bu muafiyet kaldırılmış, mesbukin için getirilen muafiyetin kaldırılması gerektiği okulun ıslahı için hazırlanan raporda Maarif Vekaleti'ne bildirilmiştir. Bu nokta, nâiblik gibi artık kadı rolüne sahip olmuş bir kurum için herhangi bir iltimas veya ayrıcalığın olumsuz sonuçlara gebe olduğunu açıkça göstermektedir. Son olarak Medresetü'l-Kudat şeklinde anılan okulun ismindeki değişiklikler yargı teşkilatında hakimlerin kadı ve nâib ifadelerinden hangisi ile anıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

5.3. Nâibin Atanması

Osmanlı yargı teşkilatında görev alan nâiblerin atanması farklı dönemlerde farklı makamlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu atamaların hangi makamlar tarafından yapılacağı hukuki düzenlemelerle belirlenmiş ancak zaman zaman hukuka aykırı şekilde yetkili olmayan makamlar tarafından da atamalar gerçekleştirilebilmiştir. Osmanlı uygulamasında esasen kadı tarafından tayin edilen nâibler bazı hallerde padişah, yerel yönetici veya nâib tarafından da atanabilmiştir. Nâibin ataması hakkındaki düzenleme ve nâibin atanmasında rol alan kurumlar ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

5.3.1. Osmanlı Hukuk Düzenlemelerinde Nâibin Atanması

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen bölgelere idareyi temsil eden kamu görevlileri gönderildiği gibi hukuku temsil etmek üzere kadı veya nâib tayin edildiği bilinmektedir. Bu çerçevede Osmanlı yargı teşkilatında nâib atamaları, devletin başından beri mevcut olmuştur. Klasik dönemde nâibler kadı tarafından tayin edilmiş ve bu tayinler Rumeli veya Anadolu kazaskerleri tarafından onaylanmıştır. İstanbul'da görev alan nâiblerin tayinlerini ise İstanbul kadısı gerçekleştirmiştir⁷⁴¹. Nâib tayini yetkisinin kadıda olduğu, bir mühimme kaydında geçen "*Nüvvâb ve muhızrların azl u nasbı kuzâta müfevvezdir*" ifadesinde açıkça

⁷⁴¹ İpşirli (2006) s. 312; İnalçık (1967) s. 76; Demir (1994) s. 44.

görülmektedir⁷⁴². Dolayısıyla 16. yüzyılda nâib tayin etme yetkisinin kadıda olduğu kabul edilmiştir.

18. yüzyıla gelindiğinde ise nâiblerin tayini usulünde farklı düzenlemelerin yürürlüğe konulduğu görülmektedir. 1716 tarihli bir fermanla bundan sonra kadı ve nâiblik yapacak kimselerin kazasker huzurunda sınava tabi tutulacağı, hak edenlerin şeyhülislamlığa bildirileceği ve şeyhülislam tarafından onay verilmesi üzerine tayin fermanlarının çıkarılacağı düzenlenmiştir. Bu değişikliğin temel sebebi, kadı ve nâib olarak atanan bilgisiz kimselerin geçinmeleri için yeterli gelir de sağlanamadığından gittikleri bölgelerde halka zulmetmeleri olarak yine aynı fermanla ifade edilmiştir⁷⁴³. Ancak bu kural gereği gibi uygulanamamış olmalı ki ilerleyen yıllarda nâiblerin tayini hususunda birden fazla düzenlemenin yürürlüğe konulduğu görülmektedir.

1774, 1775 ve 1791 yıllarında çıkarılan fermanlarda vali, mütesellim ve kethüdalar tarafından kadı ve nâib tayinleri yapıldığı ancak bu tayinlerin İstanbul'dan yapılması gerektiği bildirilmiştir. Burada ehl-i örfün haksız şekilde ehl-i şer zümresine müdahale etmesi söz konusudur. Bu durum fermanlarda da ifade edilmiştir. Bazı vezir, kethüda ve mütesellimler bulundukları eyaletlerde *“kuzât ve nüvvâbı azil ve yerlerine buyruldu ile diledikleri kimesneyi kadı ve nâib nasb ve tayini dahi işâret-i şeyhülislami ve emr-i aliye muhtaç iken bazı mevaddı dahi belde kadısına istimâ itdirmeyüb”* karışıklıklara sebep olmuştur⁷⁴⁴. Bu husus aynı zamanda kurumdaki bozulmanın bir başka sebebi olarak gösterilebilir. Dolayısıyla yerel yöneticilerin keyfi bir biçimde görevdeki nâibleri azlederek diledikleri kimseleri nâib tayin etmesi kabul edilmemiştir.

1793 yılı Nisan ayında çıkarılan bir başka fermanla arpalık ve maişet sahiplerinin alim, adil ve hüküm vermeye ehil kimseleri nâib tayin etmeleri düzenlenmiştir. Buna göre arpalık sahiplerinin buralarda görev almak üzere nâib tayin etmesi usulü devam etmiştir. 1795 tarihli bir fermanla ise ancak yaşlılık ve hastalık sebebiyle arpalık ve maişetlere nâib

⁷⁴² “Fî 4 Rebî‘ulevvel sene 973. Gerger Kadısı'na hüküm ki: Hâlen Dergâh-ı Mu‘allâma mektub gönderüp kazâ-i mezbûrda muhızır olan Mahmûd oğlu Muhızır Veli ve Dâvud oğlu Muhızır Abdal nâm kimesnelerden ahâlî-i vilâyet meclis-i şer‘a gelüp mezbûr yigirmi otuz yıllık nâ‘ib ve muhızırlardır. Zarar-ı âmları(?) vardır, deyü ref‘ olunmaların arz itdüğün ecilden buyurdum ki: Nüvvâb ve muhızırların azl u nasbı kuzâta müfeyvezdir. Eğer bu ma‘lûmun ise arz etmene bâ‘is nedir, niçün te‘addî olanları def‘ etmezsiz? Eğer ma‘lûmun değil ise ma‘lûm idinüp dahi kazâna tâbî‘ olan eğer nâ‘iblerdir ve eğer muhızırlardır anun gibi re‘âyâya te‘addî olanları ref‘ eyleyesin.” 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 282, s. 209. İnalçık'ın çalışmasında özetlediği bir kayıta da yöre halkının başvurusu üzerine kadıya nâib tayini hakkında yazı gönderen padişah, bu emrinde nâib tayin etme işinin kadılara ait olduğuna da değinmiştir. **İnalçık** (1967) s. 77.

⁷⁴³ **Sezer Feyzioğlu**, s. 36-37.

⁷⁴⁴ **Özkaya** (1985) s. 213, 218-219.

atanabilecek, bu durumda da söz konusu nâibler şeyhülislam tarafından görülmeden tayin edilemeyecektir⁷⁴⁵. Dolayısıyla arpalık ve maişet sahiplerinin bizzat nâib ataması usulüne son verilerek şeyhülislamın onayı ile nâib tayin edilebileceği düzenlenmiştir.

II. Mahmut tarafından yürürlüğe konulan 1838 tarihli Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'nde nâiblerin atanması hakkında çok önemli yenilikler getirilmiştir. Osmanlı uygulamasında kadının nâib tayin etmeyip görev yerine bizzat gitmesi kural iken bu kanunname ile artık kadının görev yerine bizzat gitmeyerek nâib atayabileceği açıkça kabul edilmiştir. İkinci olarak yerliden nâib atanmaması yasağı bu kanunname ile sınırlandırılmıştır. Son olarak şeriat hizmetine girmek isteyenler sınava tabi tutulacak ve elde ettikleri derecelerine göre tayin edilecektir⁷⁴⁶.

Tanzimat'ın ilanından sonra da nâiblerin atanması usulünde değişiklikler devam etmiştir. Bu dönemde kurulan muhassıllık merkezleri nâiblerin tayini bakımından da rol oynamıştır. 1840 tarihli Talimname-i Hükkâm'a göre muhassıllık merkezi nâibleri şeyhülislam tarafından; muhassıllık merkezine bağlı kazalara atanacak nâibler ise muhassıllık merkez nâibi tarafından atanacaktır. Muhassıllığa bağlı kaza nâiblerinin atanma belgesi olan müraseleler, muhassıllık merkez nâibine yine şeyhülislam tarafından verilecektir⁷⁴⁷. Muhassıllık meclisleri tüm Osmanlı topraklarında değil merkeze yakın eyaletlerde uygulanmış olduğundan nâiblerin şeyhülislam tarafından tayin edilmesi sınırlı bir alanla kalmıştır. Muhassıllık merkezlerine bağlı kazalara ise merkezdeki nâib tarafından nâib atanmıştır. Dolayısıyla nâibin nâib ataması da kabul edilmiştir. Ancak bu uygulama bir yıl sonra değiştirilmiş, merkeze bağlı kaza nâiblerinin de şeyhülislam tarafından tayin edilmesine karar verilmiştir.

1855 tarihli Nüvvâb Hakkında Nizamname, getirmiş olduğu sınıf ve sınav usulü ile merkezi atama sistemini benimsemiştir. 1873 tarihli Hükkâm-ı Şer'iyye Nizamnamesi'nde de merkezden atama usulü değişmemiş; nâiblerin sınıflarının belirlenmesi, sınavlarının yapılması ve tayin edilmesinde şeyhülisamlık bünyesinde kurulan Meclis-i İntihab rol oynamıştır⁷⁴⁸. Birinci ve ikinci sınıf nâibliklere ise şeyhülisamlık tarafından atama

⁷⁴⁵ Uzunçarşılı (2014) s. 265-268.

⁷⁴⁶ Çadircı (1981) s. 150-153; Demir (1994) s. 44, Akıba (2007) s. 12.

⁷⁴⁷ Akıba (2007) s. 14-15.

⁷⁴⁸ Meclis-i intihabın görüşü, şeyhülislamın onayı ve Anadolu kazaskerinin de nezaretiyle gerçekleştirilen nâib tayin örnekleri için bakınız: "Mersin Nâib-i Sâbıkı Hasan Efendi ... Haleb Vilâyeti dâhilinde kâin Ayıntab Kazâsı'nın umûr-ı ahkâm-ı şer'iyyesi Meclis-i İntihâb-ı Hükkâmîş-şer'den vâki olan ifâde üzerine zât-ı sâmî-i hazret-i Fetvâ-penâhi'nin rey ve tensîbleri ve nezâret-i âmmemize binâen bin üç yüz on dokuz senesi Şevvâlül-mükerrermin yirminci gününden itibâren uhde-i behiyenize ihâle ve tefvîz olunmuştur ... es-Seyyid Mehmed Hâşim El-kâdî be-asker-i Anadolu" Çalışkan, Adem (2011) '159 Numaralı Ayntab Şer'iyye

yapılmıştır⁷⁴⁹. Son olarak 1913 tarihli Hükkam-ı Şer ve Memurin-i Şer'iyeye Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ta atamaların bazı istisnalar hariç meşihat tarafından değil Meclis-i İntihâb-ı Hükkam tarafından yapılacağı düzenlenmiştir. Meclis-i İntihab, 12 Mart 1917'de şer'iyeye mahkemelerinin meşihatten ayrılarak Adliye Nezareti'ne bağlanmasına dair bir iradenin yayımlanmasına kadar çalışmalarını sürdürmüş, bu tarihten sonra ise şeri hakimlerin atanması, üyeleri Adliye nazırı tarafından seçilen bir encümene verilmiştir. 3 Mayıs 1920'de yayımlanan bir kararname ile 12 Mart 1917 tarihli irade uygulamadan kaldırılarak şer'iyeye mahkemeleri yeniden meşihate bağlanmıştır. Fakat şeri hakimlerin hangi makam tarafından atanacağı açıklığa kavuşturulmadığından Adliye Nezareti'nin yetkisi devam etmiştir⁷⁵⁰. Görüldüğü üzere Tanzimat döneminden sonra nâiblerin atanmasında yetkili olan kurumlar şeyhülislamlık ve bünyesinde kurulan Meclis-i İntihab olmuştur.

Sonuç olarak klasik dönemde kadının tayin ettiği nâibler 18. yüzyıl itibariyle şeyhülislamlığın da dahil olduğu atama sistemlerine tabi tutulmuştur. Böylelikle nâib tayinleri merkezileştirilmiş, liyakatli kimselerin hakkaniyete uygun şekilde atanması amaçlanmıştır. Tanzimat döneminde de şeyhülislam tarafından nâiblerin atanacağına dair düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur. Şeyhülislamlığın iş yükünün artması neticesinde yeni kurulan Meclis-i İntihab şeri hakimlerin tayinlerinde görev almıştır. Söz konusu meclisin şeyhülislamlık bünyesinde kurulmuş olması nâib tayinlerinde bu makamın etkisinin devam ettiğini göstermektedir. Bu etki, Osmanlı'nın son yıllarına dek devam

Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1319-1323, M.1903-1907; Sayfa 1-242)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 342-343; "... İskenderun nâibi sâbık Mehmed Arif Efendi ... Ma'mûret-ül-aziz vilâyetinde Hısn-ı Mansûr kazasının umûr-i ahkâm-ı şer'iyyesi meclis-i intihâb hükmü şer'iden vâki olan ifade üzerine zatı sâmi hazreti fetvâ penâhinin rey ve tensîblerine ve nezâreti âmmemize binâen 1320 senesi sehri Rebî-ül-âhurının 20. gününden itibaren uhde-i behiyyenize ihale ve tefvîz olunmuştur ... El-asr Es Seyyid Mehmed Haşimü's Sâmi Kazaskerü'l Anadolu" **Kanadıkırık, İbrahim** (2005) '260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-122. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 31; "... Mardin nâib-i sabıki Fazîletli Osman Mecdi Efendi ... Kastamonu vilayeti dahilinde kain Bolu Livasının umur-u ahkâm-ı şeriyyesi meclis-i intihab hukkamuş-şerden vaki olan ifade üzerine zât-ı sami-i hazret fetvâ-yı nahinin re'y ve teseyyüblerine ve nezaret-i ammemize binâen bin üç yüz yirmi bir senesi muharremu-l hayr ayının on birinci gününden uhde-i fâzûlânenize ihale ve tefviz olunmuştur ... Esseyid Mehmed Haşim el-kadı biaskeri Anadolu" **Özdere, Vildan** (2004) '1088 Numaralı Bolu Şer'iyeye Sicili (H. 1320-1323/M. 1902-1905), (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 27-28.

⁷⁴⁹ Meclis-i İntihab'ın görüşü üzerine şeyhülislamın nâib tayin ettiği 1891 tarihli belge: "Meclis-i intihâb-ı hükâmın balada muharrer kayıd sureti mucebince mumâileyh Halil Efendinin zıkr olunan Beytü's-şebâb niyâbetine memuriyeti mezkûr 3 Safer sene 1309 tarihinde ... tezkire-i hususiye-i daiyanemle ... arz edilmiş idi ... emr u fermân hazret-i veliyyül-emr efendimindir. Fi 11 Safer sene 1309 ... Şeyhülislâm Mehmed Cemaleddin" COA, Y.PRK.MŞ.00003.00038.001, Ek-6.

⁷⁵⁰ **Ekinci** (2017) Osmanlı Mahkemeleri, s. 321-326, 342; **Bolat**, s. 39-40; **Sezer Feyzioğlu**, s. 128-130; **Yakut**, s. 61.

etmiş, 1917 yılından sonra ise şer'îye mahkemelerine hakim tayini Adliye Nezareti'nin yetkisi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

5.3.2. Kadı Tarafından Nâib Atanması

Klasik dönemde nâiblerin kadı tarafından tayin edildiği ve bu tayinlerin Rumeli bölgesine ise Rumeli kazaskeri, Anadolu'ya ise Anadolu kazaskeri tarafından onaylanmış olduğu yukarıda ifade edilmişti. Kadılar söz konusu tayin işlemlerini “mürasele” denilen yazılarla gerçekleştirmiştir. Mürasele, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin kadı ve nâiblere, onlar tarafından da nahiyelerde görevlendirilecek nâiblere yazılan tayin ve yetkilerini içerir resmi emir olarak tanımlanmıştır⁷⁵¹. Nâib tayinlerini içerir pek çok müraseleye şer'îye sicil kayıtlarında rastlanılmaktadır⁷⁵². Söz konusu müraseleler bab nâibi, arpalık nâibi gibi genel yetkili nâiblerin yanı sıra seyyar nâib gibi özel yetkili nâibler için de düzenlenebilmiştir⁷⁵³.

Üsküdar kadısı tarafından düzenlenen ve Şile nahiyesinde görev alacak nâibin tayinini içerir bir mürasele dikkat çekicidir⁷⁵⁴. Zira müraselede geçen “umûr-ı muazzamada

⁷⁵¹ Pakalın, C. II, s. 621.

⁷⁵² “İzzet-ma'âb-ı nisâb Mevlânâ Mehmed Efendi ... taraf-ı şehriyârîden bu fakîre ihsân buyrulan Mağnisa kazâsına tarafımızdan sizi nâib nasb ve ta'yîn etmişizdir gerekirdi ki ke'l-evvel beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyye idesiz bâkî ebed-â fi'l-yevmi'l-işrîn min şehri'l-Rebiülâhîr li-sene hamsin ve tis'in ve elf. El-muhlis el-fakîr Es-Seyyid Mustafa el-kâdî be-medîne-i Mağnisa.” Önderoğlu, Hediye (2015) ‘154 Numaralı Manisa Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095-1096/1684-1685)', (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 275; “İzzetli faziletli Ahmed Efendi, ... inhâ olunur ki li-sene seb'in ve tis'in ve elf Muharemi'l-harâmî guresinden Bolu kazâsı, nevâhîsi ile size tarafımızdan niyâbeti sipâriş olunmuştur. Lede'l-vüsûl beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı Şer'ullah idesin ve's-selâm. Mine'l-abdi'l-fakîr Mehmed el-Kâdî el-Mutasarrîf bi-kazâ-i Bolu ma'a nevâhîhâ hâlen.” Şahin (2008) s. 370; “İzzetmeab Hamza Efendi ... medine-i Lefkoşaya tarafımızdan sizi naibüş-şer nasb ve tayin eylemiştir ledel-vusul medine-i mezburda beyne'l-ahali icra-yı ahkam-ı şer'iye idüb cadde-i şerden katen inhirafa cevaz göstermeyesiz ves-selam muharrer fi şehri Rebiul-ahir li-sene'l-mezbur elfakir alel-kadı bi-medine-i Lefkoşa ...” Salman, Somer (2010) ‘Lefkoşa'nın 8 Numaralı Şer'îye Sicili, Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 453.

⁷⁵³ “Fahrü'l- müderrisinü'l- kirâm Hîmemzâde Osman Efendi ... inhâ olunur ki işbu sene-i sitte ve erbain ve mie ve elf Muharremü'l- haramı guresinden medine-i Mağnisada nâibü's- şer olan Mustafa Efendi Şeyhü'l- islâm hazretlerinin işâret-i aliyyeleriyle bâ fermân-ı âlî âzlolunub medine-i mezburenin bâbı niyâbeti yine emr-i velîyyü'l- emr tarafınızdan cenâbınıza tefvîz ve sipâriş olunmuştur gerekirdi ki medine-i mezbure gurre-i Saferü'l- hayrdan nâib olub beyne'l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyyede mecd-ü sây olasız hurrîre fi't-târihi'l- mezbur li senetü'l- merkum. Es Seyyid Abdullah el Asrî el Kadî bi Medine-i Mağnisa” Yıpcıoğlu, s. 127-128; “İzzetlü Faziletli Ahmed Efendi Hazretleri ... cenâbınızı arpalığımız olan Üsküdar Kazası'na binyüz ellüç senesi zilhiccesi guresinden zabt etmek üzere nâib nasb ve ta'yîn etmişizdir. Bi-meşîyyetillahi taâla varıp gurre-i merkûmeden kazay-ı mezburu zabt edip beyne'l icrâ-ı ahkâmı şer'îyye etmekte bezl-i maktur edesiz.” Geçgil, s. 63; “Seyyâr nâibi? Mükerrermetlu Şeyh Ahmed Efendi'ye, Üç yüz yirmi üç senesi şehri'l- saferü'l-hayrın birinci gününden i'tibâren mu'afen Kaşaklı nâhiyesiyle kurâ-yi sâire ve civârlarında bulunan aşîretde âzîmet iderek terekeden müceb-i tahrîr olanları beyne'l-verese farîze-i şer'îye vecihle taksîmi husûsuna ihtimâm ve dikkat eylemek üzere taraf-ı dâ'îyânemden nâib nasb ve ta'yîn olunduklarınızı mübeyyin işbu mürâsele-i şer'îye tecdîden ve tahrîren yedinize i'tâ kılındı fi'l- Saferi'l-hayr li sene [1]323 ve fi 25 Mart li sene [1]321” Seydişehir Kadı Sicili Sene 1318-1329 (238) Sene 1318-1322 (239) s. 28.

⁷⁵⁴ “Fahrü'l-kuzzât Mevlânâ Muslihiddîn Efendi, Bade's-selâm ifhâm olunur ki işbu sene isneteyn ve selâsesin ve elf mâh-ı Şabânü'l-muazzamın gurre-i garrâsından ve tulu-ı zibâsından Şile nâhiyesi niyâbeti sana tefvîz olunmuştur. Gerekirdi ki bade'l-yevm nâhiye-i merkûmede icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye eyleyüb cadde-i

bu taraf ile müşâvere eylesin” ifadesinden anlaşıldığı üzere nahiye nâibine önemli meselelerde kendisini tayin eden kadıya danışması tembih edilmiştir. Bu hususun mürasele evrakında belirtilmiş olması nahiyelere tayin edilen nâiblerin hiyerarşik olarak kendilerini tayin eden kadılara bağlılığını açıkça göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda kadının önemli meselelerden haberdar olma ve gerekir ise karara müdahil olma isteğine de işaret etmektedir.

Bir başka müraselede Konya kadısı kendisi gelinceye değin şeri hükümleri icra etmek üzere bir başkasını nâib olarak tayin etmiştir⁷⁵⁵. Burada nâib olarak tayin edilen kimse “*Fahrü'l-kuzât Mehmed Efendi*” şeklinde anıldığından bu kimsenin kadı olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵⁶. Yani kadılar kendilerini temsilen bir başka kadıyı nâib olarak tayin edebilmiş, söz konusu kadılar asıl kadının nâibi sıfatıyla mahkemeye başkanlık edebilmiştir. Ayrıca müraseleden anlaşıldığı üzere kadı görev yerine gelinceye kadar yani geçici süreyle nâib tayin etmiştir. Bu da geçici suretle nâib tayinlerinin de mürasele ile gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Kadıların müderrisleri de sıklıkla nâib olarak tayin ettiği görülmüştür. Müderrisler kadı yerine mahkeme başkanlığı yapabilmiş, geçici süreyle kadının yerine bakabilmiş veya kadıya yardımcı nâib olarak görev alabilmiştir. Örneğin 1589 yılında Güle’de bulunan Hüsrev Beğ Medresesi’nde müderris olan Mevlana Salih aynı zamanda İsbat kazasında

şerden mütecâviz iş etmiyesin ve umûr-ı muazzamada bu taraf ile müşâvere eylesin ve’s-selâm. Mine’l-fakîr el-kadî bi-medîne-i Üsküdar el-mahmiye.” Şer’iye Sicilleri II, s. 164.

⁷⁵⁵ “*Fahrü'l-kuzât Mehmed Efendi dâme mu’azzezâ gibbe’t-tahiyye inhâ olunur ki emr-i şerîf-i cihân-mutâ ile mutasarrıf olduğumuz Konya Kazâsı’nın kendimiz varınca bâb-ı niyâbeti size tefvîz olunmuşdur gerekidir ki icrâ-yı ahkâm-ı şer’iye idesiz ve’s-selâm hurrire fî’l-yevmi’s-sâbi’ ve’l-’ışrîn min Şa’bânî’l-mu’azzam sene 1083. el-Fakîr Mahmûd el-kâdî be-medîne-i Konya*” **Yüreklî Tutar**, s. 100.

⁷⁵⁶ Kadıların nâib olarak tayin edildiği kayıtları çoğaltmak mümkündür: “*Fahrü'l-kuzatî’l-kirâm-ı sâbikan ... kadısı Receb efendi kamyab, ... ilam olunur ki kaza-i Ayntâb niyabeti tarafımızdan sene sittîn ramazan-ı şerîfin gurrasinden size tefvîz ve sipariş olunmuşdur lede’l-vusûl gerekidir ki kaza-i mezbûr mahkemesinden naib-i menabımız olub ahalisi ... eda-yı ahkâm-ı şeriye idüb umûr-ı müsliminde vakt ü ihtimam ve cadde-i şerden inhirâfa cevaz göstermeyesiz ve ruznamene mukayyed olub istikamet üzre olasız vesselam tahrîren fî evâsıt-ı şabanü’l-muazzam sene sittîn ve elf kayd fî 8 Ramazanü’l-mübareke sene 60. El-fakîr-i ileyhi sübhânuhû es-seyyid Ahmed el-kadî-ı Elbistan? el-mahmiye*” **İlhan**, s. 226-227; “*... hâlâ Medîne-i Rodoscuk’da nâibü’ş-şer olan fahrü’l-kuzât Mustafa Efendi bin El-hâc Receb ...*” **Bostancı**, s. 162; “*... Mefharü’l-kuzât es-Seyyid Osmân Efendi el-mufahham ba’de’t-tahiyyeti’l-berîyye inhâ olunur ki işbu şehri-Cumâde’l-ülâ gurrasinden Kayseriye kazâsinun hidmet-i niyâbeti tarafından cenâbınıza sipariş olunmuşdur vusûlünde gerekdür ki varub beyne’l-ahâlî icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyye eyleyüb câdde-i şer’i mutahhardan inhirâfa cevâz etmeyesiz ve’s-selâm. ... El-fakîr Alî el-kâdî bi medîne-i Kayseriyyeti’l-mahmiyye afâ anhu*” **Alidağı**, s. 237. Kayseri şer’iye sicil kayıtlarında 1624 yılına ait bir mahkeme kararının şuhudül-hal kısmının devamında yer verilen şu ifade de kadıların nâib olarak görevlendirilmiş olduğunu açıkça göstermektedir: “*Bugün fahrü’l-kuzat Mevlana Mustafa Efendi naib oldu*” **Döğüş**, s. 84. Kadıların bekleme süreleri içerisinde geçimlerini sağlamak amacıyla nâiblik yapmış olmasına literatürde de işaret edilmiştir: **Akiba** (2005) s. 45.

nâib olmuştur⁷⁵⁷. 1644-1645 yıllarına ait bir başka kayıta Konya mahkemesinde müderris bir nâib dava bakabilmiştir⁷⁵⁸. Yine Konya kadısı tarafından tayin edilen müderris nâib hakkında kayıtlar sicillerde mevcuttur⁷⁵⁹. 1740-1741 yıllarına ait Diyarbakır şer'îye sicillerindeki bir müraselede, geçici süreyle mahkemede bulunamayacak olan kadı, davalara bakması için bir müderrisi nâib tayin etmiştir⁷⁶⁰. Farklı bölgelerin şer'îye sicillerinde ise müderrislerin keşif nâibliği⁷⁶¹, kapan nâibliği⁷⁶² yaptığını gösterir kayıtlar mevcuttur. Müderrislerin nâiblik yapmasının sebebi olarak düşük rütbeli müderrislerin ek gelir sağlamak amacıyla nâibliğe yönelmiş olmaları gösterilmektedir⁷⁶³. Diğer taraftan bu uygulama şeri bilgiye sahip kimselerin nâib olarak seçildiğini göstermesi bakımından önemlidir. İlerleyen tarihlerde ise aşçıların dahi nâib olarak tayin edildiğini ifade eden fermanlar çıkarılacaktır.

Şer'îye sicil kayıtlarında rastlanılan müraselelerden imamların da nâib olarak tayin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. 1700'lü yılların başlarına ait Adana şer'îye sicillerinde geçen bir kayda göre Adana kadısı Kemal Efendi görev yerinden ayrılmadan yerine nâib olarak İmam İsmail Efendi'yi bırakmıştır. 1744 yılında yine Adana kadısı tarafından nâib

⁷⁵⁷ Beyazıt (2014) s. 227.

⁷⁵⁸ "Mahmiye-i Konya sâkinlerinden olub bin elli dört senesinde mahmiye-i mezbûrede hâlâ menzilci olan Üstâd Nasûh nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîfde işbu bâ 'isû hâze'l-kitâb bâb-nâibi olan Fâhrü'l-müderrisîn Mevlânâ Ahmed Efendi mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm idüüb ..." Şafakçı, s. 139.

⁷⁵⁹ "Fâhrü'l-müderrisîn Mevlânâ Hüseyin Efendi ba'de't-tahiyye ve's-selâm bi'l-'izzî ve'l-ikrâm inhâ olunur ki işbu sene seb'a ve semânîn ve elf Zî'l-ka'desi guresinden Konya Kazâsı niyâbeti tarafımızdan cenâblarına tefvîz olunmuşdur gerekdir ki ahâlisi beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şer'îye idüüb câdde-i 'adlden inhirâf göstermeyesin ve's-selâm. el-fakîr Mustafâ el-Kâdî be-medîne-i Konya" Akbaş, Emrah, s. 106.

⁷⁶⁰ "Fâhrü'l-müderrisîn-i'l-kirâm bâb nâibimiz sa'âdetlü Ömer b. el-Hâc Mustafa Efendi el-ömrü'l-mu'azzez?, ba'de't-tahiyyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki, Merhûm ve mağfûrun leh pederimiz -tâbe serâhu- hazretlerinin kasaba-i Ladik'de olan harâb evkâfına nizâm vermek muktezî olmağla birkaç gün meksimiz mukarrer olmağın tarafımızdan seni nâib-i menâb nasb u ta'yîn etmişiz, vusûlünde me'mûldür ki gurre-i Saferü'l-hayr'da kazâ-i mezbûra varıp gurre-i mezbûrede nâib-i menâb olup ahâli beyninde icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyye eyleyip câdde-i şer'-i şerîfden ser-mû inhirâf göstermeyesiz ve's-selâm. Mine'l-fakîr Feyzullah Nafiz el-Kadî bi-medîneti Diyarbekir" Diyarbekir Şer'îyye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 104.

⁷⁶¹ "Fermân-ı âlîlerine imtisâlen zikri âti husûsun mahâllinde ketb ü tahrîri için kîbel-i şer'den irsâl olunan keşif nâibimiz müderrisîn-i kirâmdan Ruhi Mustafa Efendi dâ'ileri mahmiye-i İstanbul'da Edirnekapısı dâhilinde Keçeci Pîrî mahallesinde vâki' ma'lûmü'l-hudûd üç bâb löküncü kârhanelerine varıp cerîdede mazbûtü'l-esâmî Müslimîn huzûrunda akd-i meclis-i şer'-i nebevî eylediğinde..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 197 Numaralı Sicil, C. 73, Hüküm no: 132, s. 175. "... cânib-i şer'den bâb nâibi olan umdetü'l-müderrisîni'l-kirâm Mehmed Efendi tâyin ve irsal olundukda, ol dahi ... zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmî olan cemâat-i müslimin ile mezbûr Mehmed Beşe'nin menziline varub ... muâyene ve müşâhede eylediklerini mahallinde keşf ve tahrîr ve ba'dehu meclis-i şer'e gelüb vukûu üzere inhâ ve takrîr etmeğîn mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketbolundu. Fi 18 min Safer sene 1079." Sezer, s. 97.

⁷⁶² "...Kapan-ı dakîk nâibi müderrisîn-i kirâmdan Osman Kâmil Efendi ve ..." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil, C. 85, Hüküm No: 542, s. 549; "... meclis-i şer'-i münîrde hâlâ kapan-ı dakîkde nâibimiz olan müderrisîn-i kirâmdan Abdüllatif Efendi ile uncular kethüdâsı es-Seyyid Mustafa ve Mehmed Usta ve el-Hâc Hasan Usta ve zimmî ustalarından Kirkor ve Artin hâzır oldukları hâlde ..." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm No: 151, s. 167; "... kapan nâibi müderrisîn-i kirâmdan fazîletlü Osman Kâmil Efendi hâzır olduğu hâlde ..." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 94 Numaralı Sicil, C. 85, Hüküm No: 172, s. 206.

⁷⁶³ Akiba (2005) s. 45.

olarak tayin edilen Mehmed Efendi imamdır⁷⁶⁴. Ayıntab sicillerinde 1764 yılına ait bir müraselede de İmam Hacı Ali Efendi nâib olarak tayin edilmiştir⁷⁶⁵. Son olarak katiplerin de sıklıkla nâib olarak tayin edildiği belirtilmelidir⁷⁶⁶.

Nâibler genellikle süresiz tayin edilmiştir⁷⁶⁷. Ancak belirli bir süre mahkeme dışında olacak kadılar bu süre ile sınırlı şekilde de nâib tayin edebilmiştir. Örneğin 18. yüzyılda Adana mahkemesinde görev alan kadılar kimi zaman bir cenaze sebebiyle şehir dışına çıkacakken kimi zaman görevden ayrıldığında yeni kadı gelinceye kadar mahkemeye nâib tayin etmiştir. Yine bölgeye yeni atanan kadı tarafından kendisi varıncaya kadar mahkemede görev alması için nâib atanabilmiştir⁷⁶⁸. Nâib tayininde göreve başlama süresi belirtilip bitiş süresi “*târîh-i mezbûrdan ... zuhûruna değin*” gibi şekillerde sınırlandırılabilmiştir. Bu hususa örnek bir kayıt 18. yüzyıl başlarına ait Diyarbakır sicillerinde geçmektedir⁷⁶⁹. Burada kadı tarafından mahkemeye gönderilen nâib varıncaya değin mahkemeye bir başkası niyabet etmekle görevlendirilmiştir.

Nâibler kadıya yardımcı olmak amacıyla yukarıda detaylı şekilde izah edildiği üzere belirli işlerin yürütülmesi için de atanabilmiştir. Bu işler genellikle mahkeme dışında gerçekleştirilmesi gereken keşif, tezkiye gibi muhakemeye yardımcı işler olmuştur. Örneğin bir kayıta uyuşmazlık konusu vakıf mülkün bulunduğu bölgeye giderek keşifte

⁷⁶⁴ **Yörük** (2011) s. 92-93. Bu hususa dair mürasele için bakınız: “*Fahrûn-nüvvâbil-müteşerrin İmam Mehmed Efendi Mevlana ... işbu sene-i seba ve hamsin ve miete ve elf ramazanü'l-mübareği gurrelerinden zabt itmek üzere Adana kazasının niyabeti tarafımızdan size tefviz ve sipariş ve seni nâib nasb ve tayin eyledim. Gerekir ki mah-ı merkum guresinden Adana kazasına nâib olub beyne'l-ahali icra-yı ahkâm-ı şeriye eyleysin ve vakıa olan mevtanın dahi umur-ı kısmetin görüb bi'l-fariza beyne'l-verese tevzi ve taksim idüb cadde-i şeriat-ı mutahharadan ser-i mu inhirâfa cevaz göstermiysin ... Mine'l-fakir el-Hac İbrahim el-Kadı bi Medine-i Adana*” **Ceylan, Metin** (1996) ‘17 No’lu (H. 1156-1157 M. 1743-1744) Adana Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Kataloğu’, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 317.

⁷⁶⁵ “*İzzet-mâ’ab mevlânâ imâm sâni Hacı Ali Efendi ... inhâ olunur ki ber-vechi niyâbet mutasarrıf olduğumuz Medine-i Ayntab Kazası’nın umur-ı şer’isi işbubün yüz yetmiş sekiz senesi mâh-ı recebü'l-mürecebin yirmi beşinci gününde tarafımızdan cenâbınıza tefviz ve sipariş olunmuştur gerekir ki kaza-i mezbûrî yevm-i mezkûrdan zabt ve vâki’ olan mevtâ-yı askeriye muhella-fatını dahi tahrîr ve terkîm ve bi'l-farizetü’ş-şer’iyye techiz ve taksîm idüb beyne’l-ahâli icrâ-i ahkâm-ı şer’iyye eyleyesiz ve’s-selâm Vusuluna min Receb fi’l-yevmü’l-’aşar sene 1178*” **Yılmaz, Çiğdem** (2016) ‘122 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1177-1178/M.1763-1764)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 45-46.

⁷⁶⁶ Bu husus “Katip” başlığı altında ele alındığından burada ayrıntısına girilmemiştir.

⁷⁶⁷ **İpşirli** (2006) s. 312.

⁷⁶⁸ **Korkmaz** (2018) s. 54.

⁷⁶⁹ “*... işbu sene erba’a ve hamsin ve mi’e ve elf Muharremü’lharâm’ının yirmi sekizinci gününden Bâb Niyâbeti tarafımızdan cenâbınıza tefviz olunmuştur. Gerekir ki, niyâbet-i mezbûrî târîh-i mezbûrdan nâib zuhûruna değin vâki’ olan umûr-ı şer’iyyeyi icrâda mücidd ü sâ’i olup vâki’ olan mevtâ-yı askeriyyeyi görüb beyne’l-ahâli icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyyede ser-mû inhirâfa cevaz göstermeyesiz ve’s-selâm. Fî târihi’l-mezbûr li-seneti’l-merkûme Vasale fi 28 M. sene 1154. Mine’l-fakîr Feyzullah Nafiz el-Kadı [bi]-medîneti Âmid el-mahmiyye*” Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi C. 3, s. 290.

bulunmak üzere şer'îye mahkemesi tarafından nâib görevlendirilmiştir⁷⁷⁰. Bir başka kayıtta ise nâib şahitlerin tezkiyesi ile görevlendirilmiştir⁷⁷¹. Bu tür kayıtlarda belirli görevler için tayin edilmiş nâiblerin ilgili görev ile anıldığı görülmektedir. Fakat bu durum kural olmayıp özellikle taşrada örneğin keşif ile görevlendirilen nâiblerin keşif nâibi şeklinde anılmadığı kayıtlar çokça mevcuttur⁷⁷².

Nâiblerin mahkemelerde görev aldıkları süreler farklılık arz etmekle birlikte genellikle kısa sayılabilecek şekilde bir yıldan az veya birkaç yıllık sürelerle tekabül etmiştir. Örneğin Trabzon'a tayin edilen kadılar görev yerine gitmeyerek yerlerine nâib tayin etmiş ve genellikle aynı kişiler nâib olarak seçilmiştir. Her sene değişen kadıların aynı kişiyi nâib olarak tayin etmeleri sebebiyle esasında daha kısa süreliğine atanan nâibler toplamda 3-4 yıl gibi sürelerle görevde kalabilmiştir⁷⁷³. Bölge halkının kendisinden memnuniyetini bildirmesi halinde nâibin görev süresi uzatılabilmıştır⁷⁷⁴. Yine

⁷⁷⁰ “Husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde istimâ' ve tahrîri için kibel-i şer'-i şerîfden keşif nâibimiz fahrü'l-müderrişini'l-kirâm Hıfzı el-Hâc Mehmed Efendi b. Hasan Efendi irsâl olunup ol dahi hâssa mimâr hulefâsından el-Hâc Mustafa b. Ali ve Halil b. İbrahim nâm halîfeler ile mahmiye-i İstanbul'da ...vakıf menzile varıp zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmî Müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i şerîf ettikde ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 5, s. 74.

⁷⁷¹ “...biz bu husus üzre özte şâhidleriz ve şehâdet dahi ideriz deyû her bir müttefikü'l-lafz-ı ve'l-ma'nâ eyledikleri şehâdetleriyle tezkiye nâibi Ahmed Efendi ibni el-Hâc Mustafa terfikan mahâl-le mezbûreye irsâl olunup cevâba rû'yet iden ... varakasında mukayyed bulunan şahidân mezbûranın isimleri zeyllerine adları ve makbûl-i şehâde idükleri imza iden mahâl-le mezbûre ahâlîsinden Muhammed Ağa ibni Salih ve Ali Osman bin Mustafa ve Hasan Efendi ibni Muhammed Emin Efendi ve Abdulkadir bin Mustafa nâm kimesnelerin sırren ve nâib-i mumâileyhi ceridesinde isimleri muharrer Karaaili oğlu Mustafa bin Muhammed ve Hüseyin bin Ömer ve Yakub bin Ahmed nâm kimesnelerin alenen eyledikleri tezkiyeleriyle'inde's-şer'i'l enverde zâhîr ve mutahakik ve şehâdetleri hâiz kabûl vakia olmağın mücibince...” **Yazıcı**, s. 96.

⁷⁷² “... üzerine varılıb keşf olunmak taleb ederim dedikde kibel-i şerden Mevlânâ Yahya Çelebi ibn Eş-şeyh Ali zeyl-i kitâbda esâmisi mestûr olan Müslümanlar ile varduklarında mezbûr Kemâl'in başı kat olunmuş mevzi-i mezbûrda maktûlen bulunduğu Molla naib mezbûr mahallesinden keşf ve tahrîr idüb gelüb haber virdikden sonra vâki bit-taleb ketb olunub kayd olundu tahrîren fi evâhir-i şehri-i Recebi'l-mürecceba li-sene selâse ve selâsîn ve elf.” **Özaba, Fatma** (2018) ‘17. Yüzyıl Başına Ait Şer'îye Siciline Göre Tekirdağ'da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Kaynak ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 417. “... Devletkar Zaviyesi'nin mütevellisi ve Şeyhi olan İbrahim Çelebi bin el-Hac Ahmed meclis-i şere gelub takrir-i kelim idub zaviye-i mezburenin tekkiesi harabe müşrif olub ... tamire mecal-i mahal olduğu mukarrerdir. Kibel-i şer'den naib nasb olunub üzerine varılıb şat olunmasın taleb iderim didikde canib-i şer'den bu fıkır tayin olunub zeyl-i kitabede mesturu'l-esami olan ba-arz Müslümanlar ile zaviye-i mezburenin üzerine varılıb akd-ı meclis kılınub zaviye-i mezbureye nazar olundukda fi'l-vaki tekkienin iki kemerinin canibi yıkılıb ve hedim divarları dahi harabe olduğu müşahade muhammin tahmin etduğım üzere ancak yiğirmi bin akçe ile tamir olur diyu ba-arz ...” **Sözcü, Mustafa** (2015) ‘Kayseri'nin 25 Numaralı Şer'îye Sicili'nin 101-160. Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi H. 1034 (M. 1624-1625)', (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 64.

⁷⁷³ **Saydam**, s. 301.

⁷⁷⁴ “... Karahisar ı sahib'de nâibimiz olan Eminzâde Mustafa Efendi ... inhâ olunur ki, Kazâ i mezbûrun ahâlîsi hüsn i zindegâne ile umûr ı şer'îyede ihtimâm ı tâm eyleyip fukarâ re'âyâsı senden râzılar olduklarını müş'ir mahzar gönderdiklerine binâen işbu bin yüz kırk dokuz Muharremül harâmı gurrenden kemâkân size ibkâen mukarrer kılınmıştır. Gerekdir ki, varakamız vusûlünde kemâ fil evvel mutasarrıf olup beynehl ahâlî icrâ yı ahkâm ı şer'îye edesiz ves selâm. Hurrîre fi evası Zilhicce'tiş şerîfe sene 1148. el Fakir es Seyyid Ömer el Kâdî be medîne i Kostantiniyye sâbikan” **Çolpo, Şeyhmus** (2018) ‘H.1148-1149 /

Diyarbakır'da 1802-1803 yılları arasında Diyarbakır'a bizzat gelmeyen Ahmed Esad Efendi kendisine arpalık olarak tevcih edilen bu bölgeye nâib göndermiştir. Ahmed Esad Efendi bu süre zarfında hep aynı kişiyi (Süleyman Şakir Efendi) nâib tayin etmiş ancak bunun için 5 Şubat 1802, 29 Eylül 1802, 27 Kasım 1802 ve 19 Ağustos 1803 tarihli dört adet mürasele göndermiştir⁷⁷⁵. Dolayısıyla söz konusu nâib aslında birkaç ay gibi kısa sürelerle tayin edilmişken toplamda bir yıldan fazla süreyle görevde kalmıştır.

Osmanlı uygulamasında kadıya vekaleten atanan nâiblerin görev süreleri genel olarak bu şekilde kısa iken nadir de olsa çok uzun süreli görevde kalan nâiblerin olduğuna dair kayıtlara da rastlanılmıştır. Örneğin 1565 yılına ait bir mühimme kaydında uzun süre nâiblik yapan bir kimseden bahsedilmiştir⁷⁷⁶. Aynı hususa örnek bir başka mühimme kaydı 1566 yılına ait olup burada da yirmi yıldan fazla görevde kalan nâib şikayet edilmiştir⁷⁷⁷. Merkez ise kendisine ulaşan bu şikayetlerin doğru olması halinde söz konusu nâiblerin görevden alınmalarını bildirmiştir. Diğer taraftan çok uzun süre nâiblikte bulunan bir kimse, halkın memnun olması halinde görevinde bırakılabilmektedir. 16. yüzyıla tekabül eden bir kayıt bu hususa örnektir⁷⁷⁸. Kayıttan anlaşıldığı üzere nâibin doğruluğuna şahadet eden bölge halkı görevde kalmasında ısrarcı olmuş, merkez de söz konusu nâibin görevinde bırakılmasını emretmiştir. Dolayısıyla Osmanlı uzun süre görevde kalarak halka zulmeden nâibin görevden alınmasını emrederken hukuka uygun hareket ettiği halk tarafından bildirilen nâibin uzun süreyle de olsa görevinde kalmasına izin vermiştir. Bu da devletin esasında nâibin görevini gereğine uygun şekilde yerine getirip getirmediğiyle ilgilendiğini göstermektedir.

M.1735-1736 Tarihli 243 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 184.

⁷⁷⁵ **Yılmazçelik**, s. 326-327.

⁷⁷⁶ "... Dergâh-ı Mu'allâma mektub gönderüp kazâ-i mezbûrda muhzır olan Mahmûd oğlu Muhzır Veli ve Dâvud oğlu Muhzır Abdal nâm kimesnelerden ahâlî-i vilâyet meclis-i şer'a gelüp mezbûr yigirmi otuz yıllık nâib ve muhzırlardır. Zarar-ı âmları(?) vardır, deyü ref' olunmaların arz itdüğün ..." 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 282, s. 209.

⁷⁷⁷ "... Sen ki Niğde sancağı beyisin mektûb gönderüp kazâ-i Niğde'de nâ'ib olan Carullah yirmi yıldan mütecaviz niyâbet idüp müslimanların ve keferenin evşen (?) tarikiyle akçelerin alup def'i lâzımdır deyü bildirmişsin buyurdum ki: Göresin arz olunduğu gibi olup mezbûr nâ'ibin ol veçhile te'addisi varsa niyâbetden def'idesin." 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1481, s. 800.

⁷⁷⁸ "Timürci kâdisına hüküm ki: Mektûb gönderüp; 'Turşıcı Mîrzâ nâm kimesne otuz-kırk yıldan berü niyâbet idüp üç-dört def'a emrile ref' olmuş iken emre mugâyir niyâbet iderimis; ahvâli görölüp arzoluna.' diyü emrolunup mezbûr nâyib a'yân-ı vilâyet huzûrında getirilüp; 'Ref'una emir vârid olmuş mudur?' diyü sü'âl olundukda; 'Emir gelmişdür' diyü halk yanında şüyû' bulmağın ihtiyârıla ferâgat eyledüm idi; sonra istikâmetüm arzolanup niyâbet itmek için ahkâm-ı şerife virilmiş idi.' diyü cevâb idüp fi'l-vâkı' mezkûrun cemi' halk diyânet ü istikâmetine şehâdet itdüklerin' arzeylemiştir. Buyurdum ki: Vardukda, kazıyye arzolunduğu gibiyse sâbıkâ virilen ahkâm-ı şerife mücebince mezkûr niyâbetden ref' itmeyüp emrüm mücebince hıdmet-i niyâbete istihdâm eylesin." 12 Numaralı Mühimme Defteri I, Hüküm No: 570, s. 382.

Kadılar mahkemedede kendilerine yardımcı olmak üzere birden fazla sayıda nâib tayin edebilmiştir. Nâiblerin sayısının fazla olması, görev aldıkları bölgenin büyük veya küçük olması ile ilgili olmuştur. Zira görev alanının büyük olması bir mahkemenin iş yükünü de etkilemiştir. Yine görev alanı geniş bir mahkemedeki kadı, bölgesindeki birden fazla nahiyeye kendisi adına kaza işlerini yürütmek üzere nâib tayin edebilmiştir⁷⁷⁹. Bu hususa örnek olarak İstanbul kadılığı gösterilebilir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da nüfus ve iş yoğunluğu fazla olmuş, bu da İstanbul kadılığında birden fazla sayıda ve çeşitli görevlerde nâibin görev yapması sonucunu doğurmuştur. Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyıl İstanbul'unda Eyüp, Galata ve Üsküdar kazalarına bağlı nâhiyelerde çok sayıda nâib görev almıştır. 18. yüzyılda ise İstanbul'da yirmi beş kadar nâib bulunmuş olup İstanbul kadılığına bağlı Bab, Mahmud Paşa, Ahî Çelebi, Balat ve Dâvud Paşa mahkemelerine nâibler başkanlık etmiştir. Bunun dışında Galata ve Eyüb mahkemelerinde yedişer nâib görev alırken Üsküdar mahkemesinde altı nâib görev almıştır. Ayrıca yukarıda da bahsetmiş olduğumuz üzere esnafın denetiminde rol oynayan çardak nâibi, kapan nâibi, ayak nâibi, mum nâibi, yağ nâibi gibi birden fazla türde nâib İstanbul dahilinde görev yapmıştır⁷⁸⁰.

Osmanlı taşrasında bulunan şer'îye mahkemelerinde de birden fazla sayıda nâib görev alabilmiştir. Örneğin 17. yüzyılın ikinci yarısında Harput yöresine ait şer'îye sicillerinde Es-seyyid Ahmed Efendi isimli nâibden “*nâib-i sani*” yani ikinci nâib şeklinde bahsedilmiştir⁷⁸¹. Dolayısıyla mahkemedede birden fazla sayıda nâibin görevlendirilmiş olduğu söylenebilir. Yine 17. yüzyıl sonu 18. yüzyıl başlarında Amid kazasını inceleyen bir çalışmada şer'îye mahkemesinde görev alan birden fazla nâibin bulunduğu, söz konusu nâiblerin kadı bulunmadığında yerine vekalet ettikleri, keşif işlemlerini yürüttükleri ve gece vakti mahkemedede görev aldıkları ifade edilmiştir⁷⁸². Böylelikle birden fazla sayıda nâib mahkemelerin işlerini hem hızlandırmış hem de kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan bir mahkemedede gereğinden fazla sayıda nâib bulunması merkez tarafından uygun bulunmamıştır. Bununla ilgili bir mühimme kaydında meşru olmayan işler yürüttüğü tespit edilen bir nâibin görevden alınıp alınmadığı sorulduktan sonra ayrıca “... *Artuk-âbâd kadısının on iki nâibi var diyü istimâ' olunup vâkı' midür? Arz idesin ...*”⁷⁸³ denilerek bu konuda da bilgi talep edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı uygulamasında aynı mahkemedede

⁷⁷⁹ Uzunçarşılı (2014) s. 121.

⁷⁸⁰ Uzunçarşılı (2014) s. 145-146; İpşirli (2006) s. 312.

⁷⁸¹ Erdoğan, s. 64.

⁷⁸² Gümüş, s. 47-54.

⁷⁸³ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1409/a, s. 625.

birden fazla sayıda nâibin görev alması mümkün olmuş ancak bir mahkemede gereğinden fazla nâib olup olmadığı merkez tarafından soruşturulabilmiştir.

Osmanlı Devleti bir bölgede görev alacak nâibin yerli halk arasından tayin edilmesini yasaklamıştır. Söz konusu yasak ile ilgili en eski hükme 16. yüzyılın ikinci yarısında rastlanılmaktadır⁷⁸⁴. Osmanlı'nın klasik döneminde uygulamakta olduğu bu kurala mühimme defterleri ve şikayet defterlerinde sıkça yer verilmiştir. Bu da ilgili kuralın sıklıkla ihlal edilmiş olduğunu göstermektedir. Örneğin 1569-1570 yıllarına ait bir mühimme kaydında yerliden nâib atanmasının yasak olduğu bildirilmiş, halihazırda görevde olan yerli nâiblerin azledilmesi ve bir daha niyabet verilmemesi emredilmiştir⁷⁸⁵. Şikayet defterlerinde geçen farklı olaylarda “... yerliden nâib olmak memnû iken...” ifadelerine yer verilerek bu yasak dile getirilmiştir⁷⁸⁶. Şer‘iye sicil kayıtlarında da bu yasağın ihlal edildiğini gösterir bilgilere rastlanılmıştır. Örneğin Trabzon şer‘iye sicillerine göre 1794-1801 yılları arasında tayin edilen kadılar bölgeye bizzat gitmeyerek yerel halktan olan belli kişileri nâib olarak atamıştır⁷⁸⁷.

Diğer taraftan halkın talebi olması halinde yerliden olan kimselerin nâiblik işini sürdürmesine cevaz verilebilmiştir. Örneğin Amasya’da bazı kimselerce yerli olması sebep gösterilerek görevden alınması istenilen nâibden memnun olan ulema ve halk birlikte şer‘iye mahkemesine giderek durumu bildirmiş, kadı tarafından merkeze bu hususta yazı yazılmıştır. Merkezden gelen cevapta ise eğer nâib doğru ve dini kurallara bağlı ise niyabetine engel olunmaması emredilmiştir⁷⁸⁸. Yani Osmanlı padişahı yerliden nâib

⁷⁸⁴ **Pulaha, Selâmi/Yücel, Yaşar** (1987) ‘I. Selim’in Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın Kimi Kanunları’, Belgeler, C. XII/16 s. 44’ten aktaran **Demir** (1994) s. 42. Ortaylı, kadıların genellikle o bölgedeki ulema arasından nâib tayin ettiğini söyler. **Ortaylı** (1976) s. 98.

⁷⁸⁵ “yerlü nâib olmak câiz değildir buyurdum ki hükm-i şerîfüm vardukda taht-ı kazânuzda niyâbet hizmetinde olanlar yerlü kimesneler olmağıla ... re’âyâ ve berâyâyı ta’cîz ve tazyik eyledükleri vâki’ ise anun gibi bir yerlü nâibi niyâbetden ref’ eyleyüb min-ba’d niyâbet etdirmeyesin” COA, A.{DVNSMHM.d.00009 G.N: 9, S.N: 101. Ek-7.

⁷⁸⁶ **Çelik**, s. 101; **Yörük** (2019) s. 114. “... dimekle ma’rûf kimesneler kendü hallerinde olmayub birbirleriyle yekdil ve yekcihet ve kazâlarının kâdılarını birer takrib ile firâr ve yerliden nâ’ib olmak yoğiken taraflarına birer adam zabt ve taşradan gelen nâ’iblere dahi ... mürâsele peydâ ve ibrâz ile zabt itdirmeyüb ahkâm-ı şer’iye’nin icrâ ve infâzına ve ibâdullahın masâlihlerinin ibtâlîne bâ’is ve bâdî olduklarından ...” **Dağışan**, s. 158-159.

⁷⁸⁷ Her ne kadar uygulamada bu kural ihlal edilmiş olsa da merkezin durumdan haberdar olması üzerine söz konusu nâibi görevden alarak bölgeye bir başka kadı tayin etmiş olması dikkat çekicidir. **Saydam**, s. 300-301.

⁷⁸⁸ “... Südde-i Saadetüme mektub gönderüp medine-i Amasya’da vaki ulema ve ... fukara ve reaya ... meclis-i şer’i şerife varup Amasya sükkânından Karamanizade Mehmed Mahmud Kemal ve marziyyü’l-hisal fukara ve reayaya enfa olmağıla vilayetlerinde hakimü’ş-şer olanların bazıları niyabetinde istihdam eylediklerinde bundan akdem medine-i mezbure sakinlerinden Topal Hafız dimekle maruf Mehmed nam kimesnenin hizmet-i mezburede hiyaneti zahir ve mürteşi olduğu bahir olup emr-i şerif ile men olunmağıla yerliden nâib olmak memnudur deyü ahab-ı ağrazdan bazı kimesneler taallül ve rencideden hali

atanmaması kuralına istisnalar getirilebileceğini bizzat kabul etmiştir. Bu noktada dikkate alınan değerin tebaanın memnuniyeti olduğu açıktır.

1838 tarihli Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'nde hakimlerin yerliden nâib tayin edebileceği düzenlenmiştir⁷⁸⁹. İlgili hükme göre bir sancak dahilindeki büyük kaza hakimi aynı sancakta aralarında altı saatten fazla mesafe bulunan küçük kazalara yerliden nâib tayin edebilecektir. Rastlamış olduğumuz 1846 tarihli bir şer'îye sicil kaydında ise Divan-ı Hümayun tarafından söz konusu yasağın hala yürürlükte kabul edildiği görülmektedir⁷⁹⁰. Dolayısıyla yerliden nâib tayin edilebilmesinin ilgili hükümde bahsedilen kazalarla sınırlı olarak kabul edilmiş olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak nâib klasik dönemde kadı tarafından tayin edilmiş, söz konusu tayinler nâibin görev alacağı bölgelere göre Rumeli kazaskeri veya Anadolu kazaskeri tarafından onaylanmıştır. Müraseleler genel yetkili ve özel yetkili nâibler için düzenlenebilmiştir. Nâib olarak tayin edilecek kimseler kadı, müderris, imam veya katip olabilmıştır. Genel olarak süresiz tayin edilen nâibler kadının belirli bir süre mahkmeden uzak kalması halinde bu süre ile sınırlı şekilde atanabilmıştır. Kadıya yardımcı nâibler ise belirli bir iş için atanabilmıştır. Bu işlerin icrası mahkeme dışında olup genellikle keşif, tezkiye gibi muhakemeye yardımcı işlemler olmuştur. Kadıların aynı kişileri kendilerine vekaleten nâib olarak tayin etmesiyle esasında birkaç aylık sürelerle görevde olacak nâibler 3-4 yıllık sürelerle görevde kalabilmiştir. İstisnai de olsa 20-30 yıl sürelerle görevde olan nâiblere kayıtlarda rastlanılmıştır. Devlet bu şekilde uzun süre görevde kalarak halka zulmettiği tespit edilen nâiblerin görevden alınmasını emrederken, doğruluğuna dair bölge halkının şahitlik ettiği nâibleri görevinde bırakmıştır. Bu da devletin, nâibin görev süresinden ziyade görevini gereği gibi yerine getirip getirmediğine ve halkın memnuniyetine dikkat ettiğini göstermektedir. Kadılar kendilerine yardımcı olmak üzere birden fazla nâib tayin edebilmiştir. Son olarak kadıya vekalet edecek nâiblerin yerel halk arasından atanması klasik dönemde yasak iken 1838 tarihli Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza

olmamalarıyla mezbur Mehmed cümlesinin muhtarı ve hakimü's-şer tarafından niyabet hıdmeti ile istihdam olundukda cümlemiz razı ve şakirleriz ashab-ı ağrazın vech-i meşruh üzre teaddileri men olunmak babında inayet recasına vaki hali ilhahlarıyla arz eylediğin ecilden istikamet ve diyanet ile maruf ise hilaf-ı şer-i şerif mümanaat olunmamak emrüm olmuştur ..." **Kahriman, Salih** (1999) '26 No'lu Amasya Şer'îyye Sicili'nin Sosyal ve Ekonomik Açılan Değerlendirilmesi (1710-1711)', (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 46-47.

⁷⁸⁹ Çadircı (1981) s. 152.

⁷⁹⁰ Çelik (2003) s. 144.

Kanunnamesi ile bu yasak sınırlandırılmıştır. Ancak bu tarihten önce de yerliden nâib atandığına dair çok sayıda kayda rastlamak mümkündür.

5.3.3. Padişah Tarafından Nâib Atanması

Osmanlı Devleti nâib tayinlerini belli şekillere bağlamış olmakla birlikte zaman zaman bu şekillerin dışına çıkabilmiştir. Bunun bir örneği nâibin devletin merkezi yani padişah tarafından atanmasıdır.

Osmanlı padişahı kimi hallerde kadının nâib atamasına müdahale etmiş ve atanacak nâibi bizzat belirleyebilmiştir. Örneğin 1566 yılına ait bir kayıt, kadının görevden aldığı nâibin tekrar atanmasına dairdir⁷⁹¹. Kayıttan anlaşıldığı üzere bölgede inşa edilecek gemiler için Mehmed Çavuş ile birlikte görevlendirilen nâib kadı tarafından görevinden alınarak yerine bir başkası nâib olarak atanmıştır. Bunun üzerine padişah, gemi inşasının çabuk bitmesi için bir elden takibi gerektiğini belirterek söz konusu nâibin yerine bir başkasının tayin edilmesini uygun bulmamış ve bu nedenle önceki nâibin eski görevine iade edilmesini emretmiştir. Böylelikle gemilerin inşası istenen zamanda bitirilebilecektir. Dolayısıyla padişah gemi inşasının süresinde bitirilmesi amacıyla nâib tayinine müdahale etmiştir.

Padişah halkın kendisine ulaştırdığı bazı şikayetler üzerine de nâib tayini ile ilgili kararı bizzat almış ve bu kararı ilgili kadıya bildirmiştir. Örneğin Balya bölgesinde görev yapmakta olan nâib, haksız işlerine göz yummadığı bazı kimselerin girişimi ile görevinden edilmiş, bunun üzerine nâibden memnun olan halk padişaha başvurmuştur. Padişah tarafından ilgili kadıya yazı gönderilerek nâib atama yetkisinin kadıda olduğu belirtilmiş, fakat söz konusu nâibin şeriaten ayrılmayan ve halka zulmetmeyen bir kimse olması durumunda atanması emredilmiştir⁷⁹². Burada padişahın nâib atama yetkisinin esasında kadıda olduğunu ifade etmiş olması, padişahın bizzat nâib tayin etmekle birlikte kuralın bu olmadığına işaret ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla padişahın yeni bir kural getirmeyip mevcut şikayete özgü hareket ettiğini özellikle ifade ettiği söylenebilir. Padişahın vermiş olduğu emirde halkın nâibden olan memnuniyetini dikkate almış olduğu açıktır.

⁷⁹¹ “Sinop kadısına hüküm ki: Ol cânibde binâsı fermân olunan gemiler hidmetine ta'yin olunan Dergâh-ı mu'allâm çavuşlarından Mehmed zîde kadruhûya bile koşılan Mahmud nâm nâ'ibin şimdiye değin olan mesârifin yazup defter idüp hâliyâ yerine âhar nâ'ib ta'yîn itmişin. İmdi bu makûle husûs bir elden bakmak lâzım olmağın buyurdum ki: Hükûm-i şerîfim varıcak, hidmet-i mezbûreye girü mezbûr Mahmud'a ta'yîn eylesin ki itmâm irişe.” 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1431, s. 774-775.

⁷⁹² İnalçık (1965) s. 77.

Bölgede görev alacak bir nâibe ihtiyaç olması halinde de talep üzerine padişah nâib atanmasını emretmiştir. Örneğin 1568 yılına ait bir kayıta Hersek Sancağı'na bağlı Nova kazası dolaylarındaki Dubravenik nahiyesinde gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında çıkan uyuşmazlıklarda gayrimüslimler kayırılırken Müslümanlara çeşitli sebeplerle güçlük çıkarıldığı, bölgede daha önceleri nâib görevli iken şeri meselelerin çözümünde yararlı olduğu, yine şeri davaları görmek üzere bir nâibin bulunması ihtiyacı duyulduğu bildirilmiştir⁷⁹³. Merkezden gönderilen cevapta ise Nova kadısına bölgeye şeri davaları görmek üzere nâib ataması emredilmiştir. Bu bağlamda padişah, tayin yetkisini haiz olan kadıya nâib atamasını emretmekle birlikte kimin nâib olarak tayin edileceğine karışmamıştır. Ayrıca bu emir bölgede görev alan kadıdan bu yönde bir talep gelmesi üzerine olmuştur. Bu durum aynı zamanda nahiye nâiblerinin o bölgedeki şeri davaları görmek suretiyle önemli bir ihtiyacı karşılamış olduğunu da göstermektedir.

1617 yılına ait bir başka kayıta da padişah tarafından Selanik kadısına gönderilen emirde bölgede eşkiyalık yapanların davalarını görmek üzere bir nâib tayin etmesi bildirilmiştir⁷⁹⁴. Görüldüğü üzere burada da amaç bölgede eşkiyalık yapanların yakalanması ve yakalananların durumlarının nâib tarafından şeri hukuk çerçevesinde görülerek haklarında hüccet düzenlenmesidir.

Sonuç itibariyle Osmanlı padişahı gerekli gördüğü hallerde bir bölgeye nâib tayin edilmesini emredebilmiştir. Nâibin kim olacağına dair belirli bir emir gönderebildiği gibi bu hususta seçim hakkını kadıya da bırakabilmiştir. Padişah nâib tayinlerine müdahale ettiği hallerde çoğunlukla halktan kendisine ulaşan şikayetler üzerine hareket etmiş, emirlerinde nâib tayin yetkisinin kadıya ait olduğunu belirtmiş ve yine çoğunlukla nâibin

⁷⁹³ “Hersek beğine ve Nova kâdisına hüküm ki: Sen ki kâdisın, Dergâh-ı Mu‘allâm’a mektûb gönderüp; ‘Dubravenik keferesiyle kazâ-i mezbûrdan ba‘zı kimesnelerin şer‘î da‘vâları olup görilmek için hükm-i şerîf alup anda vardukda Dubravenik beğleri kendü ra‘yyetlerine humâyet eyleyüp müslimânlara cüz‘î bahâne ile veyâ deyn taleb itmekle ... râzî olmayanları habsidüp te‘addî iderler.’ diyü şikâyet olunup ... kâbel-i şer‘den bir nâyib dahı oturmak lâzimdür ki, re‘âyâyâ te‘addî ve mâl-ı mîrîye gadrolmayup ve kuzât-ı sâbika zamânlarında dahı bir nâyib vaz‘ olmağıla haylî nef‘ müşâhede olmuştur; girü nâyib nasbolmasın murâd itdüklerin’ bildürmişsin. Buyurdum ki: Arzolunduğı üzere bir nâyib nasbidüp gönderesin ki, şer‘le vâkı‘ olan kazâyâyı görüp kimesneye şer‘-ı kavîme muhâlîf te‘addî vü tecâvüz olunmayup mâl-ı mîrîye dahı gadrolmaya.” 7 Numaralı Mühimme Defteri I, Hüküm No: 1042, s. 517-518.

⁷⁹⁴ “Selanik kâdisına hüküm ki: haklarından gelmek fermânım olmağıla sen dahı bir müstekîm ü dîndâr nâyibün ta‘yîn eylesesin ki, Selanik sancağına ber-vech-i arpalık mutasarrıf olan emîru'l-ümerâ‘i'l-kirâm Arslan dâme ikbâlühü ile varup zikrolunan eşkiyânun elegirenlerin ahvâllerin mahallerinde şer‘le görüp sicill ü huccet eylemek bâbında fermân-ı şerîfüm sâdır olmuştur. Buyurdum ki: Vusûl buldukda, bu bâbda sâdır olan fermân-ı sa‘âdet-unvânım üzere bir müstekîm ü dîndâr nâyibün ta‘yîn idesin ki, mûmâ-ileyh ile varup zikrolunan eşkiyâdan elegirenlerin ahvâllerin mahallerinde şer‘le hakk üzere görüp üzerlerine sübût bulan mevâddi sicill ü huccet eyleye.” 82 Numaralı Mühimme Defteri, (1026-1027 / 1617-1618) <Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım> (2000) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Hüküm No: 161, s. 108.

kim olacağına müdahale etmemiştir. Bu da bu tür atamaların istisnai olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla padişahın bu konuda temel gayesinin bozulan adaletin tekrar tesis edilmesi ve adli ve idari işlemlerin zamanında tamamlanması olduğu söylenebilir. Bu noktada padişahın İslam hukukuna göre sahip olduğu velayet-i amme çerçevesinde hareket etmiş olduğu söylenebilir. Zira velayet-i amme ile halife kaza yetkisini kadılara ve kadılar eliyle nâiblere devretmiş olup nâibler aslın yani halifenin vekili olmuştur. Padişahın gerektiğinde bu yetkisine dayanarak nâib tayin ve azillerine müdahale etmesi İslam hukuku bakımından uygun bulunmuştur.

5.3.4. Yerel Yöneticiler Tarafından Nâib Atanması

Osmanlı uygulamasında nâibleri tayin edenler arasında yerel yöneticilerin de mevcut olduğu görülmüştür. Bu şekilde yapılan atamalar kanunname ve fetvalara da konu olmuştur. Örneğin Ebussuud Efendi'nin bu konudaki bir fetvasında beylerbeyi ve defterdar tarafından zaruret halinde nâib tayin edilebileceği ancak bunun için beylerbeyi ve defterdarın nâib tayin etmeye yetkili olmuş olması gerektiği belirtilmiştir. Eğer yetkileri yok ise atanan nâib uyuşmazlık çözemeyecek, yalnızca ihtiyari davalarda rol alabilecektir⁷⁹⁵. 1676 tarihli Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi'nin beylerbeyi ile ilgili bölümünde de “*Ve vilâyet kadısı fevt olsa Âsitâne'den kadı gelince(ye) dek buyruldu ile müvellâ nasb ederler*”⁷⁹⁶ denilmiştir. Kadının ölümü sebebiyle mahkemeye yeni görevlendirilecek kadı gelinceye kadar beylerbeyi tarafından müvella tayin edilebileceği başka kanunnamelerle de düzenlenmiştir. Dolayısıyla yerel yöneticilerin zaruret halinde hakim statüsünde nâib tayin etmesi Osmanlı hukukuna göre uygun bulunmuştur.

Nitekim şer'îye sicillerinde bu tip uygulamaların olduğuna dair kayıtlara rastlanılmıştır. Örneğin 1644 yılına ait bir şer'îye sicil kaydına göre kadısı bulunmayan Aladağ kazasına Karaman hazinesi defterdarı tarafından nâib atanmıştır⁷⁹⁷. 1650 yılında

⁷⁹⁵ “Zeyd-i kadı Amr'ı yerine nâib nasb edüb badehu Zeyd fevt olsa Amr ahar yere gitmeli oldukda ol diyarın beylerbeyisi ve defterdarı hakim-i ahar gelince bir nâib nasb eyleseler şer-i şerife muvafık fasl etdüğü kaza nâfiz olur mu? El-Cevap: Amr-ı nâib mezun ise yahud beylerbeyi ve defterdar zaruret olıcak bir kimesne tayine mezunlar ise mutlak nâfiz ve melzûmdur ve illâ murafa'a-i ihtiyariye maddelerinde nâfidir. Amma mesail-i hilafiyede ref-i hilaf edemez. Hakim-i ahar mesail-i hilafiyede hilafına hükm eylemeğe kâdirdir.” **Akgündüz** (2018) s. 426.

⁷⁹⁶ Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, s. 50.

⁷⁹⁷ “Aladağ kazâsı ahâlisinden Abdunnasûh Halife ibn-i Hüseyin nâm kimesne meclis-i şer'de mahmiye-i Konya sâkinlerinden bâ'isü haze'l-kitâb Osmân Beg ibn-i Hızır Beg nâm kimesne mahzarında takrîr-i kelâm idüb kazâ-i mezbûrun bin elli senesinde kâdısı olmayub mahlûl olmağıla hazîne-i Karaman defterdârı tarafından niyâbeti bana sibâriş olunub dört gün niyâbet eylemem ile mezbûr Osmân Beg defterdâr-ı müşârûn ileyh tarafından mübâşir olub gelüb sen üç ay niyâbet eylemişsin deyü benden mahsûl taleb ve ahz idüb bi-gayr-i hak otuz beş 'aded gurusumu aldı taleb iderin su'âl olunsun didikde ...” **Şafakcı**, s. 209-210.

Ayıntab kadısının vefat etmesi ve kadılığın tevcih edildiği kimse tarafından nâib gönderilmemesi üzerine Ayıntab mahkemesi niyabetine nâib gelinceye kadar beylerbeyi tarafından görevlendirme yapılmıştır⁷⁹⁸. Konya sicillerinde yer alan bir kayıta da Konya kadısının ölümü üzerine yeni görevlendirilecek kadı gelinceye kadar hazine defterdarı tarafından nâib tayin edildiği görülmüştür⁷⁹⁹. Karaman defterdarının atadığı nâibler ile ilgili bir diğer kayıt 1672 yılına ait olup buna göre Karaman defterdarı, Konya kadısının ölmesi üzerine mahkemenin boş kalmaması amacıyla nâib atamıştır⁸⁰⁰. Kayıta geçen “*taraf-ı saltanat-ı ‘âliyeden ehline tevcih oluncaya değin*” ifadesi nâibin merkezden yeni bir kadı tayin edilinceye kadar yani geçici süreyle atandığını göstermektedir. Dolayısıyla Karaman defterdarının bu ataması zorunluluktan kaynaklanmıştır⁸⁰¹. 1714 yılında firar eden Antep mahkemesi nâibi yerine bir başkası Maraş valisi tarafından “*devlet-i âliyyeden hâkimüş-şer gelinceye değin*” nâib olarak tayin edilmiştir⁸⁰². Görüldüğü üzere yerel

⁷⁹⁸ “Faziletli efendi hazretlerinin huzûrlarına dürrer-i dâvât-ı safiye ithâfiyla inhâ olunur ki Ayntâba kadı-i sâbık olan ... efendi Asitane-i devletde fevt olup ve kaza-i merkume tevcih olan efendi şimdiye değin naibi gelmeyüb mahkeme-i mutahhara niyabetinden hâli olduğun bu cânibe ilam olunmağın işbu mektub ve dad selk-i tahrîre Medîne-i Ayntâbda mehkeme-i mutahhara niyabetinde hidmetinde mecd ü sai olup mesâlih-i müsliminin sudur iden davaların ahkam-ı şeri icra idüb haliya kazada tevcih olan ... efendinin tarafından naib gelinceye değin niyabet-i merkumeye âhardan bir ferdi dahl itdirmeyün ve Mevlânâ-yı müşârûn ileyhin düşen mahkeme-i mahsuli yine kendü taraflarına ahz ve kabz ve zabt idüb emin Kamuran Beğ marifetiyle hıfz eylesesiz ... Hasan kâim makâm miri miran-ı Maraş” **İlhan**, s. 233.

⁷⁹⁹ “Fazilet me’ab el-Hâc ‘Ömer Efendi kâim bab ba’de’t-tahiyye ve’t-teslîm ithâfiyla inhâ olunur ki hâliyâ Konya kâdısı (silik) vefât idüp kazâ-ı mezbûr mâhlul olmağla taraf-ı saltanat-ı ‘âliyyeden kâdi gelinceye değin cânib-i mîrîden nâ’ib ta’yîn olmak lâzım ve mühim olmağın Mehmed müstehak olduğu ecilden tezkere divân tahrîr olunup irsâl huzur kılındı taraf-ı saltanat-ı ‘âliyyeden kâdi gelinceye değin kazâ-ı mezbûrda icrâ-yı ahkâm-ı şer’iye ile siz ve yerinize revzanami (?) tutub mahal-i kazâlara (.....) tahrîren ... Mahmud kâ’im-makâm-ı defterdar hazîne-i hala” **Akbaş, Fatma Betül**, s. 102.

⁸⁰⁰ “Tezkere-i niyâbet ‘ân cânib-i defterdâr. Kıdvetü’l-efâzıl ve’n-nüvvâb faziletli efendi hazretleri kâmiyâb ba’de’t-tahiyyeti’ssâfiye minhâ-yı muhlisî budur ki bi-emrillahi’l-meliki’l-bârî hâliyâ Konya kâdısı fevt olup ahkâm-ı şer’iye mu’attal olmak hilâf-ı kânûn-ı şehriyârî olup cenâb-ı fezâ’il-i me’abları envâ’ fezâ’il-i bâhire ile şöhre-i ahâli-i şehr olduğun i’lâm eyledikleri ecilden taraf-ı saltanat-ı ‘âliyyeden ehline tevcih oluncaya değin kazâ-i mezbûrede beyne’l-ahâli icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyede nâ’ib-i menâb olup câdde-i şer’-i enverin şâri-i i’zamına zâhib olup vâki’ olan mahsûlâtı müfredât defteriyle taraf-ı mîrîden ahz ve kabz için ta’yîn olan fahrü’l-akrân Mustafâ Ağa dâme mecduhuya teslim eylesesiz ... ‘Abdülkerim ed-defterî-i hazîne-i Karaman hâlâ.” **Yürekli Tutar**, s. 391.

⁸⁰¹ Karaman defterdarının nâib atamasına dair bir diğer kayıt şu şekildedir: “Taraf-ı mîrîden niyâbet için virilen mektûbdur. Kıdvetü’n-nüvvâb ve’l-müteşerri’in hâlâ medîne-i Konya’da nâ’ibü’ş-şer’ olan Mevlânâ İsâ Efendi kâmiyâb ba’de’t-tahiyye inhâ olunur ki medîne-i mezbûrede hâkimü’ş-şer’ olan Mevlânâ Mûsâ Efendi bi-emrillahi te’âlâ fevt olup kazâ-i mezbûr mahlûl olmağla tarafımızdan sizi nâ’ib nasb idüp sipâriş olunmuşdur mektûbumuz vusûlünde ke’l-evvel nâ’ib olup kazâ-i mezbûru zabt idüp icrâ-yı ahkâm-ı şer’iye idesiz ve hâsıl olan mahsûlû mîrî için ahz ve kabz eylesesiz ... Mehmed kâ’im-makâm-ı ed-defterî-i Karaman hâlâ.” **Yürekli Tutar**, s. 391.

⁸⁰² “... es-Seyyid Ahmed Efendi ... medine-i Ayntabda nâib olan Hâfız Mehmed Efendi firâr eyledikde tarafından mürâsele ile sizi nâib menâb nasb idub hâlâ yine mürâsele ile hicr eyleyub umûr-ı ibâdullah bil-küllîye muattal ve ahkâm-ı şeriyye icrâ olunmadüğün ... devlet-i âliyyeden hâkimüş-şer gelinceye değin medine-i mezbûrede nâib olup ahkâm-ı şeriyye icrâsına ihtimâm itmeniz bâbında işbu buyuruldu tahrîr ve isdâr kılınılmıştır gerekdir ki vech-i meşrûh üzere devlet-i âliyyeden hâkimüş-şer gelinceye değin medine-i mezbûrede nâib olup ahkâm-ı şeriyye icrâsına say ve ihtimâm ve câdde-yi şerden inhirâf eylemeyub müceb buyruldu ile âmil eylesesiz ... Bâ-hatm-ı Ali Paşa Vâlî-yi Maraş Hâlâ” **Kayaçağlayan, Naime Yüksel** (2011) ‘1714–1715 Tarihleri Arasında Gaziantep’te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Gaziantep

yöneticiler kadı veya nâib olmayan hallerde adli işlerin aksamaması amacıyla ve geçici süreyle mahkemelere nâib ataması yapmıştır.

Malatya şer'îye sicillerinde rastladığımız 1718 tarihli bir kayıta ise mutasarrıf tarafından nâib tayin edilmiş ancak zaruri bir halden bahsedilmemiştir⁸⁰³. Bu bakımdan zorunlu bir durum olmayan hallerde de yerel yöneticiler tarafından nâib tayin edilebilmiş olduğu görülmektedir.

Osmanlı uygulaması bu şekilde iken 18. yüzyılda yerel yöneticiler tarafından nâib atamasının kötüye kullanıldığı ve bu sebeple fermanlarla yasaklandığı görülmektedir⁸⁰⁴. 1775 tarihli fermanı kaza halkı ve vilayet ileri gelenleri önünde okuyan Söğüd kadısı, bundan sonra “*vali-i vülât ve mütesellimler buyruldu ile fi-âmaba'd molla nasb ve kuzât ve nüvvâb azil ve nasbı memnu olup hilâf-ı emr*” hareket edenlerin olması halinde cezalandırılacaklarının sicile yazılacağını bildirmiştir. Burada yasaklanan uygulama; vezir, vali, kethüda, mütesellim gibi görevlilerin kendi bölgelerindeki kadı ve nâibleri görevden alarak yerine buyruldu ile diledikleri kimseleri kadı veya nâib tayin etmeleridir. Dolayısıyla mahkemelerin çeşitli sebeplerle boş kalmaması adına geçici süreyle nâib tayini söz konusu değildir. Aksine yerel yöneticilerin hukuka aykırı şekilde ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket edecek kimseleri ataması mevzu bahis olmuştur.

Mahkemelerde adli işlerin aksamaması amacıyla yerel yöneticiler tarafından nâib tayin edilmesi 19. yüzyılda da devam etmiştir. Trabzon şer'îye sicillerinde yer alan 1810 tarihli bir buyrultu bu hususa örnektir⁸⁰⁵. Vali veya kaymakam tarafından yazılan bu

Şer'îye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi), (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 84.

⁸⁰³ “*Kıdvettü'l-nüvvâb ve'l-teşrin hala medine-i Malatya'da nâib-i şer'î olan es-Seyyid Hafizü'l-Hac Mehmed Efendi bade'l-tahiyye vakfiye inha-i muhlisanımız budur ki işbu binyüz otuz senesi mah-ı Şevval-i şerîfin evasıtından Zi'l-kaade-i şerîfim gurrasine varıncaya değin Malatya kazası sana tefviz olunub nâib-i sabık Derviş Feyzullah Efendi'nin yedinde muraselesi olub tarafımızdan mektub iltimas olunmağla der-mucib-i mürasele tarafımızdan dahi mektub ve irsal kılınmışdur vusulünde gerektir ki yedinde olan mürasele mucibince Malatya kazasına niyabet idüb ahkam-ı şer'iye idesiz hilaf-ı şeri ahar kimesneler dahi ve taarruz itdirmeyub mucib-i mektub ile amil olasıdır. Es-Seyyid Ömer mutasarrıf-ı Malatya*” **Karagöz, Mehmet** (1989) ‘1714-1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer'îye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 195.

⁸⁰⁴ “*Vülât ve hükkâmın kaza tevcihi ve kadı azli ve nâib tayini hilâf-ı şer'î şerîf ve nasb ve tayin olunan kimesnelerin dahi kaza ve hükümleri sahih ve caiz değil iken Rumeli ve Anadolu câniblerinden ve ekser Bosna diyarında bazı vüzerâ-i izam ve kethüdalari ve mütesellim makûleleri eyâletlerinde olan kuzât ve nuvvâbı ve yerine buyruldu ile diledikleri kimesneyi tayin ve nâib nasb...*” **Özkaya** (2014) s. 23, 43-44.

⁸⁰⁵ “*Trabzon kadısı olan mansıp sahibi Efendi bu vakte kadar zuhur etmeyip bir kimseye vekâletine dair bu ana kadar mürâsele-i şer'îyesi gelmediğinden şehrin şer'î ahkâmı icra olunmayıp ahalinin hukuku ve beldenin işleri muattal kaldığından, ahkâm-ı şer'îyenin ıcrası ve işlerin yürütülmesi vacip olduğundan şehrin kadısı veya vekâlet verdiği kişiyle ilgili mürâsele-i şer'îyesi ortaya çıkıncaya kadar bu tarihten itibaren seni 'kadı vekili' tayin ettim*” **Saydam**, s. 302.

buyrultu ile nâib olarak görevlendirilen Veliyüddin Efendi, aynı yıl kazaskerlikten gelen tayin emri ile Trabzon'a nâib olarak atanmıştır. Yine Trabzon ve Sürmene kadı nâibi olan Hafız Mehmed Efendi'nin ölmesi üzerine, kadının yeni bir nâib atamasına kadar Vali Mehmed Husrev Paşa tarafından, mahkeme baş katibi Veliyüddin Efendi nâib vekili olarak atanmıştır. Vali tarafından geçici olarak atanan nâiblerin mürasele-i şer'iyesinin yollanması için ise merkeze yazı yazılmıştır⁸⁰⁶. 1884 tarihli bir kayıta ise mutasarrıf tarafından nâib tayin edilirken şeyhülislamın görüşünün alındığı görülmektedir⁸⁰⁷.

Sonuç itibariyle Osmanlı uygulamasında gerek duyulan hallerde yerel yöneticiler tarafından mahkemelere nâib atanabilmiştir. Söz konusu uygulama kanunname ve fetvalarda yer almıştır. Kadının vefat etmesi, mahkemede kadı bulunmaması, mahkeme kadılığı kendisine tevcih edilen kadı tarafından henüz nâib gönderilmemesi gibi sebeplerle mahkemenin boş kalması halinde yerel yöneticiler nâib tayinine gidebilmiştir. Ancak bu hallerde dahi yerel yöneticilerin nâib tayin edebilme yetkisini haiz olması şartı aranmıştır. Diğer yandan mutasarrıf tarafından yapılmış ve zaruri halden bahsedilmeyen nâib tayinine de rastlanılmıştır. Yerel yöneticilerin kanuna aykırı şekilde nâibleri görevden alarak yerine diledikleri kimseleri nâib olarak atadıkları da olmuş, fermanlarla bu tip uygulamalar yasaklanmıştır.

5.3.5. Nâib Tarafından Nâib Atanması

Osmanlı klasik döneminde nâiblerin esasen kadı tarafından tayin edildiği yukarıda bahsedilmişti. Ancak uygulamaya bakıldığında kadı yerine görev alan nâiblerin de kendilerini temsilen nâib atayabilmiş olduğu görülmüştür. Bu tip uygulamalara sıklıkla başvurulmuş olmalı ki söz konusu husus şeyhülislam fetvalarına da konu olmuştur.

Ebussuud Efendi'nin bir fetvasında nâibin bir başka nâib atayamayacağı belirtilmiştir⁸⁰⁸. Fetvaya konu soruda bir nâibin bir başkasına izin vermesi ile o kişinin dava görüp karar verebilmesinin mümkün olup olmadığı sorulmuştur. Dolayısıyla nâibin

⁸⁰⁶ Saydam, s. 302-303.

⁸⁰⁷ "... esbâk-ı nâbâs-ı nâib mükerrermetlû Abdülmuhsin Efendi ... Haleb vilâyet-i celîlesi dâhilinde kâin ber-vech-i mevleviyet mutasarrıfı olduğum Ayntab kazâsının umûr-ı ahkâm-ı şer'iyyesi isbu bin üç yüz bir senesi Şabanü's-Şerîfi selhinden itibaren zât-ı hazret-i fetevâpenâhinin intihâb ve tercih buyurduklarına binâen tarafımızdan cenâb-ı şerîfinize ihâle ve tefvîz olunmuşdur ... Es-Seyyid Mustafa Nuri Mutasarrıf-ı kazâ-yı mezbûr" Yıldırım, Mehmet Ali (2006) '152 Numaralı (H.1302-1303/M.1884-1885) Ayntab Şerîyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 13.

⁸⁰⁸ "Mesele: Zeyd-i nâibin izniyle Amr bir kazîyyeyi istima edüb hükm eylese nâfiz olur mu? El-Cevap: Olmaz, Zeyd asıl kadıdan icazete mücâz değil ise." Akgündüz (2018) s. 424.

bir başkasına kendisine vekaleten dava görmesi için izin vermesi söz konusudur. Verilen cevapta, ancak kadı tarafından nâibine bu konuda yetki verilmiş ise nâibin bir başkasını nâib olarak atayabileceği belirtilmiştir. Bu da Osmanlı hukuk sisteminde nâibin nâib tayin edebilmesinin kadı tarafından yetki verilmesi şartıyla kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca söz konusu fetva kadının nâib tayin etme yetkisiyle de benzerdir. Zira İslam hukuku kadının kendisine yetki verilmesi halinde nâib tayin ve azledebileceğini kabul etmiştir.

Şer‘iye sicillerinde nâib tarafından atanmış nâiblere dair kayıtlar mevcuttur. Bu tür kayıtlara en sık Antep şer‘iye sicillerinde rastlanılmıştır. Örneğin 1650 yılına ait bir kayıtta Bursa kadısı tarafından kendisine arpalık olarak tevcih edilen Ayıntab’a nâib tayin edilmiş ve söz konusu nâibe, Telbeşar ve nahiyeye nâib göndermesi bildirilmiştir⁸⁰⁹. 1683 tarihli yine Ayıntab kazasına ait bir kayıttan⁸¹⁰ anlaşıldığı üzere Abdullah Efendi Antep kazasına Antep nâibi tarafından yine nâib olarak tayin edilmiştir. 1742 yılında da Ayıntab nâibinin yerine bir başkasını tayin ettiği görülmüştür⁸¹¹. 1782 yılında Antep kadısı Hafız Hasan, Mevlana Ömer Efendi’yi nâib olarak tayin etmiş, Mevlana Ömer Antep niyabetini Seyyid Osman Efendi’ye tevfiz etmiştir⁸¹².

⁸⁰⁹ “İzzet-i mab Mevlana Davud Efendi kamiyantahiyyat-ı safiye ve teslimat-ı vakfiye inha olunub ilam olunur ki arpalığımız Ayıntab ve Telbesar ... size teveccüh ve sigaris olmuştur gerekidir ki ahali beyrinde icra-yı ahkam-ı şeriye idüb Telbesar ve nahiyeye eyuce naib gönderub def-i zulm ile tekayyud idüb fukara-yı himayet ve vesayatda idesiz ve ... tahriran fi hamis aşere rebii’l-ahir sene siddin ve elf. Minel fakir Musa el-kadı Bi-medine-i Bursa” **Güner**, s. 236.

⁸¹⁰ “İzzet karin Abdullah Efendi’l-aziz, Ba’de’t-tahiyye inhâ olunur ki Medine-i Ayntab kazasına sizi tarafımızdan naib meâb nazır ve ta’yini’l-teşr der beyne’l-ahâli icrâ-yı ahkâm idesiz ve’s-selam hurrîre fi’l-yevmü’s-sadis min şehri rebi’ü’l-ahir sene erba’ ve tis’in ve elf. Mine’l-fakir Ömer Naib? Medine-i Ayntab” **Baş, Gülcan** (2018) ‘35 Numaralı Ayntab Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683. s.146-288.)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 253.

⁸¹¹ “İzze’t-meab şeriat-misab semahatlü Hasan Efendi ... inha olunur ki: işbu sene hamse ve hamsin ve mie ve elf. Şaban-ı şerifi guresinden Ayıntab kazasının umur’i niabeti ve muhlisleri medine-i mezbûra dahil olunca tarafımızdan cenabımıza tevfiz ve sipariş olunmuştur. Gerektir ki gurre-i merkmeden kaza-i mezbûrda beyne’l-ahali icra-yı ahkam-ı şer‘iye idüb cadde-i şer‘den ser-i mu inhuafa cevaz göstermeyesiniz ve’s-selam Hurrîre fi’t-tarihi’l- mezbûr el-fakir Mustafa En-naib be- medine-i Ayıntab” **Yüce, Sema** (2010) ‘98 Numaralı Gaziantep Şer‘iyye Sicili (H.1155/M.1742–1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 63.

⁸¹² “... fahrul-kuzât nâ’ibimiz mevlânâ Ömer Efendi kâmyâb, Ba’det-tahiyyetil-vâfiye inhâ olunur ki hâlâ ber-vech-i mansıb mutasarrıf olduğum medine-i Ayıntab’ın niyâbeti husûsu bin yüz doksan altı Safarul-hayri guresinden cenâbınıza ibkâ olunmuştur gerekidir ki ahâlisi miyânında icrâ-yı ahkâm-ı mustafaviyede sa’y ve ihtimâm edüp kısmetini dahi kemâ-fis-sâbık rü’yet edüp alâ mâ-farazallâh beynel-verese tevzi’ ve taksim edüp câdde-i şer’atdan ser-i mü inhirâf ve meyle cevâz göstermeyesiz ves-selâm. El-fakir Şeyhzâde Hâfiz Hasan El-kâdi be-mahrûse-i Ayıntab”; “... es-Seyyid Osman Efendi el-mu’azzez ba’des-selâm inhâ olunur ki; İşbu bin yüz doksan altı senesi mâh-ı Safarul-hayrin beşinci günü tarihiyle hasbel-iktizâ Asitâne-i aliyyeye râhi olduğuma binâen tarafımızdan Ayıntab niyâbeti size tevfiz ve sipariş olunmuştur, in-şâ’allâhü ta’âlâ kazâ-i mezbûrede siz nâ’ibü’ş-şer’ olup beyne’l-ahâli icrâ-yı ahkâm-i şer‘iyye edüp vâki’ olan kısmet-i askeriyyeyi görüp ve beynel-ahâli taksim-i bil-verese edesiz ves-selâm. Minel-fakir Müftizâde Ömer El-müvellâ hilâfeten be-medine-i Ayıntab” **Kubat, Kemal** (2012) ‘131 Numaralı Ayntâb Şer‘iyye Sicili’nin

Antep sicillerine ait 1714 yılına ait bir kayıt ise oldukça dikkat çekicidir⁸¹³. Kayıta geçici süre ile Antep mahkemesine görevlendirilen nâib şeri ömrü olduğunu ifade etmiş, sonrasında ulema efendilerin ve vilayet ayanlarının seçtiği kimsenin mahkemeye niyabet etmesi için vilayet ahalisinin de bilgisi ve ittifakı çerçevesinde mürasele düzenlendiğini bildirmiştir. Dolayısıyla bu mürasele ile niyabete tayin edilen Abdurrahman Efendi geniş bir katılımı bölge ahalisi tarafından göreve seçilmiştir. Benzer bir örneğe araştırmamız sırasında rastlanılmadığı belirtilmelidir. Bu bakımdan söz konusu uygulamanın zaruretten kaynaklanan istisnai bir durum olduğu söylenebilir.

Diyarbakır'a ait şer'îye sicillerinde de nâib tarafından nâib görevlendirildiğine dair kayıtlara rastlanılmıştır. 1792 yılında Diyarbakır'a tayin olunan nâib Mevlana Muhlis Osman Efendi, bab nâibi olarak es-Seyyid Abdulkadir Efendi'yi tayin etmiştir. 1802 yılında başkatip Mevlana Mehmed Sadullah Efendi'yi bab nâibi olarak tayin eden de Diyarbakır nâibi olmuştur. 1803 yılında nâib tarafından el-Hac Mehmed Salih Efendi'nin bab nâibi olarak atandığı görülmüştür⁸¹⁴.

Nâib tarafından nâib tayin edilmesi uygulaması Tanzimat sonrası mevzuatına da yansımıştır. Tanzimat fermanından sonra yayımlanan 1840 tarihli Talimname-i Hükkâm'da nâibin nâib ataması hakkında hükümler mevcuttur. Talimname-i Hükkâm'ın birinci maddesinde nâiblerin atanması; muhassılların gönderildiği merkezi kaza nâibleri ile muhassıllık merkezine bağlı kaza nâibleri için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Merkezi kaza nâibleri şeyhülislam tarafından atanacakken muhassıllığa bağlı kazalara tayin edilecek nâibler ise muhassıllık merkez nâibi tarafından atanacaktır. Dolayısıyla nâibin nâib ataması söz konusudur. Bu düzenleme çok kısa bir süre sonra değiştirilerek muhassıllık merkez nâibleri tarafından atanması düzenlenen merkeze bağlı kaza nâiblerinin de şeyhülislam tarafından tayin edilmesine karar verilmiştir⁸¹⁵.

Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1182-1195 / M.1768-1780, S.L-96)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 102, 107.

⁸¹³ "... Abdurrahman Efendi el-muttasıl ba'des-selâm inhâ olunur ki hâlâ medine-i Ayntabda nâibü's-şer olan hafız Mehmed Efendi bundan akdem âhar-ı diyâra gidüb umûr-ı ibadullaha muattal olub hâlâ Maraş muhâfızı saâdetlü devletlü vezîr-i mükerrem Ali Paşa hazretleri hâkimü's-şer gelinceye değin hizmet niyâbetinde olmak üzere bu fakîri buyuruldı-yı şerîfleri ile tayîn buyrulub lâkin ömr-i şerîmiz vâki olub umûmen ulema efendiler ve âyân-ı vilâyet cenâbınızı ihtiyâr itmeleriyle ahâlî-yi vilâyet marifet ve ittîfâklarıyla mürâsele tahrîr olundu gerekdir ki ledel-ahâlî vâki olan davâları istimâ idesiz ... es-Seyyid Ahmed el-Naib Medine-i Ayntab" **Kayaçağlayan**, s. 22.

⁸¹⁴ **Yılmazçelik**, s. 330-332.

⁸¹⁵ **Akiba** (2007) s. 14-15, 27-28.

Sonuç itibariyle Osmanlı Devleti uygulamasında nâibler tarafından nâib tayin edilebilmiştir. Bu konuda verilen bir fetvada kadının nâibe bu yönde yetki vermesi halinde nâibin nâib tayin edebileceği kabul edilmiştir. Bu tip örneklerle Antep ve Diyarbakır şer'îye sicillerinde rastlanılmıştır. Tanzimat sonrası düzenlenen mevzuattan Talimname-i Hükkâm'da da nâibin nâib ataması uygulaması mevcut olmuştur.

5.4. Nâiblik Ücreti

Nâibler icra etmiş oldukları hukuki işlemler neticesinde belirli ücretler almıştır. Söz konusu ücretler Osmanlı'da kanunnameler ile düzenlenmiştir. Uygulamada nâiblerin yapmış oldukları işlemlerden aldıkları ücretler hakkında şer'îye sicillerinden de bilgi edinilebilmektedir. Bu başlık altında ücretlerle ilgili hukuki düzenlemeler ile uygulamada nâiblerin almış oldukları ücretlere yer verilmiştir. Böylelikle nâib ve diğer mahkeme görevlilerinin aldığı ücretler arasındaki fark görülmüş, nâib ücretlerinde zamanla meydana gelen değişimler ortaya konulmuştur.

Kanunnameler nâiblerin ücretlerini, kadılar ve diğer mahkeme görevlilerinin ücretleri ile birlikte düzenlemiştir. Hangi hukuki işlemde ne kadar akçe alınacağı ayrı ayrı zikredilmiştir. Bu hususa dair rastladığımız en eski kanunname 1479 tarihli bir kanunname olup Fatih dönemine aittir. Kanunnameye göre ıtknameden kadı on beş akçe alırken nâib ve katip birer akçe alacaktır. Resm-i kısmetin oranı ise binde yirmi akçe olarak belirtilmiştir⁸¹⁶.

Yavuz Sultan Selim'in umumi kanunnamesi olan Kanunnâme-i Sultan Selim Hân'da kadı, nâib ve diğer mahkeme görevlilerinin ücretleri ayrıntılı olarak düzenlenmiştir⁸¹⁷. 16. yüzyıla ait bu düzenlemeye göre hukuki işlemlerden alınacak ücretlerde çoğunlukla nâib katipten fazla almış, yalnızca ıtknamede mevlanın fakir olması halinde on akçeyi paylaşmışlardır. Kanuni'nin Umumi Kanunnamesi'nde yer alan

⁸¹⁶ "... itaknameden gayrı mekatibde nefis-i kadiya on beş akça ve nâibe ve kâtibe birer akça ve nikah-i bakirde nefis-i kadiya yirmi akça nâibe kema kaddere ve nikah-i seyyibede nefis-i kadiya yirmiden aşağı ola ve resm-i kısmet binde yirmi akça alına ..." **İnalçık** (1958) s. 115-116.

⁸¹⁷ "Kadı hüccetinin resmi budur ki, yirmi altı akçe alına; yirmisi kadının ola, dördü nâibin, ikisi katibin ola. Resm-i nikah dahi böyledir; bakire ve seyyibeden olsa resm yirmi akçe alına, on beşi kadının, üçü nâibin, ikisi katibin ola. Ve bir kimesne avretin boşasa yine alsa, resm-i nikah on beş akçe ola, onu kadının, üçü nâibin, ikisi katibin ola. Ve resm-i itakname, mevla ganî olsa, elli akçe alına, kırkı kadının, altısı nâibin ve dördü katibin ola; eğer mevla fakir olsa, resm kırk alınur, otuzu kadının ve onun kezalik nâib ile katib üleşürler. Ve resm-i kitabet-i huccet, sâir hüccet gibidir. Ve resm-i murasele, sekiz akçe alına, beşi kadının, ikisi nâibin ola ve biri katibin ola. Ve resm-i sicillât, sekizdir, kezalik aralarında taksim oluna. Ve suret-i sicillat on dört alına, on akçesi kadının, üçü nâibin ve biri katibin ola. Ve resm-i nakl-i şahadet yirmi beş ola, kezalik ol dahi aralarında taksim oluna." **Akgündüz** (1991) s. 106.

hükümler de oldukça benzerdir⁸¹⁸. Yine Kanuni dönemine ait 1565 tarihli Bosna Sancağı Kanunnamesi'nde çoğu işlemde nâib katipten fazla ücret almış, birkaç işlemde eşit ücret almışlardır⁸¹⁹. Dolayısıyla 15. yüzyılla karşılaştırıldığında nâib ve katibin aldığı ücret nâibin lehine olacak şekilde farklılaşmış ancak ara çok açılmamıştır.

17. yüzyıl düzenlemelerinden 1676 tarihli Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi'ne göre ise ıtknamelerden alınan altmış altı akçenin ellisi kadının, on akçesi nâibin, altı akçesi ise emin ve katibin olmuştur⁸²⁰. Alınan ücretler öncesine göre artmış, nâibin ücreti de bu artıştan etkilenmiştir. Burada dikkat çekici nokta nâib ile katibin 15. yüzyılda aynı, 16. yüzyılda yakın ücretler alırken 17. yüzyılda aynı işlemle ilgili nâibin katipten oldukça fazla ücret almış olmasıdır. Diğer taraftan nâibin ücreti katibin ücretinden uzaklaşırken kadının aldığı ücrete yaklaşmış böylelikle kadı ve nâib arasındaki ücret farkı zamanla kapanmıştır. 15. yüzyılda ıtkname düzenlenmesinde kadı nâibin ücretinin otuz katı, diğer işlemlerde on beş katı kadar ücret alırken, 16. yüzyılda bu fark aynı işlem için yaklaşık altı kat olmuş, diğer işlemlerde beş katıyla iki katı arasında değişmiştir. 17. yüzyıl düzenlemesinde ise ıtkname işlemi için kadı nâibin ücretinin beş katını almıştır. Dolayısıyla kadı ve nâib arasındaki statü farkı zamanla kapanırken bu durum almış oldukları ücretlere de yansımıştır.

Tanzimat döneminde nâiblerin alacakları ücret bakımından değişikliğe gidildiği görülmektedir. Bu hususta yapılan en radikal değişiklik 1840 tarihli Talimname-i Hükâm ile olmuştur. Talimnameye göre nâiblere maaş verilecek; muhassıllık merkez nâibleri

⁸¹⁸ “Kadı hüccetinin resmi budur ki, yirmi altı akçe alına; yirmisi kadının ola, dördü nâibin, ikisi kâtibin ola. Resm-i nikâh dahi bakireden bu resmdir ve seyyibeden yirmi akçe alına, on beşi kadının, üçü nâibin, ikisi kâtibin ola. Ve dahi bir kimesne avretin boşasa yine alsa, resm-i nikâh on beş akçe ola, on akçesi kadının, üçü nâibin, ikisi kâtibin ola. Ve resm-i itakname, mevlası gani olsa, elli akçe alına, kırk kadının, altısı nâibin, dördü kâtibin ola; eğer mevlası fakir olsa, kırk akçe alınıb, otuzı kadıye ve bakisi kezalik nâib ile kâtibin ola. Ve dahi resm-i hüccet-i kitabet ve sair hücec ve resm-i mürasele, sekiz akçe alına, beşi kadıye, ikisi nâibe ve biri kâtibe. Ve resm-i kısmet olıcak binde yirmi beş akçedir; yirmisi kadıye, üçü nâibe, ikisi kâtibe. Ve resm-i nakl-i şehadet dahi yirmi beşdir, kezalik ol dahi aralarında taksim oluna. Ve resm-i sicil de yedi akçedir; beşi kadıye, bir nâibe, bir de kâtibe.” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV. Kitap, s. 330.

⁸¹⁹ “Kadı hüccetinin resmi oldur ki, yirmi altı akçe alına, yirmi ikisi kâdinin ve ikisi kâtibin ola. Resm-i nikâh dahi bekârdan bir resmdir. Amma seyyibeden resm yirmi akçe alına. On altısı kâdinin ve ikisi nâibinin ve ikisi kâtibin ola. Ve dahi bir kimesne avretin boşayub gerü alsa, resm-i nikâh on beş akçe alına, on akçesi kâdinin ve üçü nâibin ve ikisi kâtibin ola. Resm-i itaknâme, mevlâsı ganî olsa elli akçe alına, kırk akçesi kâdinin ve altı akçesi nâibin ve dört akçesi kâtibin ola. Ve eğer fakir olsa, resm kırk akçe alına; otuzı kâdîye ve bâkisi nâible kâtibe kezâlik. Ve resm-i hüccet-i kitâbet sâir hücec gibidir. Ve resm-i mürâsele sekiz akçe alına; altısı kâdîye ve biri nâibe ve biri kâtibe. Sicillât dahi sekiz alına; birin nâibe ve birin kâtibe, altı kâdîye. Sicilden on dört akçe alına; on akçesi kâdîye, ve üçü nâibe ve biri kâtibe. Ve resm-i kısmet binden yirmi beş akçe alınmak üzere mukadder kılını. Amma kâtib olmasa, nâib kendi kitâbet eylese, kâtibin alacağı nâib ala.” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap s. 488.

⁸²⁰ “... resm-i kısmet binde on beş akçe alınır. ... ıtknamelerden altmış altı akçe alınır, ellisi kadının, onu nâibin, altısı emin ile katibin.” Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi, s. 62-63.

Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye tarafından belirlenecek maaşı alırken, muhassıllık merkezine bağlı kaza nâibleri muhassıllık meclisi tarafından belirlenecek maaşı alacaktır. Maaş dışında hüccet ve senet karşılığında harç alınması veya harc-ı imza, harc-ı defter gibi bedeller alınması yasaklanmıştır⁸²¹. Dolayısıyla klasik dönemde hukuki işlemler karşılığı halktan alınan harçlardan karşılanan nâiblik ücreti bu talimname ile ortadan kaldırılmış, yerine maaş usulü getirilmiştir. Bu noktada muhassıllık uygulamasının Osmanlı genelinde değil belli bölgelerde uygulamaya koyulmuş olduğu belirtilmelidir.

Maliye Nezareti hazırladığı bir liste ile muhassıl merkez nâiblerinin alacağı maaşları düzenlemiş, maaşlar 1500-7500 kuruş arasında değişmiştir⁸²². Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’de ise kazalara bağlı nâiblerin maaşları görüşülmüştür. 53 muhassıllık kendilerine bağlı 192 kazaya atanan nâib vekilinin isim ve maaşlarını meclise bildirmiş, meclis maaş miktarlarını uygun bulmuştur. Sonrasında bir irade-i seniyye çıkarılmış, diğer kazalarda da yerel meclislerin nâib vekilleri için en fazla 1500 kuruş olacak şekilde maaş belirlenmesi istenmiştir⁸²³. Ancak muhassıllık uygulaması devletin gelirinin düşmesi üzerine sürdürülememiştir. Muhassıllık merkezleri 138’ten 41’e indirilmiş, sayısı azaltılan memurların daha sonra maaşları azaltılmıştır. 1841 yılında Bab-ı Meşihat tekrar nâiblerin maaşlarını belirlemiş, ortalama maaş miktarı merkezi kazalarda 4706 kuruş olurken, eski muhassıllık merkezi kazalarında 1454 kuruş, diğer kazalarda ise 528 kuruşa gerilemiştir. Ancak bu maaşlar da devlete ağır gelmiş, 1841 yılı Eylül ayında Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’de yapılan müzakere ile nâiblerin maaşı tamamen kaldırılmıştır. Buna göre nâibler yine mahkeme harçlarından uygun bir pay alacaktır. Bununla birlikte şeri hakimlerin daha önceleri vergi tevzii karşılığında aldığı ve talimname ile kaldırılan harc-ı imzâ ve harc-ı defter geri getirilmemiştir⁸²⁴. Sonuç olarak nâibler için getirilen maaş uygulaması bir yıl kadar sürdürülebilmiş, sonrasında eski uygulamaya dönmüştür.

⁸²¹ Akiba (2005) s. 52-53; Akiba (2007) s. 15.

⁸²² Muhassıllıklara ayrılan bölgelere gönderilen hakimlerin isimleri ve alacakları maaşlar defterlere kaydedilmiştir. Örneğin Rumeli’de Vize Livası’na bağlı üç muhassıllık bölgesi olmuştur. Birinci muhassıllık bölgesi Silivri, Çekmece-i Kebir ve Sagir, Çatalca, Terkos, Saray kazalarından oluşmuş ve hakim maaşı 3500 kuruş olarak belirlenmiştir. Çorlu, Burgos, Ereğli kazaları muhassıllığı olan ikinci muhassıllık bölgesi hakim maaşı 2500 kuruş olurken Kırkkilise, Vize, Midye, Pınarhisar, Ahyolu, Mesuri kazaları muhassıllığı olan üçüncü muhassıllık hakim maaşı 3000 kuruş olarak belirlenmiştir. Diğer muhassıllıklar için bakınız: Sezer Feyzioğlu, s. 77-78.

⁸²³ Akiba (2007) s. 20, 22.

⁸²⁴ Nâiblerin maaşının kaldırılması ilgili belgede şu şekilde ifade edilmiştir: “...ahkâm-ı şer’iyyeye me’ûr kılınacak efendilere muhassıllık mâlinden verilmekte olan maaşların i’tâsından sarfinazarla mukaddemlerde câri olduğu misillü resm-i kismet ve tahta mahsûlü ya’nî hâsılât-ı mahkeme ile idâre ettirilerek mücib-i tahrîr olan terekelerden ve ma’rifet-i şer’le vuku bulan hâsılâtta kuruş başına birer para resim tahsîl olunarak

İlerleyen tarihlerde yürürlüğe konulan kanunlarla mahkemelerde icra edilecek işlemlerden alınması gereken harçlar düzenlenmeye devam edilmiştir⁸²⁵. Ancak hakimleri beş sınıfa tabi tutan 1873 tarihli Hükâm-ı Şer'îyye Nizamnamesi'nde hangi sınıftaki nâibin ne kadar maaş alacağı ayrı ayrı yazılmıştır⁸²⁶. Bu da hakimler için maaş usulünün tekrar getirildiğini göstermektedir. 1885 tarihli nahiye nâibi tayin edilmesi talebini haiz bir belgede de nâibin alacağı maaştan bahsedilmesi bu hususa işaret etmektedir⁸²⁷.

Nâiblerin icra etmiş oldukları işlemlerden aldıkları ücretler şer'îye sicillerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Örneğin miras paylaştıran nâiblerin terekeden aldıkları bedeller tereke paylaşımı ile ilgili kayıtlarda yer almıştır⁸²⁸. Terekeden alınacak resm-i kısmet ve nâib ücreti ayrı ayrı düzenlenebildiği⁸²⁹ gibi birlikte de hesaplanabilmiştir⁸³⁰. Yine nâibin ücretinin diğer mahkeme görevlilerinin ücretleriyle birlikte hesaplandığı kayıtlara da rastlanılmıştır⁸³¹.

Keşfe giden nâiblere ücret verilmiş ve bu ücretler sicillere kaydedilmiştir. Örneğin ölü keşfi için yapılan masraflar arasında mahkeme harcı, nâibiye ve hüddamiye ücretleri olmuştur⁸³². Hamam tamiri hakkında yapılan keşifte ise “*Naib geldiği gün yevmiye gurus*

verilen i'lâmât ve hücec ve mürâselât ve izinnâme ve keşfiyye ve hafriyye ve sâ'ir senedât-ı şer'îyyeden rûsûm-ı mu'tâdesi nüvvâba â'id olup...” **Akiba** (2007) s. 24-26; **Çadırcı** (1985) s. 264; **Bolat**, s. 34-35.

⁸²⁵ 1855 tarihli Kuzat ve Nüvvâbın Suret-i Hareket ve Rusumatına Dair Ba-İrade-i Seniyye Karargir Olan Usulü Şamil Tenbihat ve 1859 tarihli Bil-umun Mehakim-i Şeriyye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname bu düzenlemelerdendir. **Sezer Feyzioğlu**, s. 104, 113-120.

⁸²⁶ Buna göre birinci sınıf nâibler maaşı beş bin kuruş ve üzeri olan mahallere, ikinci sınıf nâibler maaşı dört binden beş bin kuruşa kadar olan mahallere, üçüncü sınıf nâibler maaşı üç binden dört bin kuruşa kadar olan mahallere, dördüncü sınıf nâibler maaşı iki binden üç bin kuruşa kadar olan mahallere, beşinci sınıf nâibler ise maaşı iki bin kuruştan az olan mahallere tayin olunacaktır. **Düstur I, C. II**, s. 722.

⁸²⁷ Şura-yı Devlet'ten Maliye Nezareti'ne iletilen yazıda nâiblerin maaşının devlet hazinesinden karşılanacağı açıkça ifade edilmiştir: “...Şarköyü kazasına muzaf Evreşe nahiyesinin miktar-ı nüfûs ve nâib maaşının suret-i tesviyesi hakkında sebk iden işâra cevaben ... bu misüllü nüvvâb maaşının hazine-i celileye aid bulunduğu dermiyân etmiş ...” COA, ŞD.01912.00027.001, Ek-8.

⁸²⁸ “*Muhallefât-ı merhum Ali el müteveffâ Medine-i Rodosçuk mâ'te velem vârisen sivâ el vaki el kerim fi evâsıt-ı şehri-i şevvâl el mükerrem li-sene selase ve selasin ve elf. ... Yekûn 10500, Minhal ihracat teşhiz ve tekfin ve kira-i oda: 810 ... Nâibiye ve kâtibe: 300 ...*” **İbicioğlu**, s. 100.

⁸²⁹ “*fil-yevmi 'l-hâmîs min şehri-i Rebi'ü'l-âhir li-sene ihdâ ve sittîn ve elf ... Cem'an Yekûn 36672 ... Resm-i kısmet 815, Nâibiye 175, Kethüdâiyye 170, Kâtibiyye 70, İhzâriyye 50, Hüddamiyye 15*” **Yılmaz** (2005) s. 199-201; “*... Resm-i kısmet gurus 10, nâibiye gurus 3, haddâmiye gurus 1 buçuk, ihzâriye gurus yarım ...*” **Ekici**, s. 78-80; “*Resm-i kısmet 7 kuruş, naibiyye 1 kuruş, ihzariyye ve harcı mahkeme 3 rubu*” **Özdemir** (2003) s. 47-48.

⁸³⁰ “*Techiz tekfin 5 kuruş, resm-i kısmet-i naibiyye, huddamiyye ve ihzariyye 11 kuruş*” **Özdemir** (2003) s. 117-118; “*Yekûn 20000, Vasiyyet-i ğayr-ımuine berâyı techiz ve tekfin 1000, Resm-i kısmet maa nâibiyye ve emîniyye ve muhzırıyye 900, El-bâkî 18100*” **Çetin**, s. 274-275.

⁸³¹ “*... Kadı için ücret-i kadem ve hüccec sicillat 45 kuruş, nâibiyye ve hidamiyye için harç 10 kuruş ...*” **Demirbağ**, s. 119-124.

⁸³² “*... ve altmış gurus dahî târîh-i mezbûrda mahkeme harcı keşf ve hüddâmiye ve nâ'ibiye virüp cem'an yüzyetmiş gurusu harc ve sarf eyledik deyu cevâb virüp hesâb görmeleriyle fi'l-vâkî' mesârif-i mezkûre muhakkak ve mukarrer olup ...*” **Akbaş, Emrah**, s. 172-173.

5.5” şeklinde nâibin geldiği günler için alacağı ücret miktarı belirtilmiştir⁸³³. Aynı keşifte katip ve çukadara 3 kuruş verilmiştir. Tereke keşfinde de keşfe giden nâibin ücreti ve diğer masraflar ayrı hesaplanmıştır⁸³⁴. Kayıttan anlaşıldığı üzere keşfe giden nâibe 400 kuruş verilirken katibin ücreti 150 kuruş olmuştur. Dolayısıyla keşif ücretlerinde de nâib katipten daha fazla ücret almıştır.

Nâib hukuki işlemler dışında idari işlerde ve vergi tahsilinde de ücretler alabilmiştir. Örneğin teslim alınacak beksimet için yapılan masraflar arasında mahkeme harcı olmuş ve nâibe verilmiştir⁸³⁵. Bir yerden başka yere yapılan hayvan nakli⁸³⁶, sefer için mühimmat naklinde kullanılmak üzere hayvan kiralınması⁸³⁷ gibi idari işler için yapılan masraflarda nâib ücreti bulunmuştur. Yine halktan toplanan sürsat, nüzül, salyane, avarız gibi vergiler ile ilgili nâibe ve diğer mahkeme görevlilerine ücret verilmiştir⁸³⁸.

⁸³³ “... hamam harâbe-i müşrif ve mu’tal olub ... keşf için sab-ı şer’den nâib ta’yin ... ta’mir ve termim ve tecdid eylediği mahalleri ba’de’l-muâyene merkûm es-Seyyid Ağa’nın harc ve masarîf defteridir ki ber vech-i âtî zıkr olunur ... Naib geldiği gün yevmiye gurus 5.5, Kâtib ve Çukadâra gurus 3, Muhzıra rub’ 1, Mi’mâr başıya rub’ 3 ...” **Kuzucu**, s. 105-106.

⁸³⁴ “... Keşif için verilen kuruş 500, Katîbiyye kuruş 150, İhzariye kuruş 100, Çukadâriye kuruş 120, Naib Efendiye keşfe gittikte kuruş 400, Çukadâra keşfe gittikte kuruş 300 ...” **Tüncer**, s. 114-115.

⁸³⁵ “El-mesârif Ahmed Çavuşa kıymet: 2500, Bekir beye kıymet: 2000, Osman reise sefîne navlunu kıymet: 3200, Hasır 20 kıymet 300, Sığır kıymet 500, Muhzırlara kıymet: 500, Harc-ı mahkeme nâib-i sâbık Ali Efendi almışdır 2800, Ceman 11.800 yalnız on bir bin sekiz yüz akçadır ...” **Bostancı**, s. 90-91.

⁸³⁶ “... naib efendi hazretlerine yüz altmış sekiz gurus ve katibe altı gurus, kalemiye on gurus ve muhziriye iki gurus Balıkesir kazasına yetmiş yedi gurus ...” **Sertel, Uğur** (2004) ‘202 Numaralı Manisa Şeriyeye Sicili (H. 1149-1150-1151 M.1736-1737-1738)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 231.

⁸³⁷ “... sefer-i hümayûn mühimmât nakli için ordu-yu hümayâna mülhâk oldukları günden hizmetde olduklarıncâ lazîm gelen ücretleri sâr-bân başı yedinden virilmek üzere ... Harc-ı muhâkeme gurus 150, Faziletli Naib Efendi hazretlerine gurus 30, Kethüdâiye gurus 2.5, Hüdamiyye gurus 5, Katibiye gurus 5, Muhziriye gurus 4, Havâle Muhziriyye gurus 3” **Sevici**, s. 94-96.

⁸³⁸ “Sürsât el-vâki’ fî 29 Rebî’ü’l-âhir sene 1088 (1 Temmuz 1677). Neş-i şehri hâne 173, rub’ 1... Faziletli efendi hazretlerine gurus 60, Nâ’ibiye ve kethüdâ’iye ve hüddâmiye gurus 20, Yekûn gurus 2.506, sülûs 2”; “Nüzûl el-vâki’ fî 22 Cemâziye’l-ülâ sene 1088 (23 Temmuz 1677). Kazâ-i Konya ber-mûcib-i sûret-i defter-i hâkânî hâne 383, rub’ 1 ... Ücret-i mübâşir ağa gurus 160, Faziletli efendi hazretlerine gurus 60, Nâ’ibiye ve kethüdâ’iye ve hüddâmiye gurus 20 ...” **Akbaş, Emrah**, s. 103-104; Adana şer’iye sicillerine göre 1717 tarihli salyanede 10 kuruş, 1732 tarihli salyanede yine 10 kuruş nâibiye tahsil edilmiştir. **Yörük** (2011) s. 94; “Defter oldur ki: İşbu bin yüz on üç senesine mahsûb olmak üzere Amâsiyye kazâsının yüz seksen iki buçuk avârız ve bedel-i menzilhânesi olup harc-ı mahkeme altmış gurus ve nâibiyye on gurus ve hüdâmiye ve kâtibiyye ve mahsûlde on bir gurus ...” **Tanır**, s. 300; “Mâl-i avarız , bedel-i nüzûl, harç-ı bâb, ve sâir harç 11100, ... Harc-ı mahkeme 200, Naib Efendiye 50, Kethüda Efendiye 20, Hademeye 20, Kalemiyye kaydiye 20, Katip Efendiye 5, Muhzıra 8” **Yıldız**, s. 174; “Defter oldur ki işbu bin yüz elli senesine mahsub olmak üzere ba- ferman-ı ali Magnisa kazasından matlub olan mal-ı avarız ve nüzul iden mahsulü vezir-i mükerrem Ahmed Paşa hazretleri taraf-ı alilerinden gelen pusula mucebince dokuz bin yedi yüz altmış sekiz buçuk gurus ve ... ve harc-ı mahkeme iki yüz gurus ve naib efendi hazretlerine elli gurus ve ... hüddamiye yigirmi gurus ve katip efendilere sekiz gurus ve kalemiye sekiz gurus ve muhziriye sekiz gurus ...” **Sertel, Uğur** (2004) ‘202 Numaralı Manisa Şeriyeye Sicili (H. 1149-1150-1151M.1736-1737-1738)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 56; “Defter oldur ki bin yüz kırk beş senesine mahsûb olmak üzere bâ fermân-ı âli kaza-i Mağnisadan matlub olan mal-ı maktu der müceb-i pusula dört bin dört yüz seksen sekiz gurus ve ... ve nâib efendi hazretlerine on beş gurus ve hüddâmiye on gurus ...” **Yapıcıoğlu**, s. 47-50; “... zıkr olunan kırk bir bin iki yüz elli gurus imdâd-ı seferiyeden sene-i sâbık defter-i mücebince ...

Sonuç olarak Osmanlı kanunnameleri nâibin hangi hukuki işlemde ne kadar ücret alacağını düzenlemiştir. İlgili hükümlerde kadının ve diğer mahkeme görevlilerinin alacakları ücretler de belirtilmiştir. 15. yüzyıl kanunnamelerinde kadı ve nâibin aldığı ücret arasındaki fark fazla iken nâib ve katibin aldığı ücretler birbirine yakın olmuştur. Yüzyıllar ilerledikçe bu durum değişmiş, 17. yüzyıl kanunnamelerinde kadı ve nâibin aldığı ücretler birbirine yaklaşmışken nâib ve katibin aldığı ücretler arasında nâib lehine fark oluşmuştur. Dolayısıyla nâibin statüsü kadıya yaklaşırken bu durum alınan ücretlere de yansımıştır. Nâibler tereke taksimi, keşif, idari iş ve vergi tahsili işlerinden de ücretler almıştır. Tanzimat döneminde Talimname-i Hükkâm ile getirilen maaş usulü maddi imkansızlıklar sebebiyle bir yıl kadar sürmüş, ardından yürürlükten kaldırılarak harç sistemine dönmüştür. 1873 tarihli Hükkâm-ı Şer‘iyye Nizamnamesi’nde hakimlerin tabi oldukları sınıflara göre alacakları maaşların düzenlenmiş olması ise maaş sisteminin tekrar uygulamada olduğunu göstermektedir.

harç-ı muhakeme gurus 50, Nâibiye gurus 20, Katibiye gurus 2,5” Sevinci, s. 78-79; “... bin yüz doksan üç senesine mahsûben Rusçuk kazâsında mütemekkin ehl-i zimmet re‘âyânın senevî Niğbolu vilâyetine vere geldikleri resm-i gavrinenin cem‘i ... mücebince resm-i mezkûrun asıl mal ma‘a ... harc-ı mahkeme yetmiş gurus nâibiye on gurus hüddâmiye on gurus eminiye beş gurus katibiye dört gurus kaydiye bir gurus ve ihzâriye iki gurus tahsildâriye altmış gurus” Öztürk (2014) s. 201-202.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÂİBİN GÖREV VE YETKİLERİ, AZLİ, DENETLENMESİ VE KURUMDA MEYDANA GELEN YOZLAŞMA

Çalışmanın üçüncü bölümünde nâibin mahkemede icra ettiği görev ve yetkileri, mahkeme dışında yerine getirdiği yargılamaya yardımcı işleri ve idari görevleri ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır. Böylelikle nâiblik kurumunun icrai sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Nâibin azil usulleri, verdiği kararların denetlenmesi ve son olarak kurumda meydana gelen yozlaşma bu bölümün araştırma konuları arasında olmuştur. Bu noktada Osmanlı yargı teşkilatındaki yozlaşma ile nâiblik kurumu arasındaki bağlantının nasıl tezahür ettiği açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

6. NÂİBİN GÖREVLERİ, YETKİLERİ, AZLİ, DENETLENMESİ VE YOZLAŞMASI

6.1. Nâibin Görev ve Yetkileri

Osmanlı yargı teşkilatında nâiblerin kadıya vekaleten mahkemeye başkanlık edebildiği gibi kadının yanında yardımcı olarak da görev alabildiğini yukarıda belirtmiştik. Kadı her zaman mahkemeden ayrılamayacağı için mahkeme dışında yani yerinde hallolması gereken uyuşmazlıkların görülmesi, araştırılması veya keşfe çıkılması gerektiğinde nâiblerden yardım almıştır. Yine kadı, belli sebeplerle mahkemede bulunmadığı hallerde yerine veya geniş yetki alanı dahilindeki bölgelere kendisine vekaleten davaları görmek üzere nâibler tayin etmiştir⁸³⁹. Kadıya vekaleten mahkeme başkanlığı yürüten nâib ile kadı yanında yardımcı olarak bulunan nâiblerin görev ve yetkileri hukuki ve idari olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

6.1.1. Hukuki Görev ve Yetkileri

Osmanlı yargı teşkilatında görev alan nâibler mahkemeye başkanlık etmek suretiyle veya kadıya yardımcı olarak hem uyuşmazlıkları karara bağlamış hem de çok çeşitli hukuki işlemler icra etmiştir. Nâiblerin karara bağlamış oldukları davalar ve icra etmiş oldukları işlemler ceza, aile, miras, borçlar, eşya, arazi, vakıf, vergi hukukuna dair olabilmektedir. Hukukun farklı alanlarına ait hususlarda nâiblerin rol almış olduğu kayıtlar ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

⁸³⁹ Akdağ, s. 288-289.

6.1.1.1. Ceza Hukuku

İslam Osmanlı ceza hukukunda yapılan en yerleşmiş ayrıma göre suçlar; had suçları, kısas ve diyet suçları ile tazir suçları olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır⁸⁴⁰. Nâibler kadıya vekaleten bu üç suç tipi hakkındaki davaları da görebilmiş, söz konusu davalar ile ilgili hukuki işlemler gerçekleştirebilmiştir. İlgili kayıtlar her bir suç tipi için açılan başlıklar altında incelenmiştir.

6.1.1.1.1. Had Suçları

İslam Osmanlı ceza hukukuna göre had suçları; Allah yani toplum hakkını ihlal eden suçlardır. Burada “*Allah hakkı*” ile kastedilen belirli bir kişi veya zümreyi değil kamu yararını ve düzenini ilgilendiren haklardır. Cezaları nasslarla belirlenmiş olan had suçları; zina, zina iftirası, içki içme, hırsızlık, yol kesme, isyan ve dinden çıkma olmak üzere yedi tanedir. Bu suçlardan içki içme, isyan ve dinden çıkma suçlarının had suçu olup olmadığı noktasının tartışmalı olduğu belirtilmelidir⁸⁴¹. Nâiblerin önüne gelen davalar arasında had suçları da yer almıştır. Bunlardan isyan⁸⁴² ve dinden çıkma ile ilgili nâiblerin rol aldığı bir kayda ise rastlanılamamıştır.

6.1.1.1.1.1. Zina

Zina suçu, ceza ehliyetini haiz bir erkeğin kendi rızası ile aralarında nikah akdi veya mülkiyet ilişkisi olmayan bir kadın ile kurduğu gayrimeşru cinsel ilişki şeklinde tanımlanmıştır⁸⁴³. Zina suçu işleyenlerin davaları nâib huzurunda da görülebilmıştır. Örneğin Galata mahkemesine bağlı olup niyabetle davaların görüldüğü Tophane mahkemesine ait kayıtlarda zina suçunun konu edildiği birden fazla sicil kaydına rastlanılmıştır. Kayıtlar incelendiğinde zina suçlamasının ases tarafından yapılarak tarafların mahkemeye zorla getirildiği⁸⁴⁴, kişilerin mahkemede kendilerine yöneltilen zina

⁸⁴⁰ Aydın (2014) s. 154.

⁸⁴¹ Cin/Akyılmaz, s. 249.

⁸⁴² Osmanlı’da devlete isyan suçu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Çevik, Naci (2022) Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyân Suçu, Ankara, Yetkin.

⁸⁴³ Ünal Özkorkut, Nevin (2009) Türk Hukuk Tarihinde Zina Suçu, Ankara, Siyasal Kitabevi, s. 71.

⁸⁴⁴ “Galata za’îmi âdemlerinden Mehmed bin Mustafa nâm kimesne işbu Aîşe binti İsâ nâm avret ile Hüseyin bin Abdullah nâm kimesnei meclis-i şer’e ihzâr idüp, “mezbûrları bir tenhâ yerde zinâ iderler iken buldum. Suâl olunsun” didikde gibbes-suâl mezbûre avret, “mezbûr Hüseyin beni cebr ile çeküp içerü koydı” didüğünde ol mahalde hâzır olan müslimânlardan İlyâs bin Abdullah ve Pervâne bin Abdullah ve Nasûh bin Abdullah ve Ahmed bin Abdullah nâm kimesneler, “sokakda kendü ihtiyârları ile söyleşü söyleşü gelüp zikr olan eve kendü hüsn-i ihtiyârıyla girdiler” didükleri mezbûr ases talebiyle kayd olundu.” Daştan, s. 152.

suçlaması hakkında inkar veya ikrarda bulunduğu⁸⁴⁵ ya da suçlanan tarafların önce aralarında nikah olduğunu iddia ettiği sonrasında ispat edemeyip ikrarda bulundukları görülmüştür⁸⁴⁶. Ancak kayıtların hiçbirinde taraflara verilecek herhangi bir cezadan bahsedilmemiştir. Bir başka belgede ise zina suçuna kürek cezası verildiği görülmektedir. Buna göre Müslüman bir kadın ile bir zimminin zina suçu işledikleri İstanbul kadısının nâibi tarafından kayıt altına alınmış, taraflardan zimmiye kürek cezası verilmiştir⁸⁴⁷. Belgeden cezanın nâib tarafından verildiği sonucu çıkarılamamaktadır. Zira anlaşıldığı kadarıyla olayda taraflar suçüstü halinde yakalanmıştır. Bu gibi suçların mahkemeye ihbarı halinde keşif amacıyla olay yerine giderek kayıt tutma görevini nâiblerin icra ettiği dikkate alındığında burada da aynı durumun mevcut olduğu söylenebilir.

Nâibler zina davasını yerel yönetici huzurunda kurulan mahkemede de dinlemiştir⁸⁴⁸. Kayıtta geçen “*Husûs-ı âtiyyü’l-beyânın istimâ’ ve tahrîri iltimâs olunmağın*

⁸⁴⁵ “... mahrusa-i Galata za’îmi Behrâm Voyvoda’nın vekîli Maksûd Subaşı Emîne binti Abdullah ve Aîşe binti Hayreddîn nâm avretler ile ve Ahmed bin Abdullah nâm kimesne ile meclis-i şer’e ihzâr ve mahzarlarında takrîr-i da’vâ idüp, “mezbûre avretler ile merkûm Ahmedi bir yerde bulduk, nâ-mahremlerdir” didikde merkûmlardan suâl olundukda bit-tav’ ver-rızâ ikrâr idüp, “Beşiktaşında Ağa oğlanları odasında yatduk, zinâ eyledük” deyü bid-defâ’at ikrâr ve i’tirâf itdüklerinde merkûmların ikrârları bit-taleb kayd-ı sicill olundu.”; “... Galata Voyvodası Behrâm Voyvoda âdemlerinden Maksûd bin İbrâhîm nâm odabaşı, Hüseyin bin Hasan nâm kimesne ile Fâtıma binti Hasan ve Hediyye binti Şücâ’ nâm avretleri meclis-i şer’e ihzâr ve mahzarlarında takrîri da’vâ idüp, “mezbûr Hüseyin mezkûrân avretlere nâ-mahremdir. Mahmiye-i merkûme mahallâtından Bereket-oğlu Mahallesi’nde bir evde buldum”. şer’le istifsâr olundukda mezbûr Hüseyin ile mezkûre Fâtıma birbirine nâ-mahrem olup bir yerde musâhabet itdüklerin i’tirâf ider ve merkûme Hediyye, “benüm mezkûr Hüseyin’den haberim yokdur kendü evime giderken ahşam olup mezbûre Fâtıma’nın evinde mihmân olmuş idim” deyü haber virdikden sonra gibbes-suâl mezkûr Hüseyin, “merkûme Hediye’ye zinâ kasdına varup zinâ itdim” deyü i’tirâf etdükde mâ-vaka’ gibbet-taleb kayd olundu.” **Daştan**, s. 134, 156.

⁸⁴⁶ “... Galata Voyvodası olan Behrâm Bey tarafından vekîl ve kâim-makâm olan Maksûd Odabaşı mahfil-i kazâyâ Anton veled-i Tomaş Marula binti Nikola nâm zimmiyyei ihzâr idüp ve mahzarlarında takrîr-i davâ kılup, “mezbûrları bir yerde bulduk nâ-mahremdür” didikde merkûm Anton’dan istifsâr olundukda, “menkûhumdur ases-başısından kâğıt alup bir ortağım nikâh idiverdi” deyü bir tezkire ibrâ idüp mührüne nazar olundukda ases-başının mühri olmayup ve nikâh olduğunu kimesnenin malûm olmayup ve tezkire dahi müzevvir olup birbiri ile zinâ eylediklerine mahfil-i şerde itirâfları olduğuna binâen takrîr[leri] bit-taleb sicill olundu.” **Daştan**, s. 204-205.

⁸⁴⁷ “Yorgi oğlu Franko: Aynî binti Abdullah nam Müslime hatun ile bir döşek içinde yaturken tutulduğuna İstanbul Kadısı naibi sicil ettikte mezbûr zimmi İslâm’a gelmeğın sünnet olup, küreğe buyuruldu (1565)” **İpşirli, Mehmet** (1982) ‘XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler’, Tarih Enstitüsü Dergisi, C. 12, s. 203-248’den aktaran **Demir, Aydoğan** (1998) ‘Kanunî’nin Bir Fermanı Vesilesiyle Zina Üzerine Düşünceler’, Tarih ve Toplum, C. 29, S. 169, s. 11; **Osmanağaoğlu, Cihan** (2008) ‘Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası’, İÜHFM, C. 66, S. 1, s. 164.

⁸⁴⁸ “*Husûs-ı âtiyyü’l-beyânın istimâ’ ve tahrîri iltimâs olunmağın sayb-ı şer’den fahrü’l müderrisîn Mevlânâ Mehmed Efendi ta’yîn olunup ol dahî hâlâ mîr-mîrân-ı Karaman ... hazretlerinin mütesellimi ... Mahmûd Ağa zîde kadruhu huzûruna varup ‘akd-ı meclis-i şer’ eylediklerinde mütesellim-i mûmâ-ileyh ... merkûm el-Hâc Mezîd ile mezbûre İsmihân’a nâ-mahrem iken beynlerinde iki sene mikdârı mu’âmeleleri olduğu istimâ’ım olduğundan mâ’adâ târîh-i kitâbdan bir gün mukaddem yevm-i nehârda vakt-ı zuhâda mahalle-i mezbûrede zokakda ikisi mükâleme idüp ba’dehu mezbûre İsmihân kendüye nâmahrem olan merkûm el-Hâc Mezîd’i menziline alup ikisi kapuyu ardından kilidleyüp tenhâ zinâyâ mübâşeret eylediklerini mahallesi ahâlisi âgâh olup ahz ve bana ihbâr eylediler su’âl olunup takrîri tahrîr ve mûcibi icrâ olunmak matlûbumdur didikde ... mevlânâ-yı mezbûr mahallinde istimâ’ ve tahrîr idüp ba’dehu ... meclis-i şer’a gelüp haber virmesiyle mûcibiyle hüküm bir le mâvaka’a bi’t-taleb ketb olundu.” **Yürekli Tutar**, s. 293.*

savb-ı şer‘den fahrü’l müderrisîn Mevlânâ Mehmed Efendi ta‘yîn olunup...” ifadesinden de anlaşılacağı üzere nâib olay hakkında karar vermek üzere değil olayı dinlemek ve kayıt altına almak üzere yapılan talebin yerine getirilmesi için görevlendirilmiştir.

Nâibler konusu zina suçu olan uyuşmazlıklarda keşifte de bulunabilmiştir. Örneğin bir kayıta doğum yapan kadının yanına nâib ve beraberindekiler tarafından gidilerek söz konusu hamileliğin zina neticesinde gerçekleştiği kaydedilmiş ve bu durum mahkemeye bildirilmiştir⁸⁴⁹. Yine bir bölgeden gelen zina yapıldığına dair şikayetlerde durumun orada görev alan nâib tarafından incelenmesi talep edilmiştir⁸⁵⁰.

Bu bağlamda nâibler mahkemede zina uyuşmazlıklarını dinleyerek kayıt altına almış, zina yapıldığı iddiası ile ilgili keşifte bulunmuş ve zina iddialarının araştırılması için görevlendirilebilmiştir.

6.1.1.1.1.2. Zina İftirası

Zina iftirası suçu, bir kimsenin zina ettiği veya zina mahsulü olduğu yönünde ithamda bulunulması şeklinde tanımlanmaktadır⁸⁵¹. Zina iftirası hakkındaki davaların da nâib önünde görüldüğü söylenebilir. Ancak bu tip kayıtlar sık değildir.

Zina iftirasının nâib huzurunda dinlendiğine dair rastladığımız tek kayıt Tophane mahkemesi şer‘iye sicillerinde yer almaktadır⁸⁵². Buna göre taraflardan biri diğer tarafa zina mahsulü olduğu yönünde ithamda bulunmuş ve mahkeme tarafından bu husus kayıt

⁸⁴⁹ “Mahmiye-i Konya’da hâlâ subaşı ... Aynadar Mahallesi sâkineleriden Çınar veled-i Toraman nâm nasrâniye zinâdan hamile olup hâlâ oğlan za‘i eylemiş savb-ı şer‘den menziline varulub keşf tahrîr olunması matlûbumdur didikde cânib-i şer‘den Mevlânâ ‘Ömer Efendi ta‘yîn olunup ol dâhi zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî olan müslimîn ile merkûme Çınar’ın menziline varup nazar eylediklerinde fî’l-hakîka merkûme Çınar’la oğlanı tevlid eylediğini müşâhede ve mu‘âyene eylediklerinden sonra hakikat-ı hâl merkûme Çınar’dan su‘âl eylediklerinde târîh-i kitâbdan dokuz ay mukaddem zinâdan hamile olup müşâhede olunan oğlanı vazi’ eyledim dediğini Mevlânâ-ı mezbûr mahâlinde ketb ve tahrîr ve ba‘de meclis-i şer‘a gelüp ‘alâ vukû‘a Halîl Beşe ile ihbâr ve takrîr itmeğin mâ-hüvel vâki‘ bi’t-taleb ketb olundu” **Akbaş, Fatma Betül**, s. 169.

⁸⁵⁰ “... mahalle-i mezburda birkaç kerhâneci adamlar olup beher gece oldukları evlerine üçer beşer fâhişeler götürüp ve ba‘zı eşkıya tâifesini dahi evlerine alıp günâgün fuşsiyâtta hâli olmamalarıyla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki Üsküdar Naibi Efendi ma‘rifetiyle zikr olunan kerhânegilerin ahvalleri teftîş olunup bu misillü olan kimesneler mahallemizden ihrâc ve kusurları dahi birbirlerine kefil verilip ümmet-i Muhammedi bu vechile çerkâp ve ta‘dîden halâs buyrulmak ricâsına arzuhal olundu ...” **Geçgil**, s. 235.

⁸⁵¹ **Avcı, Mustafa** (2018) Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, 3. Baskı, Ankara, Adalet, s. 307.

⁸⁵² “Oldur ki Hüseyin bin Şa‘bân nâm kimesne işbu bâisüs-sicill Abdi bin Abdullah nâm kimesne-i mahfil-i kazâda ihzâr ve takrîr-i da‘vâ idiüp, “mezbûr Abdi benim boğazımdan boğup ve bana “be hey anasını zinâ idüğü!” deyü zinâ lafzı kazf eyledi hakkım taleb iderin” didikde gibbes-suâl mezbûr Abdi cevâb virüp, “boğazından tutdum fe-ammâ ol beni sögdü, ben de sögdüm” deyüp i‘tirâf eylemeğin mâ-vaka‘ gibbet-taleb kayd olundu” **Daştan**, s. 167.

altına alınmıştır. Ancak taraflara ceza verilmesi hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

6.1.1.1.3. İçki İçme

İçki içme suçunun maddi unsuru hakkında mezhepler arasında görüş farklılığı vardır. Ebu Hanife içki içme suçunun oluşması için az veya çok şarap içilmesi veya sarhoş olacak derecede diğer içkilerden içilmesi gerektiğini kabul etmiştir⁸⁵³. İmam Maliki, Şafii ve Ahmed b. Hanbel ise sarhoşluk veren tüm içkileri şarap hükmünde görerek az veya çok içilmesinin suçun oluşmasında bir fark yaratmayacağını, az içilmesi halinde de suçun sübut bulacağını kabul etmiştir⁸⁵⁴.

İçki içme suçunu işleyen kimseler nâiblerin başkanlık ettiği mahkemelere sıklıkla şikayet olunmuş ve sicillere kaydedilmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere kişilerin içki içtiği kimi zaman şahitlerle ispatlanmış⁸⁵⁵, kimi zaman içki içen kimseler bunu mahkemede itiraf etmiştir⁸⁵⁶. Ancak söz konusu kayıtlarda kişilere verilen herhangi bir cezadan bahsedilmemiştir.

İçki içme suçunun işlendiğine dair mahkemeye ihbarda bulunulması halinde mahkeme tarafından tayin edilen nâib beraberindeki heyet ile olay yerine intikal etmiştir⁸⁵⁷. Keşif suretiyle içki içme suçunun işlendiğini tespit eden nâib bu hususu kayıt altına alarak mahkemeye bildirmiştir. Diğer taraftan keşif sırasında bölge idarecisi tarafından görevlendirilen bir kimse de heyet ile beraber bulunmuştur. Bu da asayişin bozulmasına

⁸⁵³ **Kılınç, Ahmet** (2014a) 'Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde İçki İçme Suçu', 6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler, C. 1, s. 206-208.

⁸⁵⁴ **Aydın** (2014) s. 188.

⁸⁵⁵ "...Süleymân nâm kimesne ağzında râyiha-i hamr olduğuna ... nâm kimesneler şehâdetleriyle sâbit olup Sefer Ases talebiyle [kayd olundu]" **Daştan**, s. 58.

⁸⁵⁶ "Ali bin Abdullah meclis-i şer' de fîskına mu'terif olup, "elân ser-hôşum" didüğü bit-taleb kayd olundu." **Daştan**, s. 59.

⁸⁵⁷ "... birkaç adam nâ mahrem hatun ile meclis kurup şürb-i hamr ederler üzerine dârların keşf ve tahrîr olunmasın taleb ederim dedikde kâbel-i şer'den Şeyh Mehmed Efendi nâib ta'yîn ve irsâl olunup ol dahi bi'l-fi'il Ayıntab sancağına mutasarrıf ... tarafından Hüseyin Bölükbaşı ... zeyl-i kitâbda mestûru'l-esâmî olan müslümanlar ile üzerine varulup nazar olundukda fi'l-vâki' zikr olunan dârda Zülfikar Paşa ve Yörükçü Ömer bin Hüseyin ve Yusuf ve es-Seyyid Hüseyin nâm kimesneler Hadice nâm nâ mahrem ile bâde meclis kurup şürb-i hamr ederler iken bulmağın nâib-i merkûm mahallinde keşf ve tahrîr edüp ve meclis-i şer'a ma'an gelüp haber vermeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu" **Kartal**, s. 191; "Mahmiye-i Konya'da hâlâ Subaşı olan râfi'ü'l-kitâb 'İvaz Ağa nısfü'l-leylde mahkeme-i şerîfeye adam gönderüp ... nâm kimesneler mezkûr Velî ile İstanbullu (boş) nâm fâhişe ile ma'a oturup şurb-ı hamr ve fîsk eyledikleri mesmû'um olmuşdur üzerine varulup tahrîr olunması için taraf-ı şer'den nâ'ib taleb iderin didikde Mevlânâ Hızır Efendi ve ... ma'a irsâl olunup ... zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan müslimîn ile târîh-i kitâb gicesi nısfü'l-leylde mezbûr Velî'nin menziline varup fi'l-hakika mezkûrân ... yanlarında hamr ve âlâtiyla sekrânen bulup mezkûrlardan su'âl eylediklerinde ... didiklerini vukû'u üzere mahallinde Mevlânâ-yı mezbûr keşf ve tahrîr idüp ba'dehu gelüp mezkûrân ... ile meclis-i şer'de 'alâ vukû'a haber virmeğın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu" **Küçük**, s. 290.

yol açabilecek suçlara dair keşiflerde bölge idarecilerinin görevli göndermesinin bir başka örneğidir.

Dolayısıyla nâibler içki içme suçuna dair şikayetlere bakabilmiştir. Ancak ilgili kayıtlarda içki içtiği tespit edilenlere verilen cezalara dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Nâibler içki içme suçuyla ilgili keşifte bulunmuş, söz konusu keşiflerde nâiblerle birlikte bölge idarecisinin yetkilendirdiği bir kimse de olmuştur.

6.1.1.1.4. Hırsızlık

Hırsızlık suçu, başkasına ait olup koruma altında bulunan belirli değerdeki bir malın mülk edinme kastı ile gizlice alınması şeklinde tanımlanmıştır⁸⁵⁸. Nâibin hırsızlık suçu hakkında had cezasına hükmettiği bir şeyhülislam fetvasından anlaşılmaktadır. Buna göre hırsızlık suçunu sabit bulan nâib bir el ve bir ayak kesme cezası vermiştir. Cezanın uygulanmasını ehl-i örften talep etmiş ancak ehl-i örf nâibin temessük vermesini istemiştir. Bunun üzerine nâib ehil olmamasına rağmen cezayı kendisi uygulamış ve kişi ölmüştür. Olayın sorulduğu Ebussuud Efendi fetvasında “*Bir sirkat ile kat’ meşru’ değildir. Ayağı kesmek, eli kesmek ile uslanmayıp tekrar sirkat ettiği vakit meşrudur. Ma’an bile kesmekle teaddi etmiş olur. Diyet lazımdır.*” şeklinde cevap vermiştir⁸⁵⁹. Bu fetva, nâibin hırsızlık suçuna had cezasını verebilmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ancak fetvaya göre nâib el ve ayak kesme cezası gerekmediği halde bu kararı verdiğinden karar meşru bulunmamıştır.

Hırsızlık suçunun işlendiğine dair olaylar nâibler huzurunda da görülmüş ve sicillere kaydedilmiştir. Tophane mahkemesine ait kayıtlarda hırsızlık yaptığı mahkemeye bildirilen kimselerin suçu şahitlerle ispat edilmiştir⁸⁶⁰. Söz konusu mahkemede kölelerin

⁸⁵⁸ Udeh, Abdulkadir (2012) Mukayeseli İslam Ceza Hukuku Özel Hükümler, Müt. Ali Şafak, İstanbul, Kayıhan Yayınları, s. 583-584; Aydın (2014) s. 180.

⁸⁵⁹ Düzenli, s. 338.

⁸⁶⁰ “... Hasan bin Hüseyin mahfil-i şer’-i şerîfe Abdülmelik bin Mehmedi ihzâr [ve] mahzarında takrîr-i da’vâ idüp, “mezbûr Abdülmelik azeb odamı açup içinden bir çalma ve bir papuc almış hâlâ gördüğüne şahitlerim vardır” deyüp mezbûr Abdülmelik inkâr-ile cevâb virüp ... “mezbûr Abdülmelik mesfûr Hasan’ın odasına girüp biz dahi vâkıf olup üzerine vardıkda kebesi altından mezbûr Hasan’ın bir çalmasını ve bir papucunu bürüdüğüne şahitleriz şehâdet dahi iderüz” didiklerinde şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkî’ olup ...”; “...bu gice mahmiye-i mezbûrei dolaşırken Durmuş bin Yûsuf nâm kimesnenin dükkânı kilidin bozulmuş buldukda etrâfda tecessüs idüp gezerken işbu Memi bin Abdullah mahmiye-i merkûme [hisârî] bedeni üzre saklanup yatarken bulup getürdük ve yanında kilid açacak demir var, suâl olunsun” didikde ... mahmiye-i mezbûre debbâğlarından Yorgi bin Petro nâm zımmî hâzır olup, “benüm bundan esbâk dükkânım açılıp bazı kimesnelerin esbâbin dükkânımdan sirka olunmuş idi. Mazannem merkûm Memidir, keyfiyyet-i hâli mahmiye-i mersûme ahâlisinden suâl olunsun” didikde ... nâm kimesneler hâzırûn olup, “fil-vâkî’ mezbûr Memi hırsızdır ve ehl-i fesâddır, dâimâ işi gücü evler ve dükkânlar açmaktır ve nice defa elinde uğruluk esbâb bulunmuşdur” deyü bil-müvâcehe şehâdet-i şer’iyye itdüklerinden sonra şehâdetleri hayyiz-i kabûlde

yaptığı hırsızlık⁸⁶¹, yemin delili ile ispatlanan hırsızlık⁸⁶² hakkında da kayıtlara rastlanılmıştır. Ancak incelediğimiz kayıtlarda nâibler tarafından hırsızlık suçuna karşılık verilen bir cezaya dair kayda rastlanılmamıştır.

Nâib huzurunda itiraf edilen hırsızlık suçundan daha sonra dönüldüğüne dair bir kayıt ilgi çekicidir. Buna göre Üsküdar nâibinin verdiği ilamda hırsızlık yaptığını ikrar eden kimse daha sonra İstanbul mahkemesinde sorgulandığında ikrarından rücu etmiştir. İkrardan rücu, çalınan malın niteliği ve bu konuya dair fetva birlikte değerlendirilerek el kesme cezası değil tazir cezası verilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁸⁶³. Dolayısıyla nâib huzurunda görülerek kayıt altına alınan ikrardan bir başka mahkemede rücu etmek mümkün olmuştur. Aynı şekilde hakkında hırsızlık iddiası bulunan kimsenin nâib huzurundaki ikrarı bir başka mahkemede delil olarak kullanılmıştır⁸⁶⁴.

vâki' olup vech-i mezbûr üzere mâ-vaka' bit-taleb kayd olunup sûreti yed-i tâlibe def' olundu." **Daştan**, s. 66, 142-143.

⁸⁶¹ "... mezbûr cariyeye Sarrâf Ahmed'in cariyesi olup ben dahi mezbûreye Sâlih Bey evine göstermeği iletdüm. Ol gice başka bir mor ferâce ve bir ak ve bir yeşil feracei sirka idüp ibâk eylemiş hâlâ tefahhus olunsun deyüp mezbûr Yasemîn dahi: "vakıa zikrolan esbâbı merkûm Sâlih Bey evinden sirka eyledim" didüğü bit-taleb sicill olundu"; "... mezbûrân Ahmed Çelebi bin İdris Beyin hizmetkârları olup akçasın sirka idüp ibâk eylemişler hâlâ keyfiyyet-i hâlleri tefahhus olunsun didikde mezbûrân Hüseyin'den ve Kurd bin Mustafa'dan keyfiyyet-i hâl tefahhus olundukda bil-müvâcehe cevâb virüp, mezbûr efendimiz Ahmed Çelebi hammâma gidüp döşeğin kaldırdıkda on altun bulup alâ tarıkıl-münâsıfe üleşdik didiklerinde mezbûrânın kîsesi yoklandıkda mezbûr Kurd'un kîsesinde üç altun ile altmış beş akça olup ve mezbûr Hüseyin'in kîsesinde beş altun ile altmış dört akça olup, zikr olunan altunlar efendimiz altunudur didiklerinde mâ-hüvel-vâki' bit-taleb kayd-ı sicill olundu." **Daştan**, s. 70, 73.

⁸⁶² "... işbu mezbûr Manol bir gice benüm evime geliüp kon[a]k oldukda bir gümüş bürümüm sirka tarîki üzre alup gitmiş hâliyâ zikr olan bürümü taleb iderin didikde gibbes-suâl mezbûr Manol cevâb virüp, zikr olan bürümü merkûm Yorgi kendi eliyle bana virdi didikde mezbûr Manoldan merkûm Yorgi kendü eliyle verdüğüne beyyine taleb olundukda beyyineden aciz olmağın merkûm Yorgi kendü eliyle vermedüğüne yemîn teklîf olunup ba'del-yemîn mâ-vaka' bit-taleb kayd olundu." **Daştan**, s. 83.

⁸⁶³ "... medîne-i Üsküdar nâibi kullarının işbu bir küt'a i'lâmı nâtık olduğı üzere medîne-i mezbûrede vâki' Çinili câmi'-i şerîfinin kapısı üzerinden bir tahta kurşunu sirka eylediğini tâyi'an ikrâr eden ... Kara Mustafa oğlu Hasan evvelâ Çarşamba günü dîvân-ı âsafânelerinde ve ba'dehû du'âhânemizde ma'kûd meclis-i şer'-i enverde bi'd-defa'ât istintak olundukda eğerce ben kurşun sirkası için câmi'-i mezbûrun kapısına çıkıp henüz kurşunu ahz etmeksizin medîne-i Üsküdar ustası kullarının neferâtı beni ahz ve yedime bir tahta kurşun verip ba'dehû medîne-i mezkûre mahallesinde ihzâr olunup bu vechile takrîr etmişdim deyü bu def'a bu mertebe takrîri ile mukaddemâ olan ikrârından rücu' etmiş olup bu sûretde ikrâr-ı sirkadan rücu' sahîh olduğı ve sirka eylediğı câmi' metâ'ı olmağla kat-ı yed lâzım gelmediğı kütüb-i fetâvâ-yı mu'tebereden Dürri'l-Muhtâr'da "ve sahh-ı rücu'uhu an ikrârı bihâ" ve Hidaye'de "Ve lâ yüharriz bi-bâbi'l-mescidi mâ fihi hattâ lâ yucibu'l-kat'i bi-sirkihî metâ'ihî" deyü mastûr olan meselelerden müstebân olmağla merkûm Hasan'a ancak tağzîr lâzım gelmekle merkûm Hasan'ın iktizâ eden tağzîri husûsu re'y-i âsafânelerine menûit idüğü İslâmbol Mahkemesi'nden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu." İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 78 Numaralı Sicil, C. 82, Hüküm no: 418, s. 362. Mahkemede fetvanın hükme etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **Gedikli, Fethi** (2018) 'Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi', Osmanlı Hukukunda Fetva, Editörler: Süleyman Kaya/Yunus Uğur/Mustafa Demiray, İstanbul, Klasik, s. 201-226.

⁸⁶⁴ "Kazıyye oldur ki Bundan akdem nefis-i Gekvize'den Hızır b. İlyas'ın yirmi re's koyunu sirkat olup ba'dehû mezkûr Hızır ol sirkat olunan koyunlardan (...) işbu Dimitri nâm levend çobanın koyunu içinde bulup taleb ettikde mezkûr Dimitri Şile nâibi Mevlânâ Hüsam huzurunda fi'l-vâki' bu koyun (...) sirkat etmedim deyu ikrâr ettiğı Mevlânâ-yı merkûmun mektûbuyla zâhir olup mezkûr Hızır'a çobanın senin mülkündür deyu ikrâr ettiğı koyun ol sirkat olunan koyunlardan idiğıne yemîn billâh ettirilip sebt-i sicil olundu." İstanbul Kadı Sicilleri, Üsküdar Mahkemesi, 2 Numaralı Sicil, C. 2, Hüküm no: 324, s. 179.

Bu itibarla hırsızlık suçuna dair uyuşmazlıklar nâib huzurunda görülebilmiş, nâib suçun işlenmiş olduğuna dair hüccet düzenlemiştir. Nâibin düzenlediği hüccet veya nâib huzurunda yapılan hırsızlık suçunun ikrarı bir başka mahkemede delil olarak kullanılabilmiştir. İncelediğimiz sicil kayıtlarında nâib tarafından hırsızlık suçuna karşılık verilen bir ceza kaydına rastlanılmamıştır. Bununla birlikte nâib tarafından hırsızlık suçu hakkında had cezasının verildiği ve uygulandığına dair Ebussuud Efendi tarafından verilen bir fetva mevcuttur.

6.1.1.1.1.5. Yol kesme

Yol kesme suçu, İslam ülkesinde vatandaşların bir veya birkaç kişi tarafından yolları kesilmek suretiyle hayatına kastedilmesi, mallarının cebir ve şiddetle ellerinden alınması şeklinde tanımlanmaktadır⁸⁶⁵. Osmanlı Devleti, topraklarında gerçekleşen yol kesme suçlarını önlemek, bu suçu işleyenleri yakalamak ve cezalandırmak üzere çeşitli kamu görevlilerine fermanlar yollamıştır. Söz konusu görevliler arasında nâibler de bulunmuştur. Bölgelerinde eşkıya bulunan nâibler, bunların yakalanması için görevlendirilen kimselere yardımcı olmak üzere tembihlenmiştir⁸⁶⁶. Yine nâibler kendi

⁸⁶⁵ **Avcı** (2018) s. 427-428; **Cin/Akyılmaz**, s. 257; **Kayar, Betül** (2018) ‘Kanun-i Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı Devleti’nde Gerçekleşen Kat’-ı Tarîk Vâkıâlarının Hukuki Tahlili’, I. Uluslararası Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 95.

⁸⁶⁶ “... hâssa bostancıbaşı ... ve mefâhîrû'l-kuzât ve'l-hükkâm ... kâdıları Yoros nâibi ...tevkî'-i refî'-i hümayûnum vâsil olucak ma'lûm ola ki, haydûd eşkıyâlarından otuz kırk nefer şakîler gece vakti Yoros kazâsına tâbi' Hüseyinli nâm karyeye varıp Mustafa ve Himmet ve Hüseyin nâm kimesnelerin menzillerini basıp emvâl ve eşyâlarını nehb ü gâret eylediklerinden mâ'adâ kızgın taş ile işkence ve envâ'-ı eziyet ve zulm ü ta'addî eyledikleri ba'zen haber olunmağla, sen ki bostancıbaşı-yı mûmâ-ileyhsin bu makûle fezâhat ve şenâ'at eden senden matlûb olmağla imdi tarafınıza mukaddem ve kâr-güzâr ve müstakîmü'l-kavl ve mu'temedün-aleyh hâssınız ta'yîn ve Yoros kazâsı havâlîsinde zikr olunan kazâlarda sırran ve alenen tecessüs ve bu makûle kulları cesâret eden erbâbı kulları bi-eyyi hâlin ahz ve kayd-ı bend ile Âsitâne-i sa'âdetime ihzârlarına kemâl-i ...? takayyüd ve ihtimâm eyleyesiz” İstanbul Kadı Sicilleri, Kartal Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C. 62, Hüküm no: 355, s. 235; “...zikri âtî şakîlerin ahz ve Der-aliyyeme ihzârlarına ... eşkıyâ-yı mezbûrenin geşt ü güzâr üzere oldukları mahâller kuzât ve nüvvâb ... imdi işbu emr-i şerîfîmle ol tarafa varup sâlifü'z-zikr Emir Ahmed ve rüfekâsı şakîler el-yevm kangı yerde olduklarını gereği gibi haber alıp ibrâz-ı hüsn-i tedbîr ve gayret ederek mûmâ-ileyhim ile bi'l-ittifâk bulundukları yerlerde mecmû'unu ahz ü bend edüp bu tarafa ihzârlarına sa'y ü ihtimâm eyleyüp sû-i tedbîr ve hareketinden nâşî eşkıyâ-yı mezbûre ahz olunmayup âhar taraflara firâr eylemelerinden ... ta'addîye tasaddîden ziyâde hazer ve mücânebet eyleyesin ... eşkıyâ-i mezbûrenin haseki-i mûmâ-ileyh mübâşeretîyle ol havâlîlerde bulundukları mahâllerde bi-eyyi vechin-kân ahz ü ihzârlarına ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Adalar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C. 75, Hüküm no: 113, s. 105; “... mevlânâ Üsküdar kâdısı ... Hâssa Bostancıbaşısı Halil ... ve ... İznikmid kâdısı ve Gekbüze ve Karamürsel ve Yalakâbad kâdıları nâibleri ... zikr olunan şakîler bulundukları yerlerde ahz ve Âsitâne-i sa'âdetime ihzâr olup ammâ bu bahâne ile ahz ü celb olmakdan ihtirâz olunmak emrim olmuştur. Buyurdum ki, vusûl buldukda bu bâbda sâdir olan emrim üzere amel, dahi sen ki bostancıbaşı-yı mûmâ-ileyhsin, sâlifü'z-zikr haydûd eşkıyâsı taht-ı kazâımızda bulunduğu mahâlde ahz ve Âsitâne-i sa'âdetime ihzâr eyleyesiz.” İstanbul Kadı Sicilleri, Kartal Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C. 62, Hüküm no: 21, s. 64; “... meclis-i şer'a hâzır olan bî-garaz kırk beş nefer Müsliminden istihbâr olundukda fi'l-vâkı merkûmün ... kendi hâllerinde olmayıp üç yüz mikdârı eşkıyâyı başlarına cem' ve nice ümmet-i Muhammed'in emvâl ve erzâkların gasb ü gâret ve Hacı İsa pazarcısına giden Tekfurdağı bâzergânlarının kâ[r]bânını basıp beş nefer bâzergân katl ve on kîse mikdârı mâlların ahz ve Bandırmalı Veli Beşe'yi katl ve mâlını yâğma, ... günden güne fesâdları haddi tecâvüz eylediğinden ...

bölgesinde ortaya çıkan eşkıyaları merkeze bildirmiş, merkez tarafından eşkıyaların yakalanması için bölgedeki kadı ve idareciler ile birlikte görevlendirilmiştir⁸⁶⁷. Bazı hallerde ise eşkıyanın yakalandığı yerde mahkeme huzuruna çıkarılması bölgedeki kadılarla birlikte nâiblere de emredilmiştir⁸⁶⁸. Eşkıyaların gereken cezanın verilmesi için hüccetleriyle birlikte Divan-ı Hümayun'a gönderilmesi de istenebilmiştir⁸⁶⁹.

Halkın merkeze şikayette bulunduğu eşkıyaların davaları görülmek üzere nâiblere bildirilebilmiştir. Örneğin Üsküdar'da gerçekleşen yol kesme suçunu padişaha ileterek bu suçu işleyen kimselerin cezalandırılmasını isteyen zimminin bu talebinin Üsküdar nâibi

husûs-ı mezbûra izzetlû bostancıbaşı ağa tarafından mu'temed hasekiler kulları ta'yîn olunup Kapıdağı ve Bandırma ve İdincik ve Gönen ve Biga ve Manyas ve Mihaliç ve Kirmasti ve Balıkesrî kâdıları ve Kuzgölcük ve Susıgırlığı (Susurluk) ve Ömer köyü ve Yeniköy ve Çömlekçi ve Sarıköy derbendcileri ve nâibleri ve serdârları ve voyvodaları ve sâir a'yân-ı vilâyetin iş erleriyle bi'l-ittifâk üzerlerine varılıp her ne mahalde bulunurlar ise bi-eyy-i hâlin ahz ve şer'an lâzım gelen cezâları bilâ-tehîr tertîb olunup ibâdullâha şer ve mazarratlarından emîn olmak bâbında müekked ü müşedded emr-i âlî iltimâs ederler ol bâbda emr ü fermân veliyyü'l-emrindir” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 150 Numaralı Sicil, C. 65, Hüküm no: 676, s. 533.

⁸⁶⁷ “...ber vech-i arbalık Ayıntâb sancağına mutasarrıf olan Abdülkadir ... ve mefahirü'l kuzât vel hükkam ... kadıları ve Ayıntâb nâibi ... ve ... Maraş mütesellimi ve Kilis zîde kadrehümâ tevki'i-i refi'i-i hümayûn vâsıl olacak ma'lûm ola ki sen ki mîr-i mîran müşârüniyleh ve Ayıntâb nâibi zîde fazlühü dergâh-ı muallâme mektup ve ... gönderüb ... Tacirli cemaatinden şekavet ile meşhur ... nâm şakileri o ... kethüdâsı diğer Mehmed havalisine tâbî' eşkıya ile bin yüz senesinde gelüb hun tâbir olunur evlerin basıp emval ve erzakların nehb-ü ğâret eylediklerinden ma adâ iki nefer adamların katl ve otuz kırk miktarı evlerin içinde olan eşyalarıyla ihrâk idüb külli fesad ve kat eylediklerinden ilhâslarıya arz ve muhfîr etmeğini şakiyyi mezbûrları bayi hal ele getirilüb fukaradan bi ğayri hak aldıkların ashâbına merd olunduktan sonra bu mekule fesâd ve şekâvetleri mukaveter olanların şer'îyle haklarında lâzım geleni ibadullah üzerinden teaddileri men'i def' olunub sübut bulan nevâdi sicil ve hüccet ve der-devlet medârıma irsâl olunmak emrim olmuştur buyurdum ki...” **Demir Kutval, Makbule** (2018) ‘41 Numaralı Ayıntâb Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104/ M. 1690/1693)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 57-58. Eşkıyaların mahkemeleri kapatıp mevcut nâibe görev yaptırmadığı olaylara da kayıtlarda rastlanılmıştır: “... sâbikan kazâ-yı mezbûr nâibi olan Kürd Mahmud ... niyâbetden azl olunduktan sonra mahkemeden kalkub yerine nâib-i âhir nasb olunduktan yine birkaç yüz avret ve erâzil ve eşkıyanın önlerine düşüb mahkemeyi ... taşladub biz mezkûr Mahmud nâib isteriz deyu cemiyet ve zur-ı bâ-zevî tağallub ile nâib-i cedîdi kaldırub yedi gün mahkeme kapusını kapadub umûr-ı ibâd ve musâllih-i Müslimînin tatiline bâis olmağla mezkûr Mehmed Ayntabdan diyâr-ı âhara nefy ve iclâ olunmak bâbında ...” **Kayaçağlayan**, s. 79-80.

⁸⁶⁸ “... kâdıları ve Kütahya kazâsı nâibi ... Kütahya mütesellimi ... demekle ma'rûf kimesneler kendi hâllerinde olmayıp eşkıyadan olmalarıyla ... hâlâ taht ı hükûmet ve kazânızda firâr üzere oldukların ... buyurdum ki, hükm i şerîfimle vardıkda mezkûrlar her kangınızın taht ı hükûmet ve kazânızda bulunur ise müstakillen her biriniz mezkûrları meclis i şer' i şerîfe ihzâr ve mukaddemâ bir defa şer'le görölüp fasl olunmayan ahvâllerin tamâm hak üzere mukayyed olup göresin ...” **Çolpo**, s. 79-80.

⁸⁶⁹ “... Edremid kazâsında nâibü'ş-şer' olan mevlânâ ... yeniçeri serdârı ve a'yân-ı vilâyet ve iş erleri ... Mustafa nâm kimesne südde-i sa'âdetime arz-ı hâl idüb Edremid kazâsından karındaşı nâm kimesneyi yine kaziyye-i mezbûrdan yeniçerilik iddi'âsını Kara Mustafa nâm şakî Deli Ahmed ve Hacı Abdi oğlu İbrâhim ve Hüseyin ve kendülere tâbî' birkaç nefer şakîler bin yüz yirmi senesinde yek-del olub sokakda bi-gayr-ı hak alnı harb ile darb ve cerh ... bu makûle fesâd ve şakâvet-i merkûmun ... mahallinde şer'le üzerine sübût bulan huccet-i şer'îyye olunub tecellî ve hüccetleriyle merkûmun lâzım gelen cezâları tertîb olunmak için Edirne'de rikâb-ı hümayûna ihzâr ve irsâl olumaları bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın ... şer'le kendülerden hukûk iddi'â ider bulunur ise şer'le ahvâlleri görölüb üzerlerine sâbit-i murâdî huccet üdirüb hüccetleriyle merkûmunu Edirne'de rikâb-ı hümayûna ihzâr ve divân-ı hümayûnda şer'le görölüb ihkâk-ı hak olunub ... Kostantiniyye el-mahrûse” **Ayas**, s. 98-99.

tarafından görülmesi emredilmiştir⁸⁷⁰. Bir başka kayıta Kartal mukataasında bulunan subaşı Kartal'da çevreye rahatsızlık veren eşkıyalar hakkında Divan-ı Hümayun'a şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine Kartal nâibine yazı yazılmış ve söz konusu eşkıyaların yakalanarak gönderilen çavuşa teslim edilmesi emredilmiştir⁸⁷¹. Bir başka kayıt bab mahkemesinde eşkıyalık suretiyle yapılan hırsızlık hakkında davaların incelenmiş olduğunu göstermektedir⁸⁷². Dolayısıyla eşkıyalık suçu ile ilgili merkeze ulaşan şikayetlerin sonuçlandırılması için nâibler görevlendirilebilmiş, nâiblerin başkanlık ettiği mahkemelerde eşkıyalık davalarına bakılabilmektedir.

Eşkıyalık suçu ile ilgili davalar mahkeme tarafından görevlendirilen nâibin bölgedeki yerel yönetici huzurunda mahkeme kurmasıyla da görülebilmektedir⁸⁷³. Buna göre

⁸⁷⁰ “Üsküdar nâibi efendi izzetli bostancıbaşı ağa ma’rifetiyle şer’le göresin deyü buyuruldu. Devletlü ve merhametli sultanım hazretleri sağ olsun. Bu kulları Üsküdar’a tâbi ‘Kartal nâm mahâlde sâkin iken yine Kartal sâkinlerinden Dimitraki ve Çavdaroğulları iki nefer karındaşlar ve Mavrodi ve Makrinoğlu Kanaki birbirleriyle yek-dil olmalarıyla yollarını gece içinde soyup üzerimde olan libâsımı aldıklarından mâ’adâ otuz dört guruşu bir zolata nüküd akçemi dahi alıp ziyâde gadr ve zulm etdiler, mesfûrların dâimâ âdet-i müstemirreleri bu imiş, hâlîme merhamet buyurulup sa’âdetli bostancıbaşı ağa ma’rifetiyle mesfûr şakî zimmîleri ahzoleyip huzûra ihzâr olunup hakkımız hak olmak bâbında fermân-ı şerîf ricâ ve niyâz olunur. Bâkî fermân sultanım hazretlerindir. Bende: Mavrodi zimmî” İstanbul Kadı Sicilleri, Kartal Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C. 62, Hüküm no: 317, s. 208.

⁸⁷¹ “Kıdvatü’n-nüvvâb ...Kartal karyesinde nâibü’s-şer’ olan efendi ... inhâ olunur ki, ... Kartal Mukâta’ası’nda hâlâ subaşı olan Halil ... Dîvân-ı hümayûnuma arzuhal edip mukâta’a-i mezbûrda zümre-i eşkiyâdan Donuk? Mehmed ve refîki Ahmed nâm eşkiyâların aslâ bir dirlikde alâkalari olmayıp müddeiler? yabancılık iddi’âsıyla karye-i mezbûrda yatmayıp icrâ-yı fesâd için kendülerinden birer çardak ihdâs edip gece gündüz yol bekleyip gözlerini kesdirdiklerini soyup şerr [u] fesâdlarından re’âyâ ve berâyâ ve ebnâ-i sebîl emîn olmayıp ziyâde fesâd ve şekâvet eyledikleri, evkâf-ı mezbûrun mahsûlü noksânına bâ’is [ve] bâdî oldukların bildirip mezbûr şakîleri ahz ve Âsitâne-i sa’âdeti ihzâr olmaları bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın mücebince işbu mektûb tahrîr ve ... ocak çavuşlarından on sekiz bölük yoldaşı çavuş ... mübâşir ta’yîn ve irsâl olunmuşdur, vusûlünde sen ki mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin, fermân buyurulduğu vech üzere zikr olunan iki nefer şakî bi-eyyi hâlin ahzetdirdip mübâşir-i merkûma teslîm ve Âsitâne-i sa’âdetime ihzâr eylemekde dikkat-i tâm ve sa’y-i ihtimâm edip müceb-i mektûb ile âmil olası.” İstanbul Kadı Sicilleri, Kartal Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil, C. 62, Hüküm no: 261, s. 180.

⁸⁷² “... mezbûr Kefeli Ali târih-i kitâbdan üç ay mukaddem eşkiyâdın birkaç kimesne ile bir yerde cem’ olup çiçekçi Mahmud Bey nâm kimesnenin kasaba-i mezbûrda Dere mahallesinde vâkî menzîlini basıp nice fesâd etmişlerdir suâl olunup takrîrleri tahrîr olunması matlûbumdur dedikte ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil, C. 17, Hüküm no: 911, s. 705.

⁸⁷³ “Husûs-i âtiyü’z-zikr mahallinde istimâ ve fazlî için bi’l-iltimâs savb-i şer’ den nâibimiz Ahmed Efendi irsâl olunup ol-dahî Vidin Nâzırı ... Osman Paşa hazretlerinin huzûrlarında akd olunan meclis-i şer’de ... karye sipâhîsi İbrâhîm Sipâhî ... Bostânî ... mahzarında ... mezbûr Bostânî ... dört-beş senedir kendi halinde durmayıp başına üç-dört nefer eşkiya cem’ ve esnâ-yı tarîkde nice vak’a kat’ ve nehb ü gâret-i emvâl eyleyip kirâren ve mirâren ahz ü habs ü te’dîb olunup yine bir türlü mütenebbih olmayıp bundan yine mezbûr refîkleri gâ’ibün-’anî’l meclis kimesneler ile ber-vech-i tumar mutasarrıf olduğum karye-i mezbûre Çerkone’ye refîkleri gelip ehl-i arzın ehl-i iyâline dest-i tatâvül ve mekân-ı füzûn mallarını ahz ve âher yerlere nakl ve fîrûht eyledikte ... gayrı ... konağımı basıp üzerime tüfenk atıp katl eylemek üzere iken bir tarîk ile elinden halâs bulup merkûmdan bir türlü gerek kendim ve gerek karyem ahâlîsi emîn olmayıp ... müceb-i şer’îsi icrâ ... dedikte ... udûl-i ahrâr-i ricâl-i Müslimîn’den ... ve sâ’irleri meclis-i ma’kûd-i mezbûra li-eclî’s-şehâde hâzîrûn olup istişâd olunduklarında ... biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz ve şehâdet dahî ederiz deyü her biri bi’l muvâcehe edâ-yı şehâdet-i şer’iyye eylediklerinden ... makkûlû’s-şehâde olduklarını mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb-ü tahrîr ve ... meclis-i şer’e gelip âlâ-vukû inhâ ü takrîr etmeğın mücebince bu makûlenin def’-i şerr için izâlesi emr-i veliyyü’l-emr ile katl-i meşru’ olmağın mâ vaka’a bi’t taleb ketb olundu.” Çağatay, Ömer (2015) ‘10 Numaralı Vidin Şer’iyye Sicil Defterinin

nâib zikredilen hususları ve şahitlikleri kaydederek şer‘iye mahkemesine bildirmiş, söz konusu eşkıyanın katlinin meşru olduğuna ise şer‘iye mahkemesinde karar verilmiştir.

Nâibler yol kesme suçunun tespiti için mahallinde keşifte bulunmuş⁸⁷⁴, eşkıyalıkla suçlanan kimselerin evlerinin aranarak bulunan eşyaların hıfzı ve eşkıyalık yapanların yakalanması ile görevlendirilmiştir⁸⁷⁵. Eşkıyanın başka bir bölgeye kaçması halinde mahkeme olunması için orada bulunan nâibe yazılarak gönderilmesi talep edilebilmiştir⁸⁷⁶.

Nâibin bulunduğu mahkemenin eşkıyalar tarafından basıldığı ve olayın dava konusu edildiği de kayıtlarda görülmüştür⁸⁷⁷.

Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 47-49.

⁸⁷⁴ “... kırk altı nefer adam üzerimize gelüb bizim ile azam-ı hakir edüb döğüşürken karye-i Sucu Bekar önünde Hasan nâm Hasan nâm başımıza urub mecruh idüb yetmiş altı gurus ve bir metruk ve bir kalem ve birini alub ve İbrahim nâm yanımızdan gayb olub hesap ve muhâti malûm değildir ve iki an ve hesabımızda olan adamları alub gitmişlerdir mahall-i mezbûre varub keşf ve tahrir olunmasını taleb edrim dedikde kibel-ü şerden Mollâ ‘Abdülcelâm Efendi ta’yin ve irsâl olunub ve hala Ayıntâb’da sahibü’l-devlet hazretlerinin kâim makâmı ... Mehmed ağa tarafından fahrü’l-emâsil İsmail Ağa fahrü’l-emâsil gayretlü Hasan Ağa ve zeyl-i kitâbdan mestûr ala samî olan müslümânlar ile üzerine varulub nâzir olunmakda fi el vaki’ mezbûr Hasan’ın arkasında kuşakdan yakalayub kılıc yarası ve başının can-ı hayatında mızrak parası müşâmede olunub husus-u mezkûr suâl olundukda karye-i garib sükkânından ... nâm kimesne ... kırk elli nefer adam ile muamele-i mezbûr Deli Başı Yazan Ağa’nın üzerine gelüb ... mezbûr Hüseyin’i mecruh edüb ve iki at ile olan adamları alub gittiler deyu her biri ihbâr etmeğin naib-i merkum muhalefatda tahrir idüb ve meclis-i şere’ gelüb ma vaki’ bi’t-taleb ketebe olundu” **Özel**, s. 124-125; “... yüz nefer mikdârı cumhûr ile cizyedâr-ı mezbûrun konağın basup, mâlini nehb [ve] itlâfdan gayri elli iki cizye evrâkın sarf ve ara yerde zâyî’ idüp, mâl-i mîrîye küllî gadr eylemeleriyle taraf-ı şer’le vâkı’ hâl tecessüsü için nâ’ib gönderülüp ta’arruz ittirildikde husûs-ı mezbûr vâkı’-yi hâl olduğun cümle ma’lûl olanlar şehâdet eylediklerin nâ’ib-i mezbûr i’lâm ve zikr olunan altı nefer zimmi eşirâdan oldukları ve bu güne fesâd vâkı’ olduğu ‘arz olunmağla ...” **Bakkaloğlu, Bahadır** (2018) ‘H. 1112 - 1114 [M. 1700 - 1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer‘iyye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)’, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 320.

⁸⁷⁵ “Ayıntab kadısı faziletli efendi hazretleri inhâ olunur ki: Okcı oğlu mehmed ve halen bu taraftan firar iden Seyfhan oğlu İsmail kitâüt-tarîk ve sâi ... olmalarıyla mevsim-i kâr-bân ve türkmân malların gâret ve zuefâ eyledikleri istimâmız olmağın imdi kibel-i şerden naib tayin ve marifet-i şerle evleri aranub türkmân bazargân malından zuhûr iden ahz ü kabz ve kendülerin kalabend eyleyüb tarafımıza ilam eyleyesizdeyü buyruldu ... mübaşir tayin ve irsâl olunmuşdur vusûlünde gerekdir ki şaki-i mezbûrân ahz ve izn-i şerle ve mübaşir-i merkûm marifetiyle evlerin arayub zuhûr iden bazargân malların hıfz ve kendülerin kalabend ve tarafımıza ilam eyleyüb müceb-i buyruldu ile âmil olub hilâfından ihtirâz eylesin deyü buyruldu.” **Kaya, Leyla** (2014) ‘37 Numaralı Ayntab Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100/M.1686-1689 (s.1-97)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 112.

⁸⁷⁶ “... Mağnisada nâibü’ş- şer olan efendi zîde ilmihû ve ... mütesellimi ve yeniçeri serdari ... İzmir sâkinlerinden El Hâc Eyüp tarafımıza ber vech-i münşekî arzuhâl idüb bundan akdem Ramazan-ı şerîfde bunda karındaşı Mustafa kendü hâlinde gezerken Konyalı Abdülkâdir nam şâkî bî gayr-ı hakk bıçağıyla darb ve katl eyleyüb ol tarafa firâr itmekle ... hasm-ı kâtil-i mezbûr ile huzurumuzda mürâfaâ-ı şer ve bâde’s-sübûd icrâ-yı hak olunmağının zâbiti mârifetiyle tarafımıza izhârı bâbında buyruldu mübaşir istid’â etmeğin tahrîr ve isdâr ve irsâl olunmuşdur ... İzmirde izhâr itdirtesizki dâvası huzurumuzda şer’le istimâ ve sübûd bulan mevâdin şer’îsi icrâ ...” **Yapıcıoğlu**, s. 62-63.

⁸⁷⁷ “... tarih-i kitâbdan on iki günü mukaddem İncesu nâm karyenin hudûdu ta’yin olunmağla hudûd-i mezkûresi ta’yîn ve temeyyüz olunması bâbında müşârün-ileyh efendi hazretlerine hitâben emr-i şerîf vârid olmağî ba’fermân-ı âli müşârün-ileyh efendi ve nâibleri olan Mehmed Efendi karye-i mezkûreye gittiklerinde mezbûr Ramazan ve havâsına tâbî’ bir gürûh eşkiyâ cem’iyyet edib ve kalıb mahkemeyi basıp içeri ve taşra oda ve havlilere dalıp mezbûr Ramazan ve reâyâ olan birkaç nefer eşkiyâ mahkeme-i mezkûrede ehli ve iyâl sâkin olduğu haremiye ta’riz ve galiz ve hücum ettiklerinde kendileri men’ ve def’ ve edâ ettiğim için her biri

Sonuç olarak nâibler yol kesme suçuna dair davaları dinlemiş, eşkıyalık suçü işleyenlerin yakalanması ve cezalandırılması için yetkilendirilen kimselere yardımcı olmak üzere görevlendirilebilmiştir. Yakalanan eşkıyaların mahkemeye çıkarılması veya halkın şikayetçi olduğu eşkıyaların davalarının görülmesi hakkında merkezden nâiblere emir verilebilmiştir. Nâibler yol kesme suçü hakkında keşifte bulunabilmiştir. Eşkıyalar hakkındaki dava bölgedeki kamu idarecisinin huzurunda nâib tarafından kurulan mahkemede görülebilmış; nâib burada kaydettiğı hususları mahkemeye bildirmiş ve verilecek cezaya mahkeme hükmetmiştir. İncelediğimiz kayıtlarda yol kesme suçuna karşılık nâib tarafından verilen bir ceza kaydına rastlanılmamıştır.

6.1.1.1.2. Kısas ve Diyet Suçları

İslam ceza hukukuna göre yapılan suç ayırımında ikinci grubu kısas ve diyet suçları oluşturmaktadır. Cana ve vücut bütünlüğüne yönelik olan bu suçlar kendi içerisinde adam öldürme, yaralama ve hamile kadına karşı müessir fiiller olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Nâiblerin dahil olduğu dava ve hukuki işlemlerde bu suç tiplerinden vakalara da rastlanılmıştır. Ancak taramalarımızda hamile kadına yönelik müessir fiiller⁸⁷⁸ ile ilgili nâiblerin huzurunda görülen bir dava kaydına rastlanılamamıştır.

6.1.1.1.2.1. Adam Öldürme

Adam öldürme suçü mezhepler tarafından farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Osmanlı uygulamasında Hanefî mezhebinin yapmış olduğu beşli ayırım kabul görmüştür. Hanefî mezhebi adam öldürme suçunu; kasten adam öldürme, kasta benzer adam öldürme, hataen adam öldürme, hata mecrasına cari ile adam öldürme ve tesebbüben adam öldürme olmak üzere beşe ayırmıştır⁸⁷⁹.

Adam öldürme suçü nâib huzurunda görülmüş, şahitler aracılığıyla ispatlanabilmiştir⁸⁸⁰. Nâibin merkeze gönderdiği sicil suretiyle siyasete hükmedilmiş⁸⁸¹,

beni muhkem-i darb ve katl etmeğe kasd edib harem içinde olan birkaç kıt'a nuhâs-ı lenger ve ba'zı esbâb ve eşyâyı yırtub ve garet edib bize kullî garaz ve hayf eylemişlerdir. Hâlen mezbûr Ramazan'a suâl olunub mücebe-i icrâ olunmak matlubumdur dedikte ... " Çevik (2009) s. 256-257.

⁸⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: **Konan, Belkıs** (2008) 'Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 57, S. 4, s. 319-335; **Kılınç Ahmet** (2018) 'Çocuk Düşürtme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'undaki Görünümü', Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.23, S.38, s. 36-37.

⁸⁷⁹ **Cin/Akyılmaz**, s. 264. Adam öldürme suçü hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **Avcı** (2018) s. 31-172.

⁸⁸⁰ "... târîh-i kitâbdan dört gün mukaddem ... babamız merhûm mezbûr Ahmed'in sol memesi altında bıçak ile vurub mecrûhan katl eylemişdir bi-hasebi's-şer'i's-şerîf mezkûr Lütfullah Beg dahî bi'l muvâcehe su'âl olunub ihkâk-ı hakk olunmasını taleb ideriz didiklerinde mezkûr Lütfullah Beg bi'l-mukaleme su'âl olundukda inkâr ile cevâb virüb ... 'udûl-i müsîliminden Sarâyini nâm karyeden Mûsâ bin Mehmed ve 'İvaz

veya nâibin düzenlediği hüccet daha sonra ispat aracı olarak kullanılarak gerekli cezanın verilmesi için hükm-i hümayun alınabilmiştir⁸⁸². Adam öldürme suçunu işlediği iddia edilen kimsenin bu suç işlemediği hususunda da nâib tarafından verilen hüccet delil olarak kullanılmıştır⁸⁸³. Nâiblerin adam öldürme suçunu mahkemede görerek suçu kimin işlediğinin ispatı üzerine düzenledikleri hüccetlere örnekleri çoğaltmak mümkündür⁸⁸⁴.

Nâibler adam öldürme suçlarını tespit eden merci olmanın yanında maktulü yerinde keşfetmek üzere de görevlendirilmiştir. Çoğunlukla beraberinde şuhudül-hal, ehl-i vukuftan kimseler ile maktulün bulunduğu yere giden nâibler ölüyü incelemiş, ölüm şeklini araştırmış, öldürme eylemini kimin gerçekleştirdiği hakkında şahitler dinlemiş ve mahkemeye gelerek kaydettiği hususları bildirmiştir⁸⁸⁵. Olayın gerçekleştiği bölgede

bin Bâli nâm kimesneler ... mezbûr Beg'i katl eyledi bu husûsa şahidleriz şehâdet dahî ideriz dediklerinde şehâdetleri ... kabûlde vâki' oldukdan sonra ... ketb olundu" **Doğan, Nurullah**, s. 506-507.

⁸⁸¹ "İstanbul kâdısı nâibi sûret-i sicil gönderüb ... Behram nâm kimesnei ... Mercan bin Abdullah'a bıçağıyla urub ol cerâhatdan fevt ... Mercan'dan suâl olunub ... ben urdum ol darbden fevt oldı deyu ikrâr ve i'tirâf itdüğünü bildirüb kâdiasker efendiye bildirib arz idüb siyâset buyruldu deyu sicil üzerine işâret itmeğın siyâset buyruldu" COA, A.{DVNSMHM.d.004 G.N: 4, S.N: 2192. Ek-9; "Edirne'de ... Nikola veled-i Kırkor nâm muhtâb maktûl bulunup ... su'âl olundukta mezbûr Mustafa bıçağıyla urub katl eylediğine tav'an ikrâr ettiğın Edirne nâ'ibi Mevlânâ Mehmed sicil etmeğın pâyeye serir-i alâya 'arz olunup siyâset olunmak buyuruldu" COA, A.{DVNSMHM.d.002 G.N: 2, S.N: 1743. Ek-10.

⁸⁸² "... bundan akdem mezkûr Lütfullah Beg babamız merkûm Ahmed Beg'i karye-i mezbûrede âlet-i câriha ile sol memesi altından urub katl eyledikde husûs-ı mezbûr için mezkûr Lütfullah Beg'i ahz idüb kazâ-i mezbûr kâdısı nâ'ibi olan Mevlânâ Mûsâ Efendi huzûruna ihzâr idüb da'vâ ve taleb eylediğimizde mukaddem husûs-ı mezbûru bi'l-küllîye inkâr ile cevâb vericek babamız merkûm Ahmed Beg vechi meşrûh üzere katl eylediğini beyyine-i 'adile ihzâr idüb üzerine isbât eylediğimiz zaman mezkûr Lütfullah Beg Mevlânâ-yı mûmâ ileyh huzûrunda merkûm Ahmed Beg âlet-i câriha ile ben katl eyledim deyi ikrâr idüb iki kat'a hüccet-i şer'îye tahrîr olunmağın ordu-yı hümayûna varub zikr olunan hüccet-i ibrâz idüb ahvâlimizi ilâm eyledikde mukâbili defterinde mezkûr Lütfullah Beg diriği kat' olunub husûs-ı mezbûr için hakkından gelinmesi bâbında bölük çavuşlarından Hüseyin Çavuş mübaşeret-i ile emr-i şerîf vârid olmuştur" **Doğan, Nurullah**, s. 535.

⁸⁸³ "... karındaşım sığırtmaç Resul gice ile Sahra'da yatur iken merkum Mehmed mezbur resulü nevm-i halinde urub ol darptan mezbur Resul fevt olmuş idi. Hakikât-i hâl-i mezburdan sual ve takrir-i tahrir ve mucibi icra olunması matlubumdur didikte ... Mehmed cevabında müdde-iyye mezbure Ayşe'nin karındaşı mersûm Resul-i urdum mezbur Resulün validesi Fatma ... bil vekâle bundan seksen iki sene Mahkeme-i Kübrada nâibü şer'î şerif Mehmed efendi huzurunda müverrihimiz mezbur Resul matune kabz olmağla bi Emrillahi Teâlâ vefat eyledi min bad husus-ı mezbura müteallik bir kimesne ile asla ve kata dava ve nizamız yoktur deyu bil asale ve bil vekâle ikrâr ve itiraf idüb kibel-i şerden yedime bir kıta hüccet-i şer'iyye virildi deyu naibi müşarün-ileyh Mehmed efendi imzasıyla munzi ve hatemîyle mahtûn ve ... tarihiyle müverrih ibrâz idecek ..." **Yıldırım** (2013) s. 361-362.

⁸⁸⁴ "... cemâ'at-ı mezbûrenin kethüdâları olan Yağmur Kethüdâ emr-i şerîf-i 'âlîşânla varup mezbûrları alup gelürken Boz-ok Nâhiyesi'nde Gölyurd nâm mevzi'a geldiklerinde her biri mürisimiz mezbûr Yağmur Kethüdâ'yı katl eylemekleriyle mukaddemâ Boz-ok Nâhiyesi nâ'ibi Hasan Efendi huzûrunda mürâfa'a olup inkâr eylediklerinden sonra biz isbât idüp hüccet-i şer'îye olunmuşidi hâlâ dahî yedimizde olan fermân-ı hümayûn mûcibince su'âl olunup icrâ-yı şer' olunması matlubumuzdur deyu mazmûnları takrîr-i meşrûhlarına mutâbık ve nâ'ib-i mûmâ-ileyh Hasan Efendi'nin imzâsıyla mûmzâ bir kıta hüccet-i şer'îye ve emr-i şerîf ibrâz eylediklerinde ..." **Küçük**, s. 302-303.

⁸⁸⁵ "... zevcim Kemâl veledi Yako nam Yahudi bin otuz üç şehr-i Recebil-müreccebin yirmi dördüncü günü kazâ-ı mezbûra tâbi Kayı Yolu nâm karyeye giderim deyü inek bey itmek için hâlâ mezbûr Kemal şehirden baîd mugâyir-i müslimîn kurbunda şâri- âzamda maktûl bulundu üzerine varılıb keşf olunmak taleb ederim dedikde kibel-i şerden Mevlânâ Yahya Çelebi ibn Eş-şeyh Ali zeyl-i kitâbda esâmisi mestûr olan Müslümanlar ile varduklarında mezbûr Kemâl'in başı kat olunmuş mevzi-i mezbûrda maktûlen bulunduğu Molla naib mezbûr mahallesinden keşf ve tahrîr idüb gelüb haber virdikden sonra vâki bit-taleb ketb olunub

bulunan sancak beyi, mutasarrıf gibi idarecilerin görevlendirdiği kişiler de bu keşiflere eşlik edebilmiştir⁸⁸⁶.

Keşif sırasında nâib ölüyü ayrıntılı şekilde inceleyerek ölümün doğal sebeplerle mi yoksa suç oluşturacak eylemler sebebiyle mi gerçekleştiğini kayıt altına alarak mahkemeye bildirmiştir⁸⁸⁷. Maktulün kendi eylemiyle gerçekleşen ölümlerde kısas, diyet gibi cezaların gerekmeyeceği bu keşifler sonucunda kayıt altına alınmıştır⁸⁸⁸. Yine maktul veya bir

kayd olundu” **Özaba**, s. 417; “... husus-ı atiyül-beyanın mahallinde keşf ve tahriri iltimas olunmağın savb-ı şer-i kavimden Mevlana Mustafa Efendi ibni ibrahim irsal olunup ol dahi zeyl-i vesikada muharrerül-esami-i müslimin ... tarik-i am üzerinde cerihan fevt olan mahalle-i mezbure sakinlerinden Hüseyin Beşe bin Abdullah’ın üzerine varup azası keşf ve ilka ve nazar eyledikde sol kaşı üzerinde alet-i carihadan buçak ile vurup ve sağ kulağı altından huruc edüp ber-minval-i muharrer mecruh ve cerh-i mezburun tesirinden naşi fevt olduğu badel-muayene vel-müşahede maktul-ı mezburun hasran variseleri ... nam hatunlardan benabirin sual eyledikde ... maktul-i mezburun carih ve katili gaib-i mezbur Deli Yusuf’dur ... ahali-i mahalle-i mezbureden bir ferd ile dava ve nizamız yokdur dediklerinde hakikat-ı hali Mevlana-yı mezbur ber-vech-i mezkur mahalde ketb ve tahrir ve taayyün maan bas olunan imera-i şeriyye meclis-i şera gelüp ala vukuihi inba ve takrir etmeğın ma vakaa bil-ibtığa ketb ve imla olundu ...” **Kalıpçı, Elif** (2017) ‘R-36 Numaralı Rusçuk Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili (H. 1150-1153/ M. 1738-1740)’, (Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92-93.

⁸⁸⁶ “... hemşirem Fatıma’nın ba’zı kabâhatını istimâ idüb mezbûre Fatıma’yı işbu zevci Yusuf ile boğub fevt oldu üzerine varılıb keşf olunmasın taleb iderim didikde halâ Ayntab Sancağı begi olan kıdvetü’l-ümerâi’l-kirâm Kasım Beg dâme izzühû tarafından Mehmed Beg ve cânib-i şer’den nâib irsâl olunub mezbûre Fatıma’nın evinde üzerine varub gördüklerinde mezbûre Fatıma boğulub fevt olmuş olub zevci mezbûr Yusuf’dan dahi suâl olundukda mezbûre Fatıma’yı ben bile boğdum deyü ikrâr idüb mâ-vaka kayd-ı sicil olundu” **Arıkan, Melahat** (2017) ‘12 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619. S.105-204.)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 142-143.

⁸⁸⁷ “Mahrûse-i Amasya’da hâliyâ mütesellim olan ... el-Hacc Bekir ... takrîr-i kelâm idüb mezbûr Üstâd Hüseyin’in sulbiye sagîre Zahide nâm kızı nehr-i kebîre gark olub meyyili Yörgüç Paşa Hamamı yedinde zahir olmuşdur kibel-i şer’-i şerîfde üzerine varub keşf olunması matlûbumdur diyücek savb-ı şer’de nâhiye nâibi olan İbrahim Çelebi ta’yın olunub bî-garâz Müslümanlarıyla üzerine varub mezbûre Zahide’nin bedeni keşf olunub kat’a eser-i cerâhat müşâhede olunmayub ve mezbûr İbrahim Çelebi mahall-inde tahrîr idüb gelüb şer’-i şerîfde haber virmeğın mâ hüvel-vaka’a gıbbet-taleb ketb olundu min lehüt-taleb yedine vaz’ ve def’ olundu ki ledel-hâce keşf mâ cârî ola.” **Temiz, Merve** (2018) ‘3 Numaralı Amasya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

⁸⁸⁸ “... ta’bir-i merâm idüb işbu bin kırk dokuz senesi şehir-i Rebî’ül-âhirin on birinci günü hikmet-i ilahi li-ebeveyn karındaşımız Ca’fer nâm kimesne merkûm Ali Bey’in hizmetkarı olub odun getirüb badehu Kır bağı demekle marûf bağda olan havuza girüb gusul ider iken bi-emr-i ilahi te’âlâ kendü fi’il ile suya gark olub minvâl-i meşrûh üzere kibel-i şerden nâib ve mirlivâ tarafından adam varub keşf ve tahrîr olunub bu makûl suya gark olandan dem-i diyet lâzım gelmeyüb ... dem diyetine mü’tealik cem-i davâ ve husûmaddan bir-vechle ... davâ ve nizâ’ eylemeyüz ...” **Uzun, Celalettin** (2011) ‘H. 1048-1049 / M.1638-1639 Tarihli Harput Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 275; “... cânib-i şer’den Fahrü’n-Nâib Mevlana Mehmed Efendi irsâl olunub ... zeyl-i kitabda mestûru’l-esâmi olan müslimîn ile üzerine varılıb nazar itdüklerinde fi’lhakika sabî-i mezbur gulam fevt ve meyyiti mevzi-i mezburda mevcut olub eser-i cerâhati tecessüs olundukda, eser-i cerâhatden bir nesnesi olmaduğın müşâhede itdüklerinden, müteveffâ-i mezbur mahallinde tahrir ve ba’dehû gelüb meclis-i şer’de vukûu üzere haber virmeğın ...” **Kılıç, Mehmet Ali** (2008) ‘41/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1048/ M. 1638 - 1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 359-360; “... savb-ı şer’den nâhiye-i merkûme nâibi Mevlânâ Hızır Efendi ta’yın olunup ol dâhi bi’l-fi’l mîr-mîrân-ı Karaman ... mütesellimi olan ... Halîl Ağa tarafından husûs-ı mezbûra mübâşir ta’yın olunup Mustafâ Ağa ve zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan müslimîn ile sagıran mezbûrânın meyyitleri üzerine varup ba’de’l-keşf ve müşâhede azalarına nazar olunduklarında kat’a eseri cerrâhatleri olmayup suya garika fevt olduklarını Mevlânâ-i mezbûr mahâlinde tahrîr eylediklerinden sonra sagıran mezbûrânın babaları meclis-i şer’-i şerîfe gelüb ... karye-i merkûme ve sâ’ir karaye ahâlisinden bir ferdin sun’ ve te’addisi olmayup da’vâ ve nizâ’ım dahî yokdur ... ahâlisine diyet lâzım gelmemeğın mâ-vaka’a bi’t-

başkasının eylemi dışında herhangi bir sebeple gerçekleşen ölümlerde mahkemeden nâib talep edilerek olay kayıt altına alınmıştır⁸⁸⁹. Dolayısıyla günümüzde savcılar tarafından yürütülen bu görevin henüz savcılık makamının bulunmadığı dönemde nâibler tarafından yapıldığını söyleyebiliriz⁸⁹⁰.

Bir bölgede öldürülmüş halde bir kimse bulunduğunda öldüren tespit edilememişse, diyeti o bölge halkından toplanmıştır. Bu kurum kasame şeklinde ifade edilmektedir⁸⁹¹. Bu gibi hallerde diyetin bölge halkından toplanması hususunda da nâibler rol alabilmiştir⁸⁹².

Suçüstü halinde yakalanan kimseler için mahkemeden nâib talep edilebildiği gibi adam öldürme suçunu işleyenlerin cezalandırılmak üzere yakalanması ve gönderilmesi hususunda da nâibler görevlendirilmiştir⁸⁹³.

taleb ketb olundu ...” **Akbaş, Fatma Betül**, s. 254; “*Medine-i Amasiyye mahallatından ... zevcim mezbur Derviş tarih-i kitabdan bir gün mukaddem odun götürmek için dağa gidüp Kocacık Tağı kurbunda odun kat iderken bi-kazaillahi teala sol ayağın balta ile urup mecruh idüp ol cerahatdan fevt olmağla ... binaen ala zalik canib-i şerden nâib Hüseyin Efendi üzerine varup baden-nazar keşf ü tahrir itmiş idi ... mezburun fevtine müteallik ahali-i mahalletan-ı mezburetandan bir ferd ile vechen mine'l-vucuh dem u diyetle müteallika dava vü nizaım yoktur ...*” **Tanır, Züleyha** (2012) ‘Amasya 23 Numaralı Şer’iyye Sicili (H.1112-1113/M.1700-1702) (İnceleme-Metin)’, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 176-177.

⁸⁸⁹ “*Medine-i Amasya’da ... meclis-i şer’e gelüp takrir-i kalam edüp mahalle-i mezburede sakine olan Safiye nam Hatunun menzili tarih-i kitab günü sabah namazından sonra bi-emrillahi Teala üzerine münhedim olmağla müteveffiyeye olmuştur. Canib-i şer’den üzerin varulup vakı’i hali vuku’u üzre keşf ve tahrir ve muayene ve müşahade olunmasını talep ederüz dediklerinde canib-i şer’i mutahhardan naib İbrahim Efendi İbni Mustafa Bey irsal olunup ...*” **Özdemir, Yılmaz** (2003) ‘H.1109-1110 (M.1697-1699) Tarihli ve 22 No’lu Amasya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili’, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 15.

⁸⁹⁰ Savcılık kurumunun Türk hukukuna girişi ve uygulaması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **Ünal Özkorkut, Nevin** (2016) Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik, Ankara, Turhan Kitabevi.

⁸⁹¹ **Cin/Akyılmaz**, s. 245-246.

⁸⁹² “*Şer’iat-ı şîâr Ayıntab nâibi Efendi zîde ilmühû inhâ olunur ki sâhib-i arz-ı hâlin ammucası karye-i mezbûrede maktûl bulunub katli nâ-ma’lûm olmağla diyeti şer’an karye-i mezbûre ahâlilerinden talep olunur mezbûrun yedinde olan fetevâ-yı şerîfe mücebinece şer’le icâb iden dem ve diyetini ta’yîn olunan mübâşir ma’rifetiyle tahsîl ve teslîm eylesesiz ... deyü buyuruldu*” **Kurt**, s. 141.

⁸⁹³ “*... iş bu mah-ı zi’lhiccenin yirmi beşinci yevmü’l-hamîs vakt-i ‘asada mezbur Hasan alât-ı harble menzîlim içine girub yine menzîlim dahilinde gaib-i bi’l-meclis olan Salih oğlu Mehmedin zevcesi iş bu hâtır-ı bi’l-meclis olan Fatma Bint-ü Menet nâm Hâtun sâkin olduğu menzîl içinde mezbur Fatma ile mülâaba üzere iken üzerlerine varub mezbur Hasanî âhz idüb canib-i şer’e haber virmeğe gelmiş iken mezbur Hasanın karındaşı Hüseyin Beşe nâm racil ile Saban Bin Ömer nâm kimesneler mezbure Fatma Hâtunun menzili dahiline girub merhum Hasanı cebr-i ..hâlâs iylemişlerdir ... li eclü’ş-şehâdet meclis-i şer’e hâzırın olub her biri cevablarında mezbur Hasan ... mezbur Ahmedin menzili dahilinde mezbure Fatma Hâtunun sâkine olduğu menzilde merhum Hasan mersum Fatma ile oturur iken merhum Ahmedî âhz idüb canib-i şer’den naib talebe gitdikde mezburan Hasan Beşe ve Şaban nâm kimesneler cebren gelub âhz iylemişlerdir ... şehâdet dahi ideriz didiklerinde...*” **Güner**, s. 324; “*Şer’at-meâb Antakya nâibi Efendi ... zâbitân ve iş erleri ve vücûh-ı ahâli ... kaza-i mezkûrda vakı harab arasında bi gayr-ı hak Mehmed nâm mazlumun katl ve idam olunduğı ahali-i vilayetden mevsûkü’l-kelime kimesnelerin ihbarıyla derece-i sıhhatte resîde olmağla madde-i katl-ı umûr-ı sâireye kıyas olunmayub icrası beher hal lazime-i uhde-i vülâh ve ahkâm olmaktan nâşi tayin olunan mübâşir marifetiyle mezburun kâtilleri ... olan mahallerden gereğı gibi tecessüs ve (silik) olunarak zâhire ihrâc ve ikamet-i hudûdü’l-lâhi olunmak için mübâşire ... bâ divan-ı Halebe (silik) müsâriat ve ketm ve ihtifâ ve firarlarını müceb halât vülûndan mübâadet eylemeniz bâbında divan-ı Halebden işbu buyruldu tahrîr ve isdâr ve ile irsâl olunmuşdur ...*” **Bostancıoğlu, Sevcan** (2015) ‘9 Numaralı Antakya

Sonuç olarak nâibler huzurunda adam öldürme suçları görülmüş, nâibler bu hususa dair hüccet düzenleyebilmiştir. Ölü keşiflerine giden nâibler ölümün nasıl gerçekleştiği hususunda ayrıntılı incelemeler yapmış ve şahitler dinleyebilmiştir. Suçüstü hallerinde mahkemeden nâib talep edilmiş, suçluların yakalanarak gönderilmesi için nâibler görevlendirilebilmiştir. Adam öldürme suçu bakımından nâibler suçun sübut bulması noktasında tespitte bulunabildiği gibi henüz savcılık makamının olmadığı dönemde günümüz savcılarının yürüttüğü işlemleri de yürütmüştür. İncelediğimiz kayıtlarda nâibler tarafından bu suça ilişkin verilen bir cezaya ise rastlanılmamıştır.

6.1.1.1.2.2. Yaralama (Müessir Fiiller)

Yaralama suçu öldürme kastı olmaksızın bir kimseye bedenen acı verme, sağlığını bozma, akli melekelerinde karışıklık meydana getirme gibi sonuçlara yönelik fiillerin icrası ile meydana gelen suçtur⁸⁹⁴. Nâibler de yaralama suçu ile ilgili hukuki işlemlerde bulunmuştur.

Nâib huzurunda yaralama suçu hakkındaki olaylar görüşülmüş ve ilgili suçun işlendiğine dair hüccet düzenlenmiştir⁸⁹⁵. Nâib huzuruna getirilen yaralama suçu hakkında taraflar arası sulh yoluna gidildiği de görülmüştür⁸⁹⁶.

Yaralama eylemine maruz kalan kimseler mahkemeden nâib talep ederek yerinde keşifte kim tarafından yaralama eyleminin gerçekleştirildiğini ifade etmiş, böylelikle suç işleyen kayıt altına alınmıştır⁸⁹⁷. Yaralama fiilini işleyen ve keşif sırasında bunu itiraf eden kimselerin ifadeleri de nâib tarafından kayıt altına alınarak mahkemeye bildirilmiştir⁸⁹⁸.

Şer'iyce Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1188-1191/M.1774-1777)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 130.

⁸⁹⁴ **Avcı** (2018) s. 174.

⁸⁹⁵ "... Yağmur kethüdânın dem ve diyetine müte'allık da vâımız için da vet-i şer'-i şerîf eylediğimizde itâ'at itmeyüp bizim varan adamlarımız ile muhârebe idüp birkaç adam ve birkaç at mecrûh eylemeleriyle mukeddemâ medîne-i merkûme kâdısı nâ'ibi es-Seyyid İbrahîm Efendi huzûrunda bin seksen bir Rebi'ü'l-evvelinin on dördüncü gününde hüccet olunmuşidi hâlâ dahî su'âl olunup icrâ-yı şer' olunması matlûbumuzdur ..." **Küçük**, s. 301-302.

⁸⁹⁶ "... mahrûse-i Edirne'de mezbûr 'Âbulvehab Beg karındaşım Tatar'ın kolunu kırdın ve dişini çıkardın deyû benden vekâlet diyeti da vâ idüp bi-tavassuti'l-müslimîn 'alâ tariki's-sulh yedimden yüz kıt'a esedî gurusu alup mahrûse-i mezbûrede nâibi şer'î şerîf olan es-Seyyid Mehmed Efendi huzurunda hüccet olup ..." **Akbaş, Fatma Betül**, s. 313.

⁸⁹⁷ "... târih-i kitâb günü birbirini Medîne-i mezbûre'de Karamânizâde kahvehânesinde kılıç ile urub mecrûh itmişler mezkûr Mustafa Bey hâlâ merkûm Handan Ağa'yı nâzil olduğu mahâlde mecrûhen yatur cânib-i şer'-i şerîfden üzerine nâib urub keşf olunmasını talep ider didikde mumâ ileyh Handan Ağa'nın talebi ile keşf ü hâl için savb-ı şer'-i şerîfden irsâl olunan Mevlânâ Abdüsselam bin Mahmûd nâm nâib Medîne-i mezbûre zâbiti olan Mehmed Ağa ve zeyl-i kitâb'da mestûrî'l-esâmi olan Müslümanlar ile müşârün ileyh Handan Ağa'nın nâzil olduğu menzil-i mezkûra varub mecrûh-ı mezkûr Mustafa bey'i keşf ettikleride ... mecrûh olduğunu ve henüz demîni müşâhede idüb suâl olundukda mecrûh-ı seylan-ı mezbûr Mustafa Bey

Herhangi bir sebepten yararlanan kimselerin bu durumunun keşif ile kayıt altına alınması istenmiş, böylelikle kimseden davalarının olmadığı tespit edilmiştir. Yaralanan kimseler keşif sırasında yaralamanın nasıl gerçekleştiğine dair nâib tarafından dinlenmiştir. Öyle ki kendi kendisini bıçakla yaraladığını ifade edenler de sicil kayıtlarına geçmiştir⁸⁹⁹. Böylelikle yaralanmanın suç oluşturacak bir eylem neticesinde gerçekleşmediği kayıt altına alınmıştır.

cevâbında müşârün ileyh ... Kara Musa Küçük Tatar nâm Sekbân ile zikrolnan kahvehâne'de müsâhabet iderken mezbûr Kara Musa beri kılıç ile bi-vech urub mecrûh eyledi mezbûrdan ğayri kat'an bir ferdden da 'vâ ve talebim yokdur dediğin mevlânâ-yı mezbûr mahâllinde tahrîr ve vukû' üzre mahfil-i kazâ'da inhâ ve takrîr etmeğin vâkî' hâl ğıbbe't-taleb ve 's-suâl ketb ve sebt olundu" **Çetin, Selman** (2013) '64 No'lu Manisa Şer'iyeye Sicili', (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 181-182.

⁸⁹⁸ "... müteveffâ-yı mezbûr es-Seyyid Ali Efendi'yi tarih-i kitabdan altı sene mukaddem sol bazusundan siyah kabızalı bıçak ile âmden bi-gayr-i hak darb ve cerh ve kırk üç gün mürurundan cerh-i mezkûrun tesirinden fevt olup hattâ merkûm es-Seyyid Hasan Beşe hîn-i keşfde hazır ve medîne-i mezbûrede nâibü's-şer' olan el-Hac Yusuf Efendi huzurunda müteveffâ-yı mezbûr es-Seyyid Ali Efendi'yi siyah kabızalı bıçak ile amden ve bi-gayr-i hak darb ve cerh eyledigini ikrâr ve itiraf etmeğin suâl olunup mücebi şer'isi icra olunmak matlûbumdur dedikte ..." **Öcal, Süleyman** (2010) '133/1 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1155 - M. 1742) Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 157-158.

⁸⁹⁹ "... Konya 'da hâlen şehr subaşı ... târîh-i kitâbdan sekiz gün mukaddem ... Hasan bin Ca'fer Kadı nâm kimesne mahalle-i mezbûrede vâkî' menziline ateş ocağına düşüb mecrûh yatur imiş cânib-i şer'iden üzerine varılıb mâ-vaka'a iz'an ve keşf ve tahrîr olunması matlûbumuzdur dimeğin cânib-i şer'iden Mevlânâ es-Seyyid 'Abdî Çelebî ta'yîn olunub zeyl-i kitâbda mestûrî'l-esâmî olan Müslümanlar ile mahalle-i mezbûrede mezkûr Hasan'ın menziline varılıb ba'de'l-keşf ve l-müşâhede azâsına nazar olundukda iki ayakları dizlerine varınca ihrak olmuş olub hakikat-ı hâli mezkûr Hasan'dan su'âl eyledikde cevâb virüb ... kendimi bu makûle mecrûh yanmış buldum cerahâtım bi-te'âlâ vâkî' oldu mahalle-i mezbûre cemâ'atinden ve âhardan bir ferdin te'addî ve tecâvüzü olmadı didikde hakikat-ı hâli mezkûr es-Seyyid 'Abdî Çelebî mahallinde vuku' üzre tahrîr ...gelüb meclis-i şer'ide haber vermeğin ..." **Doğan, Nurullah**, s. 573; "... kabl-i şer'iden üzerine varılıp keşf ü tahrîr olunması matlûbumdur dedikte savb-ı şer'iden nâib-i şer'i Mevlânâ Es-seyyid Mehmed Efendi irsâl olunup oldâhi Medine-i mezbûre subaşı olan Mustafa Ağa ve zir-i kitabda mestûrî'l-esâmî müslimîn ile üzerine varıp mezbûr Dilaver'den suâl olundukda mescid-i mezkûrun imamı mezbûr Mehmed Halife benî ücret ile ahz edip ben dâhi mevzi'-i mezkûrun temelini açarken üzerimi taş ve turab basıp sol ayağımın topuğunu hard ve mecrûh edip ve sol kaşım ve böğrümde dâhi cerh eyledi eğer bi-emrillahi'l-mülki'l-müteal bu cerâhetten fevt olursam mahalle-i mezbûr ahâlilerinden ve sairlerinden ve yine müteallik da'vâ ve nizâ'ım yoktur deyi ikrâr ve i'tirâf etmeğin Mevlânâ-yı mezbûra mahallinde keşf ü tahrîr badehu Meclîs-i Şer'e gelip minval-i muharrer üzere haber verdiklerinde mâ-huve'l-vâkî' bi't-taleb ketbolundu ..." **Demirbağ**, s. 102-103; "... Kafalı Receb İbn El-Hac Hüseyin nâm emred kendu kendusunu bıçak ile urub mehrûc iyledi üzerine varılıb keşf ve tahrir olunması taleb iderim didikde kibel-i şer'den Fahrû'l-müderresin Mevlânâ Kürd İbrâhim Efendi ta'yîn ve irsâl olunub ol dahi bi'l-fiil 'Ayıntab Sancağına mutasarrıf olan Umdetü'l-Ümeraü'l-Kiram Es-Seyyid Mehmed Beg Hazretleri tarafından Mustafa Ağa ve zeyl-i kitabda mestûrî'l-esâmî olan müselmânlar ile üzerine varub keşf ve nazar olundukda fi'l-vâkî' Mahalle-i mezbûrede sâkin oldukları dârda mezbûr Receb nâm emredin güya kefen üzerinde sağ tarafına doğru bıçak yarısı müşâhede olunub husus-u mezkûr mezbûr Recebden suâl olundukda mezbûr Mehmed benî bazara gönderüb ben dahi gitmedim gitmezsen deyu benî harb itmegin ben dahi bıçak ile kendumu harb iyledim asla bir kimesnenin zannı yokdur kendu kendumu mehruc iyledim deyu cevab virüb ikrâr itmegin mâ vak'a vuku' üzere nâib-i merkûm mahlinde keşf ve tahrir idüb meclis-i şer'e gelub haber virmegin mâ vak'a bi't-taleb ketebe olundu." **Güner**, s. 188-189.

Daha önce yaralanmış fakat bu yaradan iyileşmiş bir kimsenin farklı bir sebepten vefat etmesi halinde de nâib eşliğinde keşif yapılmıştır⁹⁰⁰. Böylelikle ölümün yaralama neticesinde gerçekleşmediği tespit edilmiştir.

Netice olarak nâibler yaralama suçlarını görerek hüccet düzenleyebilmiş, keşif yoluyla yaralama fiilinin kim tarafından gerçekleştirildiği veya nasıl gerçekleştiği hususunda tespitlerde bulunmuştur. Ancak incelediğimiz kayıtlarda yaralama suçuna ilişkin nâib tarafından hükmedilen bir cezaya rastlanılmamıştır.

6.1.1.1.3. Tazir Suç ve Cezaları

Tazir suç ve cezaları, had ve kısas suç ve cezaları dışında kalıp Kuran ve sünnet tarafından düzenlenmemiş suç ve cezalardır. Düzenlenmeleri devlet başkanı tarafından yapılabildiği gibi yetki verilerek hakime de bırakılabilmıştır⁹⁰¹.

Tazir cezalarının nâibler tarafından da verilebilmiş olduğu şer'îye sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Söz konusu cezalar birbirinden farklı konulardan kaynaklanabilmiştir. Örneğin birden fazla kimsenin kaybolan eşyalarının evinde bulunduğu kimse nâib tarafından tazir edilmiştir⁹⁰². Bir başka kayıta hakaret suçuyla ilgili nâib tarafından tazir cezası verildiği, bir müddet sonra söz konusu kişinin öldüğü görülmektedir⁹⁰³. Yine sefere katılmayanların cezalandırılması hususu nâibe emredilmiştir⁹⁰⁴.

⁹⁰⁰ "... bundan akdem Medîne-i mezbûrede mecrûh olub badehû ol cerâhetden ifâkat bulan Sefer bin Abdullah nâm kimesne hâlâ matûnen fevt olmuştur Mahalle-i mezbûrede sâkin olduğu menzilde meyyiti yatur cânib-i şerî şerîfden üzerine nâib varub vâkî' hâl keşf ve tahrîr olunmasını taleb iderim didikde keşf-i hâl için savb-ı şer-i şerîfden irsâl olunan Mevlânâ Abdüsselam bin Mahmûd nâm nâib bil-fîl Medîne-i mezbûre zâbiti olan Mehmed Ağa ve zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan müslümanlar ile Mahalle-i mezbûrede mezkûr Sefer'in sâkin olduğu menzile varub meyyiti keşf ettiklerinde ... müşâhede idüb mahâll-i mezkûrda hâzır olan ehl-i vukûf ve bî arz-ı müslümanların dahî mezbûr Sefer'in bi-emrillahî teâlâ maraz-ı tâûn sebebi ile vefât eyledü deyü tayîn ettikleri mevlânâ-yı mezbûr mahâllinde tahrîr ve vukûu üzre mahfil-i kazada inhâ ve takrîr etmeğin vâkî' hâl ğıbbet-taleb ves-suâl ketb ve sebt olundu" **Çetin**, s. 188.

⁹⁰¹ **Yurtseven, Yılmaz** (2001) 'Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Tazir Suç ve Cezaları, (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 36; **Cin/Akyılmaz**, s. 271.

⁹⁰² "... tarih-i kitabdan bir yıl mukaddem karyemiz sükkânından Araboğlu Ahmed'in gece ile menzilinden bir miktar eşyayı zayı olup nahiyemizde naib olan Mahmud Efendi hazretlerine zabitimiz el-Hac Ali Ağa marifetiyle mezbûr Hüsam'ın menzilinde zuhur ve sabit olduktan sonra üç seneden beri dahi nice kimselerin zayı olan emval ve eşyaları zuhur idüp ekserini ashab-ı isbat ve yed'inde ahz olunmağa naib-i mezbûr veche meşru' üzere mezbûr Meryem'i tazir idüp bundan maada ..." **Altan, Mehmet** (2007) '1748 – 1749 Yılında Konya'da Sosyal ve İktisadî Hayat (57 Numaralı Şer'îye Siciline Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 170.

⁹⁰³ "... bundan akdem vefât iden Ya 'kûb bin Nasûh nâm kimesnenin zevce-i metrûkesi Ördek bint-i Nûrullah ... meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımı't-tevkîrde karye-i merkûme ahâlisinden ashâb-ı hâze'l-kitâb Süleymân Halîfe ibn Mevlûd ve ... nâm kimesneler ve sâ'iri mahzarlarında bi'l-asâle ve bi'l-vesâye ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan yedi ay mukaddem Pîrli bin 'Osmân nâm kimesne zevcim müteveffâ-yı merkûm Ya 'kûb

Nâibler tazir cezasını uygulamamakla birlikte suçun olduğu yönünde tespit bulunmak için gereken kovuşturmayı yapabilmiş⁹⁰⁵, durumun sicile kaydedilmesiyle görevlendirilebilmiştir. Örneğin parada sahtecilik suçunu oluşturan kızıl veya kırkık akçenin⁹⁰⁶ elinde bulunduğu tespit edilenlerin sicile kaydedilmesi hususunda nâibler tembihlenmiştir⁹⁰⁷. Aynı kayıta suça uygulanacak tazir cezasının ise subaşılar tarafından icra edileceği bildirilmektedir.

Keşif nâibi de yerinde tazir cezasını uygulayabilmiştir⁹⁰⁸. Buna göre bakkal dükkanlarında içki satan gayrimüslimlerin bu dükkanlardan çıkarılması hususunda ferman çıkarılmış, fermanın uygulamasını ise keşif nâibi gerçekleştirmiştir. Dükkanların olduğu yere giden nâib gayrimüslimleri dükkanlardan ihraç etmiş, dükkan sahiplerine buraları

içün ağzıma ve 'avratıma zinâ lafzıyla şetm eyledi deyu nâhiye-i merkûme nâ'ibi fahrü'l-kuzât Mevlânâ Hasan Efendi huzûrunda isbât idüp hüccet-i şer'îye olup şer'an ta'zîr lâzım gelmekle mevlânâ-yı mezbûr ta'zîr idüp elli günden sonra ecel târî olup vefât eyledi husûs-ı mezbûra müte'allık mezbûrûn kimesnelerde ve sâ'ir ahâlî-i karye-i merkûmede da'vâ ve nizâ'im yokdur ba'de'l-yevm husûs-ı mezbûra müte'allık bir tarikle da'vâ idersem lede'l-hükkâmî'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmaya didikde ...” **Yürekli Tutar**, s. 330.

⁹⁰⁴ “... Ayıntab nâibi efendi ... inhâ olunur ki işbu sene-i mübârekede vilayet-i merkumeden bâ fermân-ı âli defter olunub ihrac ve sefer-i hümayuna irsal olunan tavâiy-i askeriyeden ve müteferrikâ-yı zevil-ihtirâmdan ve sâyir nefîr-i âmm askeriden bir ferde himaye olunmuş bulunursa veyahud kendülerden bir ferd geriye avdet itmiş olur ise ve diyâr-ı aherden memur-ı sefer olanlardan bir ferd gelüb tahassun ider ise bâ ferman-ı li şerle tertib-i ceza idüb malları mîri için girift olunmak bâbında buyruldu tahrir ... olunmuşdur gerekidir ki husus-ı merkum emr-i mühime-i dîn-i mübinden olunmağın bir vechle ihmal ve müsamahaya cevaz göstermeyüb vech-i meşruh üzre ol makuleler vaki olursa bâ fermân-ı li şeran ahz idüb tertib-i ceza itdikten sonra emvallerin mîri için girift idesiz ve ahali-i vilayete dahi tenbih ve tekid eylesiz ki memur-ı sefer olanlardan bir ferd mahallelerinde ve ahud karyelerinde bulunursa huccet-i şer'î mucebince ... mîri için tahsil olunub ve kendülerinin muhkem haklarında gelüb ama bahane ile bil muceb kendü hallerinde olanlara rencide itdirmeyüb ...” **Kaya** (2014) s. 160-161.

⁹⁰⁵ COA, AE.SAMD.III, Dosya No: 39, G.N: 3733'den aktaran **Kılınç, Ahmet** (2014b) Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihinde Teşhir Cezası, Ankara, Adalet, s. 325-326.

⁹⁰⁶ Parada sahtecilik suçu, paranın madeni değerini düşürmek amacıyla başka madenlerle karıştırmak, başka madenden olan parayı yaldızlamak suretiyle altın görünümünü vermek veya etrafını kırpmak suretiyle gerçekleştirilmiş olup bu eylemler neticesinde ortaya çıkan paralar kızıl, kırkık, hariç vb şekillerde ifade edilmiştir. **Karakaya, Harun** (2020) ‘Osmanlı Ceza Hukuku’nda Parada Sahtecilik Suçu’, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 61-62.

⁹⁰⁷ “İstanbul kadısına hüküm ki ... minbaad kırkık ve kızıl akçe kimesne almayub halk mabeyninde geçmiye Kızıl akçesi olanlar bu makule akçelerin intihab idüb deryaya dökeler Ve kırkık akçesi olanlar dahi akçelerin darbhanede kal etdirüb tekrar kesdüreler veya gayri levazımlarına sarf idüb halk arasına çıkarmıyalar Badettenbih kâhi bizzat yokliyub ve nayiblerine tenbih idüb her kimin elinde kızıl veya kırkık akçe bulunursa sicil olunduktan sonra kırkık bulunan akçe miri için girift etdirüb kimin elinde bulunursa Subaşıya cerimesin aldırasin ...” **Altınay**, s. 68-69.

⁹⁰⁸ “Mahmiye-i İstanbul'da Haseki sükunda vâki' üç aded bakkāl dükkânında müste'cir olan bakkāl tâifesinden Yorgi ve Çiçekli ve Saçlı nâm zimmiler dükkânlarında hamr ve arak bey' edip ızhâr-ı fisk etmeleriyle etrâflarında olan Müslimîn müte'ezzilerdir deyü ahâlî-i mahalle Dîvân-ı hümayûn'da şikâyet etmeğın mezbûrûn zimmiler zikrolunan dükkânlardan ihrâc olunup ehl-i İslâm'dan bakkâllara icâr oluna deyü fermân-ı âli sâdır olmağın imtisâlen-leh savb-ı şer'-i mutahhardan keşf nâibimiz olan Abdullah Efendi b. Ali irsâl olunup ol dahi zikrolunan dükkânlara varıp zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî Müslimîn mahzarlarında akd-i meclis-i şer'-i şerîf edip merkûmûn zimmileri zikrolunan dükkânlardan ihrâc eylediğinden sonra dekâkin-i mezkûrede kefare müste'cir olmayıp ehl-i İslâm'dan bakkâllara icâr olunmak üzere ashâbına tenbih etmeğın vâki' hâli mevlânâ-yı mezbûr mahâllinde tahrîr ve ma'an ba's olunan Mehmed Çelebi b. İbrahim ve Ömer b. Süleyman ile meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 22 Numaralı Sicil, C. 57, Hüküm no: 123, s. 206.

gayrimüslimlere değil Müslüman bakkallara kiraya verebileceklerini bildirmiştir. Dolayısıyla nâib fermandaki emri birebir uygulamıştır. Yine içki satışının yasak olduğu yerlerde içki satışının olması halinde bunu engellemek üzere nâib görevlendirilmesi talep edilebilmiştir⁹⁰⁹.

Nâibler gece vakti mahkemeye bildirilen ve tazir cezası gerektiren olaylarda suçüstü yapmak üzere ilgili mahallere gidebilmiştir⁹¹⁰. Bu gibi durumlarda mahkemeden çukadar, muhzır gibi başka görevliler de nâibe eşlik etmiştir. Olay yerinde söz konusu suç ile ilgili keşifte bulunan nâib, kaydettiği hususları mahkemeye bildirmiştir⁹¹¹.

Çeşitli sebeplerle tazir cezası uygulanacak kimselerin cezanın verileceği yere gönderilmesi hususunda da nâibler görevlendirilmiştir⁹¹².

⁹⁰⁹ “İstanbul kapılarından içeri hamr koymayalar deyû buyuruldu ...? İzzetlü ve sa’âdetlü sultânım hazretlerine arzuhâl budur ki İstanbul’un içerisine hamr getirmek yasak iken Hasköy zimmîleri ve Yahudileri muhâlefet edip hamr getirip İstanbul’un içerisine meyhâne kurup satarlar, ricâmız budur ki men’ olunmak bâbında Hasköy nâibi ve subaşıasına hitâben buyuruldu-yı şerîf ricâ olunur bâkî fermân sultânımıdır. Bende-i Ahmed” İstanbul Kadı Sicilleri, Hasköy Mahkemesi, 5 Numaralı Sicil, C. 23, Hüküm no: 455, s. 332.

⁹¹⁰ “... Ankara zaimi olan Mehmed mahfil-i kazaya zimmi tâifesinden Kirkor ve Horik veled-i Babul ve mecmu’lan meclis-i şer’a getirüp mezbûrlar bu gece müslüman mahallesinden Teke Ahmed Mahallesinde şurb-ı hamr edüp müslümanlar müteezzi olmağın ben haber edüp bir dahi varduğumuzda el-hâlet-i lisan edüp ba’dehu naib-i şer Ahmed Efendi ve mahallesinin cemâ’atı ile sâkin oldukları menzilin önüne varup içinde fahişe vardır deyû başka kimesneler ihbar etmekle, naib-i şer kapunuz açın gireyim dedikte biz şurb-i hamr ederiz fahişe yoktur deyû inâd edüp kapuyu açmadılar, sual olunsun dediklerinde mezburun zimmi dahi biz ol mahallede sakin olup şurb-ı hamr etdük gece ile naib-i mezbur ile geldiler kapımız açmadık ve bizim fahişemiz yoğidi dedikleri kayd olundu” **Çınar**, s. 140.

⁹¹¹ “Mahmiye-i Konya’da hâlâ Subaşı olan râfî’ü’l-kitâb ‘İvaz Ağa nısfü’l-leylde mahkeme-i şerîfeye adam gönderüp Türbe-i Celâliye Mahallesi’nde sâkin Kasâb Velî ile karındaşı Kâsım nâm kimesnelerin menzilinde Eyûb bin Mustafâ ve ‘Osmân bin ‘Abdullah nâm kimesneler mezkûr Velî ile İstanbullu (boş) nâm fahişe ile ma’â oturup şurb-ı hamr ve fisk eyledikleri mesmû’um olmuştur üzerine varılup tahrîr olunması için taraf-ı şer’den nâ’ib taleb iderin didikde Mevlânâ Hızır Efendi ve Çukadâr Mûsâ Beşe ve Muhzır Receb ma’â irsâl olunup ol dahî mahalle-i mezbûre ahâlisinden olup zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan müslimîn ile târîh-i kitâb gicesi nısfü’l-leylde mezbûr Velî’nin menziline varup fî’l-hakîka mezkûrân ‘Osmân ve Eyûb’u yanlarında hamr ve âlâtıyla sekrânen bulup mezkûrlardan su’âl eylediklerinde biz işbu menzil sâhibi olan gâ’ib-i ‘ani’l-meclis mezbûr Kasâb Velî getirüp ve İstanbulî nâm fahişeyi dahî getirüp ma’â şurb-ı hamr eylemişdik mezkûr Velî ile mezkûr fahişe firâr eylemişler didiklerini vukû’u üzere mahallinde Mevlânâ-yı mezbûr keşf ve tahrîr idüp ba’dehu gelüp ... haber virmeğın mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu ...” **Küçük**, s. 290.

⁹¹² “... senki nâib mûmâileyhsin i’lâmında isimleri mezkûr rûfekası olan Odacı Ebûbekir ve odabaşı Mehmed ve kör süleymân ve ‘Ömer ta’yîn olunan mübâşir mâ’rifetiyle bulundukları mahalde ahz ve li-eclit tedib kibrıs ceziresine nefy ve icla ve senki (.....) kâdısı mevlânâyı mûmâ-ileyhsin vusûllerinde merkûmunu cezire-i mezbûrede men’fıyyen meks ve ve ikamet ittirüb bila emr-i şerîf bir ihatve hâric Mahalle hareketlerine izin ve ruhsat göstermekden ziyade hazer ve mücanebet olunmak bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuştur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan Fermânı vâcibü’littibâ’ ve lâzımü’l-ımtisâlimin mazmûn-ı itâ’at-makrûnuyla ‘âmil olub hilâfından beğayet hazer ve mücanebet ...” **Karacaoğlu, M. Faruk** (2008) ‘1765–1768 Yılları Arasında Konya’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (59 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre)’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 397-398; “... harekâta mübâderet eylediklerine binâen tedibi ve gûşmâllerini icâb itmeğın sâdır oman fermân-i âlî mücebince merkûmân Çâvûş mübâşeretiyle ahz ve Burusa’ya irsâl ... sen ki Kartal naibi Mevlânâ mûmâ ileyhimsiz mezbûrânı ta’yîn olunan Çâvûş mübâşeretiyle ahz ve Burusa’ya irsâl ve sen ki

Sonuç olarak farklı tazir suçları hakkında nâibler tazir cezasına hükmedebilmiş, tazir cezaları nâibler tarafından uygulanabilmiştir. Tazir suçları ile ilgili suçüstü hallerinde mahkemeden nâib gönderilebilmiştir. Yine nâibler bu suçlar hakkında keşifte bulunabilmiştir. Tüm bu hususlar nâiblerin tazir suçları bakımından tam yetkili olduklarını göstermektedir.

6.1.1.2. Aile Hukuku

Osmanlı şer‘iye mahkemelerine sıklıkla konu olan aile hukukuna dair tespit ve uyuşmazlıklar nâibler tarafından da görülmüş, kayıt altına alınmıştır. Nâiblerin dahil olduğunun görüldüğü kayıtların konusuna göre evlenme, boşanma ve nafaka başlıkları altında incelenmesinde fayda görülmüştür. Nitekim bu alt başlıklar aile hukukunun da temel başlıklarındandır.

6.1.1.2.1. Evlenme

Evlenme, İslam hukukçuları tarafından benzer şekilde tanımlanmıştır. Buna göre tarafların evlenmeye yönelik irade beyanlarını iki şahit huzurunda ifade etmesiyle birlikte kurulan akit ile evlenme gerçekleşir. Evlenme akdi, bir kadın ve bir erkeğin birlikte yaşam kurmasına ve yardımlaşmasına izin veren ve karşılıklı hak ve görevler yükleyen bir akittir⁹¹³. Nâib huzurunda da nikah akdi kurulabilmiş olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur⁹¹⁴.

Osmanlı aile hukuku uygulamasında kadı ve nâibler tarafından düzenlenen ve tarafların evlenmelerine izin verildiğini gösteren izinnameler olmuştur⁹¹⁵. Nâib tarafından

Bursa Kâdîsı muvalan-i mûmâ ileyhimsiz vusûllerinde Bursa'da menfiyen mekes ve ikâmet ittirdub itlâları için emr-i şerîfîm sâdir olmadukça bir hatve mahal-i âharaa hareketlerine ruhsatdan mübâ'âdet eylemek bâbında fermânım sadur olmuştur ...” **Yaman, Mehmet Mustafa** (2013) ‘Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer‘iye Sicili (Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 207-208.

⁹¹³ **Cin, Halil** (1988) İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 2. Baskı, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 39-43; **Aydın, M. Akif** (2018) Osmanlı Aile Hukuku, 2. Baskı, İstanbul, Klasik, s. 51; **Cin/Akyılmaz**, s. 364.

⁹¹⁴ “*Belvîrân Kazâsı'na tâbi 'Alîbegüyüğü nâm karye sâkinlerinden râfî'ü'l-kitâb 'Osmân bin Mustafâ tarafından vekîl-i şer'îsi olan Ahmed Çelebi ibn İsmâ'il Beg meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde karye-i merkûme sâkinelerinden Rahîme bint-i İbrahîm mahzarında bi'lvekâle ikrâr ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan on iki sene mukaddem merkûme Rahîme tarafından 'ammisi Velî Beg ibn Lutfullah nâm kimesneyi hüsn-i rızâsıyla 'akd-ı nikâha vekîl idüp ol mahalde müvekkilim mezbûr 'Osmân sagîr olmakla ben vasîsi olup sene-i merkûmede kazâ-i mezbûr kâdîsı nâ'ibi Hüseyin Efendi huzûruna varup yirmibin akça mehr-i mü'eccel ve onbin akça mehr-i mu'accele ile vekîl-i mezbûr Velî Beg merkûme Rahîme'yi mezbûr 'Osmân'a 'akd-ı nikâh idüp ben dahî vesâyetim hasebiyle mezbûr 'Osmân için kabûl idüp ...*” **Yürekli Tutar**, s. 344-345.

⁹¹⁵ **Cin/Akyılmaz**, s. 390.

düzenlenen izinnamele de şer'îye sicillerinde yer almıştır. Örneğin 18. yüzyıl Adana şer'îye sicillerine göre Sarıçam kazası nâibi aynı kazada oturan İsmail bin Köse Ahmed ile Hamane binti Bektaş'ın evlenmesi için izinname düzenlemiştir⁹¹⁶.

Nâiblerce düzenlenen nikah akitlerinin fasid kabul edilebildiği durumlar da olmuştur. Örneğin bir kız kaçırma olayında davalı tarafından nâib huzurunda nikah akdedildiği iddia edilmiş ve nikah sureti mahkemeye sunulmuştur. Ancak davacının bu konuda izni ve bilgisi olmadığını ifade etmesi üzerine davalıdan delil istenmiş, sunamadığında ise söz konusu nikah fasid kabul edilmiştir⁹¹⁷.

Nikah akdinin mevcut olup olmadığına dair uyuşmazlıklar da nâib önüne getirilebilmiştir. Örneğin nişanlı kadının nikah olmadan zorla götürüldüğü hususundaki davası nâib huzurunda görülmüştür⁹¹⁸.

Sonuç olarak nâibler nikah akdi düzenleyebilmiş, nikah kıyılabilmesi için gerekli izinname düzenleyebilmiş, nikah akdi hakkındaki uyuşmazlıklara bakabilmiştir.

6.1.1.2.2. Boşanma

Boşanma evlilik birliğinin sona ererek tarafların birbirinden ayrılmasıdır. İslam hukukuna göre boşanma birden fazla yolla gerçekleştirilebilmektedir. Bunlar, talak, tefviz-i talak, muhalaa ve tefriktir⁹¹⁹.

⁹¹⁶ Korkmaz (2018) s. 92.

⁹¹⁷ "... bundan akdem işbu hâzır- fi'l-meclis Bayezid nâm kimesnenin sulbîye kızı Saime nâm bikri kendü rızasıyla ve babası merkûm Bayezid'in izniyle şâhidîn huzurunda mahkeme-i şerîfede oğlum merkûm Resul'e akd-i nikâh idüb alub gitmeği iken mezkûr Ahmed Beşe bikt-i mezbûreyi ben dahî nikâh etdirdim deyü çeküb evine alub gitti vâki' hâl suâl ve icrâ-yı hak olunmak matlubumdur didikde gibbes-suâl merkûm Ahmed Beşe cevâba mütesaddî olub merkûme Saime'yi üç aydan mütecâvizdir ki vâlidesi izniyle Mustafa nâm kimesneyi vekil idüb Akçaabâd Nâibi olan Muslihiddin Efendi'ye nikâh etdirdim ol tarîk ile bikt-i mezbûreyi alub benim evimde olmağla iki yanına iletmedim deyü suretde nikâh ibrâz idüb nazar olundukda mezbûre Saime'nin babası merkûm Bayezid ben izin virmedim ve kızımın vâlidesinin haberi yokdur deyü husûs-ı mezbûre münkir olub mezbûr Ahmed Beşe'den beyyine taleb olundukda ba'de'l-imhâl isbât-ı beyyineden âciz ve kâsır olub merkûm Ahmed Beşe'nin nikâhı fâsid idüğü mukarrer olmağın mezkûre Saime merkûm Resul'ün hakkı olduğu muhakkak olub mâ-vâka'a gibbet-taleb ketb olundu ..." Güney, s. 253-254.

⁹¹⁸ "... merkûme Zülfi benim için nâmzedlimdir deyu da'vâ idüp isbât eylemedi Dîvle kâdısı nikâha hükm idüp cebren menziline götürüp bekâretim izâle eyledi deyu âsitâne-i sa'âdete i'lâm idüp Konya kâdısına hitâben emr-i şerîf alup lâkin husûs-ı mezbûr için Kureyş kâdısı nâ'ibi Mevlânâ Mehmed Efendi huzûrunda merkûme Zülfi cümle da'vâsından fâriğ olup ben dahî fâriğ olup hüccet-i şer'îye almışidim hâlâ mahmiye-i Konya'ya ber-mücib-i emr-i şerîf beni ihzâr eylemeleriyle merkûme Zülfi Hatun'dan ben ferâgat eyledim min ba'd 'alâkam kalmadı dilediği kimesneye nefsinı tezvîc eylesün didikde vekil-i mezbûr Seyyid Mehmed Çelebi dahî müvekkilem merkûme Zülfi dahî husûs-ı mezbûra müte'allık cemî' da'vâsından fâriğ olup mezbûr Halil Beşe'nin zimmetini ibrâ eyledi didikde mâ-vâka'a bi't-taleb ketb olundu ..." Küçük, s. 131-132. Osmanlı hukukunda nişanlanma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Doğangüzel, Semra Betül (2021) Osmanlı Hukukunda Nişanlanma, 2. Baskı, Ankara, Adalet.

⁹¹⁹ Cin, Halil (1976) Eski Hukukumuzda Boşanma, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 33-34; Cin/Akyılmaz, s. 411-413.

Nâib huzurunda gerçekleştirilen boşanma kayıtlarına şer'îye sicillerinde rastlanılmıştır. Şartlı boşanmanın⁹²⁰ sıklıkla davalara konu olduğu görülmüştür. Örneğin nâib, huzurunda zikredilen şartlı boşanmayı hüccet ile belgelendirmiş, şarta bağlı boşanmanın gerçekleştiğine dair hüccet düzenleyebilmiştir⁹²¹. Tarafların şartlı boşanmanın gerçekleştiğine dair iddiasını dinleyen nâib eğer şartın gerçekleşmediğine kanaat getirdiyse hüccet düzenlememiştir⁹²². Nâib huzurunda muhalaa yoluyla boşanmalar gerçekleştirilmiştir⁹²³. Evliliğin şartlarından birinin yokluğu halinde nâib huzurunda

⁹²⁰ İslam hukukuna göre boşanmayı ifade eden irade beyanı geciktirici şarta veya vadeye bağlanabilir. **Cin/Akılmaz**, s. 420.

⁹²¹ "... mezbûr Muhtar Ağa Mahmiyye-i İstanbul'a revâne oldukda zevcim mezbûr Osman Bey dahi merkûm Mehmed Ağa'ya senin ile mahalle-i merkûmeye dâhil olmaz işbu zevcem benden talâk-ı bâyin ile mutallaka olsun deyu şart ve talik idüb bende zevcim mezbûr Osman Beğ'in esnâ-i tarîkda firâr idüb mahalle-i merkûmeye dâhil olmamağla vech-i muharrer üzere mezbûrundan mutâbık olduğum bundan işbu medîne-i merkûme meclis-i şeri şerîfde zâhibüş-şerîş-şerîf Mehmed Efendi huzûrunda mezbûr Osman Beğ ve nafakama kefil olan Hüseyin bin Osman müvâcehesinde şuhûd-ı udûl ile ibkâ eyledikten sonra yedime bir kûta hüccet-i şerde virilmişdir binâ-i alâ hâzel-badel-kazâ-i ileyhde nefsimze zevc-i âharı tezvîc eyledim deyu nâib-i müşârun ileyh imzâsıyla mûmzî ve hatmiyle mahtûm ve sene tisîn ve elf şevvâlinin yirmi ikinci günü târihiyle müverrah îrâz-ı hüccet idecek ..." **Yıldırım** (2013) s. 340-341; "... takrir-i kelam idub menzil-i mezkûr Emineden iştirâ eyledikten sonra mezbûr Şaban eğer şüfa-i dava idersem zevcem benden boş olsun deyu huzur-ı müsliminde şart ve tatlik eylediği kaza-ı merkumede naibüş-şer-i şerîf olan Eş-Şeyh Mehmed Efendi huzurunda sabit olduğuna naib-i mezbûr hüccet vermişdir deyü sabit naib-i mezbûr imzasıyla mûmzat-ı vasiyle tecviz olundukda mazmunu takrirlerine mutabık bulunmağın ..." **Salman**, s. 231-232.

⁹²² "Medine-i Üsküdar'da ... Emine bt. Hasan nâm hatun meclis-i şer'-i şerîf-i enverde ... gâib-i ani'l-beled zevcim Mustafa ... yüz elli üç senesi Şaban-ı şerîfin yedinci günü diyâr-ı âhara gider olduğu halde târihi mezbûrdan altı ay tamamına değin gelmezsem iradenin elinde olsun dedikten sonra zevcim mezbûr gidip altı ay tamamında gelmeyip ol mecliste nefsimi tatlik ve Müslümanları eşhâd eylediğimden sonra sâbika Üsküdar nâibi ... Ahmed Efendi huzuruna gelip ber- vech-i muharrer takririm tescil ve cihet hüccet taleb eylediğimden nâib-i mûmâ-ileyhe hücceti vermemekle hakikat-i hâl meclis-i mezkûrda hâzırûn olan müslimînlere istihyâr olupun yedime hüzzet-i i'tâ olunmak matlubumdur" dedikte, mahalle-i mezbûre sâkinlerinden ... nâm kimesneler ... mezbûre Emine'nin zevci gâib-i ani'l-beled Mustafa ... yüz elli üç senesi şaban-ı şerîfinin yedinci günü diyâr-ı âhara gider iduu halde tarih-i mezbûrdan altı ay tamamında gelmezsem zevcem mezbûrenin iradeyi elinde olsun deyip diyâr-ı âhara gittikten sonra müddet-i merkum tamamında gâib-i mezbûr gelmekle mezbûre Emine ol-mecliste nefsinin tatlik edip bizi işhâd eyledikten sonra sâbika Üsküdar nâibi mûmâileh Ahmed Efendi huzuruna varıp ber vech-i muharrer hüccet vermemiştir, hakikat-ı hâlî vece-meşruh üzeredir deyü her biri ali tarîke'ş şehâde ... husûs-ı merkum için fetva-ı şerîfe dahi verilmeğın ..." **Geçil**, s. 137.

⁹²³ "... Fâtıma bt. Mehmed nâm hatun meclis-i şer'-i şerîf-i enverde ... zevc-i sâbıkım mezbûr el-Hâc Abdullah bundan akdem Mahmudpaşa nâibi faziletli Hüseyin Beyefendi huzûrunda muhâla'a olduğumda ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm No: 222, s. 241; "... zevcim mezbûr Ali târih-i kitâbdan beş ay mukaddem mahmiye-i merkûmede Ahî Çelebi Mahkemesi nâibi faziletli Abdullah Efendi huzûrunda mezbûrun zimmetinde mütekkarrer ve ma'küdü'n-aleyh iki bin akçe mehr-i müeccelem ve nafaka-i iddetim üzerlerine ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere mezbûr Ali Beşe ile hul' olup ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm No: 311, s. 316; "... târih-i mezbûrda Bâb nâibi olan umdetü'l-müderrişin Muharrem Efendi b. Mustafa huzûrunda benimle muhâla'a-i sahiha-i şer'iyye ile muhâla'a edip ..." İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 54 Numaralı Sicil, C. 20, Hüküm No: 224, s. 201; "... Konya'da ... İbrahîm bin Halîl meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde Sâbika zevcesi râfi'atü'l-kitâb Sâliha bint-i Mehmed nâm hatun mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp merkûme Sâliha zevcem iken benden ayâ ider ve yedimde olan defter-i mücibince kendinde olan eşyâmı dahî vermez su'âl olunsun didikte gibbe's-su'âl merkûme Sâliha cevâbında târih-i kitâbdan almış üçgün mukaddem nâibi şer'i olan Mevlânâ el-Hâc 'Ömer Efendi huzurunda mezbûr İbrahîm vech-i meşrûh üzere da'vâ idüp beni muhâla'a eylediğini ve zimmetini ibrâ eylediğinin isbat idüp hüccet-i şer'i olunmuştur deyü hüccet-i şer'i ibraz idüp bi'l-muvâcehe feth ve kırâ'at olupun mazmûn hüccet mezkûr İbrahîm makrur ve mukarrem olmağın da'vâ-yı merkûmdan mezkûr İbrahîm men' bir le mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu ..." **Akbaş, Fatma Betül**, s. 260.

nikahın feshi de talep edilebilmiştir⁹²⁴. Taraflar arasında boşanmanın türü hakkında çıkan uyuşmazlıklar nâib huzurunda sulh yoluyla sonuçlandırılabilmiştir⁹²⁵.

Nâib tarafından düzenlenen hüccet boşanma davalarında delil olarak kullanılmıştır. Örneğin eşinin evlilik birliğine uygun hareket etmediğini iddia eden kocanın bu iddiasında haksız olduğu, daha önce nâib tarafından verilen bir hüccet ile kanıtlanmıştır. Söz konusu hüccette kocanın iktidarsız olduğu, bu durumu gidermesi için altı aylık bir müddet verildiği, gidermediği takdirde üç talak ile eşinin boşanacağı hükme bağlanmıştır⁹²⁶.

Boşanmak isteyen tarafın mahkemeden nâib getirdiği kayıtlara da rastlanılmıştır. Örneğin kendisinden izin almadan annesinin evine gittiği iddiası ile eşinden boşanmak isteyen bir kimse mahkemeden nâib getirmiştir. Söz konusu nâibin diğer eşi şiddetli şekilde azarladığı “*Zevcînden kaçûb anan evine varmışsın deyû benî muhkem tekdîr itdü*” ifadelerinden anlaşılmaktadır⁹²⁷. Dolayısıyla boşanma davası için gerekli sebebin oluştuğu tespiti de nâib tarafından keşif suretiyle yapılabilmiştir.

Nâib tarafından gerçekleştirilen boşanma örneklerinden şimdi vereceğimiz örnek ise oldukça önemlidir. Örneğe geçmeden önce tefrik hakkında bazı açıklamalar yapmak gerekmektedir. Boşanmanın türlerinden olan tefrik mahkeme yoluyla boşanmadır⁹²⁸. Tefrik yoluna başvurulabilmesi için bazı şartlar aranmıştır. Bu şartlardan biri de nafaka yükümlülüğünün yerine getirilmemesidir. Hemen belirtilmelidir ki üç mezhep tarafından kabul edilen bu şartı Hanefi mezhebi tefrik sebebi olarak kabul etmemiştir. Hanefi mezhebini uygulayan Osmanlı Devleti ise eşleri yeterli nafaka bırakmadan yanından ayrılmış kadınların yaşadığı prolemleri 16. yüzyılın ortalarına kadar Şafii mezhebi

⁹²⁴ “... mezbûr İbrahim’in ba‘de‘d-duhûl Kıbtî olduğu ma‘lûm olup benim küfyüm olmadığına binâen bundan akdem mahmiye-i İstanbul’da Bâb nâibi olan Abdullah Efendi b. Mustafa huzûrunda mezbûr İbrahim ile müterâfi‘ân olup fesh-i akd-i nikâha tâlib olduğumda mûmâ-ileyh Abdullah Efendi dahi akd-i mezbûru fesh etmekle ...” İstanbul Kadı Sicilleri, İstanbul Mahkemesi, 18 Numaralı Sicil, C. 18, Hüküm No: 470, s. 446.

⁹²⁵ Yıldız, Selda (2006) ‘XVIII. Yüzyılda Manisa’da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 136.

⁹²⁶ “... Bağdasar bin Tanil ... Zehbiyye binti Kas ibrahim muvacehesinde dava kılub mezbure Zehbiyye menkuhem olub halen altı yıldır ki benden iba idüb naşizedir şerle gorülmesin taleb iderim didikde mezbure Zehbiyyeden sual olundukda nikaha mukırr olub lakin mezbur Bağdasar imnindir asla hareketi yokdur bundan akdem mürâfaa-i şer olduğumuzda kibel-i şerden altı aya değin mehil taleb itdü ki kendüne ilac ide ilac itmeyüb hali üzere kalursa üç talak ile kendüden talaka olayım deyu talakımı talik idüb ve müddet-i mezkurede nefsimi kendüne teslim itdim halen altı yıl mürur idüb asla haraketi yokdur hali üzeredir deyu cevab virüb ve sabıkan Koçhisar naibi olan Molla Abdulvahid bin Yusufcanın imzasıyla mûmza ve hatmiyle mahtum sene ihda ve elf zil-hiccesinin tarihiyle müverrah hücceti ibraz idüb ...” Günay, s. 85.

⁹²⁷ Yördem Sönmezşık, s. 142-143.

⁹²⁸ Tefrik hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Çevik, Naci (2013) ‘İslam ve Osmanlı Hukukunda Tefrik’, Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2, s. 23-42.

görüşünden yararlanarak gidermiştir⁹²⁹. Ancak Ebussuud Efendi tarafından verilen fetvayla farklı mezheplerin uygulanamayacağı belirtilmiştir. Bu dönemden sonra Osmanlı’da sünni mezhepler dışındaki mezheplerin uygulanmasına izin verilen Mısır gibi bölgeler hariç olmak üzere kocası nafaka yükümlülüğünü yerine getirmeyen kadınlar bunu boşanma sebebi olarak gösterememiştir⁹³⁰.

Harput şer’iye sicillerinde rastlamış olduğumuz 1659 tarihli şer’iye sicil kaydı ise Şafii mezhebinden nâibler vasıtasıyla bu tür boşanmaların 17. yüzyılda da gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir⁹³¹. Kayıttan anlaşıldığı üzere eşi on iki yıldan beri uzakta ve yeterli nafaka bırakmamış olan Raziye Hatun Şafii mezhebine geçmiş ve nikahının sona erdirilmesini istemiştir. Mahkeme kadısı bölgede görev alan ve Şafii mezhebinden olan bir müderrisi nâib tayin etmiş ve tefrik davası söz konusu nâib tarafından karara bağlanmıştır.

Sonuç itibariyle nâibler boşanma davalarını karara bağlamış, boşanmanın gerçekleştiğine dair hüccet düzenlemiş, boşanma davası ile ilgili mahallinde keşfe gidebilmiştir. Rastladığımız 1659 tarihli sicil kaydına göre nafaka bırakmadan giden eşinden boşanmak isteyen kadın Şafii nâib tarafından tefrik yoluyla boşanabilmiştir. Bu da farklı mezhep hükümlerinin 17. yüzyılda da boşanma davalarında dikkate alınabilmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca ilgili husus nâiblerin toplumsal ihtiyaçların giderilmesinde etkin rol oynamış olduklarına da işaret etmektedir.

⁹²⁹ “... Nefs-i Ayıntab’dan Tatar binti Mehmed nam hatun kişi ki zevci olan Yakub bin Yusuf haliya yedi yıl mikdarı vardır ki gaybet-i mutlaka ile gaib olup gitmiştir deyu ... nam kimesneler şahadet ettükleri sebebeden zikrolan avret İmam-ı Şafii ... mezhebine tabi olup fesh olması için husus-ı fikhiyeyi istima etmek için Mevlana Hacı bin Edhem ehl-i ilmi nâib tayin olundu ki istima edüp İmam-ı Şafii ... kavli üzere istima ede ...” Şeriye Sicilleri I, s. 290.

⁹³⁰ Aydın (2018) s. 123-127.

⁹³¹ “Oldur ki Harput kazâsına tâbi Monlakendi nâm karye sâkinelerinden işbu bâ’isü’l-kitâb Raziye bint-i Kasım nâm hâatun tarafından husûs-ı âtiyü’z-zikre Çolak Mustafa ve Ali bin İsmail nâm kimesnelerin şehâdetleriyle sâbitü’l-vekâle olan Demürtaş bin Kasım nâm kimesne mahfel-i şer’-i hatirü’l-lâzimu’t-tevkîrde takrîr-i kelâm idüb müvekkilem mezbûre Raziye Hâtun imam-ı şâfi’i aleyhü’r rahmetü’l-bâri mezheb-i şerîflerine nakîl olub zevci olan Osman bin Süleyman târih-i kitâbdan on iki sene mukâddem celâ-yı vatan idüb zaruri nafaka ve kisveye gâyetle ihtiyacı olmakla fesh-i nikâh itmek matlûbumdîr didikde sâdrü’ş-şerîâtü’ş şerîfede mukayyed ve mestûr olan ve üstühvân-ı bî-nesebi’l-kâdı nâiben şâfi’iyü’l-mezheb yefrikû bî-yenhûma fetvâsınca cânibimizden Mollakendi medresesinin müderrisi olan Mevlânâ Yusuf Efendi şâfi’iyü’l-mezheb olmağla husus-ı mezbûrun mevlana-yı merkûm tefrik itmegin hâze’l-vesîka ‘alâ mâ-hüve’l-hakîka gubbe’t-taleb ketb ve terkîm ve bir talebe def’ ve teslim olundu. Hurrîre fî evâil-i Recebû’l-ferd lî-sene tis’a ve sittîn ve elf” Eğitim, s. 146.

6.1.1.2.3. Nafaka

İslam hukukuna göre kocanın evlilik birliği içerisinde eşi ve çocukları bakımından yüklendiği geçim masraflarına nafaka denilmiştir. Nafaka takdiri ile ilgili nâiblerin verdiği hükümler mevcuttur⁹³².

Nafakasının ödenmediği iddiasıyla mahkemeye başvuran kadının evine keşfe mahkemeden nâib gönderilmiş ve bu durum yerinde tespit edilmiştir⁹³³. Nafakanın ödenmemesi halinde talak-ı selasenin gerçekleşeceği daha önceden kararlaştırıldığından söz konusu tespit aynı zamanda boşanmanın gerçekleştiğinin tespiti olmuştur.

Bu bağlamda nâibler nafaka hakkında hüküm kurabilmiş, nafaka ile ilgili keşifte bulunabilmiştir.

6.1.1.3. Kişiler Hukuku

İslam hukukuna göre kişi, hak ve borçlara sahip olabilen varlıktır. Dolayısıyla ehliyet, vesayet gibi hususlar İslam hukukunda da ayrıntısıyla düzenlenmiştir. Dönemin diğer devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da hukuki, iktisadi ve sosyal yönden hür insanlardan farklı statüde kabul edilen köleler mevcut olmuştur. Nâiblerin kişiler hukukuna dair işlemleri bu başlık altında incelenmiştir.

Kişiler hukuku dahilinde incelenen hususlarda nâiblerin icra ettiği işlemlere şer'îye sicillerinde çok fazla rastlanılamamıştır. Karşılaştığımız kayıtlar vesayet ile ilgili olmuştur.

⁹³² “*Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki naib-i kadı vâsıl olub ve Faik bin Paşa bin Ahmed'in zevci olan Şahveli zimmetinde dört bin akçe at ve katur bahasından ve sekiz yüz akçe osmanî nafaka için nakdî ... ile avrata hükm olunub bi't-taleb sebt-i sicil olundu tahrîren*” **Karagöz** (2012) s. 468.

⁹³³ “*Oldur ki Amasya sakinelerinden Ümmühani bint-i Mehmed Çelebi tarafından dava-ı atüüz-zikre vekil-i şerisi ... mesfurenin zevci Hasan Çelebi bin Kara beg mahzarında bil-vükela takrir-i kelam idüb merkum Hasan Çelebi'nin bir hatunu dahi olub bir evde cem idüb adalet üzere görmeyüb hayf eyledüğünde bundan akdem kızımı başka eve çıkarub ve beher yevm nafakasin ve kisvesin göresin deyü meclis-i şerde talak-ı selaseye şart virilmiş idi kızımı başka eve çıkarub lakin nafaka ve kisvesin görmemişdür canib-i şerden nayib varub evi keşf olunmasın taleb iderim dediğinde kibel-i şerden mahkeme katibi Mehmed Çelebi ve zeyl-i sicilde mesturül-esami müslümanlar ile gönderülüb merkum Hasan Çelebinin evine varduklarında mekulat kısmından bir mikdar soğan ve buçuk batman mikdarı undan gayrı bir nesne bulunmayub ve mesfure Ümmühani'den dahi sual olundukda iki aydan ziyadedür buçuk yeni yağ ve bir mikdar bulgur gönderüb andan gayrı bir nesne göndermeyüb ve bi-vech beni muhkem zarb eyledi deyü haber virdüklerde bu canibe gelüb merkum Hasan Çelebinin muvacehesinde haber virdüklerinde vakiül-hal merkum Hasan Çelebi'den dahi sual olundukda vech-i meşruh üzere şart eyledüğünden sonra libas kısmından bir nesne etmedüm deyü mukurr ve muterif olmağın ma-vaka bit-taleb kayd olundu.*” **Yılmaz** (1987) s. 34-35.

Buna göre nâibler vasi tayin etmiş, vasi tayin edilen kimseyi vasilikten alarak yerine bir başkasını vasi olarak tayin edebilmiştir⁹³⁴.

Köleler ile ilgili yapılan işlemler ve görülen uyuşmazlıklarda da nâiblerin yer almış olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Köleler nâib huzurunda hür olduklarını dava ederek özgürlüklerine kavuşabilmiştir⁹³⁵. Kaçak köle yakalanması halinde nâib huzuruna getirilerek hakkında nafaka takdir edilmiş ve hüccet düzenlenmiştir⁹³⁶. Köle azadının yerinde kayıt altına alınması talep edildiğinde mahkemeden nâib tayin edilmiştir⁹³⁷.

Sonuç itibariyle nâibler kişiler hukukuna dair işlemler gerçekleştirmiş, uyuşmazlıkları görmüş ve bu konuyla ilgili mahallinde yapılacak işlemlerde görevlendirilmiştir.

6.1.1.4. Miras Hukuku

İslam miras hukuku ana kaynaklarda ayrıntılı biçimde yer almış olup miras bırakanın terekesinin hisselere ayrılmasını ve bu hisselerin mirasçılara hangi şart ve paylarla geçeceğini düzenlemiştir. Osmanlı Devleti miras hukukunda şeri hükümleri uygulamış, miri arazi ve bazı vakıfların intikalini ise örfi hukuk kuralları ile düzenlemiştir⁹³⁸.

⁹³⁴ “... müteveffâ-yı mezbûrdan intikâl iden mal-ı mevrûsların hıfz ve umurların tesviyeye kibel-i şerden bertî nasb ve tayîn olunmak lâzım ve mühim olmağla rafiet-i hâzel-kitab Aîşe binti Mustafa nâm hatunu hakim mevki sadr-ı kitab....ve Hasan naib hazretleri sağîran-ı mezbûrân Mehmed ve Emine üzerlerine vasî nasb ve tayîn idüb mezbûre Aîşe dahî vesâyet-i merkûme-i kabul itmeğîn ...” **Karasakal**, s. 285-286; “Belvîrân Kazâsı’na tâbî’ Buçuk Hisârı nâm karye sâkinlerinden olup bundan akdem fevt olan Receb Beg’in sulbî sagîr oğulları ... ve sagîre kızı Zılgatın hâlâ vasîleri ve vâlideleri râfî’atü’l-kitâb Ümmi bint-i Hüseyin Beg nâm hatun meclis-i şer’-i hatîr-ı lâzımü’t-tevkîrde sagîran mezbûranın mukaddeme vasîleri olan el-Hâc İbrahîm Beg mahzarında bi’l-vesâye da’vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbdan bir sene mukaddem mahmiye-i Konya’da nâibi şer’i olan Mevlânâ Mehmed Efendi mezbûr el-Hâc İbrahîm Beg’in hayatında zâhirdir deyû vesâyetden gul idüp beni vasî nasb ve ta’yîn idüp yedimem hüccet-i şer’i vermekle ...” **Akbaş, Fatma Betül**, s. 266.

⁹³⁵ “... orta boylı açık kaşlı ela gözlü Kelbuz nâm câriye ile mezbûreden mütevellid açık kaşlı ela gözlü sagîr oğlu ... nâm kimesneye iki yüz altmış guruşa bey’ ve teslîm ve kabz-ı semen idüp mülkiyet üzre yedinde iken mezbûrân muvâcehesinde mahmiye-i mezbûrede Mahmûd Paşa mahkemesinde nâibü’ş-şer’-i şerîf olan Abdullâh Efendi huzûrunda da’vâ-yı hürriyet idüp ba’de’l-isbât hükm-i şer’le sebîle tahliye olunmağîn ...” **Güngör**, s. 86.

⁹³⁶ “Mahmiye-i Konya’da ... mezkûr Mustafâ Ağa ... Suğla karyelerinin mahsûlünü taksir iderken iş bu hâzır-ı bi’l-meclis olan ela gözlü şarışın Rûsiyyü’l-asl Siyâvuş bin ‘Abdullah ‘Abd-ı Âbık olmak üzere ahz idüp Sahrâ Nâhiyesi nâibi olan İsmâ’îl Efendi huzurunda be her yevm olan ikişer akça nafaka takdir ettirip hüccet olmuşdu ...” **Akbaş, Fatma Betül**, s. 161.

⁹³⁷ “... Husûs-ı âtiü’l-beyânı mahâllinde tahrîr için savb-ı şer’-i şerîfden nâib taleb olundukda irsâl olunan mevlânâ Abdüsselam Efendi ibn-i Mahmûd Medîne-i Mağnisa’da ... İbrâhim bin Ahmed nâm kimesne’nin ... menzil’ine varub akd-i meclis eyledikde merkûm Üstâd İbrâhim meclis-i meşfur’da işbu ... Yâsemîn nâm memlûka-i câriyesi muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb mezbûre Yâsemîn’i ... i’tâk eyledim el-an sâir harâr-i asliyyât gibi hür ve mu’tekâ olmuşdur didikde ... vâkî’ hâl ğıbbe’t-taleb ve’s-suâl ketb ve sebt olunub ...” **Çetin**, s. 157.

⁹³⁸ **Cin/Akılmaz**, s. 447.

Nâibler miras paylaşırma işlemlerinde sıklıkla görev almıştır⁹³⁹. Yukarıda ayrıntısıyla bahsetmiş olduğumuz gibi Osmanlı'da yalnızca miras işleriyle ilgilenen seyyar nâibler bulunmuştur. Seyyar nâib şeklinde adlandırılmayan nâiblerin de mirasçılık işlemleri yürütmüş olduğu görülmüştür. Örneğin veraset ilişkisi nâib huzurunda ispatlanmış ve hüccet düzenlenmiştir⁹⁴⁰. Mirasçısı olmadan öldüğü gerekçesiyle mallarına el konulan bir kimsenin mirasçısı olduğunu iddia eden kişi bunu nâib önünde ispat edebilmiştir⁹⁴¹.

Miras paylaşırma işlemleri mahallinde yapılabilmektedir. Bu durumda mahkemeden görevlendirilen nâib miras paylaşımını yerinde gerçekleştirmiş, kayıt altına almış ve mahkemeye bildirmiştir⁹⁴². Miras hissesi hakkındaki uyuşmazlıkların yerinde görülmesi

⁹³⁹ “Faziletli birader ekramim naibimiz Mehmed Efendi ba‘de-l tahiyetü-l vâfiye inha olunur ki (Boş) bundan akdem asitânede fevt olan maksut zade Mehmed nâm müteveffanın terekisinin tahrîr ve durumun yedine kassam defteri teslim ve harc defterini ahz eylesin ve Ramazan guresine değin vâki olan mahsulatı defter idüp tarafımıza tahrîr ve ifade eylesin bâkî‘ü-l dua, Minel fakir Numan el-mevla hallafe be medine-i Karahisar-ı Sâhib” **Akpınar**, s. 237; “... bin altmış bir senesinde mezbûre Muhsine hâl‘i hayatında ve kemâl-i sıhhatinde iken müteveffâ-yı mezbûrun muhâfelatı beynimizde iktisam olundukda kısmet-i adelet ile taksim olunub mezbûre Muhsine dahi hisse-i muayenesi razıye ve kabule olub beş senedir ki mezbûre Muhsine hisse-i muayenesi bi-lânizâ‘ tasarruf eylemiştir deyü tarih-i mezkûr ile müverrah medine-i mezbûrada naibü‘ş-şer‘î olan es-Seyyid Abdusselam Efendi’nin imza ve hatmini müştemil hücceti‘ş-şer‘î ibrâz idüb ...” **Kıvanç, Vehbi** (2010) ‘64/1 Numaralı Kayseri Şer‘iyye Sicili (H. 1066 / M. 1655-1656) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 289-290.

⁹⁴⁰ “... müvekkilân-ı mezbûrân müteveffâ-yı mezbûrun usûbet-i nesebiyye cihetinden vârisleri olmağla terekisine vaz-ı yed etmişlerdir hatta minvâl-i muharrer üzere verâsetlerini târih-i kitâb senesi şabanının on üçüncü gününde Medine-i mezbûrede nâibü‘ş-şer‘î ‘ş-şerif olan Mustafa Efendi huzûrunda isbât idüb yedlerine hüccet-i şer’iye dahî virilmiştir deyü nâib-i mezkûrun imzâsıyla mûmzâ ve hatmi ile mahtûm ve târih-i mezbûr ile müverrah hüccet-i şer’iye ibrâz idüb ... nâm ... târih-i mezbûrda Medine-i mezbûrede nâibü‘ş-şer‘î olan Mustafa Efendi huzûrunda minvâl-i muharrer üzere verâsetlerini isbât idüb işbu hüccet-i şer’iye yedlerine def olundu biz bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahî ideriz ...” **Bostancı**, s. 82-83; “... Kasaba-yı Divergi sâkinlerinden Ömer bin Ali nâm kimesne mahrusa-i Trabzon sâkinlerinden Mesci Mustafa nâm kimesne muvâcehesinde takrîr-i da‘vâ idüb Neslihan binti Abdurrahman (silik) nâm hâturn mahrusa-yı Trabzon sâkinlerinden olup bundan akdem fevt olan Ayşe Hâturn ibn-i Ömer Çavuş nâm hâturn’un sadriye kızıdır ve müteveffâ Abdi bin Abdurrahman li-ebeveyn karındaşıdır ve mezbûrânın verâseti müvekkilem mezbûre Neslihan olduğına kasaba-yı mezkûre mahkemesinde kesirü‘l-‘udul ile isbât idüb mucebince nakl-i şâhadet-i ihrah eyledim mucebince taleb iderim deyu kasaba-yı mezbûre kadısının naibi olan Mevlâna El-hâc Beşir Efendi’nin hattı ve hatmini müştemil bin otuz sekiz senesi rebî-ul-âhîrinin evâsıtı târihi ile müverrih-i kitâb nakl ve hitâbi‘ hükmi ibrâz idüb ...” **Güney**, s. 122.

⁹⁴¹ “... bundan akdem vefât eden Hüseyin Ağa bin Mehmed nâm kimesnenin zâhirde vâris-i marûfu olmamağla muhallefâtına vâziul-yed olduğu şeran müteayyin olan fahrül-akrân Salih Ağa bin Mustafa mahzarında ... müteveffâ-yı mezbûrun zîrahm cihetinden verâseti bana münhasır olub vech-i meşrûh üzere verâsetimi bil-fiil mahmiye-i kostantiniyyede vâki Mahmud Paşa mahallesinde nâibü‘ş-şer‘î ‘ş-şerif olan Abdurrahman Efendi bin Salih huzûrunda ... nâm kimesneler şehâdetleri ile isbât idüb nakl-i şer‘i ihrâc mucibince emîn-i merkûm müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Ağa’nın muhallefâtından kasr ı yed idüb verâsetim hasebiyle bana teslim olunmak matlûbumdur” **Bostancı**, s. 161-162.

⁹⁴² “Husus-u âti‘l-Beyanı mahlinde tahrir ve beynlerinde taksim olunması iltimas olunmağın kitab-ı mahal Elbiyandan Mevlâna Mustafa Efendi tayin ve irsal olunub ol-dahi zeyl-i kitabda mestur‘l-esamisi olan Müselmanlar ile ... Boyacı Mehmed nâm kimesnenin mülk-ü menziline varub akd-i meclis idüb müteveffâ-yı merkum Mehmedin verâseti zevc-i metrukesi Meryem nâm Hâturna ve validesi Ayşe nâm Hâturna ve sulbiye-i sagire kızı Ayşe ve bundan akdem vefat iden sulbi sagir oğlu Kürd Mehmede münhasıra olduğu mütemekkin olduğundan sonra müteveffa Mehmedin Mahalle-i merkumede vâki‘ ...yüz altmış kıymet tahmin olunub vesair tecemmülathanesi ve bağı ve cevz escarı nakid ve katmer defter ve her birine kıymet tayin olunub ceman üç

gerektiğinde mahkemeden nâib görevlendirilmiştir⁹⁴³. Vasiyetini kaydettirmek isteyen ve mahkemeye gelemeyen kimselerin talebi halinde de vasiyet, mahallinde nâib tarafından kayıt altına alınmıştır⁹⁴⁴.

yüz otuz yedi aded esedi gurus olub yedi gurusu tekfin ve temhirine ve kırk gurusu ...ihrac olundukda iki yüz doksan gurus baki kalmağın meclis-i mezburede meblağ-ı mezkurdan semen-i otuz sekiz gurus zevcesi mezbure Meryem Hâtuna ve ...kırk sekiz gurusdan rib-ı ...validesi Ayşeye ve altmış altı gurusu sagire-i merkume kızı Ayşeye ve yüz otuz iki gurusu sagir-i merkum oğlu Kürd Mehmedin hissesine isabet idüb mersum Kürd Mehmed dahi fevt oldukda hissesi olan yüz otuz iki gurusdan sülüsü kırk üç gurus validesi mezbure Meryem Hâtuna ve altmış altı gurusu hemşiresi sagire-i mezbure Ayşeye ve baki kalan yirmi dört gurusu babasının emmisi oğlunun oğlu Kaya Bin Cafere isabet itmegin mezbure Meryem zevcinden ve oğlu Kürd Mehmedden kendüye isabet iden hissesi seksen bir gurusu bi't-tamam âhz ve kabz idüb ve validesi Ayşe hissesi olan kırk sekiz gurusdan rib'ı takas âhz idüb yirmi dört gurus sagire-i merkume Ayşeye vasisi olan merkum Kayaya menzil-i mezburu sagire-i merkume Ayşe için âhz olunmak ...ile teslim idüb mezbur Kaya dahi vesâyeten birbirleri rızası ile dâr-ı mezkuru sagire-i merkumeye âhz idüb ve kendu dahi yirmi dört gurus hissesini âhz idüb husus-u mezkurdan birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ve iskat iylediklerinde naib-i merkum mahlinde tahrir idüb meclis-i şer'e gelub ali vukua haber virmeğın mâ vak'a bi'ttaleb ketebe olundu." **Güner**, s. 360-361; "Husûs-ı âti'z-zikri mahallinde tahrîr için kibel-i şer'iden âdem taleb olundukda savb-i şer'iden bu fakîr irsâl olunub zeyl-i kitâbda mestûrû'l-esâmi olan müslümânlar ile mahmiye-i Konya ... varub akd-i meclis olundukda mahalle-i mezbûre sâkinlerinden iken bundan akdem vefât eden Hâcî Hâlîfe bin (boş) nâm kimesnenin muhallefâtından olub yine mahalle-i mezbûre'de vâki ... menzile ve menzil-i mezbûre muttasıl eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi müstemil olan bahçeye hâlen vâzî'ü'l-yed olan müteveffâ-i mezbûr Hâcî Hâlîfe'nin zevce-i metrûkesi Huri bint-i Memî nâm hatun mahzar-ı kazâda müteveffâ-yı mezbûrun sulbîye kebîr kızları Asiye ve 'Âişe ve Fâtîma nâm hatunlar mahzarlarında takrîr-i kelâm idüb zevcem müteveffâ-yı mezbûr Hâcî Hâlîfe vefât ettikde menzil-i mahdûd-ı merkûm irs-i şer'î ile merkûmat Asiye ve 'Âişe ve Fâtîma'ya ve bana intikâl idüb ... mâ-beynimizde taksîm ve her birimizin hissesini ta'yîn olunması matlûbumuzdur demeğın zikr olunan bi-garaz müslümânlar ile menzil-i merkûm taksîm olundukda ... her birleri kendülere isâbet iden hisselerini rızaları ile alub kabûl ittiğinde ... rızamız ile bitârîki's- sulh alub kabûl ... da'vâ ve nizâ'ımız olursa lede'l-hükkâm mesmu'a ve makhbûle olmaya didiklerinde her biri âharı tasdîk idüb taleben kayd olundu ..." **Doğan, Nurullah**, s. 494-495; "... mukaddemâ vefât iden el-Hâc Mehmed bin Hızır nâm kimesnenin muhallefâtından olan mahalle-i merkûmede vâki' ... zikr olunan menzil mezkûrların beynlerinde iktisâm iktizâ itmekle cânib-i şer'iden nâib taleb olmağın savbı şer'iden Mevlânâ es-Seyyid Abdî Çelebi ta'yîn olundukda ol-dehi zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan müslimin ile zikr olunan menzilin üzerine varub 'akd-i meclis olundukda ..." **Şafakçı**, s. 191-192; "... tevzî' ve taksîmi için Mevlânâ 'Ömer Efendi'yi taraf-ı şer'den nâ'ib alup her birinin üzerine varub mahallinde bi'l-farîzati's-şer'îye beynimizde tevzî' ve taksîm idüp her birimizin hissesine isâbet ideni mevlânâ-yı mezbûr tahrîr ve defter idüp cümlemiz kabûl ve kabz idüp taksîm-i mezbûra râzı olup min ba'd da'vâ ve nizâ'ımız ve hak ve 'alâkamız kalmadı deyu husûs-ı mezbûrdan ehâdihümâ âharın zimmetini ibrâ itmeğın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu ..." **Küçük**, s. 89; "Husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde istima' ve tahrîr-i iltimâs olunmağın savb-ı şer'ayyet-i şerifeden Mevlana Osman Efendi Naib-i irsâl olunub ol dahi zeyl-i vesikada muharreû'l-esâmi olan müslüman ile ... Fatma binti Mehmed nâm hatunun mahalle-i mezbûrede vâki' menziline varub 'akd meclis-i şer'a eyledikde ... zevcesi olub mağlûc ? olmağla meclis-i şer'a husurî müte'addid olan el-Hâc Yusuf bin Abdullah nâm kimesne müteveffât-ı mezbûrenin sadriye kebire kızı işbû sahibetü'l-kitâb Rabia binti Hızır nâm hatun muvâcehesinde ikrâr-ı tam ve takrîr-i kelâm idüb zevcem müteveffât-ı mezbûrenin muhallefâtının rabi' bana ve selase-i erba'î farzen ve reddeden ikrâz-ı mezbûre Rabia'ya isâbet itmeniz bu mevâcib defter-i kassam müteveffât-ı mezbûrenin muhallefâtından bana isâbet ve intikâl iden üç bin dokuz yüz on dörd akça hissesini şer'îyyeme mezbûre Rabia hatun yedinden bi't-tamam ve'l-kemâl ahz ve kabz eyledim ba'de'l-yevm müteveffât-ı mezbûrenin menziline vesair muhallefâtından alakam ve müdahalem yokdur müteveffât-ı mezbûrenin muhallefâtına müte'allika da'vadan mezbûre Rabia'nın zimmetini ibrâ ve iskât eyledüm deyu geni Mevlana mezbûr muhalifden tahrîr ve ba'de sabit olan Mehmed Çelebi bin Sahrab ile meclis-i şer'a gelüb âlâ vuku'a inhâ ve takrîr etmeniz mâ vak'a bi't-taleb ketb olundu" **Yıldırım** (2017) s. 213-214.

⁹⁴³ "... husûs-ı âtiyyü'l-beyânın mahallinde istima' ve tahrîri lâzım geldikde cânib-i şer'-i şerifden bu fakîr ta'yîn ve irsâl olunmağın mahmiye-i Konya muzâfâtından Sudirhemi Nâhiyesi'ne tâbî' Hatîb nâm karyeye varub 'akd-i meclis olundukda karye-i mezbûre sâkinelerinden Kâmile bint-i 'Abdullah nâm hatun mahzar-ı kazâda merkûme Kâmile'nin zevci iken bundan akdem vefât eden el-Hâc Ma'rûf bin Dede nâm kimesnenin li-beveyn kız karındaşı ve vârisi olmakla muhallefâtına vaz'-ı yed iden iş bu Hasan bin Dede nâm kimesne

Nâib, murisler arasında yapılan miras paylaşımını kayıt altına almış ve bu hususu gösterir belge düzenleyebilmiştir⁹⁴⁵.

Miras paylaşımı ile ilgili uyuşmazlıklar nâib tarafından görülmüş⁹⁴⁶, paylaşımınla bağlantılı işlemler de nâib huzurunda gerçekleştirilebilmiştir⁹⁴⁷. Nâib, miras payından belli

mahzarında takrîr-i da'vâ idüben ... mezkûr Hasan'ın yedinde iken ben dahî kendime intikâl iden rub'-ı hisse-i şer'iyemi ve (boş) akça mehr-i mü'eccelimi mezbûr Hasan'dan da'vâ ve taleb ittığımde ... mezkûr Hasan bana virüb teslim edüb ben dahî bu karar-ı kudret tasarruf ider iken hâlen merkûme Hasan tasarrufuma manî olur min vech-i şer'-i zikr olunan 'arz-ı hâliyye vaz'-ı yed itmek ister su'âl olunsun ... biz bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahî ideriz deyi edâ-i şehâdet-i şer'îye ittiklerinde gibbe'r-ri'ayet-i şer'i'âtü'l-kabûl şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki' olmağın mezkûr Hasan 'arz-ı merkûmeden kasr-ı yede tenbîh olunub mâvaka'a gibbe't-taleb ketb olundu" Doğan, Nurullah, s. 396-397. Birden fazla nâibin görevlendirildiği miras ile ilgili bir uyuşmazlık için bakınız: "Taraflı saltanat-ı aliyyeden husus-ı âtü'l-beyânı mahallinde istimâ' ve fasl-ı nizâ' için bu dâi-i devlet-i âliyye ile Foça kadısına hitaben ... Aişe Hatûn ibnetihi el-Hâc Hüseyin yediyle emr-i şerif-i âlişân vârid olup lâkin bizzat mahal-i mâ'murda istima' bî sebebü'z-zârü's-şer'îyye bu fakire müyesser olmamağla ... Mevlana Muharrem Resmi Efendi naiben irsâl olunub ol dâhi mahal-i me'murda varub kazâ-i mezbûrda nâibu's-şer'î olan (tahrir) sa'dat el-Hâc İbrahim Efendi ibn-i Esseyyid Mehmed Efendi ile akd-i meclis-i şer'-i hatir eylediklerinde mahalle-i mezbûrede sâkin iken bundan akdem fevt olan Koçak Çelebi dimekle şehîr Muslihiddin Çelebi ibn-i Mehmed Reis'in verâseti zevce-i metrukesi mezkûre Aişe Hatûn ile ... münhasıra olduğu mütebeyyin olduktan sonra ..." Gökbuğa, s. 21-23; "Mahmiye-i Konya'da Ahmed fakih Mahallesi sâkinlerinden Hâcî İbrahim beşe ibni Hâcî ibni hacı Ali nâm fevt idüp veraseti zevce-i metrukesi Safiye binti Ahmed ve sulbi sağır oğlu Mehmet ve sulbiye sağire kızı Haticeye munhasıra olmağla mukadem muhalefatı ve deyin olunub lakin ba'ci eşyada niza' olunub canibi şer'idan naib ve tekrar tahrir olunmak taleb olunmağla fahr'ül müderrisin Mevlana Mehmet Efendi ta'yîn olunub ol dahi varub tekrar ve defter eylemeğın muhalefatıdır ki zikir olunan ..." Acartürk, s. 475.

⁹⁴⁴ "Mahmiye-i 'Ayıntab Mahallâtından İbn-i Şeker Mahallesinde sâkin olub meclis-i şer'e gelmesi münferid olan Yusuf Beşe Beg talebiyle bazı tecemmülat ve nukudu ve bazı vesayesini tahrir için taraflı şer'den Molla Mustafa naib ta'yîn olunub ol dahi zeyl-i kitabda mesturu'l-esami olan müselmanlar ile mezbûr Yusuf Beşenin mülk-ü dârına varub akd-i meclis iyledikde merkum Yusuf Beşe takrîr-i kelâm idüb iş bu defterde mestur olan nukudu eşyadan mâ ada nukuddan ve dârdan ve tecemmülathanedan asla ve kat'a bir nesnem yokdur kendi malından iş bu meclise müşahade olunan eski...hizmetimde hâtir-ı bi'l-meclis Abdi Beşeye hibe ve temlik itdim mezbûr Abdi Beşede bir akçe ve bir hibe müdahalem yokdur ve zevcem Emine Hatûnun zimmetimde yüz aded esedi gurus mihr-i müecceli vardır malından eda iyleyeler ve defterde olan tecemmülat ve nukud...elli gurus ihrac olunub on gurus ...ve on gurus ıskatıma ve on gurus halvame ve on gurus küferaya ve on gurus ruhum için kelâm-ı hatim iyleye deyi bi'l-tav ve'l-rıza ikrâr ve itirafını mahlinde tahrir idüb meclis-i şer'e gelub murur-u müşerred vâki' ..." Güner, s. 452.

⁹⁴⁵ "Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Hamza b. Mustafa nâm kimesne meclis-i şer'a gelüp işbu bâ'isü't-tahrîr Alagöz ve Hüseyin ve Çelebi nâm karındaşları ile Şinik nâm karyede müteveffâ babalarının muhalefatı beyenlerinde taksim olunduğı nahiye nâibi Mevlânâ Ahmed huzurunda şer'le sâbit olup virilen sûret-i sicil vâki'adur diyü ikrâr itdüğü mezbûrın talepleri ile sebt-i sicil olındı" Turan, Ali, s. 433-434.

⁹⁴⁶ "... merkûm Hüseyin'den Urfa naib-i sabık Muhammed Hilmi Efendi huzurunda da'va eyledigimizde merkûm Hüseyin meblağ-ı mezkûr 2500 gurusu validemiz müteveffîye bana hayatında hibe etmişdir deyi def'a tasaddi eyleyüb aherin zimmetinde alacak hakkı olan akçenin kabz olunmadıkça hibesi sahih olmadığı cevabı sevabı verilerek ol-vecihle meblağ-ı mezkûrun bizlere edasına merkûm Hüseyin'e tenbih olunmuşdur deyi naib mumaileyhin hatmiyle mahtum bir küt'a i'lamı şer'i ibraziyle ..." Çoban, s. 75-76; "... mezbûre Vesilenin müstakilen mülk-i müşterası olduğunu ikrar edüb lakin mezbûre Vesile müveffîye-i saniye validesi Züleyhanın hayatında mahz-ı şühudda mezkûr menzil ile derununda bulunan kâffe-i emlâk ve eşyada ve Hancıgaz nam mahalde olan bir küt'a üzüüm bağında benim bir vecihle alakam ve madhalim yokdur. Kâffesini validem Züleyhanın mülkidir. Deyu işhad ve takrir eyledikten sonra murisim müveffîye mezbûre Züleyha ba'de vefatı müvekkile-i mezbûre Vesile bizlerden naib-i esbak Sabit Efendi huzurunda da'va eylediğinde bizler dahi müvekkile-i mezbûrenin takrîr-i mezkûresini isbat edüb isbat ve gerek menzil mezkûru ve gerek bağ-ı mezkûru beyinimizde iktisam eyledik. deyi takrîr-i meşruhunu natik bir küt'a şer'i ibraz ile ..." Çoban, s. 202-204.

⁹⁴⁷ "Fi'l-asl livâ-ı Hamidde Eğirdir kazâsına tâbi' Gökdere nâm karyeden olub bundan akdem mahrûse-i Mağnisa'da Yarhasanlar mahallesinde sâkin iken vefât iden Ahmed bin Yûsuf'un verâseti li-ebeveyn kız karındaşı Hadice ile li-ebeveyn ammisi oğlu Hasan bin Mahmûd'a münhasıra olduğu şer'an zâhir ve

mallar karşılığında vazgeçilmesi halinde hüccet düzenlemiş, daha sonra miras payı talep edildiğinde söz konusu hüccetler delil olarak kullanılabilmiştir⁹⁴⁸.

Nâib, murisi olmadan vefat eden kimselerin hazineye aktarılacak muhalledfatının tespiti, yazılması ve ilgili görevliye teslimini gerçekleştirmiş⁹⁴⁹, kısas cezası uygulanan kimsenin terekesinin taksimi için görevlendirilebilmiştir⁹⁵⁰.

mütehakkık oldukdan sonra ... zimmetinde bâkî kalmışdı hâlâ zikr olunan bin yüz seksan akçeye ve bir re's deveyi bize teslim idüb biz dahi asale ve vekâletimiz hasebiyle mezbûr el-Hâc Mehmed yedinden ahz ve kabz eyledik bâ'de'lmüteveffâ-yı mezbûr Ahmed'in muhalledfatından merkûmun zimmetinde bir habbe bâkî kalmayub zimmetini ibra ve iskat eyledik didiklerinde ... bi't-taleb ketb olundu ... Yahya el-nâib be-medine-i Mağnisa" Yılmaz (2005) s. 208.

⁹⁴⁸ "... mezburlara sual olundukta mezbure Deşerbiye babasından intikal iden hissesi mukabelesinde dört re's oğlaklı keçi ve bir Bağdadi kaftan ve iki gümüş çengel cihazından ma'ada karındaşları Saye cebren alub zimmetlerini ibra ve iskat idüb yedimde mukaddema nahiye-i Küstere naibi Abdurrahim Efendi imzasıyla mûmzâ sene dokuzyüzdoksan sekiz Cemaziyelahirinin evahir tarihiyle müverrih hüccet-i şer'îye vardır nazar olunsun didikte ..." **Dögüş**, s. 176; "... validem müteveffîye mezbûrenin tereke-i ma'lume ve mechule muta'allık kâffe-i da'viden zimmetimi ibra-i 'âmm-ı sahih-i şer'î ile ibra ve iskat eyledikten sonra Urfa naib-i esbak Abdulhalim Şükri Efendi zamanında benden husus-i mezkûru da'va ve ben dahi ber-vech-i muharrer zimmetimi husus-i mezkûreden ibra eylediğini isbat eylediğimde naib mumaleiyh müdde'i merkûm Hacı bakırı da'va-i mezkûresiyle bivechi şer'î mu'ârizadan men' ve yedime bir kut'a i'lam-ı şer'î dahi vermiş iken ..." **Çoban**, s. 237-238; "... mahdûd-ı mezkûr bağı kendi zabt itdiğini ikrâr lakın mezbûr Ömer bundan babamız ve anamız terekesini beynimizde iktisâm herkes hisse-i irsiyemizi ahz için şer'î şerîfde dava idüb ba'de müslimîn vesâteti ile sulh olub zikr olunan bağdan ve terekeden hisse davasından zimmetimi ibra ve iskat idüb bin yüz yirmi bir senesinde nâib-i şer' olan el-hâc Mustafa Efendi huzurunda ikrâr idüb yedime ibra hucceti dahi virdi deyü nâib-i müşârün ileyhın imzasıyla mûmzâ ve hatemiyle mahtum ve tarih-i mezkûr ile müverrah bir kıta ibra hucceti ibraz idüb ..." **Çavdaroglu**, s. 139-140; "... işbu müddei mezbûr ... otuz beş sene mukaddem yine benden babası merkum el-Hâc Ahmedden arsa intikal iden hisse-i şer'îyesinin ... benden birkaç def'a da'va sudurunda olduğunda tavassut-ı müslimîn ile karındaşım mezbûr Mehmed Haneşiye bir def'a elli iki buçuk gurus ve bir def'a doksan dört gurus def' ve teslim eyledim ol-dahi ... benim zimmetimi ibra-i âmm kat'ün-nizâ'le ibra ve iskat eyledi ve tarihi mezbûrda naibü's-şer'î şerîf olan Esseyid İshak Efendi işbu ibra hüccetini benim yedime i'tâ eyledi deyü def'le mukabele ve mûmâ-ileyh Efendinin imzâsıyla mûmzâ ve hatmiyle mahtûm bir kut'a hüccet-i şer'îye ibraz ..." **Kurt, Aylin** (2013) '99 Numaralı Ayıntab Şer'îye Sicili'nin (H. 1139-1159 / M. 1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17-19.

⁹⁴⁹ "Budur ki Yomra Nâhiyesi'ne tâbi Varon nâm karye sâkinlerinden sükkâ olub bundan akdem fevt olan Mehmed nâm oğlunun vâris-i ma'rûfu olmayub muhalledfatı beytü'l-mâl'e aid olmağın hâlâ mahmiyye-i mezbûrede Trabzon kal'ası muhafazasında olub beytü'l-mâl kabza me'mûr olan kıdvetü'l-emâcîd ve'l-ek'arim Çorbacı Ali Ağa tarafından Veli Beşe nâm râcîl ile kibel-i şer'îyyeden naib gönderülüb müteveffâ-yı mezbûrun takrîrine mutâbık muhalledfatı tahrîr ve olundukda ba'de'l-harc binikiyüz kırk akçe olmağın meblağ-ı mezbûru beytü'l-mâl'e için ba'de'l-yed Çorbacı Ali Ağa'ya teslim olunduğu mâ-vâka'a kayd-şud" **Güney**, s. 188.

⁹⁵⁰ "... Konya kazasında naib-i şer' olan mevlâna ... Konya mütesellimi ... malum ola ki sen ki mevlâna-yı mûm-a ileyhsin ... kısasen katl olunan Sultan hanı Ağası demekle maruf Süleyman nam kimesnenin gable'l katl marifet-i şer' ile zabt ve tahrir olunan eşyası bu defa marifet-i şer' ve mübaşir-i mûm-a ileyh marifetiyle bey' ve furuhât ve cümlesinin kıymetleri müteveffâ-yı mezbûrun düyun-ı müstebetesi ve zevcesinin muharrer mazulen tahrir ve defter olunup muharrer ve mûmzi defteri der saadetime irsal olunduğu inha ve müteveffâ-yı mezbûrun verasset-i zevcesi ile ibni vahid farz olunan hamline mahzara olup lâkin henüz duyun ve zevcesine bir nesne verilmeyip emr-i şerîfim suduruna tevkif olunduğu inha ve ebna eylemişsen maktul-u mezbûrun muhalagat ve eşyası hususunda dahi mükteza-yı şer'-i şerîfim rivayet ihvasını matlub olmak hasebiyle marifet-i şer' ve mübaşir-i mûm-a ileyh marifetiyle zabt ve mezazet olunan meblağı ve terk-i tağrine ise şer'an sabit olan düyun-ı sahihe müteveffâ-yı zevcesinin mehrine eda ve teslim ve ziyadesi kalır ise ale mefarzullahi teâlâ veresesine tevzi ve taksim olunmak fermanım olmağın iş bu emr-i şerîfim esdar ve () ile irsal olunmuştur imdi vusulünde siz ki mevlâna ve sâir mûm-a ileyhimsiz husus-u mezbûrde mükteza-yı şer'-i şerîf üzere hareket ve ber veche muharrer maktul-ü mezbûrun terekesi her ne ise marifet-i şer' ile müşit olan sahih duyuna ve zevcesinin şer'an sabit olan mehr-i müecceline def' ve teslim ve kusur bir nesne kalır

Sonuç olarak nâib, miras taksimi yapabildiği gibi mirasçıların kendi aralarında yapmış oldukları taksimi kaydedebilmiştir. Vasiyet düzenlenmesi, veraset ilişkisinin tespiti, miras paylaşımı veya mallar üzerindeki uyuşmazlıkların görülmesi nâibler tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Söz konusu işlemler ve uyuşmazlıkların mahallinde görülmesi gerektiğinde de nâibler görevlendirilmiştir. Osmanlı sicil kayıtlarında yalnızca miras işlemlerini gerçekleştirdiği anlaşılan seyyar nâiblere rastlanılmıştır.

6.1.1.5. Borçlar Hukuku

İslam hukuku kazuistik yöntemle gelişme göstermiş olup borçlar hukuku ayrıca bir bütün olarak incelenmemiş; borç doğuran hukuki işlem ve eylemler farklı başlıklar altında ele alınmıştır⁹⁵¹. Osmanlı şer'îye mahkemeleri, borçlar hukukuna dair çeşitli işlemleri kayıt altına aldığı gibi uyuşmazlıkları da karara bağlamıştır. Nâiblerin dahil olduğu borçlar hukukuna dair kayıtlar bu başlık altında incelenmiştir.

Satış işlemlerinde ve satış ile ilgili uyuşmazlıklarda nâiblerin sıklıkla görev aldığı görülmüştür. Nâib satış işlemini kayıt altına alarak hüccet düzenleyebilmiş⁹⁵² söz konusu hüccetler daha sonra ortaya çıkan uyuşmazlıklarda sıklıkla delil olarak kullanılmıştır⁹⁵³. Satış işlemiyle ilgili çıkan uyuşmazlıklar nâib önünde de görülebilmektedir⁹⁵⁴.

ise anı dahi ale mefarzullahi teâlâ verasetleri şer'an sabit olan vereselerine tevzi ve taksim ile merkûm mükteza-yı şer'i mutahhar üzere ekme ve tetmim olunmak bâbında ferman-ı âli şanınm sâdır olmuştur ..." Altan, s. 324.

⁹⁵¹ Aydın (2014) s. 373.

⁹⁵² "Vech-i tahrîr-i kazıyye budur ki; mahrûsa-i İstanbul'da Hasır İskeleyi'nde mütemekkin Bazarcı Mehmed bin Kemal karye-i İstavros'dan Siryanos veled-i Levadar'ı ihzâr idüb mezkûr karye-i mezbûrda vâkı ' Nikola bin Topaç ve Yorgi bin Levadar ve deryâ ve tarîk-i 'âm ile mahdûd iki yer evini iki incir ağacı ile bin dokuz yüz akçeye bana bey' eyledi deyû mahrûsa-i İstanbul nâibi Ahmed bin Hayrullah tevzi' ile mevkî'-'ı huccet ibraz idüb ba'de'l-inkâr mazmûn-ı min zeyl-i huccetde mestûr olan Hasan bin Ali ve Ferhad bin Abdullah şehâdetleri ile sâbit olub bi't-taleb kayd olundu." Akça, Sümeyye (2005) 'Üsküdar Kadılığı 23 Nolu ve H. 968-970 Tarihli Sicilin Diplomatik Yönden İncelenmesi: Metin ve İnceleme', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 162.

⁹⁵³ "... bir kıt'a mülkümi tasarruf idersin diyü da'vâ eyledikde mezkûr zimmi hüccet ibraz idüp nazar olındıkda babasının deyni edâsı için mezkûr Eflanol'a satduk diyü sâbıkân nâibü'ş-şer' olan Mevlânâ Miri imzâsı ile mümza hücceti meşrûh olup suâl olındıkda mezkûr Sozro bu hüccet sahih olmuş hüccetdir diyü ikrâr idüp kazıyye Eflanol talebi ile kayd-ı sicil olındı" Turan, Ali, s. 292; "... bey idüb sicill ve hüccet olunub halen zikr olunan ev bana ve mezkûre Sittülehle intikal idüb ... mukaddema Mardin'de nâibü'ş-şer' olan Molla Mehmed bin Murad'ın imzasıyla mümza ve sene ihda ve tisin ve tisa miet cemaziye'l-evvelinin sekizinci günü tarihiyle müverrah hüccet-i şeriyye ibraz idüb ..." Günay, s. 43-44; "... zikr olunan dar mezbur Pirinin mülki olub lakin Piri hal-ı hayatında darı Ali bin Seydi Ahmed'e bey idüb ve mezkûr Ali zevcim Maksuda otuz altuna bey idüb bil-fül zevcimin mülküdür deyu cevap virüb sabikan Mardin mahkemesinde nâibü'ş-şer' olan Mevlana Mahmud Efendinin imzasıyla mümza ve hatmiyle mahtum ve sene seman ve tisin ve tisa mie Muharreminin ondokuzuncu günü tarihiyle müverrah hüccet-i şeriyye ibraz idüb mazmunu takririne muvafık olmağın ..." Günay, s. 60-61; "... merkûm Ahmed Kâhya dahi tarla-yi mezkûru mezkûr bir aden su ile ba izn-i mütevellî bana 2000 gurus semen-i merfu' ve makkûza bey' ve ferağat etmişdir. Deyu takrir-i meşruhunu natik mezkûr Suruç kazası nâib-i esbak Muhammed Halid Efendi hatmiyle mahtum bir kıt'a hüccet-i şer'îye ibraz ile ..." Çoban, s. 222-223; "...mülk menziline, cümle tavâbi' ile dört

Kişiler arasındaki borç ilişkisi nâib önünde ispatlanmış ve sicile kaydedilerek bir örneği taraflara verilebilmiştir⁹⁵⁵. Borç ilişkisinin taraflarından birinin yerinde dinlenmesi gerektiğinde⁹⁵⁶ veya yemin teklif edilip yeminin mahallinde gerçekleştirilmesi gerektiğinde⁹⁵⁷ mahkemeden nâib görevlendirilmiştir.

bin ikiyüz akçeye bin otuz beş senesinde bey-i bât-ı sahih-i şer'î ile bey' idüb, kabz-ı semen ve teslim-i bey' idüb, ben dahi istira ve kabul idikden sonra yedine dahi sene-i merkumede mahmiye-i mezburede naib-i şer'î olan Mevlana Mustafa Efendi imzasıyla mümza ve hatmiyle mahtum ve sene-i mezbure şevvalinin on dokuzu tarihiyle muverrih hüccet-i şer'îye virülüb ...” **Kılıç**, s. 89-90; “... mezbûr Mehmed cevabında babamız Anastas hal-ü hayatında ve kemal-i sıhhatinde iken tarih-i kitabdan on iki sene mukaddem zikrolunan menzilin nisfini ve bağların nisfini nısf-ı muayyeni ile bana bey' ve ben dahi istirâ eyledim deyü tarih-i mezkûr ile müverrah mahmiye-i İstanbul'da Mahmud Pasa Mahkemesi'nde naibu's-şer'î olan Yahya Efendi'nin imza ve hatmini müstemil takrîr-i mesruhunu natika-i mübeyyin hüccetini ibraz idüb ...” **Kıvanç**, s. 110; “... mezbûre Meryem Üsküdar'da Reîs mahallesinde vâki' ... üç kepenek bakkal dükânının nısfı şayi'nı bin yüz elli altı senesi Rabîü'l-evvelinin üçüncü günü târîh-i müverrih ve sâbikan Üsküdar nâibi imâm zâde Mehmed Efendi dâîlerinin imzâsiyle mümzî ve mahtûm mübayaa hüccet-i mantûkunca şûrût-u müfsideden ârî bey'-i bât sahih-i şer'â ile kızı mezbûre Hûri'ye yüz gurus bey' ve temlik-i teslim ol dahî ba'de'l-iştirâ ve'l-kabul semeni mutâlebesinden zimmetini ibrâ-i iskât ...” **Muzaffarova**, s. 143-144; “... bir kita bağımı mukaddema bana yedi bin akçeye bey-i bat ile bey idüb meblağ-ı mezburdan beşbin akçeden zimmetimi ibra ve idub baki iki bin akçe deynim kalub mukaddema naibü's-şer olan Mehmed Efendi b. Sefer Efendi imzasıyla mümza bin yirmialtı Ramazanının yedinci günü tarihiyle müverrih yedime hüccet-i şeriyye virdi nazar olunsun didikte ...” **Döğüş**, s. 224-225.

⁹⁵⁴ “... merkûme Fâtıma menzil-i merkûmu vech-i meşrûh üzre benden da'vâ idüb bin elli sekiz senesinde medine-i mezbûre bâb-ı mahkemesinde nâibü's-şer'î ü's-şerîf olan Hüseyin Efendi huzûrunda murâfa'a olduğunda mezkûr Fâtıma inkâr etmekle muvâcehesinde şikare şühûd-u udûlla isbât idüb taarruzdan men' olunmuşdur deyü nâib-i mümâ-i leyh Hüseyin Efendi'nin imzâsiyle müzâ ve hatm ile mahdu ve sene-i semân ve hâmis ve elf Cemaziye'lâhiresinin on dokuzuncu günü târihi ile müverrehe-i hüccet-i şer'îye ibraz idüb ...” **Yılmaz** (2005) s. 251-252; “... mahalle-i Ali neccar şöyle da-i şehâdet-i şeriye idüb didiler ki Hasan bin Kabadülmekari nefsi-i Haleb'den naibü's-şer olan Mevlana Mehmed bin Sinan huzurunda ispat idüb işbu Veli'den ... şer ile alduğu ... katırı merkûm Veli bundan akdem bir ay buçuk mikdarı var ki sevk-i Sultanide mahalle-i Ali Neccar'dan Hac Ramazan bin Recebî's-Şehriban bin Ümendiden on dört sikke altun şera-yı şer ile iştirâ itdi şahidlerüz ...” **Yıldırım, Hasan** (2012) 'H.980/M.1572 Tarihli 166 Numaralı Ayntab Şer'îyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 119-120.

⁹⁵⁵ “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Yorgi b. Yani nâm zimmî Manol b. Yani God nâm reisi (...?) sene 964 Cemâziyyü'l-âhirinün evâsıtında Azak'da nâibü's-şer'î olan Hasan b. Dede (...?) mezbûr Manol'un babası Yani'de olan dört yüz on altı akçasın isbât idüp sicil itdirüp sûret-i sicil dahi eline alup ve bunda olan karındaşı Kirako b. Yani'den taleb itdükde mezbûr inkâr idüp ve sûret-i sicilün mazmûnuna beyyine taleb olındıkda Vasil b. Yori ve Paskal b. Filanbol nâm kimesneler edâ-yı şehâdet itdüklerinde kayd-ı sicil olındı” **Turan, Ali**, s. 310-311. Mahkeme nâibinin bizzat taraf olduğu borç ilişkilerinin de sicil kayıtlarına işlendiği görülmüştür: “Oldur ki mahalle-i Beğden Cuma bin Hamza mahfil-i şer'a gelüb hâlâ mahkeme nâibi olan fahrî'l-'ulemâ Mevlana Hamza Efendi mahzarında takrîr-i kelâm kılub mumâ-ileyh Efendiden yigirmi altun bir doru atın alub vâcibü'l-edâ yigirmi altun zimmetimdedir didikde kayd-ı sicil olındı.” **Ünlü, Nazan** (2017) '42 Numaralı Ayntab Şeriyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.992-994/1003-1004 M.1584-1586/1594-1595) (s.1-112)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 18.

⁹⁵⁶ “... mahalle-i mezbûre sükkânından Kostantin nâm zimmî ile bundan akdem bir ev husûsuna müte'allik da'vâm üzerine şer'-i şerîfe da'vet eylediğimde gelmeyüb benim ile da'vâ ve nizâ' eyleme deyü da'vâmdan fâriğa olmak üzere bana yüzelli aded gurus vereyim deyü beni da'vâmdan men' eyleyüb hâlâ hasta olmağla vermede ta'lîl ider vâki' hâl suâl üzerine varılub suâl olunmak matlubumdur deyü kibel-i şer'den nâib taleb etmeğin zeyl-i kitâbda mestûrî'l-esâmî olan müslümânlar ile Mevlânâ Abdurrahim Efendi gönderilüb merkûm Kostantin'den kaziyye suâl olundukda husûs-ı mezbûra münkir oldukda müdde-i mezbûrdan takrîrine mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden ... nâm kimesneler li-ecli's-şahâde hâzırân olub fi'l-hakika merkûm Yordan'ın mezkûr Kostantin ile bundan akdem bir ev husûsunda da'vâsı olub şer'-i şerîfe da'vet eyledikde mezbûr Kostantin zikr olunan ev da'vâsından fâriğa ol sana yüzelli aded gurus vireyim deyü bizim huzûrumuzda ikrâr ve i'tirâf idüb bu husûsa bizi eşhâd eyledi şahidleriz şahâdet dahî ideriz deyü edâ-

Nâib borçlar hukukuna dair çeşitli işlem ve uyuşmazlıkları mahkemede veya mahallinde görmüştür. Bu hususlara örnek olarak hibe⁹⁵⁸, rehin⁹⁵⁹, takas⁹⁶⁰, vekalet⁹⁶¹,

yı şahâdet-i şer'yye etdiklerinde ... şahâdetleri hîn-i kabûlde vâki' oldukdan sonra nâibeyn-i mûmâ-ileyh ânın gelüb minvâl-i meşrûh üzere haber verdiği mâ-vâka'a gıbbe't-taleb ketb olundu ...” **Güney**, s. 210-211.

⁹⁵⁷ “... merkûm Ali bağ-i mahdud mezbûrun mezkûr nisf hissesini tarihten bir sene mukaddem bi'l vekâle bana baten ve kat'an bey' ve firağ ve ben dahi iştira ve teslim ve meblağ-ı mezbûr 2257 buçuk guraşa takasa ve kabul etmemle behak vaz'-i yed ederim. Deyu ba'de'l-def' ve'l-inkâr dafi' merkûm 'Abdullah efendi ber-vech-i muharrer def' müdde'âsına mutabık ityan-i beyyineden izhar-i 'acz ile bi'l-taleb müvekkile-i merkûm muhazzirattan olmakla kibel-i şer'den mürsel naib Salih Efendi da'ileri ma'rifetiyle hanesinde dafi' merkûm hazır olduğu halde ba'de'l-tahlif eş-şer'i mucebiyle bağ-i mahdud mezkûru müdde'i vekil-i merkûm Ali'ye teslime merkûm Abdullah efendiye tenbih olunduğu. Tescil ve huzur-i 'âlilerine 'arz ve i'lam olundu. Baki el-emrû li-hazreti veliyyi'l-emr.” **Çoban**, s. 76-77.

⁹⁵⁸ “... müddeiyân-ı merkumân bin otuz beş Muharreminde mahmiye-i mezbure mahkemesinde nâibüş-şer' olan Mevlana Abdünnebi Efendi huzurlarında vech-i meşruh üzere bize taleb ve da'va eylediklerinde beynimize muslihûn-ı müslimûn tavassut idüb, yedi aded esedi kuruşa inşâ-i akd-i sulh itdüklerinde, mesfûretân hatunlar sulh-i mezburu kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezkuru yedimden bit-tamam ahz u kabz idüb, husus-i mezkura müte'allık olan cem'-i da'vadan zimmetimi ibrâ ve iskat idüb ...” **Kılıç**, s. 145.

⁹⁵⁹ “... mezburan Kas Yusuf ve Danyal hal-i hayatlarında karındaşım mezbur Abdulganiden üç aya varınca altmış dört altuna buğday alub ve zikr olunan iki akarı meblağı merkumun mukabelesinde yanında rehn idiler deyu cevap virüb ve sabıkan Mardin mahkemesinde nâib olan Molla Mehmed bin Muradın imzasıyla mûmza ve hatmi ile mahtum ve sene ihda ve tisin ve tisa mie rebü'l-evvelinin yirmi dokuzuncu günü tarihiyle müverrah hüccet ibraz idüb mazmunı takririne muvafık olub ...” **Günay**, s. 126-127; “... mezkur Abdi hal-i hayatında karındaşım mezbur Abdulgani ve şeriki Derviş bin İlyadan otuz üç altun istidane idüb ve meblağ-ı merkumun mukabelesinde zikr olunan iki zemin yanlarında rehn idüb ve meblağ-ı merkumun mukabelesinde zikr olunan iki zemin yanlarında rehn itdi deyu cevap virüb ve sabıkan Koçhisar nâibi olan Molla Süleyman bin İsanın imzasıyla mûmza ve hatmiyle mahtum sene selase ve tisin ve tisa miete muharreminin evahiri tarihiyle müverrah hüccet ibraz idüb ...” **Günay**, s. 127-128.

⁹⁶⁰ “...Ahmed Bey ibn-i Menâd Efendi nâm kimesne meclis-i şer'e ihzâr itdirüb ve mahzârında takrîr-i kelâm üzerine da'va idüb kârîye-i mezbûrede vâki' mezbûr Ahmed Bey'in iki kut'a tarlasıyla benim bir kut'a tarlamı mübâdele iyledik ve husus-ı mezbûr için bir kut'a bağçem dahi vardır diyü Zevaltun Kazâsına nâib olan Hızır Efendi imzâsıyla marzî ve hâtemi ile mahtûm-ı hüccet ibraz idüb merkûm Ahmed Bey'in yüzüne kirâen okundıkda ...” **Temiz**, s. 164.

⁹⁶¹ “Mahmiye-i İstanbul'da Molla Ahaveyn mahallesi sâkinelerinden ...olan Râbia bt. Mehmed b. Mustafa nâm hatun meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde işbu bâ'isü'l-kitâb İsmail Ağa b. Mustafa nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip ... mezbûr İsmail Ağa'yı tarafımdan vekil ve nâib-i menâb nasb u ta'yîn eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer vekâlet-i mezbûreyi kabûl ve merâsimini mahallinde edâya ta'ahhüd eyledi dedikde gıbbe't-tasdikî-ş-şer'î mâ-vâka'a bi't-taleb ketb olundu.” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 172 Numaralı Sicil, C. 69, Hüküm no: 320, s. 323; “... hâlen Rize nâhiyesi nâibi müdürvetli Ahmed Hamdi efendinin hattı ve hatemi hâvî bir kıta vekâlet cem'an nâtik olduğu üzre verese-i mezbûrân tarafından vekil olduğum ecilden ...” **Yazıcı**, s. 82; “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Mustafâ bin Boz Alî nâm sipâhî kibelinden kazâ-yı Kürtün'de nâibüş-şer' olan Mevlânâ Mehmed bin Hasan Beg husûs-ı sicill mücibince sâbitül-vekâle vekil olan Mustafâ bin Boz Alî nâm kimesne meclis-i şera gelüb ...” **Korkmaz, Salih** (2014) ‘Trabzon 1816 Numaralı Şer'îye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 178; “Kazıyye-i vekâlet-i el-mu'anvene bi-'unvân-ı Muhyiddîn Halîfe en-nâib-i Kazâ-i Hatunsarây tâbi'-i Kazâ-i Konya. Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Kârîye-i Ertaş'da vefât iden 'Alî bin Mustafâ'nın li-eb ve li-ümm karındaşı oğlu Mehmed bin Tura Hoca ve kız karındaşı 'Âyşe nâm kimesnelere merhûm-ı mezbûr 'Alî'den bi-hasebi-ş-şer' kendülere 'âbid olan hukûk-ı şer'îyenin ehadına ve lede'l-hâce mürâfâ'aya işbu Çavuşlar zümresinden fahrü'l-emâsil Sinân Çavuş'u vekil itdükleri ... sâbit olup bi't-taleb kayd-ı sicil olundu” **Özpolat, Leyla** (2016) ‘1 Numaralı Konya Şer'îye Sicili (970–1019 / 1563–1610) (Değerlendirme ve Transkripsiyon)’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 449; “... husus-i mezkûrun mutavakkıf olduğu umurun küllisine vekâlet-i 'âmme-mutlaka-i sahiha-i şer'î ile vekil olduğu havî yedimde olup işbu şehri rebülahirin beşinci günü tarihiyle müverrah mezkûr Birecik naibi Muhammed Şakir Efendi hatmiyle mahtum bir kut'a vekâlet hücceti natik olduğu halde meblağ-ı mezbûrun 1050 guraşu ağa mumaileyhden bi'l-vekâle taleb ederim. ...” **Çoban**, s. 550-551; “... mesfûrun varisleri mesfûran İstimat ve Sofya tarafından Medine-i mezbûre Filibe'de naib-i şer'î şerif olan faziletli el-Hac Veliddin Efendi huzurunda beni vekil ve naib mûm-u ileyhin imza ve hatemini havi işbu yed'imden olan vekalet-i hüccetini ita etmeleriyle ber mucib-i hüccet-i şer'îye vekaletim hasebiyle ...” **Altan**, s. 269-270.

gabn-i fahiş iddiası⁹⁶² ile ilgili kayıtlar gösterilebilir. Gabn-i fahiş iddiasının yer aldığı kayıta nâibin mahallinde taraflara satışın feshini bildirmiş olması, nâibin hüküm kurmuş olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Şirket ilişkisinden doğan alacak hakkı da nâib huzurunda ispat edilebilmiş, nâibin verdiği belge bir başka mahkemede ispat aracı olarak kullanılabilmıştır⁹⁶³. Yine şirketten doğan alacağın ispatı ile ilgili nâib önünde dinlenen şahitlerin şهادetleri bir başka mahkemeye nakledilebilmiştir⁹⁶⁴.

Diğer yandan nâiblerin bakmasının uygun görülmediği iflas davaları olmuştur. Galata şer'îye sicillerinde yer alan bir kayıta Yahudi, Hristiyan ve sarraflardan bazı kimselerin borç sebebiyle aldıkları zindan cezasından kurtulmak için yalancı şahitler ile iflas ettiklerini ileri sürerek hüccet aldıkları, bu sebeple borçlandıkları pek çok tüccarın iflasına sebep oldukları, bu davalardaki şahitliklere özel ihtimam gösterilerek fukaha ve ulemanın yazdıklarına bakılması gerektiği ve bu davalara nâiblerin bakmaması

⁹⁶² “Husûs-ı atiyü'l-beyânı mahallinde istimâ' ve tahrîr için bi'l-iltimas saybı şer'-i enverden nâ'ibimiz Mevlânâ Mehmed Efendi ibn Mustafa Efendi irsâl olunup ol dâhi zeyl-i sahîfede muharrerü'l-esâmi müslîmin ile ... mülk menzîlimin üzerine varup 'akd-i meclis-i şer'-i şerîf eylediğinde ... Emine bint-i Hasan nâm hâtûn ... nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp işbu ... bağçey-i müstemil mülk menzîlimi bundan akdem mezbûr Musa Beşe'ye yüz seksen guruşa bey' itmişdim lâkin hîn-i bey'de mezbûr Musa menzîl-i mezbûru zikr olunan bahâ ile ben alurum gayrı almaz deyü beni ta'zîr idüp menzîl-i mezbûrda takrîr ve gabn-ı fâhiş olmağa menzîl-i mezbûrun gerîye virin taleb iderim didikde gıbbe's-su'âl mezbûr Musa Beşe cevâbında fi'l-vâki' hîn-i bey'de müdde'îye'-i mezbûreyi takrîr itdiğini ikrâr lâkin bey'-i mezbûrun semeniyle gabn olduğu ma'lûmum değildir deyü inkâr ile cevâb virmekle ... 'udûl-ı müsliminden ... nâm kimesneler li-eşli's-şehâde meclis-i ma'kûd-ı mezbûrda hâzîrûn olup istihâd olunduklarında fi'l-vâki' işbu gabn olunan ... bağçeyi müstemil menzîl-i mezbûrun hîn-i bey'de kıymet misli üç yüz yirmi guruşdır bey'-i mezbûrda gabn-ı fâhiş olduğu nümâyandır deyü her biri mezbûr Musa Beşe muvâcehesinde edâ'-i şehâdet-i şer'îyye itdiklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebiyle bey'-i mezbûrun feshine tenbîh eylediğini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde kebt ve tahrîr ve ba'dehu ma'an ba's olunan Çukadar Hacı Ahmed Çelebi meclis-i şer'e gelüp alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr itmeleriyle mâ vaka'a bi't-taleb kebt olundu.” Çetinkaya, s. 269-270.

⁹⁶³ “... mezbûr Haçer zimmetinde şirket-i mufâvaza tarîki ile aslî'l-mal seksen esedi kuruş i'mal ve isti'mal ve hâsıl yüz kuruş cem'an yüz seksen kuruş alacağım olub meblağ-i mezkûru mahrûsa-i Üsküdar'da mahkeme-i mahalle-i cedîde nâibü's-şer'î olan Şaban Efendi ibn-i Mehmed huzûrunda Bali veled-i Bedros ve Ananiye veled-i Mesin nâm kimesnelerin şehâdetleri ile isbât edib kitâb-ı tealî ihrâc eyledim. Mücebince meblağ-i mezkûru mezbûr Haçer'den hâlen taleb ederim diye müddeasını müteallik vech-i meşrûh üzere subût-i deyni nâtik mevlânâ-i mezbûr Şaban Efendi'nin hatt ve hatmini müstemil tarih-i kitâb senesi Zilka'desinin on ikinci gün tarihle müverrah kitâb-ı tealî ve hattab-ı hükmü ibrâz edib kitâb-ı merkum, mezbûr Ahi Haçer muvâcehesinde kırâat ve merkum Haçer'e suâl olundukda ...” Çevik (2009) s. 179.

⁹⁶⁴ “Mahrûse-i Kayseriye Depelik Mahallesi sâkinlerinden râfî'ü'l-kitâb Ebûlkâsım Beşe ibn 'Abdusselâm meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu Mûsâ Beşe ibn Ahmed mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp târîh-i kitâbtan sekiz sene mukaddem mezbûr Mûsâ Beşe'ye bi-tarîki'l-mudârebe ikiyüzelli riyâlî guruş virüp teslîm eylediğini medîne-i Ankara'da nâ'ibü's-şer' olan Mevlânâ Nu'mân Efendi ibn Mustafâ huzûrunda mahalle-i merkûme sâkinlerinden el-Hâc Murâd bin 'Abdullah bin 'Abdullah ve Dervîş 'Osmân bin İbrâhîm bin 'İsâ şehâdetleriyle isbât idüp nakl-i şehâdet ihrâc eyledim mücebince zikr olunan ikiyüzelli guruşumu bana teslîm olunması matlûbumdur deyü kelîmâtına mutâbık vech-i meşrûh üzere nâ'ib-i mûmâ-ileyh Nu'mân Efendi'nin hat ve hatmini müstemil bin seksen üç Şevvâlî'l-mükerreminin yirmi ikinci günü târîhiyle müverrah kitâb-ı naklî ibrâz idüp su'âl olunsun didikde ...” Yürekli Tutar, s. 317.

emredilmiştir⁹⁶⁵. Söz konusu davalarda kanuna aykırı delil kullanılması nedeniyle çok sayıda tüccar zarara uğramış olduğundan davalara bakacak olan kadılar titiz şekilde inceleme yapmak üzere tembihlenmiştir. Dolayısıyla nâibler tarafından iflas davalarına bakılmamasının genel bir uygulama niteliğinde olmayıp bu olaya özgü olduğu söylenebilir. Bu durum aynı zamanda merkezin istediği zaman müdahale ederek nâiblerin bakabileceği davaları sınırlandırabilmiş olduğunu da göstermektedir.

Netice olarak borçlar hukukuna dair işlemler nâibler tarafından gerçekleştirilebilmiştir. Nâibler mahkemede veya mahallinde ilgili uyuşmazlıkları karara bağlayabilmiştir. Bazı davaların ise nâibler tarafından değil bizzat kadılar tarafından görülmesi emredilebilmiştir. Bu durumun söz konusu olaya münhasır olduğu ve aynı konudaki diğer davalara nâiblerin bakabilmiş olduğu düşünülmektedir.

6.1.1.6. Eşya Hukuku

İslam hukuku kazuistik yapısı dolayısıyla eşya hukukunu müstakilen incelemiş değildir. Eşya hukukunun konusunu oluşturan eşya hakkındaki işlem ve uyuşmazlıklar sıklıkla şer'îye mahkemelerinde görüşülmüştür. Bu başlık altında şer'îye mahkemeleri önüne getirilen ve nâiblerin dahil olduğu eşya, eşyanın tamiri, mülkiyet hakkı, kullanım hakkı gibi hususlardaki uyuşmazlıklar incelenmiştir. İlgili hükümler nâiblerin çoğunlukla keşif suretiyle bu husustaki uyuşmazlıklara dahil olduğunu göstermektedir.

Birden fazla kimse arasında yapılacak paylaşımlar kimi zaman uyuşmazlığa dönüşmüş ve bu konuda mahkemeye başvurulmuştur. Mülk paylaşımı hakkında mahkemeye yapılan bir başvuruda aynı zamanda mahkemeden nâib talep edilmiştir⁹⁶⁶.

⁹⁶⁵ “Galata kâdısı fazîletlü efendi, Ba’zı kimesne bey’ ü şîrâ ve istidâne vü istikrâz tarîkiyle üzerlerine edâsı lâzım edâda ta’allül ve ta’annüd idüp izn-i şer’le vaz’-ı zindân ve habs ve tazâyik olundukda, mücerred kendülerin tahlîs maksadıyla hîleye sülûk ve iki nefer mechûlül-adâle şâhid ikameti ile iflâsını isbât ve yedlerine taraf-ı şer’iden i’lâm veyâhûd hüccet alup bu vesîle ile ibtâl-ı hukûk itmek Yahûd ve Nasârâ ve sarrâf tâifesinin âdet-i müstemirreleri olmağla nice mütemevvil tüccârın fil-hakîka iflâsına sebeb oldukları şü’yü’undan gayrı bu husûsda kemâl tecessüs ve ihtimâm elzem ve beyyine ise evlâ ve ercah ve hukûk-ı adâvet ibtâl ü izâ’atından sıyânet için iflâs şehâdetinde fukahâ-i i’zâm ve ulemâ-i kirâmın yazdıkları vech-i vecîh üzre şurûtuna dikkat ve ihtiyât ve zemâne göre şuhûda adem-i i’timâddan nâşî iflâs beyyinesi ancak huzûrumuzda şer’le istimâ’ ve ba’det-ta’dîl vet-tezkiyye, hâkim-i şer’in hükmü oldukdan sonra mûcibini fermân-ı âlî sâdır oldukca da vâsının istimâ’ı ve i’lâm ve hücceti virilmeğın tevakkuf ve huzûrumuza havâle olunup bu mâddede zîr-i hükûmetin zikr olunan mahkemede nüvvâb efendileri men’ ve vech-i meşrûh üzre olmasını dahi i’lâm ve i’lân eyliyesiz deyü.” **Akyıldırım, Taylan** (2010) ‘259 Numaralı Şer’iyye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)’, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 538.

⁹⁶⁶ “... Mehmed bin Oğlan Fakîh ve anası Ayşe binti Ali ile karındaşı Hüseyin bin Oğlan Fakîh ve erkâb-ı ümenası olan Hörü binti Mehmed aralarında vâkî’ olan ... evlerün taksim olmasın üzerine nâib göndersün ehl-i hayyîz-i cem’ alub zikr olan evlerün şark canibinden bir ev ve havl bir (ay) kapusu kurbunda yeründen doğru nişan olan yere değin mezkûr Hüseyin ve anası Hörü’ye ve cânib-i şarkında vâkî’ olan bir ev kıta’ ve

Kayıttan anlaşıldığı üzere nâib bu konudan anlayan kimselerle birlikte mahallinde paylaşımı gerçekleştirmek suretiyle uyuşmazlığa son vermiştir. Dolayısıyla nâib mahallinde keşif suretiyle davada hüküm kurmuştur.

Konusu hayvan olup nâib önüne getirilen bir uyuşmazlık ise ayrıca dikkat çekicidir. Taraflar arasında inek öldürme ile ilgili çıkan uyuşmazlık nâib tarafından dinlenmiş ve bu hususla ilgili sicil sureti düzenlenmiştir. Ancak olayın yerinde görülmesi talep edilip bu talep yerine getirilmeden dava dinlendiği için bu belgenin şeri hukuka göre geçerli olmayacağı ifade edilmiştir⁹⁶⁷. Dolayısıyla keşif taleplerinin yerine getirilmesi şeri hukuka göre geçerli bir karara varılması bakımından gerekli olmuştur.

Mahallenin çeşmesi, yolu gibi ortak kullanıma ait yerler hakkındaki uyuşmazlıklar nâib görevlendirilmek suretiyle yerinde görülmüştür⁹⁶⁸. Bitişik bina ve dükkanın tadilatına ne kadar ödeme gerekeceği ve tarafların söz konusu bedele ne miktarda katılacağı hususunu bilirkişi eşliğinde keşifte bulunan nâibler tespit etmiştir⁹⁶⁹. Yine bitişik yapıların birbirine verdiği zarar mahkemeden görevlendirilen nâibin keşfi ile tespit edilmiştir⁹⁷⁰.

mukata'asıyla mezkûrân Ayşe'ye ve oğlu Mehmed'e virilüb kat'-i dava ve fasl-ı husûmete hükm olunub sebt-i sicil olundu ... " **Karagöz** (2012) s. 374.

⁹⁶⁷ "Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Karye-i Çumra'dan Tanrıvermiş oğlu Mûsâ ile Mehmed ve Hüseyin ve Ümmet nâm kimesnelerin bir ineğimiz öldürdün deyu nizâ'ı olup mezkûr Mehmed'e nâyib görmek için mürâsele virildikde mezbûr Mûsâ yerinde görülmesin taleb idüp anda görülmesin deyu mürâsele virülüp varduktan sonra Sahrâ nâyibi zikr olan da 'vâyı istimâ' idüp Mehmed eline sûret-i sicil virmiş hâliyâ meclis-i şer'a mukâbil gelüp münâza'a itdiklerinde merkûm Mehmed sûret-i sicili ibrâz idüp görülmüş deyu mürâsele varduktan sonra görülmüş olmağın şer'i olmayup mezbûr Mehmed'in elinde olan sûret-i sicili gayr-ı makbûl olup vâki'-i hâl sebt-i sicil olundu ..." **Özpolat**, s. 38.

⁹⁶⁸ "... nâm kimesneler meclis-i şer'a gelüp ... çeşmenin ardında vâki'' tarîk-ı âmma Ahmed nâm habbâz divar çeküp ev binâ itdi görülmesin taleb iderin diyü kibel-i şer'den âdem taleb itdikde üzerine nâib gönderilüp görüldükde zikr olunan çeşmenin suyu azalup tamla tamla inmek ile kimesne menfaat itmedüğü sebebdan sahib-i hayrâtdan Hacı Timur nâm kimesne gice ile su edeklemek/ereklemek(?) için zikr olunan çeşmenin ardına izn-i kadî ile bir musluk bina idüp ve musluk ile Ahmed nâm habbâzın evi divarı ile musluk mabeyninde iki karış mikdarı yer kalmağın mezkûr Ahmed dahi divarın kaldurup musluk divarına ulaştırup üzerine ev bina itdüğü vâki' olup ehl-i mahalleden ve çarşı halkından ve şehrin a'yânından ba'zı kimesneler getürdülüp ahvâli istihsâr olındıkda ... mezkûr Ahmed divarı musluk divarına ulaştırması her vechile mahall ü münasib olmuştur didüklerinde hâli üzre ibkâ olunup mezkûr Ahmed talebi ile kayd-ı sicil olındı fi't-tarih." **Turan, Ali**, s. 215-216; "... malum ola ki ashab-ı hayrâtdan Mehmed nâm kimesne südde-i saadetime arz-ı hal idüb Ayntâbda vaki Yahni Mahallesinde Boyacı oğlu ... kurbunda Kara Yusuf çeşmenin suyu ziyade olmağla cânib-i şerden naib ve müteveli ve cemaat ile üzerine varilub zikr olunan çeşmenin cemaatine kifayet mikdarından ziyade olan suyu mezkûr Gergerli oğlu bina eyledüğü cami-i şerîfe cari olması evla görülmekle mütevellisi ve izn-i hakim ile bu kendü malından su yolu idüb bir mikdar suyu cami-i mezbûra cari itdirüb sicil ve huccet olunub zikr olunan su vech-i ... üzre cari olur iken ..." **İlhan**, s. 214-215.

⁹⁶⁹ "... mezkûrun evime mülâsık olan dükkanının kurniyyesini ve akdinden bir mikdar hedm olunub binası ikimize lazım olmağla kibel-i şer-i şerîfden nâib ve mimar Şimon kurniyyenin üzerine varulub binasına ve kirecine ve cem-i levazımına yirmi dört altun tahmin olunub yirmi dört altunun on iki altını bana ve on iki altını mezbûra lazım olub halen iki altına geçüb on altun mezbûrdan alub kabz itdim ..." **Günay**, s. 60.

⁹⁷⁰ "... nam kimesnenin mahalle-i mezbûrede vâki' menzil örtmesine car-ı mülâsıkı Abdurrahman Halife ve Mağfur Abdurrahman'ın zevcesi Selver'in sonradan bina ve ihdas eyledikleri örtmenin mezbûr Seydi Mahmud'un sofasının duvarına ve penceresine ve iç tarafına zararı olduğu mukaddema canib-i şer'den nâib irsal olunub, ba'de tahrir zararları def'e üç tenbih olunmuş iken ..." **Kılıç**, s. 214.

Nâib keşfe giderken uyuşmazlığın konusuna göre beraberinde mimar, kalfa gibi uzman bilirkişiler bulunmuştur⁹⁷¹. Nâib ve bilirkişilerin yerinde keşfe gittiği uyuşmazlık konusu kimi zaman bir fırından çıkan duman dahi olabilmıştır⁹⁷².

Vakıf malı ile ilgili tamir gerektiğinde de mütevelliler mahkemeye başvurmuştur. Örneğin bir zaviye mütevellisi tamir gerektiğini mahkemeye bildirmiş ve keşif yapılması için mahkemeden nâib tayin edilmesini talep etmiştir. Nâib ve beraberindeki heyet ilgili zaviyeye giderek incelemede bulunmuş ve tamir için tahminen ne kadar bedel gerektiği tespit edilmiştir⁹⁷³.

Kıymet takdiri talebi halinde mahkemeden nâib görevlendirilmiştir. Mirasla intikal eden malın bedelinin tespiti mahkemeden gönderilen nâib ve beraberindeki heyet tarafından yapılarak mahkemeye bildirilmiştir⁹⁷⁴.

⁹⁷¹ “Ma‘ruz-ı da‘ileridir ki savb-ı şer‘-i enverden irsal olunan naibimiz Salih Efendi ile ... teba‘a-yı devlet-i ‘aliyenin Ermeni milletinden Nerso veled-i Keşiş ile ... Kerbo veled-i Kivo meyanlarında münazaa‘a fih olan divar olduğu menzile varub mi‘mar esnafından Derviş oğlu Kivo ve ... kalfalarıyla sa‘ire ebniye ahvaline muttali‘ Müslimin huzurlarında ‘akd-i meclis-i şer‘i ettikde ... muma ileyh da‘ileri ba‘de‘l-keşif olmağın mu‘ameresiyle şer‘iyle meclis-i şer‘e gelüb merkûm Nerso ve Kerbo mevacehelerinde ‘ala vuku‘a inha ve takrir etmeğın keyfiyet-i mezkûre şerife havale olundukda ... mahalline vaz‘ etmesine müdde‘i ‘aleyh merkûm Kerbo‘ya bi‘t-tefhim tescil ve huzur-ı ‘alilerine ‘arz ve i‘lam olundu. Baki el-emr li-hazret-i veliyyü‘l-emr.” Çoban, s. 182-183.

⁹⁷² “... Murad Beşe ibn-i Abdullah nâm kimesne mahfil-i kazaya gelüb takrîr-i kelâm idüb cârim olan Mehmed bin İbrahim hâlâ bir fırın ihdâs iyledi ateş yakduğunda duhanının menziline zararı vardır odamda ve çardağında durulmaz canib-i şer‘iden üzerine nâib ve mi‘mâr irsâl olunub zararı müşâhede olunmak taleb iderim didikde canib-i şer‘iden Mehmed Halife ibn-i Veli ve olan El-hac Mustafa ibn-i Hüdaverdi ve ... zeyl-i kitâbda mestûrû‘l-esâmi olan bi-garaz müslimânlar ile mevzi‘-i mezkûra irsâl olunub irsâl iylediklerinde fi‘l-vâki‘ mezbûr Mehmed ihdâs iyledüğü fırının duhanı merkum Murad Beşe‘nin evine zararı olduğunu mezbûr Mehmed Halife ve mezbûrân El-hac Mustafa ve Üstad Sefer gelüb meclis-i şer‘ide ihbâr itmegin mâ vâki‘ bi‘t-taleb ketb olundu” Yıldırım, Canan (2018) ‘4 Numaralı Amasya Şer‘iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 179.

⁹⁷³ “Mahmiye-i Kayseriye‘de vaki merhum Ahi Devletkar Zaviyesi‘nin mütevellisi ve Şeyhi olan İbrahim Çelebi bin el-Hac Ahmed meclis-i şer‘e gelüb takrir-i kalam idub zaviye-i mezburenin tekkisi harabe müşrif olub tamir ve termime muhtacdır. Şöyle ki bu sene dahi tamir ve termim ola. Resimüş-şerife kalmayub gayri tamire mecal-i mahal olduğu mukarrerdir. Kibel-i şer‘den naib nasb olunub üzerine varilub şat olunmasın taleb iderim didikde canib-i şer‘den bu fıkır tayin olunub zeyl-i kitabede mesturul-esami olan ba-arz Müslümanlar ile zaviye-i mezburenin üzerine varilub akd-ı meclis kılınub zaviye-i mezbureye nazar olundukda fil-vaki tekkienin iki kemerinin canibi yıkılıb ve hedim divarları dahi harabe olduğu müşahade muhammin tahmin etduğım üzere ancak yigirmi bin akçe ile tamir olur diyu ba-arz dimeğın mucebi ile tamirine hükmü-birle mehal-i vaki mütevell-i merkum İbrahim Çelebi talebi ile ketb olundu. Vakt-i hacetde müzekker-i mahiri ola ...” Sözcü, s. 64.

⁹⁷⁴ “Mahalle-i Eski Bezazistan‘dan Zeliha bint-i Hamza meclis-i şer‘e gelüb liebeveyn karındaşım Cafer babam Hamza‘dan intikal iden mahalle-i mezburede vaki malûmatül hudud bir sofa ve bir tabhane ve havluyu müştemil menzilde sakin olub bana ırs-i şer‘le intikal iden hakkımı virmekte taallül ider menzil-i mezburun üzerine bigaraz müslümanlar varub kıymetin takdir itmesin taleb iderim didikde bigaraz müslümanlardan Halil b. Ali ve Mustafa b. Deligoz ve Ömer b. Ebulmüslim nam kimesneler menzil-i mezbur altibin akçe baha ider deyu haber virdiklerinde husus-i mezbura naib tayin olunan mevlana Hüsam Efendi gelüb haber virmeğın gibbet-taleb” Döğüş, s. 27.

Sonuç olarak nâibler eşya hukukuna dair meselelerin çoğunlukla keşif kısmında yer almıştır. Ancak yapılan bazı keşiflerde nâib hüküm kurmak suretiyle uyuşmazlığa son verebilmiştir. Yine keşiflerde nâib beraberinde uyuşmazlığın konusuna göre uzman bilirkişiler bulunmuş ve tespitler bu çerçevede yapılmıştır. Bu da günümüz hukuk davalarındaki keşif uygulamaları ile oldukça benzerlik göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

6.1.1.7. Arazi Hukuku

İslam hukuku arazinin özel mülkiyete ve kamu mülkiyetine ait olabileceğini kabul etmiş, bu hususlarda çeşitli kriterler belirlemiştir. Osmanlı arazi rejimi düzenlenirken şeri hükümlerin yanı sıra örfi hukuk hükümlerine de yer verilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı'nın kurmuş olduğu sistem miri arazi rejimi olmuştur⁹⁷⁵. Bu başlık altında şer'îye mahkemelerine intikal etmiş olup nâiblerin dahil olduğu arazi hukukunu ilgilendiren işlem ve uyuşmazlıklara yer verilmiştir. Söz konusu kayıtlar miri arazilere dair olabildiği gibi mülk arazi ve metruk arazi hakkında da olabilmektedir.

Örfi hukuk ile şekillenen miri arazi rejimi hakkında nâibe ayrıntılı bilgi veren bir kayıt ilgi çekicidir. Buna göre miri arazi üzerinde tasarruf hakkı olan kimseler öldüğünde bu hakkın intikal edeceği tapu hakkı sahiplerinin kimler olacağı hakkında bilgi talep eden nâibe verilen cevapta tapu hakkı sahiplerini ayrıntılı şekilde düzenleyen kanun bildirilmiştir⁹⁷⁶. Miri arazilerde tasarruf hakkının adi intikale tabi olup örfi hukuk

⁹⁷⁵ Osmanlı arazi hukukuna göre araziler beş kısma ayrılmış olup bunlar mülk arazi, miri arazi, metruk arazi, mevat arazi ve vakıf arazilerdir. **Cin, Halil** (1985) Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 2. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, s. 20-21; **Cin/Akyılmaz**, s. 493-495, 497.

⁹⁷⁶ “Kıdvettül nüvvâb el müteşerri ‘in Karahisar-ı Sâhib kazasında naib-ü şer‘î olan mevlânâ ... malum ola ki sen ki ... sitte-i saadetime mektub gönderip kaza-i mezburada vâki kurâ topraklarında arâzi mirîye tasarruf edenlerden sahibi arâzi zamanında vefât edenlerin yerleri bî hasbül kanun tapuya müstehak oldukları kanun üzerine resm-i tapu ile verilmesi ferman olan ashab-ı tapu kimler olduğu malum olmamakla fevt oldukta tasarrufunda tapu ashabına âlâ tertib verilmesi kanunu malum olduğunda ol bapta hükmü hümayunum verilmek ricasına vâki hal arz eylediği ecilden kanun görüldükte imdi bir karye veyahut mezra toprağında arâzi tasarruf edenlerden biri fevt oldukta yerleri meccanen oğluna intikal eder oğlu olur ise erişip baliğ ve tasarrufa kâdir olduktan sonra 10 seneye değin babası yerlerini her kimin yedinde bulur ise alır oğlu olmayan müteveffanın yerleri bî hasbü-l kanun tapuya müstehak olur hâk tapu evvela kızlarıdır gerek sagîr ve gerek kebir on seneye dek bî garz Müslümanlar takdir eyledikleri resm-i tapu ile alır ol dâhi yoğise tapu bî garz Müslümanlar takdir eyledikleri resm-i tapu ile baba bir erkarındaşınıdır on seneye değin alır ol dâhi yoğise yurdu üzerinde sâkin olmak şartıyla bî garz Müslümanlar takdir eyledikleri resm-i tapu ile baba bir kızkarındaşınıdır beş seneye değin alır lakin yurdu üzerinde sâkin değildir deyu gerek sahibi arz ve gerek ahar dahil edemez bu dâhi yoğise müteveffanın babasıdır on seneye değin bî garz Müslümanlar takdir eyledikleri rûsumu tapu ile alır ol dâhi yoğise bî garz Müslümanlar takdir eyledikleri rûsumu tapu ile validesininidir on seneye değin oğlu yerlerin alır ba‘de mezahik tapuda da mahrum olan oğlu oğlundur 10 sene değin bî garz Müslümanlar resm-i tapu ile alır ol dâhi yoğise müteveffanın yerleri üzerinde mülkü meşru‘ meyve eşcarı kime intikal ederse 10 senelik bî garz Müslümanlar takdir eyledikleri resm-i tapu ile alır ol dâhi yoğise bî garz Müslümanlar takdir eyledikleri resm-i tapu ile müşterektir 5 sene değin iştiraki

hükümleriyle düzenlendiği ve bu hükümlerin zaman içerisinde çıkarılan fermanlarla değişiklik gösterdiği⁹⁷⁷ düşünüldüğünde nâibin bu konuda bilgi talep etmiş olması makul görülebilir.

Mülkün kime ait olduğu, sınırları gibi hususlarda nâibler hüccet düzenlemiş⁹⁷⁸, söz konusu hüccetler daha sonra ortaya çıkan uyuşmazlıklarda delil olarak kullanılabiliyordu⁹⁷⁹. Tarlanın tasarrufunun kime ait olduğu hususundaki anlaşmazlıklar nâib huzurunda karara bağlanabiliyordu⁹⁸⁰. Tarla ve mezarlar hakkındaki sınır anlaşmazlıkları yine nâib ve beraberindeki heyetin yerinde keşfe gitmesi suretiyle giderilmişti⁹⁸¹. Haksız yere

yerlerin alır müşteriki yerleri müşterekine izni sâhib-i arz ile ferağat eyledikte alıvırdığımı beha ile müşterekimdin sonra ehl-i karyenindir bir seneye değin alıvırdığını resm-i tapu ile ehl-i karyeden yere zarureti olanlara verilmek kanun olduğu divân-ı hümayunum kaleminder der kenar olunmakla ... balada beyan olunan kanun üzere amel idüp ...” **Akpınar**, s. 235-236.

⁹⁷⁷ **Cin/Akyılmaz**, s. 474-476.

⁹⁷⁸ **Gedikli** (2004) s. 87.

⁹⁷⁹ “... ve mahkemece tahrîr olunmuş târîh-i mezbûrda nâib olan mezbûr Ahmed ve nâib-i kuzâtul-kuzâları ile mümza tarafımızdan emr-i şerîf ile istima olunmuş huccet ibrâ edub ve takrîr-i merâm edub ... mezkûr Mahiye takrîr bağumun yeri olub târîh-i mezbûr hadd-i şuhûda udûl ile isbat edub alınmağa mutasarrıf iken yevmi Osman fakîh ve sâire mâni olub mezbûrun bâ muvâcehe mezbûr Osman fetiyeden ve nemiyeden istifsâr olundukda arz-ı mezbûr târîh-i mezbûrda istimâ olunub huccet ibrâ olundukda itirâf edub (?) olunan mezbûr tasarrufunda olduğu zâhir olmak âlâ hâlihî yedinde ibkâ olunub mâ vekaa bit-taleb kayd-ı sicil olundu” **Altundaş, Zülküf Furkan** (2017) ‘8 Numaralı Ayntâb Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (S.100-200) (H.997-998 / M.1589-1590)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 297.

⁹⁸⁰ “... ahalisinden olduğu karyeteyn-i mezkûreteynin beyne’l-ahali ma’lumetü’l-hudud ve’l-ciran 140 kile tohum isti’âb eder sulu tarlaları işbu vekil-i merkûmun müvekkileleri mezbûretan Ayişe ve Ümmügülsüm tarih-i i’lamdan iki sene akdem yani 83 sene-i kameriyesi zi’l-ka’de-i şerifenin evailinde Birecik kazasında hala naib bulunan Muhammed Şakir Efendi huzurunda mahallinde ba tapu tasarrufumuzda mülkimiz olup ahalisinden olduğu karyeteyn-i mezkûreteyn ahalilerine tohum zer’ etmek üzere tohum i’tasıyla ber-vech-i nisfiyet akd-i mezra’a ederek zira’at ve hirasat etdirüb bu vecihle mutasarrıfeleriz. Deyu da’va ahalisinden olduğu karyeteyni mezkûreteyn ahalilerinden tarla-yi mezkûreleri 10 seneden mütevaciz zira’at ve hirasat edüb ol vecihle tasarrufe olageldiklerinde hak kararında tapuya talipleriz. Deyu da’va ahadahuma aherin mudde’asını ba’de’l-inkâr müvekkiletan mezbûretan dahi tarla-yi mezkûreleri 50 seneden mütevaciz ahalisinden olduğu karyeteyn-i mezkûreteyn ahalilerine tohum zer’a etdirüb mutasarrıfa olduklarını naib mumaiyleh huzurunda bi’l-muvacehe ber-nehc-işer’i isbat edüb ahalisinden olduğu karyeteyn-i mezkûreteyn ahalilerini naib mumaiyleh bivechi şer’i mu’ârizadan ba’de’l-men’ ve’l-hükûm tarla-yi mezkûreler müvekkiletan mezbûretanın ba tapu tasarruflarına mülkleri olup ahalisinden olduğumuz karyeteyn-i mezkûreteyn ahalilerinin asla ve kat’a alakaları yoktur. deyü vekiletan mezbûretan gilgiloğlu İbrahim ve yüzbaşının takrir ve meşruhalarını vekil-i merkûm Bekir dahi tasdik ve tahkik eylediği tescil ve huzur-i ‘âlilerine arz ve i’lam olundu.” **Çoban**, s. 267-268.

⁹⁸¹ “... tarlamin civarında olan tarla sahibi Es-Seyyid Mahmud nâm kimesne tarlanın sınırından tecavüz idib benim ... üzerine varılub ma’lumu olan müselmanlar ile sınırumuz ta’yin olunmasın taleb iderim didikde kibel-i şer’den Fahrü’l-müderresin Mevlâna Kürd İbrâhim Efendi nâib nasb ve ta’yin olunub ol-dahi zeyl-i kitabda esâmesi mestûr olan müselmânlar ile üzerine varub nazar iyledikde ... kadimi olan sınırına müselmânlar şehâdet ve âhyâr iyledikleri üzere sınır taşları dikilub mezbûr Abdûlbakinin sınırından âhz iylediği sab mikdar kendune red için tenbiye birle mâ vak’a bi’t-taleb ketebe olundu” **Güner**, s. 176-177; “Seyyid Ali Çelebi’nin Tarla hususunda Çelen-zade görüb verdiği hüccettir. Mahmiyye-i Kayseriyye sakinlerinden bâis-i haze’l-kitâb Seyyid Ali Çelebi b. Şaban meclis-i şer’a gelüb Ali b. Memi ve karındaşı Emine nâm hatun mahzarında takrir-i dava edüb Kaşlıgöl kurbunda vâki çavuşlar yeri demekle marûf olan tarlanın sunuru hususunda bundan esbak mezbûrlar ile nizamiz olub cânib-i şer’den Ebûbekir Efendi nâibin müşerri gönderilüb vardıklarında Kaşlıgöl’den Meczumlar’a giden tarik içinde olan Yerlû Kızıtaş’ın doğrusuna dört taş dikib müsülmânlar huzurunda sunûr tayin elime hüccet-i şeriyye vermişidi. Halen zikrolunan sunûra niza eder. Tekrar üzerine nâib varub şer’ile men’olunmasın taleb ederim dedikde kibel -i

zabtedilen tarla iddiasıyla merkeze yapılan başvuru üzerine bölgedeki nâibe ilgili davayı görerek karara bağlaması emredilebilmiştir⁹⁸². Son olarak mülk arazinin haksız yere vakıf arazisi gibi kullanılması hakkında nâib keşfe çıkmış, fetva ve belgeleri incelemiş, şahitleri dinlemiş ve yerinde karar vermiştir⁹⁸³. Olayın girişindeki “Efendi hazretlerinin Balizan

şer’den bu dâileri nâib gönderilüb mahall-i nizâ’ın üzerine varulub, akd-i meclis olundukda mezbûr Seyyid Ali Çelebi zikrolunan hüccetin ibrâz edüb kıraât olundukda mezbûr Emine ve Ali vech-i muharrer üzere tayin olunan sunûru inkâr edüb, hüccet-i mersümenin zeylinde esâmileri mestûr olan müslümanlardan Ebûbekir Beşe ibn-i Receb ve üstâd Seydi ibn-i el-hâc Yusuf nâm kimesneler liecli’ş-şahâde meclis-i şer’a haziran olub: Filvaki mezbûr Ebûbekir Efendi münâza’unfih olan tarlanın üzerine nâib gelüb Kaşlıgöl’den Meczumlara giden tarik içinde olan Yerlü Kızıtaş’ın doğrusuna dört taş diküb sunûr tayin eylediği mahal bu mahaldir ve taşlar bu taşlardır. Ol vakit nasbolunduğu mahalden âhar yere naklolunmamışdır deyü tayin edüb şahâdet-i şer’iyye eylediklerinde zikrolunan sunûr, minvâl-i meşrûh üzere ikbâ olunub, mücebi ile hüküm birle bu hûruf alâ mâ hüve’l-mukırrûn bittaleb ketbolundu.” Ertürk, s. 55-56; “... canib-i şer’den üzerine naib tayin olunub nice seneden beru mezraat ve meraset olmayan mezzalar kanun üzere bana satılmış olunması ve kendü tasarrufunda olan mezzalara ilhak iylediği mezzaların sınuru dahi keşf ve tahrir olunub ilhak-ı hak olunması matlubumdur didikde husus-u mezkuru keşf ve tahrir için canib-i şerden fahrû’l-müderresin Mevlâna Mehmed Efendi İbn Hüseyin Efendi irsal olunub ol-dahi ahir keradan husus-u mezbure vukufu olan bi garz müselmanlar ile üzerine varılub akd-i meclis iylediklerinde mezbûr Ebu Bekirin tasarrufunda olan mezzaların sınuru iş bu hâtır-ı bi’l-meclis olan müselmanlardan ... sual olundukda ...” Güner, s. 326-327.

⁹⁸² “Hâlen Karahisâr sancağı mutasarrıfı ... ve Karahisâr nâibi efendi ... inha olunur ki; tayin olunan mübaşir marifetiyle mezbûru ve hasmını huzur-ı şera ihzar ve mürâfaa idüb mezbûrun çayırın ve tarlasın fuzuli zabt ve at ve merkebin itlâf eylediği şeran sabit olursa tarlalarını kendüye zabt ve şeran davaların faysal idüb mucib-i şerisini icrâ eyleyesiz. Ve eğer mühalefet idüb icra-yı ahkâm-ı şeriyye mümkün olmayub mahallinde ihkak-ı hakk oluna, mübaşir koşub Divan-ı Anadolu’ya ihzar eyleyesiz. Mucib-i buyuruldu ile amel ve hilafından ihtirâ ve ictinâb eyleyesiz deyü buyuruldu.” Yıldırım, Ömer, s. 179.

⁹⁸³ “Efendi hazretlerinin Balizan çıkub gördikleri husısdır. Oldırki Hüsnü bey.b. Hasan bey ... Hacı Çelebi mescidi evkafına mütevellî olan Hacı Çelebi mahzarında takrir-i dava edüb nefs-i Kayseriyye kurbında vâki olub mükellit üzere tasarruf olagelmış araziden Karameşhed kurbında vâki ... bir kıta mülki tarlamı Hacı Abdünnebi izn-i şer’le işgal edüb otuz yıldan berü ebanân ceddim tasarruf idegelüb birkaç sene Rum iline sefere gittiğimizde mezbûr mütevellî Hacı Çelebi mülküm olan araziye mezkûreyi mescid-i mezbûrun vakf tarlasına gasb ve zabt edüb vakıfdır deyu tasarrufum mani olur husus-ı mezbûrun görölmesi için elimde emr-i şerif ve fetvayı münife vardır nazar olunub üzerine varulub şerle lazım gelenle taleb ederim dedikde kabl-ı şer-i şeriften bu fakir naib tayin olunub zeyl-i kitabda esamesi mastur olan müslümanlar ile niza olunan mezkûr tarlanın üzerine varulub mezbûr Hüsnü beyin yedinde olan emr-i şerife ve fetevayı münife nazar olundukda Kayseriyye kurbında Timurci ve Kara Meşhed yeri demekle maruf yerleri ebanân ceddin mezbûr Hüsnü beyin tasarrufunda olub ziraat ve hiraset edüb öşrin mir liva ademlerine eda iderken mütevellî-i mezbûr vakıfdır deyu dahil edüb zabt ve tasarrufuna mani olurmuş evkaf-ı mezbûr mütevellisinden ihraç olunmuş mühürlü sahih suret-i defter-i Hakani taleb edüb göresiz zikir olunan yerler bir selatin-i maziye mezkûr çerçi Halile temlik etdiğine mülknameyi hümayun olub veya hud mülkiyeti defa-i tevsik ve kaydında mastur ve musarrah kayd olunub bâdehu mescidine vakf etmiş değil ise fil-vâki mücerret vakıfdır deyu niza etdi ise buna zabt itdüresüz deyu buyurulmağın fetevayı şerifede zeydin ebanân ceddin birkaç kıta yerleri tasarrufunda ola bade’zaman bir mescidin mütevellisi Amr araziye mezbureyi mescid-i mezbûru bina eylediği vakf eyledi dava eylese lakin münaziun fihâ olan arazi şehir kurbında mülkiyet üzere tasarruf olunub ve vakf-ı mezbûrun mülknamesi olmayub ve defteri Hakanide hazar mülk kayd olunmadıkça Amrın vakf-ı davası mesmua olur mı? El-cevab selatin-i maziyeden mülkname veyahut defterde mülk kaydı olmayacak vakf olması caiz değildir deyu tahrir olunmağın bermucib-i emr-i âli ve feteva-yı münife mezbûr mütevelliden vakf-ı mezbûr Halil Çerçinin zikir olunan yer mülkü olduğına mülkname ve defter-i Hakani taleb olındıkda mütevellî-i mezbûr yedinde mülkname ve suret-i defter-i Hakani olmadığından gayrı vakf olub vakfiyet üzere tasarruf oluna geldiğine beyyine taleb olındıkda udûl-i müsliminden Himmet b. İbrahim ve Ebubekir b. İsa dede ve Halil b. İbrahim nam kimesneler şehadet edüb zikir olunan yer kırk yıldan mütecaviz ziraat ider idik mezbûr Hacı Hüsnü beyin dedesi Hacı Abdünnebiye tayin-i mirlivaya verirdik mezbûr Hüsnü beyin mülk-i nevrüşidir ebanân ceddi tasarruf ider mezbûr mütevellî takdirsiz bozub vakfa halt eyledi deyüb bu hususa şahitleriz, şehadet dahi ideriz dediklerinde da’ave’t-ta’rif ve’t-tezkir hin-i kabulde vaki olduktan sonra zikir olunan yer mezbûr Hüsnü beyin elinde olan emr-i şerif ve fetevayı-münif mucebince hüküm olunub mezbûr mütevellî men ü def olunub gibbe’t-taleb ketb olundu” Ertürk, s. 15-16.

çıkub gördikleri husısdır” ifadesi söz konusu nâibin kadıya vekalet eden bab nâibi niteliğinde bir nâib olduğunu düşündürmüştür.

Sipahiler arasında tımar sınırları gibi hususlarda uyuşmazlıklar çıkabilmiş, bu hallerde keşifler nâib eliyle gerçekleştirilmiştir⁹⁸⁴. Yerinde yapılan incelemelerde taraflar dinlenmiş ancak şahitlerin hazır olmadığı hallerde dava aleyhe neticelenebilmiştir⁹⁸⁵.

Metruk araziler hakkındaki uyuşmazlıklarda da nâibler rol alabilmiştir. Örneğin bir yaylağın hangi karyenin tasarrufunda olduğuna dair çıkan uyuşmazlıkta yerinde şahit dinleyen nâib hükmü yerinde vermiş ve mahkemeye bildirmiştir⁹⁸⁶. Yine bir arazinin çayır

⁹⁸⁴ “... *erbâb-ı tımardan Kâtib Mehmed bin Hüdâvirdi yerinden hükm-ü hümayun ibraz idüb mezmûn mezmûnunda Kilis ve Ayıntab kadıları mezkûr Kâtib Mehmed’in berat-ı şâhi ve defter-i hakânî ile tımarı olan Mezra’-i Yuruncak’ın mu’ayyen ve muhtar ve ma’muliye yerlerine Karye-i Buhan ve Karye-i Kürüm... ve Karye-i Yavruka halkı ve sipahilerine vech-i dâhl idüb ve ehl-i kura dahi her sipahimize virürüz deyu öşr-ü şer’iden âbdi olan hukûkuna ta’allül iderler imiş göresiz deyu ferman olmağın ve Kilis kadısı Abdülhalil Efendi Hazretleri olcânibde olan hususa bizim mezkûrûn... -dahi- bu cânibde dahi olan biz görelim deyu -...- mektub gönderib münazi-i fih olan yerlerûn üzerine naib gönderülüb makza-i hükm-ü hümayun Karye-i Yavruka sipahisi olan Maksûd bin Gazi Bey Karye-i... Buhan sipahisi olan Ahmed bin Abdullah mezbûr Kâtib Mehmed ile ibraz olunub merkûm Kâtib bi’l-muvâcehe takrîr-i dava kılub didi ki berat-ı şâhi ve defter-i cânibde bana tımar kayd olan mezra’i Yuruncak ...ve tımar-ı sunûr dâhil yerlerine vech-i dâhl idüb tasarrufuma mani’ olurlar deyucek mestûrân Maksûd ... ve Ahmed’den sûal olundukda bizim berat-ı şâhi ile mutasarrıf olduğumuz Karye-i Yavruka ve Karye-i Buhan’ın... yerlerinden bu mevzudan Yuruncak adlu mezra’ yokdur deyu inkâr ile cevap verdiklerinde ... ez-zikr Kâtib Mehmed’in sıdk-ı davasına muvaffak beyyine taleb olundukda udûl-ü müsliminden Halil bin (Resûl) Resul... ve Osman bin Ömer şehâdet için hâzırân olub şu vechle edâ-i şehâdet idüb didiler ki ... Karye-i Kürüm ve Karye-i Yavruka ve Karye-i Buhan sipahilerinde vakî olan ve berata müstâkil ... hakdır selâtin Arab zamanında Cânım Bey ve kul arasında ve -Durali oğlu Ali Bey- kılıha hâkâniyetdendensonra Haram Emîni ve Emirşah Çavuş ve Kurt Subaşı ve Hacı Hüseyin nâm-ı berat-ı şâhi ve defter hatıyla mestûr tımar ... tasarruf idiler deyu şehâdet-i şer’iyye kılub ba’de’t-tezkiye ve’l-tahlîf şehâdetleri hayyîz-i kabulde vakî olub sebt-i sicil olundu” **Karagöz** (2012) s. 260-261.*

⁹⁸⁵ “... Karye-i Buhan sipahisi olan Ahmed Bey elinde Faik Paşa serahuya mayûşa-i Hazretlerinden emr-i şerîf ibraz idüb mezmûn muhvisinde münderiş olan bu ki Ahmed nâm sipahi benim (mutasarrıf olduğum) Buhan’a gelüb Buhan nâm karyenin kadimden mu’ayyen ve muhtar ve ma’mûl sınırına Mehmed nâm sipahi benüm mutasarrıf olduğum Buriçak nâm mezmûn’ın suretindendir deyu dahl idüb mutasarrıfa mani’ ve’l-hadd ziyade zulm ve te’addi eyledi sabıktır deyu ‘ilam eyledi eyle olsa meknûsüyle mir-i ahûr çavuş vasul buldukda Mehmed’i atmak üzerine varub öşr-ü şer’i ve’l-kanun göresiz ve Sancakbey Subaşı Kaya şartıyla göresiz deyu ferman olunmağın emsalü’l-emrû’l-gani-i münazi olan yerlerden üzerine nâibü’ş-şer’ilerinde (olmamak savaşı) Sancak Subaşı kâbelinden Abdurrahman ve İlyas Çavuş (varub) Kazaî beraber idüb mezkûr Ahmed Bey şöyle takrîr eyledi ki tımarım olan Karye-i Buhan’ın cânib-i şarkında vakî olan yer mu’ayyen muhtar ve mutasarrıf olduğum yerlerden mezkûr Mehmed Bey’den sûal olundukda cevap virüb didi ki zikr olan yerler tımarım olan Mezra’-i Buriçak yerlerinden mezkûr Ahmed bu güne değin bi-gayr-ı hak tasarruf ider deyucek zikr olan yer Mezra’-i Buriçak’ın sınır içinde dâhil ve mu’ayyen yeri olduğuna beyyine taleb olundukda şahidlerüm hâzır değil tasarruf etdikleri gibi tasarruf etsünler inat ider isem hakkum taleb ederim deyu ikrâr ve itiraf idüb bi’t-taleb sebt-i sicil olundu” **Karagöz** (2012) s. 408-409.

⁹⁸⁶ “... Osman bin Mehmed ... ve gayriler meclîs-i şer’-i hâzır-ı lâzimü’t-tevkîrde Holku nâm karye sâkinlerinden ... ve Holku nâm karyeden ... ve Muhula nâm karyeden ... ve Takadin nâm karyeden Afandol nâm kimesnelerin müvâcehesinde takrîr-i da’vâ idüb Milene tâbi’ Kolondi dimekle ma’rûf mevzi’ kadimü’l-eyyamdan mer’amız ve yaylağımız olub bu ana gelince koyunlarımız ve ineklerimiz ve davarlarımız otlağı iken Celali istilasından müddet varılmamağla mezkûrun kimesneler zikr olunan meramızı gasben elimizden alub mevzi-i mezbûr tarlaya dahl itdirmezler üzerine varilub vâki’ hâl el-merâkibü ve’s-sakâfîdan suâl olunub tahrîr olunması için nâib taleb eyledikleri ecilden kâbel-i şer’den Mevlâna Abdurrahim Efendi irsâl olunub mevzi-i mezbûrun üzerine varilub vâki’ hâl mezkûrun ... ve gayrilerden suâl olundukda mevzi-i mezbûr hâli olmağla varub ihya eyledik birkaç senedir ki tasarrufumuzdadır zikr olunan yaylak Vara nâm karye

mı otlak mı olduğu ve kimin tasarrufunda bulunduğuna dair çıkan uyuşmazlıkta daha önce nâib tarafından verilmiş hüccet delil olarak mahkemeye sunulmuştur⁹⁸⁷. Meraların kullanımı karyeler arasında dava konusu olmuş, söz konusu uyuşmazlık nâib ve beraberindeki bilirkişiler ile yerinde görülerek hüccet düzenlenmiş, bu hüccetler daha sonra açılan davalarda delil olarak kullanılmıştır⁹⁸⁸.

Arazinin üç yıldan fazla süreyle kullanılmaması sebebiyle bir başkasına tahsis edilmesi hakkındaki uyuşmazlıkta nâib ve beraberindeki heyet keşfe gitmiş, arazinin kullanılmadığını yerinde tespit etmiş ve bir başkasına tahsis edilebileceği yönünde hüküm kurulmuştur⁹⁸⁹.

ahâlisinin olduğu ma'lûmumuz değildir deyü münkir olduklarında müddeîyyun-ı mezbûrundan da'vâlarına mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-ı ricalden ... nâm kimesneler li-ecli's-şahâde hâzırın olub tâbi' Holmezi dimekle ma'rûf mevzi kadîmü'l-eyyamdan Vara nâm karye ahâlisinin meralarıdır Celali istilasında birkaç sene varmamağla Polita ve Holku ve Mucura ve Takadin nâm karye ahâlileri gasben ve tegallûben zabt eylediler mevzi-i mezbûrda min ba'd alâkaları yokdur mevzi-i mezbûr Vara nâm karye ahâlisinin kadîmü'l-eyyamdan mer'a ve yaylakları ve davarları otlağıdır bu hususa şahidleriz şahâdet dahî ederiz deyü edâ-yı şahâdet-i şer'îyye idüb şahâdetleri makbûle oldukdan sonra nâib-i mûmâ-ileyh Holmezi nâm mevzii Vara ahâlisine hükm eyledü ki gelüb mâ-vaka'a kayd-ı tescil olundu" **Güney**, s. 230.

⁹⁸⁷ "... Gekivize kazâsına tâbi' Samandıra nâm karye yetîm Fakih nâm kimesne yedinden emr-i şerîf vârid olub meşhûm-ı dürer-bârında mûnderic olan karye-i mezbûre toprağında bir kıt'a hâlî yer kimesne tasarrufunda olmayub ben Mehmed ve Memi nâm müsterek sipâhîlerden tapuya etrâfını tutub çayır idüb on beş yıldan mütecâvizdir tasarruf iderken hâlîyâ Hasan ve Hüseyin nâm karındâşlar müteveffâ babamuzın öküzi otlağıydı deyü tasarrufuma mâni' olur şer'la görülmesini taleb iderin didüğü husûsın teftîşe fermân olunub Mevlânâ Üsküdar efendisinin üzerinde mühim hudmet-i Pâdişâhî olduğu ecilden husûs-ı kazıyyenin teftîşi bu fakîre tefvîz oldukda imtisâlen lil emri'l-âli mahalle-i zâr-ı husemâ kılunub teftîşe te'addi oldukda mezkûr Yetim Fakih kemâ harrera ve zebere takrîr-i da'vâ idüb mezbûrân Hasan ile Hüseyin istintak oldukda zikr olunan yer müteveffâ babamuzın öküzi otlağı idüğü sâbit olub elimûze huccet virilmiştir deyü takrîrlerine mutâbık nâyibü's-şer' Mevlânâ Cafer Halife imzâsı ile huccet ibrâz etdiklerinde mezkûr Yetim Fakih zikr olunan yer mezbûrânın babalarının hudûdında ve çiftliğinde dâhil olub öküz otlağı içün terk olunmuş yer olduğın ve huccetlerinin mazmûnün inkâr idüb husûs-ı mezkûr içün mâbeyinlerine mûnâmze'ât-ı kesîra ve muhâsamât-ı şedîd vâkı' olub âhır-ı l-emr muslihûn aralarına girüb ve nizâ' olunan iki kıt'a çayır ki her birisinin handekleri ve hududları ma'lûmdır müsterek cânibde olan ağaçsız yeni çayırı mesfûrn Hasan ile Hüseyin'e alvirüb mâbeyinlerin islâh idüb min ba'd birbirlerinin zimmetlerin husus-ı mezkûra mute'allık de'âvîden ibrâ' ve iskât etdiklerinde sıhha-i bey'a ve islâha hükm olunub bi't-taleb tesci olundu." **Akça**, s. 126.

⁹⁸⁸ "... tahrîr-i cedîd defteri mûcibince mutasarrıf iken mezkûrûn Bahtiyarlı cemâ'ati defter-i mezkûrde mestûr olan mezra'amız sınırına müdâhale ve mu'ârâza eylediklerinde mukaddemâ vârid olan emr-i şerîf mûcibince cânib-i şer'den nâib ta'yîn olunan Mevlânâ İbrahim Efendi ve mirmirân-ı Karaman dâme ikbâlühü hazretleri tarafından mübâşir ta'yîn buyurulan Mehmed Ağa ve ehl-i vukûf bî-garaz-ı müslimîn ile mahall-i nizâ'ın üzerine varılub 'akd-i meclis oldukda ... şühûd-ı 'udûl şehâdetleriyle mezkûrûn Bahtiyarlı cemâ'ati müvâcihelerinde isbât olunub mezra'a-i mezbûre sınırı dâhiline mu'ârızadan men' olunub mufassal-ı meşrûh yedimize hüccet-i şer'îye virilüb nizâ'ımız fasl-ı kat' olunduğundan ..." **Şafakcı**, s. 412-413; "... târîh-i i'lâm senesi Cemâziye'l-âhiresinin on yedinci günü Yoros nâibi Süleymân Efendi huzûrunda bâ-fermân-ı âli mahalli nizâ'ın üzerinde mezbûr Halil ile murâfaa-i şer'î-şerîf olduğumuzda zikr olunan kışlak ve arâzi kadîmü'l-eyyamdan beri karyemiz mer'ası olub mahalli mezkûrede kışlağa mutasarrıf olanların hayvanatı ile maan bizim hayvanatımız dahî ra'y olunub otundan ve suyundan intifâ' oluna geldiğini âhar karye ahâlisinden şühûd-u udûlle isbât eylediğimiz eclden bi-hakk müdâhele ederiz deyü müdâfaa ve takrîrlerine mutâbık bir kıt'a hüccet-i şer'îyye ve i'lâm ibrâz eylediklerinde ..." **Muzaffarova**, s. 155-156.

⁹⁸⁹ "... mezbûr Mehmed Çelebi ... tahminen on iki dönüm bir kıta mezruâsın sukûtuna alêt-tevâlî zevaât etmeyüb tatil etmekle yeri ğadr etmiştir âhere tapu ile virmeğe yedimizde emr-i şerîf vardır suâl olunub

Sonuç itibariyle nâib farklı arazi türleri hakkındaki davalara bakabildiği gibi arazilerin keşiflerini gerçekleştirmek suretiyle yerinde hüküm kurabilmiştir.

6.1.1.8. Vakıf Hukuku

Vakıflar İslam Osmanlı hukuk tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. İslam hukukunun bir tür tüzel kişilik olarak kabul ettiği vakıflar farklı türlerde olabilmıştır⁹⁹⁰. Vakıflar kuruluş aşamalarıyla ve icra etmiş oldukları birbirinden farklı hizmetler sebebiyle pek çok şer‘iye sicil kaydına konu olabilmıştır. Bu başlık altında vakıf hukukuna dair konularda nâiblerin ne gibi işlemlerde bulunabilmiş olduğu incelenmiştir.

Vakıf, sözlü irade beyanı ile kurulabilmekle birlikte ileride ortaya çıkması muhtemel uyuşmazlıklarda vakfın amacı, vakıftan yararlananlar, vakıf idaresi gibi hususların belirlenebilir olması amacıyla bu sözlü ifade yazıya dökülmüştür⁹⁹¹. Vakıf senedi (vakıfname/vakfiye) vakıf kurulması aşamasında düzenlenen belgeler olup talep halinde mahkeme huzurunda düzenlenebilmiş ve sicile kaydedilmiştir. Nâibler tarafından düzenlenen, imzalanan ve mühürlenerek vakıfnamelere şer‘iye sicil kayıtlarında sıklıkla rastlanılmıştır⁹⁹².

bermüceb-i emr-i âlî ihkâk-ı hakk olunması murâdımızdır deyü yedlerinde olan emr-i şerîfi ibrâz idüb bil-muvâcehe feth ve kırâat olundukdan sonra ... mezbûr Mehmed Çelebi'den dahî suâl olundukda tasarrufumda olan arâzi-i mümkün oldukça ziraât üzreyim deyü cevâb virüb lâkin zikrolnan üç kıta yerlerimin ilê hêzel-ân beher sene zirâat üzere olduğunu mübâyeâdan âciz olub arâzi-i mezkûrenin üzerine varılub hakikât-ı hâl keşf olunmağışün cânib-i şerden nâib taleb eylediklerinde mezbûr Mehmed Çelebi'ye arâzi-i mezkûrenin üzerine sen dahî bilevar deyü tenbih olunub mezbûr Mehmed Çelebi bile vardıkdan imtinâ eylemeğin keşf ü hâl için savb-ı şer'-i şerîfden irsâl olunan Mevlânâ Abdüs-selâm bin Mahmûd nâm nâib zeyl-i kitâbda mestûrül-esâmi olan müslümanlar ile zikrolnan üç kıta yerlerin üzerine varub müşâhede eylediklerinden sonra hâkikat-i hâl bâarz ve ehl-i vukûf müslümanlardan suâl olundukda karye-i mezbûrede sâkin ... nâm kimesneler hâzirûn olub zikrolnan yerlere işâret-i hasiyye? ile işâret idüb işbu üç kıta yerlerini mezbûr Mehmed Çelebi beş yıl alêt-tevâlî ziraât etmeyüb boz ve hâlî koyub tatil etti bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahî ideriz deyü ihbâr ettiklerini Mevlânâ-yı mezbûr mahâllinde tahrîr ve vukû-i üzere mahfil-i kazâda inhâ ve takrîr etmeğin üç yıldan ziyâde zirâat olunmayan arâzinin tapu ile âhere virilmesi meşrû olub ve kanûn-ı padişâhî olmağın bermüceb-i emr-i âlî zikrolnan üç kıta yerlerin âhere tapu ile virilmesine hükm ve tenbih olunub vâkî' hâl ğıbbet-taleb ves-suâl ketb ... ” Çetin, s. 215-216.

⁹⁹⁰ Cin/Akyılmaz, s. 325. Vakıf türlerinden para vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Gedikli, Fethi (1999) ‘İstanbul’da Para Vakıfları ve Mudarebe’, HAK-İŞ, S. 51, s. 68-73.

⁹⁹¹ Aydın (2014) s. 249.

⁹⁹² “... mersume Fatma hâl-i hayatında ve kemâl-i ‘akl-i sıhhatinde menzil-i mahdud-ı mezkûru bundan akdem Mehmed t’allülde nâibü’ş-şer’ olan Süleyman Efendi huzurunda evvela kendüye b’ade vefatiha ... medine-i münevvere fukârasına vakf ve şart tescil-i şer’i ve teslim ile l-mütevelli itdikden sonra ... nâib-i merkum Süleyman Efendi imzasıyla muhsenât ve hatemiyle mahtum ve bin altmış altı senesi muharremü’l-haramının beşinci günü tarihiyle müverrihe mazmûnı min külli’l-vücut mezbûr Hasanın kavli meşruhi nâtik vakfiye m’amul baha ve memûn-ı ‘aleyha ibrâz eylediğin ... ” Ercan, s. 150-151; “... husûs-i âtil-beyanın mahallinde istima ve muhakemesi iltimas olunmağın savb-ı şerden Mevlâna Es Seyyid Mustafa Efendi mezenen tayîn ve irsal olunub ol dahî Medine-i Ayıntab’da Akyol Mahallesinde sâkin sâhibül-Hayrât vel-hasenât Ali besbes ibni Hüseyin ibni siracın İbrâhim nâm kimesnenin mahalle-i mezbûrda vâkî menziline varub zeyl-i rakimde muharremül-esâmi-i müslimin mahzarlarında akd-i meclis-i şer’i ali olundukda merkum Ali meclis-i makud-ı mezkûrda vakf-ı âtil-beyanın li eclit-tescil mütevelli nasb idüb bade azi yedinde olmak

Vakıfnamelerin içeriğinde de nâibler yer alabilmiştir. Örneğin bir vakıfnamede her sene başında vakfın muhasebesini gören kadıya yüz akçe, nâibe otuz akçe verilmesi hususuna yer verilmiştir⁹⁹³. Dolayısıyla vakfın muhasebe işlerinin yürütülmesiyle ilgili nâibler de görevlendirilebilmiştir.

Vakıflar Osmanlı uygulamasında oldukça fazla yer aldığından bu kurumlar hakkındaki uyuşmazlıklar da mahkeme sicillerine sıklıkla yansımıştır. Vakfın tasarruf hakkı⁹⁹⁴, vakıf hissesi⁹⁹⁵, vakıf malın bedeli⁹⁹⁶ gibi hususlar vakıflar hakkında şer'îye mahkemelerine intikal etmiş, nâibler huzurunda görülerek hükme varılmış ve hakkında hüccet düzenlenmiş uyuşmazlık konularından bazılarıdır.

Vakıf mütevelliliği üzerinde çıkan uyuşmazlıklar eyalet valisi divanında kurulan mahkemede görüşülebilmıştır. Söz konusu mahkemede davanın nâib huzurunda görüldüğü

üzere şart eylediği sulbî Kebîr oğlu Hüseyin muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb ... vakf-ı Sahih-i şerî ve hasbî sarîh-i merî ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki ... deyü şart ve tayîn idüb ... nâib-i mûma ileyh huzûrunda ... vakfiyeyete hükm-i taleb iderim didikde nâib-i mûmâ ileyh İmameyn-i Himameyn râ-yı şerîfleri üzere mücerred vakfiyet dinmekle sahîh ve lüzumu mukarrer olmağın sıhhat-ı vakf ile hükm idüb ondan sonra vakf-ı mezbûr mütevellî mezbûr şart-ı sâbıkı üzere azl idüb kendi nefesine mevtine taalliken mütevellî olmak üzere karar verüb vakf-ı müebbed ve habs-i muhalled olduğdan sonra nâib-i mûmâ ileyh ...olunan ümenâ-i şerle meclis-i şere gelüb husus-ı mezbûru alâ vukûa inhâ ve takrîr etmekle mâ vâki bit-taleb ketb olundu” **Karasakal**, s. 115-117; “... mahruse-i Bursa tevabiinden Fidyekızık nam karye sakinlerinden Behram b. Abdullah nam kimesne fevt olub varisi maruf olmamağın karye-i mezbûre mütevellisinin vekili vakf-ı mezbûrun cabisi Piyale Bey b. Abdullah nam kimesne ile üzerine varıldıkta yine karye-i mezkûre sakinlerinden el-Hac Hüseyin b. Mehmed nam kimesne dokuz yüz doksan altı Şabanında mahruse-i mezkûrede naib olan Hasan Efendi b. Ahmed mührü ile memhûr bir vakıf-name ibraz idub nazar olundukta merhum Behram'ın karye-i mezbûre dahilinde ve sınırın da vaki olan cemi emlakı iki evdir ve iki bağçedir ve iki bağdır. Cümlesini karye-i mezbûre mescidi imamına vakf-ı sahib ile vakf idüb ve lüzumuna dahi hükmolunmuş bulunmağın tahrir olunduğu mütevellî-yi mezbûr el-Hac Hüseyin talebi ile iş bu temessük tahrir olunub yed-i talibe def olundu...” **Canlı**, s. 107.

⁹⁹³ “... ve her sene başında kadı efendiye muhasebe görmek için yüz akçe ve naib efendiye otuz akçe virile ...” **Özaba**, s. 523-524.

⁹⁹⁴ “Oldur ki mahruse-i Amasya'dan Mustafa bin İsmail ... Cafer Çelebi bin Ali mazharında ... ben ve mezbûr Cafer Çelebi ... mevlevihane banisi ve vakfı ve Pervane beg evladından olub ... meşihat ve nezaret-i evladının zükur ve inasına ale's-seviye olmak üzere vakf ü şart edüb bundan akdem mezbûr Cafer Çelebi benim evlad-ı vakıfıdan olub derecede beraber olduğumu münkir olduğda ... murafaa olduğumuzda evlad-ı vakıfıdan olub mezbûr Cafer Çelebi ile derecede beraber olduğum sabit ve zahir olub ... badehu bin otuz senesinde naibüş-şer olan Mevlana Abdi efendi huzurunda dahi zikr olunan mevlevihane ve Pervane beg evkaflarının tevliyet ve meşihat ve nezaret-i mahsullerin ber vech-i iştirak mutasarrıf olunmak üzere yedimde olan hüccet-i şeriyelerin mazmunlarında mukurr ve muterif olmağın muciblerince ber vech-i iştirak mutasarrıf olunmak üzere hükm olunub tekrar yedime hüccet-i şerîye verilmiş iken ...” **Yılmaz** (1987) s. 16-17.

⁹⁹⁵ “... mütevellî mezbûre Refiye'nin hissesini tarih-i mezbûrdan bu ana kadar merkûm Sofî Abdurrahmanın müvekkilesi mezbûre Münteha bigayri hak zabt etmeğe keyfiyet beyine tenbih olmak muradıdır ... mezbûre 33 seneden berü merkûm Es'ad muvacehesinde mutasarrıf olduğundan ma'âda tarihten 11 sene mukaddem Urfa naib-i esbak Salim Efendi zamanında merkûm Es'ad müvekkilem mezbûreden hisse-i mezkûre da'va-yi şart-ı sanî şart-ı evvele mu'âriz olmakla naib-i mumaileyh merkûm Es'ad'i da'va-yi mezkûreden men' etmişdi. Ve bu naib mumaileyhin hitam mahtum ve imzasıyla mumza ve bir küt'a hüccet-i şer'îye iradiyle ...” **Çoban**, s. 520-522.

⁹⁹⁶ “... mütevellî olduğum vakf-ı mezbûr malımdan merkûme Hânım zimmetinde asl ma'u'r-râyci iki bin dokuz yüz doksan akçe olmağla meblâğ-ı mezbûrun bir sene güzeste râycisini merkûme hâtundan da'va ve taleb eylediğimde inkâr idüb ben dâhi Çaynigir mahkemesinde nâibü's-şer' huzurunda bi'l-muvâcehe esbâh ve tahsil saddında iken ...” **Gökbuğa**, s. 102-103.

kayıtta geçen “...Eyaleti'nin vâlisi olan saâdetlü Ömer Paşa Hazretleri'nin divân-ı alîlerinde ma'kud-ı meclîs-i şer'ide sâbıkân medîne-i mezbûrdan naîbü's-şerrü'l-şerîfde olan Mehmed Efendi'nin huzurunda benim ile mürâfaa-yı şer'i oldukda ...” ifadesinden anlaşılmaktadır⁹⁹⁷.

Vakıf mallarının keşiflere de sıklıkla konu olması kaçınılmaz olmuştur. Vakfın konusuna göre keşfin konusu da değişiklik göstermiştir. Vakıf mallarına tamir gerekip gerekmediği⁹⁹⁸, tamir gerekli ise ne kadar bedelle olabileceği⁹⁹⁹, kiraya verilen vakıf malının uğradığı zararın tespiti¹⁰⁰⁰ nâib ve beraberindeki bilirkişi heyetleri ile keşfe gidilerek gerçekleştirilmiştir. Yine imaret vakfı mütevellisinin vakıf kilerinde bulunan

⁹⁹⁷ “... müddeîyân-ı merkûm Yusuf işbu bin yediyüz oniki senesi şâbanü'l-muazzamın ikinci gününde medîne-i mezbûr Eyaleti'nin vâlisi olan saâdetlü Ömer Paşa Hazretleri'nin divân-ı alîlerinde ma'kud-ı meclîs-i şer'ide sâbıkân medîne-imezbûrdan naîbü's-şerrü'l-şerîfde olan Mehmed Efendi'nin huzurunda benim ile mürâfaa-yı şer'i oldukda ... müddeîyân-ı mezbûr ahâlisinden cem-i gafîr cem-i kesîr ile tevâtürü isbât ve müddeîyân-ı merkûm Yusuf ber-vech-i muarızadan men' olunub yedime hüccet-i şer'îye virilmiş iken ... nâm kimesneler ve sa'ir ehemmi azîmi ve cem-i kesîr meclîs-i ma'kud-ı mezbûre de hâzıran olub istişhâd olunduklarında fî'l-vâki' müddeî merkûm Yusuf kulları mersûmun marifetiyle Ömer Paşa huzurunda ma'kud-ı divân-ı alîlerinde nâib-i mûmâ-ileyh Mehmed Efendi hâzırunla bizim huzurumuzda mezbûr Mürteza Ağa ile mürâfaa-i şer'i olub müddeî mezbûr Yusuf ... muarızadan men' olunub mezbûr Mürteza Ağa yedinden işbu hüccet-i mersûmeyi aldı ... biz bu hususa bu vech üzere şahidleriz şahâdet dahî iderüz deyu herbiri edâ-i şahâdet-i şer'îye itdiklerinden ... müddeî-i merkûm Yusuf'un da 'vâsını lağv-ı mim-ha sad (?) olduğu şer'an zâhir ve muteber olmağla mezbûr Mürteza Ağa üzerine ber-vech-i muarâzadan müddeî-i merkûm Yusuf'u men' birle mâ-vâka'a bi't-taleb ketb ...” **Güney**, s. 64-67.

⁹⁹⁸ “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki nefs-i mahrûsa-i Trabzon'da vâki' Mahmud Ağa evkâfına mütevellisi canibinden Câbî olan işbu bâ'isü't-tahrîr Davud b. Şaban nâm kimesne meclîs-i şer'a gelüp evkâf-ı mezbûre müteallik Eski Hisar'da vâki' hamamın hamamcısı olan İbrahim b. (sic) nâm kimesne mezbûr hamamın ferşında ve olmağla su inüp ol sebebden hamam ve sol kuyusunun ağzı bozulup ta'mîre ve meremmete muhtac olup ve külliyyen üzerindeki tam dahi köhneyüb tecride muhtac olup meremmet olunması lazımdır meremmet olunmaz ise hamamdan ferâgat iderin diyü bana tekazâ ider görülsün taleb iderin diyü tahrîr-i kelâm itdikde kûbel-i şer'den naîbü's-şer ile ve ehl-i vukûf kimesneler gönderilüb göründükde fî'l-vâki' zikr olunan hamam altındaki olmağın su dolup ve zikr olunan kuyunun ağzı taminin tecridi lazım olduğu vâki' ve ma'lûm olmağın cabi-yi mezkûre hamam-ı mezbûrun ve sair meremmete ve tecride lazım olan yerini mal-ı vakıf ile tamir ve meremmet idülvirmesine kûbel-i şer'den icâzet virülüp kazıyye bi't-taleb sebt-i sicil ...” **Turan, Ali**, s. 339.

⁹⁹⁹ “... savb-ı şer'den Mevlânâ 'Ömer Efendi ta'yîn olunup ol dahî Mi'mârbaşı el-Hâc 'Osmân ve el-Hâc Nûrullah ve zeyl-i kitâbda ismleri mestûr olan müslimin ile üzerine varılup müceddeden binâ olunan divarlara ve kapu ve tomruk ve sâ'ir ta'mîr olunan yerler ancak dokuz bin üç yüz otuz iki akçeye olur deyu tahmîn ve ihbâr eylediklerini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr idüp ba'dehu mezbûrân el-Hâc 'Osmân ve el-Hâc Nûrullah ile ma'â meclîs-i şer'a gelüp 'alâ vukû'a haber virmeğîn mâ-vâka'a bi't-taleb ketb olundu ...” **Küçük**, s. 184-185; “Keşf-i âti'l-beyanın mahallinde tahmîn ve muayene ve müşahede olunmasıyçün ğibbe'l-iltimas irsal olunan Mevlana naib Edamakkahu Teala Mustafa Bey, hassa mimarı kalfalarından ... ve zeyl-i kitabda mesturu'l-esami olup ebniye ve musakkafat ahvaline vukuf ve şuhudları olan müslimin ile ... mescid-i şerîfe varup ... cümlesinin bina ve tamirine 100 kuruş ancak kifayet eder ... mevlana-yı mezbûrun zikrolunan tamirat ve binayı mal-ı vakf-ı mezkurda hükm ve mütevellî-i müşarûn ileyhe tenbih eylediğini mahallinde ve huzur-ı müsliminde ketb ve tahrir edüp ba'dehu meclîs-i şer'a gelüp ... i'lam ve inha etdiklerinde ...” **Özdemir** (2003) s. 21-22.

¹⁰⁰⁰ “... ve mezkûrlar zikrolnan vakıfhânelerin sukûfunda musandirasını bozub vakfa küll-i ğadr eylemişler üzerine nâib ve muhammin varub zarar ne mikdâr olduğu keşf ve tahrîr olunmasın taleb iderim didikde savb-ı şerden keşf-i hâl içün irsâl olunan Mevlânâ Abdüsselam zeyl-i kitâbda mestûrül-esami olan bi'arz ve ehl-i vukûf müslümanlar ile mahall-i mezkûre varub zikrolnan hânelerin müstacir-i merkûm hedm eylediği musandiranın kıymetini bin beş yüz akçeye takvîm idüb ve zimmetlerinde meblağ-ı mezbûr bin dört yüz kırk akçe ile sekiz yüz akçe ceman iki bin iki yüz akçe icâre zuhûr itdüğü mahallinde tahrîr-i vukû'u üzre meclîs-i şerî şerîfde inhâ ve tahrîr etmeğîn vâki' hâl ğibbet-taleb ves-suâl ketb ...” **Çetin**, s. 111.

zahirenin deftere kaydedilmesi için mahkemeden nâib talep etmesi üzerine mahkeme tarafından görevlendirilen nâib, keşif suretiyle kilerde bulunan zahirenin cins ve miktarını kaydederek mahkemeye bildirmiştir¹⁰⁰¹. Kayıta geçen “âdet-i kadîme üzre” ifadesi bu uygulamanın daha önceki tarihlerden beri olduğuna işaret etmektedir.

Rastladığımız bir kayıta ise iki farklı mahkemeden görevlendirilen iki nâibin keşfe katıldığı görülmüştür. Kayıttan anlaşıldığı üzere vakıf malının haksız yere alındığı iddiası üzerine merkez tarafından Konya ve Belviran kadılarına yazı yazılmış, söz konusu kadılar iddianın mahallinde görülmesi için nâib tayin etmiştir¹⁰⁰². Böylelikle bir davayı yerinde görmek üzere farklı kadılıklardan birden fazla nâib görevlendirilebilmiştir.

Görüldüğü üzere nâibler vakıfname düzenleyebilmiş, vakıfların konu olduğu uyuşmazlıklar hakkında hüküm kurabilmiş, vakıflar ile ilgili keşif işlemlerini yürütebilmiştir.

6.1.1.9. Vergi Hukuku

Osmanlı vergi sistemi esasen şeri hukuk temeli üzerine kurulmuş, ancak düzenlenmesinde örfi hukukun da çokça etkin olduğu bir sistemdir. Osmanlı’da vergiler şeri vergiler ve örfi vergiler olmak üzere iki tür olmuştur. Osmanlı’nın vergi toplanması aşamasında başvurduğu yöntemlerden biri de vergi gelirin özel şahıslara verildiği iltizam usulü olmuştur¹⁰⁰³. Vergi ve iltizam hakkındaki uyuşmazlıklarda nâiblerin de rol alabilmiş olduğu şer’iye sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır.

¹⁰⁰¹ “Medîne-i Mağnisa’da vâkî’ merhûm Sultan Murad Han aleyhi’r-rahmete velğufrân câmi’-i şerîfî ve imâret-i âmireleri vakfına hâlâ mütevellî olan kıdvetül-emasıl ve’l-akrân Abdurrahman Ağa târih-i kitâb günü meclis-i şer’-i şerîf’e gelüb yedinde olan berât-ı âlişân sicill-i mahfuza kaydolundukdan sonra âdet-i kadîme üzre ibtidâen imâret-i mezkûre mühimmâtîciün kilerinde mevcûd olan zâhire defter olunmak için cânib-i şer-i şerîfden nâib ve emîn taleb ettikde husûs-ı mezkûr için savb-ı şer-i şerîfden irsâl olunan mevlânâ Abdüsselâm Efendi zeyl-i kitâb’da isimleri mestûr olan müslimîn ile varub imaret-i mezkûrenin kiler ve anbarlarını keşfettiklerinde ancak bir ölçek mikdârı pirinç hurdası darı ile mahlut ve on kile mikdârı tuz ve yedi buçuk kile buğday ve bir buçuk kile dakik ve Hüsam Beyli nâm mukâtaa mahsûlünden yüz altmış kile şair bulunduğunu müşahede ettiklerinde Mevlana-yı mezkûr vâkî hâlî mahâllinde tahrîr ve badehu meclis-i şerde vukûu üzre inhâ ve takrîr etmeğin mâ hüvel-vâkî’ bittaleb ketb ...” Çetin, s. 25.

¹⁰⁰² “Husûs-ı âtiyyü’l-beyânın istimâ’ ve tahrîri için taraf-ı saltanat-ı ‘aliyyeden bu fakîre ve Belvîrân kâdisına hitâben emr-i şerîf vârid olmağın imtisâlen li’l-emri’l-‘âlî tarafımızdan husûs-ı âtiyyü’z-zikri mahallinde istimâ’ ve tahrîri için fahrü’l-kuzât Emrullah Efendi nâ’ib nasb ve ta’yîn olunup ol dahî Belvîrân kâdisı nâ’ibi Mevlânâ Mehmed Efendi ile kazâ-i mezbûra tâbi’ ‘Alîbegüyüğü nâm karyede ‘akd-ı meclis-i şer’ eylediklerinde ... şehâdet-i şer’iye eylediklerinde ... mezbûr Mustafâ be-her sene ellişer keyl galle ki altı senede üç yüz keyl gallenin nisfi buğday ve nisfi şa’îr olmak üzere mezbûr el-Hâc ‘Abdurrahman Halîfe’ye teslime mezbûr Mustafâ’ya tenbîh eylediklerini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr idüp ba’dehu ma’â irsâl olunan (boş) ile meclis-i şer’a gelüb ‘alâ vukû’a haber virmeğin mâ-vaka’a bi’t-taleb ketb olundu...”

Yürekli Tutar, s. 185.

¹⁰⁰³ Ekinci (2019) s. 290-293; Genç, s. 154.

Sipahiler ve halk arasında raiyyet rüsumunun ödenmediğine dair dava nâib huzurunda görülmüş ve ödenmesi hususunda hüccet düzenlenmiştir¹⁰⁰⁴. Yine tımar sahipleri ile halk arasında alınacak öşür miktarı hakkında çıkan uyuşmazlıkların yerinde görülmesi gerektiğinde nâib görevlendirilmiştir¹⁰⁰⁵. Birden fazla tımar sahibinin aynı bölgeden öşür almaması hakkında nâibin düzenlediği hüccet dikkate alınmıştır¹⁰⁰⁶.

Vergi tahsiliyle görevli kimseler ile ilgili uyuşmazlıkların da nâibler önüne getirildiği görülmüştür. Kethüdalar tarafından toplanan verginin devlet hazinesine aktarılması hususu bunlardan biridir¹⁰⁰⁷. Yine nüzül¹⁰⁰⁸ toplamakla görevli kimseler ile halk arasında çıkan uyuşmazlık nâib huzurunda görülerek karara bağlanmış ve hüccet düzenlenmiştir¹⁰⁰⁹. Bir bölgeden nüzül ve sair harçlar için toplanan salyanenin gereği gibi

¹⁰⁰⁴ “... ondört sene mukaddem dahi merkûm Mehmed ile karındaşı mezbûr Ömer edâda ta’lil edüb târih-i mezkûrda nâibü’ş-şer’ olan diğeri Mehmed Efendi huzurunda mürâfi’a olduklarında dahi rûsûm-ı ra’iyyetleri edaya tenbih ve hüccet-i merkûmeyi imza etmişidi deyu kemâl-i meşruhasıyla mutâbık Mevlânâ-yı muma-ileyhumâ imzalarıyla mûmzâ ve hatmlarıyla mahtum hüccet-i şer’iyye ibrâz edüb ...” **Narınç, Ökkeş** (2010) ‘64 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1123-1124/M.1711-1712)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 24-25.

¹⁰⁰⁵ “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Erzincan Alaybegisi olan Budak Beg nâm za’îm meclis-i şer’de ze’âmetime müte’allick tâbi’-i Maçuka Anbalya nâm karye reayâsı ile mahsûlâtın öşri husûsında nizâ’ımız olup nâibü’ş-şer’le karye-i mezbûreye varıldıkda sicil ile vaz’ı oluna[n] Estefano İstolo ve Sozro b. Yani nâm kabalıcıların defterleri mucebince tayin itdükleri öşr-i mahsûl[ı] eger cüz’î ve eger külli kabûl itdüm ve külliye öşr mahsûlâtın hesab olındıkda yedi yüz akça olup altı yüz akçasın reayâ-yı karye-i mezbûre yedlerinden aldım kabûl ve kabz eyledim diyü ikrâr idüp mezbûrın kabalıcılar dahi ikrârı meşrûhunda vicâhen tasdik idüp talepleri ile kazıyye sebt-i sicil olındı ...” **Turan, Ali**, s. 337.

¹⁰⁰⁶ “... karye-i mezbûrede beş nefer kimsenin tımarı olub mezbûrların cümlesi hizmet zamanında üzerimize çıkub mezbûrlara ve hizmetkarlarına ve duvarlarına makûlat vesair cerh için bizi rencide ve remide itdüklerinden maada her biri odun tekalif idüb rencide ve remide iderler. Her sene biri çıkub öşürümüzü alub sairî çıkmamak için yedimizde emr-i şerîf-i alişan olub mucibince amel ve hizmet olunmuş iken vech-i meşrûh üzere yine rencide ve remide itmekden hali değillerdir. Sual olunub teaddileri men’ ve def’ olunmak taleb iderim deyü fermân-ı şerîf cihan muta’ ve mukaddema mahmiye-i mezbûre mahkemesinde naibi’ş-şeri olan Mevlana Abdurrahman Efendi imzasıyla mûmza ve hatmiyle mahtum ve bin kırk iki Şabanının yirmi birinci günü tarihiyle mevruh hüccet-i şer’iyye ibrâz idüb nazar ve kıraat olundukda minval-i muharrer üzere mahruh bulunub ...” **Üstün**, s. 214.

¹⁰⁰⁷ “... bundan akdem Danişmedlü Türkmânı voyvodası Şahin zîde mecdühünün bin elli üç senesinde voyvodalığın mukâbelesinde Kara beg ve Çarıklı Hasan kethüdâ el-Hâc Nazar ve Beri kethüdâ ve ‘Arab kethüdâ mezid ve sermâye oğulları vesâyir zimmetlerine yedi bin guruşdan ziyade bâkî olmağın vârid olan emr-i şerîf mücibince kendülerden taleb olundukda Kırşehirî nâibi Mevlânâ Ahmed huzûrunda meclis-i şer’a tâife-i mezbûre varub Kara beg nâm kimesne tâifemizin cümlesinin ben vekilim ve zimmetlerinde bakâyâ var ise asitâne-i sa’âdete varub teslim ideriz lakin Karaman’a varub meclis-i şer’de murâne’a olmazuz deyü emr-i şerîfe ‘adem itâ’atlerin i’lâm eyledikleri ecilden ...” **Şafakçı**, s. 420-421.

¹⁰⁰⁸ Osmanlı’nın hububat üzerinden topladığı avarız türü vergilerden biri de nüzül olmuştur. **İşbilir, Ömer** (2007) ‘Nüzül’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 33, s. 311.

¹⁰⁰⁹ “Bin yetmiş beş senesine mahsub olmak üzre Saruhan sancağında bedel-i nüzül cem’ine me’mur ... Nazır Ali Çelebi ... mahfel-i şer’-i hazır-ı latümü’t-tevkirde ... nam kimesneler ve sâ’iri mukâbelelerinde üzerlerine da’va ve takrir-i kelam idüp karye-i mezbûre civarında vâkî’ iki buçuk hane-i avarızı olan Bahşayışler nam karye ahalisi perakende ve perişan olup bu sene-i mübarekede üzerlerine edâsı lazım gelen bedel-i nüzülleri bâkî kalmağla hâlâ mezbûrlardan ... deyu talep iderim su’âl olunup aliverilmesi matlubumdur didikte gibbe’s-su’âl mezbûrlar cevaplarında ... bundan akdem bedel-i kürekçi cem’ine me’mur olan ... Mehmet Bey bizden da’va ve talep idüp bizim karyemizin müstakil hanesi ve karye-i merkûmenin mahsushanesi olmağla bizden almak kadir olamayup vech-i muharrer üzere da’vadan men’ olunduğuna bin yetmişdört senesi şa’banü’l-muazzamının yigirmi ikinci gününde nâibi’ş-şer’ olan Halil Efendi ibn-i İsmail imzasıyla mûmzat

harcanıp harcanmadığı hususunun araştırılması istendiğinde¹⁰¹⁰ veya salyane tarhi¹⁰¹¹ ile ilgili mahkemeden nâib görevlendirilmiştir.

Gayrimüslimlerden alınacak vergi hakkındaki uyuşmazlıklarla ilgili nâib tarafından hüccet verilebilmiştir¹⁰¹².

İltizam usulü ile ilgili uyuşmazlıklarda da nâibler rol alabilmiştir. Örneğin iltizam bedelini ödemeyen kimselerin soruşturulması hakkında görevlendirilen iltizam emini, bir miktar ödemenin gerçekleştirilmesi üzerine durumu sicile kaydettirmek istemiş ancak kadının müraselesi gönderildiğinden söz konusu kadının yetki alanında (Kite) olan Mudanya nâibine giderek durumu sicile kaydettirmiştir¹⁰¹³.

Sonuç itibariyle nâib vergi bedeli, vergi tahsili gibi hususlarda halk ile tımar sahipleri veya vergi tahsildarları arasında çıkan uyuşmazlıklara bakabilmiş, gerektiğinde vergi ile ilgili keşifte bulunabilmiştir. Nâibin düzenlediği vergi hukukuna dair hüccetler gayrimüslimlerden alınan vergiler hakkında da olabilmiştir. Vergi tahsili usullerinden olan iltizam hakkındaki uyuşmazlıklarda da nâibler rol oynayabilmiştir.

bir kıt'a huccet-i şer'iyeye vardır deyu ibrâz eyledikleri huccet-i şer'iyeye takrirlerine muvafık bulunup ..." **Gökbuğa**, s. 36-37.

¹⁰¹⁰ "Mahmiyye-i Ayntab Mahallatı'ndan Mahalle-i Tövbe sükkânından Osman bin Kurdî Ahmed ... ve gayrıları meclis-i şer'-i şerîf-i nebevîde yine mahale-i mezbûrda sâkin Mahmud ibn Mahmud ve Hasan ibn Hüseyin mahzarlarında alâ-hide ikrâr idüb mezbûrân Mahmud ve Hasan mahalle-i mezbûra bu sene vâki' olub fermân olunan nüzl ve sâir harcları için ahâli-i mahalle-i mezbûreden ikiyüziki gurus salyâne eyleyüb meblağ-ı mezkûr ahâli-i mahalleden kabz eyleyüb masraf eylediklerini bize hisâbını ve cevâbını virsün deyişü kibel-i şer'den nâib ta'yîn idirüb bir bir meblağ-ı mezkûr masraf idüb harc eyledikleri hisâb ve kitâb olunub ikiyüziki gurusı masraf eylemişler cümle itdikleri masraf bizim muvakkatımız ile virilmişdir mezbûrân Hasan ve Mahmud'un zikrolunan salyâne eyledikleri akcalardan ki ikiyüziki gurusdur bir pare ve bir Osmânî zimmetlerinde kalmadı ve mezbûrânda kat'i da'vâ ve nizâ'mız yokdur didiklerinde mezbûrân Hasan ve Mahmud minvâl-i mezkûr üzere olan kelimâtlarını tasdik idüb vâki'ü'l-hâl ketb olundu" **Arıkan**, s. 185-186.

¹⁰¹¹ "...salyâne virmege bâzı teallül etmeğin, merkûm Ali Beşe ve oğulları, mezbûran Osman Bey ve Ahmed Çelebi karye-i meskûn kavmi ile yek-dil olub, üzerimize salyâne tarh etmek için, cânib-i şer'den nâib getirüb ittifâkları ile her birimize salyâne tarh ve tâhmil idüb ..." **Çevik** (2009) s. 238-239.

¹⁰¹² "...yüz yirmi seneden mütecâviz babalarımız Kayseriyye'de sâkin olub, vâki' olan cizye ve nüzûl ve avâriz vesâyir tekâlif Kayseriyye'de sâkin oldukları mahalle ahâlisi ile maan virüb edâ' idegelüb biz dahi Kayseriyye'de doğub büyüyüb vech-i meşrûh üzere cizye ve tekâlif-i sâkin olduğumuz mahalle ahâlisi ile ilâ hâze'l-ân virüb edâ idegeldüğümüzden mâada mukaddema sâlifü'z-zikr Ekrek sipâhisi olan Mustafa, raiyyetimiz oğlusun deyu bizden taleb ve da'vâ idüb, sûret-i defter ibrâzına kâdir olmayub, yedinden mukaddema mahmiye-i mezbûre mahkemesinde nâib-i şer'î olan Mevlâna Abdülmecid Efendi imzasıyla mûmzâ ve hatmiyle mahtûm ve bin kırk dört zilhiccesinin evâil-i tarihiyle müverrah hüccet-i şer'iyeye ve nüsha-i emr-i şerîf-i cihan mûta virülmüşdür, deyu ibrâz idüb, Zamantu Perâkendesî'nde olduğun her biri inkâr idicek, müddeî-i mezbûrdan sûret-i defteri cedid-i hakânî taleb olundukda, ibrâza kâdir olmayub, mezbûrdan zimmîlerin yedlerinde olan hüccet-i şer'iyeye nazar olundukda, minvâl-i muharrer üzere musarrah bulunub ..." **Kılıç**, s. 313-314.

¹⁰¹³ **Yörдем Sönmezışık**, s. 207.

6.1.2. İdari Görev ve Yetkileri

Kadı Osmanlı uygulamasında adli işlerinin yanı sıra pek çok idari vazifeye de sahip olmuştur. Kadının yürütmekle yükümlü olduğu idari işlerde nâiblerin kadıya vekalet edebildiği görülmüştür. Nâibler tarafından yürütülen idari iş ve işlemlerin ayrı başlıklar altında incelenmesinde yarar vardır.

6.1.2.1. Atama Hakkında

Nâib görev yapmış olduğu yerde çeşitli meslek gruplarına yapılan atamalarda rol almıştır. Söz konusu memurlar şer‘iye mahkemesi, medrese, vakıf, cami, mescit, tekke ve zaviye gibi çok çeşitli kurumlarda görev almış olduğu gibi devlet idaresinde yer alan alay beyi, tımar sahibi gibi kimseler de olabilmektedir. Atamalar vefat, görev devri, görevden ayrılış veya başka işlerle meşguliyet gibi farklı sebeplerle gerçekleşebilmektedir. Bu gibi hallerde nâib, ilgili memuriyete kimin getirilmesinin uygun olacağını merkeze bildirmiş ve bu yönde berat talep etmiştir.

Nâib mahkeme görevlileri arasından katip ve muhızlıları tayin edebilmiştir. Nâib tarafından katip tayin edilmesi hususu çalışmanın “*Katip*” başlığında ele alındığından burada ayrıntısına girilmeyecektir. Mahkemede görev alacak muhızr tayininin nâib tarafından yapılabildiği bu hususu içerir bir müraseleden anlaşılmaktadır¹⁰¹⁴. Burada müraseleyi düzenleyen nâib kadı yerine tayin olunmuş nâibdir.

Şer‘iye mahkemesi dışındaki görevlilerden örneğin medreseye tayin edilecek imam nâib tarafından önerilmiş ve merkez tarafından atanmıştır¹⁰¹⁵. Medresede câbî¹⁰¹⁶ bulunmadığında ya da görevini gereği gibi yerine getirmeyen bir muîd¹⁰¹⁷ olduğunda bu

¹⁰¹⁴ “*Mehmet Ali nâm kimesneye inhâ olunur ki, Medine-i Ayntab mahkemesinde baban muhızr başılık hizmetinde bundan esbak müstahdem olup, baban merkûm vefat edip medine-i mezbûrede sâkin a'yân-i vilâyet baban muteveffanın yerine seni mahkeme-i mezbûrede muhızr olmanı iltimas etmeleriyle mürâsele tahrîr olundu. Vusulünde gerekdir ki medine-i mezbûre mahkemesinde sen muhızr olup istikamet üzere hizmet eylesin. ... Mustafa el-Nâib bi-Ayntab*” **Yılmaz**, s. 56.

¹⁰¹⁵ “... haric-i Mardinde vaki Kasimiye medresesinin zıl-ı hane fiyyesine yevmi bir akçe ile imam olan kimesne hadd-i zatında imamete liyakati olmaduğundan maada kendü heva ve hevesinde olub hizmet-i lazimesini dahi eda itmeyüb yerine işbu dârende-i ferman-ı hümayun Mustafa nam kimesne her vechile mahaldir deyu kadısı naibi Ahmed arz itmeğın sadaka idüub bu berat-ı hümayunı virdim ...” **Günay**, s. 248.

¹⁰¹⁶ Câbî, Osmanlılar'da vakıfların kira ve gelirlerini toplayan görevlidir. **İpşirli, Mehmet** (1992) ‘Câbî’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 6, s. 529.

¹⁰¹⁷ Muîd, medreselerdeki müderris yardımcısıdır. **Es-Sâkkar, Sâmi** (2020) ‘Muîd’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 31, s. 86.

görevler için tayin edilebilecek kimseler nâib tarafından merkeze yazı ile bildirilmiştir¹⁰¹⁸. Söz konusu kayıtlarda merkeze öneride bulunan kadı nâibi olmuştur.

Vakıf mütevellisi tayinlerinde de nâibler rol almıştır. Vakfın mütevellisi vefat ettiğinde¹⁰¹⁹ görevini bıraktığında¹⁰²⁰, işini gereği gibi yapmadığında¹⁰²¹ yerine tayin edilebilecek kimse nâib tarafından merkeze bildirilmiş, merkez ilgili kimseyi görevlendirmiştir. Yine vakıf mütevelliliğini hak sahibinden vakfın şartlarına aykırı şekilde alan kimseden bu görevin alınarak eski mütevelliyeye geri verilmesi hakkında nâib merkeze

¹⁰¹⁸ “Nefs-i Amasya’da vâki’ Merhûm Hâlifet Gazi Medresesi’nin câbisi olmayub bir câbi lâzım olmağın dârende-i fermân-ı hümâyûn Mevlâna Hafız Mehmed her vechle mahal ve müstehâk olunub tevcih olunub berât-ı hümâyûn virilmek ricâsına kadı nâibi Mevlâna Hasan arz iylemeğın sadaka idüb bu berât-ı hümâyûn virdüm ve buyurdum ki ...”, “Nefs-i Amasya’da vâki’ merhûm Hâlifet Gazi Medresesi’nde senevi iki müd hinta ile mu’id olan Mehmed edâ-yı hizmet itmeyüb ref’i lâzım olmağın ref’ olunub yine işbu râf’-i tevkî-i ref’-i sa’âdet-i hakan-i Mevlâna Handan her vechle mahal ve müstehak olmağla tevcih olunub berât-ı şerîf ricâsına kadı naibi Mevlâna Hasan’a arz iylemeğın sadaka idüb bu berât-ı hümâyûnu virdüm ...” **Yıldırım** (2018) s. 285, 318-319.

¹⁰¹⁹ “İlgın kazâsında merhûm Turgudoğlu evlâdından ... Nur Hatun evkâfının evlâdiyet üzere mütevellî ve nâzırı olan Koca fevt olub yeri mahlûl olmağın yine Turgudoğlu evlâdından işbu rafî’-i tevkî’-i ref’i’-i üş-şân-ı hâkânî Pîr Hüseyin mahâl ve müstehâk olmakla tevcih olunub berât-ı şerîf ricâsın kâdî nâ’ibi Mevlânâ Süleymân ‘arz eylemeğın sadaka idüb bu berât-ı hümâyûnu verdim ...” **Doğan, Nurullah** s. 334-335; “Ayıntâb’da vâki’ mütehallibe medresesinin evkâfı mütevellisi olân Hızır fevt olub yeri olmağla yerine işbû rafî-i tevkî-i ref’i hümâyûn Hüseyin nâm kimesne muhil ve müstehak olmağın tevcih olunub berat-ı hümâyûn virmek ricâsı kadı naibi Mevlana Mehmed arz itmeğın mahlul ise sadaka idüb bû beratı hümâyûnu virdüm ...” **Özel**, s. 492; “... Karahisar-ı Sâhib Kazâsı’nda nâibüş-şer’ olan Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Emin ... südde-i sa’âdetime mektûb gönderip medîne-i Karahisar-ı Sâhib’de vâki’ müteveffâ Şeyh Abdürrahim-i Mısırî ile müteveffâ Kasım Paşa Evkâfı’na evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere mütevelliyesi olan Ayşe nâm hâatun müteveffâyî olup yeri hâlî ve hizmeti mu’attal kalmağla yine evlâd-ı vâkıfdan nevbet-i tasarruf derecede müsâvî olan ... Osman ve Mustafa ve Halil ve Eyüb ve İsmihan ve Neslihan için tevliyet-i merkûme vazîfe-i mu’ayyenesiyle tevcih olunup berât-ı şerîfim verilmek ricâsına arz etmeğın mücebince fevtinden ber-vech-i iştirâk tevcih edip işbu berât-ı hümâyûnu verdim ...” **Şola**, s. 74-75.

¹⁰²⁰ “Ayıntâb kazasında Debbağhâne cami-i şerîfinin yevmi bir akçe ile mütevellisi olân Ali terki hudmet idüb ol vecihle mahlul olmağın işbû raf-i tevkî-i ref’i hümâyûn Abdullah halife Ve muhil ve müstehak olmağın tevcih olunub berat-ı şerîfim virmek bâbında kadısı naibi Mevlana Davud zide fazlühü arz itmeğın vâki’ ise sadaka idüb bû berat-ı hümâyûnu virdüm ...” **Özel**, s. 493; “Mahrûse-i Kütahyada vâki merhum Halil çelebi evkâfına yevmi beş akçe vazife ile mütevellisi olan Ömer nam kimesne hizmet-i gelmeğın bir vecihle iktidarı olmadığı ecilden kendi hüsnü rızasıyla iş bu rafî’u tevkî’u refîus-sani hakani seyyid Ahmed nam kimesne ye fariğ olub mezbûrun her vecihle layık ve mahal ve müstehak olmağın mezbûrun ferağından yevmi beş akçe vazîfesiyle tevcih olunub beratı şerîfi ‘alişânım virilmek bâbında kadı naibi Mevlana Hüseyin zide ilmühü ‘arz itmeğın fariğ olduğu mukarrar ise hizmet idüb beratı hümâyûnu virdim ...” **Sarıavcı**, s. 189-190.

¹⁰²¹ “Konya’da vâki’ İplikçi Medresesi evkâfına yevmi bir akça ile mütevellî olan Âli ve gayri mâl ve kabz ve ekl idüb hizmeti uhdesinden gelmeyüb yerine işbu dârende-i hümâyûn İbadullah nâm kimesne her vecihle layık ve mahâl olmağın tevcih olunub berât-ı hümâyûn verilmek ricâsına kâdî nâ’ibi Mevlânâ Abdülmüttâlib arz eylemeğın sadaka idüb bu berât-ı hümâyûnu verdim ve buyurdum ki varub merkûma İbadullah mütevellî olub ...” **Doğan, Nurullah**, s. 374; “Mağnisa’da vâki’ merhûm Gülgün Hatun binâ eylediği Dere Hamamı demekle ma’rûf vakf hamamın mütevellisi olan Es-Seyyid Mahmud mâl-ı vakfı ekl bel’ imekle ref’ olunup yerine işbu refî’-i tevkî’-i refî’-i üş-şân-ı hâkânî Mehmed her vechle lâyük ve müstehak olmağın tevcih olunup berât-ı şerîfim virilmek bâbında kadısı nâibi Mevlânâ Mehmed arz eylemeğın vâki’ ise sadaka idüb bu berât-ı hümâyûnunu virdim ...” **Önderoğlu**, s. 32.

yazı yazabilmiştir¹⁰²². Burada da berat talep edilen yazılar büyük çoğunlukla kadı nâibi tarafından yazılmıştır.

Cami ve mescitlerde görev alan imam ve müezzinlerin yanı sıra cüzhan¹⁰²³, faraş, kayyım gibi kimselerin tayini için nâib tarafından berat talep edilmiştir. Nâib, imamın bulunmaması¹⁰²⁴, vefat etmesi¹⁰²⁵, görevden ayrılması¹⁰²⁶ gibi hallerde yeni tayin edilecek imam için berat talep ettiği gibi halihazırda görev yapmakta olup beratı bulunmayan imamlar¹⁰²⁷ için de merkeze yazı yazmıştır. Yine vefat eden¹⁰²⁸, başka işler icra eden¹⁰²⁹,

¹⁰²² “Amasya Kazâsına tabi‘ Pirinçci ve Yavri nâm kâryelerde vâki‘ Fahrüddin Cevheri vâkfının tevliyeti evlâdının batnen evlâda meşrû olub evlâd-ı vâkfından batnen evlâdı olan işbu dârende-i fermân-ı Humâyûn Aîşe nâm Hatûn ber-müceb şart-ı vâkfa yevmî bir akçe ile mutasarrıf olub azli icâb ider hâli yoğ iken batnen Şatid(?) bin Ümmühan nâm Hatûn hilâf-ı şart-ı vâkîf üzerinde olub kendüye berât itdirüb garâr itmegın mezbûr Ümmühan ref‘ olunub geri mezkûr Aîşe’ye üslûb-ı sâbık üzere ibka‘ ve mukarrer kılınmak bâbında berât-ı şerîf ricâsına kâdı nâibi Mevlâna Hafız Mehmed arz itmegın sadaka idüb bu berât-ı Humâyûnu virdüm ...” **Temiz**, s. 149.

¹⁰²³ Cüzhan, Kuran okumayı öğrenen talebe anlamına gelmektedir. **Devellioğlu**, s. 169.

¹⁰²⁴ “... Mihail nâm Karyede vâki Mescid-i Şerîfin imamı olmayıp bir imam lâzım ve mühim olmağın müstehakkından işbu râfî-i tevki-i refî-i şân-ı hakani Memi Halife her vechile layık mahal-ü müstehak olmağın vazife-i muayyene ile tevcih olunup yedine berât-ı şerîfim verilmek bâbında kadı nâibi Mevlânâ Ahmed ... arz etmegın vech-i meşruh üzere sadak idüb bu Berât-ı Humâyûnu verdim ...” **Yıldırım, Ömer**, s. 107.

¹⁰²⁵ “Kıdvatü’n-nüvvâb ve’l-müşerri’in Harput kazâsında nâibü’s-şer‘ olan Hüseyin ... Südde-i sa‘âdetime mektûb gönderüb kasaba-i Harput’da vâki‘ Peygamber mescidinde vazife-i mu‘ayyene ile imam olan Hasan fevt olub yeri hâli ve hizmeti mahlûl olmağla râfî-i tevki-i refî-i şân-ı hâkânî Ebubekir için mahal ve müstehak olmağın deyu bildirmek bâbında inâyet ricâsına arz itmegın avârızın virmek şartıyla tevcih idüb bu berât-ı sa‘âdet-âyât...gâyâtı virdüm ...” **Yaman, Nevim** (2013) ‘350 Numaralı Harput Şer‘iyye Sicili’nin Değerlendirilmesi (H. 1073) (M.1663-1664)’, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 235-236; “Sûret-i berât-ı Girvad İmâmı. Konya’da vâki‘ Girvad nâm karye mescid-i şerîfinde ... imâm olan İbrahîm fevt olub yeri mahlûl olmağın yerine işbu râfî-i tevki-i refî-i hümayûn Mustafâ her vecihle mahal ve müstehak olmağın yevmî bir akça ile tevcih olunmak ricâsına kâdısı nâibi Mevlânâ Şa‘bân ‘arz itmegın sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu virdim ...” **Özpolat** s. 192; “Mahmiye-i Konya’da Debbâğhâne’de vâki‘ mescid-i şerîfin yevmî bir akçe ile imamı olan Derviş Mehmed fevt olub yeri hâli ve hizmeti musattal kalmağın yerine işbu râfî-i tevki-i refî-i şân-ı hâkânî Mehmed için muhal ve müstehakdır deyu virilmek ricâsına kâdısı nâibi ‘arz itmegın sadaka idüb bu berât-ı hümayûn se‘âdet makrûnu virdim ...” **Şafakcı**, s. 467.

¹⁰²⁶ “Ayntabda vâki‘ Ebubekir beğ cami-i şerîfinin imâmı olan Ebubekir sahib hazır olub edâ-yı hizmet etmeğle ref‘ olunub yerine işbu râfî-i tevki-i refî-i şân-ı hâkânî Ahmed her vechle layık va mahal ve müstahak olmağın yevmî bir akça vazife ile tevcih olunub yedine berât-ı şerîfim verilmek ricâsına kadı nâibi Mevlana Mehmed arz etmegın vâki‘ ise sadak idüb bu berâtı sa‘âdet ayatı verdim ...” **Baş**, s. 233.

¹⁰²⁷ “Medîne-i Trabzon mahallâtından Debbâğhâne mahallesi’nde vâki‘ Râbia Hâtûn nâm sahibü’l-hayrın hayrâtından olup mescid-i şerîfde imâm olan erbâb-ı istihkâktan işbu ... Eşşeyh Elhâc İbrahîm Halife bi’l-fi’il imâm olup lakin bi berât-ı olmağla der sa‘âdetimden müceddeden yedine berât-ı şerîfim virilmek bâbında kâdı nâib Mevlânâ Abdullah ... ‘arz itmegın vâki‘ ise vazife me’îne ile hidmed idüb bu berât-ı hümayûnu virdim ...” **Çetinkaya**, s. 480; “Medîne-i Karahisar-ı Sâhib’de vâki‘ Yenicepazarı câmi-i şerîfine ... imâm-ı sâni nasb u ta’yîn olunan ... vâkîf-ı mezbûrun sulbî oğlu Ali Halife her vechile layık ve mahal [ve] müstahak olup lakin bi berât olmağla Dersaadetinden yedine müceddeden berât-ı şerîfim verilmek bâbında kadı nâibi Mevlânâ Seyyid Mehmed Emin ... arz etmegın mücebince sadaka edip bu berât-ı hümayûnu verdim ...” **Şola, Erhan** (2014) ‘537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer‘iyye Sicili (1140-1142 H. / 1727- 1729 M.)’, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 107-108.

¹⁰²⁸ “Ayntabda Amo mahallesinde vâki Tarancı Cami-i Şerîfinde yevmî bir akçe vazife ile müezzin olan Ahmed fevt olub yeri mahlûl olmağla yerine işbu ... Halil her vechle mahal ve müstehak olmağın tevcih olunub berat-ı şerîfim virilmek bâbında kâdısı nâibi Mevlânâ Abdüsselam arz eylemegın vâki ise sadaka idüb bu berat-ı hümayûnu virdim ...” **Kaya** (2014) s. 42.

işini gereği gibi yerine getirmeyen¹⁰³⁰ veya kendi rızasıyla görevini devreden¹⁰³¹ müezzinlerin yerine tayin edilecekler hakkında nâib merkeze öneride bulunmuştur. Camide cüzhan olan kişinin görevden ayrılması veya ölmesi halinde ya da cüzhanlık görevini zorla elde edenlerden alınarak eski sahibine iadesi hakkında nâib berat talep edebilmiştir¹⁰³². Camide faraş¹⁰³³, kayyım¹⁰³⁴ gibi görevliler bulunmadığında nâib bu işlere uygun gördüğü kimseler için berat istemiştir. Kimi zaman bu görevler tek bir kimsede toplanabilmiştir¹⁰³⁵.

¹⁰²⁹ “... *nefs-i Mardinde vaki İbrahim Beg mescidinde yevmi iki akçe ile müezzin olan Hamza hisar eri olub ve gah altı ay mikdarı bağ ve bahçelerde olub iki hizmetin uhdesinden gelür olmayub yerine ran-i tevki-i ren-i saadet-nişan Mevlana Bali mahaldir deyu kadısı naibi Ahmed arz itmeğin sadaka idub bu berat-ı hümayunu virdim ...*” **Günay**, s. 241-242.

¹⁰³⁰ “... *nefs-i Mardinde vaki Şeyh Necmeddin Gazi mescid-i şerifinde yevmi bir akçe ile müezzin olan Mehmed heva ve hevesinde olub eda-i hizmet itmeyüb her vechile refi lazim olmağın ref olunub yerine işbu dârende-i ferman-ı şerif Satılmış her vechile mahall ve müstahakdır deyu naibi Mevlana Ahmed arz itmeğin sadaka idüb bu berat-ı hümayunu virdim ve buyurdum ki varub anda müezzin olub ...*” **Günay**, s. 248; “... *merküm Süleyman ref olunup muhtâr cemâ’ati olan mezbûr Ali ‘ye kemâkâne ibkâ ve mukarrer kılınmak bâbında kâdı nâ’ibi Mevlânâ Mehmed ... ‘atiyye itmeğin vâki’ ise sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu virdüm ve buyurdum ki, ba’de’l-yevm Ali halife dahi varup zikr olunan câmi’ şerîfde kemâni’l-evvel mü’ezzin olub ...*” **Çetinkaya**, s. 463-464.

¹⁰³¹ “... *Medîne-i Ayıntabda vâki’ Kadî Kemaleddin ve Boyacı câmi’ şerifinde vazîfe-i muîneyle müezzin olub Mehmed halife kendi hüsn-i rızasıyla işbu ... el-Hâc Mustafa halîfeye fârig olub merkum dâhi ber-vechle lâyük ve küll ve müstahakk olmağla bi-vech olunub yerine berât-ı şerîfim verilmek bâbında kadî nâib Mustafa ... arz itmeğin ferâgatı vâki’ ise sadaka idüb bu berât-ı hümayûn verdim ...*” **Kurt**, s. 186.

¹⁰³² “*Nefs-i ‘Ayıntabda vâki’ Debbâğhane cami-i şerifde yevmi 2 akçeyle cüzühan olan Abdullatif terk-i hidmet idüb ol-vechle memlul olmağın yerine işbu râfi-i terk-i refi-i humayun Mevlâna Osman mahal ve müstehak olmağın tevcih olunur berat-ı şerifin virilmek babında kadısı naibi Mevlâna Abdulhadi arz itmeğin sadaka idüb bu berat-ı hümayunu virdim ...*” **Güner**, s. 109; “*Mağnisa kazâsında ... câmi’-i şerîfde ... cüzhan olan Seyyid Mehmed fevt olub yeri mahlûl olmağın yerine sulbî oğlu işbu dârende-i fermân-ı hümayûn Es-Seyyid Halil her vechle lâyük ve mahal ve müstehak olmağın tevcih olunmağın berât-ı hümayûn virilmek bâbında kadısı nâibi mevlânâ Muhammed arz eylemeğin fevti vâki’ ise sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu virdüm ...*” **Önderoğlu**, s. 244; “*Ayntâb Kalasında vâki İmâmı guzât-ı kaddesine ... şerîfde iki cüzzi-i şerife tilâvet iden iş bu râfiu tevki-i refi-iş-şânî hâkânî Mehmed Halîfenin hidmet-i lâzimesinde kusûr ve mucib-i azli yoğken aherden Velî Ahmed ve Ali ve bazı kimesneler hılâfi inhâ bir tarikle üzerlerine berât-ı itdirub gadr etmeğin mezbûrlar ref olunub yine merküm Mehmed kemâ-kân ibkâ ve mukarrer kılınmak bâbında kâdısı nâibi Mevlânâ Mehmed zide Ali’ye arz etmeğin vâki ise sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu verdim ...*” **Çiftçi, Betül** (2017) ‘49 Numaralı Antep Şer’iyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu’, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 283.

¹⁰³³ “... *İslamlu kazasında nâib-i şerî olan Mevlana Mehmed-zide ilmühu südde-i saadetime mektub gönderüb kaza-i mezbure tabi Çukur nam karyede vaki cami-i şerifin farâşa olmayub bir farâş lazım ve mühim olmağın işbu ... İsmail bin Halife her vechile mahal ve müstahakdır deyü arz eylediğün ecilden yevmi nim akçe vazife ile sadaka idüb bu berat-ı hümayun-ı ... virdim ... Be-makam-ı Kostantiniyye el-Mahruse*” **Oğuz, Mustafa** (1998) ‘59 Numaralı Şer’iyye Sicili (H. 1062 / M. 1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 163.

¹⁰³⁴ “*Edremid kazâsında vâki’ el-hâc İbrahim nâm sâhibü’l-hayrın müceddeden binâ ve ihdâs eylediği câmi’i şerifin kayyumu olmayub bir kayyum lâzım ve mühim olmağla işbu dârende-i fermân-ı hümayûn Hasan Halife her vechle lâyük ve mahal ve müstehak olmağla tevcih olunub berât-ı şerîf-i âlişân virilmek bâbında kadısı nâibi mevlânâ es-seyyid Ahmed arz itmek sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu virdim ...*” **Ayas**, s. 314-315.

¹⁰³⁵ “*Konya’da Debağhane kurbunda vâki’ Değın câmi’i dimekle ma’rûf câmi’i şerîfde yevmi bir akçe ile ser mahfel ve yevmi bir buçuk akçe ile mu’arref ve kayyum ve ferraş olan Derviş Mehmed fevt olub yerine işbu râfi’u tevki’i refi’ü se’adet sân-ı hakani diğer Derviş Mehmed muhal ve müstehak olub tevcih olunmak ricasına kâdısı nâibi akzâ kuzâtü’l-müslimîn Ahmed ‘arz eylemeğin sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu virdim ve buyurdum ki varub ser-mahfel ve mu’arref ve kayyum ve ferraş olub ...*” **Şafakcı**, s. 464-465.

Bu kayıtlarda da berat talep eden nâiblerin çoğunlukla kadı nâibleri olup az sayıdaki kayıtta kadı yerine atanan nâibin yazı yazmış olduğu görülmektedir.

Yöredeki tekke şeyhinin vefat etmesi sonrası bu işi yürütebilecek kimse nâib tarafından merkeze yazılmıştır¹⁰³⁶. Yine ehil olmayan zaviye şeyhi yerine bu iş için uygun gördüğü bir kimseyi nâib merkeze bildirmiş, merkez tarafından göreve bu kişi getirilmiştir¹⁰³⁷. Zaviye müteveli ve mutasarrıfları hakkında da nâiblerin merkezden berat talep ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır¹⁰³⁸.

Esnaf şeyhi tayin edilmesi gerektiğinde uygun olacak kimseyi merkeze nâib bildirmiş¹⁰³⁹, bazarbaşılık görevindeki kimsenin tembelliği sebebiyle yerine bir başkasının tayin edilmesi hakkında yine nâib arzda bulunmuştur¹⁰⁴⁰.

¹⁰³⁶ "... Konya kâdısı nâibi olan Ahmed ... südde-i se'âdetime mektûb gönderüb Mahrûse-i Konya'da vâki' müteveffî Aligâv Sultan tekkesi zâviyedârı olan Kasım Dede fevt olub tekye-nişînlik mahlûl olmağın işbu râfî'ü tevki'-i ref'îü's-sân-i hâkânî Dervîş Mehmed için se'âlih ve mükaddin ve her vecihle lâyük ve müstehak olmağın mezbûre virilmek bâbında 'inâyet ricasına 'arz itmekle tevcîh idüb bu berât-ı hümayûn se'âdet makrûnu virdim ve buyurdum ki ba'de'l-yevm mezbûr varub zâviye-i mezbûrede tekye-nişîn olub ..." **Şafakçı**, s. 467-468.

¹⁰³⁷ "... Ayıntâb kazasın'da naibü's-şer'i olân Mevlana Davud Bin Fazli südde-i sa'detime mektub gönderüb kaza-i merkûmede vâki' Oruç Baba zaviyesinin şeyhi ve mütevellisi her sene iki üç adam olub na ehil ve na müstehak olmağla işbu rafi-i ve tevki-i ref-i nişan-ı hakan-i ... için muhil ve müstehakdır deyü virmek ricası arz itmeğın ... hanesinde değil ise tevcîh idüb ... sa'âdet ayarı virdü deyü ve buyurdumki mezbûr ... zikr olunân zaviye-i mezbûrenin şeyh ve mütevellisi olub ..." **Özel**, s. 492.

¹⁰³⁸ "Mağnisa müzâfâtından Palamud nâhiyesinde vâki' Bâyezid Baba zâviyesinde meşrûtiyet üzere mutasarrıf olan Seyyid Mehmed fevt olub yeri mahlûl olmağın yerine sulbî kebîr oğlu işbu dârende-i fermân-ı hümayûn Es-Seyyid Halil lâyük ve müstehak olmağın tevcîh olunub berât-ı hümayûn virilmek bâbında kadısı nâibi mevlânâ Mehmed arz itmeğın fevti vâki' ise sadaka idüb bu berât-ı hümayûnu virdüm ..." **Önderoğlu**, s. 237-238; "Medine-i Ayıntabda vaki Oruc Baba zaviyesinin vazîfe-i muayenesiyle zaviyedar mütevellisi olan Mehmed bâ müstehak ve âvâm-ı nâsdan olmağla mahal ve müstehal ve fakirül-hal ve kesirül-iyâl ve tedrise kâdir olan işbu Darende-i ferman-ı hümayun meserret-makrun-ı hakani diğer Mehmed için tevcîh olunub berat-ı âli şanım virilmek ricasına kıdvetün-nüvvâb vel-müşriîn Ayıntab kazasında naibü's-şer olan Mevlana es-seyyid Abdüsselam arz itmeğın hakkında mezid-i inayet-i padişahanem vücûda getirüb Mevlana-ı muma ileyhın arzu ile bin doksan dokuz saferinin on dokuzuncı günü tarihi ile müverrah virilen ruus-ı hümayunum sureti mucibince tevcîh idüb bu berat-ı hümayunu virdim ..." **Kaya** (2014) s. 69-70.

¹⁰³⁹ "Medine-i Adana'da vâki' Cullâhân esnâfinin üzerlerine şeyhi olan es-Seyyid el-Hâcc Mustafa bilâ-veled fevt olub yeri hâlî ve hidmet-i lâzimesi mahlûl olmağla yerine erbâb-ı istihkakdan işbu râfî'-i tevki'-i ref'î'ü's-sân-ı Hakânî Ali ... her vechile lâhık ve mahall ve müstahak olmağın meşihat-ı mezkûre müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden tevcîh olunub yedine müceddeden berât-ı şerîf-i âlişânım verilmek bâbında nâ'ibi Mevlânâ es-Seyyid Hasan ... arz etmeğın mucibince merkûma tevcîh ve sadaka edüb bu berât-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûnu verdüm ..." **Ergül, Hatice** (2006) '53 No'lu Şer'iyye Siciline Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 119-120; "Medine-i Antakya'da vaki dülgerler esnafının umûrlarını rü'yet etmek için bir şeyh nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim ve mutac olmağla cümlelerin muhtarı olan işbu râfî-i tevki'-i ref'î'ü's-sân-ı hâkânî Mustafa zîdet salâha ibni Hacı Ahmed her vechle lâyük ve mahal ve müstehak olmağla meşihat-ı mezkûr tevcîh olunub yedine müceddeden berat-ı şerîf-i âli şân virilmek ricasına nâibi Mevlânâ l-hac Ahmed zîdet ilme arz itmeğın mucibince merkûma sadaka idüb bu berat-ı hümayûn-ı saâdet makrûnu virdim ..." **Bostancıoğlu**, s. 111.

¹⁰⁴⁰ "... tâife-i mezbûrdan cevri ve eziyyet üzere olmağın mezkûr Mustafa ref' olunmak üzere olan beratı mucibince merkûm Mehmed tevcîh olunmak ricasına ihticac eylediklerinden mahrûsa-i mezbûrede naibü's-şer olan Mevlânâ Mehmed Şa'rani arz itmekle tevcîh olunmak ..." **Yüksek**, s. 406-407.

Bölgedeki idari görevlilerin beratları hakkında da nâiblerin merkez ile yazışma yaptığı görülmüştür. Örneğin alay beyliği yapan kimselerden memnun olunmaması halinde bu durum bölgedeki nâibler tarafından merkeze bildirilmiş ve değiştirilmesi hakkında berat istenebilmiştir¹⁰⁴¹. Tımar tasarrufunu hak sahibinden usulsüz bir şekilde alanlardan bu hakkın geri alınarak eski sahibine verilmesi hususu nâib tarafından merkeze bildirilebilmiştir¹⁰⁴². Tımar sahibinin ölmesi üzerine tımarın bir başkasına verilmesi hususunda nâib merkeze talepte bulunabilmiştir¹⁰⁴³.

Bu tip yazışmalarda nâibin o görev için atanmasını uygun görerek bildirdiği kimselerin merkez tarafından kabul edilerek tayin edildiği görülmüştür. Bu da taşrada görevlendirilecek kimselerin söz konusu göreve ehil olup olmadığının yine aynı yöredeki nâibler tarafından araştırılıp görülebileceğinin kabul edildiğini göstermektedir. İlgili kayıtlarda zaman zaman geçen “... mezbureye verilmek babında kadı naibi ... müdakkik edub ...”, “... berat-ı hümayun verilmek dahi beyanında naib-i ... arz itmeğin sıdk edub ...”¹⁰⁴⁴ gibi ifadeler de bu hususa işaret etmektedir. Bölgedeki bu görevlilerin tayini için berat istenmesinin kadılar tarafından da yapılabilmiş olduğu burada ifade edilmelidir¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴¹ “... ma'lûm ola ki südde-i sa'âdetime mektûb gönderip Karahisar-ı Sâhib Sancağı alay beyisi olan ... Murad ... beş altı seneden beri livâ-i mezbûre alay beyi olmağla zu'amâ ve erbâb-ı timar mezbûrdan her vechile râzî ve hoşnud olup ... alay beğiliğine bir vechile dahl olunmak icâb etmez iken zu'amâdan ... birkaç nefer kimesnei ... alay beyiliğın alıp gadr eylediğine zu'amâ ve erbâb-ı timar mahzar ve Sandıklı kadısı nâibi Seyyid Mustafa ve Şuhud kadısı nâibi Salih ... başka başka arz ve Kütahya Kadısı Mevlânâ Mehmed ... dahi Mehmed'in sû-i hâlini ve Murad'ın hüsn-i hâlini li-eclîş-şehâde mahzara imzâ etmekle zikr olunan alay beyilik mezkûr Mehmed'in ref'inden mûmâ-ileyh Murad ... verilmek bâbında inâyet ricâsına arz eylediğın ecilden mücebince tevcîh olunup hizmet-i mezbûrede istihdâm eylemen emrim olmuştur buyurdum ki sâdır olan emrim üzere mûmâ-ileyh Murad ... Karahisar-ı Sâhib alaybeyilik hizmetinde istihdâm eyleyip min ba'd ref' olunan Mehmed ve âheri dahl ü ta'arruz etdirmeyesin ...” **Şola**, s. 104-105.

¹⁰⁴² “Mahrûse-i Amasya'da vâki Atâbey bukâsına berât-ı şerîf ile mutasarrıf olan ... Mevlâna Hasan ... zabt ve tasarrufunda iken hizmetinde bir vechle kusuru olmayub azli icâb ider hâli yoğ iken Pir Mehmed ve gayriler müdâhale idüb hilâf-ı vâki-i inhâ ile alub buna kadr ve hayf iylemeğın girü mezbûr Mevlâna Hasan'a ibka ve mukarrer olmak bâbında kâdı nâibi olan Mevlâna Mehmed ... arz itmeğın mücebince ref olunan Pir Mehmed ve gayrileri yerine bin kırk dört Rebiül-evvelinin on beşinci gününde mezbûr Mevlâna Hasan'a mukarrer ve müceddeden tevcîh idüb bu berât-ı Humâyûn ... virdüm ...” **Temiz**, s. 67.

¹⁰⁴³ “... Kayacak kadısı nâibi olan Mevlânâ Kasım ... südde-i sa'âdetime mektûb gönderüb Sarûhân sancâğında Adala nâhiyesinde Kızılcahavlı nâm karye ve gayrîden işbu altı bin akçe timara mutasarrıf olan Osman oğlu Yûsuf nâm sâbî fevt olub timarı mahlûl olmağın elinde ibtidâdan altı bin akçe timara emri olub müteveffâ-yı mezbûrun âmmisi oğlu olan uzun boylu elâ gözülü açık kaşlı ... diğır Yûsuf'a virilmek ricâsına arz etmeğın timarı olduğı sancâkda sâkin olub alâybeğisi bayrâğı altında sefere eşmek şartıyla tevcîh olunmağıcın sene ihdâ ve sittîn ve elf Muharremînin on sekizinci gününden emri şerîfim virildikden sonra tezkeresi virilmek fermânım olmağın zikr olunan altı bin akçe timar ... âmmisi oğlu diğır Yûsuf'a tevcîh olunub lâyük görüb virdümki ...” **Yılmaz** (2005) s. 106-107.

¹⁰⁴⁴ **Yolcu, Selim** (2001) ‘Amasya’nın 2191 Numaralı Şer’iyye Sicili (1054/1059-1645/1650)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 123, 133.

¹⁰⁴⁵ “Kıdvettü'l-kudât ve'l-hükkam Kastamonu Kadısı Mevlana Ahmed ... süddei saadetime mektub gönderüb Kastamonu Kazâsına tabi Karasu nâm karyede vâki' müteveffâ Adil Bey bina eylediğı cami-i şerîfin yevmi bir akçe vazife ile sela müezzini olan şeyhi halife fevt olub yeri hali ve hizmeti muattal kalmagla sulbi oğlu rafî'u tevki'i refiû's-şan-ı hakânî Mehmed halife içün mahal ve müstehakdır deyu tevcîh olunub berât-ı

Sonuç itibariyle nâibler görev almış oldukları bölgede çeşitli işleri icra eden memurların tayin edilmelerinde rol oynamış, ilgili memuriyetler için uygun gördükleri kimseleri merkeze bildirerek berat istemişlerdir. Söz konusu nâibler çoğunlukla kadı nâibi olmuş; kadı veya kadı yerine tayin olunan nâibler tarafından yazılan berat yazılarına nadiren rastlanılmıştır. Bu da bahsettiğimiz idari işin kadı yardımcısı nâiblere özgülenmiş olabileceğini düşündürmüştür. Rastladığımız kayıtların tamamında ilgili memuriyet için önerilen kimselerin merkez tarafından kabul edildiği burada belirtilmelidir.

6.1.2.2. Vergi Hakkında

Osmanlı Devleti verginin usulüne uygun toplanmasına önem vermiş, bu hususta pek çok memurunu görevlendirmiştir. Fermanlardan ve sicil kayıtlarından, bu memurlar arasında nâiblerin de olduğu anlaşılmaktadır. Nâiblerin vergi hukukuna dair uyuşmazlıklarda oynadıkları rol yukarıda incelenmişti. Bu başlık altında ise çeşitli vergiler hakkında nâiblerin dahil olduğu idari işlemler incelenmiştir.

Vergi ile ilgili bir işleme dair kayıta nüzül vergisinin teslimi ile doğrudan nâib görevlendirilmiş, kadının ise yerinde kalarak şeri işleri görmesi bildirilmiştir¹⁰⁴⁶. Kayıt, nâibin idari işleri yürütmek suretiyle kadının şeri işlere vakit ayırabilmesini sağlaması açısından dikkat çekmektedir. Kayseri kadısına yazılan yazıda da nüzül vergisinin toplanarak nüzül eminine teslim edilmesi işinin nâib aracılığıyla yapılması bildirilmiştir¹⁰⁴⁷. Ancak bu durum kural olmayıp kadılar da nüzül vergisinin teslimi ile görevlendirilebilmiştir. Örneğin Sivas ve Tokat eyaletlerindeki kadılara yazılan emirde ordu için gerekli nüzülün toplanıp nüzül eminine teslimi kadılardan istenmiş, kadıların yerinde olmaması halinde bu işin nâibler eliyle yapılması bildirilmiştir¹⁰⁴⁸. Yine imdad-ı

şerîfîm verilmek bâbında inâyet ricasına arz etmeğin ..., “Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazlı ve'l-
kelâm Kastamonu Kadısı Mevlana Ahmed zide fazlıhu südde-i saadetime mektub gönderüb Kastamonu'da
vâki' müteveffa Cem Sultan Vakfından almak üzere yevmi iki vazife ile cüzhan ve yevmi iki akçe vazife ile
dahi ser eczahan olan Mehdi Mehmed halife fevt olub yeri hâli ve hizmeti muattal olmağla rafiu tevki'i
refiu'ş-şan-ı hakânî diğer Mehmed Halife için her vecihle mahal ve müstehakdır deyu tevcih olunub berât-ı
şerîfîm verilmek bâbında inâyet ricasına arz etmeğin ...” **Ekici**, s. 199.

¹⁰⁴⁶ “Birgi kâdisına hüküm ki ... vusûl buldukda taht-ı kazânda ihrâcî fermân olunan nüzûlu nâibin ile
gönderesin taht-ı kazânda icrâ-yı şer'-i şerîf için kalasın” COA, A.{DVNSMHM.d.00044, G.N: 44, S.N:
440, Ek-11.

¹⁰⁴⁷ “...buyurdum ki ... naibin ile irsal idub ordu-yi humayununda nüzl eminine teslim idub Emin-i
mezburdan eline mühürlü temessük alub ... ihrac-ı fermanım olan nüzlü emrim üzere ihrac ve mahal-i
memure naibin ile irsal ve itmam hizmet itdirub avk ve tehirden ve ihmal ve müsaheleden ziyade ihtisab
eylesin.” **Sözcü**, s. 49.

¹⁰⁴⁸ “Mefahirül-kuzat ... Sivas ve Tokat eyaletinde vaki olan kadılar zide fazlıhum ve kıdvetül-emasil vel-
akran ebna-i sipahiyandan Mehdi zide kadrihu tevki-i refi-i hümayun vasıl olacak malum ola ki eyalet-i
mezburede vaki (boş) avrız hanelerinin her bir hanelerinden bin otuz yedi senesiyeçün rabii dakiyk maadası
şair olmak üzere İstanbulî ikişer kile nüzül ihrac oluna deyü her bir kadıya hitaben başka birer emr-i şerîfîm

hazariyye vergisinin toplanarak merkezden gönderilen mübaşire teslimi hakkında nâibe yazı yazılabilmektedir¹⁰⁴⁹.

İltizam usulü ile ilgili meselelerde de nâiblerin görev alabildiğini ifade etmiştik. Bir bölgenin iltizama verilmesi işleminin gerçekleştirilmesi aşaması bunlardan biridir. Örneğin Boyahane mukataasını vekil aracılığı ile iltizam olarak alan bir kimse belirlenen bedel ve şartları kabul ettiğini nâib önünde beyan etmiştir¹⁰⁵⁰.

Avarız vergisi ile ilgili nâiblerin merkezle sıkça yazıştığı görülmüştür. Nâib, bölgesinde avarız hanesi sayısının azaldığını, bu sebeple mevcut avarız miktarının karşılanamayacağını merkeze bildirebilmiştir¹⁰⁵¹. Mevcut haliyle avarız vergisini ödeyemeyecek olan ahalinin söz konusu vergide indirim yapılması talebinin kabul edildiği yine kaza nâibine bildirilmiştir¹⁰⁵². Avarız vergisi ile ilgili halk tarafından merkeze dilekçe

tahrir ve irsal olunmuş idi lakin nüzül zahiresi sefer-i hümayunum ehemmi-i umurundandır muaccelen ihrac ve ordu-ı hümayununda nüzül eminine teslim olunmak lazım-ı mühim olmağın ... siz ki kadılsız hane hesabınca alet-tacil reayadan ihrac ve olugeldüğü üzere mekarilerin dahi tedarik ve ihzar ve nüzülü tahsil etdürüb Sivas nam mahalde mezkur kuluma teslim ... ve yerinde bulunmayan kadıların nayibleriyle nüzülü ihrac etdürüb avk ve tehirdede kodurmayasız ...” **Yılmaz** (1987) s. 129-130.

¹⁰⁴⁹ “... Edremid kazâsında nâibü’ş-şer’ olan efendi ... yeniçeri erleri a ‘yân-ı vilâyet ve iş erleri ... işbu bin yüz kırk altı senesine mahsûben livâ-i mezbûreden mu’ayyen olan imdâd-ı hazriyyemizin taksit-i sâninin (silik) hulul ve tahsili iktizâ itmeğe defter tevzi’ kazânıza isâbet iden meblağ-ı mezbûr tahsili bâbında işbu buyruldu tahrir ve isdar ta ‘yîn ve irsâl olunmuşdur inşaallahu teala vusulünde tarafımızdan ve taraf-ı şer’den virilen pusula mücibince meblağ-ı mezbûru pak akçe olmak üzere (silik) tahlif olunmayub alâ vechi’l-âde cem ve tahsil ve mübaşir-i merkûm üç günden ziyâde meks itdirmeyüb bir gün evvel kadem-i akdem matlûb olan meblağ-ı mezbûr tamamen cem ve tahsil idüb ...” **Ayas**, s. 264-265.

¹⁰⁵⁰ “Sûret-i sicill-i mu’anvene-i bi-ünvân-ı Mevlânâ ‘Abdurrahman en-nâyib be-Lârende berâ-yı boyahâne-i Konya el-mahrûse. Vech-i tahrîr-i oldur ki Mahmûd bin Hızır meclis-i kazâya gelüp takrîr-i merâm kılup havâss-ı hümayûndan mahrûse-i Konya’da vâkî’ olan Boyahâne Mukâta’ası’nın tahvîl-i cedîdi işbu sene ihdâ ve seb’in ve tis’ami’e Zî’l-ka’desi’nin yirminci gününden ilâ ... olan Velî bin Mehmed mahrûse-i mezbûre mahkemesinde varup ba’zı şurût ve kuyûd ile benüm kablinden iltizâm idüp ... sicil kılınmış zikr olan şurût üzere vekil-i mezkûr iltizâm itdüğü yüzseksenbin akçayı ben dahî kabûl idim mübaşir ta’yîn buyrulan Gökçe Beg talebiyle tahrîr olundu ...” **Özpolat**, s. 174.

¹⁰⁵¹ “... kasaba-i Rodoscuk’ta vâkî’ kefare Mahallesinin avârızı yüz seksen hane olup lakin her sene yüz seksen hanenin edasına iktidarları olmadığını Rodoscuk nâibi Hasan Halife arz gönderip i’lâm eyledikde sekiz haneyi ...? olup bâ’ki yüz yetmiş iki haneleri kaldığına hazine-i âmiremde mahfûz olan mevkûfât defterlerinden ihrâc olunmuş mahalle-i mezbûre keferesinin ellerine mühürlü ve nişanlı sahih ve cedîd suret-i defter verilmiştir mücibince amel olunmak emr edip buyurdum ki ... vâkî’ olan avârız bedeli tavuk ve piliçlerin cem’ine memur olup ve aralarında yüz yetmiş iki haneden aldırıp min ba’d ..?olan sekiz hane için mahalle-i mezbûre keferesini kimesneye rencide ve remîde eylemeyip ve ettirmeyesin şöyle bilesin ...” **İbicioğlu**, s. 287-288.

¹⁰⁵² “Ayıntab kazasında Nâibü’ş-şer olan Mevlâna zîde ilmühû tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olunmak malûm olaki kazâ-i mezbûrun 424 ve bir rubi avârız hâneleri olup lâkin ahâlisinin ekserisi perâkende ve perişan olup ol mikdâr hâneyi edaya iktidarları olmamakla bir mikdarı tenzîl olunmak bâbında inâyet ricâsına ahâlisi arz-ı hâl etmeleriyle ondört hâneleri tenzîl olunmak bâbında arz ve telhis olundukda imdi mücibince harab ve zaîf olan kuradan tenzîl olunup kudreti olanlara himaye etmemek üzere ondört hâneleri ref ve tenzîl olunup bâkî üzerlerinde 410 ve bir rub avârız hâneleri kaldığına hazine-i âmiremde mühürlü ve nişanlı mevkûfât defteri sûreti verilmeğince amel olunmak babında fermân-ı âli şân sâdir olmuştur.” **Toğrul, Neşe** (2010) ‘129 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 119.

gönderilmesi halinde de merkez tarafından nâibe yazı yazılmış ve dilekçede belirtilen hususların araştırılarak bilgi vermesi istenmiştir¹⁰⁵³.

Askerî sınıfın terekesini paylaştıran kassamların tahsil ettikleri kısmet-i askerîye o bölgedeki kadılığın sandığında saklanmış ve teslim almakla görevlendirilen memurlara verilmiştir. Kısmet-i askerîyeyi ilgili memurlara nâibler de teslim edebilmiş, bu halde mühürlü defter nâib tarafından mühürlenmiştir¹⁰⁵⁴. Yine içki vergisi olan zecriyye rûsumunun tahsili hakkında nâiblere yazı yazılmıştır. Yazılarda vergi tahsili ile görevlendirilen memurun bu görevini gereği gibi yerine getirebilmesine yardımcı olunması bildirilmiştir¹⁰⁵⁵.

¹⁰⁵³ “... Rodoscuk kazâsında nâibüş-şer olan mevlânâzîde ... malûm ola ki kazâ-i mezbûre tâbî Canpaşa nâm mahalle imâmı hâlâ ordu-yı hümayûnuna adam ve arzuhâl gönderüb bundan akdem hîn-i tahrîrde üzerimize yirmi üç ve bir rub avârizhânesi kayd olunub lâkin ekserimiz elinde ve bazılarımız dahî fevt olmağla ol mikdâr avârizhânesinin edâsına kudret ve tahammülümüz kalmamışdır deyü inâyet ricâ eyledikleri ecilden imdi kasaba-i mezbûrede vâki Ermenilerin tahammülü var ise dört hânesi tahmîl olunmak üzere arz ve ilâm eylesiz deyü fermânım olmuşdur buyurdum ki hükmi-i şerîfim vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel idüb dahî sen ki kazâ-i mezbûr nâibisin husûsa gereği gibi mukayyed olub göresiz mahalle-i mezbûrenin ekser neferi firâr ve bazıları dahî fevt olub ol mikdâr hânenin avârız edâya kudret ve tahammülleri olmayub kasaba-i mezbûrede vâki ermeni tâifesinin tahammülleri var ise mahalle-i mezbûrenin dört hâne (silk) ermeni tâifesine tahmîl olunmak üzere vukûu üzere ordu-yı hümayûnuna arz ve ilâm idüb vech-i meşrûh üzere olan emrimi yerine getüresiz şöyle bilesiz ...” **Bostancı**, s. 232-233.

¹⁰⁵⁴ “Ulemadan Mevlana Mehmed ve Anadolu’da sol kola tayin olunan elviye-i mezhurede vaki kaza naiblerine hüküm ki, işbu sene tis’a ve semanine ve elf (1089)... sen ki mevlanay-ı mezbur Mehmed’in kassam-ı süvari tayin olunmanla elviye-i mezkurede vaki olan gerek mevali-i ızam ve gerek sair kazalarda mukaddem mezkur kolda kassam-ı süvari olan İbrahim’in müüründen bu ana gelince vaki olan mevadd-ı askerîyeyi teftiş ve tefehhus edip rûsumı her kim ahz ve kabz etmiş ise ahz-ü kabz idesin. Ve siz ki elviye-i mezkurede vaki kadılar ve nüvvâbsız, sene-i mezkûreden bu âne gelince makbuzunuzu kasam-ı mûmaileyhe teslim edip yedinde olan mahtum deftere kayıd idersiz...” **Uzunçarşılı** (2014) s. 125-126.

¹⁰⁵⁵ “... Tokat kazâsında nâ ‘ib-i şer’ olan Mevlânâ ... ma ‘lûm ola ki bin iki yüz on üç senesi zecriyye muhassılı olan El-Hâc Ahmed zîde mecduhunun ... hamr ve arakdan bir vukıyyesinin resmi zâyî ve telef olmamasına bi’l-ittifâk ihtimâm ... ve bir kazâ ve bir iskelenin rûsum-ı zecriyyesi tâlibi zuhûrunda iltizâmı edâ olundukda rûsumât muhassılı ma ‘rifetiyle tahammül gereği gibi tahkik ve tashîh ve ol vechle tâlibine iltizâm olunub bedel-i iltizâmı her ne ise muhassıluna zimmet kayd ve yalnız temessük ile zabt olunmayub bedel-i iltizâmın mikdârı ve surût-ı mer’iyyesi tasrihiyle emr-i şerîfim isdâr ve mültezimin yedine i’tâ ve surûtun hilâfî bir akçe alınmaması te’kid olunmak ve bilâfermân ümenâ temessüküne i’tibâr olunmamak ...senesi ahirinde ne mikdâr zecriyye tahsil olunduğu sırren ve alenen tashîh ve tahkik olunub ziyâde tahsilâtı vâki’ olunmuş ise kocabasaları müsâdere ve cezâları tertîb olunmak ...imdi vusûlunde sen ki nâ ‘ib-i mûmâ-ileyhasın kazâ-yı mezbûr re ‘âyâlarının bin iki yüz on üç senesi rûsumât-ı zecriyyesi iki bin guruşa vücûh-ı re ‘âyâsına ilzâm olunduğu ma ‘lûmun oldukda re ‘âyânın kendü nefislerine kifâyet edecek mikdâr-ı cüz ‘ilerinden mâ ‘adâ fûrûht edecekleri ecnâs-ı müskirâtın icâb eden rûsumât surût-ı muharrere-i mezkûre mücibince tahsiline ihtimâm ü dikkat ve bedel-i iltizâmını muhassıl-ı mûmaileyh vaktiyle teslim eylemelerini tenbîhe mübâderet ve hilâf-ı surût harekete cesaret ile re ‘âyâ ve sâ ‘ireden kimesne rencide ve te ‘addî olunmakdan tehâsî ve mücânebet eylemen bâbında fermân-ı âlîsân sâdır olmuşdur ...” **Demirci, Ahmet** (2007) ‘3 Numaralı Tokat Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 304-306; “... Kastamonu sancağında vâki zikr-i âtî kazaların kadıları ve nâibleri ... iki yüz on bir senesi Ağustos ibtidasından bir sene-i kâmile zecriyye muhassıllığı ilzâm olunan Halil zîde mecdühû tarafından âmil nasb ve tâyin olunan el-Hâc Ali zîde kadrühû tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olacak ma ‘lûm ola ki memâlik-i İslamiyede her mahalde hamr ve arak ta ‘sîr ve taktîr olunur ise beher sene ta ‘sîr ve taktîr olundukda bir kere hamrın kıyyesinden ikiye ve arak ve emsali müskirâtın kıyyesinden dörder para rûsum-u zecriyyeleri ta ‘sîr ve taktîr ve fûrûht edenlerden bi’ttâman tahsil olunmak ... hamr ve araklarından üzerlerine lazım gelen rûsumât-ı zecriyyelerinin ber vech-i emanet tahsili ‘çün tâyin olunan âmil-i merkumun memuriyeti ‘çün emr-i şerîfem sudûrünü muhassıl mûmaileyh istidâ etmekle işbu emr-i âlî-

Vergilerin toplanmasında ortaya çıkan usulsüzlükler hakkında da nâiblere görev düşmüştür. Örneğin vergi kaçırma girişimleri ile ilgili nâibe yazı yazılarak eskiden beri nasıl vergi alınıyor ise yine aynı şekilde alınması istenmiştir¹⁰⁵⁶. Benzer bir kayıtta muhızrılardan toplanılan aidatlarla ilgili çıkan huzursuzluklar hakkında nâiblere yazı yazıldığı, aidatların usulünce toplanması ve gereken hallerde muhızrılarının cezalandırılmasının emredildiği görülmüştür¹⁰⁵⁷.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz vergiler dışında Osmanlı'nın gayrimüslimlerden topladığı cizye ve haraçlar olmuştur. Bu vergiler ile ilgili rastlamış olduğumuz kayıtlar konumuz bakımından önemlidir. 1579 tarihli cizye ve haraçların toplanarak merkeze gönderilmesi hakkındaki fermada haraç defterinin kadı nâibleri tarafından imzalanmaması, kadı tarafından imzalanması hususu açıkça ifade edilmiştir¹⁰⁵⁸. Yine Bursa şer'îye sicillerinde yer alan cizye toplanmasına dair fermada tutulacak defterlerin kadılar tarafından tutulması, imzalanması ve mühürlenmesi bildirilmiş, nâiblerin imzaladığı defterlerin makbul olmayıp azillerine sebep olacağı bildirilmiştir¹⁰⁵⁹. Dolayısıyla söz konusu vergiler ile ilgili defterlerin nâibler tarafından imzalanmaması açık

şânım ısdar ve itâ olunmuşdur.” **Aral, Neslihan** (2006) ‘69/2 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 73-75.

¹⁰⁵⁶ “... Tekirdağı kazâsında nâibüş-şer olan mevlânâ ... Tekirdağı iskelesinde tüccâr tâifesinin fûruht eylemek için gemilere tahmîl ve İstanbul’a getirdikleri susam ve tohum ve buğday çuvallarından kadîmden bu âna değin çuval başına viregeldikleri resmlerin kânûn-ı kadîm üzere virmemek için ve adedi nâmalûm olmak için döğme idüb mîrîye özr iderler ... hükm-i şerîfîm vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel idüb dahî göresin filvâki kazîyye ilâm olunduğu gibi ise ol takdîrce kadîmden bu âna değin mîrîye âid olan rûsûm ne minvâl üzere alınugelmiş ise yine kânûn-ı kadîm üzere alıvirüb olıgelmiş ve kânûn-ı kadîme muhâlîf kimesneye taallül itdirmeyüb çuval başına olıgelen resmlerin kânûn üzere alıvirüb mîrîye özr ve zarar olmakdan ve hilâf-ı şer ve kânûn zulm ve teaddîden be-gâyet ihtirâz eyleyesiz ...” **Bostancı**, s. 250.

¹⁰⁵⁷ “Mahmiye-i Galata’da Bâb’da ve müzâfâtından kasaba-i Kasımpaşa ve Tobhâne ve Beşiktaş ve İstinye mahkemelerinde nâibü’ş-şerîfî’l-mutahhare Efendiler el- mükerremûn ba’de’t-tahîyye ve’t-teslîm inhâ ve i’lâm olunan oldur ki taraf-ı şehriyârîden muhızırbaşılık hizmeti rû’ûs-ı hümayûn-ı sa’âdet makrûnla Abdûlbâkî Ağa’ya tevcih olunubi bi-hasebi’l-kânûn ve’l-âde kendüye âid ve râci’ olan rûsûmâtından berâtı mücibince yüzde iki akçe avâyidi düşdükçe muhızrılar ekl ve beli’ iderler imiş ba’de’l-yevm gerekdir ki her biriniz mahkemenizde muhızrılarının başılarına tenbîh ve tâkyîd idüb muhızırbaşının rûsûmün mahz itmek murâd eyledikde bir ferdî karışdırmayub dahl ve ta’arruz itdirmeyesin ve muhızrılarının başıları yüzde iki akçe avâyidin müşârûn-ileyh için başkaca ahz ve kabz idüb defteri ile aybaşında geürüb merkûm Abdûlbâkî Ağa’ya teslim itmeğe muhkem tenbîh eyleyesiz bundan sonra her kangı muhızırdan ketm ve hiyânet vâki’ olursa hakkından gelinüb cezâsı virilmek mukarrerdir gaflet olunmaya ve’s-selâm El-fakir Mahmud el-kadî bi Medîne-i Galata” **Yüksek**, s. 409-410.

¹⁰⁵⁸ “...siz ki kadıarsız ... Ve harâc defterin nâiblerinüz imzâ itdirmeyüb kendinüz imzâ eyleyesiz” **Uğurlu, Hasan** (2008) ‘16. Yüzyıl Sonunda Merkez Taşra İlişkilerinde Çirmen Örneği (15 Nolu Çirmen Şer’îye Sicilinde Padişaha Ait Vesikaların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi), (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 99-101.

¹⁰⁵⁹ “... Buyurdum varduk da vilâyet-i mezbûrede olan harağüzâr keferenün harâcılere virilen nişânlu defer mucebince ol yerin kadıları mârifetleri ile mahkemede aldurub ve ellerinde virilen defter gibi kendüler dahî müstakil defter ideler ve kadılar dahî kendü câniblerinden defter ideler. Temâm oluncak kadılar yazduğı defteri harâciler defteri ile mukabele ve nush eyledükden sonra imzalâyub ve mühürleyüb kapuma göndereler. Şöyle ki nâib imzâsıyla gelen makbûl olmayub azillerine sebep olur ...” **Yördem Sönmezşık**, s. 536-537.

şekilde düzenlenmiştir. Bu da Osmanlı'da bazı vergi işlemlerinin nâibler tarafından yürütülmesinin uygun bulunmadığını göstermektedir.

Netice itibariyle nâibler çeşitli vergilerin gereği gibi toplanması, ilgili memura teslim edilmesi, ahalinin ilgili vergiyi ödeyebilme durumunun bildirilmesi gibi idari hususlarda görev alabilmiştir. Ancak gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye vergisine dair defterlerin nâibler tarafından imzalanmamasının açıkça yazıldığı kayıtlara da rastlanılmıştır. Dolayısıyla nâibler Osmanlı'da her vergi için idari işlem icra edememiştir.

6.1.2.3. Malzeme Tedariki ve Nakli Hakkında

Osmanlı, büyük ve nüfusu kalabalık olan İstanbul'un pek çok ihtiyacını ülkenin diğer bölgelerinden gönderilen malzemelerle karşılamıştır. Yine sefer dönemlerinde ordunun mühimmatı farklı bölgelerden temin edilmiştir. Söz konusu malzemeler tarım ürünü, et, hayvan, farklı madenler veya buz olabilmiştir. İşte tüm bu ihtiyaçların karşılanması amacıyla ilgili malzemenin tedarik edilmesi ve nakledilmesi aşamalarında nâibler sıklıkla görev almıştır.

İstanbul'a gönderilecek malzemeler hakkında şer'îye sicillerinde çok sayıda kayıt mevcuttur¹⁰⁶⁰. Örneğin Rodosçuk nâibine yazılan bir yazıda İstanbul'a gönderilecek zahirenin nasıl nakledilmesi gerektiği ve İstanbul'dan başka yere zahire gönderilmemesine dikkat edilmesi yazılmıştır¹⁰⁶¹. Sarayın ihtiyaç duyduğu un için gerekli buğdayın alınarak görevlilere teslimi hususu nâiblere yazılan bir başka husustur¹⁰⁶². İstanbul'a et temini için gönderilecek koyunlar ile ilgili sıklıkla nâibler görevlendirilmiştir¹⁰⁶³. İstanbul'a

¹⁰⁶⁰ "...Tekirdağı nâibi Efendi tezkire-i divân vusûlünde malûm ola ki hâlâ buz getürmeğe tayîn olunan araba ile odabaşı irsâl olunmuşdur inşâallâhi teâlâ varub vâsıl oldukda yine araba ile yollamak fermân olmuşdur deryâdan götürmeyüb İstanbul'a varınca gayri araba ile yollayasız." **Bostancı**, s. 219.

¹⁰⁶¹ "Şer'iat nisab Rodosçuk nâibi Ahmed. ... mahmiye-i İstanbula gelen zâhire gemilerine çuval tahmîl olunmayub dökme ola deyü fermân olunub lâkin çuval tahmîli elzem iduğu ...olub ile rey olunub çuval ile gütüre çuval ile ve dökme getüre dökme getüre velhâsıl husuûs-ı mezbûrlarda ziyâde ikdâm ve ihtimâm edüb ahâr diyâra zâhire min bad gitmesine rızâ vermeyesiz ves-selâm" **İslami, Agron** (2010) '1579 Numaralı Rodosçuk (Tekfurdağı) Şer'îye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 264.

¹⁰⁶² "... Mevlana Bursa Kadısı ... Kite ve Edincik Kadı ve Mihaliç Naibi ... tevki-i refi-i hümayun vâsıl olıcak malum ola ki hala kiler-i amirem mühimmatı için ol canibde dakik-i hass iştirâ ve tedarik olunması lazım ve mühimm olmağla her bir İstanbul kilesi ellişer akçeye olmak üzre taht-ı kazanızdan dörtbin İstanbul kilesi buğday iştirâ olunub ve varub kabza memur olan simitçibaşaya teslim olunmak fermanım olmuşdur. Buyurdum ki hükm-i şerifim ile vardıkda bu babda sadır olan emrim üzre amel idüb dahi katan tehir ve tevakkuf eylemeyüb tah-ı kazanızdan iştirâsı fermanım olan ol mikdar kile has buğdayı hesab-ı merkum üzre bulunan yerlerde muaccelen iştirâ ve tedarik ve kabza ... simitçibaşaya teslim etdirib ashab-ı hukuka hakların mahkemede mübaşir-i mezburdan alivir kimesnenin bir akçesin ketm itdirmiyesin" **Pay**, s. 39-40.

¹⁰⁶³ "... her biriniz tahtı kazanızda vaki olan celebeler defter mucebince tayin olunan koyunların vakti ve mevsimi ile -tedarik itdirüb mal hizmetinde olanlarınız nayibeleriniz ve yarar âdemleriniz ile getirüb teslim etmekde dakika fevt etmeyesiz ve herbiriniz bilfiil ahtı kazanızda ne mikdar celeb ve üzerlerine takdir

gönderilmesi emredilen malları başka yerlere göndererek emre uymayan sipahi ve yeniçeriler hakkında gereğinin yapılması da nâiblere emredilebilmiştir¹⁰⁶⁴.

İstanbul'dan başka bölgelere gönderilecek malzemenin taşınması ve dağıtımı hakkında o bölgedeki nâibler görevlendirilmiştir¹⁰⁶⁵. Zahirenin depolanması¹⁰⁶⁶, dağıtılacak zahirenin dağıtım yapacak kimseye teslim edilmesi¹⁰⁶⁷, tarım ürünlerinin ticaretinde ürünün bir limandan başka limana nakledilmesi sırasında düzenlenen belgelerin kontrolü nâiblerin görevlerinden olmuştur¹⁰⁶⁸. Bir bölgede yaşanan kıtlık sebebiyle yakın bölgelerden arpa gönderilmesi istendiğinde nâibe yazı yazılmıştır¹⁰⁶⁹.

olunub hâliyâ irsal olunacak ne mikdar kolunları olub tedarik olunmuşlardır mufasssal zazub mezbur ile arz idesiz ...” **Altınay**, s. 78; “... vusul buldukda bu babda tamam ihtimam idüb eğer geçen senenin koyunların defter mucebince ihraç idüb yarar nayiblerinüzü koşub gönderesiz ...”, “... Ve kadılığınızda cem olunan koyunları sürücilerden teslim alundukda nayibleriniz ile gönderesiz ki gelüb bu canibde teslim ideler deyu defeatle ahkâmı şerifem irsal olunmuşdur Takayyüd olmyub sürücilere itimad etmekle koyun tamam gelmeyüb bu defa nayibleriniz ile Dergâhı Muallâma gönderesiz ki avarız teslim ider gibi defteriniz ile gelüb koyunlarınız teslim ideler” **Altınay**, s. 90, 96-97.

¹⁰⁶⁴ “... Rodosçuk mahkemesinde nâibüş-şer olan efendi hazretleri kâmyâb ... kasaba-i mezbûrede sipâhiler kethüdâ yeri ve yeniçeri serdârı zîde kadruhûma (silik) inhâ ve ilâm olunan oldur ki bundan akdem emr-i şerîf gönderilüb min bad ol cânibde buğday ve sâir tereke ve Samakov'dan gelen demür der mahzen olmayub ve mîrî gemilere tahmîl etdirilüb âhar yerlere gönderilmeyüb İstanbul'a irsâl olması tenbîh olunmuşken mütenebbih olmayub yeniçeri ve sipâh ve sâir muhtekir tâifesi hilâf-ı emr-i şerîf der-mahzen edüb âhar gemilere verdikleri ilâm olunmağla cümleliz (silik) muâteb olmuştur ... der-mahzen etdikleri buğday ve sâir tereke demür çıkardub İstanbul gemilerine tahmîl ve irsâl edüb âhar mahalle gitmeğe bir dâne gemiye bir şey vermeyüb men ve def eyleyesiz şöyle ki memnu olmaz varsa ism ve resimleri ile yazub arz eyleyesin ki haklarında sâdir olan emr-i şerîf mücibince amel oluna her biriniz ikdâmında kusûr komayub cümlesin der-anbâr olan tereke ve demürü zuhûra çıkarub dahî İstanbul'a gelen gemilere tahmîl ve irsâl edüb bu tarafta vâki olan müzâyaka def eyleyisiz bundan sonra özr ve cevâbınız mesmû ve makbûl olmayacağı mukarrerdir ...” **İslami**, s. 268.

¹⁰⁶⁵ “... Mihalic Kirmastı ve İnecek ve Gügercinlik ve Biga Çan vilâyeti ve Boğaz Hisar ve Ezine ve Edremid kadıları ve Bandırma nâibi ... ve ... Mihalic voyvodası ... asitâne-i sa'âdetimde mevcûd mahzen olan dakikden sen ki mübâşeretinle münâsib olan iskelelere nakl ve kazâlara tevzî'i fermânım olan dakîk-i zâyi' ve telef olunmak üzere iskele-i mezbûrlara vardıkda virilen defter mücibince her bir kazânın hisselerine isâbet iden mîras-ı dakiki bir gün evvel kaldırılmakda ziyâde dikkat ve ihtimâm eyleyesiz deyu fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur ...” **Ayas**, s. 81.

¹⁰⁶⁶ “... Rodosçuk kazâsında nâibüş-şer olan Mevlânâ zîde ilmuḥû kıdvetül-emâsil vel-akrân kethüdâ yeri ve yeniçeri serdârı zîde kadruhû tevki-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak malûm ola ki iftihârül-emâcid velekkârim bil-fiil cebecibaşı zîde mecduhû tarafından her biri zahîre kabzına varan Ahmed bölükbaşı marifetiyle Gelibolu ve Mihalic ve sâir Anadolu câniblerinden gelen iştirâ zahîrelerin ve Tekirdağı cânibinden iştirâsı fermânım olan arpayı muaccelen cem ve tahsîl ve Tekirdağında der-anbar itdirilmek fermânım olmuştur ...” **Bostancı**, s. 213.

¹⁰⁶⁷ “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Kurd b. Mahmud nâm kimesne meclis-i şer'a gelüb bundan akdem Sürmene'de der-mahzen olan mîrî zahire arpasından ol tarihte nahiye-i mezbûrede nâibü'ş-şer' olan işbu bâ'isü't-tahrîr Mevlânâ Ahmed b. Pir Ahmed sipahi taifesinden tevzi' olunmak için ölçüp bana dört yüz kile ve doksan kile cem'an dört yüz doksan kile arpayı bana teslim eyledi alup kabz itdüm diyü ikrâr itdükde mezkûr Ahmed Çelebi dahi mukırr-ı merkûmı ikrârında vicâhen tasdik idüp talebi ile kazıyye sebt-i sicil olındı ...” **Turan, Ali**, s. 294.

¹⁰⁶⁸ **Cem, İsmail** (1974) Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, 4. Baskı, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 81.

¹⁰⁶⁹ “Şeriat-ı şîâr Ayıntab nâibi Efendi ... voyvodası ... ve yeniçeri ser-dârı ve a'yân-ı vilâyet iş erleri ... Maraşda arpanın killeti olub askerimiz cem' oluncaya değin birkaç günlük arpa iktizâ' itmekle üzerimizde olan askerimize birkaç günlük iktizâ' iden arpa için bu tarafta ... irsâl olunmuştur vusûlünde gerekdir ki iktizâ' iden birkaç günlük arpayı narh yarısı üzere Ağâ-yı mûmâ-ileyhe virüb ve yedinden akçesin alasız ...” **Kurt**, s. 135.

Ordu mühimmatı ve askerlerin ihtiyaçları için malzeme tedarikinde de nâibler rol oynamıştır. Örneğin mühimmat için gereken demirin¹⁰⁷⁰ veya gemi yapımında kullanılacak kerestenin temini ile nâibler görevlendirilmiştir¹⁰⁷¹. Mühimmatın taşınması için gerekli araç temini¹⁰⁷² ve mühimmatın gideceği yere güvenli şekilde ulaştırılması hususunda geçiş güzergahındaki nâibler görevlendirilmiştir¹⁰⁷³.

Sonuç olarak malzeme tedariki ve nakli hakkında çok çeşitli işler merkezden yazılmış ve nâibler tarafından yürütülebilmıştır¹⁰⁷⁴.

¹⁰⁷⁰ “... Rodoscuk nâibi mevlânâ ... tobhâne-i âmirem mühimmâtıçün ziyâde demür iktizâ eylemekle imdi tüccârı iştirâ eyledüğü üzere ol cânibde beş yüz kantâr demür iştirâ ve acele üzere Asitâne-i saâdetime irsâl ve teslim itdirilmek emrim olmuştur buyurdum ki hükm-i şerîfîmle vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel idüb dahî vech-i meşrûh üzere zikr olunan demüri alel-acele temîn itmek bulunursa tobhâne-i âmirem mühimmâtıçün acele üzere iştirâ itdirüb Asitâne-i saâdetime irsâl ve teslim-i tobhâne-i âmirem itdiresiz ...” **Bostancı**, s. 275.

¹⁰⁷¹ “...inşâ ittirülen sefâinin ihyâsı kerestesini Maraş ve Elbistan ve Behisni ve Rumkal’a ve Birecik dağlarından vesâir havâlide bulunan mahallerden kat’ ve nakl-ü sâ ittirülegeldiğine binâen sâbıkı üzere icâb iden kat’iyye ve nakliyesi Birecikde sefâin inşâsına me’ûr mûmâ-ileyh yedinden ashâbına an nakd verilmek şartıyla bu def’a inşâları tertîb olunan olmıkdâr kat’ sefâinin dâhi iktizâ iden ihyâsı kerestesi yine zikr olunan mahallerden kat’ ve nakl ittirülmek fermânım olmağla imdi siz ki mîr-i mîran mûmâ-ileyh ve kadılar ve nâibler zîde fezâilühüm ve kethüdâ yerleri ve yeniçeri ser-dârları ve a’yân-ı vilâyet iş erleri zîde kadruhüm siz der-sa’âdetimden mübâşir ta’yîn olunan mûmâ-ileyh ile işbu emr-i şerîf-i âlişânım vusûlünde kat’ te’hîr ve tevkîf ittirülmeyüb ... sefâinin inşâları için iktizâ iden ihyâsı kerestesi zikr olunan mahallerde vâki’ dağlardan vesâir bulunan mahallerden kat’ ve ... nakl ve sefîne inşâsına me’ûmûra teslim ittirmekde her biriniz ihtimâm ve dikkat eylesesiz ...” **Kurt**, s. 189-190.

¹⁰⁷² “... Rodoscuk ve Vize nâibleri zîde fazluhum tevkî-i refî-i hümayûn vâsıl olıcak malûm ola ki ... kilâr-ı âmirem ve mühimmât ve tahmîli için zikr olunan kadılıklardan öküz arabası ihrâc ve acele üzere Davudpaşa sahrâsına getirüb hâzır ve âmâde eylesesiz deyu bundan akdem evâmir-i şerîfîm irsâl olunmuş idi imdi mukaddemâ sâdır olan evâmir-i şerîfîm mücibince her kazâdan ihrâcı fermânım olan öküz arabalarını fermânım üzere hâzır ve yine her karyede sâhiblerine teslim idüb şimdiki halde acele itdirüb tekrâr emr-i şerîfîm varduğı gibi ihrâc ve mahall-i memûra getirüb edâ-i hizmet eylemek bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur buyurdum ki ...” **Bostancı**, s. 248-249.

¹⁰⁷³ “... Trabzon Eyâleti mutasarrıfı olan El-hâc Ali Bey ... Trabzon Eyâleti’nde vâki kazâların kadıları ve nâibleri ... ayân-ı vilâyet ve iş erleri ... Kars Kalasında mevcûd bulunmak üzere bundan mukaddem âsitâne-i saâdetimden sefîne ile Trabzon iskelesine irsâl olunan yirmi kıta şâhî top ve mühimmât-ı tophane ile Trabzon Kalası mevcûdundan ifrâz ve Kars Kalasına irsâlî fermânım olan yedi kıta kebîr topları Trabzon Eyâleti ahâlisi taraflarından Erzurum Eyâleti dâhiline değin naklettirilmesi bâbında bundan mukaddem mufassal ve meşrûh emr-i âlişânım isdâr olacak tarafımdan mübâşir tayîn olunan zîde kadruhû ile ol tarafa irsâl olunmuş olmakla ... siz ki kuzzât ve nevvâb ve ayân ve iş erlerisiz sizler dâhi müceb-i emr-i şerîfîm üzere amel ve hareket eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur ...” **Uzun, Cemil** (2018) ‘1931 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nin Özet Transkripsiyonu ve Analizi’, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 260-261.

¹⁰⁷⁴ “Kıdvetü’n-nüvvâb ve’l-müteşerri’in Konya nâ’ibi ... yarınki gün sâlet ve sebekbâr Konya’ya varılmak mukarrer olmağın buyuruldu tahrîr ve konakımız Hasan Ağa ile irsâl olunmuştur vusûlünde gerekdir ki bizim için mahsûsen pâşâ sarâyın ve sâ’ir konakımız yedinde olan defteri mücibince menâzil hâzır ve âmâde eylesesiz deyu buyuruldu ...” **Yürekli Tutar**, s. 378; “Üsküdardan Halebe varınca yol üzerinde vâki kazaların kadıları ve nâibleri ve kethüdayeri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilâyet ve iş erlerine hitaben Asitane-i Aliyyede Haleb canibine irsâl olunan mîri hazine her kangınızın taht-ı kazasına derhal olur ise ... ve mahfuz yerlere kondurub gecelerde ve gündüzlerde bekletdürüb mahfuz ve ... mahallerde yanına (çıkmamış) mikdârı yerar ve mutemed-i aleyh tüfenk endâz ve müslih ademleri koşub gereği gibi mahkeme-i hıfz ve haraseti itdirderek eminen ve salimen birbirinize ulaştırub kemal-i takdir ve sa’y eylesesiz deyu işbu bin yüz doksan senesi mâh-ı zilkadenin yirmi ikinci günü tarihiyle müverrah bir kıta emr-i âli zuhur idüb işbu mahalle kayd olundu ...” **Bostancıoğlu**, s. 186-187.

6.1.2.4. Asker ve İşçi Tedariki Hakkında

Osmanlı Devleti ordusu için ihtiyaç duyduğu askerin tedarikinde, gemilerde ihtiyaç duyduğu kürekçi tedarikinde ve farklı işler için gereken işçinin tedarikinde nâibleri görevlendirebilmiştir.

Sefer düzenleneceği zaman gerekli sayıda askerin tedariki hususu kadılarla birlikte nâiblere de yazı yazılmıştır¹⁰⁷⁵. Aynı şekilde Osmanlı donanması için tersaneye kürekçi teslimi ile ilgili kadılara fermanlar yazılmıştır. Kadının bulunmaması halinde nâib ile bu görevin yerine getirilmesi emredildiği gibi¹⁰⁷⁶ bu şarta yer vermeden doğrudan kadı nâibi vasıtasıyla gönderilmesi de emredilebilmiştir¹⁰⁷⁷. Aynı hususla ilgili nahiye nâiblerine yazı yazıldığı görülmüştür¹⁰⁷⁸. Kadı nâibinin kürekçileri getirirken gerekli tedbirleri alması söz

¹⁰⁷⁵ “... Mağnisa Mollası Efendi ve Balıkesir nâibi ve Domaniç nâibi Efendiler hazretlerinin mecâlis-i şeriflerine ... inhâ ve i'lâm olunur ki ... sefer-i hümayûn-ı nusret-i makrûn için ziyâde asker tedârîki lâzım ... ber-mûceb-i fermân-ı âlî taht-ı kazâ-i ma'delet şî'âr ve kalem-i hükûmet âsârlarınızda vâki' ve mevcûd bulunub cenk ve harbe kâdir olan yarar ve tüvânâ garîb yigitlerden dahi sâir râgıb olanlardan yevmî sekiz akçe ile ale'l-esâmî mübâşir-i merkûm ma'rifetiyle (tahrip olmuş) itdirüb bir gün evvel sûret-i defter ile bu cânibe irsâl ...” **Önderoğlu**, s. 207-208.

¹⁰⁷⁶ “Kıdvatül-kudat vel-hükkam, ... Balıkesri Kadısı zide fazlühü tevki-i refi-i hümayun vasil olıcak... şöyle ki zikrolunan kürekçiler zaman-ı mezbura değin gelüp yetişmemek ile el-iyazu billahi teala donanma-yi humayunumun tehiri lazim gele sen ki kadısın ... kadı yedinde bulunmaz ise naibüş-şer ile kürekçileri ihrac ve itmam-ı hidmet eyleyesin ve zikrolunan kürekçileri emrim üzre teslim-i Tersane eylediğin temessük alup Mevkufat Defterlerine kayd itdirüp beraet-i zimmetine maliye tarafından temessük hükmü alasz ... Bi-makam-ı Kostantiniyyetil-mahruse”; “Suret-i Emr-i Şerif Beray-ı Avarız... sabika İstanbul Kadısı olup hala bervech-i arpalik Ayazmand kazasına mutasarriif olan mevzana Mustafa ve Edremit Kadısı ... Karesi Sancagında vaki olan kadılar zide fazlühüm tevki-i refi-i hümayun vasil olıcak ...Donanma-yi humayunum mühimmatıyçün kürekçi ihrac idüp ... kürekçileri getirüp Tersane-i amireme teslim idüp ... ve kürekci ihrac olunan yerlerin kadılarısız hazir bulunmaz ise naibleri itmam-ı hidmet eyleyeler deyu fermanım olmuşdur ... Bi-makam-i Kostantiniyyetil-mahruse”; “Suret-i Emr-i Şerif Beray-ı İstical-i Azab Mefahirul-kudat vel-hukkam, ... Biga Sancagında olan kadılar zide fazlühüm tevki-i refi-i hümayun vasil olıcak ... Donanma-yi humayunum mühimmatı için kürekci ihrac olunup her biriniz kürekçileriniz ile kalkup ... kurekçileri getirup ... ve yerlerinde bulunmayan kadıların nayibleri itmam-ı hidmet idüp tehir ve tevakkuf eylemiyeler deyu fermanım olmuşdur. Sen ki memur olan kulumsun hidmet-i mezbureyi naibüş-şer ile itmama irişdiresiz zinhar ihmal eylemiyesiz ...Bi-makam-ı Kostantiniyye” **Gündoğdu, Raşit** (1992) ‘Balıkesir Şer’iyye Sicili (Evail-i Cemaziyel-Evvel 1021 - 25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612 - 21 Şubat 1618)’, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 25-27, 36-37, 43-44.

¹⁰⁷⁷ “... Mevlânâ Mağnisa maa Yengi kadılar zide fazlühüm tevki-i refi-i hümayûn vâsıl olıcak malûm ola ki ... donanma-yi hümayûnum gemileri için külli kürekçi lâzım gelmeğin kazâ-i mezbûrda vâki’ dokuz yüz yetmiş bin avârız hanesinin her on hanesinden bir nefer kürekçi bin otuz dokuz senesine mahsûb olmak üzre ihrâc idüb nevrûzdan mukaddem nâibin ile darsaâdetime irsâl ve tersâne-i âmireme teslim eylemek emrim olmuşdur ... ve emrim mûcebince nâibin ile darsaâdetime irsâl ve tersâne-i âmireme teslim itdürüb ... şöyle ki zikrolunan kürekçileri nevrûzdan mukaddem nâibin ile irsâl eyleyüb ...” **Çetin**, s. 255-256; “... Mevlana Bursa Kadısı ...malum ola ki ... işbu donanmay-ı hümayunum gemileri Kara Deniz canibine göndermek lazım gelmekle ... kürekçilerin acele üzre gelüb ... buyurdum ki hükm-i şerifim ile vardıkda bu babda sadır olan emrim üzre amel idüb dahi katan tehir ve tevkif eylemeyüb taht-ı kazanızda mukaddema irsal olunan emr-i şerifim mucibince ihracı fermanım olunan kürekçilerin ... emr-i şerifim vardıği gibi kaldurub nâibinle gönderüb ... itmam-ı hizmet eyleyesin” **Pay, Salih** (1987) ‘1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer’iyye Sicili (Analiz ve Değerlendirme)’, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97-98.

¹⁰⁷⁸ “Beray-ı Husus-ı Mezbur, Mefharûn-nüvvâb, naibü’ş-şer Efendi hazretleri zide ilmühu tahiyat-i safiyat ithafından sonra inha olunan oldur ki; Bundan akdem evamir-i şerife irsal olunup mazmun-ı saadet

konusu fermanlarda dile getirilen hususlardan bir diğeri olmuştur¹⁰⁷⁹. Kadılara gönderilen emirler padişah makamı imzalı iken nâibe gönderilen emrin kaptan paşa tarafından imzalı olması dikkat çekicidir.

İstanbul'da inşa edilecek bina ve camiler için ihtiyaç duyulan dülgerler, kazalarda görev alan nâiblerden talep edilmiştir¹⁰⁸⁰. Yine bölgedeki kale gibi yapıların tamiri için ihtiyaç duyulan işçilerin gönderilmesi işi nâiblere yazılmıştır¹⁰⁸¹.

Dolayısıyla nâibler devletin ihtiyacı ve talebi doğrultusunda ordu için asker, kürekçi veya ihtiyaç duyulan işçileri bulundukları bölgelerden tedarik ve nakil ile görevlendirilebilmiştir.

6.1.2.5. İnşaat ve İskân Hakkında

Nâiblerin icra ettikleri idari işler çok çeşitli olmuştur. Bunlar arasında inşa edilen yapıları gözetmek veya tamiriyle ilgilenmek ya da yer değiştiren halkın tekrar eski yerine iskânı bulunmuştur. Örneğin kadirga yapımında¹⁰⁸², köprü yapımında¹⁰⁸³ başında

makrununda Donanma-yi hümayun mühimmatıyçün taht-i niyabetinizde ihraci ferman olunan kürekçileri getirup ... Tersane-i amireme teslim eyleyüp itmam-i hizmet eyleyesiz deyu ferman olmuş idi. İmdi ol emr-i şerifin mazmunu ala ma-kan mukarrer olup ber-vech-i istical itmam-i hizmet eylemeniz lazim ve mühim olmağın tekrar işbu emr-i şerif-i cihan-meta ... irsal olunmuştur. ... El-fakir Halil Kaptan Paşa” **Gündoğdu**, s. 38.

¹⁰⁷⁹ “...donanma-yı hümayûnum gemilerine külli küreci lâzım ve mühim olmağın kazâ-i mezbûrdan vâki' beş yüz on buçuk avârızhânesinin bin elli dokuz senesine mahsûb olmak üzere her on hânelerinden bir nefer kürekçi ihrâc ve naibin ile nevrûzda getirüb tersâne-i âmireye teslim itdürmek fermânım olmuştur buyurdum ki ... kürekçi ihrâc eyleyüb naibinle tersâne-i âmirede nevrûzda denize gönderüb teslim itdirüb ... ve nâibine tenbîh eyleyesin ki ihrâc olunan kürekçileri menâzil ve merâhilde ve kasaba ve karyelerde gereği gibi hıfz ü hırâset idüb karar ve kimesneye zulm ve ta'addi itdürmeye ve kürekçileri teslim eyledikten sonra tevakkuf idüb gemiler yüklendikten sonra temessük ala ki o zamana değin firâr idübb fevt olanların yerine âhar kürekçi dutub itmâm-ı hizmet eyleye ...” **Çökük, Serpil** (2010) ‘57/3 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1058-1059 / M. 1648-1649) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 193-194.

¹⁰⁸⁰ “... Gelibolu ve Rodoscuk kazâlarında nâibü-şer olan (boş) zîde fazluhum tevkî-i refî-i hümayûn vâsıl olıcak malûm ola ki hâliyâ mahrûsei İstanbul'da müceddeden binâ olunan câmi-i şerif ve han için külli dülger lâzım ve mühim olmağla taht-ı kazânında Onda ve Maros nâm karyelerde sâkin olan dülgerleri ve Asitâne-i saâdetinden ol tarafa firâr edenlerin cümlesin kaldırub ücretleriyle işletmek için tacil-i alet-tacil Asitâne-i saâdetime irsâl ve îsâl eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur ...” **Bostancı**, s. 208.

¹⁰⁸¹ “Kıdvetü'n-nüvâb ve'l-müteşer'in Ayntab kazasında naibü'ş-şer'i olan Mevlana ... ma'lûm olaki Rakka Kal'ası ta'mir için ziyade naccarlar lazim ve mühim olmağla imdi kimesneye cevaz ve te'addi olunmayub işledikleri günden ücretleri taraf-ı mîrîden virilmek üzere Ayntab Kazasından elli nefer naccar tutulub ber vech-i ta'cil Rakka Kal'asına irsâl ve kal'a-yı mezbûre ta'mirine me'mur olan mübaşire teslim ve edâ ve hizmet ettirilmek fermânım olmuştur buyurdum ki ...” **Baş**, s. 269.

¹⁰⁸² “... Kemer'de müceddeden binâsi fermân olunan on kuta kadirgaların muaccelen itmâma erişmesi husûsu ehem mühimmâtın olmağın ... sen ki kadısın dâ'ima anda durmak için nâ'ibin göndermek emr idüb ...” COA, A. {DVNSMHHM.d.00010, G.N: 10, S.N: 426. Ek-12.

¹⁰⁸³ “Böğürdelen kadısına hüküm ki: ... mahallerde köprüler binâ olunmak lâzım olduğu i'lâm olunmağın Köprü'ye varınca olan mahallerde köprüler binâ olunmasın emr idüb buyurdum ki; Pîri Çavuş vardukda, varan çavuşlardan nâ'ibin koşup lâzım olan mahallerden vâsi'ce köprüler binâ itdürüp itmâma irişdiresin.” 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1982, s. 1040-1041.

bulunmak üzere nâib görevlendirilmesi emredilmiştir. Galata kadısına yazılan bir kayıta ise Karadeniz’de bulunan fenerin tamiri için bir nâib görevlendirmesi ve işler tamamlanıncaya kadar nâibin başında bulunması istenmiştir¹⁰⁸⁴. Yine gayrimüslimlerin talepte bulunduğu kilise tamiri hakkında nâibe yazı yazılmıştır¹⁰⁸⁵.

Osmanlı tebaasından zaman zaman eskiden beri oturdukları yerlerden izinsiz şekilde başka yerlere yerleşenler olabilmıştır. Bu gibi hallerde söz konusu tebaanın eski yerlerine iskan edilmeleri işiyle bölgedeki beylerbeyi, kadılar ile birlikte nâibler de görevlendirilmiştir¹⁰⁸⁶. Bu şekilde nüfusun yer değiştirdiğini nâibler merkeze bildirebilmiştir¹⁰⁸⁷.

¹⁰⁸⁴ “Galata kadısına hüküm ki Hâlâ karadenizde olan fenerin tamiri lâzım olub anda işliyan neccar ve sayir huddama kifayet mikdarı mekûlât ve kerestelerin görmek için araba ve hammal mühim olmağın buyurdum ki hükmü şerifim vusul buldukda tehir eylemeyüb canibinden bir nayib nasb eyleyüb zikrolunan fener itmama irişince değin naib üzerlerinde durub lâzım olan mekûlatlarına kifayet mikdarı araba ve hammal tedarik idüb ihmal ve müsaheleden hazer eyliyesin” **Altınay**, s. 65.

¹⁰⁸⁵ “Molova nâibine hüküm ki ... ehl-i zimmet re’âyâ tâifesi ... Aya Kiryaki dimekle ma’rûf ... kilisenin ... termîmine mûmâna’at olunmamak bâbında hükm-i hümayûnum ricâ eyledikleri ecilden mesâğ-ı şer’i olduğu mertebe ta’mirine mûmâna’at olunmamak için yazılmışdır.” COA, A.{DVNSMHM.d.00112, G.N: 112, S.N: 776. Ek-13.

¹⁰⁸⁶ “... Sivas ve Karaman beglerbeğileri ... Kayseriye kâdîsı ... Kırşehir kâdîsı ... ma’lûm ola ki ... Lekvanik kazâsında nâibü’ş-şer’ olan mevlânâ Mehmed zîde ılmuhû ordû-yı hümayûnuma mektûb gönderüb havâss-ı hümayûnumda Lekvanik mukâta’ası voyvodası olan kîdvetü’l-emâsil ve’l-akrân seyyid Abdülmü’in meclis-i şer’-i şerîfe varub Lekvanik Türkmânından Kızılkoyunlu cemâ’ati kethudâları Yûsuf ve oğlu (...) ile ittihâd etmeleri ile rûsûm-ı şer’ileri virmekde te’allül ve inâd eyledükleri ecilden bundan sonra bildürüb mezbûrları kaldırılub kadîmî sâkin oldukları Kırşehir kazâsında olan yurdlarına gönderilüb iskân etdürülmek bâbında emr-i şerîfüm verilmek ricâsına i’lâm etmeğle arz eyledüğü ecilden kadîmî sâkin oldukları mahallere karâr ve iskân etdürülmek emrim olmuşdur buyurdum ki ...” **Alidağı, Leyla** (2009) ‘78/3 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1078 – 1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 151; “... Mevlânâ Selânik Kâdîsı zîde fezâ’ilehu ve kîdvetü’n-nüvvâbi’l-müşerri’in Siroz kazâsında nâ’ibü’ş-şer’ olan Mevlâna ... Selânik Sancağı’nda ve nâhiyesinde ... Viraste ve Modya nâm karyelerinin defterde mukayyed-i ra’iyet ve ra’iyeti oğullarından ba’zıları kadîmî karyelerinden kalkup varub taht-ı kazânızda vâkı’ kasabât ve kurâda sâkin oldukların bildirüp, ol makûle defterlü re’âyâları kaldırılub kadîm karyelerine nakl ve iskân ... itdirilmek emrim olmuşdur. ... Dergâh-ı mu’allâm’dan ihrâc olunmuş mühürlü sahih sûret-i defter-i cedîd-i Hâkânî taleb idüp göresin. Ol göçüp giden re’âyâ bunun timârî karyelerinin defterde mukayyed ra’iyet ve ra’iyeti oğullarından iken kadîm karyelerinden kalkup varub hâlâ oturdukları yerlerde ‘avâriz hânesine kayd olunmayup ve sâkin olalı on sene geçmiş değil ise kaldırıp, kadîm karyelerine gönderüp iskân itdiresin. Ammâ oturdukları yerlerde ‘avâriz hânesine kayd olunup ve sâkin olalı on sene geçmiş ise ol makûle re’âyâyı kaldırmak olmaz, oturdukları yerlerde üzerlerine edâsı lâzım gelen rûsûm-ı ra’iyetlerini kânûn-ı defter mücebince hükm idüp alivirüp min-ba’d kânûn-ı deftere ve emr-i hümayûnuma muhâlif ta’allül ve nizâ’ itdirmeyesin. ... Be-makâm-ı Edirne el-Mahrûse” **Bakkaloğlu**, s. 242; “Kîdvetü’n-nüvvâbül-müşriîn Ayıntab nâibi efendi zîde ve kîdvetül-akrân mütesellim ağa zîde kadre inhâ olunur ki kaza-i merkuma tabi olan kurâ ahalilerinden kalkub gelüb nefs-i Ayıntabda sâkin olmuş her ne kadar kurâ ahalileri bulunursa marifet-i şerle ihrâc idüb kadîmî yerlerine ve iskan itdirmek bâbında buyrudlı tahrîr ve irsâl olunmuşdur vusûlünde gerekdir ki vech-i meşruh üzere kaza-i merkumeye tabi olan kurâlar ahalilerinden kalkub gelüb nefs-i Ayıntabda sâkin olmuş her ne kadar ahali-i karye bulunur ise marifet-i şerle ihrac ve kadîmî erlerine iskan itdirdüb bir ferde himaye ve bir vechle akçe aldirmekdan ihtirâz idüb mücebi-i buyruldu ile âmil olasız deyû buyruldu ...” **Kaya** (2014) s. 161-162; “... kadıları ve Ayntâb kazası Naibi zîde fazlehûm tevki’ü refi’ü hümayûn vasil oluncak ma’lûm ola ki zü’emâdan kîdvetü’l-emâsil ve’l-akrân Mehmed zîde kadrehû südde-i sa’âdetime ‘ârzuhal idüb berât-ı şerîfemle mutasarrıf olduğu ze’âmeti karyelerinden Ayntâb sancağında ve nâhiyesinde Dülük ve İsturban ve karyen ve Suboğaz nâm karyelerinin defterde mu’kîd ra’iyet ve ra’iyyeti oğullarından ba’zıları kadîmî karyelerinden kalkub varub taht-ı kazanızda vâkı’ ba’zı kasabât defteri ve ‘âskeri çiftliklerinde tutan

Sonuç olarak nâibler farklı inşaatların yapım aşamasında başında bulunmuş, kurallara aykırı şekilde yer değiştiren tebaayı merkeze bildirmiş, iskân edilmesi gereken yere dönmelerinde görevlendirilmiştir.

6.2. Nâibin Kararlarının Denetlenmesi

İslam hukukunda hakimlerin kararlarının denetlendiği temyiz ve istinaf uygulamalarının bulunmadığı bilinmektedir. Ancak bu durum şer‘iye mahkemelerinde verilen kararların kontrole tabi tutulmadığı anlamına gelmemektedir. Bizim bu anlamda ele alacağımız husus nâibler tarafından verilen hüküm ve icra edilen işlemler olacaktır. İslam hukuku nâibler tarafından verilen hükümlerin kendilerini tayin eden merciler tarafından denetlenebileceğini kabul etmiştir. Bu anlamda kadılar atadıkları nâiblerin hükümlerini kontrol etmekle yetkili olmuştur¹⁰⁸⁸. Osmanlı uygulamasında bu denetim, süresi ve başvuru usulü belirli kurallarla düzenlenmiş bir sistem şeklinde olmamıştır. Söz konusu denetim taraflardan birinin merkeze arzuhal göndermesi üzerine padişah tarafından yapılabildiği gibi mahkemelere başvuru üzerine de yapılabilmektedir. Bu hususta rastlamış olduğumuz kayıtların denetimi yapan merci bakımından ayrı başlıklar altında incelenmesinde yarar görülmüştür.

6.2.1. Padişah Tarafından Denetlenme

İslam hukukunun nâibleri velayet-i amme yetkisi çerçevesinde esasen halifenin vekili olarak kabul ettiği daha önce ifade edilmişti. Bu anlamda devlet başkanının kendisine vekaleten hüküm veren nâiblerin kararlarını denetlemesi İslam hukukuna göre mümkündür. Osmanlı uygulamasında da nâiblerin verdiği veya dahil olduğu hükümler hakkında merkeze şikayet dilekçeleri verilebilmiş, padişah tarafından ilgili olayların araştırılması emredilmiştir. Örneğin adam öldürme suçu ile ilgisi olmadığı halde bu suç

etmeleriyle ze‘âmeti mevsûlüne gadr olunduğun bildürüb kadimi karyelerine nakl ve iskân ettirmek babında kanun üzere hüküm-i hümayunum ricâ etmeğin kanun üzere iskân ettirmek emrim olmuştur buyurdum ki ...

Doğan, Şahin, s. 65-66.

¹⁰⁸⁷ “... Hobran ve Afşar ve Beluç ve Karaağaç nâibleri Dîvân ı hümayûnuma arz gönderip ... ahâlileri meclis i şer‘e varıp şöyle takrîr i kelâm eylediler ki, kazâ i mezbûrenin an aslin yetmiş seksen aded karyeleri olup evâmîr i aliyye ile matlûb olan mâl ı mîrî ve tekâlîf i sâireyi ma‘iyyet üzere edâ ederler iken birkaç seneden beru re‘âyâ yı merkûmenin ekseri livâ i mezbûrede vâki‘ âhar kazâlara ... nakl ü tavattun eylediklerine binâen kazâ i mezbûrede onar, on beşer evli fakat dört aded karyeleri kalıp mâ‘adâsı perîşân ve harâb ve ol makûle âhar mahallere nakleden re‘âyânın hisse i tekâlîfini kurâda mevcûd re‘âyâsı üzerlerine tahmîl olunup gadr ı küllî ve mâl ı mîrî ve tekâlîf i sâirenin ta‘îl i tahsîl olunmasına bâ‘is ü bâdî olmağla âhar kazâlara nakl ü tavattun eden re‘âyâ ma‘rifet i şer‘ ve zâbitleri ma‘rifetleriyle yine kadîmî karyelerine iskân ve kânûn üzere nakl eadirilmek için kurâ zâbitleri ile ahâlî i kazânın emr i şerîfim ricâsında olduklarını arz u i lâm eyledikleri ...” **Çolpo**, s. 118-119.

¹⁰⁸⁸ **Ekinci, Ekrem Buğra** (2001) Ateş İstidâsı İslâm-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü, İstanbul, Filiz Kitabevi, s. 70.

işlediğine dair itirafa zorlandığından bahseden bir kimse bu zorlamaya nâibin de dahil olduğunu bir arzuhal ile merkeze bildirmişti¹⁰⁸⁹. İlgili husus hakkında kadıya gönderilen yazıda olayın gereği gibi mahkemece görülmesi ve suçlu olmayanların rencide edilmemesi emredilmiştir. Yine bölge halkına hukuka aykırı cezalar uygulayan nâib hakkında merkeze yapılan şikayet üzerine nâibi görevden alması hususunda kadı tembihlenmiştir¹⁰⁹⁰.

Bir başka kayda göre üç yıl üst üste boş bırakılması sebebiyle tımar sahibine verilen arazi üzerinde hak iddia edenler bu hususta nâib hücceti almış ancak merkezden yazılan yazıda kanuna göre üç yıl boş bırakılan araziler üzerinde eski sahiplerinin hak iddia edemeyeceği bildirilmiştir¹⁰⁹¹. Kayıta geçen “... hevâlarına tâbi‘ nâibden huccet olub ...” ifadesi nâibin, hak iddiasında olanların istekleri doğrultusunda hareket ettiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla nâiblerin hukuka aykırı vermiş oldukları hüccetler merkez tarafından denetlenmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır.

¹⁰⁸⁹ “Mevlâna Amasya kâdısı ... Hacı Müslim nâm kimesne orduy-ı Humâyûnum’a arz-ı hâl idüb bu kendü halinde iken Mahmud ve Ali ve diğer Ali ve Osman nâm kimesne Gürcü nâm Hasan nâm kimesneye demür ile urub ol darbdan fevt oldu diyü üzerine şer‘anesi sabî ve zahir olmuş değil iken bunu duyub ahiren götürüb darb-ı ledd idüb ve cebren buna kâdı nâibinden mezbûru demür ile urdum diyü cevâb ile diyü talâk-ı selâseye şartlayub ve cebren üç yüz gurus alub kendüye ziyâde garâr işlemeleriyle ziyâde zulm ve teaddî olduğun bildirüb emr-i şerîf taleb itmeğin buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardıkda ihzâr-ı hüsemâ kulub ... itmâm-ı hak ve ‘iddet üzere teftiş ve tefahhûs idüb göresiz arz olunduğu üzere ise ol bâbda muktezâyı şer‘ ile amel idüb ba‘des-sübûd mezbûrların hilâf-ı şer‘-i şerîfe cebren bundan aldıkları meblağı mezbûru bit-tamâm alıvirüb min-bâd üzerine şer‘en katl husûs ve udûl ile sabî ve zahir olmaya rencide ve remide itdirmeyüb ...” **Temiz**, s. 228.

¹⁰⁹⁰ “... Amasya kadısı ... mütesellimi ve ayan-ı vilayet ve iş erleri ... kaza-i mezburda nâib olan Es-seyyid Ahmed’in ... tecavüz ve celb-i mal-ı fukara sevdasıyla zincir ve tomruk ve habs ve zehir ile zulm ve tadisi hudun ve kurun olmayla bu makule garaz ve zulmkar kimesnenin saadet-i şer‘i mühürde nasb ve ikameti bir vecihle haiz olmayub naki ve iclasıyla ... ve sen ki kasaba-i mezbur kadısı İbrahim Efendi zide ilmehusun ... mezburun yerine ulemeden bir dindar ve bir hayır kar kimesne nasb idüb ... bir dahi mezburu hizmet-i merkume istihdam eylesin ve alasının bu keyfiyet-i ahvalin arz ve ilam olunacağını muhakka bilüb ve buna göre muceb-i buyuruldu ...” **Çakmak, Şener** (1996) ‘39 Numaralı Amasya Şer‘iyye Sicili H. 1149-1151 (M. 1736-1739)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 192-193.

¹⁰⁹¹ “... Edremid ve Kemer Edremid kazâları nâibleri ... Balıkesir Karesi nâm mevzi‘de vâki‘ tahmînen altı dönüm mikdârı bir kıt‘a tarla zirâ‘at olunmayub üç sene ale‘t-tevâlî bilâ mâni‘ boz ve hâlî kalub kânûn üzere tapuya müstehak oldukda bu ol yerleri sen ki doksan beş senesinde sâhib-i arzdan resm-i tapu ile alub yirmi sekiz seneden beru zabt ve zirâ‘at ve haşr ve resmini sâhib-i arza edâ idüb dahl olunmak icâb itmez iken ve ve nâm kimesneler zuhûra geliüb ol yerleri sinîn-i merkûmeden mukaddem babamızın idi deyu hevâlarına tâbi‘ nâibden huccet olub bin yüz yirmi üç senesinde hilâf-ı kânûn zabt idüb özr ve ta‘addî eylediklerini ve bu bâbda fetvâ-yı şerîfe virildiğini bildirüb mücibince amel olunub ta‘addîleri men‘ ve def‘ ve yerleri alıvirilmek bâbında emr-i şerîf ricâ itmeğin buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardıkda husûs-ı mezbûra tamâm-ı mukayyed ve fetvâ-yı şerîfe ve temessüküne nazar idüb göresin i‘lâm olunduğu üzere ise üç sene ale‘t-tevâlî bilâ mâni‘ boz ve hâlî kılan yerler kânûn üzere tapuya müstehak olub eshâbı mukaddemen benim idi ve oğulları babamız bizi ider deyu dâhil eylemez” **Ayas, Tuğba** (2015) ‘1229 Numaralı Edremit Şer‘iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 41. Aynı şer‘iyye sicilinde geçen arazi sınırları ile ilgili bir başka uyuşmazlıkta nâibden istekleri doğrultusunda alınan hüccet ifade edilmiştir. Bu kez yalancı şahitlerin de getirildiği görülmektedir: “... rencide itdirilmeye deyu emr-i şerîfim virilmişken mezbûr def‘ olmayub şühûd-i zûr ikâmetiyle muhdes-i hudûd vaz‘ ve hevâsına tâbi‘ nâibinden bir tarik ile huccet itdirilmeğe ... yedinde olan huccet-i şer‘iyye ve kânûn ve kadime mugâyir dahl ve ta‘arruz olunmayub men‘ ve def‘ olunmak bâbında hükm-i hümayûnum ricâ eylediği ... mukaddemen sâdır olan emr-i şerîf ve kânûn ve kadime mugâyir dahl ve ta‘arruz olunmamak emrim olmuşdur ...” **Ayas**, s. 173-175.

Hukuka aykırı hareket eden nâibler ile ilgili şikayetlerde davanın merkezde görülmesi talepleri de yer alabilmiştir. Bu minvaldeki bir kayıta davanın önce mahallinde gereği üzere görülmesi, şeri hukuka aykırı hareket edilmesi halinde Divan-ı Hümayun’a havale edilmesi bildirilmiştir¹⁰⁹². Böylelikle nâiblerin hukuka aykırı işler yürütmesinin önüne geçilebilecektir. Hileli hüccet düzenlediği sabit olan nâiblerin kürek cezasına¹⁰⁹³ çarptırılmak üzere merkeze gönderilmesi kadılara verilen emirlerdendir¹⁰⁹⁴. Nâibin hukuksuz işleri kadı tarafından da merkeze bildirilebilmiştir¹⁰⁹⁵.

Sonuç itibariyle nâiblerin kararları merkeze ulaşan şikayetler üzerine padişah tarafından denetlenmiş, gerek görülen hallerde ilgili davalar Divan-ı Hümayun’da incelenmiş, suçlu bulunan nâibler cezalandırılmıştır. Padişah nâibin azli hususunda da kadıları tembihleyebilmiştir.

6.2.2. Mahkeme Tarafından Denetlenme

Nâiblerin verdikleri karar ve icra ettikleri işlemlerin sıklıkla mahkemeler eliyle denetlenmiş olduğu görülmüştür. Bu denetim nâibi tayin eden kadı tarafından yapılabilmektedir. Örneğin Mardin kadısı Mardin mahkemesine tayin ettiği nâibi, göreve uygun hareket etmemesi sebebiyle azletmiş ve yerine daha önceki nâibi tekrar tayin etmiştir¹⁰⁹⁶. Yine kadılar bölgelerindeki nahiye nâiblerini de denetleyebilmiştir. Örneğin Galata kadısı, bölgesi dahilinde görev alan Beşiktaş ve İstinye nâiblerini piyasa fiyatlarına

¹⁰⁹² “mezbur mündefi’ olmayub hevâsına tâbi nâib ile yeniden ve mahallinde muayyen kesîresi olub külli gadr murâd eylediğinde ve bu bâbda davâsına muvâfık fetevâ-yi şerîfe verildiğün bildurum mezbûrine hilâf-i şer-i şerîf mahallinde yine davâ sudûrunda olur ise davâları Astâne-i saâdetüme havâle olunmak bâbında emr-i şerîfim rica itmeğün ... temâmen hak üzere mukayyed ve fetvâ-yi şerîfine nazar idub göresin ilâm olunduğı üzere ol babda müktezâ-yi şer-i kayyum ve fetvâ-i şerîfe mücebince âmel idub dahi mezbûrun ol vecihle hilâf-i şerîi şerîf tasdik men ve def eyleyesin şöyleki yine memnû olursa davâları Astâne-i saâdetüme havâle eyleyesin ki ahvâlleri divann-i hümayûnumde vüzerâ-yi azâm ve kazaskerlerim huzûrlerinde şerle görüleb icrâ-yi hak olalar ...” **Öksüz**, s. 100-101.

¹⁰⁹³ Kürek cezasına çarptırılan nâibler hakkında başka örnek için bakınız: **Kılınç, Ahmet** (2015b) ‘Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili, Belleten, C. 79, S. 285, s. 544.

¹⁰⁹⁴ “Lalaya, Şeyhlu ve Uşşâk kâdîlarına hüküm ki: Şeyhlu kazâsı halkı mektûb gönderüp; ‘kazâ-i mezbûrda nâyib olan İsâ, bundan akdem nice telbîs hucet ü arzlar peydâ idüp ... te‘addî itdüğün’ bildürdükleri ecilden buyurdum ki: ... mezkûrı niyâbetden ref’ idüp ... yarar âdemlere koşup sûret-i sicilleri ile Dergâh-ı Mu‘allâm’a gönderesiz ki küreğe koşıla.” 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1131, s. 167-168.

¹⁰⁹⁵ “... On iki dîvân kâdîsı mektûb gönderüp ... nâibin ... hilâf-ı şer yedi yüz akçesin alduğı sâbit olmuştur diyü i ‘lâm itdüğü ... mezkûra emrim üzere minba’d niyâbet itdirmeyüp, ta‘zîr idüp, dahi Âsitâne-i Sa‘âdetüme gönderesin” Paşazade, 9 numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 43, s. 19’dan aktaran **Kılınç** (2014b) s. 83.

¹⁰⁹⁶ “... Ahmed Efendi kam-yab, ... işbu sene seman ve elf Recebü’l-mücerreb evailinde Mardin mahkemesine nâib nasb olunmuşsıdır mektub vusul buldukda mahkeme-i mezbûrda nâib olub icra-i ahkam-ı şerîyyede kema yenbağı bezl-i makdur ve say-i mevfur eyleyüb cadde-i şer-i şerîf inhıraf göstermiyesiz. Tahrîren fî 8 şehr-i Receb sene seman ve elf”, “... Mahmud Efendi hazretleri kam-yab, ... bundan akdem niyabetiniz Ahmed Efendiye tevcih olunmuşdı şefaattle halen mezbûrun şakileri zuhur idüb dava-yı şerîyyede adem olunmak ilam olunduğı ecilden ref olunub yine kema-kan nâib olub icra-yı ahkam-ı şerîyyede bezl-i makdur ve say-i mevfur eyleyesiz ... El fakir Mehmed el-kadı be-Mardin” **Günay**, s. 181, 183-184.

usulsüz şekilde müdahalede bulunmaktan men etmiştir¹⁰⁹⁷. Dolayısıyla kadı tayin etmiş olduğu nâibleri denetlemiş, gerek gördüğü hallerde nâibini azletmiştir.

Nâiblerin icra ettikleri işlemler farklı mahkemeler önüne götürülmek suretiyle farklı kadılar tarafından da denetlenebilmiştir. Örneğin babası tarafından evlendirilen baliğ kız nikah esnasında rıza göstermemiş, ilgili husus mahkeme önüne taşınmıştır. Mahkeme, baliğ olan kızın rızası olmadan yapılan nikah akdinin gayr-ı nafiz ve ilgili hüccetin hükümsüz olduğuna karar vermiştir¹⁰⁹⁸. Mahkeme hüccetin hükümsüz kılınmasına dayanak olarak fıkıh eserlerine atıf yapmıştır. Yani nâib huzurunda kurulan akdin geçersizliği bir başka mahkemede ileri sürülebilmıştır.

Mahkemeye delil olarak sunulan hüccetlerin yeniden değerlendirildiği kayıtlar da sicillerde mevcuttur. Örneğin kefalet hakkındaki uyuşmazlık mahkeme önüne getirilmiş ve daha önce nâib huzurunda gerçekleştirilen kefaletin, konu hakkındaki şeyhülislam fetvası da göz önüne alınarak geçerli olmadığı kabul edilmiştir¹⁰⁹⁹. Vakıf kuruluşuna dair murisler ve mütevellî arasındaki bir uyuşmazlıkta da nâib tarafından düzenlenen hüccet delil olarak sunulmuş ancak “... merkûm Ömer efendinin sıhhat-i vakf-i mezbûra hüküm ve verdiği hüccet gayr-i meşrûa olmağın ...” denilerek ilgili hüccet kanuna aykırı bulunmuştur¹¹⁰⁰.

Nâibin vermiş olduğu hükmün doğrudan doğruya dava konusu yapıldığı kayıtlara da rastlanılmıştır. Örneğin nâibin delil olmadığı halde aleyhe vermiş olduğu bir hüküm mahkeme önüne getirilmiş, netice olarak alınan cerimenin iade edilmesine karar

¹⁰⁹⁷ “*Fahrü'n-nüvvâb Beşiktaş ve İstinye nâibleri ... es'âra müdâhaleniz mesmû'a olmuştur mürâsele vusûlünde min-ba'd es'âra mukayyed olmayıp sâir umûr-ı şer'îyyeye meşgûl olasız ve's-selâm. Feyzullah el-Kâdî bi-Galata el-mahmiyye*” İstanbul Kadı Sicilleri, Beşiktaş Mahkemesi, 63 Numaralı Sicil, C. 48, Hüküm no: 375, s. 277.

¹⁰⁹⁸ “... müşâyih-i islamiyye mecmu'âlarında bu makule müsâlik huzurabında babasının tekâhini hindiler baliğ kabul etmedi ise nikaha da'i iden Ömer ve'l-miyâz ve babası rızası oluncak dahi hindi ahara vare'l-miyâz ittifâk lazımedir deyü mesrûh bulunub mezbûre Teslime'nin izn ve rızası olmadıkça nâib merkûm Mehmed Efendinin sıhhat-ı nikaha hükm gayr-i nafiz ve hücceti lağv-ı mahsûs olmağın ...” **Baş**, s. 53-54.

¹⁰⁹⁹ “... Sefer Çelebi cevâbında vakı'an karındaşım gâib-i mezbûr beş yüz kuruşa dek esirlikten her kim halas iderse ben kefilim deyü va'ad eylediğim tarih-i mezbûrda muvâcehemde nâib-i merkûm Ahmed Efendi huzurunda sâbit ve zâhir oldu lakin benim kefaletim tarafeynden icâb ve kabul ile olmamağın faziletli şeyhü'l-islam hazretleri nâib-i merkâmün hükmünün adem-i cevâzına zâhib olmuştur divâran eylediği fetva-i şerîfe takririni mü'eyyid ve ref'-i şer'i olduğunu mü'ekked olmağın mücerred kefâlete va'ad ile meblağ-ı mezbûrun edâsı lâzım gelmediğine mukarrer olmağın ...” **Gökbuğa**, s. 156.

¹¹⁰⁰ “... müteveffâ-yı merkûm birkaç sene mukaddem bade-l ifraz mescid-i mezbûrun mesalihine vakfettim deyüp lâkin vech-i şerî üzre tescil itdirmeyüp kalup badehü fevt oldukda menzil-i mezkûru tevliyetim hasebiyle vakf için tasarruf murad idüp evkil-i mezbûr ile nâib-i sâbık mezbûr Ömer efendi zamanında mürâfaa-i şer-i şerif olduğumuzda bin toksan üç şevvali evâil ile müverrah vakfiyetine hüccet-i şer'iyye olunmuşiken hâlen vekil-i mezbûr tasarrufuma mâni olur sül olunsun didikde ... bade fevti-l vakıf hüküm sahih olmadığı musarrah bulunup ... merkûm Mehmed efendinin fevtundan sonra merkûm Molla Osmânın vârise-i mezbûrenin vekili mersüm Molla Ali ile mürâfa'a ve merkûm Ömer efendinin sıhhat-i vakf-i mezbûra hüküm ve verdiği hüccet gayr-i meşrûa olmağın sıhhat-i mülk-i menzil-i mezbûra hüküm birle mâ vakaa kayd şod” **Aksoy**, s. 374-375.

verilmiştir¹¹⁰¹. Bir başka kayıt nâibin hukuka aykırı para cezasına hükmettiği iddiasını içermiştir¹¹⁰². Yine ölen kimsenin terekesinden fazladan mal alan nâib dava edilmiş, şahitler ile iddianın ispatlanması üzerine nâib malın iadesi yönünde tembihlenmiştir¹¹⁰³. Dolayısıyla nâib tarafından verilen ve hukuka aykırı olduğu düşünülen kararlar mahkemeler önüne getirilmek suretiyle yeniden değerlendirilmiştir. Söz konusu davalarda haklılığını ispat eden nâiblere dair sicil kayıtları da mevcuttur¹¹⁰⁴. Bu anlamda nâiblerin usulsüz işlemleri yine yargı içerisinde denetlenebilmiştir.

Nâiblerin vermiş olduğu hüccetler bazen de usule uyulmadan takrir edildiği için geçersiz kabul edilmiştir. Örneğin taraflar arasında inek öldürme ile ilgili çıkan uyuşmazlık nâib tarafından dinlenmiş ve bu hususla ilgili sicil sureti düzenlenmiştir. Ancak olayın yerinde görülmesi talep edilip bu talep yerine getirilmeden dava dinlendiği için bu belgenin

¹¹⁰¹ “... mezbûr Ömer Efendi kaza-i mezbûrda nâib iken evine nâ-mahrem âdem girmiş deyû cerîme nâmında bi gayri hakkın üç yüz altı tümenini almışdır suâl olunup alıverilmek matlûbumdur dedikde ... meblağ-ı mezbûr müddei-i mezbûra edaya merkur Ömer Efendi’ye tenbih olunmağın ...” İstanbul Kadı Sicilleri, Bab Mahkemesi, 3 Numaralı Sicil, C. 17, Hüküm No: 921, s. 712.

¹¹⁰² “... Mustafa bin İlyas meclis-i şere gelüb dedi ki; bundan sâbık ... nâm beğlerbeğinin âmili Hayran oğlu Hamza Kepsud kadısının nâibi Şucâ bin Azîz’ün meclisine varub muvâcehe olundukda mezbûr Şucâ benden âmil-i mezbûre beş bin akçe hilâf-ı şerî hükm idüb mezbûr âmil Hamza aldı deyu ...” **İdigi, Zülfer** (2017) ‘1177 Nolu Edremit Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 200-201.

¹¹⁰³ “... târîh-i kitâbdan altı ay mukaddem mezbûr ‘İsâ Efendi kazâ-ı merkûme nâibi iken müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Receb’in muhalledâtından kazâ-ı merkûme kâdısı resim kısmetini alup mezbûr ‘İsâ Efendi kıymetini aldıktan sonra ... alup kabz eyledi hâlâ vekâletim hasebiyle taleb iderin su’âl olunsun didikde gibbe’s-su’âl ve ‘akîbe’l-inkâr ve ba’de’l-istişâd ... şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı’a olmağın eşyâ-yı merkûmeyi vekîl mezbûra teslim mezkûr ‘İsâ Efendi tenbih ...” **Akbaş, Fatma Betül**, s. 282.

¹¹⁰⁴ “Sâhib-i arz-ı hâl Mehmed hasmı olub mukaddemâ Akyazı Kazası nâibi olan diğer Mehmed Efendi muvâcehesinde mezbûr Mehmed Efendi Zamân Kazasında bi’ d-defaât benden bi-gayri hakk zulmen otuz beş gurusum ahz eyledi deyü da ‘vâ ol dahî cevâbında mezbûr Mehmed’in yine kazâ’i mezbûrede sâkin imâm Halîl Efendiye cihet-i deyn-i şer’iden yirmi iki gurus ve Abdurrazzâk’a nâ-kimesneye Okaz (Öküç) bahâsından on üç gurus ke cem’an otuz beş gurus mezbûrâna deyni olduğu mezbûr Mehmed’in ikrârıyla ba’de’s-sübut ben dahî meblağın mezbûreyini merkûm Mehmed’den tahsîl u ahz ve mezbûrân Halîl Efendi ve Abdurrazzâk’a teslim eyledüm deyü müdâfaa edecek husûs-ı mezbûrede mezbûr Mehmed Efendinin kavli bilâ-yemîn tasdik olunmakla merkûm diğer Mehmed bî-vech muârazadan men’ olunduğu ...” **Muzaffarova**, s. 165-166; “Anadolî’da Balıkesri ahalisinden sahib-i arz-ı hal Mehmed ... sabıka Balıkesri nâibi ... muma ileyh Mehmed Efendi bi gayri hakkın benüm on iki gurusımı ahz itmeğle meblağ-ı merkûm taleb iderüm diyü ... Mehmed Efendi cevabında müddei-i mezbûrdan meblağ-ı merkûm on iki gurus ahzını ikrar lakin mezbûrun gaib merkûm Hasan zimmetinde meblağ-ı merkûm on iki gurus deyni olmağın meblağ-ı merkûm müddei-i mezbûrdan ahz ve gaib merkûm Hasan’a teslim eyledüm diyü defle mukabele idicek husus-ı mezkûrda muma ileyh Mehmed Efendi kavliyle tasdik olunur makûlesinden olmağla müddei-i mezbûr bi-vech muârazadan men olunduğu ...” **Akkaya, Deniz** (1999) ‘Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer’iyye Sicili Defteri 1159-1160/1747-1748’, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 97; “... El-Hâc Mehmed’in oğlu Durmuş mahfîl-i şer’de nâhiye-i mezbûre nâibi olan Hürrem Efendi ibn-i Hamdi mahzarında da ‘vâ idüb târîh-i kitabda altı ay mukaddem babam mezbûr vefât itdikde mezbûrun muhalledâtını tahrîr olunub resm-i kısmet için dört bin akçem aldı didikde gibbe’s-su’âl (tahrîp olmus) cebren mezbûr kısmet idüb resm-i kısmetin için dört bin akçesin alub yine aynı dört bin akçemi Efendi Hazretleri Ali Efendi ırsâl idüb ana bi’t-tamam teslim idtim meblağ-ı merkûm bende kalmamışdır deyü yemîn billâh itdüğü kayd şüd” **Karasan, Arzu** (2007) ‘1039-1040 (1629-1630) Yıllarına Ait 61 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 102-103.

şeri hukuka göre geçerli olmayacağı ifade edilmiştir¹¹⁰⁵. Dolayısıyla nâibin düzenlediği hüccetler sadece esastan değil usulden de denetlenebilmiştir.

Mahkemenin yargılama esnasında başvurduğu ve nâibler eliyle yürüttüğü keşifler de denetlenebilmiştir. Örneğin nâibin bilirkişiler ile yaptığı keşifteki paylaştırmanın adil olmadığı ve paylaştırmanın yeniden yapılması gerektiği iddiasıyla mahkemeye başvurulabilmiştir. Rastladığımız örnekte mahkemeden yeni bir keşif heyeti görevlendirilmiş ve yeniden yapılan keşif neticesinde önceki paylaştırmada değişikliğe gidilmiştir¹¹⁰⁶. Bu da nâiblerin gerçekleştirdiği keşiflerde bilirkişilerin verdiği raporların yine mahkemeye başvurularak denetlenmiş olduğunu göstermektedir.

Nâiblerin hüccetlerinin denetimi nâiblerin hangi tarihlerde mahkemede görev aldıklarının sicillere kaydedilmesi yoluyla da yapılabilmiştir. Örneğin Trabzon sicilinde mahkeme nâibinin hangi tarihlerde görevde olduğu belirtilerek bu tarihler dışındaki tarihlerle düzenlenen nâib hüccetlerinin kabul edilmemesi gerektiği açıkça ifade edilmiştir¹¹⁰⁷.

Netice itibariyle nâiblerin verdikleri hükümler ve tesis ettikleri işlemler kendilerini tayin eden kadılar tarafından denetlenebildiği gibi bir başka mahkemeye başvuru yoluyla da denetime tabi tutulabilmiştir. Mahkemeler önlerindeki davaya delil olarak sunulan nâib hüccetlerini denetlemiş veya doğrudan doğruya dava konusu olan nâib hüküm ve işlemlerini kontrol edebilmiştir. Nâib hükmü yalnızca esastan değil usulden de kontrol edilebilmiştir. Keşif neticesinde verilen hükümler, keşfin hukuka uygun neticelenmediği

¹¹⁰⁵ “... Karye-i Çumra’dan Tanrıvermiş oğlu Mûsâ ile Mehmed ve Hüseyin ve Ümmet nâm kimesnelerin bir ineğimiz öldürdün deyu nîzâ’ı olup mezkûr Mehmed’e nâyib görmek için mürâsele virildikde mezbûr Mûsâ yerinde görülmesin taleb idüp anda görülmesin deyu mürâsele virülüp vardıkdan sonra Sahrâ nâyibi zıkr olan da ‘vâyı istimâ’ idüp Mehmed eline sûret-i sicil virmiş hâliyâ meclis-i şer’a mukâbil gelüp münâza’a itdiklerinde merkûm Mehmed sûret-i sicili ibrâz idüp görülmüş deyu mürâsele vardukdan sonra görülmüş olmağın şer’î olmayup mezbûr Mehmed’in elinde olan sûret-i sicili gayr-ı makbûl olup vâki’-i hâl sebt-i sicil olundu ...” **Özpolat**, s. 38.

¹¹⁰⁶ “... karındaşım Ahmed Bey nâm kimesne ile ale’l-iştirâki’s-sevîy mülkümüz olan menzilin üzerine bundan akdem taraf-ı şer’den nâib ve mi’mâr getirip taksîm ettirmişidik lâkin kismet-i âdile ile olunmamağla bana gadr olmuşdur hâlâ savb-ı şer’den tekrâr üzerine varılıp kismet-i âdile ile kismet olunmak matlûbumdur dedikde cânib-i şer’den mevlânâ Mustafa Efendi irsâl olunup ol dahi Hâssa mi’mârlardan ... ve zeyl-i kitâbda muharrerü’l-esâmî olan müslimîn ile menzil-i mezkûrun üzerine varılıp mukaddemâ kismet olundukda ... merkûmân mi’mâr el-Hâc Hasan ve Kara Mehmed ve sâir ebniye ve sukûfa vukûf ve şu’uru olan bî-garaz müslimîn icmâ’ ve ittifâk ettiklerinden sonra mezbûr Ahmed Bey’in hissesine zam olunmak lâzım gelip ...” **Kılınç** (2019) s. 265.

¹¹⁰⁷ “Bâ’is-i tahrîr-i hurûf budur ki Asitâne-i Saâdetden Trabzon Kazası Maçuka ve Yoros Kazası ilhâkıyla sene seb’a ve selâsîn ve elf Recebül-müreccenin guresinde bu duâcılarına sadaka olunub lâkin kendümüz gelmemek ile cânibimizden iki ay sekiz gün nâibimiz olan Abdülbaki Efendi zabt idüb sene-i mezbûre Receb ve Şaban ve Ramazân-ı şerîfin sekizinci gününde vâki’ olan sicil ve hüccet mezbûr Abdülbaki mühr ile olmuşdur andan mâ’adâsı bu fakirin mühr ile olmuşdur bu aylardan mâ’adâ nâib-i mühr ile hüccet ibrâz olunursa amel olunmaya ... Abdünnebi el-kadı be-Trabzon” **Güney**, s. 272.

iddiasıyla tekrar keşif talebi üzerine denetlenebilmiştir. Son olarak mahkeme sicillerine nâiblerin görev tarihleri yazılmak suretiyle bu tarihler dışında düzenlenen nâib hüccetlerinin denetimi sağlanmıştır. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında nâibler tarafından verilen kararların Osmanlı mahkemelerinde düzenli bir biçimde denetlenmediği, talep olması halinde denetime konu olabildiği görülmektedir.

6.3. Nâibin Azledilmesi

Klasik dönemde nâibler kadı tarafından tayin edildiği gibi yine kadı tarafından azledilmiştir. Nâibin atanması başlığında da bahsetmiş olduğumuz 1565 tarihli mühimme kaydı bu hususa açıkça işaret etmektedir¹¹⁰⁸. Uygulamanın bu yönde olduğunu gösterir şer‘iye sicil kayıtlarına da rastlanılmıştır. Örneğin bir kayıta kadının daha önce tayin etmiş olduğu nâibin hukuka aykırı hareket ettiğini öğrenmesi üzerine nâibi azlettiği görülmektedir¹¹⁰⁹.

Bununla birlikte nâiblerin azline dair kayıtlara şer‘iye sicillerinden çok mühimme defterlerinde rastlanılmış olduğu belirtilmelidir. Kadılar çoğunlukla hukuka aykırı hareket eden nâiblerini merkeze bildirmiş ve azledilmeleri yönünde talepte bulunmuştur. Bu durumun iki sebebi olduğu söylenebilir. Birincisi, İslam hukukuna göre nâibin azli devlet başkanının yetki vermesine bağlıdır¹¹¹⁰. Buna göre kadı tayin ettiği nâibi ancak devlet başkanının kendisine azletme yetkisi vermesi halinde azledebilir. Aynı şekilde kadı azlolur veya vefat ederse nâib azledilmiş sayılmaz. Zira velayet-i amme çerçevesinde kadı nâibi, aslın vekili yani devlet başkanının nâibi kabul edilmektedir. İkinci sebep ise bölgedeki idareci veya eşkıyalar ile birlikte hareket eden nâiblerin kadı tarafından azlinin mümkün olamamasıdır¹¹¹¹. Özellikle uzun süre aynı bölgede nâiblik yapanlar bu gibi kimselerle

¹¹⁰⁸ “... Nüvvâb ve muhızrların azl u nasbı kuzâta müfvevze'dir. ... kazâna tâbi‘ olan eğer nâ'iblerdir ve eğer muhızrlardır anun gibi re‘âyâya te‘addî olanları ref‘ eylesin.” 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 282, s. 209.

¹¹⁰⁹ “... bundan akdem niyabetiniz Ahmed Efendiye tevcih olunmuşdu ... mezburun şakileri zuhur idüb davayı şer'iyyede adem olunmak ilam olunduğu ecilden ref olunub ... El fakir Mehmed el-kadı be-Mardin” **Günay**, s. 183-184.

¹¹¹⁰ “İstihlâf ile görevlendirilen kâdînın nâibi (vekili) asldan, yânî sultandan nâib sayılır. Onu, kâdî azl edemez. Yânî asıldan nâib olunca, kâdî azl edemez. Ancak sultân tarafından, o kâdîya; ‘Dilediğini değiştir.’ demekle, azl kendisine bırakılmış ise bu takdîrde azl etmesi câizdir. Kâdînın nâibi, kâdînın kâdîlıktan ayrılıp çıkmasıyla azl edilmiş olmaz.” **Molla Hüsrev**, C. 4, s. 316. Hanefi mezhebinin bu görüşü Mecelle’nin 1805. maddesinde de düzenlenmiştir: “Madde 1805: Hâkim eğer nasb ve azl-i naibe me‘zun ise diğer kimseyi kendisine naib nasb ve anı azl edebilir; değilse edemez ve kendisinin ma‘zul ya fevt olması ile naibi mün‘azil olmaz. ... Binaenaleyh bir kazanın hâkimi vefat ettikde yerine diğer hâkim gelinceye dek ol kazada vuku bulan dâ‘vayı hâkim-i müteveffânın naibi istima ve hükm edebilir.” **Berki** (1978) s. 410.

¹¹¹¹ Görevden alınması yönünde merkezden defalarca yazı yazılmasına rağmen nâiblik yapmaya devam edenler olabilmıştır: “... taht-ı kazânda Sinân nâm nâyibün re‘âyâya zulm ü te‘addîsi olduğu arz olunmağın niyâbetden ref‘ olunmağışün dört def‘a hükm-i şerifüm yazılıp gönderildükde zikrolunan ahkâm-ı şerifeyi

işbirliği halinde olabildiğinden görevden alınmaları güç olmuştur. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz mühimme kaydı dikkate alındığında padişahın nâib azil yetkisini kadılara tanımış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan daha çok ikinci sebepten ötürü kadıların nâib azli hakkında padişaha yazı yazdığını söyleyebiliriz.

Bu hususla ilgili vereceğimiz ilk örnekte halkın nâibden şikayetçi olduğu, hukuka aykırı hareket eden nâibin azledilerek bir daha nâiblikle görevlendirilmemesi hususu kadı tarafından merkeze yazılmıştır. Kadıya verilen cevapta nâibi azletmesi, bir daha nâiblikle görevlendirmemesi ayrıca hukuka aykırı hareket ettiği sabitse küreğe konulmak üzere merkeze gönderilmesi bildirilmiştir¹¹¹². Başka bir kayıta nâibin sürgünle cezalandırıldığı görülmektedir¹¹¹³. Farklı bir kayıta ise on beş yıldan fazla aynı yerde görev almakta olan nâib daha önce azledilmesine rağmen ümeradan ve ayandan bazı kişilerin yardımı ile tekrar göreve başlamış ve kadı, ilgili nâibin azli için merkezden hüküm-i şerif istemiştir¹¹¹⁴. Dolayısıyla kadılar azlinde güçlük yaşadıkları nâibleri merkeze bildirmiştir.

Kadı tarafından merkeze bildirilmeyip başka yollarla halka zulmettiği duyulan nâiblerin azli hakkında padişah tarafından kadılara yazı yazılabilmektedir. İlgili nâibin azli hususunda kadı ikaz edilmiş¹¹¹⁵ veya doğrudan nâibin azli emredilebilmiştir¹¹¹⁶. Kadıya

satun alup girü niyâbet idüp re'âyâya zulm ü te'addiden hâli olmaduğı arz olunmağın ... 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 931, s. 66-67.

¹¹¹² “Bozöyük kâdisına hüküm ki: ... ‘taht-ı kazâna tâbi’ Leyne nâhyesinde niyâbet iden Muslihuddîn nâm kimesneden müslimânlar rencide olup ve hılâf-ı şer’ ba’zı hâli olduğı bâ’ısdan niyâbetden ref’ olunup min-ba’d nâyib olmamasın’ i ‘lâm itdüğün ecilden buyurdum ki: Arzeyledüğün gibi ise, mezkûrı niyâbetden ref’ idüp min-ba’d niyâbet itdirmeyesin ve hılâf-ı şer’ hâli olduğı sâbit ü zâhir olursa sûret-i sicilli ile Südde-i Sa’âdet-me’âbum’a gönderesin ki küreğe konıla ...” 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 891, s. 48. Sürgün ile cezalandırılan nâib hakkında ise bakınız: “Kastamoni begine ve kâdisına hüküm ki: Mektûb gönderüp Araç Kadısı Mevlânâ Abdurrahmân, Emrullâh nâm nâ’ib ile Bâlî nâm kimesne ehl-i telbîs ve ehl-i tezvîrdür diyü arz eyledüğü sebepten ... mezbûrları ol diyardan sürüp alâkaların kat’ idüp mahmiyye-i Rodos’a gönderesin” 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1640, s. 730-731.

¹¹¹³ “...Homa kazâsından nâ’ib olan Hacı Halife nâm kimesnenin niyâbetden ref’ olunmak için birkaç def’a emr-i şerif gönderilip mezbûr Hacı emr-i şerife itaat eylemeyüb girü niyâbetten eylediğini kadiaskerim ‘arz etmeğün mezkûr Kıbrıs’a sürgün olmak emr idüb ...” COA, A.{DVNSMHM.d.00019, G.N: 19, S.N: 193. Ek-14.

¹¹¹⁴ “Sen ki Mendelic kâdisısın, ... mektûb gönderüp; “Nâyib olan Abbâs on beş yıldan ziyâdedür ... nâyib olup re’âyâya zulmi olup niyâbetden ref’ıyçün hüküm-i şerif gelüp ref’ olunup ümerâ ve ba’zı a’yân mu’in olmağla girü nâyib olup fukarâya zulm ... eylemekden hâli olmaduğın” bildürmişsin; “niyâbetden ref’ olmağıçün hüküm-i şerî recâ eyledüklerin” arzitmişsin. ... te’addîsî sâbit olursa niyâbetden ref’ idesin.” 7 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1842, s. 331.

¹¹¹⁵ “Erzurum beğlerbeğisine ve Bayburd kâdisına hüküm ki: ‘Nâyib olan Alî nâm kimesne haylî zamândan berü niyâbet idüp fukarâya hılâf-ı şer’ te’addîsî vardır.’ diyü şikâyet olunmağın buyurdum ki: Hılâf-ı şer’ te’addîsî vâkı’ ise niyâbetden ref’ idesin.” 7 Numaralı Mühimme Defteri I, Hüküm No: 1005, s. 501; “Göresin; mukaddemâ nâyib-i mezbûr emr ile ref’ olmuşken girü bil-fi’l niyâbet iderse niyâbetden ref’ idüp ve şer’-i kavîme mugâyir ve emr-i şerifüme muhâlif kimesneye iş itdirmeyesin.” 7 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1748, s. 285.

¹¹¹⁶ “...mezbûr niyâbete ref’ olunmasın emr idüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, mezbûra emrüm mücebince min-ba’d niyâbet itdirmeyüp ...” 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 717, s. 317. “... Sen ki kâdisın, mezbûra min-ba’d zamânunda niyâbet itdirmeyüp ve bu hüküm-i hümayûnumun sûretin sicill-i mahfûza kayd

yazı yazılmasına rağmen azledilmeyen nâibler hakkında etraflı araştırma yapılmasının talep edildiği kayıtlara da rastlanılmıştır¹¹¹⁷. Söz konusu kayıtta padişah vermiş olduğu emrin neden uygulanmadığını teftiş ettirerek özellikle nâibin hangi kadı tarafından görevlendirilmiş olduğunun üzerinde durmuştur. Bu da emre aykırı hareket edilip edilmediğinin belirlenmesi bakımından önemlidir.

Osmanlı tebaası da bizzat giderek veya dilekçe yoluyla azledilmesini istedikleri nâibleri merkeze bildirebilmiştir. Şikayet üzerine zulümde bulunan nâibin azledilmesi padişah tarafından emredilmiş, söz konusu emir bölgedeki idarecilere ve kadılara bildirilmiştir¹¹¹⁸. Nâibin azledilmeden önce hakkında davacı olanlarla davasının görülmesi ve hak sahiplerine haklarının iade edilmesi emredilmiştir¹¹¹⁹. Emre aykırı hareket eden nâibi azletmesi istenen kadının söz konusu nâibi bir daha göreve almaması da ilgili emirlerde bildirilebilmiştir¹¹²⁰. Ancak padişah tarafından azledilmesine rağmen göreve devam eden nâibler mevcut olmuş, nâibleri koruyanlar arasında kadılar da bulunmuştur¹¹²¹.

idesin ki min-ba'd dahı kim kadî olursa mûcebi ile amel idüp fermân-ı şerîfûme mugayir mezbûra niyâbet itdirmeyeler." 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1636, s. 728-729.

¹¹¹⁷ "Sivas beglerbegisine hüküm ki: Bundan akdem Sivas'da Nâ'ib olan Mustafa'nun nâ-meşrû' ba'zı husûsları zâhir olmağın, min-ba'd niyâbet itdirmeyesin diyü Sivas kadısına hükûm-i şerîfûm virilmişken, hâliyâ niyâbet hıdmetinde olduğu arz olunmağın ... emri-i sâbık mûcebince mezkûr niyâbetden ref' olmuş midur? Yohsa aslâ ref' olmamış midur? Eğer ref' olmuşsa sonra emre mugayir girü hâliyâ olan kadî mı nasb itmişdür, yohsa bundan mukaddem olan mı nasb itmişdür, emre mugayir nasb itmege bâ'is nedür? Tamâm ma'lûm idinüp dahı eğer hâliyâ olan kadî nasb itmişse ve ne zamandan berü olmuşdur? yazup bildüresin." 3 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1409, s. 624-625. Benzer bir kayıt için bakınız: "...nâ'yibün re'âyâya zulmü ... olup niyâbetden ref' olunmak için ahkâm-ı şerîfe virilmişiken ref' olunmamağa sebep nedür re'âyâya zulmü ... olmayup şikâyet idenler hilâf-ı vâkı' mı şikâyet iderler, yohsa ... ahkâm-ı şerîfeyi kendü satun mı almışdur, aslı nedür; ... arzidesin." 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1230, s. 227.

¹¹¹⁸ "Filibe'de Nâ'yib olan Kuyruklıyıldız dimekle ma'rûf Muhammed'den ba'zı kimesneler gelüp şekvâ itmeğın niyâbetden ref' olmasın emridüp buyurdum ki: Mezkûr emrüm üzre niyâbetden ref' idüp niyâbet itdirmeyesin." 7 Numaralı Mühimme Defteri I, Hüküm No: 84, s. 46. "Haleb beğlerbegisine ve kâdisına ve Kilis Sancağı Beği Canbolad Beğ'e ve Antâkiyye ve Hârim kâdîlarına hüküm ki: ... Hârim kazâsi ahâlîsi Rikâb-ı Hümâyûnum'a ruk'a sunup ... re'âyâ tâ'yifesine küllî zulm ü te'addileri olduğın bildürdükleri ecilden mezbûrân Nâ'yib Mehmed ... azlolunup ..." 6 Numaralı Mühimme Defteri I, Hüküm No: 182, s. 122.

¹¹¹⁹ "... Eceobası nâhiyesi halkı ... nâhiye-i mezbûre nâ'ibi olan Arif ... hilâf-ı şer' akçemiz alub ... hükm ricâ ettikleri ... buyurdum ki ... dava-yı hakk ider husamasıyla beraber eyleyüb ... üzerine ne miktar nesne sâbit ... olursa ashâbına alıverdikten sonra ... niyâbetinden ref' ..." COA, A.{DVNSMHM.d.00010, G.N: 10, S.N: 263. Ek-15.

¹¹²⁰ "Kite kâdisına hüküm ki: Bil-fi'l Mudanya'da nâ'yib olan kimesne mahrûse-i İstanbul zahîresiyçün olan terekeyi bilâ-emr ol cânibde der-mahzen idüp dâ'imâ emre mugâyir iş itdüğü arz olunmağın mezkûr nâ'yib ref' olunmasın emridüp buyurdum ki: Hükûm-i şerîfûm varıcak, emrüm üzre mezkûra min-ba'd niyâbet itdirmeyüp ref' idüp yirine âhar yarar nâ'yib ta'yin eylesesin; emrûme mugâyir iş olmakdan hazer eylesesin." 6 Numaralı Mühimme Defteri I, Hüküm No: 385, s. 226. Nâibin azledildiği bilgisi sicile kaydedilerek sonradan göreve gelecek kadılar tarafından aynı nâibin göreve getirilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır: "Mezkûr nâ'yibi emrüm üzre niyâbetden ref' idüp min-ba'd niyâbet itdirmeyesin ve bu hükûm-i hümâyûnumu sicill-i mahfûza kaydidiüp muhkem hıfz eylesesin ki, min-ba'd vâkı' olan kuzât mazmûn-ı hümâyûnıyla amel ideler." 7 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1197, s. 5.

¹¹²¹ "Marmara kâdisına hüküm ki: Kasaba-i mezbûre halkı âdem gönderüp; 'Hasan Fakîh nâm kimesne için mukaddemâ vilâyet halkı şikâyet itmeğın niyâbet itmemek için hükûm-i şerîf virilmiş iken girü emre muhâlîf

Kayıtlardan anlaşıldığı üzere şikayetler bölgede görev alan idareciler tarafından da yapılabilmektedir. Örneğin bir kayıtta nâibin halka zulmettiği, bölgede görev alan defterdar tarafından merkeze bildirilmiştir¹¹²². Bir başka kayıtta görevi kötüye kullandığı duyulan nâibin azli hakkında sancak beyine yazı yazıldığı görülmektedir¹¹²³. Dolayısıyla nâiblerin azli yerel idarecilere de emredilebilmiştir. Bununla birlikte 18. yüzyılda vali, mütesellim, kethüda gibi görevliler bulundukları eyaletlerde “nüvvâbı azil ve yerlerine buyruldu ile diledikleri kimesneyi ... nâib nasb ve tayin”¹¹²⁴ ederek nâibleri usulsüz olarak azletmişlerdir. Çıkarılan fermanlarla ehl-i örfün ehl-i şer zümresine müdahale etmesi yasaklanmış, böylelikle yerel yöneticilerin keyfi bir biçimde görevdeki nâibleri azletmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Tanzimat dönemi düzenlemelerinde nâibin azli hakkında hükümlere de yer verilmiştir. Tanzimat Fermanı’ndan hemen önce çıkarılan 1838 tarihli Tarik-i İlmi’ye Dair Ceza Kanunnamesi’nde arpalıklara tayin edilmek için rüşvet veren nâiblerin ve ehliyetli olmamasına rağmen herhangi bir yolla şeriat hizmetine girdiği tespit edilenlerin görevden alınacağı düzenlenmiştir. Ayrıca halkın huzurunu bozacak davranışlarda bulunanlar ve devlet işlerinin yürütülmesinde rehabet içinde olanlar cezalandırılacaktır¹¹²⁵. 1855 Nüvvâb Hakkında Nizamname’ye göre şeriat ve yasalara uygun hüküm vermeyen, rüşvet alan, devlet malını zimmetine geçiren nâib azledilecek, ayrıca suçuna göre ceza kanunu

niyâbet ider.’ diyü bildürdükleri ecilden buyurdum ki: Mezbûr sâbıkâ niyâbetden emr-i şerîfümle ref’ olmuş iken girü emr-i şerîfûme muhâlif niyâbet iderler ise, ref’ idüp min-ba’d niyâbet itdirmeyesin.” 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1012, s. 107; “... iki def’a niyâbetden ref’ için hüküm varmış iken mâl kuvvetiyle kendüyi arzıtdürüp emre itâ’at itmeyüp bil-fi’l nâyib olup zulm ü te’addiden hâlî olmadığı i’lâm olunmağın ...” 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1107, s. 154; “... Biga’da Nâyib olan Köse Mustafâ nâm kimesne yiğirmi yıldan ziyâdedür ki, niyâbet idüp fukarâyâ olan zulm ü te’addisi defe’âtle arzolunup mezbûrun hakkında ‘Küreğe gönderile’ diyü emrüm vârid olmuş iken kâdılar bir tarikle men’ idüp hıfziderler ... nâyib-i mezbûrun ... küreğe gönderilmek için hük-m-i şerîfüm virilmiş ise niyâbetden ref’ idüp mukayyed ü mahbûs yarar âdemlere koşup Südde-i Sa’âdetüm’e gönderesin ki küreğe konıla.” 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1195, s. 209; “... Osmancık nâibi olan Benli Ali ve Yahya nâm kimesneler ... ahâli-i vilâyete hilaf-ı şer taaddileri olmağın ref’ olunmaları için bir kaç defa evâmîr-i şerîf vârid olmuş iken sen ki Osmancık kâdisın yine mezbûrları hilaf-ı emr-i şerîf istihdâm eylediğün ecilden ...” COA, A.{DVNSMHM.d.00051, G.N: 51, S.N: 317. Ek-16.

¹¹²² “Tımsıvar kâdisına hüküm ki: ... Tımsıvar Defterdarı ... tezkire gönderüp; ‘Kara Nâyib demekle ma’rûf nâyib sâbıkâ Ösek cânibinde niyâbet hıdmetinde iken zulmi ciheti ile ref’ olunup hâliyâ Tımsıvar’un re’âyâsına zulm ü te’addisi olduğundan gayri şekâvet üzredür.’ diyü bildürmeğın buyurdum ki: Arzolunduğı gibi ise, mezkûr niyâbetden ref’ idüp min-ba’d niyâbet itdirmeyesin.” 6 Numaralı Mühimme Defteri I, Hüküm No: 153, s. 106.

¹¹²³ “Mora sancağı beğine hüküm ki: Hâliyâ ‘Kartine Kal’ası Kethudâsı Dervîş ve Hatîb Mahmûd nâm nâib ve Halîl nâm muhzır dâymâ reâ’yâya zulm ü te’addi eyleyüp mezbûr Mahmûd niyâbet idüp Dervîş il masâlihuna karışıp şirret ü şekâvetden hâlî değiller.’ diyü arzolunmağın buyurdum ki: Hük-m-i şerîfüm vardukda göresin; arzolunduğı gibi olup ol vechile şirret ü şekâvetleri vâkı’ ise Mahmûd niyâbetden ve Halîl ihzâriyyeden ref’ olunup Dervîş’e dahî tenbîh eylesesin ki min-ba’d bir ferdün masâlihuna karışmayup kendü hâlînde ola ...” 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 903, s. 54.

¹¹²⁴ Özkaya (1985) s. 213, 218-219.

¹¹²⁵ Çadircı (1981) s. 149-151.

hükümleri çerçevesinde cezalandırılacaktır¹¹²⁶. 1873 Hükâm-ı Şer'îyye Nizamnamesi'nde ise nâiblerin görevlerinden azlini gerektirecek hususlarda Meclis-i İntihab'ın rol oynadığı görülmektedir¹¹²⁷.

Tanzimat döneminde de halkın zulmünden şikayet ettiği nâiblerin azledilmesi için merkezden ilgili kadılara yazı yazıldığı görülmektedir. Bu hususa dair rastladığımız bir şer'îye sicil kaydında geçen “*Divan-ı Hümayun’umdan kanunı sual olundukda yerliden naib olmak memnu olmağla inha olunduğu üzere*” ifadesi yerliden nâib tayin edilmesi hususunun Divan-ı Hümayun’a sorulduğunu ve yasak olduğuna dair kanun bulunduğu cevabının verildiğini göstermektedir¹¹²⁸. Bu da nâiblerin azli ile ilgili olarak Divan-ı Hümayun’a danışılabilmesine işaret etmesi bakımından önemlidir. Divan-ı Hümayun’un yerini farklı meclislerin almasıyla nâiblerin azli ile ilgili uyuşmazlıklar da bu meclislerde görülmeye başlanmıştır. 1877 tarihli bir belgede vali tarafından hukuka aykırı şekilde azledildiğini ileri süren nâibin şikayetinin Şura-yı Devlet’te görüleceği ifade edilmiştir¹¹²⁹.

Sonuç itibariyle nâiblerin azli ile kadılar yetkili olmuştur. Nâibi azletme hususunda güçlük yaşayan kadılar nâibin azlini merkezden talep edebilmiştir. Bu noktada nâiblerin aynı bölgede uzun süreyle bulunmalarının etkili olduğu söylenebilir. Padişaha ulaşan şikayetler kadılar tarafından yapılabildiği gibi idareciler veya halk tarafından da yapılabilmektedir. Nâiblerin azli hakkındaki yazılar yerel idarecilere de yazılabilmektedir. Bu da yalnızca kadıların değil yerel idarecilerin de nâibleri azledebildiğini göstermektedir. Nâiblerin azli ile ilgili hükümlere Tanzimat dönemi düzenlemelerinde yer verilmiştir. Tanzimat döneminde görevini kötüye kullanan nâiblerin azlinin merkeze yazılan yazılarla istendiği görülmüştür. Şura-yı Devlet’in baktığı uyuşmazlıklar arasında nâiblerin hukuka aykırı azilleri de bulunmuştur.

6.4. Nâiblik Kurumunda Yozlaşma

Nâiblik Osmanlı’da yargılama işlerinin hızlı yürütülmesi ve adaletin tesisi bakımından oldukça faydalı bir kurum olmuştur. Bununla birlikte zamanla ortaya çıkan birtakım uygulamalar nâiblik kurumunun işlerliğini zayıflatmış, asıl amacından saparak

¹¹²⁶ Düstur I, C. I, s. 322-323.

¹¹²⁷ Düstur I, C. II, s. 725.

¹¹²⁸ Çelik (2003) s. 144.

¹¹²⁹ “*Diyarbekr vilayeti dâhilinde vaki Silvan kazası nâibi Ali Efendi ... mugâyir kanun olarak azl ve tebdili vali-i vilayet tarafından inha olunduğundan bahisle muhakemesi istida olunmuş ve bu makule mevadin tesviye-i icabı Şura-yı Devlet’e aid bulunmuş olduğundan mezkur telgrafnamenin oraya havalesi zımında ...*” COA, ŞD.02415.00035.002, Ek-17.

halka zulüm kaynağı haline gelmesine sebep olmuştur. Nâibliğin yozlaşmasına sebebiyet veren hususların ayrı başlıklar halinde ele alınmasında fayda görülmüştür. Ancak her bir başlıkta bahsettiğimiz sebebin bir diğeriyle bağlantılı olduğu ve bu sebeplerin birbirinden beslendiği burada ifade edilmelidir.

6.4.1. Niteliksiz Kimselerin Mesleğe Girişinden Kaynaklanan Yozlaşma

Nâiblik kurumunun yozlaşmasının sebeplerinden ilki bu kuruma işin ehli olmayan kimselerin girmesi olmuştur. Nitekim Tanzimat öncesi ve sonrasında yürürlüğe konulan düzenlemeler, bu bozulmanın klasik dönemde başladığını ve devletin mevcut durumun farkında olarak bu bozulmayı ortadan kaldırmak amacıyla adımlar attığını göstermektedir.

Mesleki nitelikten yoksun kimselerin nâiblik yaptığına işaret eden fermanlardan vereceğimiz ilk örnek 1716 tarihli bir fermanıdır. Fermanıda bilgisiz kişilerin kadı ve nâib olarak atandığı, gittikleri bölgelerde geçimlerini sağlamak için zulümde bulunduğu belirtilmiştir. Aynı ferman bundan sonra kadılık veya nâiblik yapmak isteyenlerin kazasker huzurunda sınava gireceğini ve şeyhülislamlığın onayı ile atanabileceklerini düzenlemiştir¹¹³⁰. Bilgisiz kimselerin kuruma dahil olduğu şer‘iye kayıtlarına geçen 1728 tarihli bir fermanıda “... *ceheleden ba‘zı ehl-i tama‘ dâhil ve hilye ve iffet ve istikâmetden âtil ba‘zı kimesnelere dahi niyâbet vermekle ...*”¹¹³¹ ifadeleriyle yer almıştır. 1729 tarihli bir başka fermanıda birkaç senedir kadı ve nâibler arasına cahillerden bazı açgözlülerin girmesi nedeniyle adalet işlerinin bozulduğu ifade edilmiştir¹¹³².

1759 yılında Anadolu ve Rumeli kazaskerlerine gönderilen bir belge ehil olmayan nâiblerin atanmaması gerektiğinden bahsetmiştir¹¹³³. III. Selim döneminde yürürlüğe konulan 1792 tarihli fermanı, aşçı, kaftan ağası ve hizmetkarlara nâiblik verilmemesi, nâiblerin hak ve adalet üzere olup şeri hükümleri uygulamaya kadir olması gerektiği

¹¹³⁰ Sezer Feyzioğlu, s. 36-37.

¹¹³¹ Şola, s. 178.

¹¹³² Özkaya (1985) s. 210.

¹¹³³ “Rumeli Kadıaskeri ... hüküm ki: ... kudata taklid-i kaza veyahut teyid-i maişet cihetiyle müstahakkine kaza tevcih ve ita olundukta bin-nefs kendileri gidüp hükümet-i kazayı icra ve özürleri oldukta icray-ı ahkam-ı şer‘iyyeye kadir munassak ve müteşerri kimesneleri yerlerine nâib nasb ve tayin edüp bu vechle ahval-ı kudat muntazam ve mazbut ve nizam-ı bilad ve ibad rabıt-ı ahkam-ı şer‘iyye ile mustahkem ve merbut iken kazaya mutasarrıf ve nâib olanlar, ziyade celb-i menfaat ve tahsil-i rahat içün bin-nefs kendileri memur oldukları mahalle gitmediklerinden gayri, niyabet ve hükümleri ahkam-ı şer‘iyye icrasına kadir kimesnelere sipariş etmeyüp nadan ve cahil ve ilm-i sakdan ari ve mütegafl olanlara ve belki hilye-i fadl ve irfandan atıl ayan ve serdarlara ziyade meşahire ile tefviz eylemeleri, anlar dahi kazalarına varup kazalarında meydana gelen olayları yanlış ve rüşvet ile çeşitli hüccet verdikleri ...” Kazıcı (2013) s. 198-199.

düzenlenmiştir¹¹³⁴. Bu hüküm nâiblikle hiçbir ilgisi olmayan ve nâiblik için aranan medrese eğitimini almamış kimselerin bu mesleğe girebildiğini açıkça göstermektedir.

1793 yılında şeyhülislam Dürri-zade Mehmed Arif Efendi'nin ilmiye ıslahatı ile ilgili padişaha sunduğu arz kabul edilmiş ve çıkarılan fermanla devletin devamının adaletin teminine dayandığından bahisle kadıların şeri yetersizliklerinin yanı sıra arpalık ve maişet sahiplerinin gönderdiği nâiblerin alim, hükme kadir ve adil olmalarına dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Kadı ve nâibliklerin ilim ve fazilet sahibi kimselere verilip cahile verilmemesi hususunda fermanlar birbirini takip etmiştir. 1795 tarihli bir ferman, yaşlılık ve hastalık sebebiyle arpalık ve maişetlere nâib atanması gereken hallerde nâibin şeyhülislam tarafından görülmeden tayin edilmemesini bildirmiştir¹¹³⁵. Böylelikle mahkemelere gönderilen nâiblerin ehil kimseler olup olmadıkları kontrol edilebilecektir.

Benzer düzenlemeler 19. yüzyılda da devam etmiştir. 1829 tarihli bir fermanla şeriatın iyi uygulanmaması sebebiyle halkın zarar gördüğünden bahsedilmiş, kadı ve nâiblerin ehil kimseler olması gerektiği bildirilmiştir. 1834 tarihli bir iradede şeri hükümleri icra eden nâiblerin ehliyetli olması tekrar edilmiştir. Aynı yıl çıkarılan bir başka fermanla, taşradaki kadı ve nâiblerin suistimallerinin devam ettiği belirtilmiş, verdikleri hükümlerin birbiriyle çeliştiği ifade edilmiştir¹¹³⁶.

Yapılan düzenlemeler uygulamaya yansıtılamamış, aynı hususlara dair yeni hükümler Tanzimat döneminde de sıklıkla kanunlaşmıştır. Bu noktada fermanlardan hemen önce çıkarılan Tarık-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi önem arz etmektedir. Zira kanunun girişinde özellikle nâiblerin çoğunluğunun durumunun bilinmediğinden bahsedilmiştir¹¹³⁷. Burada kastedilen, mahkemelerde hüküm veren nâiblerin nasıl bir eğitime sahip oldukları, şeri hukuka hakim olma manasında hangi derecede bulunduklarıdır. Aynı kanunname ile şeri hizmetlere giriş sınavı getirilmesi ve ilerleyen dönemde hakim yetiştirmek üzere mektep kurulması bu kuruma ehliyetsiz kimselerin girmesinin önüne geçilmek için alınan tedbirler olmuştur¹¹³⁸.

¹¹³⁴ Uzunçarşılı (2014) s. 122.

¹¹³⁵ Uzunçarşılı (2014) s. 267-268.

¹¹³⁶ Sezer Feyzioğlu, s. 49-51.

¹¹³⁷ Çadırcı (1981) s. 148.

¹¹³⁸ 19. yüzyılın sonlarında Hicaz Bölgesi ile ilgili Yıldız Sarayı'na sunulan bir rapor da aynı şekilde ehliyetsiz kimselerin nâibliklere geldiğini göstermektedir. Raporda, bölgede yeni ve donanımlı mektepler kurularak bu mekteplerden şهادetname ile mezun olmayan şeyh, kaymakam, müderris ve kaza naibi gibi görevlilerin çocuklarının, babaları yerine göreve getirilmemesi gerektiği belirtilmiştir. **Aksin Somel, Selçuk**

Sonuç olarak nâiblerin bilgisizlikleri ve yetersizliklerinden bahseden düzenlemeler Osmanlı'da 18. yüzyılda başlamış, 19. yüzyılda da tekrar tekrar yayımlanmıştır. Bu durum devletin nâiblik kurumundaki bu yozlaşmanın farkında olduğunu ve düzeltilmesi yolunda çaba harcadığını göstermesi bakımından önemlidir. Ancak hukuk uygulamaya yansıtılamadığından istenen sonuca ulaşamamıştır. Aynı düzenlemelerde kadıların da ehliyetsizliğinden sıklıkla bahsedilmiş olması adli teşkilattaki bu yozlaşmanın yalnızca nâiblik kurumuyla sınırlı olmadığına işaret etmektedir.

6.4.2. Atama Usulünden Kaynaklanan Yozlaşma

Osmanlı yargı teşkilatında nâiblerin atanmasının hangi makamlar tarafından yapılacağına hukuki düzenlemeler ile belirlenmiş olduğu ancak yetkisi dışında hareket eden makamlar tarafından nâib atamalarının gerçekleştirilebildiği yukarıda ifade edilmişti. Bu şekilde nâib tayin eden makamlar arasında yerel yöneticiler sıklıkla bulunmuş, devlet bu gibi uygulamaların önüne geçebilmek için farklı tarihlerde birden fazla ferman çıkarmıştır.

Esasen Osmanlı uygulamasına göre bazı hallerde yerel yöneticiler tarafından mahkemelere nâib atanabilmiştir. Ancak bu uygulama zamanla kötüye kullanılmıştır. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında kadı ve nâib atamalarına vezir, vali ve mütesellimlerin haksız müdahalesi görülmüştür. 1774 yılında çıkarılan fermanlarla vali ve mütesellimlerin kadı ve nâib tayin ve azlini buyruldular ile gerçekleştirdiği ifade edilmiş, 1775 tarihli bir başka ilamda vezir, kethüda ve mütesellimler tarafından kadı ve nâib tayin edilmemesi emredilmiştir¹¹³⁹. Ocak 1791'de çıkarılan bir başka fermanda ise aynı hususlar tekrar edilmiştir¹¹⁴⁰. Söz konusu yerel yöneticilerin usulsüz nâib tayinleri “... *kuzât ve nüvvâbı azil ve yerlerine buyruldu ile diledikleri kimesneyi kadı ve nâib nasb ve tayini ...*” şeklinde açıkça ifade edilmiştir. Dolayısıyla farklı kamu görevlileri tarafından usulüne aykırı şekilde nâibler tayin ve azledilebilmiştir. İlerleyen yıllara rağmen aynı hususun tekrar tekrar yasaklanmış olması, fermanların amacını yerine getiremediğini göstermektedir.

Yerel idarecilerin nâib tayin ve azillerine müdahale etmesinin altında ehl-i şer ile işbirliği halinde hukuksuz işlerini rahatça icra etme arzusu yatmıştır. Yerel yöneticilerin bu

(1996) ‘Osman Nuri Paşa’nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu’, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 29, s. 19.

¹¹³⁹ Özkaya (1985) s. 218-219.

¹¹⁴⁰ Özkaya (1985) s. 213, 218-219; Sezer Feyzioğlu, s. 37. Özkaya (2014) s. 43.

amaçlarına eşkıyalar da katkı sağlamıştır. Cerime almak amacıyla haksız ithamda bulunan idareciler nâiblerle birlikte hareket etmiş¹¹⁴¹, eşkıyalar nâib ile bir olup halkın mallarına el koymuş¹¹⁴², ayanlar ve nâibler el birliğiyle yolsuzluk yaparak halka zulmetmiştir¹¹⁴³. Yörede güçlü olan eşkıyalar nâiblik yapmaması hakkında emirler gönderilen kişilerin nâiblik yapmasını sağlayarak zulme devam etmiş, yirmi otuz yıl gibi uzun sürelerle nâiblik yapanların zulmü mühimme kayıtlarında sıkça geçmiştir¹¹⁴⁴. Bu gibi nâibler görevden azledildikleri halde nüfuzlarını kullanarak görevde kalmaya devam edebilmiştir¹¹⁴⁵. Nâibi taraflarına çekmek suretiyle yargılanmaktan kurtulmaya çalışan eşkıyalar da mevcut olmuştur¹¹⁴⁶. Yerliden olup nâiblik yapan kimseler nüfuzunu kullanarak ayanlık dahi yapabilmiş, fazla vergi toplayarak gelir elde etmiştir¹¹⁴⁷. Nâibler diğer idarecilerle birlikte gayrimüslümlerin medropolidi rahiplere de müdahale edebilmiştir¹¹⁴⁸. Tüm bu yapılanların nâiblik kurumunun halkın gözünde zulüm kaynağı olmasına sebebiyet verdiği açıktır.

Nâiblik kurumunun yozlaşmasında rolü olan bir diğer atama uygulaması olarak arpalık sistemi gösterilebilir. Zira kendilerine arpalık tahsis edilen ulema nadiren buralara

¹¹⁴¹ "... el-Hac Mustafa nam kimesne talak virdim dimekle karye-i mezbur sipahisi vekil olan Zekeriya nam kimesne mücerred cerime almak için da 'vâ idüv nahiye naibi Hatunun da 'vâsı yok iken ve kimesne da 'vâya vekil itmiş değil iken mücerred ehl-i örf şikâyetiyle hatunun mutlakdır mukaddema el-Hac Mustafa nam kimesneyi talaka vekil itmiş idüğü evi talak virüb ikamet idüb hal' itmek isterler..." **Ünlü**, s. 137.

¹¹⁴² "... ve gayriler cemi kesir meclis-i şere gelüb ... Bagoder veled-i Köçek hırsızdır yaramazdır daima ehl-i arif hiramcil? naibine varub fukarayı gamz idüb nice malların aldırır hakkından gelinmesi için nice defa ... emr-i hümayun gelmekle ... taifesi hakkından gelmeğe mani olurlar ... hakkından gelinmez ise cümle fukara parekende ve perişan ve terk-i vatan itmeleri muhakkaktır ..." **Gündüz, Ahmet** (1994) '27/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili H. 1035-1036 (M. 1625-1626), (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30.

¹¹⁴³ **Özkaya** (2014) s. 213.

¹¹⁴⁴ "... ahâlî-i vilâyet meclis-i şer'a gelüp mezbûr yigirmi otuz yıllık nâib ve muhızrlardır. Zarar-ı âmları vardır, deyü ref' olunmaların arz itdüğün ..." 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 282, s. 209. "... kazâ-i Niğde'de nâ'ib olan Carullah yirmi yıldan mütecaviz niyâbet idüp müslimanların ve keferenin evşen tarikiyle akçelerin alup def'i lâzımdır deyü bildirmişsin." 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1481, s. 800; "... Biga'da Nâyib olan Köse Mustafâ nâm kimesne yigirmi yıldan ziyâdedür ki, niyâbet idüp fukarâya olan zulm ü te'addisi defe'âtle arz olunup ..." 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1195, s. 209.

¹¹⁴⁵ "... iki def'a niyâbetden ref' için hüküm varmış iken mâl kuvvetiyle kendüyi arzitedürüp emre itâ'at itmeyüp bil-fi'l nâyib olup zulm ü te'addiden hâlî olmadığı i'lâm olunmağın ..." 6 Numaralı Mühimme Defteri II, Hüküm No: 1107, s. 154; "Zeyd bir şehirde yirmi yıl nâib olup nice def'a emr-i şerif varid olup niyabetden ihrac olunub yine nâib olup halkdan rüşvet alıb mürteşi olduğu zahir olsa azle müstahak olur mu? El-Cevap: Mazuldur." **Mumcu** (2005) s. 197.

¹¹⁴⁶ "...bir kaç eşkiyâlar ... niyâbete karışmamağa iki def'a hakkında emr-i şerif vârid olan Topal Hasan nâm kimesneyi nâ'ib idüp ... küllî zulm ve te'addi eylediklerin bildirüp emr-i şerifim ricâ eylediği ..." **Akbaş, Emrah**, s. 439-440; "... nâm kimesneler şerîr ve eşkiyâdan olub dâimâ fesâd ve şenâat üze olmalarıyla ... şerle ahvâlleri görülmek lâzım geldikde yerliden Haydar nâm nâib eşkiyâya muîn olmağla icrâ-yı hakk olmaduğın bildürüb olbâbda emr-i şerifim ricâ etmeğın imdi yerli nâib ref olunmuşdur min bad mezbûr Haydar'a niyâbet ettirmeyüb ref itdikden sonra zikr olunan eşkiyâların şerle haklarında lâzım geleni icrâyı eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuşdur ..." **Çetin**, s. 300.

¹¹⁴⁷ 1726 yılının başında Karahisar-ı Sahip'e yazılan fermanlardan yerli nâib Yahya Efendi'nin kuvvet-i maliyesi sebebi ile hem nâib hem ayan-ı vilayet olarak hareket ettiği, diğer ayanlarla anlaşarak çeşitli vergiler topladığı, kendileri için fazladan onbeş-yirmi kese akçe topladığı, mahkeme harçlarını da olması gerekenden fazla topladığı anlaşılmaktadır. **Özkaya** (2014) s. 144.

¹¹⁴⁸ **Yörдем Sönmezışık**, s. 517-519.

gitmiş, çoğunluk şeri işleri görmek üzere nâib tayin etmiştir. Bir kişiye birden fazla kazanın arpalık olarak tahsis edilmesi ya da halihazırda bir bölgede görevde bulunan kişiye arpalık verilmesi nâib tayinini kaçınılmaz kılmıştır¹¹⁴⁹. Arpalık tayin müraselelerinde arpalık sahibine açıkça nâib tayin etmesinin bildirilmiş olduğundan da yukarıda bahsedilmişti. Yani arpalık uygulaması şer'îye mahkemelerinde kadılardan ziyade nâiblerin bulunması sonucunu doğurmuştur. Bu durum, atanan nâiblerin bilgisiz kimselerden olmasıyla birleştiğinde ise nâiblik etkinliğini yitirmiştir¹¹⁵⁰.

Bu anlamda Osmanlı'da yerel yöneticilerin hukuk dışı bir şekilde nâib tayin etmesi ehl-i örf ve ehl-i şerin birlikte hareket etmek suretiyle halka zulmünü kolaylaştırmıştır. Yerel idareciler ve eşkiyalar ile birlikte hareket eden nâibler görevde gereğinden uzun sürelerle kalmış, bu da halka zulmü beraberinde getirmiştir. Devletin kabul ve teşvik ettiği arpalık sistemiyle şer'îye mahkemelerinde kadılardan fazla nâibler bulunmaya başlamış, ehl olmayanların nâib olarak tayin edilmesiyle de nâiblik kaçınılmaz bir biçimde yozlaşmıştır. Özellikle arpalıkların sahibi ulemanın değişmesine rağmen aynı nâibi tekrar tekrar görevlendirmiş olması, nâiblerin uzun sürelerle görevde kalmasına, böylelikle bölgede nüfuzunu arttırmasına sebebiyet vermiştir. Bu da nâiblerin halka zulmünü kolaylaştırmıştır.

6.4.3. Ekonomik Nedenlerden Kaynaklanan Yozlaşma

Osmanlı adaletini tesis etmekle görevli ehl-i şerin dolayısıyla nâiblerin hangi görev için ne kadar ücret alacağının kanunnamelerle düzenlenmiş olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bu ücretlerin zamanla değişen para şartlarına göre uyarlanması güç olmuş; ücretler ya hiç değişmemiş ya da çok az arttırılmıştır. Adalet hizmetinde bulunanlar hizmetleri karşılığında aldıkları ücretlerin maddi değerinin düşmesiyle kendilerini bu işlere gerektiği kadar vermemiş, bu da bilgilerinin ve mesleki ahlaklarının zayıflamasını beraberinde getirmiştir¹¹⁵¹. Yine nâiblerin görevleri dışında gelir elde etme amaçlı hukuk dışı yollara saptıkları da defaatle çıkarılan kanunname, yasakname ve adaletnamelerden anlaşılmaktadır.

¹¹⁴⁹ Kudüs payesi ile Karaferiye'de müftü olan Ebubekir'e arpalık olarak Karadağ ve Eğribucak kadılıkları verilmiştir. Müftü Ebubekir, aynı zamanda iki kazanın kadılığını da yürüttüğü için Karadağ ve Eğribucak kadılıklarına naib atanmıştır. **Alan, Ercan** (2013) 'Kadıasker Ruznamçe Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kaza Teşkilatı ve Kadılar', Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı:23, s. 68.

¹¹⁵⁰ **Çadircı** (1991) s. 86.

¹¹⁵¹ **Akdağ** (2018) s. 659.

1540 tarihli bir yasaknameyle nâiblerin tereke taksimi bahanesiyle il üzerine çıkmaları yasaklanmıştır. Zira nâibler resm-i kısmet almak amacıyla hareket etmiş ve kendilerine ziyafet, atlarına yem verdirerek reayaya zulmetmiştir. Nâiblerin oturdukları yerden hangi hallerde ayrılacakları sayılmış “... Bunun gibi hususlar olmadan nâib aslâ mahkemesinden hâriç yere varmayub oturduğu yerde icrây-ı şer‘ eyleye ...” denilerek başka sebeplerle il üzerine çıkılmaması emredilmiştir. İl üzerine çıkılacağı vakit asıl kadı ile yapılması mümkün değilse ancak nâibin çıkabileceği düzenlenmiştir. Bu halde de nâib kimsenin yem ve yemeğini almayacaktır. Reayanın malını asıl değerinden eksik bedelle alma, reayayı kendi hizmetleri için zorla kullanma yasaklanmıştır. Ayrıca niyabet ettiği bölge haricinde emre aykırı halde bulunan nâiblerin kadılarının yanına dönmesi emredilmiştir¹¹⁵². Yasaknamede kadıların daha önce nâiblik bulunmayan bölgelere gelirini satmak üzere nâiblikler kurmaya başladığı da ifade edilmiştir¹¹⁵³. Aynı yıl Budin sancaklarından Segedin Sancağı’na gönderilen Kanunnâme-i Livâ-i Segedin’de benzer hükümler yer almıştır¹¹⁵⁴. Anadolu eyaletine gönderilen 1595 tarihli bir adaletname, nâiblerin il üzerine çıkararak karşılıksız yem, yemek, hayvan, eşya ve akçelerini almak suretiyle reayaya zulmettiğini tekrar etmiştir¹¹⁵⁵. 1596 tarihli bir başka adaletnamede ise kadıların iltizam yoluyla görevlerini nâiblere vermemesi ve nâiblerin il üzerine çıkararak reayaya zulmetmesini engellemesi emredilmiştir¹¹⁵⁶. İlgili hükümler nâiblerin çeşitli bahanelerle il üzerine çıkararak halka zulmetmeye 16. yüzyılda başladıklarını, kadıların ise gelirlerini arttırmak amacıyla yeni yerlere nâib tayin ettiğini göstermektedir. Devre çıkan nâiblere 17. ve 18. yüzyıl şer‘iye sicillerinde de sıklıkla rastlanılmıştır¹¹⁵⁷.

¹¹⁵² **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 315-317; **İnalçık** (1993) s. 76-77.

¹¹⁵³ “*Ve vilâyet kâdileri evvelden nâib otura-gelmediği yerlere ve nâhiyelere nâibler vaz eyleyüb ve niyâbetlerin satub ol nâibler bir yerde oturmayub ... il üzerine çıkub... reâyâya ... enva-ı muzâyaka verüb teaddi ederler imiş.*” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, s. 316.

¹¹⁵⁴ “*Ve re‘âyâ mâbeyninde vâki‘ olan mürdeler için hâkim‘ül-vakt olan kâdilerin nâibleri karye be karye gezüb atık ve cedid mürdelerin teftiş ve tefâhhus edüb beyn‘el-verese kısmeti lâzım olmayan kimesnelerin cebren terekelerin ve davarların ve mameleklerin yazub ziyâde bahâya dutub şer‘a ve kanuna muhâlif hadden ziyâde akçelerin resm-i kısmet deyü alurlar imiş. Husûs-ı mezbûr için emr-i şerif vârid olub ol makûle nâibler re‘âyâ tarafından taleb olunmadan ve sağır ve sağıre beyn‘el-verese yetimleri kalmadan cebren mücerred celb-i mal için kısmet akçesi alınmak merfu olmağın kanun-ı kadim ve şer‘-i kavim üzere re‘âyâ talebleriyle vâki‘ olan mürdelerin metrûkâtı yazılıb beyn‘el-verese kısmet olunduktan sonra bin akçeden on beş akçe resm alına; ayruk nesne alınmaya.*” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII. Kitap, s. 464-465.

¹¹⁵⁵ **Akgündüz** Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VIII. Kitap, s. 615-616.

¹¹⁵⁶ “*Ve siz ki, kadıarsız, fukaraya siz dahi zulm ü teaddi eylemekten ictinâb edüb vazifeyi iltizâm ile nâiblerine vermeyüb ve gezdirmeyüb zulm etdirmeyesiz.*” **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VIII. Kitap, s. 628.

¹¹⁵⁷ “*... İncek kazası ahalisi Dersaadetim’e adam ve arz-ı hal gönderip İncek mahkemesine nâibü’ş-şer olan Muhammed karyelerimize devr nâmına çıkıp otuz pare karyemizden üç yüz keyl buğday aldığından mâadâ nice te‘addîsi olduğu ecilden ...*” **İbicioğlu**, s. 305-306; “*... Kozağaç nâm vakf karye ahâlisi südde-i*

Kadınların nâiblikleri iltizam benzeri bir usulle tahsis etmiş olması nâiblik kurumunda bozulmaya neden olan uygulamalardan bir diğeridir. Zira kadınlar tayin ettikleri nâiblerden bedeli peşin almış, nâibliği satın alan nâibler ise vermiş oldukları bedeli çıkarmak ve üstüne daha fazla kâr elde edebilmek için çeşitli usulsüzlüklere başvurmuştur. Bu usulsüz işler de çoğunlukla devre çıkmak suretiyle icra edilmiştir. Nâibliklerin iltizamla verilmesi 16. yüzyıl düzenlemeleriyle yasaklanmış¹¹⁵⁸ ancak bu uygulamanın ilerleyen yüzyıllarda devam etmesi engellenememiştir.

18. yüzyıl düzenlemelerinde nâiblerin gelirlerini arttırma amaçlı usulsüzlüklerine yer vermeye devam edilmiştir. 1716 tarihli fermanla bilgisiz kadı ve nâiblerin gittikleri yerlerde geçimini sağlamak amacıyla zulümde bulunduğu belirtilmiş, gelirleri yeterli olmayanların bu durumu şeyhülislama iletildikten sonra uygun görülür ise padişah onayıyla kendilerine daha üst gelirli bir görev verileceği düzenlenmiştir¹¹⁵⁹. 1729 tarihli bir hatt-ı hümayunda kadı ve nâibler arasına cahillerden bazı açgözlülerin girdiği ve bu sebeple adalet işlerinin bozulduğu ifade edilmiştir¹¹⁶⁰. III. Selim saltanatının henüz başında çıkardığı fermanla arpalık sahiplerinin arpalıklarını nâiblere iltizam usulüyle değil emanet yoluyla ve beşte bir ücret karşılığında verebileceğini düzenlemiştir¹¹⁶¹. 1792 tarihli bir fermanla, mazul olan mevleviyet kadınlarının nâiblikleri ödenemeyecek bedellerle satmaması, mahkeme gelirlerinde fazla bedeller alınmaması emredilmiş; aksi halde arpalık

sa'âdetime 'arz-ı hâl idüp ... nâ'ibler ve subaşılar bunların karyeleri üzerine devre çıkup ehl ve 'iyâlleriyle sâkin oldukları evleri üzerine konup müft ve meccânen yem ve yemek ve bî-namâz teftîşi nâmiyla dahî akça taleb idüp bunun emsâli zulm ve te'addîlerinin nihâyeti olmadıkların bildirüp ..." **Akbaş, Emrah**, s. 389-390; "... kadı ve nâibleri havası hümayûn nâhiyelerine devre çıkup ve yaklun buyurub teaddi ve tecaviüz eylemeyeler ve bazı kısmet vâki' olup davet olundukta varup hâk ve adl üzere görüp kanun üzere resimlerin alıp ziyade taleb eylemeyeler ..." **Tüncer, Ensar** (2015) '42 Numaralı Vidin Şer'îye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 192-195.

"... İstoroş nâm karye ahâlîsi Dergâh-ı mu'allâma 'arz-ı hâl idüp nâhiye-i mezbûre nâ'ibi olanlar bilâ da'vet karyelerine gelüp ehl ü 'iyâlleriyle sâkin oldukları evlerin üzerine konup ve müftü meccânen yem ve yemeklerin aldıklarından gayrı muhızır akçası ve bilâ-emr-i şerîf sekbân akçası nâmiyla küllî akçaların alup zulm ü ta'addî eylediklerin bildirüp hilâf-ı şer'-i şerîf ta'addîleri men' ü def' olunmak bâbında emr-i şerîfim recâ eyledikleri ecilden hilâf-ı şer'-i şerîf ta'addî olunmamak emrim olmuştur ..." **Bakkaloğlu**, s. 195.

¹¹⁵⁸ "Ve siz ki, kadıların, ... vazifeyi iltizâm ile nâiblerine vermeyüb ve gezdürmeyüb zulm etdirmeyesiz." **Akgündüz**, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VIII. Kitap, s. 628; "... Menâzle kadısı olan kimesne niyâbeti aharlara iltizâma virmekle nâ'ib olanlar müslümanlardan hilâf-ı şer'ü kânûn haylı zülmü ta'addîler idüp akçalardan almakdan hâli olmazlar imiş ... kadı-ı mezbûr niyâbeti iltizâma virmiş ise men' idüp tenbîh eylesin ki iltizâma virilmeyüb mutemedün aleyh kimesnelere zabt itdire ..." 5 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm No: 1685, s. 897.

¹¹⁵⁹ **Sezer Feyzioğlu**, s. 36-37.

¹¹⁶⁰ **Özkaya** (1985) s. 210. Aynı tarihlerdeki şer'îye sicil kayıtları da bu hususu doğrulamaktadır: "... kuzâtdan bu makulelerin bir kazâyâ nâib olunca bu nedir mülâzemet çekdim ve nâibler dahi ben şu kadar aylık versem gerekirdi deyi bu bahâneler ile hâkim-i örf gibi hilâf-ı şer'-i şerîf ahl-ı cerîme ve her bir sâliyhâneye kendiler için ikişer yüz gurus zam ve re'âyâdan cebren ve kahren tahsîl ve vedâyi'-i hâlikul-berâyâ olan re'âyâ fukarâsının perâkende vü perîşânî olmalarına bâ'is..." **Şola**, s. 177-178, 182-183.

¹¹⁶¹ **Uzunçarşılı** (2014) s. 264.

ve mansıp sahipleriyle nâiblerin cezalandırılacağı düzenlenmiştir. Ertesi yıl aynı hususlar fermanlarla tekrar edilmiştir¹¹⁶².

1815 tarihli Adalet Fermanı'nda kadı ve nâiblerin vergi dağıtım defterlerine çeşitli adlarla kendileri için ekleme yapmalarından bahsedilmiş ve bunun yasak olduğu bildirilmiştir¹¹⁶³. 1829 tarihli bir fermanla niyabete gidecekler hakkında *“hüsni intihâbı ve mürasele-i şer'iyyelerinin iltizam gibi kapı kethüdaları ve sarraflar ellerinde gezdirilmemesi”* hususuna dikkat edilmesi istenmiştir. Taşrada kadı ve nâiblerin kanunda belirlenen harçlardan fazlasını aldıkları 1834 tarihli bir fermanla tekrarlanmış, nâib tayininde belirlenen miktardan fazla ücret alan ve verenlerin cezalandırılacağı, geçinemeyen nâiblerin şeyhülislamlığa başvurması gerektiği yinelenmiştir¹¹⁶⁴. 1838 tarihli Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'nde, hizmet-i şeriatte olup rüşvet alanların cezalandırılacağı ve alınan rüşvetin iade edileceği düzenlenmiştir. Yine arpalık sahiplerinin nâib tayin ederken rüşvet aldıkları anlaşılır ise alınan rüşvetin geri isteneceği, aracılık edenlerin cezalandırılacağı, rüşvet vererek nâib olanların ise görevden alınacağı ifade edilmiştir¹¹⁶⁵. Görüldüğü üzere adaletin tesisinde görev alan bu memuriyet artık usulsüz kazanç aracı haline gelmiştir. 19. yüzyılın ortalarında dahi kadı ve nâiblerin fazla harç ve vergi aldıklarına dair düzenlemelere rastlanması¹¹⁶⁶ kurumdaki bozulmanın alınan tüm önlemlere rağmen devam ettiğini göstermektedir.

Netice itibariyle kanunnamelerle düzenlenen nâiblik ücretlerinin zamanla maddi değerinin düşmesi fakat bunun ödemelere yansıtılamaması ile nâibliklerin iltizam usulüyle verilmesi, nâiblerin çeşitli bahanelerle il üzerine çıkarak reayadan fazla para toplamasına ve usulsüz işlemlerle gelir sağlamaya çalışmasına sebep olmuştur. Devlet kurumda

¹¹⁶² **Uzunçarşılı** (2014) s. 122, 265-266; **Sezer Feyzioğlu**, s. 40-41.

¹¹⁶³ **Çadircı** (1991) s. 82; **Bolat**, s. 15.

¹¹⁶⁴ **Sezer Feyzioğlu**, s. 49-51. Görevi sırasında halktan fahiş ücretler alan nâibden aldığı bedellerin iadesinin istendiğine dair bir belge: *“Bir müddetten beri Ankara nâibi olup infisali vukuyla bu defa Dersaadet'e azimet etmiş olan müderrisinden mekremetlü Zeki Efendi ... tevliyet ve hitabet vesair cihet tevcihine ve havale-i duyuna dair ita eylediği ilamat için ve bazı hukuka müteallik vuku bulan deaviye ilam icab etmez iken ilam itasıyla ... ve arazi-i keşfiyesi vesaire namıyla fahiş ve bivech olarak kendilerinden otuz beş bin yedi yüz altmış iki gurus ahz eylemiş olduğu beyanıyla mebalig-i mezkureden fahiş bulunanlarıyla mugayir irade-i seniyye ve bivech olanlarının efendi-i muma-ileyhden istirdadı hususu ...”* COA, MVL.00023.00049.001, Ek-18.

¹¹⁶⁵ **Çadircı** (1981) s. 149-150; **Mumcu** (2005) s. 277.

¹¹⁶⁶ **Bolat**, s. 41-46. Nâibin görevi sırasında almış olduğu rüşvetten dolayı ceza davasının Şura-yı Devlet'te görüleceğine dair 1870 tarihli bir belge: *“Servi Kazasına tabi Gaben karyesi ahalisinden maktulen vefat etmiş olan Stoyan'ın katili mechul bulunmaktan naşi şeran karye-i mezkure ahalisi hakkında kasame icrası lazım gelmekle ifâ-yı muktezasıçün kaza-i mezkur nâibi sabık Ali Rıza Efendi ve ... karye-i mezkureye giderek işe bakıldığı sırada ... rüşvet tarikiyle yirmi aded mecidiye altını talep ve ahz eylemiş ... Ali Rıza Efendi ol vakit nâib-i şeri ve ... bu misüllü memurinin vezâif-i memuriyetlerinden dolayı mürtekib oldukları ceraimin icra-yı muhakemeleri Şura-yı Devlet'e aid olduğuna binaen ...”* COA, ŞD.02078.00008.004, Ek-19.

yaşanan ekonomik sıkıntıyı gidermek amaçlı önlemler almış, yapılan usulsüzlükleri defaatle yasaklamıştır. Fakat netice elde edilememiştir. Zamanla nâiblik, adaleti tesis eden bir görev olmaktan çıkmış, daha ziyade haksız kazanç elde etme yolu olarak görülmüştür. Nâiblik alınırken verilen rüşvetlerin yeri, nâiblik mesleği icra edilirken alınan rüşvetlerle doldurulmuştur. Bu noktada ise nâiblik kurumunun yozlaşması kaçınılmaz olmuştur.

7. SONUÇ

Osmanlı yargı teşkilatında görev alan nâib, kadı tarafından belli bir iş için veya belli bir süreliğine kendisine vekalet etmek üzere tayin edilen vekildir. Kelime anlamı itibariyle de “*vekil*” demek olan nâib terminolojik olarak İslam hukukunda kadılar için kullanılabilmiştir. Zira İslam hukukuna göre her bir kadı halifenin vekili olarak kabul edilmiştir. Osmanlı uygulamasında ise nâib kadının vekili/yardımcısı olan görevliyi ifade etmiştir. Tanzimat’a giden süreçte kadıların sıklıkla görev yerlerine gitmeyip nâib tayin etmesi sonucu sayıları oldukça artmış; bu dönem düzenlemelerinde artık şeriye mahkemesi hakimleri nâib/nüvvâb şeklinde de ifade edilmiştir.

İslam hukukuna göre nâib; Müslüman, âkıl, baliğ, hür, adaletli, hukuk bilgisine sahip ve erkek olmalıdır. Osmanlı hukukuna göre bu şartlara farklı dönemlerde yürürlüğe konulan düzenlemelerle dereceleri değişmekle birlikte medrese mezunu olma ve sınava girme şartları eklenmiştir.

İslamiyet öncesi döneme ait eserlerde yargılama işlerini yürüten yargucuların yardımcılarında bahsedilmiş olması ve devlet idaresine dair öğütler içeren Kutadgu Bilig’de memurlara yardımcı edinmeleri öğüdünün verilmiş olması, nâib benzeri memuriyetlerin Türk ve Moğol devletlerinde bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak buna işaret eden açık bir bilgiye rastlanılamamıştır. İslamiyet sonrası Türk ve Müslüman devletlerde ise yargı işleriyle ilgili nâib ifadesi sıklıkla kullanılmıştır. Ancak bunlar çoğunlukla kadı olup halifeye vekil olarak kabul edildiklerinden nâib şeklinde anılmıştır. Çalışma konumuz olan nâibin icra ettiği vekaleten dava görme veya keşif gibi uygulamalar ise Hz. Peygamber döneminden itibaren farklı İslam devletlerinde bulunmuştur. Yine Abbasi döneminde farklı mezheplerden nâiblerin tayin edildiği görülmüştür. Bu da Osmanlı uygulamasında nâiblerin gördüğü yargıya dair işlevin daha önceki İslam devletlerinde de olduğunu dolayısıyla nâiblik kurumunun temellerinin bu döneme dek gittiğini göstermektedir.

Nâibin şeri hukuktaki yeri velayet-i amme çerçevesinde incelenmelidir. Velayet-i amme çeşitli ayet ve hadislerde yer almakta olup toplumun halifeye verdiği kendisini temsil etme yetkisidir. Halife bu yetkiye dayanarak kadı; nâib tayinine yetkili kadı da bu yetki çerçevesinde nâib tayin etmiştir. Dolayısıyla nâib hüküm ve tasarruflarında toplum adına hareket etmiştir. Fıkıh kitapları nâibin tayini, azli ve hüküm kurmasına dair hükümler içermektedir. Fetvalarda ise bu hususların yanı sıra nâiblere dair başka konular da

işlenmiştir. Fetvaların nâibi pek çok bakımdan ele almış olması Osmanlı uygulamasında nâiblere çokça başvurulduğunu göstermektedir.

Örfi hukuk düzenlemelerinde ise nâiblik kurumu klasik ve Tanzimat dönemlerinde farklı açılardan düzenlenmiştir. Klasik dönemde nâiblerin daha çok hangi hukuki işlemde ne kadar ücret alacakları ve kanuna aykırı işlem yapmaları halinde cezalandırılmaları kanunlara konu olmuştur. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nde nâiblerden bahsedilmezken 17. yüzyıl teşkilat düzenlemesi olan Abdurrahman Abdi Paşa Kanunu'da nâiblerin ücretlerine yer verilmiş olması bu dönemde nâiblerin görünür hale geldiğine işaret etmektedir. Zaman ilerledikçe nâiblerin ehil kimseler arasından tayin edilmesi hususunda kanunlara konu olduğu görülmüştür. III. Selim döneminde sıklaşan bu yöndeki kanunlar II. Mahmut döneminde yürürlüğe konulmaya devam etmiştir. Bu da nâiblik kurumundaki yozlaşmanın giderek arttığını ve kanun çıkarılarak bu durumun önüne geçilemediğini göstermektedir. 1838 tarihli Tarik-i İlmi'ye Dair Ceza Kanunnamesi'nde şeriat hizmetinde bulunanların suç işlediğinden bahsedilmiş olması yalnızca nâiblik kurumunda değil kadılık kurumunda da bozulmalar olduğunu göstermektedir. Aynı kanuna eklenen zeyille geri adım atılması ise sistemin düzeltilmesinde yaşanan güçlüğü işaret etmektedir.

Mahkemelere zamanla kadılardan çok nâiblerin başkanlık etmiş olması hukuki düzenlemelerde kendisini göstermiş, Tanzimat dönemi düzenlemelerinde şeri hakimler için artık nâib ifadesi de kullanılmıştır. Şer'îye mahkemesi hakimlerini sınıflara ayıran kanunun adının Nüvvâb Hakkında Nizamname olması ve bu dönemde şeri hakim yetiştirmek üzere kurulan okula Muallimhane-i Nüvvâb isminin verilmiş olması bu sebepten ileri gelmektedir. İlerleyen tarihlerde birkaç kez değiştirilen okulun adı en son Medresetü'l Kudat olmuş, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında hakimlere dair yapılan kanunların isimlendirilmesinde de "*hükkam*" ifadesi kullanılmıştır.

Nâib kadiya vekaleten yargı işlerini icra ettiği gibi kadiya yardımcı olmak üzere katip, kassam, tezkiye memuru ve şuhudül-hal ile birlikte mahkemede kadının vermiş olduğu işleri yerine getirmiştir. Nâib en başta kadı ile sıkı bir bağ içinde olmuştur. Aralarında statü farkı olmakla birlikte her ikise de halifenin vekili sayılmıştır. Yine kadının daha yüksek dereceli medreselerden mezun olması şartıyla birlikte her ikisinin de medrese mezunu olması aranmıştır. Ancak aralarındaki statü farkı zamanla azalmış, hatta nâibler kadıların yerine geçerek onlara kendi adını vermiştir. Katipler de kadılara vekalet etmiş ve bu hallerde nâib şeklinde anılmıştır. Yine katipler nâibin yürüttüğü keşif gibi işleri icra

edebilmiştir. 15. yüzyılda aynı ücret alacakları düzenlenen nâib ve katiplerin ücretleri zamanla nâibin lehine olacak şekilde değişmiştir. Dolayısıyla zamanla nâib ve katibin arasında statü farkı oluşmuştur. Kassamla nâib arasında da benzerlik olmuş, nâib miras paylaşırma işlemi gerçekleştirebilirken kassam da nâib gibi keşfe gitmek suretiyle miras paylaşırabilmiştir. Osmanlı uygulamasında yalnızca miras işleriyle görevli seyyar nâibler de mevcut olmuştur. Tezkiye nâibleri ise tezkiye işlerini yürütmüş olup Tanzimat sonrası şer'îye sicillerinde sıklıkla yer almıştır. Bunların tezkiye işinden bağımsız keşfe gittikleri de görülmüştür. Nâibler sıklıkla şuhudül-hal içerisinde de bulunmuştur. Nâib ile şuhudül-halin en çok keşiflerde birlikte hareket ettiği görülmüştür.

Osmanlı yargı teşkilatında görev alan nâibler yetkileri bakımından genel yetkili ve özel yetkili olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Bab, arpalık, kaza ve mevali nâibleri yargılama ile ilgili işlemlerin tamamını yerine getirebilmiştir. Özel yetkili nâibler ise kapan, çardak, keşif, tezkiye, seyyar, ayak, gece, yağ ve mum nâibleri şeklinde sıralanabilir. Bu nâibler genel itibariyle belirli işlerle görevlendirilmiş nâibler olup mahkemeye intikal eden her türlü hususa dahil olmamıştır. Yalnızca gece nâibi belirli bir konuda değil belirli bir zaman diliminde görevlendirilmiş olması ile diğerlerinden ayrılmaktadır.

Klasik dönemde nâiblerin, Fatih Sultan Mehmet'in 1470 yılında Sahn-ı Seman medreselerini kurmasına kadar ilmiye tarikinde son basamak olan Hariç ve Dahil medreselerinden mezun olması şartı aranmıştır. Tanzimat döneminde ise nâib olmak isteyenler için Muallimhane-i Nüvvâb adıyla kurulup son olarak Medresetü'l Kudat adını alan yüksek okuldan mezun olunması şartı getirilmiştir. İlgili medreselerin müfredatı incelendiğinde bu okullardan mezun olan kimselerin yargı işlerini yürütmek için gerekli şeri hukuk bilgisine sahip olacağı görülmektedir. Dolayısıyla yargı teşkilatındaki bozulmanın sebebi olarak nâiblerin düşük öğrenim seviyesi değil gerekli öğrenimi almamış kimselerin bu kuruma girmiş olması gösterilebilir. Zira aşçı, hizmetkar gibi meslekle hiçbir ilgisi olmayanların nâiblik yapmış olduğu kanunnamelerden anlaşılmaktadır.

Nâibler farklı dönemlerde farklı makamlar tarafından atanmıştır. Klasik dönemde kadı tarafından atanan nâiblerin tayinleri görev alacakları bölgelere göre Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından onaylanmıştır. 18. yüzyıl itibariyle nâiblerin kazasker huzurunda sınava girdikten sonra şeyhülislamın onayı ile tayin edilebileceği düzenlenmiştir. 19. yüzyıldaki düzenlemelerde nâiblerin sınava tabi tutulmak suretiyle

merkez tarafından atanacağı yer almıştır. Bu dönemde şeyhülislamlık bünyesinde kurulan Meclis-i İntihab nâib tayinlerinde rol almıştır. Dolayısıyla klasik dönemde kadı tarafından tayin edilen nâiblerin ataması Tanzimat döneminde merkezileştirilmiş, şeyhülislamlık nâib tayinlerinde etkili olmuştur. Bu etki 1917 yılından sonra şer'îye mahkemelerine hakim tayininin Adliye Nezareti'nin yetkisine verilmesine kadar devam etmiştir.

Nâibler mürasele adı verilen belgeler ile tayin edilmiştir. Bu belgelerden nâiblerin sıklıkla kadı, müderris, imam ve katipler arasından tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bu da nâiblik yapacak kimsenin şeri bilgisini haiz olmasına önem verildiğini göstermektedir. Ancak 18. yüzyılda aşçılar dahi nâib olarak tayin edilecek, bu husus kurumdaki bozulmanın bir sebebi olarak fermanlarda yer alacaktır. Nâibler genel itibariyle süre belirtilmeden tayin edilmiş, bununla birlikte geçici süreyle mahkemeden ayrılan kadıların bu süreyle sınırlı olarak nâib tayin ettiği de görülmüştür. Kadıların aynı kişileri kendilerine vekaleten nâib olarak tayin etmesiyle esasında birkaç aylık sürelerle görevde olacak nâibler 3-4 yıllık sürelerle görevde kalabilmiştir. İstisnai de olsa 20-30 yıl sürelerle görevde olan nâiblere kayıtlarda rastlanılmıştır. Osmanlı uzun süre görevde kalarak halka zulmettiği tespit edilen nâiblerin görevden alınmasını emrederken, doğruluğuna dair bölge halkının şahitlik ettiği nâibleri görevinde bırakmış, dolayısıyla nâibin görev süresinden ziyade görevini gereği gibi yerine getirip getirmediğini ve halkın memnuniyetini dikkate almıştır. Osmanlı padişahının halktan kendisine ulaşan şikayetler üzerine nâib tayin ve azline müdahale ettiği görülmüştür. Ancak bu hallerde dahi padişah nâib azil ve tayin yetkisinin kadıda olduğuna işaret etmiştir. Padişahın bu noktada velayet-i amme yetkisine dayanarak hareket ettiği söylenebilir. Mahkemelerin çeşitli sebeplerle kadısız kalması halinde yerel idareciler de nâib tayin edebilmiştir. Osmanlı uygulamasında nâib tarafından tayin edilen nâibler de olmuştur.

Nâiblerin icra etmiş oldukları işlemlerden ne kadar ücret alacakları, kadı ve diğer mahkeme görevlileri ile birlikte kanunnamelerde düzenlenmiştir. Kadı ve nâibin aldığı ücretler arasındaki fark 15. yüzyılda fazla iken 17. yüzyıl kanunnamelerinde bu fark azalmıştır. Diğer taraftan nâib ve katiplerin ücretleri 15. yüzyıl düzenlemelerinde birbirine yakın iken 17. yüzyılda nâiblerin aldığı ücret katiplere göre artmış, aradaki fark açılmıştır. Bu da yargı teşkilatında nâibin kadı ve katip arasındaki statüsünün zamanla katipten uzaklaşarak kadıya yaklaştığının ücretlere de yansıdığını göstermektedir.

Osmanlı yargı teşkilatında görev alan nâibler hukuki ve idari görev ve yetkilere sahip olmuştur. Nâibler bu görev ve yetkileri kadıya vekaleten mahkemeye başkanlık etmek suretiyle yerine getirebildiği gibi kadıyı temsil etmek üzere mahkeme dışında da gerçekleştirebilmiştir. Nâibler hukukun her alanına dair davaları dinleyebilmiştir. Ceza hukuku alanında had, kısas ve tazir suçlarına dair davaları nâib mahkemede dinleyebilmiş, suçun oluştuğuna dair hüccet düzenleyebilmiş, suçun tespiti amacıyla keşfe çıkabilmiştir. İncelediğimiz kayıtlarda nâibler tarafından had ve kısas suçlarına karşılık verilen bir ceza hükmüne rastlanılmamıştır. Tazir suçlarında ise davaları dinlemesinin yanında nâiblerin cezaya da hükmettiği görülmüştür. Aile hukuku bakımından nâibler nikah akdi kurmuş, izinname düzenlemiş, nafakaya hükmetmiş, boşanma davalarını karara bağlamıştır. Rastlamış olduğumuz bir kayıt nafaka bırakmadan giden eşinden boşanmak isteyen kadının davasının 17. yüzyılda Şafii mezhebinden olan nâib tarafından kabul edilebildiğini göstermiştir. Kişiler, miras, borçlar, eşya, arazi, vakıf ve vergi hukukuna dair meseleler hakkında nâib uyuşmazlıkları çözümlemiş, hüccet düzenlemiş, keşifler gerçekleştirmiştir.

Nâiblerin yürüttüğü idari görevler ise çok çeşitli olmuştur. Görev aldıkları yerde farklı meslek gruplarına yapılacak atamalar için merkeze öneride bulunmuş ve rastladığımız kayıtların tamamında merkezin nâiblerin önerdiği kimseleri tayin ettiği görülmüştür. Vergilerin toplanması ve ilgili memura tesliminde nâibler görevlendirilmiştir. Ancak gayrimüslimlerden alınan haraç ve cizye vergilerine dair defterlerin nâibler tarafından imzalanmamasının bildirildiği kayıtların olması dikkat çekicidir. İstanbul'un ihtiyaç duyduğu malzemelerin tedariki, ordunun ihtiyacı olan mühimmatın tedariki ve nakli ile nâibler sıklıkla görevlendirilmiştir. Yine ordunun ihtiyaç duyduğu asker, kürekçi ve farklı işler için işçi tedariki nâiblerin yürüttüğü işler arasında olmuştur. İnşa veya tamir edilen yapıların gözetimi ya da iskân etmesi gereken bölgeden ayrılan tebaanın tekrar kendi yerine iskânı ile de nâibler görevlendirilmiştir.

Nâiblerin azli ile kadılar yetkili olmuş ancak nâibi azletmekte güçlük yaşayan kadılar azlin gerçekleştirilmesini sıklıkla merkezden talep etmiştir. Bu noktada uzun sürelerle nâiblik yapanların bölgede arttırdıkları güçten yararlanmış oldukları anlaşılmaktadır. Bölgede görev alan idareciler de nâiblerin azli hakkında merkeze şikayette bulunmuş, bazı hallerde nâiblerin azli ile bu idareciler görevlendirilebilmiştir. Tanzimat dönemi düzenlemelerinde nâiblerin azli ile ilgili hükümlere yer verilmiş, Meclis-i İntihab da bu noktada rol oynamıştır. Yeni oluşturulan kurumlardan Şura-yı Devlet azil ile ilgili

uyuşmazlıklara bakabilmiştir. Diğer taraftan bu dönemde de görevini kötüye kullanan nâiblerin azli merkeze yazılan yazılarla istenebilmiştir.

Nâiblerin verdiği kararlar Osmanlı uygulamasında padişah veya mahkemeler tarafından denetlenmiştir. Merkeze ulaşan şikayetler üzerine padişah nâibin kararını denetlemiş veya gerek görüldüğü halde ilgili husus Divan-ı Hümayun tarafından incelenmiştir. Padişah nâibin azli hususunda kadıları tembih edebilmiştir. Nâiblerin kararları kendilerini tayin eden kadı tarafından denetlenebildiği gibi bir başka mahkeme önünde de görülebilmıştır. Mahkemeler önlerine getirilen nâib hükmünü esastan ve usulden kontrol edebilmiştir. Yine mahkemeler kendilerine delil olarak sunulan nâib hüccetlerini denetlemiştir. Nâiblerin gerçekleştirdiği keşifler hukuka uygun neticelenmediği iddiasıyla tekrar yapılabilmiş, önceki keşif sırasında varılan hüküm değiştirilebilmiştir.

Nâiblik kurumu yargı işlerinin hızlı yürütülmesi, mahkemelerin boş kalmaması noktalarında oldukça faydalı olmakla birlikte farklı uygulamaların yaygınlaşması neticesinde işlerliğini yitirmiştir. Kurumdaki yozlaşma mesleğe girenlerin niteliği, atama usulü ve ekonomik sebeplerle bağlantılı olmuştur. Bu sebeplerin muhtevasını nâibler arasına eğitimsiz ve vasıfsız kimselerin girmesi, nâiblerin yerel idareci ve eşkıyalarla işbirliği halinde olması, arpalık uygulaması, uzun sürelerle görevde kalan nâiblerin nüfuzlarını kullanarak çıkar sağlaması, nâibliğin iltizam usulüyle verilmesi, nâibliği elde edenlerin vermiş oldukları bedelleri çeşitli bahanelerle halktan almaya çalışması gibi hususlar doldurmaktadır.

Son olarak hukuk tarihi çalışmalarının bir amacı da incelenen konunun günümüze ışık tutması, güncel meselelerde başvurulabilecek bir kaynak olmasıdır. Çalışma konumuz olan nâiblik, 7413 sayılı Kanun ile düzenlenen ve 01.01.2023 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren hakim ve savcı yardımcılığına¹¹⁶⁷ tarihimizde en yakın nitelikte görev icra etmiş olan kurumdur. Nitekim getirilen bu yenilik, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat döneminde hakimlik için getirdiği yeniliklerle oldukça benzerlik göstermektedir. 1855 yılında nâiblerin (hakimlerin) sınav ve atama işlemlerini yürüten Meclis-i İntihab-ı Hükûk-ı Şer'îye, nâib olmak isteyenlerin önce İstanbul'daki şer'îye mahkemelerinde staj yapmalarına karar vermiştir. Mahkeme hakimi tarafından adayın mahkemeye devamı, doğruluğu, mesleğe yatkınlık ve yeteneği hakkında mühürlü ilmühaber vermesi halinde

¹¹⁶⁷ 7413 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220628-17.htm>, s.e.t. 15/01/2023.

adaylar hakimlik sınavına kabul edilecek, söz konusu ilmühabere sahip olmayan adaylar ise sınava alınmayacaktır. Ancak mahkemelerde katiplerin yoğun şekilde bulunması hakim adaylarına ayda bir kez dahi dava kayıt sırasının gelmemesine sebep olmuş, bu nedenle stajdan istenilen verim alınamamıştır. Bunun üzerine mahkemelerde staj yapılması yerine bu kimselerin öğrenim göreceği bir okul açılmasına karar verilerek aynı yıl Muallimhane-i Nüvvâb kurulmuştur. Fakat mahkemelerde staj yapılması gerekliliği hala hissedilmiş olmalı ki Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin önerisi ile 1869'da irade çıkarılarak söz konusu okuldan mezun olanların Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri, İstanbul kadılığı vekayi kitabeti ve diğer İstanbul şer'îye mahkemelerinde staj görmelerine karar verilmiştir. Dolayısıyla uygulamanın öğretilmesi amacıyla kurulan Muallimhane-i Nüvvâb'dan mezun olanların yine mahkemelerde staj yapması gerektiği kabul edilmiştir. Bu durum uygulamanın öğrenilebilmesinin ancak mahkemelerde mümkün olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Hakim ve savcı yardımcılığı da adayların staj esnasında aldıkları teorik eğitimi azaltmakta, mahkemelerde hukuki iş ve işlemler yapmak suretiyle mesleğe hazırlanmalarını amaçlamaktadır¹¹⁶⁸. 7413 sayılı Kanun'un 3. maddesinde yer verilen hakim ve savcı yardımcılarını hakkında düzenlenecek formlar da Osmanlı döneminde aday hakimlerin yanında staj yaptığı hakimler tarafından verilmesi düzenlenen mühürlü ilmühaberlerle benzerdir¹¹⁶⁹. Bu anlamda hakimlerin göreve başlamadan önce uygulamaya dair bilgi edinmesi tarihte olduğu gibi günümüzde de duyulan bir ihtiyaç olmuştur.

7413 sayılı Kanun'un 2. maddesi hakim ve savcı yardımcılarının görev ve yetkileri hakkında çerçeve çizmiş, ayrıntıların Adalet Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelikle belirleneceğini düzenlemiştir. Maddeden anlaşıldığı üzere hakim yardımcılarını; hakim tarafından tevdi edilen dosya veya evrakı inceleyerek hakime sunmak, duruşma ve keşif

¹¹⁶⁸ Adalet Komisyonu'nun ilgili kanun değişikliği hakkında sunmuş olduğu rapordaki genel gerekçede de bu husus açıkça ifade edilmiştir: *"Dünyada meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmelere bağlı olarak, hukuki sorunlar ve uyuşmazlıkların nitelik ve nicelik yönünden gösterdiği değişim hâkim ve savcılarının iyi yetiştirilmelerinin önemini daha da artırmaktadır. Bu nedenle, nitelikli hâkim ve savcılarının yetiştirilmesi amacıyla meslek öncesi eğitim süreci, eğitimin niteliği, yargı mercilerindeki görev ve yetkileri ile uygulamalı eğitimlerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, mukayeseli hukuk örnekleri de dikkate alınmak suretiyle, hâkim ve savcılara meslek öncesinde uluslararası standartlarda etkin ve verimli bir şekilde eğitim verilmesini ve uygulama yaptırılmasını temin edecek düzenlemelerin yapılması ihtiyacı hâsıl olmuştur."* Adalet Komisyonu Raporu, Dönem: 27/5 Esas No: 2/4484, Sıra Sayısı: 339, s. 8.

¹¹⁶⁹ **"MADDE 3-** 2802 sayılı Kanunun 11 inci maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

Hâkim ve savcı yardımcılarını hakkında düzenlenecek formlar:

MADDE 11- Her hâkim ve savcı yardımcısı hakkında; eğitim dönemlerinde Türkiye Adalet Akademisinin ilgili daire başkanı; görev döneminde ise eğitici hâkim ve savcı, Yargıtay ve Danıştayda ilgisine göre daire başkanı veya savcı tarafından yüz puan üzerinden değerlendirme formu düzenlenir. Bu form düzenlenirken hâkim ve savcı yardımcısının vazifesini yapmakta gösterdiği kabiliyet ve başarı, görevine bağlılığı ve ahlaki gidişi ile iletişim becerisi ve stres yönetimi kabiliyetine dair hususlar dikkate alınır." <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220628-17.htm>, s.e.t. 15/01/2023.

işlemlerinde hakime yardımcı olmak, yazı işleri müdürlüğünce hazırlanan evrakı hakime sunulmadan önce kontrol etmek, tensip ve gerekçeli karar taslaklarını hazırlamak, ara kararların icrasına dair iş ve işlemleri yapmak, hakimın istediği konular hakkında hukuki araştırma yapmak ve mevzuatta belirtilen diğer görevler ile hakim tarafından verilen benzeri görevleri yerine getirmekle görevli olacaklardır. Savcı yardımcıları da hakim yardımcıları ile benzer görevlere sahip olup ayrıca soruşturma işlemleri ile kovuşturma aşamasında savcının görev alanına giren işlerde savcıya yardımcı olacaktır. Nâibin yerine getirdiği görevler incelendiğinde duruşma, soruşturma, keşif gibi işlemlerde hakim ve savcı yardımcılarının görevleri ile benzer noktalar olduğu görülmektedir. Ancak nâib vekil olması bağlamında bu işlemleri hakim adına bizzat yerine getirmiştir. Hakim ve savcı yardımcısı ise aslın vekili olmayıp yalnızca aslın bizzat yerine getirebileceği işlemleri icra edemeyecektir¹¹⁷⁰. Dolayısıyla hakim ve savcı yardımcılarının görev ve yetkileri belirlenirken sınırlar belirgin bir şekilde çizilmelidir. Bu nokta özellikle görevleri içeren 2. maddenin g bentlerinde yer verilen “*Mevzuatta belirtilen diğer görevler ile hâkim/savcı tarafından verilen benzeri görevleri yerine getirmek.*” ifadeleri bakımından önem arz etmektedir. Zira buradaki “*benzer görevler*” ifadesinden yola çıkılarak hakim ve savcı yardımcılarının esasında yapmamaları gereken iş ve işlemleri yapıyor hale gelmeleri, mahkemelerin iş yükü de düşünüldüğünde muhtemeldir. Bu da görev ayrımının belirsizleşmesine ve yardımcıların aslın yerine geçmeye başlamasına sebebiyet verebilir. Bu noktada ise geçmişte olduğu gibi hakimlik kurumunda bozulmalar baş gösterebilir. Diğer taraftan uygulamada asılların hakim ve savcı yardımcılarını görevlendirirken yasanın çizdiği sınırlar içerisinde kalmaya özen göstermesi de önemlidir. Zira duruşma, keşif gibi işler hakimın yokluğunda hakim yardımcısı tarafından; soruşturmada yapılacak işler savcının yokluğunda savcı yardımcısı tarafından yapılır ise henüz mesleğe başlamamış hakim ve savcı adayları, hakim ve savcılarının yerini almış olacaktır. Sonuç olarak hakim ve savcı yardımcılığı yargının işleyişinde hız kazanılmasını, mesleğe adım atmadan önce adayların bilgi ve tecrübesinin artmasını sağlayabilecek bir reformdur. Bununla birlikte asıllar ile hakim ve savcı yardımcılarının görev ayrımının, benzer vs ifadeler kullanılmadan açık şekilde belirlenmesi gereklidir. Yine uygulamada hakim ve savcılar iş yükü sebebiyle bizzat yapmaları gereken iş ve işlemleri hakim ve savcı yardımcılarına vermemeye özen göstermelidir. Adalet Bakanlığı’nın bu hususu düzenli aralıklarla teftiş etmesi de geçmişte

¹¹⁷⁰ Bu nokta aynı maddede yer alan hükümle de açıkça düzenlenmiştir: “*Münhasıran hâkim veya savcı tarafından yapılması gereken iş ve işlemler, hâkim ve savcı yardımcısı tarafından yapılamaz.*” <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220628-17.htm>, s.e.t. 15/01/2023.

olduğu gibi yardımcının aslın yerine geçmesi gibi bir neticenin meydana gelmesine engel olabilecektir.

8. KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

COA, A.{DVNSMHM.d.00009 G.N: 9, S.N: 101.
COA, A.{DVNSMHM.d.004 G.N: 4, S.N: 2192.
COA, A.{DVNSMHM.d.002 G.N: 2, S.N: 1743.
COA, A.{DVNSMHM.d.00044, G.N: 44, S.N: 440.
COA, A.{DVNSMHM.d.00010, G.N: 10 S.N: 426.
COA, A.{DVNSMHM.d.00112, G.N: 112, S.N: 776.
COA, A.{DVNSMHM.d.00019, G.N: 19, S.N: 193.
COA, A.{DVNSMHM.d.00010, G.N: 10 S.N: 263.
COA, A.{DVNSMHM.d.00051, G.N: 51, S.N: 317.
COA, A.}MKT.MVL.00023.00066.001.
COA, C.BLD.00057.02809.001.
COA, MVL.00023.00049.001.
COA, MVL.00033.00017.001.
COA, ŞD.01912.00027.001.
COA, ŞD.02078.00008.004.
COA, ŞD.02415.00035.002.
COA, TSMA.E.0501.0023.
COA, TSMA.E.1121.0030.
COA, Y.PRK.MŞ.00003.00038.001.

Mühimme Defterleri

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) (1993) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) <Özet ve İndeks> (1994) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, II (1995) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I (1998) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> II (1999) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I (1996) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618) <Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım> (2000) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> (2002) Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

İnternet Kaynakları

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6100&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, s.e.t. 11/11/2021.

7413 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/06/20220628-17.htm>, s.e.t. 15/01/2023.

Adalet Komisyonu Raporu, Dönem: 27/5 Esas No: 2/4484, Sıra Sayısı: 339.

Düstur I, Tertip I, C. I, s. 315-320, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, s.e.t. 01.03.2022.

Düstur I, Tertip I, C. I, s. 321-324, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, s.e.t. 01.03.2022.

Düstur I, Tertip I, C. II, s. 721-725, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/67>, s.e.t. 01.03.2022.

Düstur I, Tertip I, C. IV, s. 257-317, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/67>, s.e.t. 09.03.2022.

Kur'an Yolu Tefsiri, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir>, s.e.t. 01.02.2022.

Yûsuf Hâs Hâcib, Kutadğu Bilig Metin, Hazırlayan: Mustafa S. Kaçalın, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0> s.e.t. 14/01/2022.

Kitaplar

Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi (2012) Hazırlayan: H. Ahmet Arslantürk, İstanbul, Metamorfoz Yayıncılık.

Ahmed Cevdet Paşa (2018) Târîh-i Cevdet, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. 1, Ankara, TTK Yayınları.

Akdağ, Mustafa (2018) Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- Akgündüz, Ahmed** (1990) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri I. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1990) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri II. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1991) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri III. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1992) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IV. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1992) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri V. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1993) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VI. Kitap, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1994) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VII. Kitap, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1994) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri VIII. Kitap, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (1996) Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri IX. Kitap, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akgündüz, Ahmed** (2011) İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Kamu Hukuku C. 1, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, Ahmed** (2012) İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Özel Hukuk-I C. 2, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, Ahmed** (2018) Şeyhü'l-İslâm Ebüssu'ûd Efendi Fetvâları (Fetâvây-ı Ebüssu'ûd Efendi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akkutay, Ülker** (1984) Enderûn Mektebi, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Akman, Mehmet** (2004) Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- Akyılmaz, Gül** (2000) İslam ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü, Konya, Göksu.
- Akyılmaz, Gül** (2019) Siyasi Tarih, 2. Baskı, Ankara, Seçkin.
- Akyüz, Vecdi** (1998) Kur'an'da Siyasî Kavramlar, İstanbul, Kitabevi.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî** (2013) Tarih-i Cihan Güşa, Çeviri: Mürsel Öztürk, 1. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.
- Altınay, Ahmet Refik** (1935) On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591), 2. Basım, İstanbul, Maarif Vekaleti.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704) (2000) Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara, TTK Yayınları.
- Arsal, Sadri Maksudi** (2014) Türk Tarihi ve Hukuk, Ankara, TTK Yayınları.

- Aslan, Nasi** (2018) İslâm Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l Hal” Jüri Osmanlı Devri Uygulaması, 2. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi.
- Atam Dedem Kanunu Kanunnâme-i Âl-i Osman (2017) Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, 1. Baskı, İstanbul, Kronik.
- Atar, Fahrettin** (1991) İslam Adliye Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atar, Fahrettin** (2019) İslam Yargılama Hukukunun Esasları, 3. Baskı, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Avcı, Mustafa** (2012) Türk Hukuk Tarihi, 1. Baskı, Konya, Mimoza Yayınları.
- Avcı, Mustafa** (2018) Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler, 3. Baskı, Ankara, Adalet.
- Aydın, Erhan** (2015) Orhon Yazıtları, 3. Baskı, Konya, Kömen Yayınları.
- Aydın, M. Akif** (2014) Türk Hukuk Tarihi, 12. Baskı, İstanbul, Beta.
- Aydın, M. Akif** (2018) Osmanlı Aile Hukuku, 2. Baskı, İstanbul, Klasik.
- Baltacı, Câhid** (1976) XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İstanbul, İrfan Matbaası.
- Başkâtıpzâde Râgıp Bey** (1996) Tarih-i Hayatım, Derleyen: Ahmet Emin Güven, Ankara, Kebikeç Yayınları.
- Bayındır, Abdulaziz** (2015) İslâm Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması), 2. Baskı, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Berki, Ali Himmet** (1955) Hukuk Tarihinden İslam Hukuku I, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları.
- Berki, Ali Himmet** (1962) İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası.
- Berki, Ali Himmet** (1978) Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye), İstanbul, Hikmet Yayınları.
- Beyazıt, Yasemin** (2014) Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl), Ankara, TTK Yayınları.
- Beyazıt, Yasemin** (2018) Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden Çivizâde Mehmed Efendi Ruznamçesi, Ankara, TTK Yayınları.
- Beyazıt, Yasemin** (2020) Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri, Ankara, TTK Yayınları.
- Bilmen, Ömer Nasuhi** (1970) Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, C. 8, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Bozkurt, Gülnihal** (2010) Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.
- Bruinessen, Martin Van/Boeschoten, Hendrik** (2003) Evliya Çelebi Diyarbakır’da, Çeviren: Tansel Güney, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Canan, İbrahim** (1989) Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Ankara, C. 6, Akçağ Yayınları.
- Cem, İsmail** (1974) Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi, 4. Baskı, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Cin, Halil** (1976) Eski Hukukumuzda Boşanma, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Cin, Halil** (1985) Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 2. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Cin, Halil** (1988) İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, 2. Baskı, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Cin, Halil/Akgündüz, Ahmed** (1995) Türk Hukuk Tarihi I. Cilt, 3. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Cin, Halil/Akyılmaz, Gül** (2018) Türk Hukuk Tarihi, 10. Baskı, Konya, Sayram Yayınları.
- Çadırcı, Musa** (1991) Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, TTK Yayınları.
- Çevik, Naci** (2022) Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyan Suçu, Ankara, Yetkin.
- Demir, Abdullah** (2019) Mufasssal Türk Hukuk Tarihi, 1. Baskı, Ankara, Astana Yayınları.
- Demirel, Fatmagül** (2008) Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914) İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Devellioğlu, Ferit** (2017) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 33. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi.
- Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi (2014) Proje yürütücüsü: Abdülkerim Ünalın, Editör: Ahmet Zeki İzgöer, C. 3, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Doğangüzel, Semra Betül** (2021) Osmanlı Hukukunda Nişanlanma, 2. Baskı, Ankara, Adalet.
- Düzdağ, M. Ertuğrul** (1983) Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi.
- Düzenli, Pehlül** (2012) Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî** (2013) Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, C. 1, Ötüken Neşriyat.
- Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî** (2013) Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, C. 7, Ötüken Neşriyat.
- Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî** (2013) Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, Çeviren: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, C. 11, Ötüken Neşriyat.
- Ebû Abdillâh Muhammed İbn Battûta Tancî** (2021) İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çeviri: A. Sait Aykut, 11. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi (2020) El-Ahkâmü's Sultaniye, Çeviren: Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi.

Ekinci, Ekrem Buğra (2001) Ateş İstidâsı İslâm-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Ekinci, Ekrem Buğra (2017) Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası), 2. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları.

Ekinci, Ekrem Buğra (2017) Hukukun Serüveni, 3. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları.

Ekinci, Ekrem Buğra (2018) İslam Hukuku, 3. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları.

Ekinci, Ekrem Buğra (2019) Osmanlı Hukuku, 6. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınları.

Elmahlı M. Hamdi Yazır (1992) Hak Dini Kur'an Dili, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam/Emin Işık/Nusrettin Bolelli/Abdullah Yücel, İstanbul, C. 3, Umut Matbaası.

Erbay, Celâl (1999) İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Ergenç, Özer (2012) XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ergin, Osman (1977) Türkiye Maarif Tarihi, C. 1-2, İstanbul, Eser Matbaası.

Fayda, Mustafa (2020) Hulefâ-yı Râşidîn Devri, 10. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.

Fendoğlu, Hasan Tahsin (2000) Türk Hukuk Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler (1970) Hazırlayanlar: Güzelbey, Cemil Cahit/Yetkin, Hulusi, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Büroşür Yayınları.

Gıyaseddin Nakkaş (2013) Hıtay Sefaretnamesi, Hazırlayan: Betül Mutlu, Ankara, TTK Yayınları.

Gür, A. Refik (2015) Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güven, İsmail (2018) Türk Eğitim Tarihi, 7. Baskı, Ankara, Pegem Akademi.

İbn-i Âbidîn (1985) Reddül-Muhtar Aled'd-Dürri'l-Muhtar, Çeviren: Mehmet Savaş, İstanbul, C. 12, Şâmil Yayınevi.

İbn Haldun (2020) Mukaddime, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, 2. Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları.

İbn Teymiyye (2021) Yöneticinin ve Yönetilenin İyiye Yönlendirilmesine Dair Şer'i Siyaset, Çeviren: Soner Duman, 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.

İbrahim Halebi (2014) İslam Fıkhi Yeni Mülteka Tercümesi, Çeviri ve izah: Hüsameddin Vanlıoğlu, İstanbul, C. 3, Yasin Yayınevi.

İbrahim Halebi, (2014) İslam Fıkhi Yeni Mülteka Tercümesi, Çeviri ve izah: Hüsameddin Vanlıoğlu, İstanbul, C. 4, Yasin Yayınevi.

İlmiyye Sâlnâmesi (1998) Editör: A. Nezir Galitekin, Hazırlayanlar: Kahraman, Seyit Ali/Galitekin, Ahmed Nezir/Dadaş, Cevdet, İstanbul, İşaret Yayınları.

İpşirli, Mehmet (2021) Osmanlı İlimiyesi, 2. Baskı, İstanbul, Kronik.

İstanbul Kadı Sicilleri (2014) Proje yöneticisi: M. Akif Aydın, Editör: Coşkun Yılmaz, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

Kafalı, Mustafa (2005) Çağatay Hanlığı (1227-1345), 1. Baskı, Ankara, Berikan Yayınevi.

Kafesoğlu, İbrahim (2019) Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken.

Kafesoğlu, İbrahim (2019) Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken.

Kal'a-yı Sultâniyeli Türkcâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi (2017) Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel Istılâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlûmat-ı Kanûniye Hülâsası, Hazırlayanlar: Fethi Gedikli/İbrahim Enes Onat, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Karaman, Hayrettin (2017) İslam Hukuk Tarihi, 13. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık.

Kaşgarlı Mahmud (2018) Divan-ı Lûgat-it Türk, Çeviri: Besim Atalay, 7. Baskı, Ankara, C. I-II-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud (2018) Divan-ı Lûgat-it Türk, Çeviri: Besim Atalay, 7. Baskı, Ankara, C. IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kayar, Betül (2021) Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuk Reformları, Ankara, Adalet Yayınevi.

Kazıcı, Ziya (2013) İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, 10. Baskı, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Kılınç, Ahmet (2014b) Mukayeseli Hukuk ve Hukuk Tarihinde Teşhir Cezası, Ankara, Adalet.

Kılınç, Ahmet (2019) Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, Ankara, Adalet Yayınevi.

Korkmaz, Ömer (2018) Osmanlı Aile Hukuku (18. Yüzyıl Adana Örneği), Ankara, Akademisyen Kitabevi.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2018) Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), 4. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Moğolların Gizli Tarihi (2016) Çeviri: Ahmet Temir, 6. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Molla Hüsrev (1980) Gurer ve Dürer Tercümesi, Çeviren: Arif Erkan, İstanbul, C. 4, Eser Neşriyat.

Mumcu, Ahmet (2005) Osmanlı Devleti'nde Rüşvet, 3. Baskı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.

Mumcu, Ahmet (2007) Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı, 3. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi.

Mumcu, Ahmet (2017) Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, 4. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi.

Muhammed Faruk en-Nebhan (1980) İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, Çeviren: Servet Armağan, İstanbul, Sönmez Neşriyat.

Netîcetü'l-Fetâvâ (2014) Derleyenler: es-Seyyid Ahmed Efendi/es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî, Hazırlayanlar: Süleyman Kaya/Betül Algın/Ayşe Nagehan Çelikçi/Emine Kaval, İstanbul, Klasik Yayınları.

Nizâmü'l-Mülk (2016) Siyâset-Nâme, Hazırlayan: Mehmet Altay Köymen, Ankara, TTK Yayınları.

Ortaylı, İlber (2016) Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, 2. Baskı, İstanbul, Kronik.

Özdemir, Mehmet (2020) Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet, 5. Baskı, Ankara, TDV Yayınları.

Özdemir, Rifat (1998) XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özkaya, Yücel (1985) XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, 1. Baskı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Özkaya, Yücel (2014) Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Serahsi (2018) Mebsut, Editör: Mustafa Cevat Akşit, 4. Baskı, İstanbul, C. 16, Gümüşev Yayınları.

Seydişehir Kadı Sicili Sene 1313-1323 (237) (2019) Hazırlayan: Mehmet Emin Şen, C. 5, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi.

Seydişehir Kadı Sicili Sene 1318-1329 (238) Sene 1318-1322 (239) (2019) Hazırlayan: Mehmet Emin Şen, C. 6, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet (1999) Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868), Ankara, TTK Yayınları.

Sezer Feyzioğlu, Hamiyet (2014) Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler, 2. Baskı, Ankara, Hel Yayınları.

Şer'îye Sicilleri I (1988) İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Şer'îye Sicilleri II (1989) İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Şeşen, Ramazan (2018) Eyyübîler, 2. Baskı, Ankara, İsam.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi (2009) Fetâvâ-yı Feyziye, Hazırlayan: Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (2011) Behcetü'l-Fetâvâ, Hazırlayanlar: Süleyman Kaya/ Betül Algın/Zeynep Trabzonlu/Asuman Erkan, İstanbul, Klasik Yayınları.

Taş, Hülya (2014) XII. Yüzyılda Ankara, 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Temizsu, Habibe (2018) Yasak Cengiz Han Yasası ve Moğol Devletleri Tarihinde Yaşadığı Değişim, İstanbul, Ötüken.

Timur Muhammed (2018) Timur'un Günlüğü, Hazırlayanlar: Kutlukhan Şakirov/Adnan Aslan, 6. Baskı, İstanbul, İnsan Yayınları.

Turan, Osman (2014) Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, 3. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Tursun Bey (1977) Târih-i Ebü'l-Feth, Hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti.

Udeh, Abdulkadir (2012) Mukayeseli İslam Ceza Hukuku Özel Hükümler, Müt. Ali Şafak, İstanbul, Kayıhan Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988) Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, 4. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014) Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, 4. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal (2017) Türk Hukuk Tarihi, 19. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.

Ünal Özkorkut, Nevin (2009) Türk Hukuk Tarihinde Zina Suçu, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Ünal Özkorkut, Nevin (2016) Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik, Ankara, Turhan Kitabevi.

Yakut, Esra (2014) Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din, 4. Baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi.

Yılmazçelik, İbrahim (2014) XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Yurdakul, İlhami (2017) Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform (1826-1876), 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yurtseven, Yılmaz (2019) Osmanlı Siyasal İktidarı Meşruiyet, Otorite ve İdeoloji Üzerine Bir Deneme, Ankara, Savaş Yayınevi.

Yusuf Has Hacib (2017) Kutadgu Bilig, Çeviri: Ayşegül Çakan, 4. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yuvalı, Abdulkadir (1994) İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Zebidî, Zeyneddin Ahmet/Miras, Kâmil (1945) Sahihi Buharî Muhtarası Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, İstanbul, C. 9, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı.

Zebidî, Zeyneddin Ahmet/Miras, Kâmil (1948) Sahihi Buharî Muhtarası Tecridi Sarih Tercemesi ve Şerhi, İstanbul, C. 12, Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı.

Makaleler

Afyoncu, Erhan (2008) 'Ruznamçe', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 35, s. 276-278.

- Akgündüz, Ahmet** (2000) 'İ'lâm', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 22, s. 72-73.
- Akiba, Jun** (2003) 'A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire', *Turcica*, C. 35, s. 125-163.
- Akiba, Jun** (2005) 'From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period', *Frontiers of Ottoman Studies*, ed. Colin Imber and Keiko Kiyotaki, vol. 1, s. 43-60.
- Akiba, Jun** (2007) 'Kadılık Teşkilâtında Tanzimat'ın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limnâme-i Hükâm', *Osmanlı Araştırmaları XXIX*, İstanbul, s. 9-40.
- Akşin Somel, Selçuk** (1996) "Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 29, s. 1-38.
- Akyılmaz, Gül** (1995) 'Selçuklu Adliye Teşkilatı ve Osmanlı Hukuk Sistemi Üzerindeki Etkileri', *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Halil Cin'e Selçuk Üniversitesinde 10. Hizmet Yılı Armağanı, s. 23-41.
- Akyılmaz, Gül** (2011) '19. ve 20. Yüzyıl Osmanlı Kanunlaştırma Hareketlerinde Kadının Hukuki Durumuna İlişkin Düzenlemeler', *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 10, S. 1-2, s. 185-227.
- Akyüz, Yahya** (2004) 'Osmanlı'da "Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri" (Amerikan ve Fransız Eğitim Tarihinden Benzer Örnekler)', *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 15, s. 1-12.
- Alan, Ercan** (2013) 'Kadıasker Ruznamçe Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kaza Teşkilatı ve Kadılar', *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı:23, s. 53-97.
- Andican, A. Ahat** (2017) 'Tüzükat-ı Timuri Gerçek mi ve Geçerli Bir Birincil Tarihî Kaynak Olarak Kullanılabilir mi?', *Türkiyat Mecmuası*, C. 27/2, S. 33-83.
- Atar, Fahrettin** (1995) 'Fetva', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 12, s. 486-496.
- Avcı, Casim** (2006) 'Nâib', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, ss. 311-312.
- Aydın, M. Akif** (1989) 'Mecelle'nin Hazırlanışı', *Osmanlı Araştırmaları*, C. 9, S. 9, s. 31-50.
- Aynural, Salih** (2001) 'Kapan', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 338-339.
- Baltacı, Cahit** (1991) 'Arpalık', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 3, s. 392-393.
- Bardakoğlu, Ali** (1992) 'Bulûğ', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 6, s. 413-414.
- Başoğlu, Tuncay** (2012) 'Tezkiye', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 41, s. 77-79.

Behnesî, Ahmed Fethî (2011) 'İslâm Hukukunda Şahitlerin Adalet Soruşturması: Tezkiye', Çeviren: Yılmaz Fidan, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 11, S. 3, s. 231-239.

Berki, Ali Himmet (1969) 'İslam'da Kaza Tarihi', Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XVII, s. 153-167.

Beyazıt, Yasemin (2010) 'Tanzimat Devri Şeyhülislâmlarından Meşrebzâde Arif Efendi ve Kadılık Kurumundaki İstihdam Sorunu', bilig, S. 54, s. 47-74.

Ceylan, Ayhan (2003) 'İslam'da Siyasal İktidar (Velâyet-i Âmme)', Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 7, S. 1-2, s. 89-104.

Cin, Halil (1992) 'Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri', 150. Yılında Tanzimat, Ankara, TTK Yayınları, s. 11-32.

Çadırcı, Musa (1981) 'Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli Tarik-i İlmiye'ye Dair Ceza Kanunnamesi', Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 14, S. 25, s. 139-161.

Çadırcı, Musa (1985) 'Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)', Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, Ankara, TTK Yayınları, s. 257-277.

Çevik, Naci (2013) 'İslam ve Osmanlı Hukukunda Tefrik', Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2, s. 23-42.

Çoruhlu, Yaşar (2001) 'Kapı', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 341-342.

Demir, Abdullah (2008) 'İlk Usul Kanunu Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinin Transkripsiyonu', e-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, S. 72, s. 1-31.

Demir, Abdullah (2017) 'Osmanlı Devleti'nde Kadılar ve Naipeler', Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 1, s. 28-37.

Demir, Aydoğın (1994) 'Bayburt Ulu Camii'nde Bir Osmanlı Ferman Kitabesi, Osmanlı Devleti'nde Naiplik', Tarih ve Toplum, Sayı: 132, s. 41-58.

Demir, Aydoğın (1998) 'Kanunî'nin Bir Fermanı Vesilesiyle Zina Üzerine Düşünceler', Tarih ve Toplum, C. 29, S. 169, s. 4-14.

Doğın, Hasan (2017) 'İslam Muhakeme Hukukunda Ta'dil ve Tezkiye', İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 29, s. 9-20.

Doğangüzel, Betül (2019) 'Tanzimat Döneminin Şeriye Mahkemeleri ve Kadılarının Değişim Sürecine Etkisi, Adalet Dergisi, C. 1-2, S. 62-63, s. 49-66.

Döndüren, Hamdi (1989) 'Âkıl', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 2, s. 247.

Erdoğan, İbrahim (2014) '17. Yüzyılın İkinci Yarısında Taşrada Yargı Uygulamaları: Harput Örneğinde 'Hakimü's Şer'', Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 2, s. 49-86.

- Eskicioğlu, Osman** (1989) 'Âmme Velâyeti', Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 6, s. 415-447.
- Es-Sâkkar, Sâmi** (2020) 'Muîd', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 31, s. 86-87.
- Sezer Feyzioğlu, Hamiyet/Kılıç, Selda** (2005) 'Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu', Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 24, Sayı: 38, s. 31-53.
- Furat, Ahmet Hamdi** (2008) 'Kâdilkudâtlık Müessesesinin Oluşumu ve İlk Kâdilkudâtlar', İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 18, s. 103-121.
- Gedikli, Fethi** (1999) 'İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudarebe', HAK-İŞ, S. 51, s. 68-73.
- Gedikli, Fethi** (2004) '1560-1566 Yıllarında Akçaabat ve Köylerinin Sosyal ve Hukuki Durumu', Haz. Fethi Gedikli, Akçaabat Yazıları C. 1, İstanbul, Yedirenk Yayınları, s. 53-103.
- Gedikli, Fethi** (2005) 'Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 3, S. 5, s. 187-213.
- Gedikli, Fethi** (2018) 'Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi', Osmanlı Hukukunda Fetva, Editörler: Süleyman Kaya/Yunus Uğur/Mustafa Demiray, İstanbul, Klasik, s. 201-226.
- Genç, Mehmet** (2000) 'İltizam', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 22, s. 154-158.
- Gökçen, Ahmet** (1994) '1296 (1879) Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı', Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 4, S. 1-2, s. 203-288.
- Hızlı, Mefail** (2008) 'Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi', Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 6, S. 12, s. 85-105.
- İnalcık, Halil** (1958) 'Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları', Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 13, S. 2, s. 102-126.
- İnalcık, Halil** (1993) 'Adâletnâmeler', Belgeler, C. II, S. 3-4, 1. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, s. 49-145.
- İnalcık, Halil** (2001) 'Kanunnâme', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 333-337.
- İnalcık, Halil** (2015) 'Tanzimat'ın Uygulaması ve Sosyal Tepkileri', Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Haz. Halil İnalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, 5. Baskı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 169-195.
- İpşirli, Mehmet** (1991) 'Bab Mahkemesi', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 4, s. 362.
- İpşirli, Mehmet** (1992) 'Câbî', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 6, s. 529-530.
- İpşirli, Mehmet** (2003) 'Medrese', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 28, s. 327-333.
- İpşirli, Mehmet** (2003) 'Medresetü'l-Kudât', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 28, s. 343-344.

- İpşirli, Mehmet** (2006) 'Nâib', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, s. 312-313.
- İşbilir, Ömer** (2007) 'Nüzül', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 33, s. 311-312.
- Kaçalin, Mustafa S.** (1994) 'Dîvânü Lugâti't-Türk', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 9, s. 446-449.
- Karakuş, Sadık Emre** (2018) 'XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Mahkemesi ve Çalışma Düzeni', Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 1, s. 141-174.
- Karataş, Abdullah Vefa** (2019) 'Divan-ı Hümayun ile Paşa Divanının Karşılaştırılması - Manisa Şehzade Sarayı Dîvanı Örneği-', Adalet Dergisi, S. 62-63, s.235-264.
- Kayar, Betül** (2018) 'Kanun-i Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı Devleti'nde Gerçekleşen Kat'-ı Tarîk Vâkıâlarının Hukuki Tahlili', I. Uluslararası Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu Bildiri Kitabı, s. 95-118.
- Kayar, Betül** (2020) 'Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib', Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 2020/1, s. 189-234.
- Kazıcı, Ziya** (1998) 'Hisbe', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, s. 143-145.
- Kenanoğlu, M. Macit** (2007) 'Nizâmiye Mahkemeleri', İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 33, s. 185-188.
- Kılınç, Ahmet** (2014a) 'Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde İçki İçme Suçu', 6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler, C. 1, s. 203-215.
- Kılınç, Ahmet** (2015a) 'Bir Meclis-i Vâlâ Hükümü ve Tahlil', ADAM Akademi, C. 5, S. 1, s.15-36.
- Kılınç, Ahmet** (2015b) 'Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili, Belleten, C. 79, S. 285, s. 531-557.
- Kılınç, Ahmet** (2016) 'Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu', II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, Editör: Fethi Gedikli, C. 2, İstanbul, On İki Levha, s. 15-81.
- Kılınç Ahmet** (2018) 'Çocuk Düşürtme Suçunun 17'nci Yüzyıl İstanbul'undaki Görünümü', Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.23, S.38, s. 31-84.
- Kılınç, Ahmet/Kayar, Betül** (2019) 'Osmanlı Yargılama Hukukunda 'Şuhûdü'l Hâl'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliği', Adalet Dergisi, S. 62-63, s. 33-48.
- Kılınç, Ahmet/Öztürk, Merve Nur** (2021) 'Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâlin Statü ve Mesleklerinin Tahlili', NEÜHFD, C. 4, S. 1, s. 185-205.
- Konan, Belkis** (2008) 'Osmanlı Devleti'nde Çocuk Düşürme Suçu', Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 57, S. 4, s. 319-335.
- Köprülü, M. Fuat** (1943) 'Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları', Belleten, C. VII, S. 27, s. 379-521.
- Köse, Murtaza** (2008) 'İslam Hukukunda Temsil Kavramı ve Vekalet-Temsil İlişkisi', Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 12, S. 34, s. 223-248.

- Küçükaşcı, Mustafa Sabri** (2022) ‘Kâtip’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 25, s. 49-52.
- Oğuzoğlu, Yusuf** (1986) ‘XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler’, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 1, s. 140-155.
- Ortaylı, İlber** (1976) ‘Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine’, Amme İdaresi Dergisi, C. 9, S. 1, s. 95-107.
- Ortaylı, İlber** (2001) ‘Kadı’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 69-73.
- Osmanağaoğlu, Cihan** (2008) ‘Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Zina Suçu ve Cezası’, İÜHFM, C. 66, S. 1, s. 109-177.
- Örsten Esirgen, Seda** (2011) ‘Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?’, OTAM, S. 29, s. 31-48.
- Özcan, Abdülkadir** (1993) ‘Çorbacı’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 8, s. 369-370.
- Özen, Şükrü** (2001) ‘Kadılıkudât’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 77-82.
- Öztoprak, Mustafa** (2013) ‘Endülüs Hadisçiliğinde Kadıların Yeri’, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. IV, S. 7, s. 105-122.
- Öztürk, Said** (2001) ‘Kassâm’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 24, s. 579-582.
- Riasanowsky, A./Serdengeçti, Edip** (1939) ‘Moğol Hukuku’, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 5, s. 191-214.
- Sakaoğlu, Necdet** (1993) ‘Bâb Nâibliği’, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s. 513-513.
- Saydam, Abdullah** (2005) ‘Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851)’, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 18, s. 285-317.
- Seyyid, Eymen Fuad** (1995) ‘Fâtımîler’, İslam Ansiklopedisi İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 12, s. 228-237.
- Şahin, İlhan** (2006) ‘Nahiye’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 32, s. 306-308.
- Şahin, İlhan** (2013) ‘Yiğitbaşı’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 43, s. 549-550.
- Şeşen, Ramazan** (1995) ‘Eyyûbîler’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 12, s. 20-31.
- Taneri, Aydın** (1995) ‘Emîr-i Dâd’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 11, s. 130.
- Taş, Hülya** (2008) ‘Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?’, bilig, No: 44, s. 25-44.

Turan, Osman (1952) ‘Selçuk Türkiye’sinde Faizle Para İkrasına Dair Hukukî Bir Vesika’, Belleten, C. 16, S. 62, s. 251-260.

Tülek, Murat (2016) ‘1896 Yılında Balıkpazarı ve Yemiş İskeleyi: İstanbul Limanı’nın İki Mahallesiinde Ekonomik ve Sosyal Topografya Çözümler’, Marmara Üniversitesi VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, s. 242-256.

Uğur, Yunus (2010) ‘Şer’iye Sicilleri’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 39, s. 8-11.

Unan, Fahri (1999) ‘İstanbul’un Fethi, Fatih Külliyesi ve İmparatorluk’, HÜEFD, C. 16, s. 83-91.

Unan, Fahri (2005) ‘Osmanlı Medreselerinde Eğitim Üzerine Yapılmış Çalışmalara Dair Bir Bibliyografya Denemesi’, Dîvân İlmî Araştırmalar, S. 18, s. 79-114.

Unan, Fahri (2004) ‘Mevleviyet’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 29, s. 467-468.

W. Heffening (1979) ‘Şâhid’, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C. 11, s. 282-284.

Yıldız, Kemal/Esengün Hasekioğlu, Ferda (2019) ‘Muallimhane-i Nüvvâb’dan Medresetü’l-Kudât’a Osmanlı’nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar’, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 34, s. 411-442.

Yiğit, İsmail (1995) ‘Emevîler’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 11, s. 87-104.

Yurdakul, İlhami (2019) ‘Mekteb-i Nüvvâb’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. Ek-2, s. 240-241.

Yurtseven, Yılmaz (2003) ‘1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler’, SÜHFD, C. 11, S. 1-2, s. 199-250.

Yurtseven, Yılmaz (2018) ‘İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi’, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S. 2, s. 85-139.

Yurtseven, Yılmaz/Çevik, Naci (2020) ‘İslam Muhakeme Hukuku ve Klasik Dönem Osmanlı Uygulamasında Yemin Müessesesi’, ABÜHFD, C. 8, S. 15, s. 1-24.

Yurtseven, Yılmaz/Kayar, Gürçan (2018) ‘Osmanlı Muhakeme Hukuku’nda Şuhûdü’l Hâl’, AÜHFD, C. 8, No: 1, s. 57-77.

Yuvalı, Abdulkadir (1998) ‘Hülâgû’, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. 18, s. 473-475.

Tezler

Acartürk, Ferrayi (2006) ‘1672–1673 Tarihlerinde Konya’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (19 Nolu Konya Şer’iye Siciline Göre)’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akbaş, Emrah (2018) ‘13 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1087-1088 / 1676-1677) Değerlendirme ve Transkripsiyon’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akbaşı, Fatma Betül (2018) '1670-1671 Tarihleri Arasında Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (15 Numaralı Şer'ıye Siciline Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akça, Sümeyye (2005) 'Üsküdar Kadılığı 23 Nolu ve H. 968-970 Tarihli Sicilin Diplomatik Yönden İncelenmesi: Metin ve İnceleme', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Akdaş, Nilgün (2015) '230 Numaralı Seydişehir Şeriye Sicili (Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)', (Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akkaya, Deniz (1999) 'Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'ıye Sicili Defteri 1159-1160/1747-1748', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Akman, Ahmet (1985) 1917 Tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer'ıye Kararnâmesi veTahlili, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akpınar, Yusuf (2015) '1748-1749 M. (1161-1162 H.) Tarih ve 545 Numaralı Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Şer'ıye Sicili', (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksoy, Perihan (2018) '35 Numaralı Ayntab Şeriye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683) (s. 1-145)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyıldırım, Taylan (2010) '259 Numaralı Şer'ıye Sicili Defterine Göre Galata (Metin ve Değerlendirme)', (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alidağı, Leyla (2009) '78/3 Numaralı Kayseri Şer'ıye Sicili (H. 1078 – 1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altan, Mehmet (2007) '1748 – 1749 Yılında Konya'da Sosyal ve İktisadî Hayat (57 Numaralı Şer'ıye Siciline Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altundaş, Zülküf Furkan (2017) '8 Numaralı Ayntâb Şer'ıye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (S.100-200) (H.997-998 / M.1589-1590)', (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aral, Neslihan (2006) '69/2 Numaralı Kastamonu Şer'ıye Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arıkan, Melahat (2017) '12 Numaralı Ayntab Şer'ıye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619. S.105-204.)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atmaca, Aydın (2018) '206 Numaralı Urfa Şer'ıye Sicili'nin (H.1282-1287 \M.1865-1870) 187-366. Sayfaları Transkripsiyon ve Değerlendirmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayas, Tuğba (2015) ‘1229 Numaralı Edremit Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Babaninoğlu, Yüksel (2004) ‘155 Nolu (H.1308-1310) Gaziantep Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakırcı, Makbule (2015) ‘1761-1762 Tarihleri Arasında Ayntab’da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (125 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakkaloğlu, Bahadır (2018) ‘H. 1112 - 1114 [M. 1700 - 1702] Tarihli 8 Numaralı Selânik Şer’iye Sicili (Metin ve Değerlendirmesi)’, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bal, Emel Bengü (2016) ‘Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb’, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baş, Gülcan (2018) ‘35 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/M. 1682-1683. s.146-288.)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayram, İbrahim Galip (2004) ‘49 Numaralı Kütahya Şer’iye Sicili Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği’, (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bilal, Metin (2015) ‘45 Nolu Kırım Kadı Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bolat, Cahide (1993) ‘Tanzimat Dönemi’nde Kadılık Kurumu (1839-1876)’, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bostancı, Necla (2010) ‘1596 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bostancıoğlu, Sevcen (2015) ‘9 Numaralı Antakya Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1188-1191/M.1774-1777)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Canlı, Abdulkadir (2006) ‘A 151 Nolu Mahkeme Siciline Göre 1593 Yılında Bursa’, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, Metin (1996) ‘17 No’lu (H. 1156-1157 M. 1743-1744) Adana Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Kataloğu’, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çağatay, Ömer (2015) ‘10 Numaralı Vidin Şer’iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çakmak, Şener (1996) ‘39 Numaralı Amasya Şer’iye Sicili H. 1149-1151 (M. 1736-1739)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çalışkan, Adem (2011) '159 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1319-1323, M.1903-1907; Sayfa 1-242)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çavdaroglu, Mustafa (2013) '61 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.1-100) H.1124-1125/M.1712-1713', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çavuşoğlu, Ali Hakan (1997) 'Abbâsî Devleti'nin İlk Döneminde Yargı Bağımsızlığı Anlayışı', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, Berna (2003) '6 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicili H. 1258-1264/M. 1842-1848', (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, Buket (2020) Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Sivas Eyaleti (1742-1774), (Doktora Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetin, Selman (2013) '64 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili', (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetinkaya, Tülay (2006) '1135/1722 Tarihli Sicil Defterine Göre Trabzon'un Sosyal Tarihi', (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çevik, Murtaza (2009) '78/1 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078-1079/M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çınar, Hüseyin (1993) 'H. 1020-1021 Tarihli 13 Numaralı Ankara Şer'ıye Sicili - Transkripsiyon ve Değerlendirme-', (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiftçi, Betül (2017) '49 Numaralı Antep Şer'iyye Sicili Değerlendirme ve Transkripsiyonu', (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çoban, Halil (2018) '206/3 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (367 – 602)', (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çolpo, Şeyhmus (2018) 'H.1148-1149 / M.1735-1736 Tarihli 243 Numaralı Karahisar-ı Sahip Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çökük, Serpil (2010) '57/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1058-1059 / M. 1648-1649) Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dağlı, Serpil (2004) '1 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili (I. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği', (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Daştan, Eda (2014) 'Tophane 2 Numaralı Şeriye Sicili Defteri H. 966-967/1558-1560 (İnceleme - Metin)', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Demir Kutval, Makbule (2018) '41 Numaralı Ayıntâb Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1102-1104/ M. 1690/1693)', (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirbağ, Hacer (2007) ‘509 Numaralı Afyon Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demirci, Ahmet (2007) ‘3 Numaralı Tokat Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, Nurullah (2018) ‘1629-1631 Tarihleri Arasında Konya’nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (22 Numaralı Konya Şer’iyye Siciline Göre), (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, Şahin (2018) ‘68 Numaralı Ayntâb Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1129-1130/M.1717-1718 s.179-356)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Döğüş, Selahattin (1994) ‘25 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (İlk 100 Sahife) H. 1034 (M.1624-1625)’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eğitmen, Buket (2018) ‘H.1069/M.1658-1659 Tarihli Harput Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme) (s.1-80)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ekici, Erhan (2018) ‘21 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicili’nin (1-104) Sayfaları Arası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1128-1129/M. 1716/1717)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ercan, Aykut Orçun (2016) ‘H.1090-1091 M.1679-1680/ B-75 No’lu Bursa Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergül, Hatice (2006) ‘53 No’lu Şer’iyye Siciline Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertürk, Mustafa (1994) ‘Kayseri’nin 13 Numaralı Şer’iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esengün Hasekioğlu, Ferda (2019) ‘Osmanlı’nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Bir Okul: Medresetü’l-Kudât’, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esiroğlu, Gülsen (2015) ‘H. 1283-1284 / M. 1866-1868 (34 Nolu) Antakya Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)’, (Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fidan, Murat (1996) ‘H. 1167 - 1169 (M. 1753 - 1755) Tarihli Adana Şer’iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Geçgil, Ülkü (2009) ‘Uskudar At The Begining Of The 18th Century (A Case Study On The Text And Analysis Of The Court Register Of Uskudar Nr. 402)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih University Institute of Social Sciences.

Gökbuğa, Ferdi (2008) ‘H.1075–1076/M.1665–1666 Tarihli 124 No’lu Manisa Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Göksal, Hüseyin (2001) ‘Kütahya’nın 52 No.lu Şer’iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gözen, Ramazan (2001) ‘Beşiktaş Mahkemesi 62 Numaralı Şer’iye Sicili Defteri (H. 1061-M. 1601)’, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Gümü, Ercan (2014) ‘18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası’, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Günay, Ramazan (2002) ‘259 Numaralı Hicri 1006-1008 (Miladi 1598-1600) Tarihli Mardin Şer’iye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündaş, Mehmet Salih (2004) ‘Tarsus’un 338 Numaralı Şer’iye Sicili (H. 25 Şa’bân 1311-6 Şevvâl 1312 / M. 6 Eylül 1893-1 Şubat 1895)’, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gündoğdu, Raşit (1992) ‘Balıkesir Şer’iye Sicili (Evail-i Cemaziyel-Evvel 1021 - 25 Safer 1027) (4 Temmuz 1612 - 21 Şubat 1618)’, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Gündüz, Ahmet (1994) ‘27/1 Numaralı Kayseri Şer’iye Sicili H. 1035-1036 (M. 1625-1626), (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güner, Hüsnîye (2006) ‘21 Numaralı Ayıntab Şer’iye Sicili Defteri H.1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güney, Murat (2011) ‘1826 Numaralı Trabzon Şer’iye Sicili’nin Özet Transkripsiyonu ve Analizi’, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngör, Ekrem (2006) ‘1 Numaralı Kütahya Şer’iye Sicili (II. Bölüm) Transkripsiyonu ve Kritiği’, (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürler, Necmettin (2001) ‘212 Numaralı Şer’iye Sicili (H.1270-1273/M.1853-1856) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İbicioğlu, Şeyda (2016) ‘1572 No’lu Tekirdağ (Rodosçuk) Şer’iye Sicili Transkripsiyonu ve Tahlili’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İdigli, Zülfer (2017) ‘1177 Nolu Edremit Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İleri, Selman (2017) ‘Bulgaristan Millî Kütüphanesi’nde Kayıtlı S 16 Numaralı Sofya Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İlhan, Okan (2015) ‘20 Numaralı Ayntab Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S.137-270) H.1060-1061/M.1650-1651’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İslami, Agron (2010) ‘1579 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kahriman, Salih (1999) ‘26 No’lu Amasya Şer’iyye Sicili’nin Sosyal ve Ekonomik Açından Değerlendirilmesi (1710-1711)’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kalıpçı, Elif (2017) ‘R-36 Numaralı Rusçuk Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili (H. 1150-1153/ M. 1738-1740)’, (Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kanadıkırık, İbrahim (2005) ‘260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-122. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karacaoğlu, M. Faruk (2008) ‘1765–1768 Yılları Arasında Konya’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (59 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre)’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karadeniz, Yılmaz (1996) ‘H. 1182 Şer’iye Siciline Göre Amasya’nın İdari, Sosyal, Siyasal ve İktisadi Yapısı’, (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karagöz, Mehmet (1989) ‘1714-1720 M. (1127-1133 H.) Tarihli Malatya Şer’iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karagöz, Senem (2012) ‘1 No’lu Ayıntab Şer’iyye Sicili Defteri Transkripsiyonu’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karakaya, Harun (2020) ‘Osmanlı Ceza Hukuku’nda Parada Sahtecilik Suçu’, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karasakal, Mehmet (2010) ‘109 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1165/M.1752)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karasan, Arzu (2007) ‘1039-1040 (1629-1630) Yıllarına Ait 61 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kartal, Mine (2014) ‘20 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1060–1061 / M.1650-1651)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavak, Nuri (2008) ‘Kırım’ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer’iyye Sicillerine Göre)’, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, Fatih Mehmet (2013) ‘96 No’lu Kütahya Şer’iyye Sicili’nin (I. Kısım) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, Leyla (2014) ‘37 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi H.1098-1100/M.1686-1689 (s.1-97)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayaçağlayan, Naime Yüksel (2011) ‘1714–1715 Tarihleri Arasında Gaziantep’te Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Gaziantep Şer’iye Sicili Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keleş, Hamza (1990) ‘H.1334/M.1915 Tarihli Şer’iyye Siciline Göre Yozgat Vakıfları’, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, Mehmet Ali (2008) ‘41/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1048/ M. 1638 - 1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırca, Yüksel (2000) ‘Bodrum’a Ait 167 Numaralı Şer’iyye Sicili Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırmızıgül, Mustafa (2002) ‘6/702 Numaralı Üsküdar Şer’iyye Mahkemesi Sicil İ’lâmları (H. 1289-1290/M.1872-1873)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kıvanç, Vehbi (2010) ‘64/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1066 / M. 1655-1656) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kocabaş, Bahar (2017) ‘1672-1673 Yılları Arasında Konya’da Sosyal Hayat (16 Numaralı Konya Şer’iyye Siciline Göre)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, Mustafa (1995) “‘Şer’iyye Sicillerine Göre” XVII. Yüzyılda Bor’da Sosyal ve Ekonomik Hayat’, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Korkmaz, Salih (2014) ‘Trabzon 1816 Numaralı Şer’iyye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kubat, Kemal (2012) ‘131 Numaralı Ayntâb Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1182-1195 / M.1768-1780, S.L-96)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kurt, Aylin (2013) ‘99 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin (H. 1139-1159 / M. 1727-1746) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuru, Levent (2016) ‘Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi’, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Kuzucu, Serhat (2006) ‘123 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1180-1181/M. 1766-1767)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Küçük, Fatih (2013), ‘14 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili (1080–1081 / 1669–1670) (Değerlendirme ve Transkripsiyon), (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Latifoğlu, Abdurrahman (2005) ‘2110/296 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkribi ve Değerlendirilmesi (H. 1332-1334/M. 1914-1916)’, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Muzaffarova, Saadet (2012) ‘Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer’iyye Sicili Defteri, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Narinç, Ökkeş (2010) ‘64 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1123-1124/M.1711-1712)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oğuz, Mustafa (1998) ‘59 Numaralı Şer’iyye Sicili (H. 1062 / M. 1652) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oran, Ahmet Remzi (2004) ‘70 Numaralı Kütahya Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Kritiği’, (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öcal, Süleyman (2010) ‘133/1 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1155 - M. 1742) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öksüz, Derviş (2016) ‘181 Numaralı Şer’iyye Sicillerine Göre Lale Devri’nin İlk Yıllarında Manisa’da Sosyal ve Ekonomik Hayat’, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Önderoğlu, Hediye (2015) ‘154 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1095 -1096/1684 -1685)’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Örsten, Seda (2005) Osmanlı Hukukunda Fetva, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özaba, Fatma (2018) ‘17. Yüzyıl Başına Ait Şer’iyye Siciline Göre Tekirdağ’da Sosyal ve Ekonomik Hayat: Kaynak ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemir, Yılmaz (2003) ‘H.1109-1110 (M.1697-1699) Tarihli ve 22 No’lu Amasya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili’, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdere, Vildan (2004) ‘1088 Numaralı Bolu Şer’iyye Sicili (H. 1320-1323/M. 1902-1905), (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özel, Nalan (2006) ‘23 Nolu Antep Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özpolat, Leyla (2016) ‘1 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili (970–1019 / 1563–1610) (Değerlendirme ve Transkripsiyon)’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, Emrullah (2014) ‘R-8 Numaralı Rusçuk Kadı Sicili Transkripsiyon ve Tahlili (H.1192 – 1193 / M. 1778 – 1779)’, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, Hakan (2003) ‘186 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Hamid Sancağının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Öztürk, Merve Nur (2021) ‘Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü’l Hâl’, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pay, Salih (1987) ‘1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer’iyye Sicili (Analiz ve Değerlendirme)’, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Salman, Somer** (2010) 'Lefkoşa'nın 8 Numaralı Şer'iyeye Sicili, Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıavcı, Leyla** (2007) '1 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili (III.Bölüm) Transkripsiyonu ve Kitiği', (Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıyüce, Leyla** (2009) '587 No'lu Afyonkarahisar Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sertel, Uğur** (2004) '202 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicili (H. 1149-1150-1151M.1736-1737-1738)', (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevici, Hatice** (2011) '54 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili'nin (1-190) Değerlendirme ve Transkripsiyonu (H. 1150 1152/M. 1738-1740)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezer, Musa** (2008) '78/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1078 - 1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme', (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Siligül, Mehtap** (2007) 'Karahisar-ı Sahip Sancağı'nın 615 No'lu Şer'iyeye Sicili (Transkripsiyon)', (Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soydal, Tayfun** (2018) 'Temettuât Defterlerine Göre Ezinepazar Nahiyesi'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı', (Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sözcü, Mustafa** (2015) 'Kayseri'nin 25 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nin 101-160. Sayfalarının Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi H. 1034 (M. 1624-1625)', (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Subaşı, Bekir** (2010) '60 Numaralı (H.1265-1266 / M.1848-1850) Tokat Şer'iyeye Sicili'nin Metni ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şafakcı, Hamit** (2005) '1644-1645 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (7 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Ayşe** (2010) '74/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi', (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahin, Erdinç** (2008) '1684 - 1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Bolu Şer'iyeye Siciline Göre)', (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şola, Erhan** (2014) '537 Numaralı Karahisar-ı Sâhib Sancağı Şer'iyeye Sicili (1140-1142 H. / 1727- 1729 M.)', (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tanır, Züleyha** (2012) 'Amasya 23 Numaralı Şer'iyeye Sicili (H.1112-1113/M.1700-1702) (İnceleme-Metin)', (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Taşdemir, İlhami (2010) ‘333 Numaralı Bitlis Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu (1 - 115. Sayfalar) (H.1295-1300 /M.1878-1882)’, (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekin, Nursen (2016) ‘228 Numaralı Urfa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H.1288-1289 \M.1871-1872) (Cilt 1), (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Telli, Yunus Emre (2021) ‘2145 Numaralı Amasya Sancağı Müslim Yoklama Defterinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1247/M. 1831-1832)’, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Temiz, Merve (2018) ‘3 Numaralı Amasya Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Toğrul, Neşe (2010) ‘129 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turan, Ali (2014) ‘1815 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tüncer, Ensar (2015) ‘42 Numaralı Vidin Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uğurlu, Hasan (2008) ‘16. Yüzyıl Sonunda Merkez Taşra İlişkilerinde Çirmen Örneği (15 Nolu Çirmen Şer’iyye Sicilinde Padişaha Ait Vesikaların Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi), (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, Celalettin (2011) ‘H. 1048-1049 / M.1638-1639 Tarihli Harput Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzun, Cemil (2018) ‘1931 Numaralı Trabzon Şer’iyye Sicili’nin Özet Transkripsiyonu ve Analizi’, (Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünlü, Nazan (2017) ‘42 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.992-994/1003-1004 M.1584-1586/1594-1595) (s.1-112)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Üstün, Bayram (2009) ‘41/2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H. 1048/ M. 1638 – 1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaman, Mehmet Mustafa (2013) ‘Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Şer’iyye Sicili (Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yaman, Nevim (2013) ‘350 Numaralı Harput Şer’iyye Sicili’nin Değerlendirilmesi (H. 1073) (M.1663-1664)’, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yapıcıoğlu, Sefa (2017) ‘190 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yarış, Ahmet (2014) ‘45 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin İlk Yüz Sayfası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1107 / M. 1696)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazıcı, Gürcan (2006) ‘42/1769 No’lu Samsun Şer’iyye Sicili’nin Transkrip ve Tahlili’, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yedişildız, Mustafa Asım (1988) ‘Şer’iye Sicillerine Göre Bursa’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1655-1658)’, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeneroğlu, Sibel (2016) ‘144 Numaralı (1805/1806-1806/1807 M.) (1220-1221 H.) Beşiktaş Şer’iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Ayşe (2013) ‘152 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (1092 / 1681-82)’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Canan (2018) ‘4 Numaralı Amasya Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Fatma (2017) ‘S 12 Numaralı Sofya Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Hasan (2012) ‘H.980/M.1572 Tarihli 166 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Mehmet Ali (2006) ‘152 Numaralı (H.1302-1303/M.1884-1885) Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Ömer (2013) ‘535 Numaralı Afyonkarahisar Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

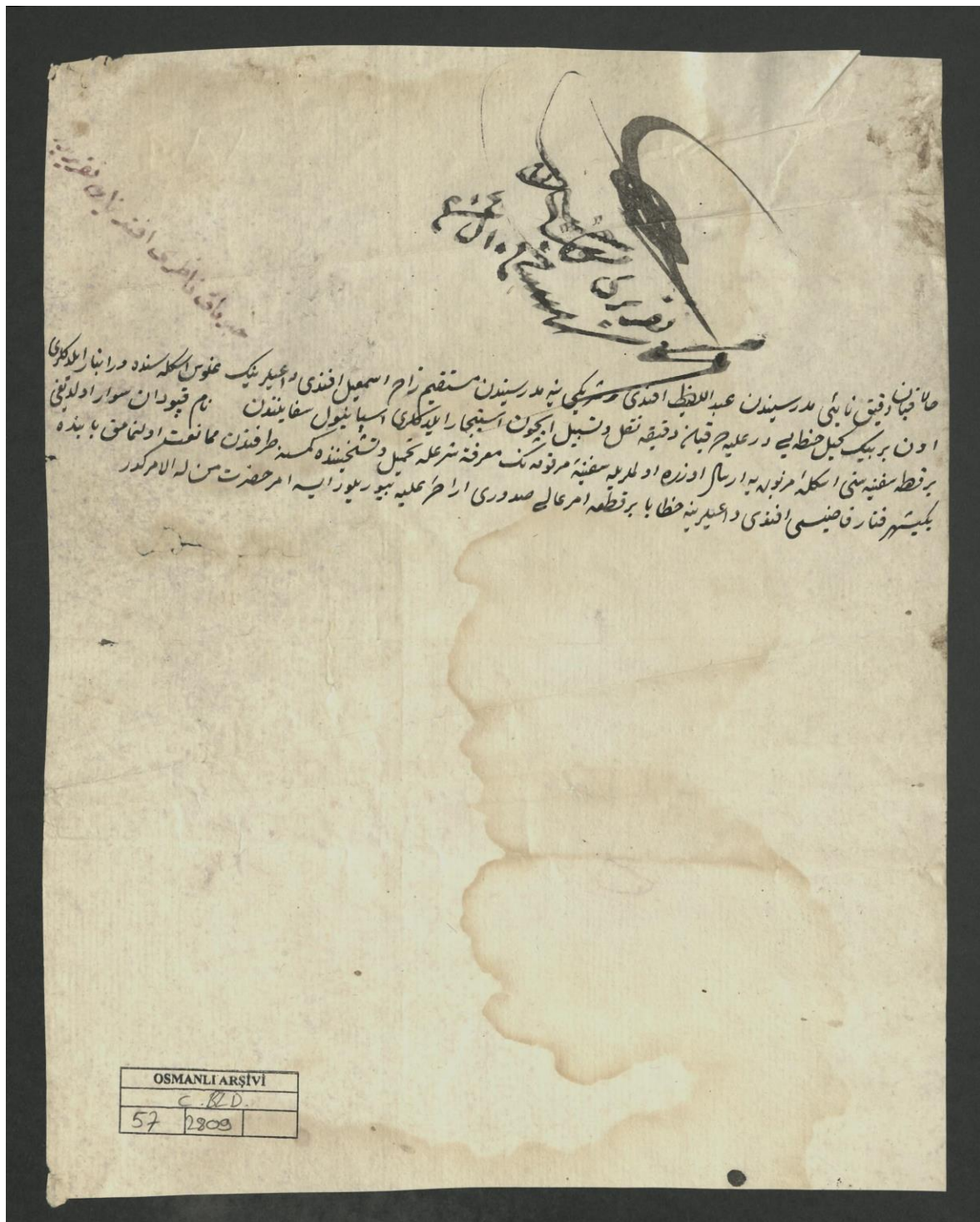
Yıldız, Selda (2006) ‘XVIII. Yüzyılda Manisa’da Gündelik Hayata İlişkin Bir Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Caner (2005) ‘H. 1060 – 1061/M. 1650-1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer’iyye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Çiğdem (2016) ‘122 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1177-1178/M.1763-1764)’, (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Fikret (1987) ‘Amasya’nın Bir Numaralı Şer’iye Sicili’, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yılmaz, Ömer Faruk** (2010) ‘98/1 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili (H.1155/M.1742–1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yolcu, Selim** (2001) ‘Amasya’nın 2191 Numaralı Şer’iyye Sicili (1054/1059-1645/1650)’, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yördem Sönmezışık, Züleyha** (2001) ‘Bursa A-119 Numaralı Şer’iyye Sicili Tahlil ve Transkripsiyonu’, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yörük, Gül** (2019) Osmanlı’da Devlet-Toplum İlişkilerine Bir Örnek: 112 Numaralı Atık Şikayet Defteri (1727), (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yörük, Saim** (2011) ‘XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)’, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurtseven, Yılmaz** (2001) ‘Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Tazir Suç ve Cezaları, (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüce, Sema** (2010) ‘98 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili (H.1155/M.1742–1743) Transkripsiyon ve Değerlendirme’, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksek, Alpaslan** (2012) ‘Galata Mahkemesine Ait 141 No’lu Şer’iye Sicilinin (H. 1098-1099) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’, (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yürekli Tutar, Ayşe** (2018) ‘16 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (1083-1083 / 1672-1673) Değerlendirme ve Transkripsiyon’, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

C.BLD.00057.02809.001

غلطه قضائیه جاریه نایب اولان دستاری مصطفی افندی داعیلری
مجترب الاطوار الیغله کمالان نیابت مزبوره ده استقاری جناب سادرتک
و بنیم حالیه اوفق و انسب ملاحظه اولور ایکیه بودفعه برستدی کسنه
اولغی اراده بیورلیغی مسیح مخلصانه مزالیقده ناشی تصدیقه اعتبار
خصصی مرقوم سائره قایم اولغی ب مقتضای وقت اوزره تحری الوفی
حاکمه الیغی معلوم سادرتدیر آخر کسنه ایچره شفاعت و بجاظوریت
دخی حسد مدافع الیه ینه موی کیه دستاری مصطفی افندی داعیلرینک
اولغسنه مساعدت لطفدی متوقع و مستور

TSMA-E

1121/30

TSMA.E.1121

دارمہ شخت

خاصہ اردو ہمایونہ سکر بنی الایہ مقیم سابق سینوہ حافظ ضلع شکر اورتی جی ص ۱۱۱ تا ۱۱۲ اعتبار
ضبط اتیکہ اوزرہ جی ص ۱۱۱ تا ۱۱۲ وان ولایہ اضافہ بیک بشو غوش مکشد بیت الشب
قضی نابت نزعہ سنہ تعیین ہوئیں۔

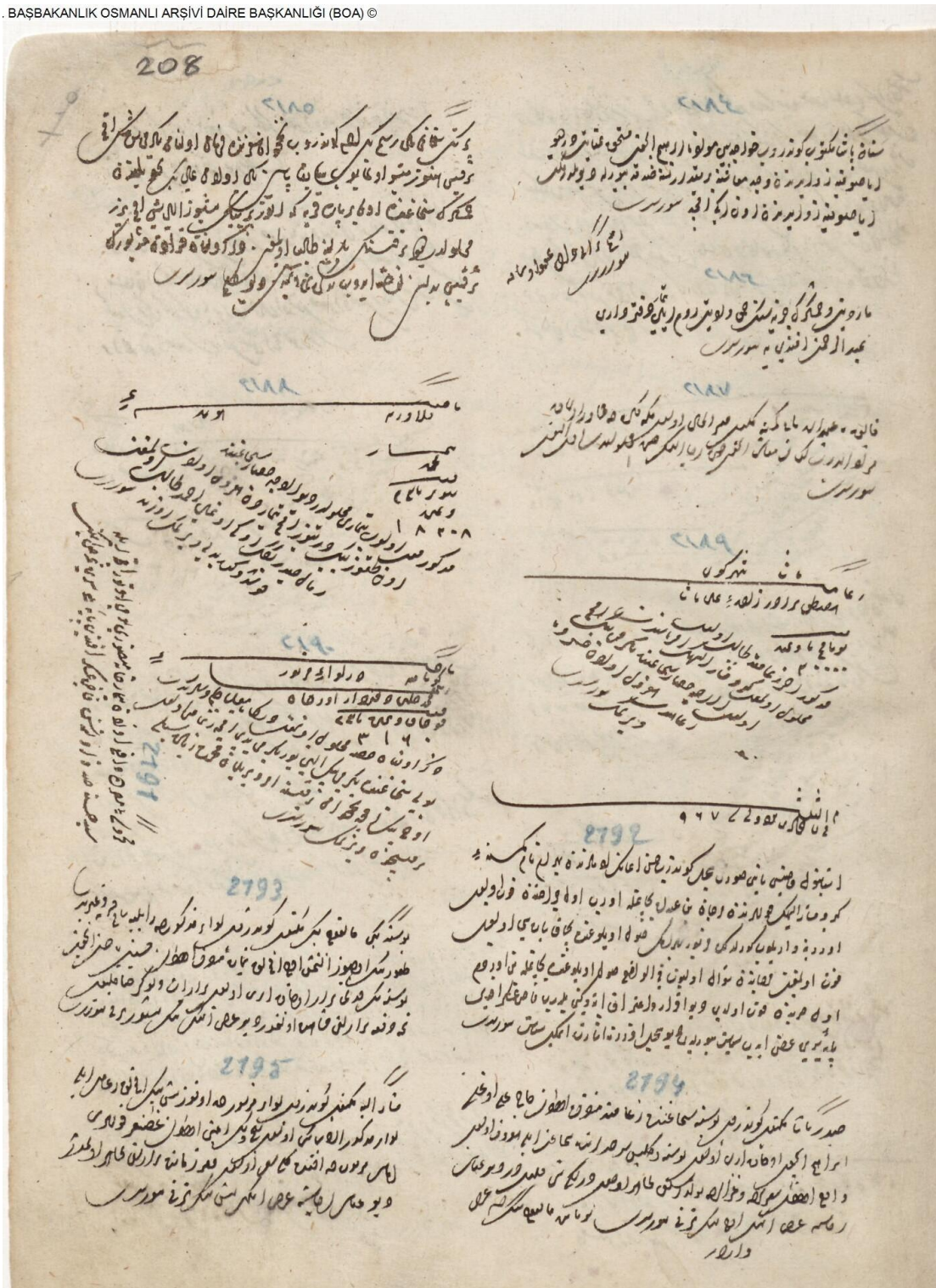

محکمہ داخلہ ملک بالادہ محررہ صورتہ موجہ سوم الہ خلیل قدیمک ذکر اولیٰ التلباب ببقاۃ مأمورین مذکور
ص ۱۱۱ تا ۱۱۲ بالاجرا سرعت عینتی کدوسنہ الیہ آئینہ اولمنس و کیفیت تاریخ مذکور مورخ مذکور خصوص
داعیانہ ملہ خیار شوکت انوار ہمایونہ برار معلومت عضر ایدتس ایدی فاطمہ احوال امر و زمانہ حضور فی الامم قد مذکور

۱۱۲ ص ۱۱۱

العبدی
محمد علی
محمد علی

Y.PRK.MŞ 3/38

[illegible]

5. a

يوم الأحد 12/1/99

[illegible][illegible][illegible]

۴۶۷
 کلیه بای قاضیه و امنیه و کف مجرای شاهی قریه لونه لونه قطعه قریه که محلیو رتاه ریشی
 خصوصاً راجع مهمانده اولیقه سنج اقباش باکداز لوزنه واروی لوزنه لونه مصاحی کوریک
 و سنج قاضی و ایام طرد حق لکجه نایک کوندر راجع ایام دیوین توروم کور و روقه سنج قاضی
 راجع موضعی و کور لونه کیک لوزنه راز نایک کوندر و سنج اقباش باکداز واروی لوزنه لونه
 مصاحی کوریک محلیو رتاه بایع انوار و ولایه اقباش نوبه تدریک کوندر و سنج راز و
 بلده

۴۶۷
 قاضی سنجی کیک کیک شریف لوله و باره لونه بعضی سنج قریه قریه می لکجه بایع اخرج لولایه
 راولوین بایع اخرج لولایه سنج قریه عوارض و دیگر راجع لولوی نوبه لوزنه لوزنه لوزنه
 کوندر سنجی سنجی عکده ایخاق بایع نوبه اخرج اولایه عوارض و دیگر لوزنه لوزنه
 لولایه لولایه بایع اخرج کوندر سنجی راجع اوز و روبرو که وصله بولایه لولایه لولایه
 قاضی محلیو بایع نوبه کوندر لوزنه و بایع عوارض لوزنه لوزنه لوزنه لوزنه
 لولایه لولایه عوارض لولایه لولایه عوارض لولایه لولایه عوارض لولایه لولایه عوارض

۴۶۷
 عوارض لولایه عوارض لولایه عوارض لولایه عوارض لولایه عوارض لولایه عوارض لولایه عوارض

216

775

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في كل شيء حكمة وحكمة في كل شيء
والله اعلم بالصواب

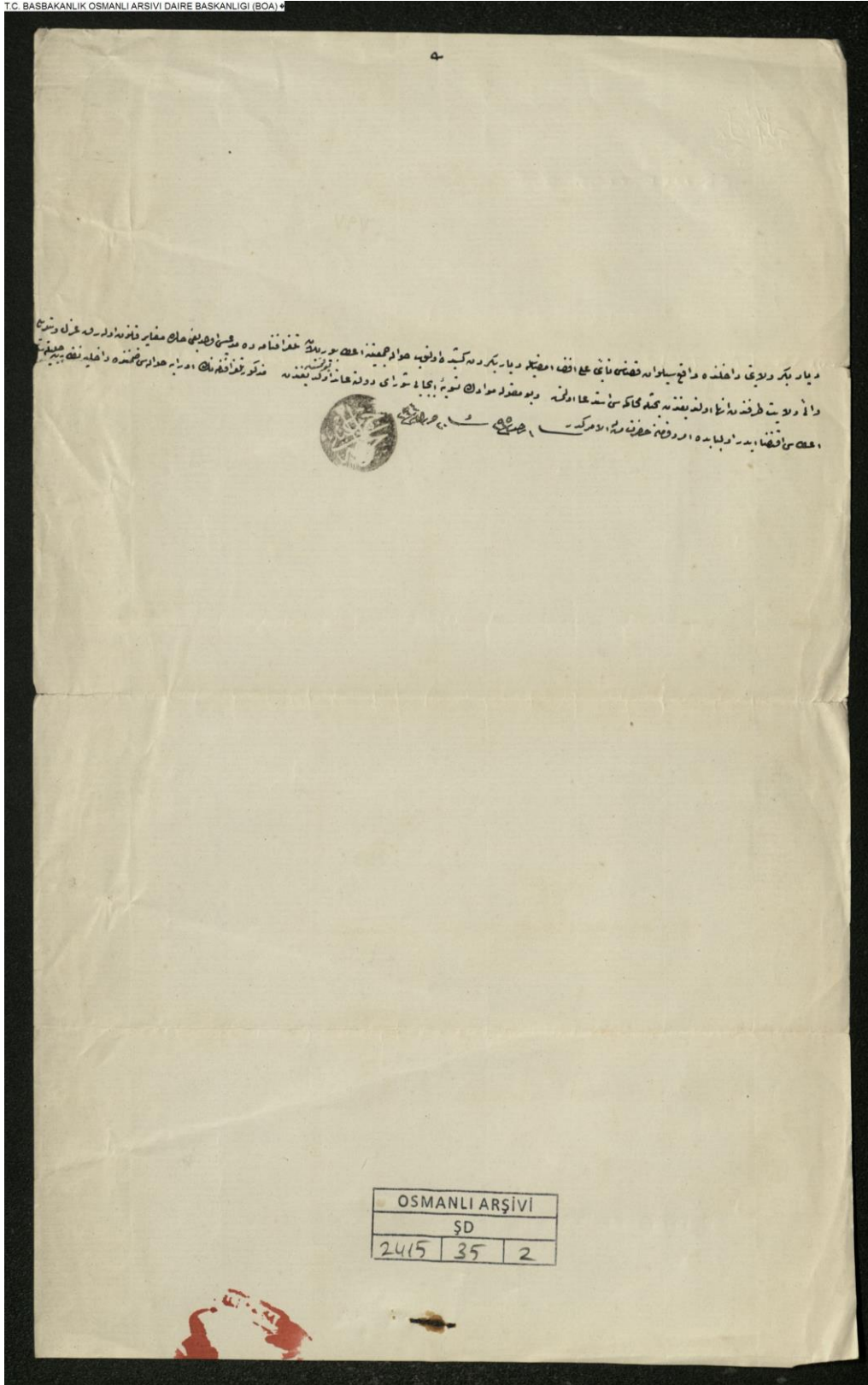
776

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعل في كل شيء حكمة وحكمة في كل شيء
والله اعلم بالصواب

۱۹۰
مصلحتی قاضیه حاررله اربع کوسه روپ معلق قضاست و اربعه لوزون عمارت و دو کانه ای و کارخانه سرای
و جامی و تریه و درباری اولوب بکوتلر تراسه ای و عمارت قدوب قوزایه سرتو ارقی موصیه قیصر
اولاده طعامی بتمیوید و مرتبه و سایر اصحاب و طایفه و طایفه لری و بریار و اوقاق متولبی
اولاده اربعه صفه مال لوقایه کمال و بیاید و رفته غدر ایلکله کسوز بکلیه دنا و ویتی اولوب دقه
منا و اوله و غیر بلبر روپ سوله تیشین اولوب مال لوقاق قنور کمال بایست کمال طلب ایلان کت
الزح

[illegible][illegible]

[illegible]

[illegible]

۴۰۰۰
 ۴۰۰۰
 ۴۰۰۰
 ۴۰۰۰

MVL.00023.00049.001

